CORPUS SCRIPTORUM
ECCLESIASTICORUM LATINORUM

VOL. XCIV/1

AUGUSTINUS

ENARRATIONES IN PSALMOS 51–60

EDIDIT
HILDEGUND MÜLLER

VERLAG DER
ÖSTERREICHISCHEN AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN

CORPUS SCRIPTORUM ECCLESIASTICORUM LATINORUM

VOL. XCIV/1

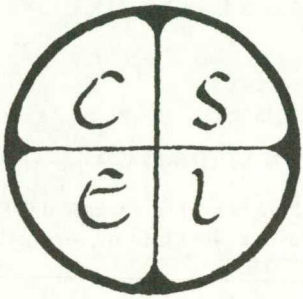
CORPUS SCRIPTORUM ECCLESIASTICORUM LATINORUM

EDITUM CONSILIO ET IMPENSIS
ACADEMIAE SCIENTIARUM AUSTRIACAE

VOL. XCIV/1

VERLAG DER
ÖSTERREICHISCHEN AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN
WIEN 2004

SANCTI AUGUSTINI OPERA

ENARRATIONES IN PSALMOS 51–100

PARS 1:

ENARRATIONES IN PSALMOS 51–60

EDIDIT

HILDEGUND MÜLLER

VERLAG DER
ÖSTERREICHISCHEN AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN
WIEN 2004

Vorgelegt von w. M. Adolf Primmer in der Sitzung
am 23. Juni 2003

Zur Erstellung der Edition wurde das Programm
„Classical Text Editor“ verwendet.

Die verwendete Papiersorte ist aus chlorfrei gebleichtem
Zellstoff hergestellt, frei von säurebildenden Bestandteilen
und alterungsbeständig.

Alle Rechte vorbehalten
ISBN 3-7001-3229-8
Copyright © 2004 by
Österreichische Akademie der Wissenschaften
Wien
Druck: Grasl Druck & Neue Medien, A-2540 Bad Vöslau

http://hw.oeaw.ac.at/3229-8
http://verlag.oeaw.ac.at

Inhalt

EINLEITUNG 7

1. Übersicht über die edierten Texte 7

2. Überlieferung 9

2.1. Allgemeines zur handschriftlichen Überlieferung 9

2.2. Liste der kollationierten Handschriften 11

2.3. Die älteste Überlieferung: e_1 *M S* P_{15} 12

2.4. Die Handschriftenfamilie α 19

2.5. Die Handschriftenfamilie β und ihre Vorläufer 22

2.6. Die Handschriftenfamilie γ 28

2.7. Die Handschriftenfamilien δ und ε 31

2.8. Die Handschriften der Gruppe ζ 34

2.9. Editionen 36

3. Zu den Prinzipien der vorliegenden Edition 38

3.1. Textkonstitution 38

3.2. Einleitungen zu den einzelnen Predigten 43

Tituli 43

Bibeltext 44

Danksagung 48

EDITION 49

Conspectus siglorum 49

In psalmum LI 51

In psalmum LII 87

In psalmum LIII 106

In psalmum LIV 130

In psalmum LV 179

In psalmum LVI 222

In psalmum LVII 258

In psalmum LVIII 316

In psalmum LIX 378

In psalmum LX 409

EINLEITUNG

1. Übersicht über die edierten Texte

Die in diesem Band edierten Enarrationes in psalmos 51–60 bilden in der frühen Überlieferung eine Einheit, aber keine inhaltlich oder formal geschlossene Gruppe.[1] Sie sind in unregelmäßiger Folge und vermutlich an verschiedenen Orten entstanden.[2] Dennoch weisen sie einige Gemeinsamkeiten auf. Sämtliche Texte der Dekade sind mitstenographierte Predigten,[3] wodurch sich immerhin ein sehr wahrscheinlicher Terminus ad quem für die gesamte Dekade ergibt, da anzunehmen ist, daß der Abfassung der ersten diktierten Enarratio (in psalm. 67) in der ersten Hälfte des Jahres 415 die Predigten bis zu jener über Psalm 66 vorausgegangen sind.[4] Ein bisher stets angeführter Terminus a

---

[1] Zum Titel des Werkes vgl. jetzt C. Weidmann, CSEL XCIII/1a, Praefatio 19. Als Titel des Werkes scheint auch *Decada(e)* verwendet worden sein, vgl. u. Anm. 8. Die Bezeichnung ‚Enarrationes in psalmos' findet sich erstmals in der Edition des Erasmus (Bd. VIII), Rotterdam 1529.

[2] Zur Entstehung und Chronologie der Enarrationes in psalmos: Verf., Enarrationes in Psalmos A. Philologische Aspekte, Augustinus-Lexikon 2, Fasc. 5/6 (Basel 2001), 804–838, mit Einarbeitung der älteren Literatur: S. M. Zarb, Chronologia Enarrationum S. Augustini in Psalmos, Valletta 1948; H. Rondet, Essais sur la chronologie des ‚Enarrationes in Psalmos' de saint Augustin, BLE 68 (1967) 180–203; 71 (1970) 174–200; O. Perler-J. L. Maier, Les voyages de saint Augustin, Paris 1969; A.-M. La Bonnardière, Les Enarrationes in Psalmos prêchées par saint Augustin en décembre 409, RechAug 11 (1076), 52–90; Dies., La prédication d'Augustin sur les Psaumes à Hippone, AEPHE. R. 86 (1977/78) 337–342; P.-M. Hombert, Nouvelles recherches de chronologie augustinienne, Paris 2000. – Zu den Einleitungen zu den einzelnen Predigten mit Diskussion von Datierung und Lokalisierung siehe unten S. 43–47.

[3] Zu Beginn der hier edierten Psalmpredigten findet sich der vielzitierte Beleg für ihre tachygraphische Aufnahme: *quandoquidem placuit fratribus non tantum aure et corde, sed et stilo excipienda quae dicimus, ut non auditorem tantum, sed et lectorem etiam cogitare debeamus* (in psalm. 51,1,5–7).

[4] Vgl. epist. 169,1 (415): *Dictavi etiam trium psalmorum expositionem*

quo für Enarratio in psalmum 58 ergibt sich aus der Nennung des Häresiarchen Pelagius (in psalm. 58,1,19[ex.]), die aber als spätere Interpolation anzusehen und somit als Argument wertlos ist.[5] Näher zusammen gehören die Enarrationes in psalmos 51 und 53 sowie 58 und 59, die jeweils in geringem zeitlichem Abstand vor demselben Publikum gehalten worden sind.

Die wenigen deutlich faßbaren historischen Hinweise beziehen sich auf das maximianistische Schisma und das Donatistenkonzil von Bagai von 394 (in psalm. 54,26; 57,15); dies ergibt einen (allerdings sehr frühen) Terminus post quem für diese beiden Predigten.

Sichere und sehr wahrscheinliche Lokalisierungshinweise verweisen stets auf Karthago als Predigtort (in psalm. 55, 57, 58, 59); für Enarratio in psalmum 52 und 56 ist immerhin anzunehmen, daß sie außerhalb von Augustins eigener Bischofsstadt Hippo Regius gehalten wurden; der Predigtort der restlichen Enarrationes (in psalm. 51 und 53, 54, 60) steht nicht fest.

Da die den Predigten zugrundeliegenden Psalmen inhaltlich und formal disparat sind, unterscheidet sich auch die Länge der zehn Enarrationes sehr stark; von 14 Seiten bzw. 10 Kapiteln (in psalm. 60, eine aus unbekannten äußeren Gründen ostentativ kurz gehaltene Predigt) bis zu 56 Seiten bzw. 22 Kapiteln (in psalm. 57); die längste, Enarratio in psalmum 58, besteht aus zwei an aufeinanderfolgenden Tagen gehaltenen Predigten.

---

non parvis voluminibus, sexagesimi et septimi, septuagesimi et primi, septuagesimi et septimi. – Da es sich hierbei um die numerisch ersten drei der diktierten Enarrationes handelt, ist anzunehmen, daß Augustinus das unvollständige Predigtencorpus von Anfang an ergänzt hat und somit die Auslegungen zumindest bis zu Psalm 66 im Jahr 415 bereits vorlagen.

[5] Verf., Zur Struktur des patristischen Kommentars. Drei Beispiele aus Augustins Enarrationes in psalmos, in: W. Geerlings - C. Schulze (Hgg.), Der Kommentar in Antike und Mittelalter. Beiträge zu seiner Erforschung, Leiden-Boston-Köln 2002 (Clavis commentariorum antiquitatis et medii aevi 2), 15–31, darin 18–23.

2. Überlieferung

2.1. Allgemeines zur handschriftlichen Überlieferung

Die ältesten direkten und indirekten Zeugnisse für die Überlieferung der Enarrationes in psalmos[6] bezeugen eine Gliederung des Gesamtcorpus in 13–15 Bände,[7] die – soweit nachweisbar – im Bereich der Media Quinquagena jeweils genau zehn Enarrationes umfassen.[8] Vom VIII./IX. Jahrhundert an setzt sich die

[6] Im folgenden herangezogene Literatur: A. Wilmart, La tradition manuscrite des grands ouvrages de saint Augustin. IV: Les Enarrations, in: Misc. Agost. 2, Roma 1931, 295–315; E. Dekkers - I. Fraipont, CC 38, Praefatio V–XI; A. Primmer, Die Mauriner-Handschriften der ‚Enarrationes in psalmos', in: Troisième centenaire de l'Edition Mauriste de saint Augustin. Communications présentées au colloque des 19 et 20 avril 1990, Paris 1990, 169–193; F. Gori, La tradizione manoscritta delle Enarrationes in psalmos graduum di Agostino. Studio preliminare per l'edizione critica, Aug 37 (1997) 183–228; Ders., La tradizione manoscritta delle Enarrationes in psalmos 141–150 di Agostino. Studio preliminare per l'edizione critica, Aug 38 (1998) 455–489; Ders., CSEL XCV/3, Praefatio; Ders., CSEL XCV/4, Praefatio; H. Müller, Eine Psalmenpredigt über die Auferstehung. Augustinus, Enarratio in psalmum 65. Einleitung, Text, Übersetzung und textkritischer Kommentar, Wien 1997 (Sbphil 653); C. Weidmann, CSEL XCIII/1a, Praefatio; sowie die folgenden Bände der Reihe Die handschriftliche Überlieferung der Werke des heiligen Augustinus: M. Oberleitner, Italien, 2 Bde., Wien 1969 und 1970 (SBphil 263 und 267); F. Römer, Großbritannien und Irland, 2 Bde., Wien 1972 (SBphil 281 und 276); R. Kurz, Bundesrepublik Deutschland, 2 Bde., Wien 1976 und 1979 (SBphil 306 und 359); D. Weber, Österreich, 2 Bde., Wien 1993 (SBphil 601); M. Th. Wieser, Belgien, Luxemburg, Niederlande, 2 Bde., Wien 2000 (SBphil 685); S. Janner - R. Jurot - D. Weber, Schweiz, 2 Bde., Wien 2001 (SBphil 688).

[7] 15 Bände bezeugt Cassiod. in psalm. praef. 15ff.; 13 Bände umfaßt die aus Corbie stammende Handschriftenreihe Paris, BL lat. 12171–12183 (*C*), siehe unten S. 29.

[8] Wilmart (o. Anm. 6) 296, Anm. 47; Primmer (o. Anm. 6) 170, Anm. 4. — Spuren der Bandgliederung in der ersten Dekade finden sich in den Handschriften Mailand, Bibl. Ambr. D 547 inf. (*M*), fol. 1v *Liber decada de psalmo quinquagesimo usque xesagesimo* (!) *Aurelii Augustini episcopi*; Graz,

dreibändige Editionsform der Enarrationes in psalmos (in drei ‚Quinquagenae'[9]) als die für die Folgezeit allein maßgebliche und die Verwandtschaftsverhältnisse zwischen den Textzeugen bestimmende durch;[10] in ihr bildet die Dekade 51–60 den Beginn des zweiten Bandes, was sich in mehreren Handschriften in mechanischen Textverlusten am Bandanfang niedergeschlagen hat.[11]

Auffallend ist eine leicht verschobene Bandgrenze: In mehreren Handschriften beginnt der zweite Band bereits mit Enarratio in psalmum 50. Die Handschriften, die diese Eigentümlichkeit teilen, sind nicht durchwegs auch im Text miteinander verwandt.[12] In mehreren jüngeren, großteils untereinander verwandten Exemplaren ist das Corpus in zwei Bände geteilt.[13]

Während Exzerpte und Kurzfassungen des Corpus schon sehr bald entstanden,[14] sind kaum einzelne Predigten getrennt überliefert. In unserem Bereich bietet eine einzige Predigtenhandschrift einzelne Enarrationes in psalmos in gekürzter Form.[15]

Graz, Univ. bibl. 408 (*S*), fol. 1r *decada sancti augustini a LI psalmo usque LX.*

[9] Der Terminus findet sich erstmals in der Edition Amerbachs, Basel 1489. – Im folgenden wird der Terminus ‚Media Quinquagena' zur Bezeichnung von Enarrationes in psalmos 51–100 verwendet.

[10] Zuerst bezeugt in Lyon, Bibl. mun. 426 (e_1); Köln, Erzbischöfl. Diözesan- u. Dombibl. Cod. Dom. 63. 65. 67 (*K*). – Weitere Unterteilung der Quinquagenae z. B. in St. Gallen, Stiftsbibl. 162–166 (*G*).

[11] Z. B. Paris, BN lat. 1982 (P_2); Cambrai, Bibl. mun. 352 (333) (*Ca*).

[12] Lyon, Bibl. mun. 426 (e_1); Mailand, Bibl. Ambr. D 547 inf. (*M*); Verona, bibl. cap. X 8 (s_3); Oxford, Trin. Coll. 54 (O_9); Troyes, Bibl. mun. 40 (*T*); Reims, Bibl. mun. 90 (E 260) (Rm_{12}).

[13] Florenz, Bibl. Laur. XVI dext. I (*F*); Neapel, Bibl. naz. VI. B. 4; Monte Cassino, Bibl. dell'abbazia 26; Paris, BN lat. 1980 (P_{10}); Pistoia, Arch. cap. 157; Modena, Bibl. cap. O III 15. Vgl. Primmer (o. Anm. 6) 170.

[14] Vgl. Ch. Gastgeber, Die indirekte Überlieferung der Enarrationes in Psalmos des heiligen Augustinus (bis ins 11./12. Jh.) unter besonderer Berücksichtigung der mittleren Quinquagena, ungedr. Diplomarbeit Wien 1993, 107–121.

[15] Verona, Bibl. cap. X 8, danach Venedig, Bibl. naz. Marc. 2402 (s_3).

2.2. Liste der kollationierten Handschriften

Für die Edition wurden die Handschriften bis zum ausgehenden XI. Jahrhundert zum großen Teil vollständig, jene des XII. Jahrhunderts in Auszügen kollationiert. Insgesamt sind die folgenden Handschriften berücksichtigt:

Der Vollständigkeit halber enthält die Liste auch jene Handschriften, die nur als Zeugen für die Tituli herangezogen wurden oder in der Sekundärliteratur zur Neuedition der Media Quinquagena diskutiert werden. Die Bibliothekssignaturen jener Handschriften, die nicht für die Textkonstitution herangezogen wurden, sind kursiv gesetzt. In Klammern sind Siglen gesetzt, wenn sie bzw. weitere Bände derselben Gesamtausgabe in einem der bereits vorliegenden Teilbände der neuen CSEL-Edition als Textzeugen herangezogen werden.

(An$_3$)	*Angers, Bibl. mun. 170 (162)*	s. XI	51–100
(An$_4$)	*Angers, Bibl. mun. 1320 (1087)*	s. XI	51–100
	Arras, Bibl. mun. 585 (691)	s. X	51–70
Bn$_1$	Berlin, Preuß. Staatsbibl. lat. 2° 740	s. X	1–100
(X)	*Bruxelles, Bibl. roy. 5563 (Kat. Nr. 1068)*	s. XI	51–100
Ca	Cambrai, Bibl. mun. 352 (333)	s. IX	51–88
D	Durham, Cath. Libr. B II 13	s. XI$^{ex.}$	51–100
F	Firenze, Bibl. Laur. XVI dext. I	s. XI	1–83
F$_3$	Firenze, Bibl. Laur. XVI dext. III	s. XI	51–100
F$_4$	Firenze, Bibl. Laur. Fesul. XVIII	s. XI	51–100
	Fulda, Hess. Landesbibl. Aa 27	s. X	51–100
S	Graz, Univ. bibl. 408	s. IX$^{in.}$	51–100
A	Karlsruhe, Bad. Landesb. Aug. perg. XXXV	s. IX^{1}	51–100
K	Köln, Erzb. Diöz. u. Dombibl. Cod. Dom. 65	s. VIII/IX	51–99
e$_1$	Lyon, Bibl. mun. 426	s. VI/VII	49–96 (exc.)
M	Milano, Bibl. Ambr. D 547 inf.	s. IX$^{med.}$	50–100
	Modena, Bibl. cap. O III 15	s. XI	1–88
(Mc$_2$)	*Monte Cassino, Bibl. dell'abbazia 26*	s. XI	1–71
Mc$_3$	*Monte Cassino, Bibl. dell'abbazia 57*	s. XI	1–69
N	Namur, Musée Archéol. 1	s. IX^{1}	1–150
Na$_1$	*Napoli, Bibl. naz. VI. B. 4*	s. XI	1–78
(Y)	*Orléans, Bibl. mun. 46 (43)*	s. X	51–100
O$_6$	*Oxford, Bodl. Libr. e Mus. 8 (S. C. 3569)*	s. XI/XII	51–100
	Oxford, Bodl. Libr. Laud. misc. 245	s. XI	1–60
O$_9$	Oxford, Trin. Coll. 54	s. X	50–72

P_{10}	*Paris, BN lat. 1980*	s. XI/XII$^{in.}$	1–83
P_2	Paris, BN lat. 1982	s. IX$^{in.}$	55–96
	Paris, BN lat. 1984	s. XI	51–100
P_{15}	Paris, BN lat. 1987	s. XI	51–150
P_{117}	*Paris, BN lat. 1989*[1]	s. XII$^{in.}$	1–89
	Paris, BN lat. 1990	s. XII$^{ex.}$	51–70
	Paris, BN lat. 1991	s. XI/XII$^{in.}$	51–100
	Paris, BN lat. 1992	s. XI^2	51–100
	Paris, BN lat. 8832	s. XI/XII$^{in.}$	1–119
C	Paris, BN lat. 12174	s. IX$^{in.}$	51–60
P_6	*Paris, BN lat. 15292*	s. XII	51–100
	Paris, BN lat. 16723	s. XI	1–150
	Paris, BN lat. 16842	s. XII	51–100
P_{26}	Paris, BN lat. nouv. acqu. 2440	s. XI	51–100
	Paris, Bibl. de l'Arsenal 300 (410 T. L.)	s. XII	51–100
	Paris, Bibl. de l'Arsenal 301 (411 T. L.)	s. XII	51–100
	Paris, Bibl. de l'Arsenal 302 (412 T. L.)	s. XII	51–76
	Perugia, Bibl. cap. 42	s. XI	6–73 (exc.)
	Pistoia, Arch. cap. 157	s. XI	1–76
Rm_{12}	Reims, Bibl. mun. 90 (E 260)	s. XII$^{ex.}$	50–100
	Roma, Bibl. Angel. 1086	s. XI	51–100
	Salzburg, St. Peter, Stiftsbibl. a XI 14	s. XI	51–76. exc. 73
G	St. Gallen, Stiftsbibl. 163	s. IX	51–76
(Sh_1)	*Schaffhausen, Minist. bibl. 15–17*	s. XI$^{ex.}$	51–100
T	Troyes, Bibl. mun. 40	s. XII	50–150
s_3	*Venezia, Bibl. naz. Marc. 2402*	s. IX^1	exc.
s_3	Verona, Bibl. cap. X 8	s. VII/VIII	exc.
Zh_2	Zürich, Zentralbibl. Car. C 11	s. XI/XII	51–77

2.3. Die älteste Überlieferung: e_1 *M S* P_{15}

Die erste Dekade der Media Quinquagena ist arm an alter Überlieferung. Zufällig haben sich für diesen Textabschnitt keine fragmentarischen Zeugnisse aus der Spätantike erhalten; mehrere vorkarolingische Handschriften der Media Quinquagena setzen erst später ein.[16]

[16] Z. B. Verona, Bibl. cap. XXX 28; Vaticano, Vat. lat. 4938.

Als Zeuge für die spätantike Texttradition steht mithin einzig der Lyoneser Exzerptkommentar zur Verfügung (Lyon, Bibliothèque municipale 426, und Paris, BN lat. 1629 n. a.)[17], die auf das VI./VII. Jahrhundert datierte Handschrift eines anonymen Psalmkommentars, der sich aus Exzerpten der Enarrationes in psalmos zusammensetzt. Daß als ältester Textzeuge ein Exzerpt erhalten ist, erstaunt nicht; es handelt sich um ein Produkt derselben Exzerpt- und Bearbeitungstätigkeit an dem monumentalen Werk des Augustinus, die im selben Jahrhundert auch die Exzerptsammlung des Eugippius und den Psalmenkommentar Cassiodors entstehen ließ. e_1

Die in Unzialschrift möglicherweise in Lyon selbst geschriebene[18] Pergamenthandschrift, die geringfügig von einer späteren Hand korrigiert ist, umfaßt auf auf fol. 8r–185v Auszüge aus Enarrationes in psalmos 50–96; auf fol. 1r–7v sind in einer Kursive des VII. Jahrhunderts Auszüge aus Enarratio in psalmum 49 nachgetragen.

Daß es sich um den zweiten Band eines auf den Enarrationes beruhenden Kommentars zum gesamten Psalter gehandelt haben dürfte, geht nicht nur aus diesem Nachtrag, sondern auch aus einem weiteren Textzeugen hervor: Der in einer Handschrift des VIII. Jahrhunderts im Kloster Einsiedeln (cod. 18) erhaltene Kommentar eines *Adelpertus* zu Ps. 1–70[19] besteht mindestens in der mittleren Quinquagena ausschließlich aus Exzerpten aus den Enarrationes in psalmos, die sich mit jenen des Lugdunensis decken bzw. weitere Verkürzungen von ihnen darstellen.

Die zumal für einen Exzerptkommentar nicht hohe Anzahl von Sonderfehlern gegenüber der Hauptüberlieferung der Enar-

[17] CLA VI 773 a+b; Wilmart (o. Anm. 6) 303 (Nr. 144). – Jene Lagen der Handschrift, die von Libri entwendet wurden, liegen heute in der Bibliothèque nationale.

[18] Lowe, Codices Lugdunenses antiquissimi. Le scriptorium de Lyon. La plus ancienne école calligraphique de France, Lyon 1924, 34.

[19] G. Morin, Le commentaire inédit sur les LXX premiers psaumes du ms. 18 d'Einsiedeln, Rev. bén. 25 (1908), 289–295.

rationes[20] legt die Annahme nahe, daß der Text keine längere selbständige Tradition hinter sich hat, sondern einem guten spätantiken Exemplar des Corpus noch sehr nahesteht. Dafür spricht auch die überraschend hohe Anzahl von singulären oder in wenigen weiteren Handschriften überlieferten guten Lesarten.

52,2,6 *tam enim* e_1 M; *tamen enim* P_{15}; *tamen quia* K; *tamen si* F_4 (ac.) O_9 β; *tamen sic* α C Ca S δ ε ζ. — 53,1,26–2,2 siehe WSt 115 (2002), 303–305. — 54,1,2 *quid* e_1 F; *quis* F_4; *qui* M O_9 β γ S δ ε. — 54,4,4 *mala* e_1 O_9; *multa* cett. — 55,2,22 *fit* e_1 O_9 β; *est* cett. — 55,4,19 *eris* e_1; *habet* M; *habeto* cett. — 57,1,23 **accedere adulterum* scripsi; *accidere adulterum* e_1; *accedi ab altero* cett. — 57,1,42 *esuris* e_1 M; *esuriens* cett. — 57,22,26 *hic in terra*] **in hac terra* e_1. — 59,2,12 *immutantur* e_1 O_9 P_{26}; *commutantur* α; *immutabuntur* cett. — 59,4,11 *motus* e_1 M P_{15}; *mota* cett.

Der Text des Lugdunensis setzt sich so gut wie ausschließlich aus Exzerpten aus den Enarrationes in psalmos zusammen. Mit wenigen Ausnahmen ist die Reihenfolge der Passagen gegenüber den Enarrationes unverändert.[21] An wenigen Stellen hat der Exzerptor einen längeren Gedankengang der Vorlage verknappt und dabei selbständig, wenn auch auf das Wortmaterial Augustins zurückgreifend, formuliert:

52,7,15 siehe den Apparat.

53,3,15 *absconditum*] *quid est autem quod ait: in hymnis? hoc est: in laudibus. quibus laudibus? deo. pro qua re? pro intellectu. quo intellectu? quo se hic in isto saeculo agnoscunt latere, malos autem ad tempus florere. intellegunt enim tunc se florere, quando isti Ziphaei nunc florentes, tunc arescentes audierint: ite in ignem aeternum* add. e_1

54,5,20. 21 siehe den Apparat.

54,11,12 siehe den Apparat.

---

[20] Z. B. 51,12,24 *procedant*] *porcecedant* e_1; 51,16,3 *vanius eo*] *vani sencio* e_1; 52,2,12 *prodeant*] *predeant* e_1; 53,10,13 *sacrificium*] *sacrifium* e_1; 54,10,2 *iste ut*] *istud* e_1; 54,24,4 *curam tuam*] *cognatum tuum* e_1.

[21] Umfang und abweichende Anordnung der Exzerpte sind in der Handschriftenleiste der Edition notiert.

55,8,13 *parcunt*] *tota die verba mea abominantur, cum adnuntiarem Christum paganis, cum adnuntiarem eclesiam hereticis. Tota die verba mea abominabantur* add. e_1

55,20,8 *viventium*] *eruisti ergo animam meam de morte, oculos meos a lacrimis, pedes meos a lapsu, ut placeam coram deo in lumine viventium* add. e_1

57,7,39 *nolentes*] *ergo noli fieri ut aspes surda, quae obturat aurem suam, ne vocem audiat incantantis* add. e_1

59,2,63 *significant*] *dictum est enim: Vos estis sal terrae. Bonum est ergo sapienter humiliari. Multi enim humiliantur, sed vanae* (!) *et fatuae* (!) *humiliantur. Aliud est enim pro Christo humiliari, aliud pro amissione rerum temporalium; sed quia iam* add. e_1

Zu Enarratio in psalmum 58,1,19,9 fügt e_1 einen umfangreichen Einschub, der aus drei geringfügig veränderten Exzerpten aus der antipelagianischen Schrift De natura et gratia zusammengesetzt ist; das dritte Exzerpt ist von zweiter Hand verlängert. Dieser Umstand und die Veränderungen am Text der Exzerpte legen nahe, daß es sich um Übernahmen aus einer (nicht nachweisbaren) Exzerptsammlung handelt. An derselben Stelle findet sich in den Handschriften(gruppen) γ *S* δ ε ζ der erwähnte Einschub *quid hic respondebit infelix Pelagius?*[22]

praevenit autem nos misericordia eius (*nos – eius* om. Aug.) *ut sanemur quia et subsequitur ut etiam sanati vegitemur. Praevenit ut vocemur, subsequitur ut glorificemur. Praevenit ut pie vivamus, subsequitur ut cum illo semper vivamus, quia sine illo nihil boni facere possumus. Utrumque enim scriptum est: ‚Deus meus, misericordia eius praeveniet me' et ‚Misericordia tua subsequitur me per omnes dies vitae meae'* (= nat. grat. 31,35). *Non enim cum ista commemoramus arbitrium voluntatis tollimus, sed gratiam praedicamus. Cui enim prosunt praecepta* (*ista* Aug.) *nisi volenti, sed humiliter volenti, non se de voluntatis viribus, tamquam ad perfectionem iustitiae* (*-tia* Aug.) *sola sufficiat, extollenti?* (= nat. grat. 31,35. 32,36) *Non igitur deus inpossibilia iubet, sed iubendo adiuvat* (*admonet* ac., Aug.), *ut facere* (*et facere quod* Aug.) *possis et petere quod non possis. Iam nunc videamus unde possit unde non possit. Iste dicit: ‚Voluntas* (*voluntate* Aug.) *non est quod natura potest.' Ego dico ‚Voluntate quidem non est homo iussus* (*iustus* Aug.), *si natura potest, sed medicina potuit quod vitio non potest'* (= nat. grat. 43,50) add. e_1 (*iste – non potest* mg. mp.).

[22] Oben S. 8 Anm. 5.

M Deutliche Berührungen mit e_1 weist der in die Mitte des IX. Jahrhunderts datierte[23] Codex Mailand, Biblioteca Ambrosiana D 547 inf. aus Bobbio auf.[24] Der Codex umfaßt auf fol. 1r ff. die Media Quinquagesima, beginnt jedoch wie e_1 mit Enarratio in psalmum 50; er weist zudem Spuren der Dekadengliederung auf.[25] Daß *M* mit e_1 nicht nur den ungewöhnlichen Beginn gemeinsam hat, sondern auch auch sonst verwandt ist, läßt sich an einer Anzahl von gemeinsamen Fehlern zeigen:

52,5,20 *ut*] *aut* e_1 M. — 54,15,14 *quidquid*] *quid* e_1 M. — 55,2,3 *scriptus*] *scriptum* e_1 (ac.) M. — 56,4,1 *audivimus*] *audimus* e_1 M. — 57,2,43 *agis*] *eligis* e_1 M α γ. — 54,676,29 *dimidiabunt*] *dimidiabant* e_1 M S P_{15}. — 58,11,2 *tu deus Israel* om. e_1 M.

Eine jüngere Handschrift, die mit *M* eng verwandt ist, wurde nicht in die Textkonstitution einbezogen: Modena, Bibl. cap. O III 15 (s. XI), umfaßt Aug. in psalm. 1–88, bildete also wohl den ersten Band einer zweibändigen Ausgabe. Die Handschrift weist keine Spuren der Dekadengliederung oder des verschobenen Quinquagena (etwa durch Zwischentitel) auf.

Zwei weitere eng miteinander verwandte Handschriften weisen Berührungen mit (e_1) *M* auf:

S Graz, Universitätsbibliothek 408 (s. $IX^{in.}$). Die Handschrift umfaßt auf fol. 1r–377v Enarrationes in psalmos 51–100 und gehört zu einer dreibändigen Enarrationesausgabe, deren erster und dritter Band in München und in Salzburg liegen.[26] Sie wurde unter Arn in Saint-Amand geschrieben, gelangte

[23] Oberleitner (o. Anm. 6) 2,142, nach Bischoff. – Paolo Collura (Studi paleografici. La precarolina e la carolina a Bobbio, Milano 1943 [= Fontes Ambrosiani 22], 150) datiert die Handschrift auf „l'epoca di Auderico e di Luniberto" (ca. 929 – ca. 961) und gibt einen Überblick über ältere Datierungen (232). Vg. Reifferscheid, Bibliotheca patrum Latinorum Italica 2, Wien 1872, 15–17.

[24] Fol. 1r trägt den Besitzvermerk: *Liber sancti columbani de bobio*; irische Dekorationselemente weisen darauf hin, daß die Handschrift auch in dem Columbanskloster geschrieben worden ist.

[25] Oben Anm. 8.

[26] München, Clm 15804; Salzburg, St. Peter, Stiftsbibl. a. X. 4.

nach Salzburg und von dort wohl im XII. Jahrhundert in das Chorherrenstift Seckau.[27] Die Handschrift, deren Bedeutung für die Überlieferung auch durch Spuren der Dekadengliederung gesichert ist,[28] wurde mehrfach, zum erstenmal kurz nach ihrer Entstehung, korrigiert. Stärkere Spuren hinterlassen hat eine Korrektur des XII. Jahrhunderts nach einer Handschrift der Gruppe ζ (siehe unten S. 35).

Im Apparat bezeichnet *S* die unkorrigierte Handschrift oder den Text der Handschrift von erster Hand; die Korrektur des XII. Jahrhunderts ist in die Sigle ζ einbezogen.

Paris, BN lat. 1987 (s. XI) umfaßt auf fol. 1–367 Enarra- P_{15}
tiones in psalmos 51–150, also zwei der drei Quinquagenae einer dreibändigen Ausgabe; der erste Band ist verschollen. Die aus Limoges (St Martial) stammende Handschrift dürfte in Lyon geschrieben worden sein,[29] was insoferne von besonderem Interesse ist, als sie abgesehen von ihrer Verwandtschaft mit *S* und (e_1) *M* selten unabhängige Bindefehler mit dem ebendort bewahrten (und möglicherweise entstandenen) Exzerptcodex e_1 aufweist. Deutlicher sind positive Übereinstimmungen; in einigen Fällen hat die Verbindung e_1 P_{15} bzw. (wo e_1 fehlt) P_{15} allein einen sicher oder möglicherweise richtigen Text bewahrt.

Bindefehler: 52,6,19 *remanet*] *remaneat* e_1 O_9 β P_{15}. — 55,2,14 *isto* om. e_1 P_{15}. — 55,2,15 *solum* om. e_1; tr. P_{15}.

Gute Sonderüberlieferung: 51,13,35 *quomodo et*] **et qui modo* P_{15} (e_1 deest); cf. 53,9,2. — 52,5,44 *filii dei* P_{15} (e_1 deest); *filiorum* cett. (cf. WSt 115, 2002, 295–297). — 52,2,6 siehe oben S. 14. — 52,6,8 *deus* P_{15}; *deum*

[27] A. Kern, Die Handschriften der Universitätsbibliothek Graz, Leipzig 1942, 1, 238f.; B. Bischoff, Die südostdeutschen Schreibschulen und Bibliotheken in der Karolingerzeit. Teil 2: Die vorwiegend österreichischen Diözesen, Wiesbaden 1980, 108–110; Weber (o. Anm. 6) 2, 64, mit weiterer Literatur.

[28] Oben Anm. 8.

[29] Bibliothèque nationale. Catalogue général des manuscrits latins, 2, Paris 1940, 270.

e_1 F_4; *deus et* O_9 β; *dominum* F γ δ ε; *dominus* S ζ. — 53,2,27 *ergo* P_{15} (e_1 deest); *viderint* add. cett. (cf. WSt 115, 2002, 303–305). — 53,9,2 *qui modo ... qui modo* P_{15} (e_1 deest); *sic quomodo ... quomodo* S; *sic quomodo ... sic quomodo* cett. ma. — 54,20,5 *natus* P_{15} Rm_{12}; om. O_9 β; *noster* M γ S δ ε ζ; *deus noster* α.

Mit *S* P_{15} verwandt ist der Text der Handschrift Paris, BN lat. 16842 (s. XII), die Enarrationes in psalmos 51–100 umfaßt.

Bindefehler der Handschriften *S* P_{15} sind zahlreich, besonders häufig sind gemeinsame Omissionen.[30]

Bindefehler: 54,7,19sq. *occiditur anima*] *occidit animam* S P_{15}. — 54,8,38 *a talibus*] *et alibi* S P_{15}. — 54,8,74sq. *et manere*] *trans mare* S P_{15}. — 54,20,27 *diffunderet*] *effundere* S P_{15}. — 56,4,12 *infirmitatem*] *infirmitate divinitatem suam cordis* S P_{15}. — 56,11,14 *turbatus est et non dormivit*] *si turbatus esset non dormiret* S P_{15}. — 56,14,6 *faciunt qui*] *facere potuerunt quia* S P_{15}. — 58,1,16,12 *vesperam*] *conversuram conversura* (!) add. S P_{15}.

Omissionen: 51,1,32 *nos* om. S; tr. post *persequitur* P_{15}. — 52,5,43sq. *quia ... dicitur* om. S P_{15}. — 52,7,21sq. *sic ... vis* om. S P_{15}. — 53,3,70sq. *deo ... tuae* om. S P_{15}. — 54,6,19sq. *fidem ... nondum* om. S P_{15}. — 54,10,4 sed ... *conscientia* om. S P_{15}. — 54,11,12sq. *quid ... diluvio* om. P_{15}; *quid ... faciamus* om. S. — 54,14,31 *et ... promeriturus* om. S P_{15}. — 57,8,13 *medicatum forte* om. S (ac.); *medicatum forte medicamentum* om. P_{15}.

Die Beziehung zwischen *S* P_{15} und *M* ist offenkundig sehr alt und infolgedessen nicht leicht durch isolierte Bindefehler zu belegen; in den meisten Fällen treten weitere Handschriften verschiedener Gruppen hinzu. Relativ sichere Gemeinsamkeiten sind (für weitere siehe unten S. 21 zu α und S. 24 zu O_9 P_2):

51,3,19 *David* om. M S P_{15}. — 54,1,10 *audimus*] *audivimus* M S P_{15} δ. — 54,5,7 *inducat*] *induat* M γ S P_{15}. — 54,10,1 *dicit*] *dic* M S P_{15} δ. — 55,4,41sq. *cum ... vivere* om. M S P_{15}. — 57,20,32 *compunctionem*] *punctionem* M F_4 S P_{15}. — 59,13,5 *quare destruxisti nos* om. M S P_{15}

Sicher bezeugt ist dagegen die Beziehung *S* (P_{15}) – δ (ε), auf die noch zurückzukommen sein wird.

[30] Interessanterweise ist der Umfang des Ausfalls in den beiden Codices nicht immer genau gleich groß, vgl. z. B. 54,11,13; 54,14,31f.; 57,8,13.

2.4. Die Handschriftenfamilie α

Eine umfangreiche Gruppe von großteils aus Italien stammenden Handschriften weist einen sehr eigenständigen, durch charakteristische Sonderfehler gekennzeichneten Text auf, der für die erste Dekade der Media Quinquagena erst ab dem XI. Jahrhundert unkontaminiert belegt ist, sich aber indirekt bis mindestens in frühkarolingische Zeit zurückdatieren läßt.

Einen reinen α-Text bietet die Handschrift Verona, Bibl. cap. XXX 28 (s. IX[1]), die Enarrationes in psalmos 113–114 und 93–100 umfaßt. Zwischen α und den frühen β-Verwandten P_2 und O_9 (siehe unten S. 22) scheint die Handschrift Vat. lat. 4938 (V_1; s. VIII) zu stehen, die die Dekade 61–70 umfaßt. Zu den Handschriften der Gruppe α_1, die in der ersten Dekade den erhaltenen α-Handschriften zeitlich vorangehen, siehe unten S. 21f.

Da der Text der α-Handschriften sich sehr deutlich abhebt und sie andererseits untereinander wenig differieren, wurden aus der Gruppe nur zwei Handschriften herangezogen, aus denen sich der Hyparchetypus weitgehend zweifelsfrei restituieren läßt:

Florenz, Biblioteca Laurenziana, XVI dext. I, olim S. Croce (s. XI): erster Band einer zweibändigen Enarrationesausgabe, umfaßt auf p. 1–221 Enarrationes in psalmos 1–83. Die Handschrift ist nach einer β-Vorlage korrigiert.[31] *F*

Florenz, Biblioteca Laurenziana, Fesul. XVIII (s. XI), umfaßt auf p. 1–202 Enarrationes in psalmos 51–100. Die Handschrift trägt einen Besitzvermerk „Liber Colucii Pieri (sc. Salutati)". Die beiden anderen Bände der dreibändigen Ausgabe stammen erst aus dem XV. Jahrhundert.[32] *F*$_4$

Weitere ganz oder teilweise kollationierte α-Handschriften:

Monte Cassino, Bibl. dell'abbazia 26	s. XI	1–71
Napoli, Bibl. naz. VI. B. 4	s. XI	1–78
Paris, BN lat. 1980	s. XI–XII$^{in.}$	1–83

[31] Wilmart (o. Anm. 6) 303 (Nr. 110); Oberleitner (o. Anm. 6) 2, 77.
[32] Wilmart (o. Anm. 6) 303 (Nr. 106); Oberleitner (o. Anm. 6) 2, 90f.

Paris, BN lat. 1989[1]	s. XII$^{in.}$	51–100[33]
Paris, BN lat. 8832	s. XI–XII$^{in.}$	1–119
Perugia, Bibl. cap. 42	s. XI	6–73 (frg.)
Pistoia, Arch. cap. 157	s. XI	1–76

Bindefehler der α-Handschriften sind zahlreich und sehr signifikant; im besonderen findet sich die Ersetzung der Lesart der Hauptüberlieferung durch ein Synonym. Zahlreich sind Textausfälle bzw. auf diesen beruhende Transpositionen:

51,2,7 *vivorum*] *impiorum* α. — 52,4,6 *confusionis suae*] *confessionis dei* α. — 53,2,25 *prospicere*] *proficere* α. — 53,3,67 *subtractae*] *substratae* α. — 53,11,17 *celsitudine*] *altitudine* α. — 54,5,6 *succubuit*] *succumbens* α. — 54,5,16 *Petrus*] *ille* α. — 54,7,6 *videbis*] *valebis* α. — 56,12,21 *suspendendum*] *suscipiendum* α. — 57,10,7 *monet apostolus dicens*] *monens apostolus dicit* α. — 58,1,1,18 *ideo*] *numquid* α.

Synonyma: 51,6,18 *ornamenta*] *vestimenta* α. — 53,3,88 *vivebat*] *manebat* α. — 53,5,25 *fuerunt*] *exstiterunt* α. — 57,1,9 *nemo ignorare*] *ignorare nullus* α. — 57,5,30 *latera*] *viscera* α. — 57,10,43 *corporales*] *carnales* α. — 58,1,2,25 *desertus*] *derelictus* α. — 58,1,7,22 *infirmitatis*] *fragilitatis* α. — 60,6,25 *paucorum dierum*] *per paucorum dierum spatium* α.

Omissionen: 51,14,6 *tantus eris* om. α. — 52,3,8 *in corde suo* om. α. — 53,2,34 *aeterna* om. α. — 53,3,24 *in fine* om. α. — 53,5,36 *Satanae* om. α. — 53,8,11 *invenio* om. α. — 54,3,46 *intellectum* om. α. — 54,4,29 *lux* om. α. — 54,8,55 *implendum* om. α. — 54,10,6sq. *itaque ... ait* om. α. — 55,3,4sq. *ex ... sanctis* om. α. — 56,13,36 *super caelos* om. α. — 57,4,7sq. *quid deinde* om. α. 58,2,5,22sq. *talem ... nam* om. α. — 58,2,5,66–68 *ecce ... pertinuit* om. α. — 60,4,5 *unde ... nostra* om. α

Transpositionen: 51,9,38sq. *superflua temporalia ablaturus est*] *ablaturus est superflua temporalia* tr. α. — 52,3,10 *quaererentur causae*] *causae quaererentur* tr. α. — 53,5,21 *malo meo fortassis*] *fortassis malo meo* tr. α. — 54,3,53 *istam regionem non esse*] *non esse istam regionem* tr. α. — 54,6,6 *in conviciis saeviturus*] *conviciis insecuturus* α. — 56,3,16 *in speluncam ipse David*] *ipse David in speluncam* tr. α. — 57,1,26sq. *nolle se pati*] *se pati nolle* tr. α. — 58,1,1,29sq. *illum regem nobis*] *nobis illum regem* tr. α. — 60,8,12 *unus dies sic*] *sic unus dies* tr. α

[33] Die Handschrift war bereits den Maurinern bekannt („Regius"), s. Dekkers-Fraipont (o. Anm. 6) VIII.

Bindefehler bestehen mit *M* und *S* P_{15}, sowohl unabhängig voneinander als auch mit beiden gemeinsam:

57,2,43 *agis*] *eligis* e_1 M α γ. — 57,3,38sq. *et ... scripsi*[2] om. M α S P_{15}. — 57,5,28 *certa in te* M; *certa sit in te* tr. α. — 58,1,9,4 *et vide* om. M α K C (ac.). — 58,1,21,25 *a Romanis subactae*] *a Romanis subiectae* M P_2; *Romanis subiectae* α. — 58,2,4,4 *potuerunt*] *putaverunt* M α

54,25,4 *illos deus*] *deus* om. α; *deus illos* tr. S P_{15}. — 56,1,5 *dicens esse*] *esse* om. P_{15}; *esse dicens* tr. S α. — 57,7,9 *cognitione*] *cogitatione* α S P_{15} δ ε. — 58,1,10,12 *versatur*] *deversatur* α S P_{15}. — 58,1,11,11sq. *magis*[2] ... *virum* om. α S P_{15}. — 60,5,10 *confugero*] *fugero* α K S P_{15} A (ac.)

57,3,38sq. *et ... scripsi*[2] om. M α S P_{15}. — 57,23,20 *constituti nudi*] *intuti* M (*non tuti* ac.) α O_9 S P_{15}. — 59,10,42 *lege* om. M O_9 S P_{15}; tr. α

Zur Verwandtschaft mit γ siehe unten S. 30. Bindefehler und Übereinstimmungen mit der zeitlich und räumlich nahestehenden Gruppe β belegen die Abhängigkeit dieser Gruppe von α (siehe dazu S. 27).

Qualität und Bedeutung des α-Textes lassen sich an jenen Stellen demonstrieren, an denen die Gruppe offensichtlich allein die richtige Lesart bewahrt hat:

53,5,10 *si* α; *etsi* ζ, om. cett. — 54,1,3f. *commemoramus breviter, quia nostis* α; *breviter* om. cett. — 54,8,45 *stridunt dentibus* α; *dentibus* om. cett. — 54,16,21 *descendunt* α ζ; *descendant* cett. — 54,18,2 *enarrabo* α; *narrabo* cett. — 54,24,11 *opportune importune* α; *opportune et importune* cett. (*et importune* om. K C). — 58,2,5,21 *illo* α; *ille* M O_9 β γ P_{15} δ ε; *illic* P_2 S; *illuc* T. — 59,14,3 *salem* α; *salutem* cett.

Nicht in die Textkonstitution einbezogen wurde eine Gruppe von Handschriften, die mit α verwandt, aber ihr gegenüber offensichtlich sekundär ist (α_1): sie teilt einerseits die Fehler von α, andererseits jene der Gruppe δ:

Fulda, Hess. Landesbibl. Aa 27	s. X	51–100
Salzburg, St. Peter, Stiftsbibl. a XI1 4	s. XI	51–76. exc. 73
Schaffhausen, Minist. bibl. 15–17	s. XI[ex.]	51–100

52,2,10 *an vero*] *at vero* α α_1. — 52,2,11 *discussum*] *discusso* α α_1. — 52,9,29 *volentes*] *volendo* e_1 α α_1. — 53,1,4 *agnoscat*] *agnoscit* α α_1. — 53,3,88 *vivebat*] *manebat* α α_1. — 54,5,6 *succumbens*] *succubuit* α α_1.

52,9,47 *insultatis, increpatis*] *insultastis, increpastis* α_1 K (*pc.*) δ ε ζ. — 52,9,48 *erigitis*] *erexistis* α_1 δ ε. — 53,3,62 *ergo*] *enim* α_1 P_{15} δ. — 54,10,1 *dicit*] *dic* M α_1 O_9 δ. — 55,679,6 *nostrum*] *dominum* praem. α_1 δ ζ.

Ob dieser Befund als Kontamination zu interpretieren ist oder (weniger wahrscheinlich) als Reflex einer α-Zwischenstufe, die auf den δ-Text eingewirkt hat, ist schwer zu entscheiden. Die Handschriften der α_1-Gruppe sind jedenfalls für die Textkonstitution von geringer Relevanz.

2.5. Die Handschriftenfamilie β und ihre Vorläufer

In mehreren Handschriften französischer, italienischer und englischer Provenienz hat sich eine Textform (β_1) erhalten, die weniger aufgrund ihrer Qualität für die Textkonstitution relevant ist als für die Überlieferungsgeschichte, da sie die Basis für die Entstehung einer der interessantesten Rezensionen des Enarrationestextes geboten hat. Es handelt sich um folgende Handschriften:

P_2 Paris, BN lat. 1982 (s. IX$^{in.}$). Die Handschrift, die teils der Gruppe β_1, teils δ zugehört, umfaßte ursprünglich Enarrationes in psalmos 51–100, ist aber am Beginn und am Ende verstümmelt; der erhaltene Text umfaßt Enarratio in psalmum 55,9 – 96,11; mehrere Lagen sind falsch gebunden; dazu kommt mehrfacher Blattverlust.[34]

Im Bereich der ersten Dekade sind folgende Verluste und Fehlbindungen eingetreten: Zu Beginn fehlen vier Lagen; der Text beginnt mit 55,9,52. Da zu Beginn der Handschrift die Blattlänge ungefähr 2×40 Zeilen des CSEL-Textes entspricht, lag der ursprüngliche Beginn des Bandes vermutlich bei Enarratio in psalmum 51 (anders als bei der verwandten Handschrift O_9). – Am Beginn des erhaltenen Textumfangs ist die Handschrift verstümmelt und nur teilweise leserlich.[35] Durch Verlust eines Bogens der sechsten Lage fehlen 56,11,20 – 14,7 und 57,1,43 – 3,41. – In die neunte Lage ist in 59,13,13 ein Blatt der verlorenen 22. Lage eingebunden (in psalm. 72,13 – 20).

O_9 Oxford, Trinity College 54 (s. X). Die angelsächsische Handschrift[36] umfaßt Enarrationes in psalmos 50–72; der unge-

[34] Wilmart (o. Anm. 6) 306 (Nr. 226); Bibliothèque nationale. Catalogue général des manuscrits latins, 2, Paris 1940, 269.

[35] Siehe im einzelnen die Handschriftenleiste.

[36] Bischoff bei Römer (o. Anm. 6) 309.

wöhnliche Beginn weist möglicherweise auf Verwandtschaft mit e_1 und *M*.[37]

Weitere ganz oder in Stichproben kollationierte β_1-Handschriften:

Oxford, Bodl. Libr. Laud. misc. 245	s. XI	1–60
Monte Cassino, Bibl. dell'abbazia 57[38]	s. XI	1–69
Paris, BN lat. 1991	s. XI/XII$^{in.}$	51–100

(β_1, nach einer β-Handschrift korrigiert)[39]

Dem Texttypus β_1 gehört auch die Vorlage für das Exzerpt Walahfrids an.

Die Unregelmäßigkeit des Beginns von O_9 setzt sich möglicherweise am Ende der Dekade fort: P_2 und O_9 sind in Enarrationes in psalmos 55–59 durch gelegentliche, aber in Enarratio in psalmum 60 durch deutliche und gehäufte Bindefehler miteinander verknüpft, eine Beziehung, die sich in der folgenden Dekade 61–70 fortsetzt: die gemeinsame Vorlage wies also offensichtlich eine verschobene Dekadengrenze (59/60 statt 60/61) auf.

55,17,25 *et ... diligitur*^{2} om. P_2 O_9 β. — 56,3,5 *esse*] *esset* P_2 O_9 (sl.). — 56,3,34sq. *inscriptus erat titulus*] *scriptus erat titulus* P_2; *titulus scriptus erat* O_9 β. — 56,17,36 *communicatione*] *cum mutatione* α P_2 O_9. — 57,11,1. 7 *contrivit*] *conteruit* P_2 O_9. — 57,14,15 *adoratur ab omnibus regibus* om. P_2 O_9. — 57,15,17 *cur*] *quare* P_2 O_9 β.

60,1,18 *tamquam*] *quam* P_2 O_9. — 60,3,16f. *de ... mortem* om. P_2 O_9. — 60,3,21 *et te*] *ecce* P_2 O_9. — 60,8,5 *habitabo*] *habitando* P_2 O_9. — 60,8,24 *generamur*] *regeneramur* P_2 O_9. — 60,9,31 *libris*] *labiis* P_2 O_9. — 60,9,37 *prosit*] *pro* P_2 O_9. — 60,9,39 *ministrando*] *in* add. P_2 O_9.

Zu der Beziehung P_2 – δ siehe unten S. 32.

---

[37] Wilmart (o. Anm. 4) 305 (Nr. 209); H. O. Coxe, Catalogus codicum manuscriptorum qui in collegiis aulisque Oxoniensibus hodie adservantur, Oxford 1852, Bd. 2, 21.

[38] Die Handschrift enthält Exzerpte aus den Psalmauslegungen des Hieronymus und Augustinus in unregelmäßiger Folge. Sie ist von Bedeutung für die Kenntnis mehrerer Tituli (zu Enarratio in psalmum 57 und 59).

[39] Die Handschrift wurde möglicherweise für die Editio Lovaniensis benützt: Primmer (o. Anm. 6) 181.

Bindefehler bestehen zwischen (P_2) O_9 und einzelnen (oder allen) Handschriften der Gruppe (e_1) *M S* P_{15}. Nur selten zu belegen ist für die erste Dekade der Media Quinquagena die Fehlergemeinschaft α – (P_2) O_9 unabhängig von *M*.[40]

52,5,45 *respiciunt*] *respicit* M O_9 δ. — 56,4,19sq. *quodsi ... Saul* om. M O_9. — 56,11,6 *alius ... spelunca* om. M α O_9. — 58,1,13,7 *punit vis non puniat*] *impunitus non eris puniet* M O_9. — 59,2,7 *nostis tituli inscriptionem* om. M P_2 O_9.

51,12,21 *ibi*] *occulta* O_9 P_{15}. — 51,18,22 *laudando* om. O_9 P_{15}. — 52,9,7 *putat*] *putabat* O_9 S P_{15} δ ε. — 54,22,11 *massae*] *asse* O_9 P_{15}. — 54,12,3 *iste* om. e_1 O_9 S P_{15} A N. — 56,1,1 *modo* om. O_9 D S P_{15}. — 56,17,36 *communicatione*] *commutationem* S P_{15}; *cum mutatione* α P_2 O_9.

54,6,33 *aperte* om. M F_4 O_9 S P_{15}. — 55,9,56 *toleravi*] *tolerare* M (ir.) O_9 P_{15} (ir. S). — 58,1,10,75 *aequalis* om. M O_9 S; tr. P_{15} δ. — 59,10,31 *lege* om. M O_9 S P_{15}; tr. α

In seltenen Fällen hat O_9 in Verbindung mit wenigen Handschriften den richtigen Text bewahrt:

52,9,15 *ne fidem* O_9 S (ir.); *fidem ne* tr. cett. — 54,4,4; 55,2,22 s. S. 14. — 57,10,31 *integrum* C (pc.); *intergrum* O_9; *intus* α; *in te* cett. — 59,2,12 s. S. 14.

Die deutlichste Beziehung besteht aber zu den Handschriften der Gruppe *β*, einer sehr selbständigen, in sich geschlossenen und für die Textkonstitution überaus interessanten Rezension, die sich in französischen, englischen und italienischen Handschriften erhalten hat:

D Durham, Cathedral Library, B II 13 (s. XI$^{ex.}$). Von der dreibändigen Enarrationesausgabe aus dem Besitz des Bischofs William Carilef ist der erste Band verloren; der mittlere Band umfaßt auf fol. 7r – 226r Enarrationes in psalmos 51 – 100.[41] Der

[40] 51,18,17sq. *quid iucundum est* om. α O_9. — 57,3,42 *nolite recte iudicare*] *recte iudicate* α O_9 P_{26} (pc.); *nolite recte iudicate* M γ S P_{15}. — Die Verbindung von *α* und O_9 P_2 wird in der zweiten Dekade (in psalm. 61–70) für die Handschrift V_1 von besonderer Bedeutung sein (o. S. 19).

[41] Wilmart (o. Anm. 6) 302 (Nr. 94); R. A. B. Mynors, Durham Cathe-

Codex steht der β_1-Vorstufe am nächsten, ist aber nach einer jüngeren β-Handschrift korrigiert.[42]

Florenz, Biblioteca Laurenziana, XVI dext. III (s. XI). Umfaßt Enarrationes in psalmos 51 - 100; die beiden weiteren Bände der ursprünglich dreibändigen Ausgabe sind nicht erhalten.[43] *F*$_3$

Paris, BN lat. nouv. acqu. 2440 (s. XI/XII$^{in.}$). Umfaßt Enarrationes in psalmos 51 - 100; die beiden weiteren Bände der dreibändigen Ausgabe sind nicht erhalten. Die Handschrift stammt aus dem Priorat von Pratum (Bonnes-Nouvelles) bei Rouen, von wo sie nach Beauvais gelangte.[44] *P*$_{26}$

Verona, Biblioteca capitolare, X 8 (s. VII-VIII). Die Handschrift enthält als *lectio* titulierte Auszüge aus verschiedenen patristischen Texten,[45] hauptsächlich aus den Enarrationes in psalmos, darunter auf fol. 33v-37r Auszüge aus Enarratio in psalmum 55,19f. und auf fol. 37r - 39 v aus 57,2.[46] Die Handschrift bietet (soweit sich dies anhand des geringen Textumfangs *s*$_3$

---

dral Manuscripts to the end of the 12th century, Oxford 1939, Nr. 31; Römer (o. Anm. 6) 2, 105.

[42] 52,2,19 *innocentiae*] *conscientiae* O$_9$ D (ac.). — 54,1,11 *vestis ut perfecta esset*] *ut perfecta esset vestis* tr. O$_9$ D. — 54,16,43 *consumptionis*] *confusionis* O$_9$ D (ac.). — 54,19,8 *cum isto cantemus* om. O$_9$ D. — 56,2,11sq. *finis tuus*] *finitus* O$_9$ D. — 57,2,7 *locutus es iustitiam* om. O$_9$ D. — 57,4,42 *adhibebitur*] *hamo tenebitur* O$_9$ D.

[43] Oberleitner (o. Anm. 6) 2, 77. Fehlt bei Wilmart (o. Anm. 6).

[44] Wilmart (o. Anm. 6) 307 (Nr. 278); Dekkers-Fraipont (o. Anm. 6) VIII, Primmer (o. Anm. 6) 180f. zur Verwandtschaft mit dem „Beccensis" der Mauriner.

[45] Oberleitner (o. Anm. 6) 2, 375; Wilmart (o. Anm. 6) 309 (Nr. 345); Reifferscheid, Bibliotheca patrum Latinorum Italica 1, Wien 1865, 17-22.

[46] In psalm. 55,19,1-29. 20,21-23. 25-31. 32-37. 40-42. 47-50. 51-59; 57,2,1-40. 44-48. Zu den genauen Grenzen der Exzerpte siehe die Handschriftenleiste.

sagen läßt) eindeutig einen β-Text, steht allerdings den jüngeren β-Handschriften näher als der älteren β_1-Überlieferung:

55,19,23 *sed*] *et* add. s_3 β. — 55,20,29 *mariti*] *marito* M s_3 O_9 β S. — 57,2,22 *esse*] *et* add. s_3 O_9 β. — 57,2,26 *detineris humana* tr. s_3 O_9 β. — 57,2,45 *duxisti*] *dixisti* M s_3 β P_{15} (vl.) A.

Eine direkte Abschrift von s_3 bietet der Codex Venedig, Bibl. naz. Marc. 2402 (s. IX[1]).

Weitere vollständig oder teilweise kollationierte β-Handschriften:

Oxford, Bodl. Libr. e Mus. 8 (S. C. 3569)	s. XI–XII	51–100
Paris, BN lat. 1990	s. XII[ex.]	51–70
Roma, Bibl. Angel. 1086	s. XI	51–100

Der besondere Charakter der Gruppe erklärt sich aus der Kombination mehrerer Vorlagen und dem spezifischen Umgang mit diesen. Während die jüngeren β-Handschriften zwar zahlreiche Varianten, aber kaum evidente Korruptelen gemeinsam haben, lassen die Bindefehler der Gruppe β mit β_1 einen sehr fehlerhaften, vielfach sinnlos verschriebenen Hyparchetypus erahnen:

Bindefehler β: 51,18,19 *maledicto*] *maledictione* β. — 52,6,5 *nisi* om. β. — 54,3,11 *David*] *cur increpabat dominus Iudaeos quando eum dicebant filium esse David* add. β (pc. D) Ca (offensichtlich eine Glosse). — 54,11,8 *submergat*] *sed mergat* β. — 56,10,5 *servitium*] *serviendum* β.

Bindefehler β_1 β: 51,15,18 *passionis oneraret*] *possit* (*-et*) *onerare* O_9 β. — 53,3,19 *alba*] *ablata* O_9 β. — 53,4,32 *iam veniat*] *inveniatur* O_9 β. — 54,6,19sq. *secundum fidem autem et dilectionem nondum*] *sed nondum fide et dilectione* O_9 β. — 54,8,11 *vellem ut*] *vellunt utinam* O_9 β. — 56,3,21 *inscriptus*] *institutus* O_9 β. — 57,18,22 *enumeravit*] *commemoravit* O_9 β. — 58,2,5,47 *evangelium*] *angelum* O_9 β. — 59,12,15 *in regnum etiam terrenum*] *ut regnem etiam terrenis* O_9 β.

Diese gemeinsame Vorlage, die sich in die Nähe der Gruppe *M* – *S* P_{15} rücken läßt, ist häufig bereits in β_1 β konjektural verbessert:

53,10,37 *temptationem*] *subito* add. M O_9 β. — 55,3,35 *sterilis remaneret*] *sterilitas remaneret* O_9 β; *sterilitas permaneret* e_1 S P_{15}. — 56,10,19 *eruit animam Christi*] *Christi animam eruit* tr. O_9 β S P_{15}. — 56,4,42 *funere*] *vulnere* O_9 β S P_{15}. — 56,12,34 *istorum* om. O_9 β S P_{15}. — 57,15,33 *lata*] *inlata* O_9 β;

data P_2 P_{15}. — 57,15,36 *latae*] *datae* O_9 β P_{15}. — 59,10,14 *de peccato nata est ista gens* om. e_1 O_9 β S P_{15}.

Konjekturen: 53,3,93 *et sit absconditus*] *etsi absconditus* S P_{15}; *etsi absconditus est* O_9 D δ ε T. — 54,13,14 *bibat*] *vivat* S; *vivat ad* O_9 β.

Mitunter lassen sich die Korrekturen in *β* auf *α*- oder *δ* (*ε*)-Fehler zurückführen. Konjektural verbesserte Fehler der *β*$_1$-Vorgänger erweisen hingegen eine mehrstufige Redaktion des *β*-Textes:

53,4,20 *nomen clarificatum*] *nomine clarificatum* M α; *nomine clarificato* β. — 53,10,39 *praeter illum*] *propter illum* α; *propter* β. — 54,3,56 *promisso*] *promissio* F_4; *promissione* O_9 β. — 54,22,6 *praecisi essent*] *praecessissent* δ ε ζ; *processissent* β.

51,12,5 *quo*] *quod* O_9; *ad quod* β. - 51,13,12 *quapropter*] *quia propter* O_9 (ac.); *quia dicitur* F_3 (mg.) D (pc.) C (pc.) — 56,3,5 *Davidicum*] *David cum* P_2 O_9; *David* M β.

Lassen sich mithin als Basis des *β*-Textes eine Vorlage vom Typ *M S P*$_{15}$ einerseits und eine *β*$_1$-Vorlage andererseits ausmachen, so sind noch zwei wesentliche Faktoren hinzuzufügen: einerseits (wie sich an den zitierten Beispielen bereits gezeigt hat) verbessernde Eingriffe in den Text, andererseits offensichtlich die Kenntnis eines unabhängigen Überlieferungszweiges. Welcher dieser beiden Faktoren im einzelnen geltend zu machen ist, läßt sich nicht klar feststellen. Auf beide kann die Vielzahl von guten Lesarten zurückgehen, die sich in *β* allein oder aber in *β β*$_1$ erhalten haben.

Unabhängige Überlieferung: 51,1,37 *destruetur* β; om. cett. (cf. WSt 116, 2003, 175sq.) — 51,12,34 *germana* O_9 β P_{15} (cf. WSt 116, 2003, 186); *germina*(*ta*) M; *germinans* cett. (*in germine*/*-a* add. γ S δ ε ζ). — 51,18,12 *qui* β; *cui* cett. - 51,18,13 *mel* β; *deum* cett. — 52,5,39 *facit ut videamus* β; *faciamus* γ, *videt ut faciamus* cett. — 52,6,2 *hic donat agnosci*] *hoc donat agnosci* β; *hic donat agnoscit* cett. — 54,13,2 *iniquitas* β; *iniquitas et labor* cett. — 54,23,9 *illis* D (ac.) C (pc.) δ; *aliis* cett. — 55,9,46 *reum* β (cf. WSt 116, 2003, 176sq.); *rerum* cett. - 57,5,18 *formari* O_9 β ζ; *formare* cett. — 57,15,44 *conivens* O_9 β; *quolibens* P_2; *cohibens* cett. — 58,2,4,10 *resuscitata* β; *resurgente* cett.

Sichere oder mögliche Konjekturen: — 51,10,25 *ponere*] *ponere vis* ma; *pone* β. — 51,12,6 *aut* O_9 β; om. cett. — 53,5,18 *exaudisti* O_9 β;

exaudies cett. — 53,2,38 **solos*] *solos* O_9 β; *sola* cett. — 53,10,28 *erubesceres* O_9 β; *erubesce* cett. — 53,10,28 *si forte* β; *forte si* e_1 (pc.); *forte* cett. — 54,3,64 *intellegamus* O_9 β; *dicamus* cett. — 54,20,25 *quomodo* β (pc. D); *quando* cett. — 55,14,2 *ob hoc* β; *ad hoc* cett. - 57,4,3 *ecce* β; *et* cett. — 58,2,1,21 *probabilitate*] *probitate* β.

Zumindest die letzte der *β*-Redaktionsstufen wird wohl erst dem X./XI. Jahrhundert angehören. Die hohe Anzahl guter Sonderlesarten aus verschiedenen Quellen macht *β* zu einem sehr wichtigen, aber ambivalent zu beurteilenden Textzeugen.

2.6. Die Handschriftenfamilie *γ*

Die Gruppe *γ* ist durch mehrere karolingische Handschriften mit offenkundig alter und selbständiger Texttradition repräsentiert. Bei der Textkonstitution berücksichtigt wurden die folgenden Handschriften:

K Köln, Erzbischöfliche Diözesan- und Dombibliothek, Cod. Dom. 65 (s. VIII–IX). Mittlerer Band einer Enarrationesausgabe, die wahrscheinlich in der nordfranzösischen Abtei Chelles für Prälat Hildebald von Köln geschrieben wurde.[47] Der Band umfaßt auf fol. 1v–352v die Media Quinquagena; das Ende ist von in psalm. 99,12 an verloren (erhalten hat sich ein Fragment[48]). Während der letzte Teilband der Ausgabe teilweise nur Exzerpte aus den Enarrationes bietet, ist der Text der mittleren Quinquagena vollständig wiedergegeben.[49]

---

[47] Wilmart (o. Anm. 6) 302 (Nr. 86); CLA 8,1152 und 6; Bischoff, Die Kölner Nonnenhandschriften und das Skriptorium von Chelles, in: Mittelalterliche Studien 1, S. 16–32, darin 19f; Kurz (oben Anm. 6) 2, 236. Katalog (mit weiterer Literatur) und digitale Erfassung der Handschrift: Codices electronici Ecclesiae Coloniensis (CEEC); http:// www.ceec.uni-koeln.de.

[48] Köln, Erzbischöfliche Diözesan- und Dombibliothek, Cod. Dom. 97; siehe oben Anm. 47.

[49] Die Handschrift wurde bereits von M. Simonetti für seine Teiledition benützt (unten S. 36).

Die Handschrift weist sehr viele orthographische und grammatische Sonderfehler auf, insbesondere *e/i*-und *u/o*-Verschreibungen und Verwechslungen von Akkusativ und Ablativ.

Paris, BN lat. 12174 (s. IX$^{in.}$). Umfaßt auf fol. 1r–111v Enarrationes in psalmos 51–60. Vierter Band einer in Corbie geschriebenen dreizehnbändigen Enarrationesausgabe, deren Entstehungszeit bis vor 800 zurückreicht und deren überlieferungsgeschichtliches Alter schon daran deutlich wird, daß sie die spätantike Dekadengliederung bewahrt hat.[50] *C*

Die Bandzahl entspricht nicht den von Cassiodor genannten fünfzehn Bänden (siehe oben Anm. 3); es ist schwer festzustellen, wie weit die Bandgrenzen im einzelnen auf alte Tradition zurückgehen bzw. durch praktische Notwendigkeit festgelegt wurden. In der Media Quinquagena liegen die Bandgrenzen des Corbeiensis exakt an den Dekadengrenzen (ohne Verschiebung am Beginn der Quinquagena!), unabhängig davon, daß die Dekaden sehr unterschiedlich lang sind.

Die Handschrift wurde mehrfach – beginnend bereits im IX. Jahrhundert – korrigiert.

Cambrai, Bibliothèque municipale 352 (333) (s. IX). Von der aus dem Besitz der Kathedrale von Cambrai stammenden Handschrift sind auf fol. 1r–243v Enarrationes in psalmos 51–88,7 erhalten. Beginn und Ende sind verstümmelt; am Beginn sind umfangreiche Partien unleserlich.[51] Orthographie und Grammatik sind gegenüber *K C* wesentlich normalisiert.[52] *Ca*

Weitere nicht in die Textkonstitution einbezogene γ-Handschriften:

Angers, Bibl. mun. 170 (162)	s. XI	51–100
Angers, Bibl. mun. 1320 (1087)	s. XI	51–100

[50] Vgl. CLA 5,631 (zum ersten und ältesten Band der Serie, BN lat. 12171); Wilmart (oben Anm. 6) 306 (Nr. 260). Die Handschrift war den Maurinern bekannt („Corbeiensis vetus"): Dekkers-Fraipont (o. Anm. 6) VII.

[51] Im einzelnen siehe die Handschriftenleiste.

[52] Wilmart (o. Anm. 6) 302 (Nr. 66); A. Molinier, Catalogue général des manuscrits des bibliothèques publiques des départements, 17, 129f.

London, BM Add. 16988	s. X	51–100
Paris, BN lat. 1984	s. XI	51–100
Paris, Bibl. de l' Arsenal 301 (411 T. L.)	s. XII	51–100
Arras, Bibl. mun. 585 (691)	s. X	51–70

Innerhalb der Gruppe *γ* gehören *C* (*pc.*) *Ca* gegenüber *K* näher zusammen; andererseits teilen *K* und *C* (*ac.*) alte Korruptelen:

Bindefehler γ: 52,5,39 *quia id deus* om. γ. — 52,9,38 *modo*] *quomodo* γ. — 53,4,25 *dici solet hominibus*] *solet hominibus dicit* γ. — 53,10,28f. *tibi accideret*] *te accederet* γ. — 54,4,24 *principes et* om. γ. — 54,6,26 *ille occultus amicus* om. γ. — 56,3,33 *Saul ut*] *aliud* γ. — 57,5,6 *illud*] *aliud* γ.

Bindefehler K C (ac.): 53,3,55 *noli* om. K C. — 53,8,14 *gregem*] *gremium* K C (ac.). — 54,3,40 *meminisse* om. K C. — 54,24,12 *importune* om. K C. — — 55,2,47 *dederat*] *deerat* K C (ac.). — 55,9,45 *traditor*] *traditur* K C (ac.). — 56,4,4 *fugam*] *figuram* K C. — 57,5,12 *a vita beata*] *aut a beata* K C. — 57,17,38 *graviores*] *gravior est* K C. — 57,20,11 *illicite*] *licite* K C (ac.). — 57,20,69sq. *sicut ... irae* om. K C (ac.).

Bindefehler C (pc.) C a: 52,9,47 *insultatis*] *exsultatis* K C (ac.); *exinsultatis* C (pc.) Ca. — 53,11,14 *quia*] *non* add. C (sl.) Ca. — 54,15,25 *factus*] *status* C Ca. — 55,2,26 *elegerunt*] *delegerunt* α β; *diligerunt* K C (ac.); *dilexerunt* C (pc.) Ca S P_{15}. — 55,10,3 *quando*] *quomodo* C Ca. — 56,9,27 *speculum*] *speluncam* C Ca. — 58,1,7,48 *tamquam*] *quam* K C (ac.); *quasi* C (pc.) Ca.

Die Gruppe *γ* ist schwer in das Gefüge der Überlieferung einzuordnen, weist aber Spuren einer alten und eigenständigen Überlieferung auf. Übereinstimmungen bestehen mit *M* und *α*:

51,9,36 *novaculam*] *linguam* M; *novaculam linguam* γ. — 54,18,12 *resurgentis*] *resurrectionis* M γ A (*ac.*) ε. — 56,12,3 *se excusare*] *se* om. M; *excusare se* tr. γ. — 56,12,17 *interrogemus*] *interpretemur* M O_9 K C S P_{15}. — 56,7,2 *experimento*] *experiendo* M γ. — 56,5,21 *condicionis*] *dicionis* M C; *dictionis* K. — 56,12,3 *se* om. M; tr. post *excusare* γ. — 56,16,19 *habet* om. M γ. — 60,6,23 *in terra* om. M P_2 K C.

51,14,22 *discipuli continuo*] *continuo discipuli* tr. ma; *continuo* sl. C; *contristati continuo sunt* tr. α. — 51,15,22 *enim*] *ergo* α C Ca. — 51,18,15 *quid dicas nescit*] *nescit quid* (*quod* O_9) *dicat* α O_9 C S P_{15}. — 52,9,27 *perdidisti*] *quam perdere* α γ. — 54,19,25 *in quibus non mecum*] *non mecum in quibus* tr. α O_9 γ. — 54,11,13sq. *superbia ... turrem* om. O_9 D K C. — 55,9,47 *devites*] *vites* α K C (ac.).

57,2,43 *agis*] *eligis* e_1 M α γ (*legis* ac. K; *elegis* ac. C). — 59,4,8 *si non timet* om. M α O_9 K C (ac.) S P_{15}. — 52,8,3 *prosperantur*] *prospiciuntur* M α O_9 K C. — 56,6,9 *patientiam*] *sapientiam* M α O_9 K C. — 52,1,7 *Hebraeorum*] *Hebreis* M α O_9 γ (ac. C) S (ir.). — *58,1,9,4 et vide* om. M α K C (ac.). — 60,6,28 *misericordiae* om. M α P_2 γ. — 60,9,7 *parvum*] *parum* M α γ S P_{15} N.

Zu den Übereinstimmungen mit δ/ε siehe unten S. 34.

Obwohl die Gruppe häufig gute Lesarten bewahrt hat, ist γ in der ersten Dekade als selbständiger Textzeuge nicht von allzu großer Bedeutung. Nur sehr selten bietet die Gruppe oder eine γ-Handschrift allein den richtigen Text.[53] Von großem Interesse ist die Gruppe allerdings als Vorlage für den Text der Mauriner, in den direkt (vgl. oben zu *C*) oder indirekt viele γ-spezifische Varianten Eingang gefunden haben.

2. 7. Die Handschriftenfamilien δ und ε

Einen eigenen Texttypus bilden die beiden eng miteinander verwandten Handschriftenfamilien δ und ε. Die Familie δ ist auf den süddeutschen Raum beschränkt, die Familie ε großteils auf Nordfrankreich und Belgien.

Familie δ:

Karlsruhe, Badische Landesbibliothek, Aug. perg. XXXV (s. IX[1]). Die im Kloster Reichenau geschriebene Handschrift umfaßt auf fol. 2r–285r Enarrationes in psalmos 51–100 und gehört zu einer dreibändigen Ausgabe, deren andere Bände in Karlsruhe und Darmstadt liegen.[54] Sie ist mehrfach sehr stark korrigiert (seitenweise radiert und neu geschrieben); die *A*

[53] 52,7,23 *non*[2] D γ; om. cett. — 55,12,21 *adferunt* γ (pc. C); *adferent* cett. — Vgl. auch 58,2,7,8 *pervenient* M γ S P_{15} δ; *venient* cett.

[54] Darmstadt, Hessische Landes- und Hochschulbibliothek, ms. 897; Karlsruhe, Badische Landesbibliothek, Aug. perg. XXXVI.

erste der Korrekturphasen geht der Übereinstimmung mit den anderen δ-Handschriften zeitlich voraus.[55]

G St. Gallen, Stiftsbibliothek 163 (s. IX). Der zweite von fünf erhaltenen Bänden einer für Abt Grimald geschriebenen sechsbändigen Enarrationesausgabe umfaßt Enarrationes in psalmos 51 – 76.[56]

In Enarrationes in psalmos 55 – 59 bietet auch P_2 (siehe oben S. 23) großteils einen δ-Text:

55,12,6 *roges*^{2}] *ores* P_2 S (pc.) δ. — 55,13,4 *recurrant*] *resurgant* P_2 A (ac.). — 55,14,28 *reddendo*] *credendo* P_2 A (ac.). — 55,17,1 *amemus*] *habemus* P_2 δ. — 55,19,29 *amabat*] *quod amat* add. A (ac.); *quod amabat* add. P_2. — 56,1,5 *dicens*] *docens* P_2 δ. — 56,10,32 *caedem*] *de caedem* P_2; *de caede* δ. — 58,1,12,22 *omnino*] *enim* add. P_2 δ ε. — 58,2,2,31 *effuso ... sanguine*] *effusione ... sanguine* P_2 δ; *effusione ... sanguinis* ε ζ. — 58,2,2,47 *virtute*] *veritate* P_2 S (pc.) δ ε. — 58,2,10,2 *utroque pariete*] *utraque parte* P_2 δ N.

Zh$_2$ Nicht in die Textkonstitution einbezogen wurde ein jüngerer δ-Codex: Zürich, Zentralbibliothek, Car. C 11 (s. XI–XII). Die Handschrift umfaßt Enarrationes in psalmos 51 – 77 und ist mit *G* verwandt. An einer Stelle bietet allerdings *Zh*$_2$ einen guten Text, der sonst nicht zu belegen ist: 54,9,27 *nisi* Zh_2; *sed* β; *si* cett.[57]

Auch der unter dem Namen Defloratio psalmorum in mehreren Handschriften überlieferte Exzerptkommentar bietet einen δ-Text.[58]

Bindefehler der Familie δ: 52,1,2 *suggerit*] *iusserit* δ. — 53,3,8 *ignoras*] *ut tu* add. δ (sl. A). — 53,3,23 *florem ... felicitatemque*] *florentem ...*

---

[55] Wilmart (o. Anm. 6) 303 (Nr. 118); A. Holder, Die Reichenauer Handschriften. Bd. 1: Die Pergamenthandschriften, Wiesbaden 1970/71 (ergänzter Nachdruck der Erstauflage Leizig 1906; = Die Handschriften der Badischen Landesbibliothek 5) 139; Kurz, Überlieferung (o. Anm. 6) 208 f.

[56] Wilmart (o. Anm. 6) 308 (Nr. 322); G. Scherrer, Verzeichniss der Handschriften der Stiftsbibliothek von St. Gallen, Halle 1875 (Nachdruck Hildesheim 1976); Bruckner, Scriptoria medii aevi Helvetica III: Die Schreibschulen der Diözese Konstanz, Genf 1936, 3, 76; Janner-Jurot (o. Anm. 6) 133.

[57] Verf., Zum Text von Augustinus, Enarrationes in Psalmos 51 – 60 (I), WSt 115, 2002, 293 – 314, darin 298f.

[58] Gastgeber (oben Anm. 14) 122–133.

felicitatem δ. — 53,3,23 *posteaquam cognovit*] *postea cum cognovisset* δ. — 53,10,26 *aliud*] *si ergo propter pecunias laudas deum add.* δ. — 54,1,9 *cum audimus* om. δ. — 54,4,30 *et ... comprehenderunt*] *tenebrae in nobis lux in domino* δ. — 54,4,38 *domino*] *et ipsae tenebrae non comprehenderunt* add. δ. — 54,8,34 *intus*] *iunctus* δ. — 54,16,12 *unum amen respondemus* tr. post *celebramus* δ. — 54,16,43 *dissensionis*] *descensionis* δ. — 54,19,38 *non erant mecum*] *deerant mecum* δ.

Familie ε:

Namur, Musée Archéologique 1 (s. IX[1]). Die großformatige dreispaltige Handschrift, die aus der Abtei von St. Hubert in den Ardennen stammt, umfaßt auf fol. 1–332r Enarrationes in psalmos 1–150.[59] *N*

Berlin, Preußische Staatsbibliothek, lat. 2° 740, olim Görres 36 (s. X), umfaßt in zwei ursprünglich getrennten Teilbänden auf fol. 2r ff. und 117r ff. Enarrationes in psalmos 1–50 und 51–100.[60] Laut einem Besitzvermerk stammt die Handschrift aus dem Kloster St Maximin bei Trier. *Bn*$_1$

Weitere ganz oder teilweise kollationierte ε-Handschriften:

Bruxelles, Bibl. roy. 5563 (Kat. Nr. 1068)	s. XI	51–100
Orléans, Bibl. mun. 46 (43)	s. X	51–100[61]
Paris, BN lat. 16723	s. XI	1–150
Paris, Bibl. de l'Arsenal 301 (411 T. L.)	s. XII	51–100[62]

Abgesehen von den Sonderfehlern der Gruppe läßt sich der Fehlerbestand von ε so gut wie vollständig aus δ herleiten.

---

[59] Fehlt bei Wilmart (o. Anm. 6). Wieser (o. Anm. 6) 2, 212; P. Faider, Catalogue général des manuscrits des bibliothèques de Belgique. 1: Catalogue des manuscrits conservés à Namur, Gembloux 1934, 41.

[60] Fehlt bei Wilmart (o. Anm. 6). F. Schillmann, Die Görreshandschriften, Verzeichnis der lateinischen Handschriften Bd. 3, Berlin 1919 (Die Handschriftenverzeichnisse der Preußischen Staatsbibliothek zu Berlin 14) 34f.; Kurz, (o. Anm. 6) 2, 1.

[61] Die Handschrift wurde von den Maurinern benützt: Wilmart (o. Anm. 6) 312 Anm. 9; Dekkers-Fraipont (o. Anm. 6) VII.

[62] Lesarten dieser Handschrift fanden über ältere Editionen in den Maurinertext Eingang: Primmer (o. Anm. 6) 181.

Bindefehler ε: 53,1,6 *poste*] *post te* ε. — 53,3,19 *florentes*] *flores* ε. — 54,7,2 *prae ira*] *praeire* ε. — 54,12,2 *vidi*] *audivi* ε. — 54,12,11 *civitatis* om. ε. — 54,19,6 *volabit*] *valuit* ε. — 55,2,16 *a sanctis* om. ε. — 55,3,33 *pressura*] *pecunia* ε. — 55,4,30 *conculcatione*] *conluctatione* ε. — 55,5,5 *longe facti*] *elongati* ε. — 55,10,3 *lapsus*] *ipsius* ε. — 55,20,47 *nobis valeant*] *valeant nobis* tr. ε. — 56,2,13 *studii*] *iste dii* ε. — 56,19,4 *Christi unum*] *Christianum* ε.

Bindefehler δ ε: 53,3,31 *nescitis*] *non scitis* δ ε ζ. — 54,3,31 *membra*] *Christi* add. δ ε ζ. — 54,8,38 *insumpta*] *insummata* δ ε. — 54,16,16f. *solum sit ... cur*] *solum si sit ... cura* δ ε. — 54,21,4 *testatoris*] *cantatoris* δ ε. — 54,22,10 *emineant*] *eant* A; *emineant eant* G ε ζ. — 55,2,15 *tituli offensione*] *titulo offensionis* δ ε ζ. — 55,4 *hominem videamus diabolum non videamus* add. δ ε ζ. — 56,3,21 *voluit corrumpere*] *corrumperet* δ ε ζ. — 57,3,27 *cordibus*] *corporibus* δ ε. — 57,9,10 *quid eis*] *quid de his* ε; *qui de his* δ.

Die deutlichste verwandtschaftliche Beziehung verbindet die Gruppen *δ ε* mit *S* P_{15}, deren Text ihnen gegenüber als primär zu erweisen ist. Selten von *S* P_{15} unabhängig sind eine wohl auf Kontamination beruhende Beziehung zu C (pc.) Ca und die bereits erwähnte Fehlergemeinschaft mit *β*, in der die *δ*-Lesart mitunter die Voraussetzung für die *β*-Korrektur geboten hat.

51,15,16 *habenti intrabunt*] *habent intrare* S P_{15} δ ε ζ. — 52,1,23 *sequitur*] *sequitur unde* S; *sequitur unde est quod* δ. — 53,3,11 *hic posse*] *ut hic posset* P_{15} δ ε T. — 53,3,66 *nec ridenti*] *ne credenti* K δ N; *nec credente* P_{15}. — 53,5,47 *cave*] *cavendae* D S P_{15} δ ε T. — 54,4,30 om. S P_{15}; tr. δ. — 54,4,38 om. C Ca S P_{15}; tr. δ. — 54,8 *aut dat* α β; *adiuvat* M; *adiuvat dat* O_9; *aut dat reddit* γ; *avi aut dat aut reddit* S (ir.) P_{15} δ ε ζ. — 54,17 *angore*] *langore* S P_{15}; *labore* δ. — 57,9,8f. *universam faciem terrae*] *faciem universae terrae* S P_{15} δ.

54,26,1 *sanguinum*[2]] *sanguineos* C (pc.) Ca S P_{15} δ ε ζ. — 56,10,17 *retribuentem*] *tribuentem* C (pc.) Ca S P_{15} δ (pc. A) ε. — 57,6,21 *mihi*] *in evangelio* add. P_2 C (sl.) Ca S (sl.) δ ε. — 57,7,26 *pancratium*] *encraticum facere* praem. β C (sl.) Ca δ ε Rm_{12}. — 57,22,10 *ille etiam*] *etiam ille* tr. C Ca δ; *etiam* om. S P_{15}.

2.8. Die Handschriften der Gruppe *ζ*

Rm$_{12}$
T
P$_6$

Unter der Sigle *ζ* wurde eine Gruppe von Handschriften des XII. Jahrhunderts zusammengefaßt, deren Varianten nur selektiv in der Edition berücksichtigt wurden.

Rm$_{12}$	Reims, Bibl. mun. 90 (E 260)	s. XII$^{ex.}$	50–100[63]
T	Troyes, Bibl. mun. 40/4	s. XII	50–150[64]
S (*pc.*)	Graz, Univ. bibl. 408	s. IX$^{in.}$ (corr. s. XII)[65]	51–100

Auffallend ist der ungewöhnliche Beginn mit Enarratio in psalmum 50 in den zwei eng verwandten Handschriften *T* und *Rm*$_{12}$.

Die deutlichste verwandtschaftliche Beziehung verbindet ζ mit den Handschriften der Gruppe ε. Die junge Gruppe weist allerdings zahlreiche selbständige Textverbesserungen auf, die in die Editionen Eingang gefunden haben.

Bindefehler ε ζ: 52,2,55 *modulo nostro* ε ζ. — 54,12,22 *exspectans dicebat*] *exspectabat dicens* ε T. — 55,4,4 *quod hic dicitur*[1]] *quid hic dicit* ε; *quod hic dicit* ζ. — 56,4,36 *omnibus*] *hominibus* ζ; *omnibus hominibus* ε. — 56,12,33 *ut ametur* om. ε. — 57,18,38 *poena est* tr. ε ζ; *est poena est* δ. — 58,1,7,49sq. *fuit ille vires suas iactans*] *ille vires suas iactans fuit* tr. ε ζ. — 59,1,2 *aliquantulum* om. ε ζ.

Konjekturen ζ: 51,8,11 *saevieris subrecturus es bestiis*] *saevioribus subiectus es bestiis* ζ. — 51,13,12 *quapropter*] *quia propter* O_9 (ac.); *quia propter hoc quod ait apostolus* ζ. — 55,12,26 *fauce*] *venit* add. ζ. — 57,2,33 *ut vivas*] *qui vivis* ζ. — 57,9,17 *numquid*] *nonne* ζ. — 57,15,29 *admissi*] *amissi* γ ε; *permissi* ζ. — 58,1,7,53 *vero longe stantem infirmum*] *contra vires longe stantis* ζ. — 58,1,22,5 *prophetias*] *prophetis* ε; *de prophetiis* ζ. — 59,1,15 *quando*] *quanto* α P_2 β C Ca S P_{15}; *quanto nos* δ ε; *quanto magis nos* ζ.

---

[63] Wilmart (o. Anm. 6) 307 (Nr. 292); H. Loriquet, Catalogue général des manuscrits des bibliothèques publiques des départements, 38, Paris 1904, 87f. - Die Handschrift war den Maurinern bekannt: Dekkers-Fraipont (o. Anm. 6) VIII.

[64] Wilmart (o. Anm. 6) 308 (Nr. 334); Catalogue général des manuscrits des bibliothèques publiques des départements, 2, Paris 1855, 36. Die Handschrift *T* gehört zu der aus Clairvaux stammenden Zisterzienseredition, der mithin eine bedeutende Rolle für die Entstehung des Texttypus ζ zukommen dürfte.

[65] Die Korrekturen in *S* stimmen häufig mit einer weiteren ζ-Handschrift überein: Paris, BN lat. 15292 (s. XII; P_6). An einer Stelle bietet P_6 als einzige kollationierte Handschrift einen Text, der dem hier konjektural erschlossenen zumindest nahesteht (in psalm. 58,2,5,15, siehe unten S. 41). In allen anderen Fällen sind die erwähnenswerten Varianten von P_6 durch die Korrekturen von *S* abgedeckt.

2. 9. Editionen

Die vorliegende Edition erstrebt keine vollständige Dokumentation der Editionsgeschichte der Enarrationes in psalmos; vielmehr wurde, um den Apparat nicht zu überfrachten, eine Auswahl aus den frühen Editionen getroffen, deren Varianten überdies nur selektiv in den Apparatus criticus aufgenommen sind. Eingearbeitet wurden: die Editio princeps von Johann Amerbach, Basel 1489 (unberücksichtigt bleiben ein möglicherweise vor Amerbach anzusetzender anonymer Wiegendruck[66] sowie Amerbachs zweite Edition von 1497[67]), die Edition der Theologi Lovanienses (Band VIII), Antwerpen 1577, die Edition der Mauriner (Band IV), Paris 1681 sowie ihre wichtigsten jüngeren Nachfolger, die mit geringfügigen Änderungen auf dem Maurinertext basieren: J.-P. Migne, Patrologia Latina 36, Paris 1841, und E. Dekkers – I. Fraipont, Corpus christianorum 39, Turnhout 1956. Zu Enarratio in psalmum 51 sind die Textvarianten der Teiledition von M. Simonetti, Mailand ^{2}1989, die als einzige Edition nach den Maurinern auf eigenständige Kollationen dreier Handschriften zurückgreift, vollständig angeführt. Da jede neuere Auseinandersetzung mit

[66] GW 2908: Niederlande oder Niederrhein, vermutlich vor 1485.

[67] Zwischen den beiden Drucken bestehen deutliche Unterschiede, die auch für die Textgeschichte von Bedeutung sind. So bietet Amerbach 1489 (GW 2909) in 51,5,1f. den AcI *nuntiatum esse Sauli de David quod venerit David in domum Abimelech*; Amerbach 1497 (GW 2911) setzt dafür das direkte Zitat des Psalmverses *In finem intellectus David, cum venit Doech Idumaeus et nuntuavit Saul: Venit David in domum Abimelech*, das sich in allen späteren Editionen findet, aber handschriftlich nicht bezeugt ist. In 51,5,23 ergänzt Amerbach 1497 gegenüber den Handschriften und dem älteren Druck *facienti ⟨fructus eius et⟩ iustitiam*, auch darin folgen ihm Lovanienses und Mauriner. Ebenso 51,6,1 *audiamus iam* codd. am (1489), *iam audiamus* tr. am (1497) lo ma; 51,6,11 *purpuras* codd. am (1489), *purpuram* am (1497) lo ma. Offensichtlich sind die Änderungen auf mangelnde Sorgfalt zurückzuführen, nicht auf Erweiterung der handschriftlichen Basis oder textkritische Arbeit.

dem Text der Enarrationes in psalmos sich hauptsächlich auf den Maurinertext bezieht, wurden dessen Textvarianten vollständig verzeichnet. Die Varianten der den Maurinern vorausgehenden Editionen sind einerseits dort angeführt, wo sie sicher oder sehr wahrscheinlich die einzige Basis für den Maurinertext darstellen, wo also die handschriftliche Bezeugung einer Variante schwach oder nicht vorhanden ist, andererseits dort, wo sie den Maurinern selbst erwähnenswert schienen, also in ihrem Apparat verzeichnet sind; endlich dort, wo sie eine textgeschichtlich interessante Lesart als einzige bezeugen. Auf die Angabe von Sonderfehlern der beiden älteren Editionen bzw. auf die Nennung der Editionen bei handschriftlich gut bezeugten Lesarten wurde verzichtet. Die jüngeren, von den Maurinern abhängige Editionen sind nur dort angeführt, wo sie von den Maurinern differieren. Eine Ausnahme stellt die Angabe von Interpunktionsänderungen dar, bei denen der vorgeschlagenen Interpunktion im Apparatus criticus jene der Edition von Dekkers-Fraipont (als der bislang jüngsten) gegenübergestellt wurde. In Marginalien sind die Seitenzahlen der Patrologia Latina (*mi*) und des Corpus christianorum (*cc*) angegeben.

Durch einen glücklichen Zufall finden sich in der ersten Dekade unter den sicher oder wahrscheinlich von den Maurinern benützten Handschriften Repräsentanten aller Handschriftenfamilien; α durch Paris, BN lat. 1989[1], β durch P_{26}, γ durch C, δ/ε durch Orléans, Bibl. mun. 46 (43) und ζ durch Rm_{12}.[68] Trotz einer deutlichen Tendenz zugunsten von Lesarten der Gruppen γ und δ/ε, die sich einerseits aus dem Variantenbestand der älteren Editionen, andererseits aus der Wertschätzung für einzelne Handschriften dieser Gruppen ergab, ist der Variantenbestand der Maurineredition somit relativ ausgeglichen; die große Anzahl

[68] Zu den von den Maurinern benützten Handschriften siehe R. C. Kukula, Die Mauriner-Ausgabe des Augustinus III 2, SBphil Wien 138/5 (1898); Dekkers-Fraipont (oben Anm. 6) VII–IX; Primmer (o. Anm. 6).

von Textänderungen in der vorliegenden Edition ergibt sich somit nicht ausschließlich durch die verbreiterte Kollationsgrundlage, sondern durch Präzisierung der editorischen Prinzipien und verbesserte Arbeitsinstrumente.

3. Zu den Prinzipien der vorliegenden Edition

3. 1. Textkonstitution

Versucht man die in Kapitel 2 dargestellten Verwandtschaftsbeziehungen zwischen den Textzeugen von Enarrationes in psalmos 51 - 60 zu einem Gesamtbild zu ordnen, so ergeben sich als klar voneinander zu scheidende Texttypen die Hyparchetypoi α und γ sowie eine in ihrer inneren Struktur unklare Gruppe, die den alten Texttypus e_1 *M S* P_{15} sowie als sekundäre Texttypen O_9 (P_2) β und $\delta/\varepsilon/\zeta$ umfaßt; dazu tritt eine in β faßbare selbständige Überlieferung. Die Entstehung dieser Hyparchetypoi geht zweifellos der Karolingerzeit voraus; aus der Tatsache, daß die älteste Überlieferung zum Großteil auf Italien beschränkt ist, läßt sich mit großer Wahrscheinlichkeit schließen, daß sie in Italien stattgefunden hat.[69] Inwieweit die Ausdifferenzierung des Stemmas auf noch ältere, vielleicht schon auf das nähere Umfeld der Entstehung des Corpus selbst zurückgeht, muß offenbleiben.[70]

Aus mehreren Gründen schien es wenig sinnvoll, aufgrund dieser Daten ein Stemma zu erstellen und dieses zur Basis für die

[69] Eine wesentliche Rolle scheinen die Columbansklöster Bobbio (mit dem Codex rescriptus Vat. lat. 5757 und mit *M*) und Luxeuil (mit Würzburg, Univ. bibl. Cod. m. p. th. f. 64a) gespielt zu haben.

[70] Primmer (oben Anm. 72) 150 nimmt an, daß sich schon in der Bibliothek von Hippo zwei Exemplare des Corpus befanden, ein unmittelbar auf die tachygraphische Aufzeichnung zurückgehendes urkundliches und ein geglättetes, das den primären Ausgangspunkt für weitere Abschriften bot. Vgl. auch meine Annahme zweier Hyparchetypoi Φ und Λ in Müller (o. Anm. 6) 30 - 42.

Rekonstruktion des Archetypus zu machen: einerseits bleibt die Beziehung der Hauptüberlieferungsstränge zueinander durchaus unklar, und andererseits erweist sich darüber hinaus die Überlieferung als in hohem Maße kontaminiert; wie oben gezeigt, kann jeder der genannten vier Texttypen gegen einen Bindefehler der drei anderen für sich allein den richtigen Text bieten.[71] Daraus ergab sich, daß Verwandtschaftsbeziehungen nur in sehr eingeschränktem Maße zur Variantenentscheidung tauglich sind; prinzipiell mußte davon ausgegangen werden, daß α, β, γ und die Gruppe (e_1) *M S* P_{15} insgesamt oder zum Teil sowie alle Kombinationen zwischen diesen als Träger guter Überlieferung in Frage kamen. Von vornherein mit größerer Wahrscheinlichkeit auszuschließen waren lediglich Sonderlesarten der Gruppen δ ε ζ. Textentscheidungen mußten deshalb so weit wie möglich ohne vorherige Festlegung an der jeweiligen Einzelstelle aufgrund sprachlicher, stilistischer oder inhaltlicher Kriterien getroffen werden, wobei versucht wurde, sie durch die Angabe von Parallelstellen und Sekundärliteratur im Apparatus criticus für den Benutzer nachvollziehbar zu machen. Auf Entscheidungen ausschließlich aufgrund des vielfach ambivalenten und subjektiven Kriteriums der Lectio difficilior wurde weitgehend verzichtet.

Das Hauptproblem bei der Konstitution augustinischer Predigttexte läßt sich mit dem Begriff ‚Oralität' umschreiben, der als theoretisches Konzept gut erfaßt, aber in seinen Einzelerscheinungen bisher kaum zu präzisieren ist. Ist einerseits der mündliche Charakter des augustinischen Predigtstils unübersehbar und sowohl für positive Stilcharakteristika (emphatische Wiederholungen, sehr frei gehandhabte Prosopopoiien und Dialoge) wie auch für grammatikalische und logische Auffälligkeiten (Brachylogien, Ellipsen, Anakoluthe, Unterbrechung des Gedankengan-

[71] Zu einem analogen Resultat kommt Weidmann (oben Anm. 6) 56f.

ges durch kleinräumige Exkurse)[72] verantwortlich zu machen, so darf er andererseits nicht als unscharfes Rechtfertigungskriterium herangezogen werden. Zwischen den Eigenschaften improvisierter Rede und den durch die Überlieferung verursachten Korruptelen scheint nicht selten eine äußerliche Ähnlichkeit zu bestehen, die die Entscheidung erschwert. In Zweifelsfällen wurde versucht, den augustinischen Predigtstil selbst als Kriterium heranzuziehen, also das Defizit an sprachlichen und stilistischen Untersuchungen durch Parallelen aus Texten desselben Genus wettzumachen.[73] Soweit wie möglich wurde auf Parallelen innerhalb der neu edierten Dekade selbst verwiesen. In den verbleibenden Zweifelsfällen wurde der lectio fortasse recta im Apparat ein Asterisk beigegeben.[74] Lexikalische oder grammatikalische Auffälligkeiten wurden im Apparat vermerkt.[75]

---

[72] Vgl. z. B. 51,5,8 (Brachylogie), 52,3,7 (Aposiopese), 52,7,22 (Verwechslung des Bibelzitats?), 54,8,18 (Inkohärenz), 54,21,23 (Anakoluth), 55,3,14 (Brachylogie), 56,1,31 (Anakoluth), 56,4,21 (Anakoluth), 57,18,10 (der Sprecher verbessert sich), 58,2,2,10 (durcheinandergeratene Wortfolge; ἀπὸ κοινοῦ); 59,6,11 (Anakoluth), 59,11,18 (Anakoluth und inhaltliche Inkongruenz).

[73] Zu methodischen Fragen der Edition improvisierter Predigten jetzt A. Primmer, Die Edition von Augustinus, Enarrationes in Psalmos. Eine Zwischenbilanz, in: Textsorten und Textkritik. Tagungsbeiträge, hg. von A. Primmer, K. Smolak und D. Weber, Wien 2002 (SBphil 693), 147 - 192, darin 166 - 173. — Zu einem Sonderproblem der Textgestaltung, dem augustinischen Bibeltext, siehe unten S. 44.

[74] Primmer (oben Anm. 73) 173.

[75] Vgl. z. B. 51,1,7 (redundantes *et ... etiam*), 51,4,5 (transitives *emigrare*), 51,13,31 (transitives *ridere*), 52,2,19 (constructio ad sensum), 53,3,18 (*quomodo* am Beginn eines Ausrufs), 53,3,50 (passives *persecutus*), 54,24,15 (redundantes *ipse*), 55,9,24 (imperativisch gebrauchter Indikativ Präsens), 55,19,30 (*sed* zur Einleitung einer Frage), 55,20,16 (direkte Rede nach *quia*), 57,3,55 (pleonastisches *inquit*), 57,4,5 (pleonastisches *non*), 57,8,17 (adversatives *et*), 57,23,9 (Infinitiv nach Relativum), 58,1,6,25 Hapax legomenon *reconditio*), 58,2,1,3 (Hapax legomenon *redhibitor*), 59,6,8 (intransitives *adloquor*).

Die notwendigen Konjekturen sind teils im Apparat, teils in begleitenden Publikationen argumentiert.[76] Im Text wurde vor konjektural erschlossene Passagen, soferne sie nicht durch Klammern als Ergänzungen oder Athetesen kenntlich sind, ein Asterisk gesetzt. Um nicht zu stark und zu beliebig in die Überlieferung einzugreifen, wurden Lacunae gewöhnlich nur durch ⟨***⟩ im Text markiert; wahrscheinliche oder exemplarische Ergänzungen finden sich (mit Argumenten) im Apparatus criticus.

Stark verändert wurde gegenüber den älteren Editionen die Interpunktion, in der versucht wurde, dem oralen und rhetorischen Charakter des Textes Rechnung zu tragen, teilweise auch durch bewußt moderne und emphatische Wahl der Satzzeichen. Die Interpunktion nimmt keine Rücksicht auf die handschriftliche Überlieferung und den antiken Usus.[77]

An folgenden Stellen wurde von einem Fehler im Archetypus ausgegangen, der konjektural verbessert werden mußte:

51,3,25 lacunam notavit, *David modo videamus* supplevit Primmer. — 51,10,18 *vivendum* scripsi; *videndum* codd. ma. — 51,11,8 *lingua dolosa* scripsi cum G pc.; *linguam dolosam* codd. ma (*sunt post* praem. ζ; *secuta sunt* praem. D ma). — 51,12,30 *ecce* conieci; *et* codd. ma (cf. WSt 116, 2003, 184–186). — 51,13,9 *timemus* addidi (cf. WSt 116, 2003, 178sq.). — 52,8,2 lacunam notavi; *promissionis* addidi e. g. — 53,1,27 lacunam notavi; *audivimus* addidi e. g. (cf. WSt 115, 2002, 295–298). — 53,2,38 *solas* lo; *solos* O_9 β; *sola* cett. ma. — 53,5,38 lacunam notavi; *non factum est quod volebat* addidi e. g. (cf. WSt 115, 2002, 305). — 54,6,2 *ultum ire* scripsi monente Bauer: *ultum ire in* coniecit Bauer (cf. WSt 116, 2003, 173sq.). — 54,7,10 *odium conviciatorum* scripsi; *omnia convicia omnium conviciatorum* codd. ma (*convicia* om. M F_4 O_9 γ S (ac.) δ ε T; tr. F β; *convicia omnium* om. P_{15}; cf. WSt 115, 2002, 308sq.; 116, 2003, 189). — 54,8,23 lacunam notavi; *optabam* addidi e. g. (cf. WSt 115, 2002, 305–307). — 54,8,28 *psalmus* scripsi; *psalmo* codd. ma (cf. WSt 115, 2002, 307sq.). — 54,9,17 *videt* scripsi; *vivit* codd. ma. — 54,13,7

[76] Verf., Zum Text von Augustinus, Enarrationes in Psalmos 51 - 60 (I), WSt 115, 2002, 293 - 314; Dies., Zum Text von Augustinus, Enarrationes in Psalmos 51 - 60 (II), WSt 116, 2003, 173 - 189; sowie oben Anm. 5.

[77] Zur Angabe der Interpunktion der älteren Editionen im Apparat siehe oben S. 37.

quotquot scripsi; *quod* codd. ma. — 55,1,21 lacunam notavi; *intellegendus* addidi (cf. WSt 115, 2002, 310sq.). — 55,3,23 lacunam notavi; *in caelo* addidi (cf. WSt 116, 2003, 179–181). — 55,7,5 lacunam notavi; *difficile* addidi e. g. (cf. WSt 116, 2003, 181–184). — 55,20,18 *lumen* addidi (cf. ma). — 56,3,25 *secundum* scripsi; *sicut* codd. ma (*dicit* add. ζ ma). — 56,6,11 *quam* scripsi; *aliam in quam* O_9 β; *aliam* cett. ma. — 56,6,11 *is* scripsi; *et* M O_9 β; *is et* P_2 C Ca ma; *ibis et* K δ ε ζ; *ies et* α. — 56,10,4 *omnis* scripsi; *omnes* codd. ma. — 56,11,4 *turbatus* scripsi; *conturbatus* codd. ma. — 56,14,9 *curvaverunt* scripsi; *incurvaverunt* codd. ma. — 56,16,12 *ad utrumque* scripsi; *utrumque* codd.; *utrique* ma (vl. Ca). — 57,1,23 *accedere adulterum* scripsi; *accidere adulterum* e_1; *accedi ab altero* cett. ma. — 57,2,28 *veridica* scripsi; *iudica* codd. ma (cf. WSt 116, 2003, 187–189). — 57,2,32 *eum* scripsi (cf. WSt 116, 2003, 188); *ut* α; *et* cett. cc. — 57,3,4sq. *inter ... adulatorem* seclusi.[78] — 57,6,16 *dicit* scripsi; *dico* cett. ma (cf. WSt 115, 2002, 309sq.). — 57,16,13 lacunam notavi; *abeant* addidi e. g. (cf. ζ). — 58,1,15,49 *gerebantur et dicebantur* scripsi; *gerebantur et* P_2 δ ε ζ; *dicebantur et* cett. ma. — 58,1,15,53 lacunam notavi; *saturatus* vel *saturari cupiens* addidi e. g. (cf. WSt 116, 2003, 184). — 58,2,4,15 *quod* scripsi; quod P_6; *et quod* M P_2 O_9 S; *et quid* α β γ P_{15} δ ε ζ ma.[79] — 59,9,35 *latent cum abiectum* coniecit Primmer; *latent abiectum* ma; *latentium abiectum* K C S P_{15}; *latentumectum* M O_9; *latent humectum* β; *latentium in terra* α; *latentium in terra iactum* (*iectum*) C (vl.) Ca δ ε ζ; *latent in terra iectum* P_2

Eine Stelle wurde zwischen Cruces gesetzt: 54,6,15 †*alterum occultum*† (*alterum oculum* coniecit Bauer, cf. WSt 116, 2003, 174).

Dem konstituierten Text sind die üblichen Apparate beigegeben:

- ein Apparatus fontium, der sich auf die Angabe von Bibelzitaten und eindeutigen oder sehr wahrscheinlichen Zitaten aus der älteren (heidnischen) Literatur beschränkt; Parallelen aus dem Œuvre Augustins werden nur bei besonders auffälliger Übereinstimmung gegeben; als Stellvertreter für die Onomastica hebräischer Namen, von denen ein nicht zu identifizierendes Augustinus zur Verfügung gestanden sein muß, wird auf den Liber interpretationis Hebraicorum nominum des Hieronymus verwiesen, der zu allen von Augustinus angeführten Etymologien exakte oder sehr nahe Parallelen bietet.

- eine Handschriftenleiste mit präziser seitenspezifischer Angabe der jeweils vorhandenen Handschriften. Die Sermonenhandschrift s_3 ist nur in Enarrationes in psalmos 55 und 57 in der Siglenleiste angeführt, da sie aus allen anderen Predigten der Dekade keine Exzerpte bietet.

---

[78] Vgl. Verf. (o. Anm. 4) 23–25.

[79] Oben Anm. 65.

- ein Apparatus criticus mit vollständiger Angabe der Varianten, mit Ausnahme orthographischer Varianten (soferne sie keine Rolle in der weiteren Fehlergenese spielen), eindeutiger Sonderfehler einzelner Handschriften innerhalb gut bezeugter Gruppen und belangloser Fehler der späten ζ-Handschriften. Zur Angabe der Editionsvarianten siehe oben S. 35–37.

3. 2. Einleitungen zu den einzelnen Predigten

Da Enarrationes in psalmos 51–60 ihrer Entstehung nach nicht näher zusammengehören, erschien es geraten, Angaben über die äußeren Umstände der einzelnen Predigten nicht in der Einleitung des Bandes zusammenzufassen, sondern jeder Predigt eine eigene Praefatio voranzustellen. Dies unterbricht zwar den überlieferungsgeschichtlichen Zusammenhang des Corpus, entspricht aber dem, was die Enarrationes ursprünglich waren: eine Folge von Predigten, die erst sekundär zu einem Gesamtkommentar zusammengefaßt und vervollständigt wurden.

Die Einleitungen enthalten jeweils Angaben über Ort, Zeit und besondere Umstände der Entstehung, falls vorhanden die handschriftlich überlieferten Tituli, erschließbare liturgische Voraussetzungen (Lesungen[80]) sowie eine Rekonstruktion des der Predigt zugrundeliegenden Psalmtextes. Auf zwei dieser Punkte ist näher einzugehen.

Tituli

Die in manchen Handschriften überlieferten Angaben zu Ort, Zeit und Anlaß einzelner Predigten haben in der Editionsgeschichte der Enarrationes in psalmos unterschiedliche Behandlung erfahren.[81] Während Dekkers-Fraipont die zu ihrer Zeit

[80] Zu keiner der hier edierten Predigten läßt sich ein bestimmter Festtag oder Zeitraum im Kirchenjahr ermitteln.

[81] Zu den Tituli siehe Wilmart (o. Anm. 6) 313–315; D. De Bruyne, „Enarrationes in psalmos" prêchées à Carthage, Misc. Agost. 321–325; Primmer (o. Anm. 6) 183f.; skeptisch zum Zeugniswert der Tituli etwa noch Rondet (o. Anm. 6) passim.

bekannten handschriftlichen Tituli den einzelnen Predigten voranstellten, setzt der Editor des jüngsten CSEL-Bandes an dieselbe Stelle eine moderne Angabe, die sich in einem Fall auf den im Apparat angegebenen Titulus der Handschriften stützt. In der vorliegenden Ausgabe wurde dem Eigenwert der Tituli als selbständiger, auf die Spätantike zurückgehender Texte durch die Edition (mit Angabe der Varianten) am Beginn der Einleitungen Rechung getragen. Alter und Authentizität der Tituli sind heute unumstritten; dazu kommt, daß sich durch die Vorbereitung der neuen CSEL-Edition Anzahl und handschriftliche Varianten bekannter Tituli vermehrt haben.[82]

Für Enarrationes in psalmos 51–60 sind Tituli zu drei Predigten tradiert. Der Titulus zu Enarratio in psalmum 55 war aus P_{10} und P_{117} bereits den Maurinern bekannt.

in psalm. 55	*Carthagine sermo habitus in basilica Restituta feria quinta* Na_1 P_{10} P_{117}; *Sermo habitus Carthagine in basilica Restituta feria quinta* F (*Carthagine* sl.)
in psalm. 57	*Habitus Carthagine in basilica Restituta* Mc_3
in psalm. 59	*Habitus in Carthagine* Mc_3

Bibeltext

Angesichts der Bedeutung der Enarrationes in psalmos für die Geschichte des lateinischen Psalmtextes und der Tatsache, daß die Frage ihres Verhältnisses zu den erhaltenen altlateinischen Psalterien keineswegs als gelöst zu betrachten ist, erschien es sinnvoll, die Informationen, die sich durch die neue Textkonstitution ergaben, gesammelt zu präsentieren.[83] Als wesentliche

[82] Primmer (o. Anm. 6) 184; zusätzliche handschriftliche Bezeugungen und Varianten bereits bekannter Tituli auch in *F* Na_1 (siehe oben zu Enarratio in psalmum 55).

[83] Zu Augustins Psalmtext: B. Capelle, Le Psautier latin en Afrique; Rom 1913 (Collect: Bibl: Lat. 4), D. de Bruyne, S. Augustin reviseur de la Bible, in: Misc. Agost. 2, Rom 1931, 251–606; A. Vaccari, I salteri di s. Girolamo e di s. Agostino, in: Scrittti di erudizione e di filologia 1, Rom

Neuerung gegenüber den vorangegangenen Predigtbänden in der neuen CSEL-Edition ist deshalb der aus dem Predigttext zu erschließende Psalmtext Augustins in den Einleitungen zusammenhängend abgedruckt.

Der Umgang Augustins mit dem Psalmtext ist in den Predigten ein wesentlich anderer als in den diktierten Enarrationes. Der Prediger folgt gewöhnlich einem einzelnen Psalmcodex, ohne Hinweise auf abweichende Textversionen oder den zugrundeliegenden Septuagintatext zu geben.[84] Seit langem ist bekannt, daß der seinem Text am nächsten stehende altlateinische Psalter jener des Psalterium Veronense ist, die in einer Bilingue des VI./VII. Jahrhunderts überlieferte italienische Psalterversion (Verona, Bibl. cap. 1 [1]), die sich von Psalmzitaten bei älteren afrikanischen Schriftstellern deutlich unterscheidet. Die Nähe des Psalmtextes der Enarrationes zum Psalterium Veronense erlaubt jedenfalls dessen Heranziehung als stützendes Argument bei der Textkonstitution.

Die Verteilung der Varianten im Psalmtext entspricht nicht den sonstigen Abhängigkeitsverhältnissen der Handschriften, da hier besondere Einflußfaktoren wirksam waren. Einmal ist durch die liturgische Verwendung des Psalters während des gesamten Mittelalters die Anzahl an Verschreibungen zum Text des Psalterium Gallicanum (iuxta Septuaginta) der Vulgata sehr hoch und über alle Handschriften und Handschriftenfamilien gleichmäßig verteilt (beginnend schon mit dem Lugdunensis e_1); Verschreibung zum Vulgatatext ist also nicht als Bindefehler zu werten. Zum andern führte die vielfache Repetition der jeweils kommen-

1952, 207–255; Ders. S. Augustin; S. Ambroise et Aquila, in: Scritti di erudizione e di filologia 2, Rom 1958, 229 – 243; J. B. Bauer, Zum Psalmentext Augustins in den Enarrationes, Textsorten und Textkritik. Tagungsbeiträge, hg. von A. Primmer, K. Smolak und D. Weber, Wien 2002 (SBphil 693), 141 – 145.

[84] Selten finden sich Spuren textkritischer Arbeit, so die Kollation mehrerer Psalterhandschriften in Enarratio in psalmum 51,5,5–7.

tierten Psalmverse zu Perseverationsfehlern, also zum Ausgleich tatsächlich vorhandener Variation innerhalb von Augustins Zitaten (etwa zwischen direktem, unverändertem und indirektem, syntaktisch verändertem Zitat).

Gerade angesichts der hohen Fehleranfälligkeit wurde bei der Konstitution des augustinischen Psalmtexts prinzipiell davon ausgegangen, daß sich Augustinus bei aller oralen Variabilität an einen feststehenden Psalmtext gehalten hat. Abweichungen innerhalb einer Predigt oder zwischen mehreren Texten sind eher die Ausnahme als die Regel und waren als solche mindestens festzustellen bzw. falls möglich zu erklären.[85] Obgleich die Verfälschung durch den Einfluß der Vulgata im Lemma am nächstliegenden ist, wurde von konjekturalen Veränderungen des Erstzitats (wie des Psalmtexts überhaupt) weitgehend abgesehen.[86]

Zur Präsentation des rekonstruierten Psalmtexts:

Um der Verwechslung mit dem handschriftlich überlieferten Text der Predigten vorzubeugen, ist der Psalmtext kursiv gesetzt.

Die Kolongliederung folgt der Abfolge und Abgrenzung der Zitate in der Predigt (sofern sie nicht feststellbar ist, folgt sie der Versgliederung in der Vulgata-Edition von R. Weber).

Verse oder Versteile, die in der Predigt selbst nicht zitiert werden, sind in Spitzklammern < > nach dem Psalterium Veronense ergänzt (Ps. 51,1f.; Ps. 54,6 *et dixi*; Ps. 56,4[b] *deus*).

Verse oder Versteile, die Augustinus irrtümlich aus ähnlich lautenden Versen ergänzt, obwohl sie im behandelten Psalm nicht stehen, sind in

---

[85] So die auffallende Variante Ps. 56,5 *lingua eorum gladius acutus / machaera acuta*, bei der sich die Annahme aufdrängt, daß Augustinus einen ihm nicht geläufigen Psalmtext kommentiert und folglich nicht in seiner eigenen Bischofsstadt predigt (vgl. zu einem ähnlichen Phänomen F. Dolbeau, Nouveaux sermons de saint Augustin pour la conversion des païens et donatistes (II), REA 37 (1991) 261–306, darin 269.

[86] Ausnahmen: Ps. 56,5 (in psalm. 56,11,4) *turbatus* scripsi (cf. 56,11,7. 11. 12 et saepius); *conturbatus* codd. ma. — Ps. 56,7 (in psalm. 56,14,9) *curvaverunt* scripsi (cf. 56,14,11); *incurvaverunt* codd. ma.

geschwungene Klammern { } gesetzt (Ps. 52,2 *non est usque ad unum* aus Ps. 13,2 oder Ps. 52,4; Ps. 55,13 *oculos meos a lacrimis* aus Ps. 114,8; Ps. 56,4[b] *de caelo* aus Ps. 56,4[a]; *deus* fehlt).

Wenn Augustinus zwischen zwei Varianten eines Verses oder Kolons wechselt, sind beide Varianten (untereinander oder in Klammern) im Text angegeben (Ps. 52,3 *dominus/deus*; Ps. 53,8 *quia/quoniam*; Ps. 54,12 *et non/non*; Ps. 54,14 *homo unanimis/unanimis meus*; Ps. 54,22 *illius/eius*; Ps. 55,5 *sperabo/speravi*; Ps. 55,10 *quia/quoniam*; Ps. 56,5 *gladius acutus/machaera acuta*; Ps. 57,2 *vere ergo/vere*; Ps. 57,5 *secundum similitudinem/sicut similitudo/sicut indignatio*; Ps. 59,9 *Manasses/meus est Manasses*; Ps. 59,10 *in Idumaeam/usque in Idumaeam*).

Bei offensichtlich spontanen Irrtümern Augustins ist der zu erwartende (korrekte) Text mit einer Tilde versehen in Klammern beigegeben (Ps. 53,7 *in virtute/~in veritate*); dies allerdings nicht bei den trivialen Varianten von *deus* und *dominus*.

Der dem rekonstruierten Psalmtext beigegebene Apparat enthält die Varianten des Psalterium Veronense (Ψ_α) sowie weiterer altlateinischer Psalterien (Ψ_μ Ψ_ρ Ψ_γ Ψ_κ), sofern sie Parallelen zu Augustins Text bieten, mit Angabe aller Stellen im Predigttext, an denen eine dieser Varianten belegt ist (unabhängig davon, ob sie in den Text aufgenommen wurde oder nicht). Wie im Apparat der Predigten steht der Asterisk für die (oder eine) lectio fortasse recta (bezogen auf den Augustinus vorliegenden Psalmtext). Weitere für die Textentscheidung relevante Angaben (im besonderen der Text der Septuaginta) und Argumente finden sich im Apparat der Predigt.

Zur Präsentation der Bibelzitate im Text:

Wie in den vorangegangenen Bänden der neuen CSEL-Edition sind direkte Bibelzitate durch Kursivdruck, Zitate des kommentierten Psalms durch Kapitälchen, im Erstzitat zusätzlich durch Fettdruck hervorgehoben.[87] Bei den in Augustins Predigtstil sehr häufigen Abgrenzungsproblemen zwischen Zitat, indirektem Referat und biblisch gefärbter Rede wurde tendenziell zugunsten der Kursiv- bzw. Kapitälchensetzung entschieden, wenn das Zitat lautlich unverändert übernommen ist.[88]

---

[87] In einem Fall (in psalm. 58,1. 2) ist von einem mehrfachen Erstzitat auszugehen (am Ende der ersten Predigt als Vorverweis und im Verlauf der zweiten); an beiden Stellen ist der Psalmtext fett gesetzt.

[88] Direkte Zitate, die nicht aus der Bibel stammen, sind gewöhnlich Sprichwörter: *Quod tibi non vis fieri, ne facias alteri* (in psalm. 57,1,8; verändert 1,30; 2,21); *Quantum habebis, tantus eris* (in psalm. 51,14,3f. 6). Sie sind

Ich danke der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, dem Fonds zur Förderung der wissenschaftlichen Forschung und der Österreichischen Nationalbank, die mir durch die Aufnahme in ihre Förderprogramme die Arbeit an einem *magnum opus et arduum* ermöglichten. Teile der Arbeit wurden durch die Kirchenväterkommission der Österreichischen Akademie der Wissenschaften und durch den Verein Pro Patrum Memoria finanziert: auch ihnen schulde ich Dank.

Ich danke von ganzem Herzen meinen Lehrern Adolf Primmer und Kurt Smolak, letzterem auch als Obmann der Kirchenväterkommission und als Vorstand des Instituts für Klassische Philologie, Mittel- und Neulatein der Universität Wien, zwei Institutionen, die mir durch viele Jahre eine ideale Arbeitsumgebung boten, sowie all meinen Kollegen an Universität und Akademie, die mir durch ihre Hilfe, ihren Zuspruch und ihre Freundschaft die Arbeit an Augustins Psalmpredigten zum Vergnügen und zu einem gemeinsamen intellektuellen Erlebnis werden ließen: Herbert Bannert, Johannes Divjak, Christine Harrauer, Margit Kamptner, Christine Ratkowitsch, Sonja Reisner, Dorothea Weber, Clemens Weidmann. Für kollegialen Rat, selbstlose Hilfe und produktive Gespräche habe ich weiters zu danken Bengt Alexanderson, Johannes Baptist Bauer, Franco Gori und Herbert Heftner. Ich danke Stefan Hagel für seine wunderbare Software Classical Text Editor und für seine geduldige Hilfe beim Umgang mit ihr. Dank gebührt auch den zahlreichen Studierenden, die die Kollationen der Handschriften der Media Quinquagena besorgten.

Wie immer, danke ich meiner Familie, meinen Eltern und meiner Schwester Roswitha für ihre fortdauernde Geduld und Sympathie mit den abstrakten und faszinierenden Anliegen der Textkritik.

(wie die zahlreichen fingierten Wechselreden und die Etymologien hebräischer Namen) unter einfache Anführungszeichen gesetzt.

Conspectus siglorum

Codices manuscripti qui ad textum constituendum adhibentur:

e_1	Lyon, Bibl. mun. 426 (exc.)	s. VI–VII
M	Milano, Bibl. Ambr. D 547 inf.	s. IX$^{med.}$
F	Firenze, Bibl. Laur. XVI dext. I	s. XI
F_4	Firenze, Bibl. Laur. Fesul. XVIII	s. XI
α	Consensus codicum $F F_4$	
s_3	Verona, Bibl. cap. X 8 (exc.)	s. VII–VIII
P_2	Paris, BN lat. 1982	s. IX
O_9	Oxford, Trin. Coll. 54	s. X
D	Durham, Cath. Libr. B II 13 XI	s. XI$^{ex.}$
F_3	Firenze, Bibl. Laur. XVI dext. III	s. XI
P_{26}	Paris, BN lat. nouv. acqu. 2440	s. XI
β	Consensus codicum $D F_3 P_{26}$	
K	Köln, Erzb. Diöz. u. Dombibl. Cod. Dom. 65	s. VIII–IX
C	Paris, BN lat. 12174	s. IX$^{in.}$
Ca	Cambrai, Bibl. mun. 352 (333)	s. IX
γ	Consensus codicum *K C Ca* (sive *K C*, ubi *Ca* deest)	
S	Graz, Univ. bibl. 408	s. IX$^{in.}$
P_{15}	Paris, BN lat. 1987	s. XI
A	Karlsruhe, Bad. Landesb. Aug. perg. XXXV	s. IX^{1}
G	St. Gallen, Stiftsbibl. 163	s. IX
Zh_2	Zürich, Zentralbibl. Car. C 11	s. XII
δ	Consensus codicum *A G* (accedente Zh_2)	
N	Namur, Musée Archéol. 1	s. IX^{1}
Bn_1	Berlin, Preuß. Staatsbibl. lat. 2° 740	s. X
ε	Consensus codicum $N Bn_1$	
T	Troyes, Bibl. mun. 40	s. XII
Rm_{12}	Reims, Bibl. mun. 90 (E 260)	s. XII$^{ex.}$
P_6	Paris, BN lat. 15292	s. XII
ζ	Consensus codicum $T Rm_{12}$ (saepe congruentibus *S pc.* P_6)	

Codices manuscripti qui ad Enarrationum titulos adhibentur:

F	Firenze, Bibl. Laur. XVI dext. I	s. XI
Mc_3	Monte Cassino, Bibl. dell'abbazia 57	s. XI
Na_1	Napoli, Bibl. naz. VI. B. 4	s. XI
P_{10}	Paris, BN lat. 1980	s. XI–XII$^{in.}$
P_{117}	Paris, BN lat. 1989[1]	s. XII$^{in.}$

Editiones:

am	Editio Ioannis Amerbach, Basileae 1489
lo	Editio theologorum Lovaniensium, t. VIII, Antverpiae 1577
ma	Editio monachorum S. Mauri, t. IV, Parisiis 1681
mi	Editio J. P. Migne, Patrologia Latina 36, Parisiis 1841
cc	Editio E. Dekkers - I. Fraipont, CC 39, Turnholti 1956
Simonetti	Editio M. Simonetti, [Mediolani] ^{2}1989

Sacrae Scripturae editiones:

Ψ_α	Psalterium Veronense (Verona, Bibl. cap. I 1), ed. R. Weber
Ψ_γ	Psalterium S. Germani (Paris, BN lat. 11947), ed. R. Weber
Ψ_κ	Psalterium Sinaiticum (Sinai, S. Catharina, cod. Slavon. 5), ed. M. Altbauer
Ψ_μ	Psalterium Mediolanense, ed. R. Weber
Ψ_ρ	Psalterium Romanum, ed. R. Weber
Vulg.	Biblia Sacra iuxta Vulgatam versionem, ed. R. Weber, Stuttgart 1969
LXX	Septuaginta ed. A. Rahlfs
graec.	Novum Testamentum ed. E. Nestle - E. Aland

Abbreviationes:

De signis quae in singularum Enarrationum praefationibus adhibuimus cf. p. 46sq.

ac.	ante correctionem	*add.*	addidit, addiderunt
pc.	post correctionem	*om.*	omisit, omiserunt
sl.	supra lineam	*tr.*	transposuit, transposuerunt
ir.	in rasura	*uv.*	ut videtur
*	in textu: coniectura		
	in apparatu: vel lectio fortasse recta vel coniectura minus certa		
	in praefationum apparatu: lectio fortasse recta sive inter alias recta		

De libris quos in singularum Enarrationum praefationibus laudavimus cf. p. 7 n. 2, p. 9 n. 6 (Primmer, Wilmart).
De commentationibus quarum in apparatu critico mentionem fecimus cf. p. 8 n. 5, p. 9 n. 6 (Primmer), p. 41 n. 76.

IN PSALMUM LI

Datierung: *wenige Tage vor Enarratio in psalmum 53 (in psalm. 53,1,21* ante dies), *in welcher Enarratio in psalmum 51 mehrfach rekapituliert wird (in psalm. 53,1,10–15 ~ in psalm. 51,1; in psalm. 53,2,19–23 ~ in psalm. 51,3. 14). Vgl. AL 2,813f.; Zarb 135–137. 174; Rondet, Essais (1967)196–198.*

Lesungen: *1 Reg. 21f. (in psalm. 51,1,9; 3,1–18); Matth. 16,26 (51,9,9f.).*

Rekonstruierter Psalmtext Augustins:

V. 1–2 zitiert Augustinus nicht; sie sind hier nach Ψ_α ergänzt (zu V. 2^b vgl. 5,2).

<1 *In finem, intellectus psalmus ipsi David,*
2 *cum venit Doech Idumaeus et nuntiavit Saul et dixit:*
Venit David in domum Abimelech. >
3 *Quid gloriatur in malitia qui potens est?*
4 *Iniquitatem tota die, iniustitiam cogitavit lingua tua,*
sicut novacula acuta fecisti dolum.
5 *Dilexisti malitiam super benignitatem,*
iniquitatem magis quam loqui aequitatem.
6 *Dilexisti omnia verba submersionis,*
linguam dolosam.
7 *Propterea destruet te deus in finem,*
evellat te et emigret te de tabernaculo
et radicem tuam de terra viventium.
8 *Et videbunt iusti et timebunt*
et super eum ridebunt et dicent:
9 *Ecce homo qui non posuit deum adiutorem suum,*
sed speravit in multitudine divitiarum suarum
et praevaluit in vanitate sua.
10 *Ego autem sicut oliva fructifera in domo dei*
speravi in misericordia dei in aeternum et in saeculum saeculi.
11 *Confitebor tibi in saeculum quoniam fecisti,*
et exspectabo nomen tuum quia iucundum est
in conspectu sanctorum tuorum.

Textus psalmi: **2** et[1] *pc.* Ψ_α **3** potens est iniquitatem *distinxit* Ψ_α (*cf. app. ad 8,1. 3*) **5** magis quam loqui] *magis loqui quam (*cf. *app. ad 10,30*); loqui magis quam Ψ_α **7** evelleat (!) Ψ_α **8** et[1] *pc.* Ψ_α **9** sperabit Ψ_α **11** quia] quoniam Ψ_α (*cf. Vulg., app. ad 18,2. 11*) | iucundum] sec- Ψ_α | in[2]] ante Ψ_α

mi 599 cc 623 mi 600 (1.) Psalmus brevis est de quo loquendum suscepimus Caritati vestrae, sed titulum habet aliquantulum negotiosum. Patienter ergo sustinete nos, donec illum enodemus ut possumus, quantum adiuverit dominus. Neque enim passim praetereunda sunt haec, quandoquidem placuit fratribus non tantum aure et corde, sed et stilo excipienda quae dicimus, ut non auditorem tantum, sed et lectorem etiam cogitare debeamus.

Nata est quidem occasio psalmo huic ex re quadam gesta quam vobis etiam fecimus recitari de libro Regnorum. Saul enim rex non ad permanendum electus a domino, sed secundum populi cor durum et malum datus ad eorum correptionem, non ad utilitatem, secundum illam sententiam scripturarum quae ait de deo: *Qui regnare facit hominem hypocritam propter perversitatem populi,* cum ergo talis esset Saul, persequebatur David, in quo deus praefigurabat regnum salutis aeternae et quem deus elegerat permansurum in semine suo, quandoquidem futurus erat

---

1,9 de libro Regnorum] *cf.* 3,1–18 **13 sq.** Iob 34,30

---

e_1 (*excerpta*; *adest* 1 psalmus – 4 dominus) *M* α: *F* F_4 O_9 P_2 *deest* β: *D* F_3 P_{26} γ: *K C Ca* (*incipit a* 9,16) *S* P_{15} δ: *A G* ε: *N* Bn_1 ζ: *T* Rm_{12} *S* (*pc.*) *ma cc am lo Simonetti*

1,1 quo] illo O_9 | suscipimus *D* P_{15} *N*; est O_9 **3** patienter] paululum P_{15} **4** adiuvaverit α O_9 δ | passum *M* **5** fratribus *om. S* P_{15} | aure] ore α **7** et ... etiam] *de abundantia vide ThlL V 941,64sqq.*; *cf. serm. 99,8* non solum praesentes sanabat, sed et futuros etiam praevidebat; *un. bapt. 4,5* non tantum cultores, sed et ipsos etiam institutores simulacrorum; et *om.* α O_9 γ δ *Simonetti* **8** *huic psalmo occasio *tr.* α; huic occasio psalmo *tr.* β; huic occasio psalmi O_9 **9** nobis α | recitare P_{26} *K S N* | Regnorum] *cf. in psalm. 58,1,3,7*; *59,1,32. 42*; Regum F_4 **10** a domino electus *tr.* δ **11** datur ε *T* corruptionem *D* (*ac.*) P_{26} **12** utilitatem] sed *add. M* α γ δ | sanctarum scripturarum α *K ma Simonetti* **14** ergo] enim α | esset] et *add.* O_9; hic *add.* β **15** deus praefigurabat] praefigurabatur α | quae *N* **16** quandoquidem] et *add.* α | facturus O_9

rex noster, rex saeculorum cum quo regnaturi sumus in aeternum, *ex semine* ipsius *David secundum carnem*. Cum ergo David deus elegisset et praeelegisset et praedestinasset ad regnum, noluit et ipsum David ante regnum tenere quam primo a persequentibus laboraret, ut etiam in hoc ipso figuraret nos, id est corpus eius, cuius corporis caput Christus. Porro enim si ipsum caput nostrum sine primo peracto labore in terra regnare in caelo noluit neque levare sursum corpus quod deorsum accepit nisi per tribulationis viam, quid audent membra sperare capite suo magis se posse esse felicia? *Si patrem familias Beelzebub vocaverunt, quanto magis domesticos eius?* Non ergo speremus molliorem viam: qua praecessit eamus, qua duxit sequamur. Si enim a vestigio eius aberraverimus, perimus. In hoc ergo David quid praefigurabatur videtis; ergo et in Saul quid praefigurabatur videtis: regnum malum in Saul, regnum bonum in David, mors in Saul, vita in David. Etenim nos non persequitur nisi mors, de qua in fine triumphabimus dicentes: *Ubi est, mors, contentio tua?*

---

17 rex saeculorum] *cf.* Apoc. 15,3 **17sq.** *cf.* Apoc. 22,5 **18** Rom. 1,3 **21sq.** *cf.* Col. 1,18 **26sq.** Matth. 10,25 **33sq.** 1 Cor. 15,55

---

e_1 deest *M* *α*: *F* F_4 O_9 P_2 *deest* *β*: *D* F_3 P_{26} *γ*: *K C* (*Ca deest*) *S* P_{15} *δ*: *A G* *ε*: *N* Bn_1 *ζ*: *T* Rm_{12} *S* (*pc.*) *am lo ma cc Simonetti*

---

18 ex] et in *α* | ipso *F* | David[1] *om.* *α* F_3 **19** et praeelegisset *om.* O_9 *β* praelegisset *M C S* **20** et *om.* *α* | primum *K* **21** laboraret] *cf. Primmer, Mauriner-Handschriften 191* (*cf. ll.* 23; 6,4); liberaret *α C S* (*pc.*) *δ ε ma Simonetti*; liberare *M*; liberavit *K* | etiam *om.* F_4 Bn_1 **22** caput[1]] est *add.* *K ζ* **23** regnare in caelo] *cf. Primmer, Mauriner-Handschriften 191*; in caelo regnare *tr.* *α ma* **25** capiti O_9 *G N* **26** posse *om.* O_9 | esse *om.* *α S* **27** molliorem speremus *tr.* *α* | meliorem P_{15} *ζ lo* **28** qua[1]] quae *K*; quo P_{15} | dixit *N* **29** aberraverimus] *cf. Primmer, Mauriner-Handschriften 192*; aberravimus *cc Simonetti* | peribimus P_{15} **30** ergo ... videtis *om.* O_9 **32** Saule *M* *α C S* P_{15} *ζ*; Saul et *F* F_3 *D δ ε ma* | vitam O_9 | nos *sl. S*; *tr. post* persequitur P_{15} **33** finem *S*

Ubi est, mors, aculeus tuus? Quid est quod dico ‚Non nos per-
35 sequitur nisi mors'? Quia nisi mortales essemus, non esset quod
cc 624 nobis faceret inimicus. Numquid enim angelis quidquam facit? Ergo etiam ipsa mors destruetur, a qua maxime habemus persecutionem, cuius finitur in fine contentio cum resurrexerimus a mortuis, sicut finita est in capite nostro. Nam mortuus ille mor-
40 tis interfector fuit, et magis in illo mors mortua est quam ipse in morte. **(2.)** Denique etiam nomen ipsum si adtendamus, non est sine mysterio. Nam Saul interpretatur ‚petitio', hoc est appetitio. Quid enim dubitare debemus nos nobis fecisse mortem istam? A
mi 601 peccato enim hominis nata est mors: merito ergo ipse sibi homo
5 appetivit mortem, et ideo ‚petitio' nomen est mortis. Nam sicut scriptum est, *deus mortem non fecit nec laetatur in perditione vivorum; creavit enim ut essent omnia, et sanabiles nationes orbis terrarum,* et ‚Unde mors?' tamquam quaereres, *Impii autem* inquit *manibus et verbis arcessierunt illam, et aestimantes illam amicam*
10 *defluxerunt.* Ergo appetendo illam defluxerunt, in mortem irruerunt aestimantes illam amicam, quomodo aestimavit populus

---

2,2 *cf.* Hier. nom. hebr. 36,22 **6–10** Sap. 1,13sq.16

---

e_1 deest *M* α: *F* F_4 O_9 P_2 *deest* β: *D* F_3 P_{26} γ: *K C* (*Ca deest*) *S* P_{15} δ: *A G* ε: *N* Bn_1 ζ: *T* Rm_{12} *S* (*pc.*) *am lo ma cc Simonetti*

---

34 tuos *K* | quod] quid *N* **35** quod] quid *S N* **36** angelus O_9 | quidquid *M* O_9 **37** etiam *del. S* | ipsa etiam *tr.* δ | destruetur β; *cf. WSt 116, 2003, 175sq.*; *om. cett. ma Simonetti* **38** *finietur β **39** mortuis] finietur in nobis *add.* γ *Simonetti* | nostro] sic finietur et in nobis, si iusti fuerimus inventi *add.* β P_{15} (sic erit) δ ε ζ *ma* **40** est *om. M* O_9 γ **41** mortem *A* (*ac.*) **2,3** dubitari *M* | nos *om. S* P_{15} | fuisse α **5** appetit O_9 | nam ... 8 terrarum] *cf. Primmer, Mauriner-Handschriften 192* **6** perditionem O_9 **7** vivorum] impiorum α | enim] deus *add.* O_9 β P_{15} δ *A* ε ζ *ma* | sanabiles] fecit *add. C* (*pc.*) *S* Bn_1 (*pc.*) *ma* **8** inquit *sl.* F_4 | manibus inquit *tr. am lo ma* **10** defluxerunt^2] et *add.* β P_{15} δ ε ζ *ma Simonetti* **11** illam] sibi *add. pc.* P_{26} *K*; sibi esse *add.* P_{15} δ ε ζ *ma* | amicam] defluxerunt *add.* O_9 β

amicum et petivit regem. Extorsit enim populus a domino habere regem et datus est Saul, tamquam illi dati essent in manus suas, qui manibus et verbis arcessierunt mortem, et figurata est in Saule ipsa mors. Ideo psalmus ille septimus decimus sic habet titulum: *In die qua liberavit eum dominus de manu omnium inimicorum eius et de manu Saul.* Dixit primo omnes inimicos eius, et postea *De manu Saul,* quia *novissima inimica destruetur mors.* Quid est *Et de manu Saul*? Quoniam exemit nos ab inferis et de manu mortis liberavit nos.

(3.) Cum ergo Saul persequeretur virum sanctum David, confugit David ubi tutum putavit: transiens per sacerdotem quendam Achimelech accepit ab eo panes; ubi figuravit etiam personam non tantum regis sed et sacerdotis, quia manducavit panes propositionis, *quos* - sicut dicit dominus in evangelio - *non licebat manducare nisi solis sacerdotibus.* Postea coepit eum quaerere Saul et iratus est suis, quod nemo eum sibi vellet prodere; hoc lectum est modo in lectione Regnorum. Erat autem ibi

---

16sq. Ps. 17,1 **18** 1 Cor. 15,26 **3,2sq.** *cf.* 1 Reg. 21,1-6 **5sq.** Matth. 12,4 **8-10** *cf.* 1 Reg. 21,7

---

e_1 (*adest* 3,1 cum - 4 sacerdotis; 6 postea *eqs.*) *M* α: *F* F_4 O_9 P_2 *deest* β: *D* F_3 P_{26} γ: *K C* (*Ca deest*) S P_{15} δ: *A G* ε: *N* Bn_1 ζ: *T* Rm_{12} *S* (*pc.*) *ma cc am lo Simonetti*

---

12 petivit] aestimantes O_9 | regem] inimicum *praem.* β; *add.* P_{15} δ ε ζ *ma* **13** dati essent illi *tr. am lo ma* | manus suas] manibus suis O_9 S ζ **14** arcessierunt] illam *add.* α *K* | mortem *om.* δ | in] ipso *add. am lo ma* **15** Saule] et *add.* O_9; Saulem δ (*ac. A*); Saul O_9 P_{15} *N* | iste P_{15} **18** quia ... Saul *om.* α **19** et[1] *om.* ζ **3,1** ergo *om.* e_1 | virum *om.* S P_{15} **2** totum γ | putavit] *cf. civ. 7,34*; esse locum *add.* β δ ε ζ; esse locum et *add.* P_{15} **3** Achimelech] *cf. Ps. 51,1*; Abimelech α S P_{15} δ ε **4** sacerdotes γ | quia] qui α δ **5** propositiones γ | dicit *sl. N* | dominus dicit *tr. M* γ δ ζ **6** postea] ergo *add.* e_1 **7** non eum sibi vellent δ **8** modo lectum est *tr. am lo ma* | lectione] *cf. Primmer, Mauriner-Handschriften 192*; libro *am lo ma* | Regum e_1 α | autem *om.* δ | ibi autem *tr. M* O_9

Doech quidam, quando venerat ille ad Achimelech sacerdotem, princeps pastorum Saul Idumaeus. Qui cum adesset quando Saul irascebatur suis, quod nullus illi vellet prodere David, prodidit ubi eum vidisset. Misit continuo Saul, exhibuit sacerdotem et omnes eius et iussit occidi. Nemo ausus est hominum regis Saul, nec iubente rege, mittere manum in sacerdotes domini; sed ille qui prodiderat a proposito suo non recessit et usque in finem perseveravit de illa radice fructus ferre – quales nisi quales fert
cc 625 arbor mala? occidit Doech iste manu sua, iubente rege, sacerdotem et omnes eius. Deinde debellata est etiam civitas sacerdotum. Invenimus ergo Doech istum inimicum regi David et sacerdoti Achimelech. Unus homo est Doech, sed genus hominum est Doech, sicut David et corpus ipsum regis et sacerdotis: tamquam unus homo est duae personae, sed tamen unum genus hominum. Proinde in isto tempore et in isto saeculo videamus haec duo genera, ut pertineat ad utilitatem nostram vel quod cantamus vel

---

10–18 *cf.* 1 Reg. 22,6–19 **15sq.** usque in finem perseveravit] *cf.* Matth. 10,22 **16sq.** *cf.* Matth. 7,17sq.

---

e_1 (*adest usque ad* 12 eum) *M* α: *F* F_4 O_9 P_2 *deest* β: *D* F_3 P_{26} γ: *K C* (*Ca deest*) *S* P_{15} δ: *A G* ε: *N* Bn_1 ζ: *T* Rm_{12} *S* (*pc.*) *am lo ma mi cc Simonetti*

---

9 quando ... sacerdotem *tr.* δ *post* Idumaeus | venit e_1 | Abimelech α *S* P_{15} δ ε **10** audisset P_{15} **11** ille *K*; ei O_9 β **12** Saul] et *add.* α **13** et *om.* α iussit] omnes *add.* β (*pc.* P_{26} *D*) | occidi iussit *tr.* α **14** sacerdotes] *cf. 1 Reg. 22,17*; sacerdote O_9; sacerdotem β **15** prodiderat] sicut Iudas qui *add.* β ε ζ *ma*; sic Iudas quia *add.* *S* (*mg.*) δ | a *om.* *S* **16** ferre *om.* P_{15} | quales nisi *om.* O_9 **18** bellata O_9 | etiam *om.* ζ | civitas etiam *tr.* ε *ma* | civitatis O_9 **19** istum Doech *tr.* δ | David *om.* *M S* P_{15} **20** Abimelech α *S* P_{15} δ ε | est[1] *om.* ζ | sed ... Doech *om.* P_{15} | genus] unum genus β (*pc.* P_{26} *D*) | genus hominum] de genere humano P_{26} *D* (*ac.*) *S* δ ε ζ | est Doech[2] *om.* ζ **21** Doech ... et *om.* *S* | sicut] et *add.* P_{15} δ | ipsius *F* β *S* P_{15} δ ε ζ **22** est] et *lo ma* | unus *A* (*ac.*) **23** inde *S*

quod cantari audimus. Modo videamus ⟨***⟩ Doech, modo videamus corpus regis et sacerdotis, modo videamus corpus hominum adversus regem et sacerdotem. **(4.)** Primo nomina ipsa adtendite quam mystica sint. Doech interpretatur ‚motus', Idumaeus interpretatur ‚terrenus'. Iam videte quale genus hominum significet Doech iste. Motus: non ergo perseverans in aeternum, mi 602
sed emigrandus. Terrenus: quid exspectas de homine terreno aliquos fructus caelestes? Caelestis homo erit in aeternum. Est ergo regnum terrenum – ut breviter dicam et cito insinuem – hodie in isto saeculo, ubi est et regnum caeleste. Peregrinos habet cives suos utrumque regnum, regnum terrenum et regnum caeleste, regnum eradicandum et regnum in aeternum plantandum. Modo in hoc saeculo cives utriusque regni permixti sunt: corpus regni terreni et corpus regni caelestis commixtum est. Regnum caeleste gemit inter cives regni terreni, et aliquando – nam et hoc tacendum non est – quodammodo regnum terrenum angariat

4,2 *cf.* Hier. nom. hebr. 35,12 **2sq.** *cf.* Hier. nom. hebr. 63,22 **5** emigrandus] *cf.* Ps. 51,7 **6** caelestis homo] *cf.* 1 Cor. 15,47 **10** eradicandum] *cf.* Ps. 1,7

e_1 deest *M* *α*: *F* F_4 *O_9* P_2 *deest* *β*: *D* F_3 P_{26} *γ*: *K C* (*Ca deest*) *S* P_{15} *δ*: *A G* *ε*: *N* Bn_1 *ζ*: *T* Rm_{12} *S* (*pc.*) *am lo ma mi cc Simonetti*

25 cantari *ir. S*; canturi *A* (*ac.*); cantaturi *γ G* | modo[1]] amodo P_{26} *δ ε* | videamus *om. M* O_9; *tr. post* Doech *T*; *lacunam notavit Primmer*; *supplendum* videamus ⟨David, modo videamus⟩ Doech | Doech modo videamus *om. S* P_{15} **4,2** sunt O_9 *A* (*ac.*) **4** significat P_{15} *ε* | motus] terrenus *add.* *β* (*sl.* P_{26} *D*) | perseverat O_9 **5** emigrandus] *de usu transitivo cf. Ps. 51,7*; migrandus *α* | emigrandum terrenum F_3 *D* (*pc.*) | exspectatis *F C lo ma* **6** caelestes caelestis F_3 *D*; caelestes *γ S δ* (*ac. A*) *ε ζ am lo*; caelestis *M α* O_9 P_{26} P_{15} *ma Simonetti* **7** cito] celeriter *α* **8** est et *om.* P_{15} | et *om.* O_9 *δ* | peregrinum *F* O_9 *β* **9** regnum[1]] et *add.* O_9 *β* | regnum[2] *om. M α* | caeleste regnum *tr. α* **10** et *om. M α* O_9 *β γ δ* **12** et *om.* O_9 **13** cives] adversa *α*

cives regni caelorum, et regnum caeleste angariat cives regni terreni. Utrumque vobis de scriptura dei demonstramus. Daniel et tres pueri in Babylonia praepositi sunt negotiis regis, Ioseph in Aegypto secundus a rege positus est administrare rem publicam: de qua re publica erat populus ille dei liberandus, in ipsa re publica angariam quodammodo faciebat Ioseph, sicut illi tres pueri, sicut Daniel. Manifestum est ergo quod usurpat sibi ad opera sua – id est ad opera regni sui, non ad facta sua mala – regnum terrenum cives regni caelorum. Quid et regnum caelorum? quomodo usurpat in hoc saeculo ad tempus cives regni terreni? Nonne de his apostolus dicit quod non caste evangelium adnuntiabant, sed terrena desiderantes regnum caelorum praedicabant, sua quaerebant et Christum adnuntiabant? Et ut noveris quod et ipsi ad opus regni caelorum tamquam mercennarii adsumpti sunt, apostolus gaudet de illis et dicit: *Sunt qui per invidiam et contentionem Christum adnuntiant non caste, existimantes tribulationem suscitari vinculis meis. Quid enim dum omni*
cc 626 *modo sive occasione sive veritate Christus adnuntietur? Et in hoc*

16sq. *cf.* Dan. 2,49 **17sq.** *cf.* Gen. 41,40 **29–33** Phil. 1,17sq.

---

e_1 deest M α: $F F_4$ O_9 P_2 *deest* β: $D F_3 P_{26}$ γ: $K C$ (*Ca deest*) $S P_{15}$ δ: $A G$ ε: $N Bn_1$ ζ: $T Rm_{12} S$ (*pc.*) *am lo ma mi cc Simonetti*

---

15 caelorum] caelestis α | et ... terreni *om.* α **16** demonstrabimus *am lo ma* **18** praepositus M | rem *om.* O_9 **19** ille populus *tr.* $\alpha \beta \zeta$; ille populus ille M **20** angaria O_9 | quodammodo angariam *tr.* α **21** usurparat $M \gamma S \delta \varepsilon \zeta$ *ma Simonetti*; usurpant F_4 O_9 | sibi] sive angarie P_{15} **23** quid] quod S | et α (*cf. e. g. in evang. Ioh. 31,11* quid et ipse dominus?); *om.* $M O_9 \beta P_{15}$; est $\gamma S \delta Bn_1$ ζ **25** apostolos $K C$ (*ac.*) | dicit apostolus *tr.* α **26** desiderabant O_9 **27** noveritis δ *ma* **28** quod] quia β **29** apostolos K | gaudens de illis dicit $P_{15} \varepsilon$ *ma* | illis] ipsis α **30** aestimantes $M \alpha$ (*cf.* 2,9; *Sap. 1,16*) **31** suscitari] *cf. c. litt. Petil. 2,8,180*; *c. Cresc. 1,7,9*; suscitare $O_9 F_3$ *Simonetti* (*LXX* ἐγεῖρειν); se suscitare $P_{26} D S P_{15} \delta \varepsilon \zeta$ *ma* (*iuxta Vulg.*); excitari α **32** per occasionem ... per veritatem $\beta \delta \varepsilon \zeta$ *ma* (*iuxta Vulg.*)

gaudeo, sed et gaudebo. De talibus etiam Christus admonet dicens: *Pharisaei et scribae cathedram Moysi sederunt. Quae dicunt facite, quae autem faciunt facere nolite; dicunt enim et non faciunt.* Quae dicunt pertinent ad David, quae faciunt pertinent ad Doech. Per illos me audite, illos imitari nolite. Ista duo genera hominum sunt hodie in terra; de his duobus generibus hominum cantat psalmus iste.

v. 1sq. **(5.)** Habet autem psalmi titulus nuntiatum esse Sauli de David quod venerit David IN DOMUM ABIMELECH, cum legamus eum venisse in domum Achimelech, et fortasse – quod non absurde sentimus propter similitudinem nominis et unius syllabae differentiam vel potius unius litterae – variati sunt tituli. In codicibus tamen psalmorum cum inspiceremus, magis ‚Abimelech' quam ‚Achimelech' invenimus, et quoniam in alio loco habes evidentem psalmum non de similitudine nominis, sed prorsus di-

34sq. Matth. 23,2sq.

e_1 deest *M* *α*: *F* F_4 O_9 P_2 *deest* *β*: *D* F_3 P_{26} *γ*: *K C* (*Ca deest*) *S* P_{15} *δ*: *A G* *ε*: *N* Bn_1 *ζ*: *T* Rm_{12} *S* (*pc.*) *am lo ma mi cc Simonetti*

33 Christus] nos *add.* *ζ* | admonet] *cf. Primmer, Mauriner-Handschriften 192sq.*; adnuntiat *am lo ma*; commonet *T* **34** cathedram] *cf. e. g. in psalm. 61,8*; cathedra F_4 *K* (in cathedra *pc.*) *δ*; super cathedram O_9 (*pc.*) *β C* (*pc.*) *S* P_{15} *ε ζ cc* (*iuxta Vulg.*); in cathedra *K* (*pc.*) **36** pertinet *M* | quae] autem *add. am lo ma* **37** imitare O_9 *K S δ* (*ac. A*); mutari P_{15} **5,1** habent P_{15} | psalmus titulum O_9 | nuntiatum ... Abimelech] in finem intellectus David, cum venit Doech Idumaeus et nuntiavit Saul: Venit David in domum Abimelech (*Ps. 51,1sq.*) *lo ma* **2** Abimelech] Achimelech *δ* **3** Achimelech *ir. S*; Abimelech F_4 P_{15} *δ N* | absurdum O_9 *β* **5** differentiae *M* **8** evidentem psalmum] *cf. serm. 52,10* habes evidentem scripturam Geneseos; *serm. 292,7* habet evangelii evidentem sententiam; evidentissimum psalmum *β δ ma* | de similitudine] *i. e.* propter similitudinem (*brachylogia q. d.*; *subaudiendum e. g.* errantem), *cf. quaest. in Hept. 1,121* ne forte ... de similitudine nominis existimet illum esse Balac; *in psalm. 87,10*; desimilitudinem *γ S δ*; dissimilitudinem *β ma Simonetti*; dissimilitudine *ε*; de his similitudinem O_9

versum nomen insinuantem – quandoquidem David ante regem
mi 603 Achis, non ante regem Abimelech immutavit faciem suam, *et dimisit eum et abiit*, titulus autem psalmi sic scriptus est: *Quando immutavit vultum suum coram Abimelech* – ipsa magis mutatio nominis in mysterium fecit intentos, ne tamquam res historiae persequaris et sacrata vela contemnas. Discussum nomen in illo psalmo, quod est Abimelech, invenitur interpretari ‚patris mei regnum'. Quomodo autem patris sui regnum dimisit David et abiit, nisi quomodo Christus regnum Iudaeorum dimisit et ad gentes transiit? Hoc fortassis etiam propheticus spiritus adscribens titulum psalmo huic voluerit ut non diceret ‚Achimelech', sed ABIMELECH, quia quando venit David ad patris sui regnum, tunc est proditus, hoc est quando venit dominus noster Iesus Christus ad regnum Iudaeorum institutum a patre suo, de quo dicit: *Auferetur a vobis regnum et dabitur genti facienti iustitiam*, tunc est proditus morti quam significat Saul. Non est autem occisus, sicut nec Isaac, cum et ipse passionem domini figuraret; nec tamen sine sanguine figura transacta est, vel ibi illius arietis vel hic Achimelech sacerdotis. Neque enim occidi oportuit eos, quos

9–12 Ps. 33,1; *cf.* 1 Reg. 21,13 **15sq.** *cf.* Hier. nom. hebr. 3,5 pater meus rex **17sq.** *cf.* Act. 13,46 **23** Matth. 21,43 **25** *cf.* Gen. 22,12sq.

e_1 deest M α: *F F_4 O_9 P_2 deest* β: *D F_3 P_{26}* γ: *K C (Ca deest) S P_{15}* δ: *A G* ε: *N Bn_1* ζ: *T Rm_{12} S (pc.) am lo ma mi cc Simonetti*

10 Achimelech δ ε **12** immutavit] David *add. M* **13** mysterio *K* | fecit] facit *S ma*; nos fecit δ; fecit nos ζ; fecit nos esse *F* β *K* (nos esse *sl.*) P_{15} ε *am lo* **14** secreta *lo* | in illo psalmo *om.* P_{15} | psalmo illo *tr.* ε *ma* **15** quo δ interpretatum *am lo ma* **18** hunc *C (pc.)* ε ζ; hinc β *ma* **19** voluerit] *de coniunctivo cf. e. g. in epist. Ioh. 8,4* fortassis ... moverit aliquos vestrum; *in psalm. 43,25*; voluit *am lo ma* **23** auferatur δ | regnum] omne *praem.* P_{26}; dei *add. F D (ac.) C (pc.)* δ *ma* | facienti] fructus eius et *add. lo ma* **26** vel[1] *sl.* F_4 | ibi vel *tr.* δ ε; ubi vel P_{15} **27** Abimelech *S* P_{15} δ ε *(pc. N)* | neque ... 31 servabatur] *textum constituit Primmer, Mauriner-Handschriften 186–188*

tunc resurgere non oportebat, sed eorum vitam a mortis periculo cc 627
liberari; verumtamen effuso sanguine liberatio resurrectionem
potius significabat, quae hoc modo in illis figurabatur, quia vera 30
domino servabatur.

Plura hinc dici possent, si illarum rerum gestarum in hoc sermone suscepissemus tractanda mysteria. **(6.)** Nunc audiamus iam duo ista genera hominum, quandoquidem de titulo isto, etsi operosius et fortasse loquacius, tamen ut dominus concessit, exitum est. Duo genera hominum adtendite: unum laborantium, alterum eorum inter quos laboratur; unum de terra, alterum de 5
caelo cogitantium; unum in profundum cor mittentium, alterum cor angelis coniungentium; unum sperantium de terrenis quibus pollet hic mundus, alterum praesumentium de caelestibus quae promisit non mendax deus. Sed mixta sunt ista genera hominum. Invenis modo civem Ierusalem, civem regni caelorum adminis- 10
trare aliquid in terra; utputa purpuras gerit, magistratus est,

---

6,6 *cf.* Prov. 18,3 **8 sq.** *cf.* Tit. 1,2

---

e_1 deest M α: F F_4 O_9 P_2 deest β: D (6,3 fortasse – 25 enim *mutilus*) *F_3 P_{26} γ: K C* (*Ca deest*) *S P_{15} δ: A G ε: N Bn_1 ζ: T Rm_{12} S* (*pc.*) *am lo ma mi cc Simonetti*

---

28 vita α O_9 | a] et F_4 (*uv.*) O_9; et a *F* | liberari *om. M α γ O_9 S ma Simonetti*; liberaret δ **29** effusi sanguinis *F β S* (sanguis *ac.*) δ ε (*pc. N*) ζ *am lo* | liberatio *om.* P_{15}; liberans Iesus γ *ma Simonetti*; liberat deus O_9 **30** vero *M γ A ε ma Simonetti* **31** domini β *S* ζ | servabatur] resurrectio *add.* β P_{15} δ ε ζ *am lo* **32** hic *M* O_9 | possunt *K C* (*ac.*) | illa *A* (*ac.*) **6,1** iam audiamus *tr. ma* **2** ista duo *tr.* ε *am lo ma* | etsi de titulo isto *tr.* α **7** cor] choro δ ε **8** pollet] pollicetur P_{15} δ **9** mendax] est *add.* P_{15} | deus] *add.* δ *am lo* non esse desperandum de hominibus bonis si per eos terrrenum aliquid administraretur, nec rursum continuo gratulandum de hominibus qui caelestia negotia agere dinoscantur, cum plerumque illi qui negotiis saecularibus implicati sunt cor sursum semper habeant, et isti qui praecepta caelestia praedicant cor trahunt in terram (*cf. l. 19–27*; *app. crit. ad l. 14*) | ista] duo *add.* ζ **10** invenimus *S* δ ε ζ *ma*; invenies P_{15} **11** purpuram *lo ma*

aedilis est, proconsul est, imperator est, rem publicam gerit terrenam, sed cor sursum habet, si Christianus est, si fidelis, si pius, si contemnens in quibus est sperat in quibus nondum est.
mi 604 De quo genere fuit illa sancta mulier Hester, quae cum esset uxor regis, ventum est ad periculum deprecandi pro civibus suis, et cum ad deum oraret, coram deo ubi mentiri non posset, in oratione sua dixit ita sibi fuisse illa ornamenta regalia sicut pannum menstruatae. Non ergo desperemus de civibus regni
20 caelorum, quando eos videmus agere aliqua Babyloniae negotia, aliquid terrenum in re publica terrena, nec rursus continuo gratulemur omnibus hominibus quos videmus agere negotia caelestia, quia et filii pestilentiae sedent aliquando in cathedra Moysi, de quibus dicitur: *Quae dicunt facite, quae autem faciunt*
25 *facere nolite; dicunt enim et non faciunt.* Illi in terrenis rebus

---

13 cor sursum habet] *cf. praefationem missae* **17–19** *cf.* Esth. 14,16 **23** filii pestilentiae] *cf.* Ps. 1,1 **24sq.** Matth. 23,3

---

e_1 *deest* *M* α: *F* F_4 O_9 P_2 *deest* β: *D* (*usque ad* 25 enim *mutilus*) F_3 P_{26} γ: *K C* (*Ca deest*) $S P_{15}$ δ: *A G* ε: *N* Bn_1 ζ: *T* Rm_{12} *S* (*pc.*) *am lo ma mi cc Simonetti*

---

12 pro consule *M K* (*cf. in psalm. 57,15,32*) **13** est *om. M K N Simonetti* si[2] *om.* P_{15} | fidelis] est *add. ma*; et *add.* P_{15} **14** pius] est *add. S* δ ε ζ *ma* est[1]] et *add.* β *S* P_{15} δ ε *ma* | quibus[2]] quod *K C*; quo Rm_{12} *ma Simonetti* est[2]] *add.* ζ non est desperandum de hominibus bonis si per eos terrenum aliquid administretur, nec rursum gratulandum de hominibus qui caelestia negotia agere dinoscuntur, cum plerumque illi qui negotiis saecularibus implicati sunt cor sursum semper habeant, et isti qui praecepta caelestia praedicant cor trahant in terram (*cf. l.* 19–27; *app. crit. ad l.* 9) **15** Esther *ma Simonetti* | uxor] eius *add. S* P_{15} **17** ad deum *om. lo ma*; deum *M* O_9 (*cf. Simonetti in app.*); ad dominum *D*; deo *K C* (*ac.*) *Simonetti*; domino α oraret, coram deo *distinxi*; oraret coram deo, ubi *cc* | domino δ *N* ζ | possit *K* **18** vestimenta α **20** videmus eos *tr.* δ | vidimus *K C* (*ac.*) | aliqua agere *tr.* ε; aliqua gerere *am lo ma* | aliquid *M* **23** aliquando] alii O_9 | cathedram *N* **24** dicit P_{15} **25** illi] enim *add. K*

levant cor in caelum, isti in caelestibus verbis trahunt cor in terra. Veniet autem tempus ventilabri, quando utrumque diligentissime discernatur, ne granum aliquod transeat in acervum paleae comburendum nec una stipula transeat ad massam in horreo recondendam. Quamdiu ergo nunc permixtum est, audiamus hinc vocem nostram, id est civium regni caelorum - hoc enim adfectare debemus: tolerare hic malos quam tolerari a bonis -, et coniungamus nos huic voci et aure et lingua et corde et opere. Quod si fecerimus, nos hic loquemur in his quae audimus. cc 628

v. 3 Dicatur ergo primo de corpore malo regni terreni. (7.) QUID GLORIATUR IN MALITIA QUI POTENS EST? Adtendite, fratres mei, gloriam malignitatis, gloriam hominum malorum! Quae gloria? QUID GLORIATUR IN MALITIA QUI POTENS EST? id est ‚qui in malitia potens est, quid gloriatur?' Opus est potentem esse, sed in bonitate, non in malitia. Aliquid magnum est gloriari in malitia? Aedificare domum paucorum est, destruere quivis ignarus potest! Seminare frumenta, excolere segetem, exspectare donec maturescat et in eius fructu in quo laboravit gaudere paucorum est: una scintilla omnem segetem incendere quivis

27-30 *cf.* Matth. 3,12

e_1 deest *M* *α*: *F* F_4 *O_9* *P_2 deest* *β*: *D* (32 quam - 7,21 domino *mutilus*) F_3 P_{26} *γ*: *K C* (*Ca deest*) *S* P_{15} *δ*: *A G* *ε*: *N* Bn_1 *ζ*: *T* Rm_{12} *S* (*pc.*) *am lo ma mi cc Simonetti*

26 in^2 *om.* O_9 **27** terram *α β C* (*pc.*) *δ ε ζ Simonetti* **28** ne] nec *α ζ* aliquid *δ* **29** ne *M γ ma Simonetti* **30** recondenda P_{26} (*pc.*) *G* **32** bonis] vobis O_9 **34** nos *om.* O_9 | loquimur *α* O_9 *K* P_{15} *ma Simonetti* | audivimus *S ζ* **35** maligno *α* **7,2** gloriatur ... est] *cf. l.* 4; gloriaris ... es *α* P_{26} *D* (*ac.*) *A ε ζ* (*iuxta plerosque Vulgatae codices*; *LXX* ἐγκαυχᾷ ... ὁ δυνατός) | audite P_{15} **3** malorum hominum *tr. ζ* | quae] est *add. lo ma* **4** gloria] gloriatur *δ* quid] qui *M* O_9 | id est *om.* P_{15} | qui^2 *om. M* O_9 *N* **5** in *om. S δ* | quid] qui O_9 **7** destruere] multorum *add.* P_{26} *δ ε* Rm_{12}; domum add. P_{15} **8** *ignavus F_4 O_9 β* **9** fructum *S* P_{15}; frumentum O_9 **10** una *om. K*

potest. Suscipere infantem natum, nutrire, educare, ad iuvenilem aetatem perducere magnum officium est: occidere illum uno puncto temporis quivis potest. Ergo ea quae ad destructionem fiunt facillime fiunt. *Qui gloriatur in domino glorietur*: qui gloriatur in bonitate glorietur. Gloriaris quia potens es in malo: quid facturus es, o potens, quid facturus es multum te iactans? Occisurus es hominem? Hoc et scorpius, hoc et una febris, hoc et fungus malus! Hucine redacta est omnis potentia tua, ut malo fungo coaequetur?

Hoc ergo faciunt boni cives Ierusalem, qui non in malitia, sed in bonitate gloriantur: primo ut non in se, sed in domino glorientur; deinde ut ea quae ad aedificationem faciunt, studiose faciant et talia faciant quae valeant ad permanendum, quae autem faciunt ad destructionem, faciant propter disciplinam proficientium, non propter oppressionem innocentium. Huic ergo potentiae comparatum corpus illud terrenum quare non audiat ex his

14 1 Cor. 1,31

e_1 deest *M* *α*: *F* F_4 O_9 P_2 *deest* *β*: *D* (*usque ad* 21 domino *mutilus*) F_3 P_{26} *γ*: *K C* (*Ca deest*) *S* P_{15} *δ*: *A G* *ε*: *N* Bn_1 *ζ*: *T* Rm_{12} *S* (*pc.*) *am lo ma mi cc Simonetti*

11 iuvenalem P_{15} *N* **13** punctum *A* (*ac.*; -u *pc.*) **14** qui gloriatur[2] *om.* P_{15} **15** quia] quique O_9 **16** multum] malum O_9 | iactans] iactas *α* F_3 P_{15} *δ ε*; multum te iactas *add.* P_{26} **17** hoc[1] *om. K* | scorpius] *cf. serm. 62,15*; scorpio *δ* **18** hucine] hucne P_{15} *δ ε ma*; hocine *M*; huc in *C* (*del. pc.*); huncine *S* **19** aequetur *α β* **20** ergo] enim *α* **21** primo] deinde P_{15} **23** faciant[1]] faciunt O_9 *δ* | et] ut *S* P_{15} **26** comparatur *S* P_{15}; comparatum est O_9 quare ... audiat] *de coniunctivo cf. e. g. cf. in psalm. 30,2,2,5* cum ... videt qui praedicat non proficere homines, quare non clamet; *34,1* si bona percepimus de manu domini, mala quare non sustineamus? | audiet *δ ε*

v. 4 verbis: QUID GLORIATUR IN MALITIA QUI POTENS EST? **(8.) INIQUITATEM TOTA DIE, INIUSTITIAM COGITAVIT LINGUA TUA.** INIQUITATEM TOTA DIE, id est toto tempore, sine lassitudine, mi 605
sine intervallo, sine pausatione; et quando non facis cogitas, ut
quando aliquid mali abest a manibus, a corde non absit. Aut facis 5
malum, aut dum non potes facere, dicis malum – hoc est maledicis – aut quando nec hoc potes, vis et cogitas malum. TOTA DIE ergo, id est sine intermissione. Exspectamus huic homini poenam? Parva sibi poena est? Minaris ei: tu cum ei minaris, quo
eum vis mittere in malum? Dimitte illum in se! Ut multum 10
saevieris, subrecturus es bestiis: in seipsum peior est bestiis. Bestia enim lacerare corpus eius potest; ipse cor suum sanum relinquere non potest. Interius in se ipse saevit, et tu exterius plagas inquiris? Immo ora pro illo ut liberetur a se! cc 629

Verumtamen in hoc psalmo, fratres, non oratio est pro 15
malis aut contra malos, sed prophetia quid sit eventurum malis. Non itaque putetis ex malevolentia psalmum aliquid dicere: dicitur enim in spiritu prophetiae. **(9.)** Quid ergo sequitur? Tota

---

e_1 deest *M* *α*: *F* F_4 O_9 P_2 *deest* *β*: *D* F_3 P_{26} *γ*: *K C* (*Ca deest*) *S* P_{15} *δ*: *A G* *ε*: *N* Bn_1 *ζ*: *T* Rm_{12} *S* (*pc.*) *am lo ma mi cc Simonetti*

---

27 quid] qui O_9 *D* (*ac.*) *K* | qui *om.* O_9 | es P_{15} **8,1** iniquitatem] *cf. l. 3*, Ψ_α; *LXX* ἀδικίαν; in iniquitate *M* O_9 *γ* P_{15} *δ ε ζ ma* (*iuxta Alcuini Vulg.*); in iniquitatem *F S*; iniquitate F_4 (*iuxta Hieronymi Vulg.*; *aliter distinguendum*: potens est iniquitate?) **2** iniustitiam *om. D* **3** iniquitatem] *cf. l.* 1; in iniquitate *ε ma*; in iniquitatem *C*; iniquitatem et P_{15} **4** pausa *M*; causa P_{15} ut *om.* P_{15} **5** absit] abest P_{15} *δ* **6** potest *M* O_9 | est *om.* *δ* | maledicis] dicis O_9 **8** id est *om.* P_{15} | hominem *δ* **9** parva] perpetua O_9 *β* | ei[1] *om.* O_9 quo] quoniam *M* **10** ut *sl. M*; ibi *S ζ* **11** saevias *M* F_3 *lo ma*; saeviat O_9 P_{26} *D*; saeviens F_4; saevioribus *ζ* | subrecturus] *cf. in psalm. 56,14,32*; *59,13,20*; *Blaise s. v.* subrigo: „*exposer aux bêtes*“; subiecturus *β δ N am lo ma*; subiectus *ζ*; subrepturus *K* | es] est O_9 (*pc.*) *δ N* (*pc.*) *ζ* | seipso *β* **13** ipso *A* | saeviet O_9 | inquires *K* **14** ora] deum *add. lo ma* **15** fratres] mei *add. lo ma* **16** prophetia] propheta *K* (dicit *add. sl.*) **18** in *om.* O_9

potentia tua et tota cogitatio iniquitatis tota die et meditatio malignitatis in lingua tua sine intermissione quid egit? quid fecit? SICUT NOVACULA ACUTA FECISTI DOLUM. Ecce quid faciunt sanctis mali: capillos radunt! Quid est quod dixi? Si sint tales cives Ierusalem qui audiant vocem domini sui, regis sui dicentis: *Nolite timere eos qui corpus occidunt, animam autem non possunt occidere*, qui audiant vocem quae modo ex evangelio recitata est: *Quid prodest homini si totum mundum lucretur, se autem ipsum detrimentum faciat*, contemnunt omnia praesentia bona, insuper et ipsam vitam: et quid factura est novacula Doech homini et meditanti in hac terra regnum caelorum et futuro in regno caelorum, et habenti secum deum et permansuro cum deo? Quid est factura illa novacula? Capillos rasura, calvum factura est: et hoc ad Christum pertinet, qui in loco Calvariae crucifixus est. Facit et filium Core, quod interpretatur ‚calvitium'. Nam isti capilli superflua rerum temporalium significant; qui quidem capilli non superflue facti sunt a deo in corpore hominum, sed ad aliquod ornamentum; tamen quia sine sensu praeciduntur, illi qui

7 sq. Matth. 10,28 **9 sq.** Matth. 16,26; *cf.* Luc. 9,25 **15** *cf.* Matth. 27,33–35 **16** *cf.* Hier. nom. hebr. 4,7

e_1 deest *M* *α*: *F* F_4 O_9 P_2 *deest* *β*: *D* F_3 P_{26} *γ*: *K C Ca* (*incipit a* 16 Core; *mutilus usque ad* 14,9 multitudine) S P_{15} *δ*: *A G* *ε*: *N* Bn_1 *ζ*: *T* Rm_{12} *S* (*pc.*) *am lo ma mi cc Simonetti*

2 iniquitates *K* **3** in] et P_{26} *δ ε*; et in P_{15} | quid[2]] quod *δ* **5** quid est *om.* O_9 | dixit F_4 P_{15} | si *om.* P_{15} **6** voce O_9 | sui[1] *om.* P_{15}; *del.* O_9 | regi *M F* dicentes *K* **7** anima *K* **9** ipsum] perdat et *add.* *F ζ* (*cf. Luc. 9,25*) **10** contemnant *N* **11** facturus O_9 | et[3] *om.* *β S* P_{15} *δ ε ζ ma* **12** et ... caelorum *om.* F_4 P_{15} | regno] regnum *F* O_9 *δ T* **13** et[1] *om. am lo ma* **14** est[1] *om.* O_9 *β* factura est *tr.* *α* **16** facit et] facite F_4 *S*; facite et O_9; facit P_{15}; facit te *M F* nam] et *add.* *β* **18** ad *om.* *F* O_9 *δ*; et P_{26} **19** ornamentum] et *add.* O_9 sensum *S*

haerent corde in deo sic habent ista terrena tamquam capillos. Sed aliquando et aliquid boni de capillis operandum est, quando frangis panem esurienti, egenum sine tecto inducis in domum tuam, si videris nudum vestis. Postremo etiam ipsi martyres imitantes dominum, sanguinem pro ecclesia fundentes, audientes vocem illam: *Sicut Christus animam suam pro nobis posuit, sic et nos debemus pro fratribus animas ponere*, quodammodo de capillis suis bene nobiscum fecerunt, id est de his rebus quas potest amputare vel radere illa novacula. Quia ergo et de ipsis capillis boni aliquid fieri potest, significavit et illa mulier peccatrix, quae cum flevisset super pedes domini, capillis suis tersit quos lacrimis rigavit: quid significans? quia cum misertus fueris alicuius, debes et subvenire si potes. Cum enim misereris tamquam lacrimas fundis, cum subvenis capillis tergis. Et si hoc cuicumque, quanto magis pedibus domini? Qui sunt pedes domini? Evangelistae sancti de quibus dictum est: *Quam speciosi pedes eorum qui adnuntiant pacem, qui adnuntiant bona!* Ergo acuat novaculam suam

mi 606

20 haerent corde in deo] *cf.* Ps. 72,28 **22sq.** Is. 58,7 **25sq.** 1 Ioh. 3,16 **29–31** *cf.* Luc. 7,38 **35sq.** Rom. 10,15

e$_1$ *deest* *M* *α*: *F F*$_4$ *O*$_9$ *P*$_2$ *deest* *β*: *D* (32 subvenire – 12,17 sua *mutilus*) *F*$_3$ *P*$_{26}$ *γ*: *K C Ca* (*mutilus*) *S P*$_{15}$ *δ*: *A G* *ε*: *N Bn*$_1$ *ζ*: *T Rm*$_{12}$ *S* (*pc.*) *am lo ma mi cc Simonetti*

20 adhaerent *β P*$_{15}$ *δ ε ζ* | in *om. β P*$_{15}$ | deo] *cf. app. bibl.*; domino *γ ma* **22** esurienti panem *tr. δ* | esurienti] et *add. M* **24** imitantes *om. O*$_9$ | per ecclesiam *O*$_9$ **26** animas] *cf. graec.* ψυχάς; *animam *M γ S P*$_{15}$ *δ ε ζ Simonetti* **27** nobiscum] *cf. e. g. in psalm. 125,9,9sq.* (*ubi tamen addendum* ipsi ⟨bene⟩ secum); nobis *α S* (*pc.*) *ma* **29** et *om. α*; etiam *δ* **31** alicui *O*$_9$ *β* **32** miseris *δ* | lacrimis *F*$_3$ *A* (*ac.*) *ε* **33** terges *O*$_9$ **34** pedibus] pedes *M P*$_{15}$ **35** speciosi] sunt *add. γ δ S* (*pc.*) *ma Simonetti* **36** acuat] renovat *K* | novaculam] linguam *M*; novaculam linguam *γ δ ε am Simonetti*; novaculam id est linguam *T*; sicut novaculam linguam *Rm*$_{12}$ *lo ma*

Doech, acuat dolum quantum potest; ablaturus est superflua temporalia: numquid necessaria sempiterna?

cc 630 (10.) DILEXISTI MALITIAM SUPER BENIGNITATEM. Ante te *v. 5* erat benignitas: ipsam diligeres! Non enim aliquid eras erogaturus, aut quod diligeres de longinqua navigatione adlaturus eras. Iniquitas ante te, benignitas ante te: compara et elige! Sed forte habes oculum quo videas malignitatem, et non habes oculum quo videas benignitatem? Vae iniquo cordi! quod peius est, avertit se ne videat quod videre potest! Quid enim de talibus alio loco dictum est? *Noluit intellegere ut bene ageret*. Non enim dictum est ‚non potuit': *noluit* inquit *intellegere ut bene ageret*, clausit oculos a luce praesenti! Et quid sequitur? *Iniquitatem meditatus est in cubili suo*, hoc est in interiore secreto cordis sui. Tale hoc obicitur huic Doech Idumaeo, maligno corpori, motui terreno, non permanenti, non caelesti: DILEXISTI MALITIAM SUPER BENIGNITATEM. Nam vis nosse quam videat malus utrumque et illud potius eligat, hinc se avertat? Quare clamat quando inique aliquid patitur? Quare tunc exaggerat quantum potest iniquitatem et

---

10,4 iniquitas ... elige] *cf. e. g.* Cic. off. 1,118 (*Hercules in bivio*) **8–11** Ps. 35,4sq.

---

e_1 deest *M* *α*: *$F F_4$* *O_9* *P_2 deest* *β*: *D* (*mutilus*) *$F_3 P_{26}$* *γ*: *K C Ca* (*mutilus*) *$S P_{15}$* *δ*: *A G* *ε*: *$N Bn_1$* *ζ*: *$T Rm_{12} S$* (*pc.*) *am lo ma mi cc Simonetti*

---

37 superflua temporalia ablaturus est *tr.* *α* **38** sempiterna] erunt aeterna *K* **10,2** benignitas] ut *add.* *ζ* | erogatus *O_9* **3** quod *iter. S*; quos *δ N ζ*; quid *O_9* | eras adlaturus *tr.* *α* **4** iniquitas ... benignitas *ir. S*; benignitas ... iniquitas *tr.* *δ ε ζ ma* **5** habes[1] ... non *om.* *P_{15}* | quo[1]] quod *K* | quo[2]] quod *K S* **6** corde *K* *P_{15}* **7** enim *om.* *O_9* **9** sed noluit *O_9 D ζ lo ma* **10** praesente *α* *O_9 K Ca* *P_{15} A* (*ac.*) *Simonetti* **11** cubile *K* | interiori *ζ*; interiores *O_9* secreta *O_9* | hoc[2]] hic *P_{15}*; quid *lo ma* **12** Doech *om.* *α* | corpore *K* | motui *ir. S*; motu *δ* (*pc. A*) *Bn_1*; moto *α* *P_{15} A* (*ac.*) | terrae *O_9* **14** quam] quod *C* (*pc.*); quia *α* | et] est *O_9* **15** posterius *O_9* | inique] male *α* | aliquid inique *tr.* *β Simonetti* **16** et] non *add.* *α*

laudat benignitatem, reprehendens eum qui in illo operatus est malignitatem super benignitatem? Sit ergo regula sibi ad *vivendum: de seipso iudicabitur. Porro si faciat quod scriptum est: *Diliges proximum tuum tamquam teipsum*, et *Quae vultis ut faciant vobis homines bona, haec et vos facite illis*, apud se habet unde noverit, quia quod in se non vult fieri, non debet facere alteri.

DILEXISTI MALITIAM SUPER BENIGNITATEM. Inique inordinate perverse vis levare aquam super oleum: demergetur aqua, oleum supereminebit. Ponere sub tenebris lucem: fugabuntur tenebrae, lux manebit. Super caelum terram vis collocare: pondere suo cadet terra in locum suum. Tu ergo mergeris diligendo malitiam super benignitatem; nam numquam benignitatem malitia superabit. DILEXISTI MALITIAM SUPER BENIGNITATEM, **INIQUITATEM MAGIS QUAM LOQUI AEQUITATEM.** Ante te est

---

20 Matth. 22,39; *cf.* Marc. 12,31. 33 (*v. app. crit.*) **20sq.** Matth. 7,12 **22** *praeceptum aureum q. d.* (*v. Dihle, Goldene Regel, RAC 11, 930-940*), *cf.* in psalm. 57,1,8. 30sq.; 2,21; Tob. 4,16; Matth. 7,12

---

e$_1$ (*adest* 30 iniquitatem ... aequitatem) *M* α: *F F*$_4$ *O*$_9$ *P*$_2$ *deest* β: *D* (*mutilus*) *F*$_3$ *P*$_{26}$ γ: *K C Ca* (*mutilus*) *S P*$_{15}$ δ: *A G* ε: *N Bn*$_1$ ζ: *T Rm*$_{12}$ *S* (*pc.*) *am lo ma mi cc Simonetti*

---

17 operatus est *ir. S*; operatur *P*$_{15}$ **18** vivendum *scripsi, cf. spir. et litt. 7,11* cum sibi quisque praefidit seque sibi ad vivendum caput facit; videndum *codd. ma Simonetti* **19** ipso *O*$_9$ δ | si *om.* δ; sic *F*$_4$ | faciat] fiet δ **20** diligis *K A* (*ac.*) | tamquam] *cf. Marc. 12,31. 33*; sicut *M* α *T* (*cf. Matth. 19,19*; *22,39*; *Luc.10,27*) | seipsum *P*$_{15}$ **21** illos *O*$_9$ **24** demergitur *S P*$_{15}$ *N* **25** supereminet *P*$_{15}$ | ponere] *subaudiendum* vis (*cf. l.* 24); ponere vis *lo ma*; vis ponere *S* ζ; pone β *am* | tenebras *S A* (*ac.*) **26** caelum] et *add. O*$_9$ **27** *cadit *M* α *O*$_9$ β *S P*$_{15}$ δ ε ζ **28** nam *om. O*$_9$ *P*$_{15}$ | malitia superabit benignitatem *tr.* β **29** superavit *P*$_{15}$ δ *N*; superabitur *K*; superabat *O*$_9$ **30** iniquitatem *om. O*$_9$ | magis quam loqui] *cf. Vulg., c. litt. Pet. 3,1,1*; *LXX* ἀδικίαν ὑπὲρ τὸ λαλῆσαι δικαιοσύνην; *magis loqui quam *tr. e*$_1$ *K C* δ (*cf.* Ψ_α loqui magis quam)

aequitas, ante te iniquitas, unam linguam habes, qua vis eam vertis: quare ergo potius ad iniquitatem et non ad aequitatem? Cibos amaritudinis non das ventri tuo, et cibos iniquitatis das linguae tuae malignae? Sicut eligis quo vescaris, sic elige quod loquaris! Praeponis ergo iniquitatem aequitati, et praeponis malitiam benignitati: tu quidem praeponis, sed supra esse quid potest nisi benignitas et aequitas? Sed tu imponendo te quodammodo super ea quae necesse est ut deorsum eant non illa facies esse supra bona, sed tu cum eis mergeris in mala. **(11.)** Propter hoc sequitur in psalmo: **DILEXISTI OMNIA VERBA SUBMERSIONIS.** Eripe ergo te, si potes, a submersione! Naufragium fugis, et plumbum amplecteris. Si non vis mergi, tabulam apprehende, ligno portare, crux te perducat! Nunc vero quia Doech es Idumaeus, motus terrenus, quid facis? DILEXISTI OMNIA VERBA SUBMERSIONIS, **LINGUAM DOLOSAM.** Expressit verba submersionis *lingua *dolosa. Quid est lingua dolosa? Ministra fallaciae est lingua dolosa, aliud in corde gestantium, aliud ore promentium.

v. 6

mi 607
cc 631

---

e_1 (*adest* 11,6 dilexisti – 7 submersionis[1]; 8 quid – 9 promentium) *M* α: *F* F_4 O_9 β: *D* (*mutilus*) F_3 P_{26} γ: *K C Ca* (*mutilus*) *S* P_{15} δ: *A G* ε: *N* Bn_1 ζ: *T* Rm_{12} *S* (*pc.*) *am lo ma mi cc Simonetti*

---

31 iniquitas ... aequitas *tr. S* | te *om.* α; est *add.* P_{26} *K N ma Simonetti* | qua] quo *lo ma*; quam F_3 *C* (*ac.*) *Ca S* | qua vis] quis O_9 | eam] ea α **32** et *om.* O_9 β | ad[2] *om.* γ **34** quo] quod α O_9 *S* δ ε ζ | quod] *quid *M* F_4 *Ca S* P_{15} **35** praeponis[1]] praepones *K* | aequitati] aequitate *D* (*ac.*) *S*; iniquitati F_3 praeponis[2]] praepones *K* **36** equidem P_{15} | praeponis quidem *tr.* α | quod O_9 **38** eant] eat *G* | facis O_9 P_{26} **39** super ε **11,2** submersionis] *cf.* Ψ_α; praecipitationis *M* (*iuxta Vulg.*) **3** te ergo *tr.* α | fugis] facis *F* **4** si **om.* α | mergis *S* **5** nunc] tu O_9 β | vero] ergo δ ε ζ | es *om.* P_{15} *T*; *del. M* Idumaeos *K* **6** motus β; et **add. M* α O_9 γ *S* P_{15} δ ε ζ *ma Simonetti* **7** lingua dolosa e_1 *S* ζ | expressit] haec praecessit *S* δ ζ *ma* | expressit ... dolosa (-am) *mg.* F_4 *C* | submersiones *Ca*; subversionis δ **8** lingua dolosa[1] *scripsi cum G pc.*; *om.* e_1; linguam dolosam *cett. Simonetti* (sunt post *praem.* ζ; secuta sunt *praem. D lo ma*) | lingua dolosa[2]] linguam dolosam *K Simonetti* | ministrat *Ca* **9** in ore *S* P_{15}

v. 7 Sed in his subversio, in his submersio: **(12.)** PROPTEREA DESTRUET TE DEUS IN FINEM, etsi nunc videris virere tamquam fenum in agro ante aestum solis. *Omnis* enim *caro fenum, et claritas hominum ut flos feni: fenum aruit et flos decidit, verbum autem domini manet in aeternum.* Ecce quo te teneas: ad quod manet in aeternum. Nam ad fenum aut ad florem feni si te tenueris, quoniam fenum arescet et flos decidet, DESTRUET TE DEUS IN FINEM: etsi modo non, certe in finem destruet, quando illud ventilabrum venerit et acervus paleae a massa fuerit separatus. Nonne massa in horreo et palea in igne? nonne totus iste Doech ad sinistram stabit, quando dicturus est dominus: *Ite in ignem aeternum qui paratus est diabolo et angelis eius?* DESTRUET ergo TE

12,3–5 Is. 40,6. 8 **8–10** *cf.* Matth. 3,12 **11sq.** Matth. 25,41

e_1 (*adest* 12,1 propterea – 2 finem) *M* α: *F* F_4 O_9 β: *D* (*mutilus*) F_3 P_{26} γ: *K C Ca* (*mutilus*) *S* P_{15} δ: *A G* ε: *N* Bn_1 ζ: *T* Rm_{12} *S* (*pc.*) *am lo ma mi cc Simonetti*

10 submersio ... subversio *tr.* δ | in his submersio *om. S* P_{15} β | submersio] est *add.* β δ ε ζ **12,2** destruet te deus] *cf. ll.* 7. 13, Ψ_α; deus destruet te *tr.* O_9 β *G* ζ *ma Simonetti* (*iuxta Vulg.*; *LXX* ὁ θεὸς καθελεῖ σε εἰς τέλος) | fine *M* **3** aestus *M* α O_9 β | et] omnis *add.* ζ (*iuxta Vulg.*) **4** hominis *am lo ma Simonetti* (*iuxta usum Augustini*; *cf. in psalm. 53,11,11*; *59,2,37*) | ut *iuxta Vulg.*; *fort. legendum* *sicut (*cf. in psalm. 53,11,11*; *59,2,37*) | cecidit α O_9 β **5** ecce ... aeternum *om. C* Bn_1; *mg.* F_3 | quo *sl.* P_{15}; quod O_9; ad quod β | te *om.* γ Bn_1 *Simonetti*; et O_9 | ad] verbum *add.* β **6** maneat ε; maneas *S T* nam] non *S* ζ | nam ... fenum *om. M* | aut O_9 β; *om. M* α γ *S* P_{15} δ ε ζ *Simonetti*; et *lo ma* | florem] flos *M* α *S* δ ε ζ | tenuerit *S* **7** arescit α *S* (*pc.*) *A* (*ac.*) | decidit *M* α *K* **8** finem[1]] fine *M* | modo non] *cf. in psalm. 103,3,9* etsi modo non potestis; non modo *tr. C* (*pc.*) *Ca lo ma* | finem[2]] fine *M* O_9 **9** evenerit P_{15} | separatus fuerit *tr. am lo ma* **10** horrea *C ma* | ignem *ma* **11** a sinistra O_9 | dominus *om.* P_{15} **12** praeparatus α Rm_{12} (*iuxta Alcuini Vulg.*) | diabolos *M S* | ergo *om.* ζ | te *om.* α

DEUS IN FINEM, **EVELLAT TE ET EMIGRET TE DE TABERNACULO.** Modo ergo Doech iste Idumaeus est et in tabernaculo: *sed servus non manet in domo in aeternum.* Operatur et iste aliquid boni, etsi non factis suis, saltem verbis dei, ut in ecclesia quando sua quaerit, saltem quae Christi sunt dicat, sed migrabit de tabernaculo: *Amen dico vobis, perceperunt mercedem suam.*

EMIGRET TE DE TABERNACULO **ET RADICEM TUAM DE TERRA VIVENTIUM.** Ergo in terra viventium nos debemus habere radicem, radix nostra ibi sit. In occulto est radix: fructus videri possunt, radix videri non potest. Radix nostra caritas nostra, fructus nostri opera nostra: opus est ut opera tua de caritate procedant, tunc est radix tua in terra viventium. Inde eradicabitur iste Doech nec omnino poterit ibi permanere, quia nec altius

14sq. Ioh. 8,35 **16sq.** sua quaerit] *cf.* Phil. 2,21 **18** Matth. 6,2

e_1 (*adest* 13 evellat – 15 aeternum; 19 emigret – 21 radicem; 22 radix² – 24 eradicabitur) *M* α: *F* F_4 O_9 β: *D* (*usque ad* 16 sua *mutilus*) F_3 P_{26} γ: *K C Ca* (*mutilus*) *S* P_{15} δ: *A G* ε: *N* Bn_1 ζ: *T* Rm_{12} *S* (*pc.*) *am lo ma mi cc Simonetti*

13 dominus *C* (*ac.*) | finem] et *add.* α P_{15} | evellat] *LXX* ἐκτίλαι; *cf.* Ψ_α evelleat (!); evellet *M* α O_9 β *K S* P_{15} δ ε ζ *ma Simonetti* (*iuxta Vulg.*) | emigret] *LXX* μεταναστεύσαι; *cf.* Ψ_α; emigrabit α O_9 β *K* (*ac.*) *S* P_{15} δ ε ζ *ma Simonetti* (*iuxta Vulg.*) | te² *om.* O_9 | de tabernaculo] *cf.* Ψ_α; *LXX* ἀπὸ σκηνώματος; de tabernaculo tuo δ (*pc. A*) *ma* (*iuxta Alcuini Vulg.*) | tabernaculo ... tabernaculo *om.* O_9 **14** Idumaeos *K* | et *eras. C*; *om.* O_9 β δ ε *S* P_{15} ζ *ma* **15** boni *om.* O_9 **16** verbi δ **17** dicant *A* (*ac.*) | migrabit] *cf. l.* 13; migravit *F K*; emigrabit P_{15} δ (*iuxta Vulg.*); emigrabit te *S* ζ *am lo ma*; emigret te ergo e_1; migrabit te ε | tabernaculo] tuo *add. S* δ (*pc. A*) ζ *ma* (*cf. l.* 13); suo *add.* e_1 **19** emigret] et migret O_9; emigrabit *S* P_{15}; et emigrabit β; emigrat δ emigret ... tabernaculo *om. lo ma* | te] ergo *add.* e_1 | tabernaculo] suo *add.* e_1 O_9 *M* α P_{26} (*pc.*) *D* (*ac.*) γ ε (*cf. l.* 13) **20** terra² *om.* e_1 **21** ibi] occulta O_9 P_{15} | est] sit *C* **22** radix² *om.* O_9 | nostra¹ ... fructus *om.* O_9

ibi figit radicem, sed quomodo illa semina in petra etsi radicem eiciunt, tamen quia humorem non habent, sole orto continuo arescunt. At vero illi qui altius figunt radicem quid audiunt ab apostolo? *Flecto genua mea pro vobis ad patrem domini nostri Iesu Christi, ut in caritate radicati et fundati* – *ecce quia ibi iam radix – *possitis comprehendere quae sit altitudo latitudo longitudo et profundum; scire etiam supereminentem scientiam caritatis Christi, ut impleamini in omnem plenitudinem dei.* Talibus fructibus digna est tanta radix, tam simplex, tam germana, tam alte fundata. 30 cc 632

v. 8 At vero huius radix eradicatur de terra viventium, **(13.) ET VIDEBUNT IUSTI ET TIMEBUNT ET SUPER EUM RIDEBUNT.** Quando timebunt? quando ridebunt? Intellegamus ergo et discernamus duo ista tempora satis utiliter timendi et ridendi. Quamdiu enim sumus in hoc saeculo, nondum est ridendum, ne postea mi 608 5

26–28 *cf.* Matth. 13,5sq. **29–33** Eph. 3,14. 17–19

e_1 (*adest* 13,1 et – 3 ridebunt; 4 quamdiu *sqq.*) *M* α: *F* F_4 O_9 β: *D* (13,3 discernamus – 11 in^2 *mutilus*) F_3 P_{26} γ: *K C Ca* (*mutilus*) *S* P_{15} δ: *A G* ε: *N* Bn_1 ζ: *T* Rm_{12} *S* (*pc.*) *am lo ma mi cc Simonetti*

26 ibi] sibi α | figit ibi *tr.* δ | fixit *lo ma* | etsi] et P_{15} **27** eiciant γ *ma*; eicient O_9; et *add.* P_{15} | ortu *M K* | continuo] cotidie α **28** quid] qui *C* (*ac.*) **30** ut] sitis *add.* α P_{15} *ma* | ecce *conieci*; *cf. WSt 116, 2003, 184–186, e. g. in evang. Ioh. 26,8* ecce quia non est creatura; et *codd. ma Simonetti* | iam ibi *tr.* O_9 β **31** possitis] ut *praem.* β *C* (*pc.*) *S* P_{15} δ (possetis) ε ζ *ma Simonetti* (*cf. Eph. 3,18*) | comprehendere] inquit *praem. lo ma Simonetti*; *add. S* ζ | altitudo latitudo longitudo sublimitas et profundum ζ; latitudo altitudo longitudo sublimitas et profundum P_{15}; altitudo longitudo sublimitas latitudo *S* (sublimitas *cf. Vulg.*) | latitudo] et *add.* O_9 β | profundo *C* (*ac.*) **32** scientiae caritatem P_{15} **33** in *om.* P_{15} **34** germana O_9 β P_{15}; *cf. WSt 116, 2003, 186, e. g. in epist. Ioh. 6.3,4* germanam ... radicem caritatis; germinans α; germinans in germine *S* δ ζ *lo*; germinans in germina γ ε *am ma Simonetti* | germana tam] germinata *M* | alta fundata *C* (*ac.*); alta et fundata et profunda *S* δ ε ζ *am lo* **35** at] ut δ ε | eradicetur δ; eradicabitur *T* **13,5** enim *om.* e_1 | non e_1 *C* (*pc.*)

ploremus. Legimus quid servetur in finem huic Doech, legimus, et quia intellegimus et credimus videmus, sed timemus. Hoc ergo dictum est VIDEBUNT IUSTI ET TIMEBUNT. Quamdiu videmus quid eventurum sit in finem malis ⟨***⟩ Quare timemus? Quia dixit apostolus: *In timore et tremore vestram ipsorum salutem operamini*, quia dictum est in psalmo: *Servite domino in timore et exsultate ei cum tremore*. Quare cum tremore? *Quapropter qui se putat stare, videat ne cadat*. Quare cum timore? Quia dicit alibi: *Fratres, si praeoccupatus fuerit homo in aliquo delicto, vos qui spiritales estis, instruite huiusmodi in spiritu lenitatis, intendens teipsum ne et tu tempteris*. Ergo iusti qui sunt modo, qui vivunt ex fide, sic vident istum Doech quid illi eventurum sit, ut tamen timeant et sibi. Quid enim sunt hodie sciunt, quid cras futuri sint nesciunt. Modo ergo VIDEBUNT IUSTI ET TIMEBUNT. Quando autem ridebunt? Quando transierit iniquitas, quando transvolaverit – sicut iam ex magna parte transvolavit – tempus incertum, quando

10sq. Phil. 2,12 **11sq.** Ps. 2,11 **12sq.** 1 Cor. 10,12 **14–16** Gal. 6,1

e_1 (*adest usque ad* 6 ploremus; 19 modo – 20 iniquitas) *M* α: *F* F_4 O_9 β: *D* (*usque ad* 11 in[2] *mutilus*) F_3 P_{26} γ: *K C Ca* (*mutilus*) *S* P_{15} δ: *A G* ε: *N* Bn_1 ζ: *T* Rm_{12} *S* (*pc.*) *am lo ma mi cc Simonetti*

6 ploramus O_9 | fine *M* O_9 **7** videmus *om.* γ | sed *nimis durum*; *et *proposuit Weber, cf. WSt 116, 2003, 179* | timebunt α **8** vidimus *K* **9** fine *M* O_9 *K* (*pc.*) | malis] *lacunam notavi*; *addendum* timemus, *cf. WSt 116, 2003, 178sq.* | quare] non *add.* α | quia] quid O_9 *D* P_{26} 10 apostolos *K* | operamini salutem *tr.* F_3 ε ζ *ma* **12** ei *om.* O_9 | quare *om.* O_9 P_{26} | cum tremore[2] *om.* O_9 P_{26} *D* (*ac.*) | cum timore ... cum tremore *tr. lo ma* | quapropter] quia propter O_9 (*ac.*); propter *M* (ea *add. sl.*) *C* (*ac.*); quia dicitur F_3 (*mg.*) *D* (*pc.*) *C* (*pc.*); propter hoc *K*; quia propter hoc quod ait apostolus ζ **16** sic] si δ **17** ipsum *M* | venturum *M F S* (*pc.*) δ | tamen *om.* O_9 **18** sibi] si O_9 quid[1]] quod α O_9 | sint] *sunt *M* O_9 γ δ Bn_1

fugatae fuerint tenebrae huius saeculi, in quibus modo non ambulamus nisi ad lucernam scripturarum, et ideo timemus tamquam in nocte. Ambulamus enim ad prophetiam, de qua dicit apostolus Petrus: *Habemus certiorem propheticum sermonem, cui bene facitis intendentes sicut lucernae in obscuro loco, donec dies lucescat et lucifer oriatur in cordibus vestris.* Quamdiu ergo ad lucernam ambulamus, necesse est ut cum timore vivamus; cum autem venerit dies noster, id est manifestatio Christi, de qua item dicit apostolus: *Cum Christus apparuerit vita vestra, tunc et vos apparebitis cum illo in gloria*, tunc iusti ridebunt istum Doech. Non est enim iam subveniendi locus, non quomodo nunc, quando vides hominem iniuste viventem, vis cum illo laborare ut corrigas, quia qui iniustus est, poterit conversus iustus esse, quomodo et iustus aversus potest iniustus esse: itaque nec de te praesumas nec de illo desperes, et da operam quantum potes, si benignus es, si non diligis malitiam super benignitatem, ut ambulantem hominem in via mala et errantem corrigas ad viam bonam. Tunc vero cum venerit iudicii tempus, correctionis locus cc 633

22sq. *cf.* Is. 9,2 **25–27** 2 Petr. 1,19 **30sq.** Col. 3,4

e$_1$ *deest* *M* *α*: *F F*$_4$ *O*$_9$ *β*: *D F*$_3$ *P*$_{26}$ *γ*: *K C Ca* (*mutilus*) *S P*$_{15}$ *δ*: *A G* *ε*: *N Bn*$_1$ *ζ*: *T Rm*$_{12}$ *S* (*pc.*) *am lo ma mi cc Simonetti*

22 fugata *O*$_9$ | saeculi] et *add.* *P*$_{15}$ | non *eras.* *S*; nos *δ ε T* **23** nisi] quasi *S T* **24** noctem *K Ca δ ε T* **25** apostolos *K* | Petrus apostolus *tr.* *α* | certiorem *ir.* *A*; rectorem *S* **26** lucerna *δ*; lucernae lucenti *F ζ* (*iuxta Vulg.*) | loco] lucenti *add.* *S* (*cf. supra*) | dies *om.* *S P*$_{15}$ **27** illucescat *S* (*iuxta Vulg.*) | nostris *δ* | ego *M* **29** venerint dies nostri *δ* | idem *β K S δ ε ζ ma Simonetti* (*sed hic Paulus apostolus laudatur*) **30** cum] enim *add.* *β* **31** ipso *α ε ζ ma Simonetti* (*iuxta Vulg.*) | ridebunt] *de usu transitivo cf. e. g. in psalm. 122,9, 17*; irridebunt *β δ Bn*$_1$ *ζ*; videbunt *P*$_{15}$ **34** conversus poterit *tr. lo ma* **35** quomodo et] *et qui modo *P*$_{15}$ (*cf. in psalm. 53,9,2*) | nec] non *β* **36** praesumus *Ca*; praesumes *N* | opera *α O*$_9$ **38** ad viam bonam] in via bona *α* **39** correptionis *O*$_9$ *β*

non erit, sed tantum damnationis: erit ibi paenitentia, sed infructuosa, quia sera. Vis ut sit fructuosa? Non sit sera: hodie te corrige! Reus es, ille iudex est: corrige reatum, et gaudebis ad iudicem. Hodie enim hortatur te, ne iudicet te, et qui iudex tuus futurus est, ipse est hodie advocatus tuus. Tunc ergo, fratres, restat ridendi tempus. Nam ipsam irrisionem iniquorum quae futura est a iustis significavit liber ille sapientiae. In suis enim, in quorum animas transfert se sapientia, factura est quod dixit:
mi 609 *Increpabam, et non exaudiebatis; loquebar, et meis sermonibus non intendebatis; et ego vestrae perditioni superridebo.* Hoc fiet tunc a iustis in istum Doech. Modo autem videamus et timeamus, ne hoc simus quod in eum dicimus, et si hoc eramus, hoc esse desinamus, ut modo timentes postea rideamus.

(14.) Quid autem tunc dicent qui ridebunt? ET SUPER EUM RIDEBUNT **ET DICENT: ECCE HOMO QUI NON POSUIT DEUM** *v. 9* **ADIUTOREM SUUM.** Videte corpus terrenum! ‚Quantum habebis, tantus eris' proverbium avarorum, rapacium, innocentes oppri-

---

48 sq. Prov. 1,24–26 **14,3 sq.** *cf.* Lucil. in schol. Iuven. 3,143 (lib. inc. fr. 23 Marx, n. 783 Baehr.) quantum habeas, tantum ipse sies, tantique habearis; Hor. serm. 1,1,62, Iuv. 3,143, Aug. disc. 11,12 (*Otto, Sprichwörter 775*)

---

e_1 (*adest* 14,1 quid – 3 suum) *M* α: *F* F_4 O_9 β: *D* (46 est – 14,54 divites *mutilus*) F_3 P_{26} γ: *K C Ca* (*mutilus*) *S* P_{15} δ: *A G* ε: *N* Bn_1 ζ: *T* Rm_{12} *S* (*pc.*) *am lo ma mi cc Simonetti*

---

40 erit[2]] et *praem. lo ma* | ibi] tibi δ **41** sera[2]] considera *add.* β *K* (*sl.*) *S* δ ε ζ | te *om.* O_9 **42** reatuum γ **43** tuus *om. S* P_{15} **44** restat fratres *tr.* P_{26} P_{15} **45** ipsam *om.* P_{15} **46** a] *cf. l.* 49; *om.* O_9 *D Ca A* ε ζ *ma* | *significat *M* O_9 δ; significabit *S* | in suis] insuper *D* (*ac.*) δ ε *am*; in superbos P_{26} ζ; in suorum *lo* | in quorum] iniquorum α δ ε ζ *am*; amicorum *lo* **47** anima P_{26} *T*; animos *S* (*ir.*); cum *add.* P_{26} (*ir.*) *D* (*ac.*) *S* ε ζ *am lo* | se transfert *tr.* O_9 β (se *sl. D*) | se *om.* α **48** audiebatis γ | sermonibus] et *add. M* **49** perditionis *K* **50** in istum] iniusta O_9 **51** deseramus *K* **14,2** deo *K* **3** adiutorium δ **4** tantum *K C* (*pc.*) | proverbium] est hoc *add.* ζ

mentium, res alienas invadentium, commendata negantium. Quale hoc proverbium? ‚Quantum habebis, tantus eris', id est quantum habueris pecuniae, quantum adquisieris, tanto plus poteris. ECCE HOMO QUI NON POSUIT DEUM ADIUTOREM SUUM, **SED SPERAVIT IN MULTITUDINE DIVITIARUM SUARUM!** Non dicat pauper forte malus: ‚Ego non sum de hoc corpore.' Audivit enim prophetam dicentem: SPERAVIT IN MULTITUDINE DIVITIARUM SUARUM, et continuo si pauper est, adtendit pannos suos, respexit iuxta se forte divitem in populo dei ornatius vestitum, et ait in corde suo: ‚De isto dicit; numquid de me?' Noli inde te excipere, noli separare nisi videris et timueris, ut postea rideas! Nam quid tibi prodest, si eges facultate et ardes cupiditate? Quando dominus noster Iesus Christus abeunti a se illi diviti contristato dixerat: *Vende omnia quae habes et da pauperibus, et habebis thesaurum in caelo, et veni, sequere me*, et magnam desperationem divitibus praenuntiarat, ut diceret facilius posse camelum intrare per foramen acus quam divitem in regnum caelorum, nonne discipuli continuo contristati sunt dicentes apud seipsos:

18sq. Matth. 19,21 **20-23** Matth. 19,24sq.

e_1 (*adest* 9 sed - suarum) *M* α: *F* F_4 O_9 β: *D* (*mutilus*) F_3 P_{26} γ: *K C Ca* (*usque ad* 9 multitudine *mutilus*) *S* P_{15} δ: *A G* ε: *N* Bn_1 ζ: *T* Rm_{12} *S* (*pc.*) *am lo ma mi cc Simonetti*

6 tantum O_9 | tantus eris *om.* α **7** tantum *C* (*ac.*) δ **9** sed] *fort. legendum* *et, *cf.* 15,3. 24 **10** malis *Ca* | isto α **11** multitudinem *M C* Bn_1 **12** et *om. am lo ma* **13** ornatus δ **15** excidere O_9 β | separari *K* **16** num *K* (*pc.*) *S A* (*ac.*) ζ **17** abeunti a] abeunt iam *Ca* **18** vende] vade *praem. lo ma* | omnia] *tua *add.* α O_9 P_{26} P_{15} δ Bn_1 ζ (*cf. in psalm. 146,16,16*) | et[1] *om. M* α *K C A* (*ac.*) **19** caelum *K C* (*ac.*) δ **20** praenuntiaverat α **21** intrare] *cf. in psalm. 58,1,6,9*; transire β (per foramen acus transire *tr.*) *lo* (transire per foramen acus *tr.*) *ma* (*iuxta Vulg.*) | per] in α P_{15} | divitem] intrare *add.* ζ *ma* (*iuxta Vulg.*) | regno δ **22** continuo discipuli *tr. am lo ma* | continuo *sl. C* | contristati continuo sunt *tr.* α | semetipsos δ

cc 634 *Quisnam poterit salvari?* – ergo quando dicebant: *Quisnam poterit salvari?* divites paucos adtendebant, latebat eos tanta pauperum multitudo? Non sibi poterant dicere: ‚Si difficile est, immo impossibile ut intrent divites in regnum caelorum, sicut impossibile est ut intret camelus per foramen acus, omnes pauperes intrent in regnum caelorum, divites soli excludantur? Quot sunt enim divites? At vero pauperum milia innumerabilia. Non enim tunicas inspecturi sumus in regno caelorum, sed vestis cuiusque fulgor iustitiae deputabitur. Erunt ergo pauperes aequales angelis dei, induti stolis immortalitatis, *fulgebunt sicut sol in regno patris sui*: quid nobis est de divitibus paucis sollicitos esse aut laborare?‘ Non hoc senserunt apostoli; sed cum dominus hoc dixisset: *Facilius camelum intrare per foramen acus quam divitem in regnum caelorum*, illi apud se: *Quisnam poterit salvari?* quid adtenderunt? Non facultates, sed cupiditates. Viderunt enim etiam ipsos pauperes, etsi non habentes pecuniam, tamen habere avaritiam. Et ut noveritis non pecuniam in divite sed avaritiam condemnari, advertite quod dico! Respicis illum divitem stantem iuxta te: forte in illo est pecunia et non est avaritia, in te non est

31 fulgor iustitiae] *cf.* Dan. 12,3 **31sq.** aequales angelis dei] *cf.* Luc. 20,36 **32** induti stolis immortalitatis] *cf.* Apoc. 7,14–17 **32sq.** Matth. 13,43

e_1 deest *M* *α*: *F* F_4 O_9 *β*: *D* (*mutilus*) F_3 P_{26} *γ*: *K C Ca* *S* P_{15} *δ*: *A G* *ε*: *N* Bn_1 *ζ*: *T* Rm_{12} *S* (*pc.*) *am lo ma mi cc Simonetti*

23 salvare *N* **24** adtendebat *G* **27** intrant *S* (*ir.*) *δ* **28** excluduntur *M δ*; extrudantur *α* | quod *M* O_9 *K S G ε* **30** regnum *ζ* | vestes *K C* (*ac.*) *A* (*ac.*) | cuique F_3 *C* (*pc.*) *Ca δ ε ζ* **31** deputabit *M* **32** fulgebunt] iusti *add. ζ* **33** sollicitus *K*; sollicito *Ca* **35** facilius] est *add. γ* P_{15} *ε ζ ma*; posse *add. β* intrare] transire *lo ma* (*cf. l.* 21) | divitem] intrare *add. lo ma* **36** illi] autem *add.* O_9 *β* | se] dicentes *add. ma* **39** divitem O_9 *S δ* **41** forte] et *praem. S* P_{15} *δ* (*pc. A*) *ε ζ ma* | in illo *ir. S*; illi P_{15} | est^2 *om. α* | in te] et P_{15}

pecunia et est avaritia. Pauper ulcerosus, aerumnosus, linctus a canibus, non habens opem, non habens escam, non habens forte ipsam vestem, ablatus est ab angelis in sinum Abrahae. Eia tu mi 610
pauper gaudes modo: numquidnam tibi et ulcera optanda sunt? 45
Nonne patrimonium tuum sanitas est? Non est in hoc Lazaro meritum paupertatis, sed pietatis. Nam vides qui sublatus est, non vides quo sublatus sit. Quis est sublatus ab angelis? Pauper aerumnosus ulcerosus. Quo sublatus est? In sinum Abrahae. Lege scripturas, et invenies divitem Abraham, ut noveris quia non 50
divitiae puniuntur. Habebat Abraham multum auri, argenti, pecorum, familiae: dives erat, et in eius sinum Lazarus pauper sublatus est. In sinum divitis pauper - an potius ambo deo divites, ambo a cupiditate pauperes? **(15.)** Quid ergo in hoc Doech culpat scriptura? Non dixit: ‚Ecce homo qui fuit dives', sed ECCE HOMO QUI NON POSUIT DEUM ADIUTOREM SUUM ET SPERAVIT IN MULTITUDINE DIVITIARUM SUARUM: non quia

42-44 *cf.* Luc. 16,20-22 **51sq.** *cf.* Gen. 13,2

e_1 (*adest* 15,4 non *sqq.*) *M* α: *F* F_4 O_9 β: *D* (44 sinum - 54 cupiditate *mutilus*) F_3 P_{26} γ: *K C Ca* (*usque ad* 54 cupiditate *mutilus*) *S* P_{15} δ: *A G* ε: *N* Bn_1 ζ: *T* Rm_{12} *S* (*pc.*) *am lo ma mi cc Simonetti*

42 ulcerosus] et *add.* O_9 β **44** ab angelis ductus est β | est *om.* O_9 P_{15} | sinu *M S* δ ε **46** in *om. M* F_4 | hoc *om.* O_9 β **47** meriti *M* | nam] non β | vides] dives *S G* ε ζ; vives *A* (*pc.*) | qui] quis α O_9 F_3; quo P_{15} | est *om.* P_{15}; sit α O_9 *A* (*sl.*) **48** sit] est *am lo ma* | quis ... angelis *om.* P_{15} | quis ... sinum *ir. S* **49** aerumnosus] vel *add. C* (*sl.*) *Ca* Bn_1 ζ | ulcerosus *om.* O_9 β | est *om.* P_{15} sinu *M* δ ε **50** ut ... puniuntur *distinxi*; Abraham. Ut noveris ... culpantur, habebat *cc* **51** culpantur *lo ma* | habeat δ | auri] et *add. M F* O_9 P_{15} **52** sinum eius *tr. M* **53** sinu α *N* **54** a *om. S* P_{15} | cupiditatem *S* **15,3** et] sed β *C* P_{15} Rm_{12} *ma* (*cf.* 14,2) **4** suarum] et praevaluit *add. S* ζ (*cf.* 16,2; *Ps. 51,9*) | quia] qui *C* (*ac.*) *A*

habuit divitias, sed quia in ipsis speravit et in deum non speravit, ideo damnatur, ideo punitur, ideo movetur de tabernaculo tamquam motus ille terrenus *sicut pulvis quem proicit ventus a facie terrae*, ideo exstirpatur radix eius de terra viventium. Numquid huic similes sunt divites, de quibus apostolus Paulus loquitur: *Praecipe divitibus huius saeculi non superbe sapere* – sicut cc 635 Doech – *neque sperare in incerto divitiarum* – sicut iste SPERAVIT IN MULTITUDINE DIVITIARUM SUARUM –, *sed in deo vivo* – non quomodo iste QUI NON POSUIT DEUM ADIUTOREM SUUM? Denique illis quid praecepit? Divites sint in operibus bonis; facile tribuant communicent. Et quid si facile tribuerint, si communicaverint non habenti? intrabunt per foramen acus? Intrabunt plane: nam et pro illis iam ipse camelus intravit. Ipse enim prior intravit, quem sicut camelum nemo sarcina passionis oneraret, nisi se ipse in terram deponeret, quia et ipse hoc dixit: *Quod hominibus impossibile est, deo facile est.*

Damnetur ergo iste Doech: timeant de illo modo iusti, rideant super eum postea iusti. Merito enim damnatur: NON

7sq. Ps. 1,4 **10–15** 1 Tim. 6,17sq. **19sq.** Luc. 18,27

---

e_1 (adest usque ad 6 punitus est; *v. app. crit.) M α: F F_4 O_9 β: D F_3 P_{26} γ: K C Ca $S P_{15}$ δ: A G ε: N Bn_1 ζ: T Rm_{12} S (pc.) am lo ma mi cc Simonetti*

---

5 quia] qui *A (ac.)* | in ipsis ... in deum] *de variatione casus cf. serm. 36,6 (laudatur 1 Tim. 6,17)*; deo P_{15} δ *ma*; dominum *K* **6** punitus est e_1 **7** proiciet O_9 γ **8** stirpatur O_9 *D (ac.)* **9** similis ... divitis *K* | Paulus apostolus *tr.* ε ζ *ma* | Paulus *om.* α **10** saeculi] mundi *am lo ma Simonetti (iuxta usum Augustini)* **11** ipse α *ma Simonetti* **14** ille *Ca* δ ε ζ | praecipit P_{26} P_{15} δ bonis operibus *tr.* β **15** si[1] *om. M* **16** habenti intrabunt] habent intrabunt *K Ca*; habent intraverint α; habent intrare *S* P_{15} δ ε ζ **18** oneraret] possit onerare O_9; posset onerare β **20** facile] possibile α (*cf. Vulg.* possibilia) **21** damnatur *S* ε ζ; damnet O_9 **22** enim] ergo α C *Ca* | non] qui *praem. lo ma*; quia *praem.* O_9 P_{26} F_3 *N*

POSUIT DEUM ADIUTOREM SUUM – sicut tu qui forte habes pecuniam, sed de deo praesumis, non de pecunia – et sperans IN MULTITUDINE DIVITIARUM SUARUM similis factus est illis qui cum dicerent beatum populum *cui haec sunt* – id est ista terrena – rettulit continuo iste qui insultat huic Doech: *Beatus populus cuius est dominus deus ipsius.* Nam illi in quibus dixerunt beatum populum, enumerat psalmus. Locuti sunt enim tamquam filii alieni, tamquam iste Doech Idumaeus, id est terrenus: *Os eorum locutum est vanitatem, dextera eorum dextera iniquitatis. Quorum filii ipsorum sicut novellae constabilitae in iuventute sua, filiae eorum compositae et ornatae sicut similitudo templi, cellaria eorum plena, eructantia ex hoc in hoc, oves eorum fecundae, multiplicantes in exitibus suis, boves eorum crassi; non est ruina saepis nec exitus neque clamor in plateis eorum.* Quasi magnam felicitatem videntur habere pacis terrenae; sed ille qui terrenus est, etiam motus est, id mi 611 est *tamquam pulvis quem proicit ventus a facie terrae.* Denique quid in illis reprehenditur? Non quia ista habuerint – nam et

26–28 Ps. 143,15 **30–36** Ps. 143,10–14 **38** Ps. 1,4

e_1 deest M α: *$F F_4$ O_9* β: *D* (23 qui – 27 iste *mutilus*) *F_3 P_{26}* γ: *K C Ca* (38 proicit *sqq. mutilus*) *S P_{15}* δ: *A G* ε: *N Bn_1* ζ: *T Rm_{12} S* (*pc.*) *am lo ma mi cc Simonetti*

24 praesumes *K* | sperans α *P_{15}*; speravit *cett. ma Simonetti* **25** suarum *om. O_9 D* (*cf.* 16,2) | similes γ (*ac. C*) | est *om.* β **26** beatus populus *lo ma* (*cf. Ps. 143,15*) | id est *om. K Simonetti* **27** recolit *S* **28** est] *cf. l.* 47; 16,5; *om. M* γ (*cf. Vulg.,* Ψ_α) | illa α β *ma*; illos ζ **29** populum] cui haec sunt *add.* ζ **30** Doech iste *tr.* β **31** vanitatem] et *add.* ζ **32** ipsorum] *cf. in psalm. 143,18*; *eorum *M* (*cf. in psalm. 53,6,7*; *55,16,20*; *om.* α (*iuxta Vulg.*) | novella *P_{15}* ε | constabilitatae *S*; constabilita *P_{15}* ε; stabilitae *O_9* β; plantationis *M* (*iuxta Vulg.*); et *add. P_{15}* | filii *Ca* **34** hoc^2] illud *S* δ **35** crassi] *cf.* Ψ_α, *Vulg.*; *crassae *F* β *C Ca* δ ε ζ (*cf.* Ψ_μ; *in psalm. 53,6,11*; *55,16,22*) **37** etiam motus est *ir. S*; est etiam motus *tr. P_{15}* **38** proiciet *O_9* β **39** quid *om. O_9* habuerunt α *A* (*ac.*)

boni habent ista –, sed quid? Hoc intendite, ne passim divites reprehendatis et rursus ne de paupertate et de egestate praesumatis! Si enim non est praesumendum de divitiis, quanto magis non est praesumendum de paupertate, sed de deo vivo! In quo ergo isti notantur? Quia *beatum dixerunt populum cui haec sunt.* Ideo filii alieni, ideo *os eorum locutum est vanitatem et dextera eorum dextera iniquitatis.*

Tu autem quid? *Beatus populus cuius est dominus deus ipsius.* **(16.)** Ergo isto damnato qui SPERAVIT IN MULTITUDINE DIVITIARUM SUARUM **ET PRAEVALUIT IN VANITATE SUA** – quid enim vanius eo qui putat plus valere nummum quam deum? –, ergo isto damnato qui dixit *beatum populum cui haec sunt*, tu qui dicis: *Beatus populus cuius est dominus deus ipsius*, quid de te sentis? quid tibi speras? **EGO AUTEM** – iam modo corpus illud audi – EGO *v. 10*
cc 636 AUTEM **SICUT OLIVA FRUCTIFERA IN DOMO DEI** – non unus homo loquitur, sed oliva illa fructifera, unde amputati sunt superbi rami et insertus humilis oleaster – SICUT OLIVA FRUCTIFERA IN DOMO DEI **SPERAVI IN MISERICORDIA DEI.** Ille quid? IN MULTITUDINE DIVITIARUM SUARUM: ideo radix eius evelletur de

16,8sq. *cf.* Rom. 11,17

e_1 (*adest* 16,2 et – 4 damnato; 5 quid[1] – 10 dei) *M* α: *F* F_4 O_9 β: *D* F_3 P_{26} γ: *K C Ca* (43 praesumendum *desinit*) *S* P_{15} δ: *A G* ε: *N* Bn_1 ζ: *T* Rm_{12} *S* (*pc.*) *am lo ma mi cc Simonetti*

40 ista] istam *C* (*ac.*) *Ca* 41 de[2] **om.* O_9 β δ ε ζ 45 est *sl. S*; *ir.* P_{15} **16,1** qui] quid *S A* ε ζ 2 suarum *om.* O_9 β (*cf.* 15,25) 4 qui[1]] quid O_9 | beatum ... dicis *om. S* P_{15} | cui ... populus *om.* O_9 | qui[2]] quid β *C S* δ ε ζ 5 beatum populum *M* (*pc.*) α *K* (*cf. l.* 4) | quid[2]] qui de te *add.* O_9 6 ego[1]] ergo *F* P_{15} (*pc.*) δ | autem] sicut oliva fructifera in domo dei *add.* e_1 7 dei] domini *M* α *K S* (*ir.*) *A* (*ac.*) 8 illa *om.* e_1 *F* 9 insertus] est *add.* ζ | humiles e_1 | oleaster] fuit *add.* e_1 (*mg.*) 10 domini *S* δ ε ζ | qui e_1 O_9 δ; inquid *K*; quidem β 11 suarum] speravit *add. pc. S* | evellatur *A* (*ac.*); evellitur e_1 (*pc.*)

terra viventium. EGO AUTEM quia SICUT OLIVA FRUCTIFERA IN DOMO DEI, cuius radix nutritur, non eradicatur, SPERAVI IN MISERICORDIA DEI. Sed forte modo? Nam et hinc errant homines aliquando. Deum quidem colunt, et non sunt iam similes illi Doech, sed quamvis de deo praesumant, ad temporalia tamen, ut dicant sibi: ‚Colo deum meum, qui me facturus est divitem in terra, qui mihi filios daturus est, qui mihi uxorem daturus est'. Talia quidem non dat nisi deus, sed non vult se propter talia diligi deus. Ideo enim ista saepe dat et malis, ut aliud ab illo discant quaerere boni. Quomodo ergo tu dicis: SPERABO IN MISERICORDIA DEI? forte ad temporalia adipiscenda? Immo **IN AETERNUM ET IN SAECULUM SAECULI.** Quod dixit IN AETERNUM, repetere voluit adiciendo IN SAECULUM SAECULI, ut confirmaret tibi repetendo, quam fundatus esset in dilectione regni caelorum et in spe aeternae felicitatis.

v. 11 **(17.) CONFITEBOR TIBI IN SAECULUM QUONIAM FECISTI.** Quid fecisti? Doech damnasti, David coronasti. CONFITEBOR TIBI IN SAECULUM QUONIAM FECISTI. Magna confessio! QUONIAM FECISTI. Quid fecisti nisi haec ipsa quae supra dicta sunt? Ut tamquam oliva fructifera in domo dei sperarem IN MISERICORDIA DEI IN AETERNUM ET IN SAECULUM SAECULI, tu fecisti. Impius

---

e_1 (adest 22 forte - 24 saeculi; 17,1 confitebor ... fecisti; 4 quid[1] - 6 dei) *M* α: *F* F_4 O_9 β: *D* (*inde a* 18 daturus *mutilus*) F_3 P_{26} γ: *K C* (*Ca deest*) S P_{15} δ: *A G* ε: *N* Bn_1 ζ: *T* Rm_{12} *S* (*pc.*) *am lo ma mi cc Simonetti*

---

12 quia *om.* β P_{15} Bn_1 **13** dei] domini α *C* | nutritur] et *add. M* | speravit *G* **14** hominis *K* **15** et] sed δ | iam] etiam O_9; iam illi *M* | similis *K* *isti *M* P_{15} ε ζ *ma* **18** filius *K* | qui[2] ... est *om.* P_{15} **20** diligit *A* (*ac.*) | saepe ista *tr.* O_9 β P_{15} ε ζ *ma* | et *om.* δ | alio *A* **21** sperabo] *cf. e. g. Ps. 54,24* ego autem sperabo in te; *speravi O_9 β γ *ma Simonetti* (*cf. l.* 13) **22** dei] sed *add.* O_9 *D* (*ac.*) Rm_{12} **24** adiciendo] *et *add. M* α (*cf. Ps. 51,10*) **25** firmaret P_{15} | ibi O_9 P_{15} ε *ma* **26** et *om. K* **17,1** tibi] domine *add.* δ (*cf.* Ψ_ρ) **3** magna confessio] quid autem nisi iam confesso P_{15} | magna ... fecisti *om.* O_9 **5** speravi O_9 | misericordiam *S* **6** impios *C* (*ac.*)

iustificare se non potest, sed quis est qui iustificat? *Credenti* inquit *in eum qui iustificat impium. Quid enim habes quod non accepisti? Si autem accepisti, quid gloriaris quasi non acceperis*, quasi ex te habeas? ‚Absit ut ego sic glorier' ait iste qui oppositus est contra Doech, qui tolerat Doech in terra donec emigret ille de tabernaculo et eradicetur de terra viventium, ‚non glorior quasi non acceperim, sed in domino glorior, et CONFITEBOR TIBI QUONIAM FECISTI, id est quia tu fecisti non ex meritis meis, sed ex misericordia tua. Ego enim quid feci? Si recolas, *prius fui blasphemus et persecutor et iniuriosus.* Tu autem quid fecisti? *Sed misericordiam consecutus sum, quia ignorans feci.*' CONFITEBOR TIBI domine IN SAECULUM QUONIAM FECISTI, **(18.) ET EXSPECTABO NOMEN TUUM QUIA IUCUNDUM EST.** Amarum est saeculum, sed nomen tuum iucundum. Etsi dulcia quaedam sunt in saeculo, sed cum amaritudine digeruntur: praeponitur nomen tuum non solum magnitudine, sed etiam iucunditate. *Narraverunt* enim *mihi iniusti delectationes, sed non sicut lex tua domine.*

7sq. Rom. 4,5 **8sq.** 1 Cor. 4,7 **10** *cf.* Gal. 6,14 **13** *cf.* Matth. 10,28 **15–17** 1 Tim. 1,13 **18,5sq.** Ps. 118,85

e_1 (*adest* 18,1 et – 5 iucunditate) *M* α: *F* F_4 O_9 β: *D* (*mutilus*) F_3 P_{26} γ: *K C* (*Ca deest*) S P_{15} δ: *A G* ε: *N* Bn_1 ζ: *T* Rm_{12} *S* (*pc.*) *am lo ma mi cc Simonetti*

7 quis] quid P_{15} **10** ut] et *add.* ε | sic] si *M* **11** qui *om.* O_9 P_{15} | qui tolerat Doech *om.* O_9 F_3 P_{15} **12** radicetur *M* O_9 **13** deo β *ma* **14** quoniam] tu *add.* α **15** recolam P_{15} **18** domine *om.* β *K S* P_{15} ζ *ma Simonetti* | quia O_9 β (*iuxta Vulg.*) **18,2** quia] *cf. l.* 11; quoniam e_1 α O_9 β *S* δ ε ζ (*cf.* Ψ_α *Vulg.*) est[1]] ante conspectu sanctorum tuorum *add.* e_1 (*cf. Ps. 51,11*) **3** etsi] et si *ma Simonetti* | quadam ε **4** amaritudinem δ | praeponitur] praeponetur *C* (*ac.*); ergo *add.* e_1 **5** magnitudine] amaritudini *lo* | iucunditatem *A* (*ac.*); iucunditati *lo* **6** enim *om. O*$_9$ β; *eras.* P_{15}; etenim *S* δ ε ζ *ma* | delectationem *K* (-tioni *ac.*); suas *add.* α ζ *ma Simonetti* (*iuxta Vulg.*) | sed *om. K*

Neque enim si nihil dulce esset martyribus, tantas tribulationum amaritudines aequo animo sustinerent. Amaritudo eorum a quovis sentiebatur, dulcedinem eorum non facile quisquam gustare poterat. Nomen ergo dei iucundum amantibus deum supra omnes iucunditates. EXSPECTABO NOMEN TUUM QUIA IUCUNDUM EST. ‚Et qui probas quia iucundum est? da mihi palatum cui iucundum est!' Lauda mel quantum potes, exaggera dulcedinem eius quibus valueris verbis: homo nesciens quid sit mel, nisi gustaverit, nescit quid dicas. Ideo magis ad experimentum invitans psalmus quid ait? *Gustate et videte quam suavis est dominus*. Gustare non vis, et dicis: ‚Iucundum est'? Quid iucundum est? Si gustasti, in fructu tuo inveniatur, non in solis vocibus, tamquam tantummodo in foliis, ne maledicto domini arescere tamquam illa ficulnea merearis. *Gustate* inquit *et videte quam suavis est dominus*. Gustate et videte: tunc videbitis, si gustaveritis. Homini autem non gustanti unde probas? laudando

16sq. Ps. 33,9 **19sq.** *cf.* Matth. 21,29

e$_1$ (*adest* 11 exspectabo – 12 est) *M* α: *F* F_4 O_9 β: *D* (*mutilus*) F_3 P_{26} γ: *K C* (*Ca deest*) *S* P_{15} δ: *A G* ε: *N* Bn_1 ζ: *T* Rm_{12} *S* (*pc.*) *am lo ma mi cc Simonetti*

7 si mihi dulce non esset α; nisi dulces est et O_9 (*ac.*) | in martyribus α tribulationes *M* **10** iucundum] est *add. lo ma* **11** super *am lo ma Simonetti* | exspectabo] inquit *add.* e_1 | quia] *cf. l.* 2; quoniam O_9 β *S* **12** est[1] *om.* P_{15} | qui β; cui *M* α γ *S* P_{15} δ ε ζ *ma Simonetti* **13** cui] tum O_9; quia α F_3 mel β *ma*; deum *M* α O_9 *K S* P_{15} δ *Simonetti*; dominum *C* ε ζ | potes] et *add.* P_{15} ε (potest *N*) ζ **15** quid dicas nescit *tr. am lo ma* | dicat α O_9 *C S* P_{15} experimentum] te *add. lo ma* **16** ait] agit *K* (*ac.*); dicat F_3 | quam] *cf. in psalm. 54,15,23* quam dulcis; quoniam O_9 β *S* ζ *ma Simonetti* (*cf.* Ψ_α *Vulg.*) **17** quid] quando ζ | quid iucundum est *om.* α O_9; *ir. S* **18** inveniantur δ in[2] *om. K S* δ Rm_{12} **19** maledictione β **20** inquit *om. M*; *tr. post* videte α Rm_{12}; *tr. post* gustate *T* **21** quam] *cf. l.* 16; quoniam F_3 *am lo ma Simonetti* **22** probas *om. S*; porro O_9 | laudando *om.* O_9 P_{15}; laudo F_3

iucunditatem nominis dei? Quantacumque dixeris, verba sunt: aliud est gustus. Verba laudis eius audiunt et impii; non autem gustant quam iucundum est nisi sancti. Proinde iste sentiens dulcedinem nominis dei et volens explicare et volens ostendere nec inveniens quibus – etenim sanctis non opus est ut tu ostendas, quia ipsi gustant et norunt, impii sentire non possunt quod gustare nolunt –, quid ergo facit de iucunditate nominis dei? Tulit se continuo a turbis impiorum: EXSPECTABO inquit NOMEN TUUM QUIA IUCUNDUM EST **IN CONSPECTU SANCTORUM TUORUM.** Iucundum est nomen tuum, sed non in conspectu impiorum: ego scio quam dulce sit, sed his qui gustarunt.

---

e_1 (adest 30 exspectabo – 32 tuorum) *M* α: *F* F_4 O_9 β: *D* (*mutilus*) F_3 P_{26} γ: *K C* (*Ca deest*) *S* P_{15} δ: *A G* ε: *N* Bn_1 ζ: *T* Rm_{12} *S* (*pc.*) *am lo ma mi cc Simonetti*

---

23 iudicantem O_9 | nominis *om.* P_{15} | dei] *signum interrogationis posui* **25** isti *K* **26** et^2 *om.* O_9 β P_{15} **27** quibus *om. M* | tu *om.* α *lo ma* | ostendat *lo ma* **28** quia] quod P_{15}; et *add.* α *ma* | impii] autem *add. lo ma* quod] quia β **29** quid] quod F_4 *C* (*ac.*) | fecit α | iucunditatem O_9 δ (*ac. A*) **30** tollit P_{15} | exspectabo] et *praem.* γ P_{15} *N ma Simonetti* | inquit *om.* e_1 **31** quia] *cf. l.* 2. 11; quoniam e_1 *T* | in] ante e_1 **33** quam dulce sit scio *lo ma* | dulcis O_9 *S* δ ε ζ | gustaverunt *S* δ ε ζ

IN PSALMUM LII

Datierung und Lokalisierung *unsicher; möglicherweise nicht in Hippo Regius gehalten (in psalm. 52,1,2* iubet frater ut velimus: *vor einem Ortsbischof?).*

Vgl. AL 2,813; Zarb 48–55; Rondet, Essais (1967) 198sq.

Rekonstruierter Psalmtext Augustins:

V. 1^b–4 = Ps. 13,1^b–3; v. 5–6^b = Ps. 13,4sq.; v. 7 = Ps. 13,7 (die Abweichungen sind nach Ψ_α bzw. CSEL 93/1a im Apparat angegeben).
V. 3 dominus: *möglicherweise Verwechslung mit Ps. 13,2.*

1 *In finem pro Maeleth, intellectus ipsi David.*
Dixit imprudens in corde suo: Non est deus.
2 *Corrupti sunt et abominabiles facti sunt in iniquitatibus suis,*
non est qui faciat bonum {, non est usque ad unum}.
3 *Dominus / Deus de caelo prospexit super filios hominum,*
ut videat si est intellegens aut requirens deum.
4 *Omnes declinaverunt, simul inutiles facti sunt,*
non est qui faciat bonum, non est usque ad unum.
5 *Nonne scient omnes qui operantur iniquitatem,*
qui devorant populum meum in cibo panis?
6 *Deum non invocaverunt,*
ibi timuerunt timore, ubi non erat timor,
quoniam deus dissipavit ossa hominibus placentium,
confusi sunt, quoniam deus sprevit illos.
7 *Quis dabit ex Sion salutare Israel?*
In avertendo deus captivitatem populi sui.
Exsultabit Iacob et laetabitur Israel.

Textus psalmi: **1** Amalech Ψ_α **2** iniquitatibus] affectionibus Ψ_α (*ac.*), *Ps. 13,1* | bonum] bonitatem *Ps. 13,1* | non est usque ad unum *Ps. 13,2; cf. v. 4; om. LXX Vulg.; eras.* Ψ_α **3** dominus *5,1, cf. Ps. 13,2*; deus *5,9. 15. 27. 53*; Ψ_α *Vulg.* (*LXX* ὁ θεός) | aut *obelo notavit Hieronymus, v. app. ad 5,2. 10. 29. 46* **5** cognoscent *Ps. 13,4* | devorat Ψ_α | cibum Ψ_α **6** dominum Ψ_α (*ac.*), *Ps. 13,5*; *v. app. ad 8,1. 5* | illic trepidaverunt *Ps. 13,5* | hominum placentium sibi Ψ_α | illos *9,37* (*v. app. ad 9,34*) Ψ_α; *eos *9,34. 45 Vulg.* **7** dum avertit *Ps. 13,7*

cc 637 mi 612 (1.) Psalmum istum vobiscum tractandum, quantum dominus suggerit, suscepimus. Iubet frater ut velimus, et orat ut possimus. Si quid festinatione forte praetermisero, implebit in vobis qui et nobis dare dignatur quod dicere potuerimus.

cc 638 mi 613 Titulus eius est: **IN FINEM, PRO MAELETH, INTELLECTUS IPSI DAVID.** PRO MAELETH, sicut in Hebraeorum interpretationibus nominum invenimus, videtur dicere ‚pro parturiente sive dolente'. Quis autem in hoc saeculo parturiat et doleat agnoscunt fideles, quia inde sunt: Christus hic parturit, Christus hic dolet, caput est sursum, membra deorsum. Neque enim non parturiens et dolens diceret: *Saule Saule, quid me persequeris?* Quo persequente parturiebat, eum conversum parturire fecit; namque et ipse postea illuminatus et illis quae persequebatur membris insertus eadem caritate praegnans dicebat: *Filii mei quos iterum parturio, donec Christus formetur in vobis.* *v. 1*

Pro membris igitur Christi, *pro corpore eius quod est ecclesia*, pro uno ipso homine, id est pro ipsa unitate cuius caput sursum est, psalmus iste cantatur. Gemit autem et parturit et dolet iste

1,6–8 *cf.* Hier. nom. hebr. 36,9 (*Meolathi*) **11** Act. 9,4 **14sq.** Gal. 4,19 **16** *cf.* Col. 1,24

e_1 (*excerpta*; *adest* 5 in finem; 6 sicut – interpretationibus; 7 videtur – 16 ecclesia; 18 psalmus iste cantat; *v. app. crit.*) *M* α: *F* F_4 O_9 P_2 *deest* β: *D* (*inc. mutil.*) F_3 P_{26} γ: *K C Ca* (*adest inde a* 3,27 dixit) *S* P_{15} δ: *A G* ε: *N* Bn_1 ζ: *T* Rm_{12} (*adest usque ad* 5,18 ad) *S* (*pc.*) *am lo ma mi cc*

1,2 suggerit] iusserit δ; iuverit P_{15}; donat α | suscipimus ε ζ *ma*; suscipimur *C* | iubete β *S* δ ε *T lo* | fratres β *C* (*pc.*) *S* δ ε ζ *am lo* | orate β *C* (*pc.*) *S* δ ε ζ *am lo* **4** *donare O_9 β | dignetur O_9 *G*; dignabitur *C* (*pc.*) | *poterimus O_9 β **5** in finem *om.* e_1 **6** Hebraeorum *ir. A*; Hebreis *M* α O_9 γ (*ac. C*) *S* (*ir.*); Ebraicis e_1 **7** dicere] et *praem.* δ | sine *K* **11** et] sed δ; non *add.* ζ **13** illuminatus] est *add. S* P_{15} δ ε ζ *ma* | quae] qui δ *N*; qui eos P_{15}; quibus α | persequebantur δ **14** filii] *cf. e. g. in psalm. 147,14*; *filioli e_1 *M* O_9 β *S* δ ε ζ *ma* (*iuxta Vulg.*) **17** ipso uno *tr.* F_3 ζ **18** cantatur] cantat e_1

homo: quare vel inter quos, nisi quia accepit et cognovit a capite suo dicente: *Abundabit iniquitas, refrigescet caritas multorum*? Si autem abundabit iniquitas et refrigescet caritas multorum, quis remanebit qui parturiat? Sequitur: *Qui perseveraverit usque in finem, hic salvus erit.* Unde esset magnum perseverare, nisi inter molestias et temptationes et turbationes et scandala esset perseverandum? Nemo enim iubetur bona tolerare. Sed pro isto quia dicitur et quia pro isto cantatur, videamus quid sit pro isto. Increpantur hic homines inter quos gemitur, inter quos doletur, et consolatio dolentis et parturientis in psalmi fine depromitur et exprimitur. Qui sunt ergo inter quos parturimus et gemimus, si in corpore Christi sumus, si sub illo capite vivimus, si in membris eius deputamur? qui sunt? Audi: (**2.**) DIXIT IMPRUDENS IN CORDE SUO: NON EST DEUS. Tale genus est hominum inter quos dolet et gemit corpus Christi? Si tale hoc hominum genus est, non multos parturimus: quantum videtur occurrere cogitationibus nostris, perpauci sunt, et difficile est ut incurramus in hominem qui dicat IN CORDE SUO: NON EST DEUS. Tam enim

20 Matth. 24,12 **22sq.** Matth. 24,13

e_1 (*adest* 27 increpantur - 28 deprometur (*v. app. crit.*); 29 qui - gemimus; 31 qui *sqq.*) *M* α: *F* F_4 O_9 P_2 *deest* β: *D* F_3 P_{26} γ: *K C* (*Ca deest*) *S* P_{15} δ: *A G* ε: *N* Bn_1 ζ: *T* Rm_{12} *S* (*pc.*) *am lo ma mi cc*

19 quia] qui δ ε **20** abundavit *M* α O_9 *D* γ *S* δ (*iuxta quosdam Vulgatae codices*) | refrigescet] et *praem. am lo ma*; refrigescit *M* α γ δ **21** abundavit *M* α *D* γ *S* δ | refrigescit α *K* **22** sequitur] unde *add. S*; unde est quod *add.* δ **26** quia *om.* α | cantantur O_9 | sit ... increpantur *distinxi*; sit. Pro isto increpantur *cc* **27** increpatur δ **28** dolentes e_1 *C* (*ac.*) | et parturientis *om.* O_9 | fine psalmi *tr.* α Rm_{12} | finem *K* | deprometur e_1 **30** vivemus *K* **31** eius *om.* α **2,1** imprudens] *cf.* Ψ_α, *l.* 24; 3,9; insipiens *D N* (*iuxta Vulg.*) **3** gemet e_1 | Christi] *signum interrogationis posui* **4** multo δ **5** perpauci] et *praem.* e_1 **6** corde] ore e_1 (*pc.*) | tam enim e_1 *M*; tamen enim P_{15}; tamen quia *K*; tamen si F_4 (*ac.*) O_9 β; tamen sic α (*pc.* F_4) *C Ca S* δ (sic *sl. A*) ε ζ *ma*

pauci sunt, ut inter multos timendo hoc dicere in corde suo dicant, quia ore dicere non audent. Non ergo multum est quod iubemur tolerare, vix invenitur, rarum hominum genus est qui
10 dicant IN CORDE SUO: NON EST DEUS. An vero alio intellectu discussum invenitur esse in pluribus, quod in paucis et raris et paene in nullis esse putabamus? Prodeant in medium qui male vivunt! Inspiciamus facta flagitiosorum facinorosorum sceleratorum hominum, quorum magna turba est. Qui fovent quotidie
cc 639 peccata sua, qui factis in consuetudinem versis etiam verecundiam perdiderunt: haec tanta hominum multitudo est, ut inter eos positum corpus Christi vix audeat reprehendere, quod non cogitur admittere, et pro magno sibi putet servari integritatem innocentiae, ne faciat quod culpare iam per consuetudinem aut
20 non audeat aut, si ausus fuerit, facilius erumpat reprehensio et reclamatio eorum qui male vivunt quam vox libera eorum qui bene vivunt. ‚Et isti tales sunt, ut dicant IN CORDE SUO: NON EST
mi 614 DEUS?' Tales convinco. Unde convinco? Facta sua deo placere arbitrantur. Non ergo ait: ‚Aliqui dicunt', sed DIXIT IMPRUDENS
25 IN CORDE SUO: NON EST DEUS; qui usque adeo credunt esse

---

e_1 (*adest usque ad* 13 flagitiosorum; 14 hominum – 15 sua; 16 haec – 17 reprehendere) *M* α: *F* F_4 O_9 P_2 *deest* β: *D* F_3 P_{26} γ: *K C* (*Ca deest*) *S* P_{15} δ: *A G* ε: *N* Bn_1 ζ: *T* Rm_{12} *S* (*pc.*) *am lo ma mi cc*

---

7 ut *om.* O_9 β | timentes O_9 β | hoc *om.* γ **8** dicunt O_9 β | ore] suo *add.* β *S* **9** iubemus *M* **10** an] at α | aliud *A* (*ac.*) **11** discusso α | esse *om.* O_9 β et[1]] in *add.* β *K* **12** putamus *A* (*ac.*) **13** facta *ir. S*; fallaciam P_{15} | sceleratorumque *S* δ ε ζ *ma* **16** haec] enim *add.* e_1 | hominum] genus *add. C* (*ac.*) *S* δ (*sl. A*) ε ζ **18** amittere *M F C* (*ac.*) *T* | servare *S* P_{15} ζ **19** innocentiae] conscientiae O_9 *D* (*ac.*) **20** audet β (*pc. D*) | ausus] *constructio ad sensum*; ausum *D* | erumpit β (*pc. D*) **21** vox] mox δ **23** deus] *signum interrogationis posui* **24** ergo *om.* O_9 | aliquid *M* | sed] quod β | imprudens] *cf. l.* 1; insipiens δ (*iuxta Vulg.*) **25** qui ... faciunt] *fort. vox est obloquentis* | deum esse *tr.* α

deum, ut eidem deo arbitrentur placere quod faciunt! Atqui si intellegas prudens quia IMPRUDENS dixit IN CORDE SUO: NON EST DEUS, si advertas, si intellegas, si discutias: qui putat placere deo facta mala, non eum putat deum. Si enim deus est iustus est, si iustus est displicet ei iniustitia, displicet iniquitas; tu autem cum putas ei placere iniquitatem, negas deum. Si enim deus est cui displicet iniquitas, tibi autem non videtur deus cui displicet iniquitas, non est autem deus nisi cui displicet iniquitas, cum dicis in corde tuo: ‚Favet iniquitatibus meis deus', nihil aliud dicis quam NON EST DEUS.

(3.) Referamus nos et ad illum intellectum qui et de ipso Christo domino nostro, de ipso capite nostro occurrit. Ipse enim cum in forma servi appareret in terra, dixerunt qui eum crucifixerunt: NON EST DEUS. Quia filius dei erat, utique deus erat: sed illi
v. 2 qui **CORRUPTI SUNT ET ABOMINABILES FACTI SUNT**, quid dixerunt? ‚NON EST DEUS: occidamus eum, NON EST DEUS!' Habes vocem ipsorum in libro Sapientiae - sed primo illos vide corruptos, ut possint dicere IN CORDE SUO: NON EST DEUS. Praemisso enim versu DIXIT IMPRUDENS IN CORDE SUO: NON

3,3 forma servi] *cf.* Phil. 2,7

e$_1$ (*adest* 28 si^1 - 30 iniustitia; 33 cum - 35 deus) *M* α: *F F*$_4$ *O*$_9$ *P*$_2$ *deest* β: *D* (34 aliud *sqq. mutilus; persaepe legi non potest*) *F*$_3$ *P*$_{26}$ γ: *K C* (*Ca deest*) *S P*$_{15}$ δ: *A G* ε: *N Bn*$_1$ ζ: *T Rm*$_{12}$ *S* (*pc.*) *am lo ma mi cc*

26 arbitrantur *P*$_{15}$ *Bn*$_1$ *Rm*$_{12}$ | atqui] atque *D* (*ac.*) γ *S* (*ir.*) δ ε ζ; ac qui *M*; aut qui *F*$_4$; aut quia *P*$_{15}$ | atqui si] ac quis is *O*$_9$ **27** dixit imprudens *tr. F*$_3$ *K* **28** avertas δ | discutias ... intellegas *tr. K* | deo placere *tr. F*$_3$ *S ma* **30** displiceat *O*$_9$ | iniquitas] tua *add. M O*$_9$ *D* **31** enim] autem *M* γ *S* δ ε ζ **32** displicit δ; displiceat β (*pc. D*) **33** displicit δ | cum] dum α **34** deus iniquitatibus meis *tr. cc* **3,1** et^1 *om. S P*$_{15}$ δ ε ζ **4** quia] qui *D F*$_3$ (*mg.*) *S* **5** et] qui α | quid *om. P*$_{15}$; qui *M* α γ δ (*pc. A*) **7** Sapientiae] *Augustinus ipse se interpellat* **8** in corde suo *om.* α **9** praemisso ... deus *om. O*$_9$

EST DEUS, tamquam causae quaererentur unde hoc posset dicere imprudens, subiecit: CORRUPTI SUNT ET ABOMINABILES FACTI SUNT **IN INIQUITATIBUS SUIS.** Audi illos corruptos: *Dixerunt enim apud se cogitantes non recte* – coepit corruptio a mala fide, inde itur in turpes mores, inde in acerrimas iniquitates: gradus isti sunt. Quid enim apud se dixerunt *cogitantes non recte*? *Exiguum et cum taedio est vita nostra.* Ab hac mala fide sequitur illud quod et apostolus dixit: *Manducemus et bibamus, cras enim moriemur.* Ibi autem latius luxuria ipsa describitur: *Coronemus nos rosis antequam marcescant, ubique relinquamus signa laetitiae.* Post istam descriptam latius luxuriam quid sequitur? *Occidamus pauperem iustum.* Hoc est ergo dicere: NON EST DEUS! Lenia cc 640 videbantur iam dudum loqui: *Coronemus nos rosis antequam marcescant.* Quid delicatius, quid lenius? Sperares de hac lenitate cruces, gladios? Noli mirari, lenes sunt et radices spinarum: si quis eas contrectet, non pungitur, sed quo pungeris inde nascitur. CORRUPTI ergo isti ET ABOMINABILES FACTI SUNT IN INIQUITATIBUS SUIS. DIXIT IN CORDE SUO: NON EST DEUS. *Si filius dei est, descendat de cruce!* Ecce aperte dicere: NON EST DEUS.

12–16 Sap. 2,1sq. **17sq.** 1 Cor. 15,32 **18sq.** Sap. 2,8 **20sq.** Sap. 2,10 **27sq.** Matth. 27,40, *cf.* 42

e_1 (*adest* 10 tamquam – 12 suis) *M* α: *F* F_4 O_9 P_2 *deest* β: *D* (*mutilus; persaepe legi non potest*) F_3 P_{26} γ: *K C Ca* (*adest inde a* 27 dixit) *S* P_{15} δ: *A G* ε: *N* Bn_1 ζ: *T* Rm_{12} *S* (*pc.*) *am lo ma mi cc*

10 quaererentur causae *tr.* α | quaerentur *M C* (*ac.*) δ Bn_1 | possit γ δ ε ζ *ma*; posse *A* (*ac.*) **13** non recte cogitantes *tr. cc* | a *om.* O_9 *A* (*ac.*) **14** in[1] *ir. A*; ad *M* γ *S* (*pc.*); per O_9 | in[2] *om.* F_4 δ **16** sequitur et illud quod *tr.* O_9 β *S* **17** quod *om. A*; *ir. G* | et[1] *om. G* | apostolos γ **18** morimur *M* | autem] enim *K* **19** laetitiae nostrae *am lo ma* (*iuxta Vulg.*) **20** illam *lo ma* **24** et] sed α **27** dixit] imprudens *add. ma* (*cf.* 2,1)

(4.) Sed quomodo inter illos gemit corpus Christi? Gemuerunt inter illos qui tunc fuerunt apostoli et discipuli Christi: ad nos isti quid pertinent? Quomodo inter hos et nos parturimus? Adhuc sunt qui dicant: ‚Christus NON EST DEUS': hoc dicunt pagani qui remanserunt, hoc dicunt ipsi Iudaei, qui ad testimonium confusionis suae ubique diffusi sunt, hoc dicunt et haeretici multi. Namque Arriani dixerunt: NON EST DEUS, Eunomiani dixerunt: NON EST DEUS. Huc accedit, fratres, quia et illi de quibus paulo ante dixi, qui male vivunt, nihil aliud dicunt. Cum mi 615 enim dicimus eis Christum venturum ad iudicium, quod dicunt scripturae quae non fallunt, illi magis aurem praebentes serpenti suggerenti: ‚Non morte morieris' – quod dixerat in paradiso contra veritatem dei constituentis et dicentis: *Morte morieris* – ita faciunt mala, ut dicant sibi: ‚Veniet Christus, et dabit indulgentiam omnibus.' Ita ergo mendax est ipse? Dixit quia separabit iniquos ad sinistram, separabit iustos ad dexteram; iustis dicetur: *Venite benedicti patris mei, percipite regnum quod vobis paratum est ab origine mundi*, iniquis dicetur: *Ite in ignem aeternum qui*

4,10 *cf.* Matth. 25,31–46 **12** *cf.* Gen. 3,4 **13** Gen. 2,17 **15–19** Matth. 25,32–34. 41

e$_1$ (*adest* 8 illi – 9 dicunt quam non est deus (*v. app. crit.*) *M* *α*: *F F*$_4$ *O*$_9$ *P*$_2$ *deest* *β*: *D* (*mutilus; persaepe legi non potest*) *F*$_3$ *P*$_{26}$ *γ*: *K C Ca* *S P*$_{15}$ *δ*: *A G* *ε*: *N Bn*$_1$ *ζ*: *T Rm*$_{12}$ *S* (*pc.*) *am lo ma mi cc*

4,2 apostoli qui tunc fuerunt *tr. lo ma* | et *om. am ma* **3** et *om. lo ma* **4** dicunt *lo ma* **5** hoc] ipsum *add. lo ma* | ipsi dicunt *tr. α* **6** confusionis suae] confessionis dei *α* **7** namque] et *add. lo ma* **8** huc] huic *β δ ε* accidit *β δ* **9** dicunt] quam non est deus *add. e*$_1$ *lo ma*; nisi non est deus *add. O*$_9$ **10** eis dicis Christum *P*$_{15}$ | venturum] iudicem *add. lo ma* **11** illi] autem *add. δ* (*ir. A*) *ε ζ ma* **15** ipse] qui *add. sl. K*; ille qui *lo ma* **16** dicitur *α C* (*ac.*) *Ca*; dicet *lo ma* **17** paratum est vobis *tr. am lo ma* **18** *initio *M O*$_9$ *β γ* (*cf. e. g. in psalm. 36,1,10*) | dicitur *γ* (*ac. C*); dicet *lo ma*

paratus est diabolo et angelis eius: quomodo ergo omnibus dabit
20 indulgentiam? quomodo neminem damnabit? Ergo mentitur? Hoc est dicere: NON EST DEUS! Vide ergo ne forte tu mentiaris! Tu enim homo es, ille deus; deus enim verax, *omnis autem homo mendax*.

Sed quid de istis, o corpus Christi? Separa te interim corde
25 et vita, nec imiteris nec adsuescas nec adnuas nec adprobes. Magis autem et te redargue: quid enim adtendis ad istos qui haec dicunt? CORRUPTI SUNT ET ABOMINABILES FACTI SUNT IN INIQUITATIBUS SUIS, **NON EST QUI FACIAT BONUM, NON EST USQUE AD UNUM. (5.) DOMINUS DE CAELO PROSPEXIT SUPER FILIOS** *v. 3*
HOMINUM, UT VIDEAT SI EST INTELLEGENS AUT REQUIRENS DEUM. Quid est hoc? CORRUPTI SUNT ET ABOMINABILES FACTI
cc 641 SUNT isti omnes qui dicunt NON EST DEUS, et quid? hoc latebat
5 deum, tales esse factos? aut vero nobis eorum interior cogitatio aperiretur, nisi ab illo diceretur? Si ergo noverat, si sciebat, quid est quod dictum est quod DE CAELO PROSPEXIT, UT VIDEAT SI

22sq. Rom. 3,4; *cf.* Ps. 115,11

e_1 (*adest* 24 sed – 25 vita; 27 quia corrupti (*v. app. crit.*) – 5,3 deum; 4 hoc numquid (*v. app. crit.*) – 5 factos; 7 quod *sqq.*) *M* α: *F* F_4 O_9 P_2 *deest* β: *D* (*usque ad* 5,3 corrupti *mutilus*) F_3 P_{26} γ: *K C Ca* $S P_{15}$ δ: *A G* ε: *N* Bn_1 ζ: *T* Rm_{12} *S* (*pc.*) *am lo ma mi cc*

19 dabit omnibus *tr.* α *S* P_{15} **20** mentitus est ζ **22** enim²] autem α P_{15} omnes *K* | autem *om.* O_9 *D* (*ac.*) **24** interim] *i. e.* in hoc saeculo, *v. ThlL VII 2204, 18sqq.* | corda δ **26** te *om. S* P_{15} δ ε *ma*; *del. C* **27** corrupti] quia *praem.* e_1 **28** non² ... unum] *cf.* Ψ_α; *v. 4*; *om. lo ma* (*iuxta Vulg.*; *cf. LXX*) **5,1** dominus] *deus *cc* (*cf. l.* 9. 15. 27. 53, Ψ_α *Vulg.*; *LXX* ὁ θεός) **2** videat] *cf. l.* 15, Ψ_α *Vulg., Ps. 13,2*; videret e_1 *M* F_3 γ *S* P_{15} δ ε *ma* | aut *om. M* (*obelo notavit Hieronymus*) **3** hoc est *tr. M* F_3 γ δ **4** quid] qui *K S* (*pc.*) *A* (*ac.*); est *add.* P_{15} | latebat] numquid *praem.* e_1 **5** cogitatio interior *tr.* α **6** si *del. M*; *sl.* O_9 **7** est¹] hoc *add.* lo *ma* | prospexit] super filios hominum *add. am lo ma* (*cf. Ps. 52,3*) | videat] *cf. l.* 2; videret F_3 *am lo ma*

EST INTELLEGENS AUT REQUIRENS DEUM? Quaerentis enim verba sunt, non scientis: DEUS DE CAELO PROSPEXIT SUPER FILIOS HOMINUM, UT VIDEAT SI EST INTELLEGENS AUT REQUIRENS DEUM; et tamquam inveniret quod quaesivit inspiciendo et
v. 4 de caelo prospiciendo, dicit sententiam: **OMNES DECLINAVERUNT, SIMUL INUTILES FACTI SUNT; NON EST QUI FACIAT BONUM, NON EST USQUE AD UNUM.** Duae quaestiones oriuntur aliquantum difficiles. Si enim respicit de caelo deus, ut videat si est intellegens aut requirens deum, subintrat cogitatio imprudenti quia non omnia novit deus: haec una quaestio est. Quae est altera? Si NON EST QUI FACIAT BONUM, NON EST USQUE AD UNUM, quis est ille qui parturit inter malos? Illa ergo sic solvitur quia plerumque ita loquitur scriptura, ut quod dono dei creatura facit, deus facere dicatur, ut verbi gratia cum misereris pauperis, quia dono dei facis, ‚deus miseretur', cum cognoscis qui sis, quia illo allucente facis – si es qui dicas: *Tu illuminabis lucernam meam, domine deus meus, illuminabis tenebras meas* –, quod eo

22 deus miseretur] *cf.* Ps. 114,5 **23sq.** Ps. 17,29

e_1 (*adest usque ad* 9 scientis; 11 et[1] – 14 orientur (*v. app. crit.*); 15 si[1] – videat; 16 subintrat – 22 misereatur; *v. app. crit.*) *M* α: $F F_4$ O_9 P_2 *deest* β: $D F_3$ P_{26} γ: $K C Ca$ $S P_{15}$ δ: $A G$ ε: $N Bn_1$ ζ: $T S$ (*pc.*) Rm_{12} (*adest usque ad* 18 ad) *am lo ma mi cc*

9 scientis] nescientis e_1 F | dominus $F S$ (*ir.*) Bn_1 (*cf. l.* 1) **10** videat] *cf. l.* 2; videret e_1 $M F_3 K S P_{15}$ δ *ma* (*iuxta Vulg.*) | aut *om. M* O_9 (*cf. l.* 2) **11** invenerit C (*ac.*) | et[2] *om. M* γ A (*ac.*) **14** orientur e_1 **15** respicit] *cf. Ps. 32,13 iuxta Vulg.*, Ψ_a; respexit δ (*pc. A*) N (*pc.*) ζ **16** aut] *cf. l.* 2; *om. M* O_9 **17** est quaestio *tr.* e_1 **19** solvitur] quaestio *add.* γ P_{15} δ ε ζ *ma* **20** ut] aut e_1 *M* dona O_9 *N* **21** pauperi e_1 (*sl.*) *M* α O_9 β $S P_{15}$ δ ζ **22** dei dono **tr. D* F_3; dei dona O_9 P_{26} | misereatur] *cf. l.* 25 cognoscit; misereatur e_1 *M* α γ S δ ε *ma* qui] quis O_9 β | quia[2]] ab *add.* α P_{15} **23** allucentem *M*; allicente K (*ir.*); lucente C (*pc.*) *Ca*; illucente T; adloquentes O_9 | es] **is es* γ S δ ε *ma*; es is D F_3; sic es *M* **24** illumina *M* α O_9 β K (*pc.*) S δ ε; illuminat P_{15} | quod eo] quo deo *M* δ; quod deo O_9 β K ε ζ

donante et faciente cognoveris, ‚ille cognoscit'. Nam unde est: *Temptat vos dominus deus vester ut sciat si diligitis illum*? Quid est *Ut sciat*? Ut dono suo scire vos faciat. Sic ergo et hic: DEUS DE CAELO PROSPEXIT SUPER FILIOS HOMINUM, UT VIDEAT SI EST
mi 616 INTELLEGENS AUT REQUIRENS DEUM. Adsit ipse et donet nobis, ut quod cor nostrum fecit concipere, faciat et parere. Apostolus dicit: *Nos autem non spiritum huius mundi accepimus, sed spiritum qui ex deo est, ut sciamus quae a deo donata sunt nobis.* Hoc spiritu ergo quo cognoscimus *quae a deo donata sunt nobis*, discernimus inter nos et eos quibus haec donata non sunt, et ex nobis illos cognoscimus, quia si nos aliquod bonum habere non potuisse intellegimus nisi illo donante et largiente, a quo sunt omnia bona, simul videmus nihil tale posse habere eos, quibus haec deus non donavit. Ista dinoscentia nobis ex spiritu dei est, et eo quo videmus hoc deus videt, quia id deus facit ut videamus. Hinc enim dictum est et illud: *Spiritus enim omnia scrutatur, etiam altitudinem dei,* non quia ille scrutatur qui novit omnia, sed quia tibi donatus est spiritus qui te scrutari facit, et quod dono ipsius

26 Deut. 13,3 **31sq.** 1 Cor. 2,12 **40sq.** 1 Cor. 2,10 **41** novit omnia] 1 Ioh. 3,20

e_1 deest M α: *F* F_4 *O_9 P_2 deest* β: *D* F_3 P_{26} γ: *K C Ca S* P_{15} δ: *A G* ε: *N* Bn_1 ζ: *T S (pc.) (*Rm_{12} *deest) am lo ma mi cc*

26 diligatis *F am lo ma (iuxta Vulg.)* | illum] eum F_4 *S* ζ **27** facit *C (ac.) Ca* | sic] si *M* **28** videret *M* O_9 F_3 γ δ ε *ma (cf. l. 2)* **29** aut *om. M* O_9 *S* δ *(cf. l. 2)* | nobis et donet *tr.* α **31** spiritum[1]] spiritu δ | mundi huius *tr.* O_9 β **32** ergo spiritu *tr.* ζ **33** discernamus α **34** et[2] *om.* O_9 β **35** quia si] quasi δ *N* | aliquid O_9 β **36** largiente et donante *tr.* α **38** et] ex *T*; et ex O_9 β quo] quod *F* β *S (pc.)* **39** videmus] vidimus *K C (ac.)* | quia] qui *M* | quia id deus *om.* γ | id] hic δ; hoc *S (ir.)*; ait *M* | facit ut videamus β *ma*; videt ut faciamus *M* α O_9 *S* δ ε ζ; iubet ut faciamus P_{15}; faciamus γ | hinc] hic *M*; sic P_{15} **41** quia tibi donatus est spiritus qui et P_{26} *lo ma*; quia tibi donatus est spiritus et α; qui tibi donatus est spiritus γ δ ε ζ **42** fecit *M*

tu facis, ille facere dicitur, quia sine illo tu non faceres. Ergo deus facere dicitur, cum tu facis de dono spiritus. Filii dei, quibus datus est spiritus dei, respiciunt SUPER FILIOS HOMINUM, ut cc 642
videant SI EST INTELLEGENS AUT REQUIRENS DEUM; sed quia id dono dei et spiritu dei faciunt, deus hoc facere dicitur, velut prospicere et videre. Quare autem DE CAELO, si hoc homines faciunt? Quia dicit apostolus: *Nostra enim conversatio in caelis est.* Unde enim hoc facis ut videas, unde prospicis ut intellegas? 50
nonne corde? Si corde hoc facis, Christiane, vide si sursum cor habes! Si sursum cor habes, de caelo in terram prospicis; et quia hoc dono dei facis, DEUS DE CAELO prospicit SUPER FILIOS HOMINUM. Illa igitur quaestio pro nostro modulo sic soluta est.

(6.) Quid est quod prospicientes agnoscimus? Quid est quod prospiciens deus agnoscit, quoniam hic donat agnosci?

---

49 Phil. 3,20 **51sq.** sursum cor habes] *cf. praefationem missae*

---

e_1 (*adest* 50 unde – 54 est; 6,1 quid – 2 agnoscit) *M* α: *F* F_4 O_9 P_2 *deest* β: *D* F_3 P_{26} γ: *K C Ca* S P_{15} δ: *A G* ε: *N* Bn_1 ζ: *T S* (*pc.*) (*Rm*$_{12}$ *deest*) *am lo ma mi cc*

---

43 ille ... facis *om.* O_9 | quia] quod β | quia ... dicitur *om.* S P_{15} | tu non α *ma*; non tu *tr.* *M* β γ δ ε ζ **44** dicetur *K* | cum ... quibus *distinxi*; cum ... facis. De ... respiciunt *cc* | de ... spiritus *dubium, fortasse legendum* de⟨i⟩ dono ⟨et⟩ spiritu[s], *vel* dei dono [spiritus] (*cf. WSt 115, 2002, 297sq.*) | filii dei P_{15}; filiorum *cett. ma*; illi ergo *coni. Primmer* (*cf. WSt 115, 2002, 296sq.*) **45** datus] donatus O_9 β | datus ... dei *ir.* *S* | spiritus dei *om.* P_{15} | respicit *M* O_9 δ (*pc. A*) **46** videat *M* O_9 β γ δ (*ir. A*) ε (*cf. Ps. 52,3*) | aut *om.* *M* O_9 (*cf. l.* 2) **47** spiritus *C* (*ac.*) | facere dicitur hoc *tr.* α | veluti α **49** apostolos *K* | enim] autem α O_9 β ζ *ma* (*iuxta Vulg.*) **50** facies *K* | ut[1] ... facis *om.* P_{15} **52** habes[1]] habeas *S* δ *ma* | si] autem *add.* e_1 | si ... habes *om.* α O_9 P_{15} terra e_1 O_9 F_3 **53** hoc] haec O_9 *D* | dei *om.* α | prospexit O_9 β **54** modulo nostro *tr.* ε ζ *ma* **6,1** prospicientis *K* | quid est] et β; et quid est *M* O_9 **2** quoniam β; qui *C* (*pc.*); quo P_{15}; quid quia *ma*; quidquid *M* O_9 *S* δ ε ζ *am lo*; quid quod α | hic] hoc β (*pc. D*) *C* (*pc.*); qui *add. K* (*sl.*) | agnosci β (*pc. D*); agnoscit *M* α O_9 γ *S* P_{15} δ ε ζ *ma*

Audi quid: quia OMNES DECLINAVERUNT, SIMUL INUTILES FACTI SUNT; NON EST QUI FACIAT BONUM, NON EST USQUE AD UNUM. Quae igitur illa alia quaestio est nisi quam paulo ante commemoravi? Si NON EST QUI FACIAT BONUM, NON EST USQUE AD UNUM, nemo restat qui gemat inter malos! ‚Exspecta' inquit deus, ‚noli cito ferre sententiam. Donavi hominibus bene facere, sed ex me, non' inquit ‚ex se. Ex se enim mali sunt; filii hominum sunt quando male faciunt, quando bene, filii mei.' Hoc enim facit deus ex filiis hominum filios dei, quia ex filio dei fecit filium hominis. Videte quae sit illa participatio: promissa est nobis participatio divinitatis; mentitur qui promisit, si non est prior factus particeps mortalitatis. Filius enim dei particeps mortalitatis effectus est, ut mortalis homo fiat particeps divinitatis. Qui tibi promisit communicandum tecum bonum suum, prius tecum communicavit malum tuum; qui tibi promisit divinitatem, ostendit in te caritatem. Ergo tolle quod homines filii dei sunt: remanet quod filii hominum sunt: NON EST QUI FACIAT BONUM, NON EST USQUE AD UNUM.

12sq. *cf.* Ioh. 1,12

e_1 (*adest* 3 audi – 5 unum; 6 si – 8 sententiam; 9 ex[3] – 10 mei; 18 tolle ergo (*v. app. crit.*) *sqq.*) *M* α: *F* F_4 O_9 P_2 *deest* β: *D* F_3 P_{26} γ: *K C Ca S* P_{15} δ: *A G* ε: *N* Bn_1 ζ: *T S* (*pc.*) (*Rm*$_{12}$ *deest*) *am lo ma mi cc*

3 quid *om.* O_9 P_{15} **4** qui] quid *S* **5** illo δ | nisi *om.* β **8** deus P_{15}; deus et O_9 β; deum e_1 F_4; dominum *F* γ δ ε; dominus *S* ζ *ma* | donavit *A* (*ac.*); inquit *add.* ζ **9** non *om. S T* | inquit non *tr.* am lo *ma* | sunt] homines non ex me *add.* e_1 **10** hoc ... quia *distinxi*; *cf. in psalm.37,2* hoc quidem meliores sunt quia a deo petunt; hoc ... deus, ex ... dei *cc* **11** fecit] deus *add. S* P_{15} δ ε ζ **12** promissa est] promissae *S* Bn_1 **13** nobis] illa *add.* F_4 P_{15} | participatio] promissa *add. M* **14** enim *om.* P_{15} | enim dei *om. S* **16** tecum] se O_9 (*pc.*) *T* **17** malo tuo *Ca S* P_{15} δ ε **18** tolle ergo *tr.* e_1 | tolle] illi α | hominis *K* **19** remanent *M*; remaneat e_1 β P_{15} *A* (*ac.*); remaneant α

v. 5 (7.) NONNE SCIENT OMNES QUI OPERANTUR INIQUITATEM, QUI DEVORANT POPULUM MEUM IN CIBO PANIS? Nonne scient? nonne illis ostendetur? Dic, minare, loquere ex parturiente et dolente! Populus enim tuus devoratur in cibo panis! ‚Est mi 617
hic ergo populus dei qui devoretur? Certe NON EST QUI FACIAT 5
BONUM, NON EST USQUE AD UNUM!' Respondetur ex illa regula: Sed iste populus qui devoratur, iste populus qui patitur malos, iste qui gemit et parturit inter malos iam ex filiis hominum filii dei facti sunt; ideo devoratur. *Consilium* enim *inopis confudistis, quoniam dominus spes eius est.* Plerumque enim ut devoretur 10
populus dei, hoc ipsum in illo contemnitur quia populus dei est. cc 643
‚Rapiam' inquit ‚et exspoliem! si Christianus est, quid mihi facturus est?' Loquitur pro illo qui loquitur pro parturiente et minatur devorantibus dicens: NONNE SCIENT OMNES QUI OPERANTUR INIQUITATEM? Nam et ille qui videbat furem et concur- 15
rebat cum eo et cum adulteris portionem suam ponebat, sedens adversus fratrem suum detrahebat et adversus filium matris suae

7,9sq. Ps. 13,6 **15–18** *cf.* Ps. 49,18. 20

e_1 (*adest usque ad* 7,2 panis; 4 est – 7 devoratur; 8 iam – 9 devoratur; 14 nonne – 15 iniquitatem) *M* α: *F* F_4 O_9 (15 nam – 28 iniquitatem *iter. ac.*) P_2 *deest* β: *D* F_3 P_{26} γ: *K C Ca* *S* P_{15} δ: *A G* ε: *N* Bn_1 ζ: *T S* (*pc.*) (Rm_{12} *deest*) *am lo ma mi cc*

7,1 scient] haec *add. M* **2** populum ... cibo] *cf.* Ψ_α (in cibum); *LXX* βρώσει (*Ps. 13,4 cod. Alexandrinus* ἐν βρώσει); plebem meam ut cibum β (*iuxta Vulg.*) **3** ostenditur *M F* O_9 γ *S* δ ε *T* | mirare ζ **5** ergo hic *tr. am lo ma* devoratur *M* O_9 β *K* (*pc.*) P_{15} **6** responditur e_1 **8** et ... malos *om.* O_9 | inter *om.* β δ ε | filios *M* | filius dei factus est *S* (*pc.*) **9** *devorantur β δ | enim *om.* O_9 β P_{15} | confudisti γ *T* **10** deus α O_9 F_3 | devoratur O_9 **11** in *om. S* **12** exspoliem] exspoliabo *S*; exspoliam *M*; expellam P_{15} **15** iniquitatem] tunc ergo scient qui modo scire nolunt quando dicturi sunt omnes qui operantur iniquitatem *add.* e_1 | qui] quid *C* (*ac.*) | currebat α β *T* (*cf. Vulg.* currebas)

ponebat scandalum, DIXIT IN CORDE SUO: NON EST DEUS. Ideo hoc illi dicitur: *Haec fecisti, et tacui, suspicatus es iniquitatem, quod ero tibi similis* – hoc est NON EST DEUS: *si ero tibi similis* –; sed quid sequitur? *Arguam te et statuam te ante faciem tuam.* Sic et hic: *Arguam te et statuam te ante faciem tuam.* Non vis modo nosse ut displiceas? Nosces ut plangas. Non enim non demonstraturus est deus iniquis iniquitatem suam. Si non est demonstraturus, qui erunt qui dicturi sunt: *Quid nobis profuit superbia, et divitiarum iactantia quid contulit nobis?* Tunc ergo scient qui modo scire nolunt. NONNE SCIENT OMNES QUI OPERANTUR INIQUITATEM, QUI DEVORANT POPULUM MEUM IN CIBO PANIS? Quid addidit IN CIBO PANIS? Tamquam panem manducant populum meum. Cetera enim quae manducamus, possumus modo illa modo illa: non semper hoc olus, non semper hanc carnem, non semper haec poma; semper panem. Quid est ergo: DEVORANT POPULUM MEUM IN CIBO PANIS? Sine intermissione, sine cessatione devorant, QUI DEVORANT POPULUM MEUM IN CIBO PANIS.

19–21 Ps. 49,21 **25sq.** Sap. 5,8

e_1 (*adest* 26 tunc *sqq.*) *M* α: *F* F_4 O_9 (15 nam – 28 iniquitatem *iter. ac.*) P_2 *deest* β: *D* (*inde ab* 20 non *mutilus*) F_3 P_{26} γ: *K C Ca* *S* P_{15} δ: *A G* ε: *N* Bn_1 ζ: *T* Rm_1 *S* (*pc.*) (*Rm_{12} deest*) *am lo ma mi cc*

20 tui *M T ma* | similes *C* (*ac.*) | est[2]] ero *lo ma* | tibi[2]] tui *M* **21** te[2] *om. M* β; illam α | ante] contra *M* | sic ... vis *om. S* P_{15} **22** arguam ... tuam] *Augustinum errasse suspicor, nam Ps. 52,5 exspectaris:* Nonne scient omnes qui operantur iniquitatem? **23** nosces] nosse *S*; noces P_{15}; nuces *K* | non[2] *D* γ; *om. M* α O_9 F_3 *S* P_{15} δ ε ζ **26** *iactatio e_1 (actio *ac.*) *M* O_9 β γ P_{15} δ ε ζ (*cf. in psalm. 6,12,29*; *53,3,43*) | sciunt *M* (*ac.*) **27** nonne scient] quando dicturi sunt e_1 | sciens *C* (*ac.*) **29** quid] qui *K* | addit e_1 | in β P_{15} *N ma* (*cf. l.* 2. 28); *sl. C*; *om. cett.* | cibo] cibum *S* (*pc.*); cibi e_1 **32** poma] non *add.* F_3 *S*; sed *add.* P_{15} | semper[2]] autem *add. K* Bn_1 (*sl.*) *ma* **34** devorant[1] *om. C* (*ac.*); *tr. post* intermissione *Ca*

v. 6 (8.) DEUM NON INVOCAVERUNT. Consolatur gementem, et maxime ex commemoratione ⟨***⟩, ne imitando malos qui plerumque prosperantur delectet fieri malus: ‚Servatur tibi quod tibi promissum est. Spes illorum praesens est, tua futura est: sed illorum fluxa, tua certa, illorum falsa, tua vera. Illi enim DEUM NON INVOCAVERUNT.' – ‚Nonne quotidie tales rogant deum?' Non rogant deum. Adtendite si possum hoc dicere adiuvante ipso deo. Deus gratis se vult coli, gratis se vult diligi. Hoc est caste amare: non propterea illum amare quia dat aliquid praeter se, sed quia dat se. Qui ergo invocat deum ut dives fiat, deum non invocat: hoc invocat quod vult ad se venire. Quid enim est invocare nisi vocare in se? ‚In se vocare': hoc dicitur invocare. Nam cum dicitur: ‚Deus, da mihi divitias', non vis ut ipse deus veniat ad te, sed vis ut divitiae veniant ad te. Quod vis ut ad te veniat, hoc invocas. Si autem deum invocares, ipse ad te veniret,

e_1 (*adest usque ad* 1 gementem; 5 illi – 6 deum; 8 sed deus gratis[2] (*v. app. crit.*) – 9 amari (*v. app. crit.*); 10 qui – 11 invocat[1]; quid – 12 se; 13 nam – 15 invocas) *M* α: *F* F_4 O_9 P_2 *deest* β: *D* (*usque ad* 11 non *mutilus*) F_3 P_{26} γ: *K C Ca* $S P_{15}$ δ: *A G* ε: *N* Bn_1 ζ: *T S* (*pc.*) (*Rm*$_{12}$ *deest*) *am lo ma mi cc*

8,1 deum] *cf. l.* 5; dominum O_9 β (*cf.* Ψ_α *ac.*; *Ps. 13,3*) **2** commoratione *C*; comparatione O_9 *S* (*pc.*); *lacunam notavi, addendum e. g.* promissionis (*cf. serm. 212,2* commemoratio fit promissionis dei) | ne *om. M* O_9 *A* (*ac.*) **3** prospiciuntur *M* α O_9 *K C* (*ac.*) P_{15}; non te *add.* O_9 | delectet *om.* P_{15}; delectetur ζ | malus] *de nominativo cf. in psalm. 57,17,30sq.*; malum O_9 β *ma* **4** tibi *om.* P_{15} *N T* | spes] ipsa *G*; ipse *A*; felicitas *S* ζ **5** verax *S* P_{15} | deum *om.* e_1; dominum P_{15} (*cf. l.* 1) **6** quotidie] et *add.* e_1 | deum] et *add. K C* (*ac.*) **7** *possim β; possumus *K S* δ ε ζ; possimus P_{15} **8** se vult gratis *tr.* β | gratis[2]] sed deus *praem.* e_1 | hoc ... amare *distinxerunt am lo* (*cf. in psalm. 134, 11,11–13*; *serm. 334,2*); diligi, hoc est ... amari *cc* **9** amari e_1 *M* α O_9 β *S* P_{15} ζ *ma* | illum *om.* β; se *lo ma* | amari β *K* (*pc.*) *C* (*pc.*) *T ma* **10** deum[1] *om.* P_{15}; *tr. post* invocat *S* **11** hoc] enim *add. K* (*sl.*) *lo ma* | hoc invocat] sed O_9 (*sl.*) β | ad se vult *tr. am lo ma* **12** se[2]] ergo *add. am lo ma* | vocare[2]] invocare *M* F_3 *T* | hoc *om. S A* (*ac.*) **13** dicitur] dicis e_1 *S* (*pc.*) P_{15} *ma* **14** ad te veniat *tr.* δ ε ζ *ma* | quod] quo e_1 (*ac.*); quid *K* | veniat ad te *tr.* γ

ipse esset divitiae tuae: nunc autem vis habere arcam plenam et
mi 618 inanem conscientiam. Deus non implet domum, sed pectus: quid
cc 644 tibi prosunt exteriores divitiae, si te interior premit egestas?

Ergo isti qui propter saecularia commoda, qui propter terrena bona, qui propter vitam praesentem et terrenam felicitatem invocant deum, non invocant deum. (**9.**) Propterea quid de illis sequitur? **IBI TIMUERUNT TIMORE, UBI NON ERAT TIMOR.** Numquid enim timor est, si quis perdat divitias? Non est ibi timor, et ibi timetur. Si quis autem perdat sapientiam, vere timor est: et ibi non timetur! Audi, dignosce, tales intellege. Commendatur nescio cui saccellus; non vult reddere, pro suo computat, non putat posse repeti, iam pro suo habebit: reddere detrectat. Videat quid timeat amittere, et quid nolit habere. In dubium veniunt pecunia et fides, quae pretiosior est; ibi gravius damnum timendum est. Tu autem ut aurum teneas fidem perdis: graviore damno percuteris, et tu de lucro laetatus es! Ibi timuisti TIMORE, UBI NON ERAT TIMOR. Redde pecuniam – parum dico ‚redde': perde pecuniam, ne fidem perdas! Tu reddere pecuniam timuisti, et fidem perdere voluisti: martyres non alienam tulerunt, sed

---

e_1 (*adest* 19 ergo – 9,5 timetur; 9 gravius – 12 timor) *M* α: *F* F_4 O_9 P_2 *deest* β: *D* F_3 P_{26} γ: *K C Ca* *S* P_{15} δ: *A G* ε: *N* Bn_1 ζ: *T S* (*pc.*) (*Rm*$_{12}$ *deest*) *am lo ma mi cc*

---

16 esset *ir. S*; essent *D* (*ac.*) ε; est *M* P_{15} **17** domum] arcam *lo ma* **19** ergo] plane *S* (*ir.*) | isti] tales *add. S* (*ir.*) | qui[1] ... commoda *om.* O_9 **21** non invocant deum *om.* F_4 *C* (*ac.*) **9,1** propterea] vide *add. K* **2** timuerunt] *cf.* Ψ_α, *l.* 19); timebant *M* γ; timebunt O_9 P_{15}; trepidaverunt e_1 (*iuxta Vulg.*; *cf. Ps. 13,5*) | timore *om.* ε; timorem *M* O_9 **3** numquid] quid e_1 **4** timetur] et ubi timuerunt adtende *add. S* (*mg.*) | perdiderit β **5** dinosce *N*; nosce P_{26} δ **7** putat] putabat O_9 *S* P_{15} δ Bn_1 | habebat P_{15} δ; habet β ζ | detractat α O_9 *N*; detractet *K* (*pc.*); detrectet *C* **8** quod α **9** pecunia] pecuniae α O_9 *D* (*ac.*) *G* | fides] sed *add.* β | est] et *add. M* **10** graviori α *S* δ ε ζ **11** laetatus es] laetaris e_1 | timorem *M* O_9 *K C* (*ac.*) *S* P_{15} δ ε **13** tu] autem *add.* ε *T* **14** alienam] *subaudiendum* pecuniam (*fort. substituendum*); aliena β *S* P_{15} δ ε ζ; alienum *Ca*

etiam suam, ne fidem amitterent, contempserunt; et parum fuit perdere pecuniam, quando proscripti sunt: perdiderunt et animam suam, quando passi sunt; perdiderunt animam, ut in vitam aeternam invenirent eam. Ergo ibi timuerunt ubi timendum est. Illi vero qui Christum dixerunt: NON EST DEUS, ibi timuerunt ubi non est timor. Dixerunt enim: *Si dimiserimus istum, venient Romani et tollent nobis et locum et regnum.* O stultitia et imprudentia, dicens in corde suo: NON EST DEUS! Timuisti perdere terram: perdidisti caelum; timuisti ne venirent Romani et tollerent tibi et locum et regnum: numquid tibi tollerent deum? Quid ergo restat? quid nisi ut fatearis, quia tenere voluisti et tenendo male amisisti? Perdidisti enim et locum et gentem occidendo Christum; perdidisti et locum et gentem et Christum. Timendo

17sq. *cf.* Matth. 10,39 **20sq.** Ioh. 11,48

e_1 deest *M* *α*: *F* F_4 O_9 P_2 *deest* *β*: *D* F_3 P_{26} *γ*: *K C Ca* *S* P_{15} *δ*: *A G* *ε*: *N* Bn_1 *ζ*: *T S* (*pc.*) (*Rm*$_{12}$ *deest*) *am lo ma mi cc*

15 suam *om.* P_{15}; sua *S* (*pc.*) | ne fidem O_9 *S* (*ir.*); fidem ne *tr. cett. ma* | amitterent] propria *add.* *β K C* (*pc.*) *S* P_{15} *δ* (*sl. A*) *ε*; propriam *praem. Ca*; pro deo propria *add. T* **16** proscripti] passi *α γ δ ε ζ* | perdiderunt ... suam *post* passi sunt *tr. M* O_9 (perdiderunt *eras.*) *β* **17** passi] proscripti *γ S δ ε ζ*; praescripti *α* | animam] suam *add. K* (*sl.*) *T* | animam ... ergo *om.* O_9 **18** timuerunt] timore *add.* *β*; timorem *add.* O_9 **19** Christum *cf. l.* 39; Christo O_9 *C* P_{15} *ε T*; de Christo *β* (de *pc. D*) *δ* (*cf. l.* 30) | esse deum *α* **20** est] erat *S δ ε ζ ma* | iustum *α*; eum P_{15} *δ ε T ma* (*iuxta Vulg.*) | veniunt *M* O_9 *γ* (*ac. C*) *S* **21** tollunt *M S*; tollant O_9 | regnum] gentem *N ζ* (*iuxta Vulg.*) **22** suo] *tuo *α S* P_{15} **23** terram] et *add. S* (*pc.*) **24** et[1] *om. lo ma*; *sl.* P_{15} | regnum] gentem *S* (*ir.*) *δ ε* (*iuxta Vulg.*) **25** ut] iam *add. α* | quia *om. M* O_9 P_{15} **27** perdidisti *β*; et perdidisti *am lo δ*; et perdidistis *ε*; et perdidisti quae perdere timuisti *S* (*ir.*) *ζ*; quam perdere *α γ* (quem *pc. K*); quam credendo ne perderes O_9; quam ne credendo perderes *M*; quia perdere P_{15}; maluistis enim Christum occidere quam locum perdere, et perdidistis *ma* | et[1] *om. M* O_9 *K C* P_{15} *ma* | et[3] *om. M F K C* (*ac.*) P_{15} | Christum[2] *om.* P_{15}; Christus *C* (*ac.*)

occiderunt Christum; sed quare hoc? QUONIAM DEUS DISSIPAVIT OSSA HOMINIBUS PLACENTIUM: volentes placere hominibus timuerunt perdere locum. Christus autem ipse de quo dixerunt: NON EST DEUS, maluit displicere hominibus talibus quales illi erant; filiis hominum, non filiis dei maluit displicere. Inde dissipata sunt ossa ipsorum, illius ossa nemo confregit. CONFUSI SUNT, QUONIAM DEUS SPREVIT ILLOS. Revera, fratres, quantum ad illos adtinet, magna illis accessit confusio! In quo loco crucifixerunt dominum, quem ideo crucifixerunt ne perderent et cc 645 locum et regnum, non ibi sunt Iudaei. Deus ergo sprevit eos; et tamen frangendo admonuit illos quo convertantur. Modo cognoscant Christum et dicant: ‚Deus est', quem dixerunt: NON EST DEUS. Redeant ad hereditatem paternam, ad hereditatem Abrahae, Isaac et Iacob: possideant cum ipsis vitam aeternam, etsi mi 619 vitam temporalem amiserunt. Quare hoc? Quia ex filiis hominum facti sunt filii dei. Nam quamdiu manent et nolunt, NON EST QUI FACIAT BONUM, NON EST USQUE AD UNUM.

33 *cf.* Ioh. 19,33

e_1 (*adest* 28 quoniam – 34 illos) *M* α: *F* F_4 O_9 P_2 *deest* β: *D* F_3 P_{26} γ: *K C Ca* $S P_{15}$ δ: *A G* ε: *N* Bn_1 ζ: *T S* (*pc.*) (*Rm*$_1$ *deest*) *am lo ma mi cc*

28 occidisti P_{15} | dissipavit deus *tr.* $O_9 \beta$ | dissipat $S P_{15} \delta \varepsilon$ **29** hominibus[1]] *cf.* Ψ_α, *l.* 31; hominum *C* (*pc.*) *Ca* $\delta \varepsilon$ | placentium] et *add. C* (*sl.*) *Ca S* $\delta \varepsilon \zeta$ | volendo $e_1 \alpha$ (*cf. l.* 26); voluerunt $S P_{15}$ **32** erunt δ | filiis[1] *ir. M*; filii α | maluit displicere *om.* e_1 **33** ipsorum] eorum *ma* | illius] ipsius δ | confregit] ergo *add.* e_1 **34** dominus $S P_{15}$ | illos] *cf.* Ψ_α; *eos $\beta \delta \varepsilon \zeta$ ma (iuxta Vulg.); *sed cf. l.* 37; *cf. et l.* 45 **35** loco quo *tr. S* (*pc.*) | locum *M* **36** deum $O_9 S \delta$; nostrum *add.* $O_9 \beta$ | et *om.* $O_9 \beta$ **37** regnum] gentem $\varepsilon \zeta$ **38** spernendo *lo ma* | quo] ut *S lo ma*; ut quo *am* | modo] quomodo γ | agnoscant $O_9 \beta$ **39** quem] quoniam α **43** nolunt] converti *add.* ζ

CONFUSI SUNT, QUONIAM DEUS SPREVIT EOS; et tamquam
v. 7 ad ipsos conversus: **QUIS DABIT EX SION SALUTARE ISRAEL?** O stulti! Increpatis, insultatis, colaphizatis, sputis illinitis, spinis coronatis, in crucem erigitis: quem? QUIS DABIT EX SION SALUTARE ISRAEL? Nonne ipse quem dixistis: NON EST DEUS? **IN AVERTENDO DEUS CAPTIVITATEM POPULI SUI:** non enim avertit captivitatem quis nisi qui voluit inter vestras manus esse captivus. Sed qui hoc intellegent, **EXSULTABIT IACOB ET LAETABITUR ISRAEL.** Vere Iacob et vere Israel, minor ille cui servivit maior: ipse exsultabit, quia ipse cognoscet.

53sq. *cf.* Gen. 25,23; Rom. 9,12

e_1 (*adest* 45 et – 47 insultatis; 48 in *sqq.*) *M* α: *F* F_4 O_9 P_2 *deest* β: *D* F_3 P_{26} γ: *K C Ca* $S P_{15}$ δ: *A G* ε: *N* Bn_1 ζ: *T S* (*pc.*) (Rm_{12} *deest*) *am lo ma mi cc*

45 *illos α (*cf. l.* 34) **46** conversus] ait *add. lo ma*; dixit *add. sl.* O_9 | quis] inquit *add.* β (*mg. D*) | dabit] inquit *add.* P_{15} ζ **47** increpastis *K* (*pc.*) δ ε ζ insultastis δ ε ζ; exultatis *K C* (*ac.*); exinsultatis *C* (*pc.*) *Ca* | colaphizastis *K* (*pc.*) δ ε ζ | inspuitis O_9 | inlinistis δ ε ζ **48** coronastis *K* (*pc.*) δ ε ζ | cruce α O_9 *T* | erexistis *S* (*pc.*) *G*; erigistis *A* ε; suspendistis *T* | quem] quae α **50** advertendo α δ *T* | dominus O_9 β δ Bn_1 ζ | enim *om.* α **51** captivitatem] populi sui *add.* O_9 (non enim avertit captivitatem populi *iter.*) β *ma* quis *om.* P_{15} *lo ma* **52** intellegent] intellegunt *A* (*ac.*); *signum interrogationis posuit cc* | exsultavit *M* O_9 *K A* (*ac.*) **54** exsultavit *K C* (*ac.*) | cognoscit O_9 β; Israel *add. S*; exultabit Iacob et laetabitur Israel *add.* e_1

IN PSALMUM LIII

Datierung: *wenige Tage nach Enarratio in psalmum 51 (in psalm. 53,1,21* ante dies*), auf die mehrfach verwiesen wird (in psalm. 53,1,10–15 ~ psalm. 51,1; in psalm. 53,2,19–23 ~ in psalm. 51,3. 14).*

53,7,9–11: Unklare Anspielung auf ein aktuelles Ereignis.

Vgl. AL 2,814; Zarb 135–137.174; Rondet, Essais (1967) 196–198.

Rekonstruierter Psalmtext Augustins:

V. 7 in virtute *irrtümlich statt* in veritate (*Verwechslung mit V. 3 oder Ps. 58,12* disperge eos in virtute tua).
V. 8 quia/quoniam: *aufgrund der wenigen Belegstellen nicht zu entscheiden.*

1 *In finem, in hymnis, intellectus ipsi David,*
2 *cum venerunt Ziphaei et dixerunt ad Saul:*
Nonne ecce David absconditus est apud nos?
3 *Deus in nomine tuo salvum me fac,*
et in virtute tua iudica me.
4 *Deus exaudi orationem meam,*
auribus percipe verba oris mei,
5 *quoniam alieni insurrexerunt adversus me,*
et potentes quaesierunt animam meam.
Non posuerunt deum ante conspectum suum.
6 *Ecce enim deus adiuvat me,*
et dominus susceptor est animae meae.
7 *Avertet mala inimicis meis.*
In virtute (~ veritate) tua disperdes illos.
8 *Voluntarie sacrificabo tibi,*
confitebor nomini tuo domine, *quia / quoniam* *bonum est,*
9 *quoniam ex omni tribulatione eruisti me,*
et super inimicos meos respexit oculus meus.

Textus psalmi: **2** absconsus Ψ_{α} **5** adversus] super Ψ_{α} | non] et non Ψ_{α} **7** in inimicis Ψ_{α} | virtute *9,3. 10*; veritate Ψ_{α} *Vulg.* (*LXX* ἐν τῇ ἀληθείᾳ σου), *v. app. ad 9,3* **8** quia *10,54. 57* Ψ_{α}, *v. app. ad 10,53. 59*; quoniam *10,53. 59 Vulg., v. app. ad 10,57*; *cf. v. 9*

(1.) Psalmi huius titulus habet fructum prolixitatis suae si cc 645
intellegatur, et quia psalmus brevis est, compensemus in mora mi 619
tituli quod in psalmo non immorabimur. Inde enim pendet omnis versus qui cantatur. Si quis itaque agnoscat quod in domus fronte praefixum est, securus intrabit nec cum intraverit errabit. 5
Hoc enim in ipso poste praenotatum est, quomodo interius non erretur.

v. 1sq. Titulus se ita habet: IN FINEM, IN HYMNIS, INTELLECTUS IPSI DAVID, CUM VENERUNT ZIPHAEI ET DIXERUNT AD SAUL: NONNE ECCE DAVID ABSCONDITUS EST APUD NOS? Quod Saul 10
persecutor erat sancti viri David optime novimus, quod figuram gerat Saul temporalis regni non ad vitam, sed ad mortem pertinentis, et hoc vestrae Caritati nos commendasse meminimus; itemque quod ipse David figuram gerebat Christi vel corporis Christi, et nosse debetis et recolere quod iam nostis. Quid ergo cc 646
Ziphaei? Vicus quidam erat Ziph, cuius habitatores Ziphaei, in quorum regione se absconderat David, cum eum vellet Saul invenire et occidere. Isti ergo Ziphaei cum hoc cognovissent,

---

1,10–15 *cf.* in psalm. 51,1sq. **16–20** *cf.* 1 Reg. 23,14sq. 19

---

e_1 (*excerpta; adest* 1 psalmi – 2 intellegatur; 3 inde *sqq.*) *M* α: *F* F_4 O_9 P_2 *deest* β: *D* (*inde a* 14 itemque *mutilus*) F_3 P_{26} γ: *K C Ca* $S P_{15}$ δ: *A G* ε: *N* Bn_1 ζ: *T S* (*pc.*) (*Rm*$_{12}$ *deest*) *am lo ma mi cc*

1,2 et] at α | in mora] inmorari *M A* (*ac.*) **3** immorabitur *N*; ommorabitur *D* (*ac.*) P_{26} *C Ca S* P_{15} δ Bn_1 | pendit e_1 **4** omnes *K* | itaque] ita *S* (*pc.*); autem O_9 β | agnoscit α; cognoscat ε *T* | domos δ ε **5** intrabit] intravit *S A* (*ac.*) | intraverit] intrabit α | errabit] iterabit *K* **6** poste] post te ε **8** ita se *tr.* O_9 β *N*; eius se ita *am*; eius sic se *lo ma* **9** cum venerunt] convenerunt F_3 *K* δ **11** sancti viri erat *tr.* e_1 | David *om.* e_1 **12** gerebat *am lo ma* | pertinentes *K* **13** sed et δ ε ζ | vestrae Caritati *om.* e_1; Caritati vestrae *tr.* β | nos *om. F*; *del. S* **15** recoli α | quod] qui β *ma* **16** quidem e_1 δ | Ziph] Zifaei e_1 | habitatores] erant *add. S* (*mg.*) **18** cum hoc *om. C* (*ac.*)

prodiderunt eum regi persecutori dicentes: NONNE ECCE DAVID
20 ABSCONDITUS EST APUD NOS? Nihil quidem profuit illis proditio eorum, et ipsi David nihil obfuit: namque animus eorum malignus demonstratus est; Saul vero nec post eorum proditionem potuit comprehendere David, sed potius in ipsius regionis quadam spelunca, cum eius manibus datus esset occidendus Saul,
25 pepercit illi David, et quod habebat in potestate non fecit. Ille autem quaerebat facere quod in potestate non habuit. Ziphaei ergo illi qui fuerint ⟨***⟩, quos nobis psalmus ex illorum occasione intellegendos offerat videamus. (2.) Quaeramus ergo quid interpretentur Ziphaei: invenimus ‚florentes'. Florentes ergo
mi 620 nescio qui inimici erant sancto David, florentes latenti. Inveniamus eos in genere humano, si psalmum intellegere volumus.
5 Inveniamus hic primo David latentem, et inveniemus ei adversarios florentes. Adtende David latentem: *Mortui enim estis,* dicit apostolus membris Christi, *et vita vestra abscondita est cum Christo in deo.* Isti ergo latentes quando erunt florentes? *Cum*

23–25 1 Reg. 24,4–8 **2,2** *cf.* Hier. nom. hebr. 37,1 **6–10** Col. 3,3sq.

---

e_1 (*adest usque ad* 25 David; 26 Ziphaei – 2,3 latenti; 6 adtende *sqq.*) *M* α: *F* F_4 O_9 P_2 *deest* β: *D* (*usque ad* 24 Saul *mutilus*) F_3 P_{26} γ: *K C Ca* S P_{15} δ: *A G* ε: *N* Bn_1 ζ: *T S* (*pc.*) (*Rm*$_{12}$ *deest*) *am lo ma mi cc*

---

19 regem persecutorem *K* | nonne] non O_9 **20** profuit quidem *tr.* O_9 β **21** namque] nisi quod ζ | malignus] magnus e_1 (*ac.*) **22** post eorum] posterum *A* (*ac.*) **23** in *om.* e_1 **24** speluncam e_1 | cum] in *add.* γ ζ **25** illi] ibi *mi* **27** illi qui fuerint e_1 P_{15}; viderint *praem. cett. ma*; *lacunam notavi: addendum e. g.* audivimus; *cf. WSt 115, 2002, 303–305* **2,1** si quaeramus *lo ma* | quid] qui e_1; quod *S* **2** Ziphaei] interpretantur Ziphaei sicut *add. S* (*mg.*) **3** florentes *del. S* | latent *M* O_9 | inveniemus *S* (*pc.*); invenimus *C* (*ac.*) **4** intellegi *K* **5** inveniemus] e^2 *ir. A*; inveniamus *M D* (*ac.*) P_{15}; invenimus *F D* (*pc.*) *Ca* | ei] et α; eius *D* P_{26}; eos F_3 **6** ait *S* (*pc.*) **7** apostolos *K* | membris Christi *om.* e_1

Christus inquit *apparuerit vita vestra, tunc et vos cum illo apparebitis in gloria.* Quando erunt isti florentes, tunc erunt illi Ziphaei arescentes. Cui namque flori illorum gloria comparetur adtendite: *Omnis caro fenum, et omnis honor carnis ut flos feni.* Quis finis? *Fenum aruit, flos decidit.* Tunc ubi erit David? Vide quid sequitur: *Verbum autem domini manet in aeternum.*

Illa ergo duo genera hominum sunt, quae et distinguere debetis et eorum alterum eligere. Quid enim nosse tibi prodest, si eligere piger es? Et quidem nunc eligendi potestas adiacet: veniet tempus quando tibi potestas deerit eligendi, cum iam deus sententiam non differt iudicandi. Qui sunt enim isti florentes Ziphaei nisi corpus illud Doech Idumaei, de quo iam locuti sumus Caritati vestrae ante dies, de quo dictum est: *Ecce homo qui non posuit deum adiutorem suum, sed speravit in multitudine divitiarum suarum et praevaluit in vanitate sua?* Isti sunt florentes filii sae-

12 Is. 40,6 **13sq.** Is. 40,8 **20sq.** *cf.* in psalm. 51,3. 14 **21-23** Ps. 51,9

e_1 (*adest usque ad* 11 arescentes; 15 illa - 16 eligere) *M* α: $F F_4$ O_9 P_2 *deest* β: *D* (*inde a* 16 et *mutilus; saepe legi non potest*) F_3 P_{26} γ: *K C Ca* $S P_{15}$ δ: *A G* ε: $N Bn_1$ ζ: *T S* (*pc.*) (*Rm_1 deest*) *am lo ma mi cc*

9 cum illo *om. K C* (*ac.*) | cum illo apparebitis] *cf. in psalm. 122,9,25*; *apparebitis cum illo *tr. D* P_{26} P_{15} ζ (*cf. in psalm. 51,13,31*); apparebitis cum ipso α F_3 (*iuxta Vulg.*) **11** namque] *de verborum ordine cf. in evang. Ioh. 18,2* quis namque sit Christus ... nostis; autem O_9 β | flore F_4 *S*; flores *K C* (*ac.*) | comparetur gloria *tr.* ε *T ma* **12** omnes ... omnes *K* **13** aruit] et **add.* α *S* δ ζ *ma* (*iuxta Vulg.; cf. in psalm. 1,3,22 c. app.*) | decedit *C* (*ac.*); cecidit O_9 | ubi tunc *tr.* α | fuerit O_9 β | videte ε *T* **15** hominum *om.* O_9 | quae *om.* α | et *om. S* P_{15} **16** alterum *om. M* | elegere e_1 *K* | tibi prodest nosse *tr. lo ma*; nosti tibi prodesse P_{15} **17** piger es *om. S* P_{15} | et quidem] *equidem *M* F_4 *C Ca S* δ Bn_1; si quidem *K* **18** tibi *om.* ζ | potestas tibi *tr.* δ | dominus O_9 F_3 | sententiam *om. M* α O_9 *K C* (*ac.*) *A* (*ac.*); *tr. ante* deus ζ **19** deferet *K* (*ac.*) *C* (*ac.*); diferat *K* (*pc.*); differet *C* (*pc.*) ε *ma*; deferret *Ca* | flores ε **21** ante dies] *cf. serm. 286,8,7*; *c. Fort. 29*; ante paucos dies *K* (paucos *sl.*) *am lo ma* **23** florentes] itaque *add.* e_1 | saeculi] sunt *add.* e_1

culi, quos modo ex evangelio audistis quia in suo astutiores sunt
cc 647 filiis lucis; etenim ipsi videntur prospicere in posterum, quo nesciunt utrum veniant. Audistis quid fecerit domino suo vilicus ille faciens se bonum de re domini sui et largiens debitoribus illius, ut cum amotus esset a vilicatione, susciperetur ab eis; et quamvis fraudem fecerit domino suo, tamen cor eius laudavit
30 dominus eius, non adtendens ad damnum suum, sed ad eius ingenium: quanto magis nos debemus, ipso domino nostro Iesu Christo admonente, facere nobis amicos de mammona iniquitatis! Mammona enim ‚divitiae' interpretantur, nostrae autem divitiae ibi sunt ubi est domus nostra aeterna: in caelis. Proinde
35 pecuniam temporalem illi appellant ‚divitias', qui nisi temporaliter florere non possunt nec in aeternum sibi ex his amicos facere volunt, quia veras divitias non noverunt.

Has ergo divitias *solas iniquitas putat, florens ad tempus ut fenum. Hi sunt Ziphaei inimici David: florentes in saeculo. (3.) Hos aliquando adtendunt etiam filii lucis infirmi, et nutant eis pedes cum viderint malos felicitate florere. Dicunt apud

---

24–33 *cf.* Luc. 16,1–9 **33sq.** *cf.* Matth. 6,20; 2 Cor. 5,1

---

e_1 (*adest* 23 florentes – saeculi) *M* α: *F* F_4 O_9 P_2 *deest* β: *D* (*usque ad* 27 largiens *mutilus*) F_3 P_{26} γ: *K C Ca* S P_{15} δ: *A G* ε: *N* Bn_1 ζ: *T S* (*pc.*) (Rm_{12} *deest*) *am lo ma mi cc*

---

24 ex] in α | suo] sua generatione *am lo ma* (*iuxta Vulg.*); suo genere *C* (*pc.*); suo sensu *K* (*pc.*); suo agere *Ca* (*pc.*) **25** filii δ Bn_1 | proficere α | quos δ; qui *C* (*pc.*) *Ca* P_{15} ε ζ **26** veniat *Ca* (*pc.*) δ Bn_1 ζ; perveniunt *K* (*pc.*) **27** faciens se bonum *dubium*; faciens sibi bonum *am lo ma* | de re] videre O_9 | rebus β *C* (*pc.*) *Ca* S P_{15} δ (*pc. A*) ε ζ **28** ipsius O_9 β | esset] et *add. K C* (*ac.*) **31** debemus nos *tr.* δ **33** interpretantur] *cf. in psalm. 59,8,21*; interpretatur *C* (*ac.*) *Ca* **34** aeterna *om.* α | aeterna: in caelis *distinxi* **35** illius *C* (*ac.*) *A* (*ac.*) **38** solas *lo*; solos O_9 β; sola *cett. ma* | putas *K* **39** ut *om. M* O_9 | hi sunt] ut O_9 **3,1** etiam *om.* S P_{15} | nutantes δ **2** et cum β | et dicunt S ζ *ma*; dicuntque α

seipsos: ‚Quid mihi prodest innocentia? quid mihi confert quod deo servio, quod mandata eius custodio, quod neminem premo, nemini aliquid rapio, nulli noceo, quod possum praesto? Ecce haec omnia facio: et florent illi, ego laboro.' Quid enim? et tu Ziphaeus velles esse? Florent in saeculo, arescent in iudicio, et post ariditatem in ignem mittentur: hoc velles et tu? ignoras quid tibi promiserit qui ad te venit, quid in seipso hic ostenderit? Si mi 621
flos Ziphaeorum appetendus esset, ipse dominus tuus nonne in
hoc saeculo floruisset? aut vero deerat illi hic posse florere? Sed maluit inter Ziphaeos latere et dicere Pontio Pilato interroganti, tamquam et ipsi flori Ziphaeorum et suspecto de regno eius: *Regnum meum non est de hoc mundo.* Ergo hic latebat; et omnes boni latent hic, quia bonum eorum intus est, absconditum est, in
corde est, ubi fides, ubi spes, ubi caritas, ubi thesaurus illorum: numquid haec bona apparent in saeculo? Et haec bona latent, et

14 Ioh. 18,36 **16** fides ... spes ... caritas] *cf.* 1 Cor. 13,13 | thesaurus illorum] *cf.* Matth. 6,21

e_1 (*adest* 7 florentes (*v. app. crit.*) - 8 mittentur; 14 omnes - 15 absconditum; *v. praef. p. 14*) *M* α: *F* F_4 O_9 P_2 *deest* β: *D* F_3 P_{26} γ: *K C Ca* *S* P_{15} δ: *A G* ε: *N* Bn_1 ζ: *T S* (*pc.*) (*Rm*$_{12}$ *deest*) *am lo ma mi cc*

3 semetipsos O_9 β **5** quod] quos *K* **7** vellis *C* (*ac.*) ε; velis O_9 β δ; vis *S* (*ir.*) *lo* | florentes e_1; qui florent *M* O_9 β **8** ignem] aeternum *add. lo ma* vellis γ; velis O_9 β *A* | ignorans *F C* (*pc.*); ut tu *add.* δ (*sl. A*) **9** promiserat *K* | ad te] a deo O_9 β | veniet *lo* | seipso] se ipse O_9 **10** nonne] et *add. C* (*sl.*) *Ca* δ ε *T ma* **11** aut] at *S A* (*ac.*) | illi] ut *add.* P_{15} δ (*sl. A*) ε *T* | hic *om.* γ | hic posse] ut hic posset P_{15} δ (*pc. A*) ε *T* | sed] hic *add. am lo ma* **12** interroganti *om. S* P_{15}; et *add.* O_9 **13** flore δ | suspecto] *sensu activo, i. q.* suspicanti, *cf. in epist. Ioh. 1,11*; *serm. 47,24*; *373,4,4* **15** absconditus α absconditum est in corde est] *in corde absconditum est β **16** est *del.* O_9; eius α | fides ... spes ... caritas] *cf. 1 Cor. 13,13*; fides ... caritas ... spes *tr.* ε ζ *ma*; spes ... fides ... caritas *tr.* O_9 *D* P_{26} | ubi[4]] ibi β *C Ca* | eorum *M S* (*pc.*)

horum bonorum merces latet. ‚At vero dignitas saeculi quomodo alba est!' Nitet ad tempus: numquid semper nitebit? Herba est hiemalis, usque ad aestatem viret. Non ergo fiat in animo quod in alio psalmo invenimus: confitetur enim quidam prope se cecidisse nutantem et labasse gressus suos ambulantes in via dei, cum adspiceret florem quendam felicitatemque iniquorum; et posteaquam cognovit quid iniquis in fine servaret deus et quid iustis laborantibus promitteret qui fallere non potest, agens gratias de hac cognitione ait: *Quam bonus deus Israel rectis corde!* Quare hoc
cc 648 dicis? *Mei autem* inquit *paene commoti sunt pedes* – unde? – *quia zelavi in peccatoribus pacem peccatorum intuens.* Confirmati sunt autem gressus eius, posteaquam intellexit *in novissima.* Quod enim in eodem psalmo paulo post dicit: *Hoc labor est ante me,* id est magna mihi quaestio surrexit in corde, quare homines mala faciunt et in saeculo florent, multi autem bene agunt et in hac terra laborant; quaestio ergo ista cum magna esset ante oculos meos et laboriosa ad investigandum, *labor est* inquit *ante me, donec introeam in sanctuarium dei et intellegam in novissima.*

26–28 Ps. 72,1sq. **30** Ps. 72,16 **34sq.** Ps. 72,16sq.

---

e_1 deest *M* *α*: *F* F_4 *O_9* P_2 *deest* *β*: *D* F_3 P_{26} *γ*: *K C Ca* *S* P_{15} *δ*: *A G* *ε*: *N* Bn_1 *ζ*: *T S* (*pc.*) (*Rm_{12} deest*) *am lo ma mi cc*

---

18 quomodo ... est] *de exclamatione incipiente a* quomodo *cf.* 7,21–24; *in psalm. 55,20,43*; *57,1,33*; *58,1,7,27*; *59,13,22–24*; *signum interrogationis posuit cc* **19** alba] ablata O_9 *β* | nitebat *K* **20** fiet *δ* (*pc. A*) Bn_1 | anima O_9 *D* **22** laborasse O_9 (*vl.*) *D* (*ac.*); lavisse *α* | gressos *K C* (*ac.*) | ambulans *A* (*ac.*); ambulantem P_{15} | cum] dum *δ* (*pc. A*) *ε T ma* **23** florentem *δ* | felicitatis P_{15}; felicitatem *δ ζ* | postea cum cognovisset *δ* **24** in fine *om. α* *finem *C* (*ac.*) *ζ ma* (*cf. Ps. 51,1*; *in psalm. 51,13,5*) **25** qui] quid *K* | falli *C* (*pc.*) *Ca δ* Bn_1 *T* **26** deus Israel] *cf.* Ψ_α; Israel deus *tr. F N T* (*iuxta Vulg.*) **27** autem *om. S* P_{15} | moti *S* (*pc.*) *A* (*ac.*) **29** autem *om. M* **30** id est] inde *β* **31** mihi *om. β* | male O_9 *β S ma* **32** autem *del. S* **33** cum *om. β* | esset *om. β*

Quae sunt ista novissima? Quae nisi quae scimus iam in evangelio praenuntiata? *Cum enim venerit filius hominis, congregabuntur ante eum omnes gentes, et separabit eos, sicut pastor segregat oves ab haedis: oves ponet ad dexteram, haedos ad sinistram.* Ecce iam illi Ziphaei separabuntur, flamma sequitur separationem: ubi est flos eorum qui iam ad sinistram stabunt? Nonne tunc ingemiscent? nonne tunc sera paenitentia torquebuntur, et dicent: *Quid nobis profuit superbia, et divitiarum iactantia quid contulit nobis? Transierunt omnia tamquam umbra.* O Ziphaei ad sinistram stantes, sero paenitet vos in umbra floruisse! Quare David, quem prodebatis inter vos latere, non agnoscebatis? Tunc enim si corrigeremini, dolor iste infructuosus non esset. Est enim dolor fructuosus, est infructuosus. Fructuosus dolor nunc est cum te accusas, cum reprehendis malos mores tuos, cum reprehensos persequeris, persecutos excludis illisque exclusis mutaris, exuens te veterem hominem, induens novum, eligens potius Christi opprobrium quam florem Ziphaeorum. Porro si tibi contigerit habenti in

37–39 Matth. 25,31–33 **42–44** Sap. 5,8sq. **50sq.** *cf.* Col. 3,9sq.

e_1 deest M α: $F F_4$ O_9 P_2 *deest* β: $D F_3 P_{26}$ γ: $K C Ca$ $S P_{15}$ δ: $A G$ ε: $N Bn_1$ ζ: $T S$ (*pc.*) (Rm_{12} *deest*) *am lo ma mi cc*

37 pronuntiata $O_9 \beta$ **38** et *om.* $S P_{15}$ | separavit δ; segregabit S (*ir.*) | segregat *ir.* S; separat $O_9 \beta P_{15}$ **39** ponit K | ad dexteram ... ad sinistram] *cf. l.* 44; a dextris ... a sinistris δ (*iuxta Vulg.*) | haedos] autem *add.* $M \alpha$ (*iuxta Vulg.*) iam] enim $P_{15} \delta$ **40** flammaque K | sequetur ζ **42** sero δ | paenitentiae δ **43** *iactatio $O_9 \beta$ (*cf. in psalm. 52,7,26*) **44** omnia] *cf. e. g. in psalm. 120,12, 39*; illa *add.* $\delta \varepsilon \zeta$ *ma* (*iuxta Vulg.*) **46** corrigemini $F_4 K$ **47** non esset infructuosus *tr.* $O_9 \beta$ **48** est[1]] et P_{15}; est et K (et *sl.*) $S \delta \varepsilon \zeta$ | est infructuosus *om.* $O_9 \beta$ **49** cum[1]] in te *add.* $O_9 \beta$ *ma* | reprehendes $K C$ (*ac.*) | mores tuos malos *tr.* α; mores malos tuos *tr.* $O_9 \beta \gamma$ | mores tuos *om.* $S P_{15}$ | reprehensus C (*ac.*) **50** persecutos *sensu passivo*; *cf. c. Cresc. 3, 62,68. 3,66,74* | exclusis] exclusi sunt δ **51** hominem] et *add.* $P_{26} S$ *lo ma* | induens] te *add.* α

occulto bonum tuum et latenti inter Ziphaeos, habenti etiam in
mi 622 occulto promissionem mercedis tuae aliqua sublimitas saeculi,
55 noli extolli! Nam si elatus ex illa fueris, cades in florem Ziphaeorum. Sic enim mulier quaedam sancta Hester in illo tunc populo Iudaeorum, cum esset uxor regis alienigenae, ventum est ad periculum civium, ut deprecaretur regem pro civibus suis; coepit orare, et in ipsa oratione confessa est illa omnia insignia regalia
60 sic sibi esse velut pannum menstruatae. Si haec mulieres possunt, viri non possunt? et si hoc potuit mulier Iudaea, non poterit ecclesia Christiana? Hoc ergo dixerim Caritati vestrae: *Divitiae si adfluant, ne adponatis cor*! Abundent licet, et sequatur te prosperitas saeculi, tu mari noli credere nec ridenti! Divitiae si adfluant,
65 si abundent, calca eas et suspendere ex deo tuo. Cum enim eas subter habueris et ex illo pependeris, cum fuerint subtractae non cades, ne forte per malam cogitationem minimeque Christianam fiat in te quod dicitur in alio psalmo: commemorato flore
cc 649 Ziphaeorum istorum *Nimis* inquit *profundae factae sunt cogitatio-*

53sq. *cf.* Matth. 5,12 **59sq.** *cf.* Esth. 14,16 **62sq.** Ps. 61,11 **64** mari noli credere nec ridenti] *cf.* beat. vit. 1,2; Lucr. 2,59. 1004sq. **69–74** Ps. 91,6–8

---

e_1 deest *M* *α*: *F* F_4 O_9 P_2 *deest* *β*: *D* F_3 P_{26} *γ*: *K C Ca* S P_{15} *δ*: *A G* *ε*: *N* Bn_1 *ζ*: *T S* (*pc.*) (*Rm_{12} deest*) *am lo ma mi cc*

---

53 habens *α* **54** sublimitate *α*; felicitas P_{15} **55** noli *om. K C* (*ac.*) | fueris ex illa *tr. β* | cadens *ε* | flores *α* **56** quaedam *om. δ* **59** ipsa] illa *α* | omnia illa *tr. α* **61** hoc] haec *S ε ma* | Iudaea mulier *tr. α* **62** ergo] enim P_{15} *δ* dicam *ζ* **63** fluant *N* (*cf.* Ψ_γ) | ne adponatis] *cf.* Ψ_α, *in psalm. 61,16*; nolite adponere *α* (*iuxta Vulg.*) | te] se *M α* O_9 *γ ε ζ* **64** mari] magis *δ* | nolite *Ca* | nec ridenti] ne credenti *K δ N*; nec credente P_{15} | fluant *S* (*cf. l.* 63) **65** abundant *M* (*mg.*) *F K* P_{15} *A* (*ac.*) | calca eas] calcas *M* | eas[2]] ea *δ* **66** subter] te *add. am lo ma* | substratae *α* **67** ne forte] neque *δ* **68** alio *om. ε* | psalmo ... inquit *distinxi*; psalmo commemorato ... istorum: Nimis, inquit *cc* **69** *istorum Ziphaeorum *tr. α* O_9 *S* P_{15} *δ ε* | cogitationis *C* (*ac.*)

nes tuae – deo dicitur: *Nimis profundae factae sunt cogitationes tuae. Vir imprudens non cognoscet, et stultus non intelleget haec* – quid non intelleget? – *cum exoriuntur peccatores sicut fenum et prospexerint omnes qui operantur iniquitatem, ut intereant in saeculum saeculi.* Delectavit eos flos malorum; dixerunt apud se: ‚Ecce mali florent: puto malos amat deus', et delectati temporali flore iniquorum conversi sunt ad iniquitatem, ut interirent non ad tempus – sicut illi florent –, sed *in saeculum saeculi.* Unde hoc? Quia *vir imprudens non cognoscet, et stultus non intelleget haec,* non intrans in sanctuarium dei, ut intellegat in novissima.

Et quia difficilis est aliquantulum intellectus hic, inde coepit psalmus iste: ut David lateret inter Ziphaeos nec delectaretur flore Ziphaeorum, sed eligeret potius inter illos humilitatem, ut haberet apud deum absconditam claritatem, quid ergo ei tribuitur in hoc titulo? IN FINEM, IN HYMNIS, hoc est laudibus – quibus laudibus? *Dominus dedit, dominus abstulit, sicut domino placuit ita factum est, sit nomen domini benedictum.* Quasi aruisse videbatur perdita omni substantia. Absit! folia ciderant, radix vivebat.

85sq. Iob 1,21

e_1 deest M α: F F_4 O_9 P_2 deest β: D F_3 P_{26} γ: K C Ca SP_{15} δ: A G ε: N Bn_1 ζ: T S (pc.) (Rm_{12} deest) am lo ma mi cc

70 deo] de deo α; dico *ma* | deo ... tuae *om.* SP_{15} | cogitationis *C (ac.)* **71** tuae] et *add.* $O_9\beta$ | intellegit $F\gamma A$ (*cf.* Ψ_ρ) **72** qui O_9 | intellegit $M\alpha O_9 \gamma\delta$ (*cf.* Ψ_ρ) | exoriuntur] *cf. in psalm. 91,9*; exorientur $\gamma S\zeta$ *ma* **73** prospexerit *Ca*; prospexerunt *M*; prolongati fuerint $\delta\varepsilon\zeta$ *am lo* **74** delectabit $O_9\delta\varepsilon\zeta$ **75** puta δ; putat et dicet O_9 | delectatur $\beta\delta$; delectat item O_9 **76** intereant β (*cf. l.* 73; *Ps. 91,8*) **78** cognoscit αP_{15} (*cf.* Ψ_ρ) | intellegit $\alpha\gamma P_{15}$ (*cf.* Ψ_ρ) **79** in[1] *om. cc* **80** hic *om.* $O_9\beta P_{15}$ **81** nec] ne α **82** eliget *M*; diligeret P_{15} **83** quid] quod $S\delta$ | ei *om. M C Ca* Bn_1 **84** laudibus] et *add. C* (*sl.*) *ma* **87** substantia] *signum interrogationis posuit cc* | ceciderunt $MP_{15}\delta\varepsilon\zeta$ vivebat] manebat α

Ergo IN FINEM, IN HYMNIS quid? INTELLECTUS IPSI DAVID. Intellectus contra illud: *Vir imprudens non cognoscet, et stultus non*
90 *intelleget haec.* INTELLECTUS IPSI DAVID, CUM VENERUNT ZIPHAEI ET DIXERUNT AD SAUL: NONNE ECCE DAVID ABSCONDITUS EST APUD NOS? Et sit absconditus apud vos, dummodo non floreat sicut vos! Audi ergo vocem eius: (4.) **DEUS IN NOMINE** *v. 3*
TUO SALVUM ME FAC ET IN VIRTUTE TUA IUDICA ME. Hoc dicat ecclesia latens inter Ziphaeos, hoc dicat cor Christianum habens in occulto bonum morum suorum, sperans de occulto mercedem
5 meritorum suorum, hoc dicat: DEUS IN NOMINE TUO SALVUM ME FAC ET IN VIRTUTE TUA IUDICA ME! Venisti, o Christe, humilis apparuisti, contemptus es, flagellatus es, crucifixus es, occisus es; sed tertio die resurrexisti, quadragesimo die in caelum adscen-
mi 623 disti, sedes ad dexteram patris: et nemo videt. Spiritum tuum
10 inde misisti, acceperunt digni, impleti amore tuo laudem ipsius humilitatis tuae per mundum gentesque praedicaverunt: nomen tuum video excellere in genere humano. Sed tamen infirmus nobis praedicatus es; neque enim et ille doctor gentium dixit

---

4,13sq. *cf.* 1 Cor. 2,2

---

e_1 (*adest* 88 ergo – David; 90 venerunt – 4,6 me) *M* α: *F* F_4 O_9 P_2 *deest* β: *D* F_3 P_{26} γ: *K C Ca* S P_{15} δ: *A G* ε: *N* Bn_1 ζ: *T S* (*pc.*) (*Rm*$_{12}$ *deest*) *am lo ma mi cc*

---

88 quid] est *add. am* | quid? intellectus ... David *distinxi*; quid: intellectus ... David? *cc* **89** cognoscit *F G* **90** intellegit *F* γ *A* (*ac.*) *N* (*vl.*) | cum venerunt] convenerunt γ **91** Ziphaei et dixerunt *om. S* P_{15} | ecce *om.* e_1 (*iuxta Vulg.*) | David ecce *tr.* δ **92** si absconditus *S* P_{15}; si absconditus est O_9 *D* δ ε *T* **93** floret *D* (*ac.*) | ergo *sl. D* **4,3** inter *sl.* e_1 | cor *M* O_9 *S* P_{15} (*cf. in psalm. 96,1*; *serm. Dolb. 15,4*); corpus e_1 α β γ ε ζ *ma* | Christianum] Christi autem O_9 **4** occulto[1]] occultum e_1 | bonum morum] bonorum O_9 **7** es[3] **om. M* F_4 γ (*del. K*) P_{15} δ ε **8** tertia β P_{15} | surrexisti *K* ζ **10** misisti] quem *add. lo ma* **11** gentes *M*; gentibus O_9 β *S* (*pc.*); gentibusque P_{15} **12** infirmos γ (*ac. C*) **13** dicit *K* (*pc.*) ζ

aliquid inter nos se scire *nisi Christum Iesum et hunc crucifixum*, ut eius eligeremus opprobrium magis quam gloriam florentium Ziphaeorum. Verumtamen de illo quid ait? *Etsi mortuus est ex infirmitate, sed vivit in virtute dei.* Venit ergo ut moreretur ex infirmitate, venturus est ut iudicet in virtute; sed per infirmitatem crucis clarificatum est nomen eius. Quisquis non crediderit in nomen clarificatum per infirmitatem, expavescet ad iudicem cum venerit in virtute. Ne autem quondam ille infirmus, cum venerit fortis, ventilabro illo ad sinistram nos mittat, salvet nos in nomine suo et iudicet nos in virtute sua. Quis enim hoc tam temerarius optaverit, ut dicat deo: ‚Iudica me'? Nonne pro maledicto dici solet hominibus: ‚Iudicet te deus'? Ita plane: est maledictum, si iudicat te in virtute sua, sed si non te salvaverit in nomine suo; cum vero in nomine praecedente salvaverit, salubriter in virtute consequente iudicabit. Securus esto: iudicium illud non tibi erit punitio, sed discretio. Nam et in quodam psalmo ita dicitur: *Iudica me deus, et discerne causam meam de gente non* cc 650

16sq. 2 Cor. 13,4 **22** ventilabro illo] *cf.* Matth. 3,12 | ad sinistram nos mittat] *cf.* Matth. 25,33 **30sq.** Ps. 42,1

e_1 (*adest* 25 est *sqq.*; *de transpositione v. app. crit.*) *M* α: *F* F_4 O_9 P_2 *deest* β: *D* F_3 P_{26} γ: *K C Ca* $S P_{15}$ δ: *A G* ε: *N* Bn_1 ζ: *T S* (*pc.*) (Rm_{12} *deest*) *am lo ma mi cc*

14 Iesum Christum *tr.* F_4 O_9 β (*cum quibusdam Vulgatae codicibus*) **15** elegerimus P_{26} *K*; eligerimus P_{15}; elegeremus *C* (*ac.*) **17** sed] nunc *add. lo* | in] ex *am lo ma* (*iuxta Vulg.*) **18** virtute] *cf. l.* 21; dei *add.* β *C Ca S* P_{15} δ ε ζ *ma* (*cf. l.* 17) | per infirmitatem] in infirmitate δ; infirmitate P_{15} **20** nomine *M* α β | clarificato *M* (*pc.*) β **21** quodam *K C* (*ac.*); modo *add. K* (*sl.*) **23** tam *om.* O_9 *K* **24** maledicto] iudicio *add. S* (*pc.*) **25** solet hominibus dicit γ ut iudicet α | si non te salvaverit in nomine suo, maledictum est, si iudicat in virtute sua *tr.* e_1 **26** sed *om.* e_1 β; *del. M* **27** praecedenti O_9 β; procedente δ | salvaverit] te *praem. S N am*; *add. lo ma* **28** consequenti e_1 O_9 β; consequenter α S P_{15} Bn_1 | iudicabit *ir.* e_1; iudicavit *S* | iudicium] in *praem.* e_1 *A* (*ac.*) **29** et *om.* ε ζ **30** legitur O_9 β

sancta. Quid est *Iudica me*? Discerne me a Ziphaeis inter quos lateo. Pertuli eorum florem, iam veniat et flos meus. Et illorum flos quidem fuit temporalis, et arescente feno decidit; flos autem meus quis erit? *Plantati in domo domini, in atriis domus dei nostri florebunt.* Remanet ergo et nobis flos, sed qui non cadat, sicut folium plantati illius ligni iuxta aquas, de quo dictum est: *Et folium eius non decidet.*

DEUS ergo IN NOMINE TUO SALVUM ME FAC ET IN VIRTUTE TUA IUDICA ME. **(5.) DEUS EXAUDI ORATIONEM MEAM, AURIBUS PERCIPE VERBA ORIS MEI.** Perveniant ad aures tuas verba oris mei, quia non florem Ziphaeorum a te desidero. AURIBUS PERCIPE VERBA ORIS MEI: tu percipe; nam Ziphaei etsi sonet oratio mea, non audiunt, quia non intellegunt. Temporalibus quippe gaudent, bona aeterna desiderare non norunt. Ad te perveniat oratio mea ex desiderio aeternorum tuorum beneficiorum excussa et iaculata, ad aures tuas emitto eam: adiuva eam ut perveniat, non deficiat in itinere medio et quasi collapsa corruat. Sed si non mihi veniunt bona modo quae postulo, securus sum tamen quia postea venient. Nam et in delictis dicitur quidam *v. 4*

34sq. Ps. 91,14 **36sq.** Ps. 1,3

e_1 (*adest usque ad* 32 lateo; 38 deus – 5,6 norunt; 8 percipe ergo adiuva (*v. app. crit.*) – 9 medio) *M* α: $F F_4$ O_9 P_2 *deest* β: $D F_3 P_{26}$ γ: *K C Ca S* P_{15} δ: *A G* ε: $N Bn_1$ ζ: *T S* (*pc.*) (*Rm_{12} deest*) *am lo ma mi cc*

31 me[1]] deus *add.* e_1 **32** iam veniat] inveniatur O_9 β **33** quidem flos *tr. am lo ma* | quidam δ (*pc. A*) ε *T* **35** et *om.* O_9 β | cadet *K* P_{15} **36** est *om.* ε **37** decidit δ ε; decedit *K* **5,2** veniant O_9 **4** Ziphaeis etsi *C* ε *ma*; et Ziphaeis si α | sonet ... mea] non orationem meam O_9 **6** gaudent et *S* P_{15} δ; gaudendo *M* O_9 β | noverunt O_9 β δ ε ζ **7** pervenit O_9 **8** excussam et iaculatam *S A* Bn_1 ζ | adiuva] percipe ergo *praem.* e_1 **9** non] ne δ *ma* **10** si α; etsi ζ *ma*; *om. cett.* | eveniunt δ ε ζ (veniunt mihi *tr.*) *ma* | modo bona quae *tr.* ε ζ *ma*; bona quae modo *tr.* α **11** veniunt α *S* P_{15} | et *om. M* O_9 P_{15}

rogasse deum et non exauditus bono suo; desideria enim saecularia incitaverant illum ad orandum, et in tribulationibus temporalibus optaverat ut transirent tribulationes temporales et rediret flos feni, et ait: *Deus meus, deus meus, utquid me dereliquisti?* – vox ipsa Christi est, sed pro membris suis! – *Verba* inquit *delictorum meorum: clamavi ad te per diem, nec exaudisti, et nocte, et non ad insipientiam mihi,* id est et nocte clamavi, et non exaudisti, et tamen hoc ipsum quod non exaudisti, non ad insipientiam mihi non exaudisti, sed magis ad sapientiam non exaudisti, ut intellegerem quid a te petere deberem. Ea enim petebam quae malo meo fortassis acciperem. Petis divitias, o homo: quanti sunt eversi per divitias suas! Unde scis utrum tibi sint profuturae divitiae? Nonne multi pauperes tutius latebant, divites facti, mox ut lucere coeperunt, praeda fortioribus fuerunt? Quanto melius laterent, quanto melius nescirentur, qui coeperunt quaeri non propter quod erant, sed propter quod habebant! In his ergo temporalibus, fratres, admonemus vos et exhortamur in domino, ut non petatis aliquid quasi fixum, sed quod vobis deus expedire scit. Quid enim vobis expediat, omnino nescitis. Aliquando quod putatis prodesse obest, et quod putatis obesse, hoc prodest. Aegri enim estis: nolite medico dictare quae vobis medicamenta velit adpo-

15 mi 624 cc 651 20 25 30

15–18 Ps. 21,2sq., *cf.* Matth. 27,46

e_1 deest M *α*: $F F_4$ O_9 P_2 *deest* *β*: $D F_3 P_{26}$ *γ*: $K C Ca$ $S P_{15}$ *δ*: $A G$ *ε*: $N Bn_1$ *ζ*: $T S$ (*pc.*) (Rm_{12} *deest*) *am lo ma mi cc*

12 non] est *add.* *ζ* **13** incitaverunt $F_4 O_9$ *β δ ε ζ* | temporalibus *om.* O_9; positus *add.* S (*pc.*) *lo ma* **16** ista *α* | membris] verbis S (*ac.*) **17** exaudisti O_9 *β* (*cf. ll.* 18–20); exaudies M *α γ* $S P_{15}$ *δ ε ζ ma* **20** insipientiam *δ ε* | non^2 *om.* O_9 **21** fortassis malo meo *tr.* *α* **22** petes $M F$ | eversi sunt *tr.* *ε ζ* **24** tutius *ir.* S; totius $M O_9 K C$ (*ac.*) **25** fuerunt] extiterunt *α* **26** melius] magis O_9 **27** erunt M **29** vobis] nobis $M O_9 K C S$ *δ* Bn_1 *ζ*; novit P_{15} deus] et *add.* $S P_{15}$ **30** nescitis] *cf. l.* 34; non scitis *δ ε ζ* **32** adponere] *de medicamentis cf. ThlL I 301,38sqq.*; *in psalm. 58,2,5,41*; opponere $O_9 P_{26}$

nere. Si doctor gentium Paulus apostolus dicit: *Quid enim oremus sicut oportet, nescimus*, quanto magis nos! Qui tamen cum sibi videretur etiam ipse prudenter orare, ut ab eo auferretur stimulus carnis, angelus Satanae qui eum colaphizabat, ne in magnitudine revelationum extolleretur, quid audivit a domino? numquid factum est quod volebat? ⟨***⟩ ut fieret quod expediebat. Quid ergo audivit a domino? *Ter* inquit *dominum rogavi, ut auferret eum a me; et dixit mihi: Sufficit tibi gratia mea; nam virtus in infirmitate perficitur.* ‚Ego medicamentum ad vulnus posui; quando posuerim novi, quando auferendum sit novi. Non recedat aegrotus a manibus medici, non det consilium medico!' Ita sunt omnia ista temporalia. Tribulationes sunt: si bene colis deum, noveris quia novit quid cuique expediat. Prosperitates sunt: magis cave ne ipsae corrumpant animum tuum, ut ab eo qui haec dedit recedat.

Ergo iste intellegens quid ait? DEUS EXAUDI ORATIONEM MEAM, AURIBUS PERCIPE VERBA ORIS MEI, **(6.) QUONIAM ALIENI INSURREXERUNT ADVERSUS ME.** ‚Qui alieni? Nonne ipse David Iudaeus erat de tribu Iuda? Ipse autem locus Ziph ad tribum Iuda *v. 5*

33sq. Rom. 8,26 **35–37** *cf.* 2 Cor. 12,2sq. **39–41** 2 Cor. 12,8sq.

---

e_1 (adest 48 sed exaudi *sqq.*; *v. app. crit.) M α: F F_4 O_9 P_2 deest β: D F_3 P_{26} γ: K C Ca S P_{15} δ: A G ε: N Bn_1 ζ: T S (pc.) (*Rm_{12} *deest) am lo ma mi cc*

---

33 si] sic O_9 β | apostolus *om.* α **34** sibi] ipse S P_{15} **35** etiam *om. lo ma* etiam ipse prudenter *om.* O_9 | auferretur *ir. Ca*; aufereretur α δ; auferetur *M* O_9 C (*ac.*) ε **36** Satanae *om.* α | magnitudinem *M* S P_{15} δ **38** volebat] *lacunam notavi*; *cf. WSt 115, 2002, 305*; *addendum e. g.* non factum est quod volebat; non *add. am lo ma* **39** ergo] autem S P_{15} δ | rogavi dominum *tr. am lo ma* | auferet *M G T* **41** ergo O_9 | ulnus δ **44** ista omnia *tr.* α *ma* **46** cave] cavendae D (*ac.*) S P_{15} δ (-nda *ac. A*) ε *T* | ne] et *add.* α | eo] haec *add.* S ε **48** exaudi] sed *praem.* e_1 **6,2** adversus *M* O_9 K C; adversum α β Ca S P_{15} δ ε ζ *ma* (*iuxta Vulg.*) **3** Ziphaeorum S (*pc.*) | Iudam O_9 δ

pertinebat, Iudaeorum erat; quomodo ergo alieni?' Non civitate, non tribu, non cognatione, sed flore. Nam vis nosse alienos istos? In alio psalmo filii alieni dicti sunt, *quorum os locutum est vanitatem, et dextera eorum dextera iniquitatis*; et enumerat florem Ziphaeorum: *Quorum filii eorum velut novellae constabilitae in iuventute sua, filiae eorum compositae et ornatae sicut similitudo templi, cellaria eorum plena, eructantia ex hoc in hoc, oves eorum fecundae, multiplicantes in exitibus suis, boves eorum crassi; non est ruina saepis nec exitus neque clamor in plateis eorum.* Sed vide Ziphaeos, vide ad tempus florentes: *Beatum dixerunt populum cui haec sunt.* Merito filii alieni! Tu quid, latens inter Ziphaeos? *Beatus populus cuius est dominus deus ipsius.* Ex hoc adfectu haec oratio mittitur ad aures domini, cum dicitur: AURIBUS PERCIPE VERBA ORIS MEI, QUONIAM ALIENI INSURREXERUNT ADVERSUS ME, (7.) ET POTENTES QUAESIERUNT ANIMAM MEAM. Novo enim modo, fratres, volunt perdere genus sanctorum et ab huius saeculi spe abstinentium omnes qui spem habent in isto saeculo. Certe concreti sunt, certe simul vivunt. Vehementer sibi adversa sunt ista duo genera: unum eorum qui non ponunt spem nisi in

cc 652 mi 625

6-15 Ps. 143,11-15

---

e_1 (*adest usque ad* 5 flore; 15 haec - 16 domini; 17 quoniam - 7,2 sanctorum; 3 omnes - saeculo; 4 vehementer *sqq.*) *M* α: *F* F_4 O_9 P_2 *deest* β: *D* F_3 P_{26} γ: *K C Ca* $S P_{15}$ δ: *A G* ε: *N* Bn_1 ζ: *T S* (*pc.*) (*Rm*$_{12}$ *deest*) *am lo ma mi cc*

---

5 istos *om.* $S P_{15}$ **7** iniquitates *C* (*ac.*) | flores α **8** eorum *om.* ζ; *del. K G* (*iuxta Vulg.*) **9** filii *M A* (*ac.*) *N* **11** *crassae $\alpha \beta$ K* (*ir.*) *Ca* (*ac.*) P_{15} $\delta \varepsilon \zeta$ (*cf. in psalm. 51,15,35*) **12** vide] videte α **13** vide] videte α **14** merito] si *add.* δ | quid tu qui *S* (*pc.*) | lates O_9 *S* (*pc.*) **15** est α O_9 *D* P_{15}; *cf. in psalm. 51,15,28*; *55,16,5*; *om. M* F_3 γ *S* $\delta \varepsilon \zeta$ *ma* | ipsius] *cf. in psalm. 51,15,28*; eius *M* δ (*iuxta Vulg.*) **16** mittetur *K S* **17** adversum *F* β *Ca* P_{15} $\varepsilon \zeta$ *ma* (*cf. l.* 2) **7,2** fratres] mei *add. Ca* $\delta \varepsilon \zeta$ *ma* **5** genera] *hominum *add.* O_9 $\beta \zeta$

rebus saecularibus et temporali felicitate, et alterum eorum qui spem in domino deo suo firmiter ponunt. Et cum concordes sunt isti Ziphaei, noli multum credere concordiae eorum! Temptationes desunt. Ubi venerit aliqua temptatio, ut arguatur aliquis pro flore saeculi, non tibi dico offendet episcopum, sed nec ad ipsam ecclesiam accedere vult, ne cadat aliquid feni!

Quare ista dixi, fratres? Quia modo libenter audistis omnes in nomine Christi, et quemadmodum intellegitis, ita exclamatis ad verbum – non utique adclamaretis nisi intellegeretis –, intellectus iste vester fructuosus esse debet. Utrum autem fructuosus sit, temptatio interrogat, ne subito cum dicimini nostri, per temptationem inveniamini alieni, et dicatur: ALIENI INSURREXERUNT ADVERSUS ME, ET POTENTES QUAESIERUNT ANIMAM MEAM, nec dicatur quod sequitur: **NON POSUERUNT DEUM ANTE CONSPECTUM SUUM.** Quando enim ponit ante conspectum suum deum, ante cuius conspectum non est nisi saeculum? quomodo sit nummus super nummum, quomodo augeantur greges, quomodo

---

21–27 *cf.* Luc. 12,16–20

---

e_1 (*adest usque ad* 11 feni; 14 intellectus – 15 debet; 16 ne *sqq.*) *M* α: *F* F_4 O_9 P_2 *deest* β: *D* F_3 P_{26} γ: *K C Ca* *S* P_{15} δ: *A G* ε: *N* Bn_1 ζ: *T S* (*pc.*) (*Rm*$_{12}$ *deest*) *am lo ma mi cc*

---

6 et[1] ... felicitate *om.* e_1 **7** spem] suam *add.* δ ε ζ *ma* | cum *om.* O_9 *D* (*ac.*) δ **8** noli] tu *add.* ε **9** non desunt α O_9 β (non *sl. D*) *C* (non *sl.*) | pro *om.* e_1 **10** flores *M K T* | offendat P_{15} | episcopo *K Ca* δ ε *ma*; episcopus *M* **12** *auditis γ *ma* **13** exclamastis P_{15} **14** verbum ... intellectus *distinxi*; verbum; non ... intellegeretis. Intellectus *cc* | exclamaretis O_9 **15** iste] itaque e_1 | vester] quia non clamaretis nisi intellegeretis *add.* e_1 (*cf. l.* 14) **16** temptationem] subito *add. M* O_9 β **17** alieni[1] *sl.* e_1 **18** adversum *F Ca S* P_{15} δ ε ζ *ma* (*cf.* 6,2); in e_1 | nec e_1 δ *N*; *ne *cett. ma* **19** posuerunt] *cf. l.* 20. 24, Ψ_a; proposuerunt *M D K S* P_{15} δ ε ζ *ma* (*iuxta Vulg.*) **20** ponet *C Ca ma* | deum ante conspectum suum *tr.* α (*cf. l.* 19sq.) **21** cuius ante *tr.* δ **22** quomodo[1] ... greges *om.* e_1 | augeant δ

impleantur apothecae, quomodo dicatur animae: *Habes multa bona: iucundare epulare satiare!* Numquid ponit ante conspectum suum illum qui sic glorianti et ita flore Ziphaeorum nitenti dicit: *Stulte* – hoc est non intellegens, vir imprudens –, *hac nocte auferetur anima tua, haec omnia quae praeparasti cuius erunt?* NON
v. 6 POSUERUNT DEUM ANTE CONSPECTUM SUUM. **(8.) ECCE ENIM DEUS ADIUVAT ME,** et ipsi nesciunt inter quos lateo. Si autem deum et ipsi ponerent ante conspectum suum, invenirent quemadmodum me adiuvet deus. Omnes enim sancti adiuvantur a deo, sed intus ubi nemo videt. Quomodo enim magna poena est impiorum conscientia, sic magnum gaudium piorum ipsa conscientia. *Nam gloria nostra haec est* ait apostolus, *testimonium conscientiae nostrae.* In hac gloriatur iste intus, non in flore Ziphaeo- cc 653
rum foris, qui modo ait: ECCE ENIM DEUS ADIUVAT ME. Prorsus quamvis longe futura sint quae promittit, hodie mihi dulce et praesens est adiutorium, hodie in cordis mei gaudio invenio quia sine causa dicunt quidam: *Quis ostendit nobis bona? Signatum est*

8,7sq. 2 Cor. 1,12 **12–14** Ps. 4,6sq.

e_1 (*adest usque ad* 23 apothecae (*v. app. crit.*); 27 non (*v. app. crit.*) – 8,8 nostrae) *M* α: $F F_4$ O_9 P_2 *deest* β: $D F_3 P_{26}$ γ: *K C Ca* $S P_{15}$ δ: *A G* ε: $N Bn_1$ ζ: *T S* (*pc.*) (Rm_{12} *deest*) *am lo ma mi cc*

23 apothecae] et cetera talia *add.* e_1 | anima *S G* (*pc.*) **24** ponet γ **25** ita] tamquam O_9 | nitenti] non *add.* α **27** haec omnia *om.* O_9 | parasti *M S* P_{15} δ *T* (*iuxta Vulg.*) | non] ergo *praem.* e_1 **28** proposuerunt *D Ca S* ε ζ *ma* (*cf. l.* 19) **8,2** ipse *K C* (*ac.*) | autem] enim *M* **3** et ipsi ponerent deum *tr. lo ma* **4** adiuvet] *adiuvat P_{26} δ N ma* **5** magna] opera *add. S* δ | est poena *tr.* ε *T ma* **6** conscientia[1] ... ipsa *om. S*; sic et magna gloria sanctorum P_{15} magna gaudia e_1 **7** ait] dixit ε ζ **9** quo *M* α $O_9 F_3 K C$ (*ac.*) *S* P_{15} | ait *om. S* P_{15} **10** sunt $F_3 P_{26}$ δ ε | promisit γ **11** est *om.* α | corde *S* (*pc.*) | meum *S* gaudium O_9 (*pc.*) *S* (*pc.*) δ | invenio *om.* α | quia] *quam *S* P_{15} (*cf. serm. 4,15* videte quam sine dolo fuerit) **12** ostendit] *cf.* Ψ_α; *in psalm. 4,8*; ostendet α *T* (*iuxta Vulg.*)

enim *super nos lumen vultus tui domine; dedisti iucunditatem in cor meum,* non in vineam meam, non in gregem meum, non in cuppam meam, non in mensam meam, sed *in cor meum.* ECCE ENIM DEUS ADIUVAT ME. ‚Quomodo te adiuvat?' **ET DOMINUS SUSCEPTOR EST ANIMAE MEAE; (9.) AVERTET MALA INIMICIS MEIS.** Qui modo virent, qui modo florent, igni servantur. **IN VIRTUTE TUA DISPERDES ILLOS.** Puta quia florent modo, puta quia exoriuntur sicut fenum: tu noli esse vir imprudens et stultus, ut haec adtendendo intereas in saeculum saeculi! AVERTET enim MALA INIMICIS MEIS: nam si tu fueris in corpore ipsius David, in virtute sua disperdet illos. Isti florent felicitate saeculi, pereunt in virtute dei. Non quomodo florent, sic pereunt; florent enim ad tempus, pereunt in aeternum; florent falsis bonis, pereunt veris tormentis. IN VIRTUTE TUA DISPERDES ILLOS, quos in infirmitate tua tolerasti.

mi 626 *v. 7*

9,4sq. *cf.* Ps. 91,7sq.

e_1 (*adest* 15 ecce – 9,3 illos; 7 isti – 9 aeternum; 10 ergo in (*v. app. crit.*) – illos) *M* *α*: *F* F_4 O_9 P_2 *deest* *β*: *D* F_3 P_{26} *γ*: *K C Ca* $S P_{15}$ *δ*: *A G* *ε*: *N* Bn_{12} *ζ*: *T S* (*pc.*) (*Rm_1 deest*) *am lo ma mi cc*

13 enim *om. M α D S* P_{15} *δ ε ma* | laetitiam *M F* (*cf.* Ψ_α *Vulg.*; *cf. in psalm. 4,8*) **14** corde meo *F* O_9 *D* (*ac.*) *γ* (*cf.* Ψ_α *Vulg.*; *cf. in psalm. 4,8*) | gregem] gremium *K C* (*ac.*) **16** adiuvat[1]] adiuva *C* (*ac.*) *N* | et *om.* e_1 **9,1** avertet *M C* (*pc.*) *S* (*pc.*), *cf.* Ψ_α; *LXX cod. Sinait.* ἀποστρέψει; avertit *C* (*ac.*) *Ca* (*pc.*); averte *α* O_9 *β K S* (*ac.*) P_{15} *δ ε T ma* (*iuxta plerosque Vulg. codices*; *LXX cod. Vatic.* ἀποστρέψαι) **2** qui modo[1] P_{15}; sic quomodo *M α* O_9 *β γ S δ ε ζ ma* qui modo[2] P_{15}; quomodo *S*; sic quomodo *M α* O_9 *β γ S δ ε ζ ma* | serventur *β* (*pc. D*) **3** virtute] *cf. Ps. 53,3*; *58,12* disperge eos in virtute tua; veritate *α* (*cf. Vulg.* Ψ_α, *LXX* ἐν τῇ ἀλήθειᾳ σου) | disperdes *M γ*; *cf.* Ψ_α; disperde *α* O_9 *β S* P_{15} *δ ε ζ ma* (*iuxta Vulg.*) | puta[1]] puto *K ζ* Bn_1 (*pc.*) | puta[2]] puto *K δ* Bn_1 *ζ* **5** avertit P_{15}; averte *α* O_9 *β S* P_{15} *ma* | enim *om.* O_9 *β*; *sl. A* **7** iste O_9 *K*; isto *C* (*ac.*); si isti *α* | flores *α* | felicitatem *S* P_{15} | pereunt] et *add.* e_1 (*pc.*) **8** enim *om. M* **10** tormentis] et *add. δ ε ζ* | in[1]] ergo *praem.* e_1 | disperdes] *cf. l.* 3; disperde O_9 *β γ S* P_{15} *ε ζ ma* | virtute *M* **11** tua *om. S* P_{15}

v. 8 (10.) VOLUNTARIE SACRIFICABO TIBI. Quis hoc bonum cordis vel intellegere potest alio dicente, si non in se ipso gustarit quid est VOLUNTARIE SACRIFICABO TIBI? Dicam tamen: capiat qui potest, quomodo potest; credat qui non potest, et oret ut possit. Numquid tamen istum versum ita praeterire debemus, ut eum vobis non commendemus? Dico Caritati vestrae, invitat me satis amor ipsius aliquid de illo loqui, et gratias ago deo quod intente auditis. Si autem vos fastidientes audire conspicerem, invitus ab hoc versu silerem, et tamen in corde meo, quantum dominus dignaretur concedere, non silerem. Veniat ergo in linguam quod corde conceptum est, promatur voce quod mente servatur, dicamus ut possumus quid sit VOLUNTARIE SACRIFICABO TIBI. Quod enim sacrificium hic accipiam, fratres? aut quid digne offeram domino pro misericordia eius? Victimas quaeram de grege ovium, arietem eligam, taurum aliquem in armentis prospiciam, tura certe de terra Sabaeorum adferam? Quid faciam? Quid offeram nisi quod ait: *Sacrificium laudis glorificabit me*? Quare ergo VOLUNTARIE? Quia gratis amo quod laudo. Laudo

10,16 *cf.* Ier. 6,20 17 Ps. 49,23

e_1 (*adest* 1 voluntarie - tibi; 13 quod - fratres; 17 nisi *sqq.*) *M* α: *F* F_4 O_9 P_2 *deest* β: *D* F_3 P_{26} γ: *K C Ca* *S* P_{15} δ: *A G* ε: *N* Bn_1 ζ: *T S* (*pc.*) (Rm_{12} *deest*) *am lo ma mi cc*

10,2 si non] nisi α | gustarit *M C T*; gustaret *Ca* δ ε; *gustaverit α O_9 β *S* P_{15}; gustat *K* | gustarit ... voluntarie *distinxi*; gustarit? Quid est: Voluntarie ...? *cc* 4 et *om. Ca S* P_{15} δ ε *T*; *exp. K* 5 ita] sic α | praeterire ita *tr.* δ 6 dicam α 11 in corde α 13 hic sacrificium *tr.* δ 14 deo P_{26} *S* (*pc.*) 15 deligam *M* O_9; diligam α *K C* (*ac.*) 16 prospiciam] aut *add.* P_{15} | certe] quoque δ | offeram O_9 β *S* δ ε ζ | aliter quid *S* ζ | offeram ... faciam *tr.* δ ε 17 glorificabit O_9 β *S* P_{15}; glorificavit e_1 *M* γ; glorificabis α; honorificavit *A* (*ac.*) ε; honorificabit *A* (*pc.*) *G* ζ *ma* (*iuxta Vulg.*) 18 quod] quia e_1 | laudo^2 *om.* O_9 P_{15}

deum et ipsa laude gaudeo, ipsius laude gaudeo quo laudato non erubesco. Non enim quemadmodum laudatur ab studiosis theatricarum nugarum vel auriga vel venator vel quilibet histrio et a cc 654 laudatoribus suis invitantur alii laudatores, exhortantur ut pariter clament, et cum omnes clamaverint, plerumque illo victo omnes erubescunt, non ita est deus noster: laudetur voluntate, ametur caritate, gratuitum sit quod amatur et quod laudatur. Quid est gratuitum? Ipse propter se, non propter aliud. Si enim laudas deum ut det tibi aliquid aliud, iam non gratis amas deum. Erubesceres si te uxor tua propter divitias amaret, et si forte tibi paupertas accideret, de adulterio cogitaret. Cum ergo te a coniuge gratis amari velis, tu deum propter aliud amabis? Quod praemium accepturus es a deo, avare? Non tibi terram, sed seipsum servat qui fecit caelum et terram. VOLUNTARIE SACRIFICABO TIBI: noli ex necessitate! Si enim propter aliud laudas deum, ex necessitate laudas. Si adesset tibi quod amas, non laudares deum. Vide quid dicam. Laudas deum – verbi gratia – ut tibi det amplam pecuniam: si haberes aliunde amplam pecuniam non a deo, mi 627 numquid laudares deum? Si ergo propter pecuniam laudas deum,

---

e_1 (*adest usque ad* 20 erubesco; 24 deus – 33 necessitate laudare deum (*v. app. crit.*); 35 verbi *sqq.*) *M* α: *F* F_4 O_9 P_2 *deest* β: *D* F_3 P_{26} γ: *K C Ca* *S* P_{15} δ: *A G* ε: *N* Bn_1 ζ: *T S* (*pc.*) (*Rm*$_{12}$ *deest*) *am lo ma mi cc*

---

19 et] ex P_{15}; et in δ ε *ma* | ipsius laude gaudeo *om.* e_1 *D* (*ac.*) P_{15} δ ε **21** histriones P_{15}; istrio *A*; strio *G* ε **23** et] ut P_{15} δ | omnes^2 *om.* γ **24** erubescant *S* P_{15} *G* | dominus ε **25** gratuite *S*; gratum δ | sit] et *add.* α *S* ametur α δ **27** aliud] si ergo propter pecunias laudas deum *add.* δ | erubesceres O_9 β *ma*; erubesce e_1 *M* α γ *S* P_{15} δ ε ζ **28** si forte β; forte si e_1 (*pc.*) *ma*; forte *M* O_9 γ *S* P_{15} δ ε ζ | tibi *om.* F_3; te γ **29** accederet e_1 *C Ca*; accederit *K*; et *add.* δ | ergo] enim e_1 **30** gratis] gravi *K* | amare α *K* δ ε | alium *C Ca* **31** o avare *S* δ ε ζ *ma* **33** necessitate] laudare deum *add.* e_1 **34** si *om. M* α γ **35** det tibi *tr.* α **36** si ... pecuniam *om.* O_9 **37** numquam e_1 laudas O_9 | si ... deum *om.* O_9 P_{15} | ergo] enim e_1; autem *M*

non voluntarie sacrificas deo, sed ex necessitate sacrificas, quia praeter illum nescio quid aliud amas. Inde dictum est: VOLUNTARIE SACRIFICABO TIBI. Contemne omnia, ipsum adtende: et haec quae dedit, propter dantem bona sunt. Nam dat, prorsus dat ista temporalia, et quibusdam bono eorum, quibusdam malo eorum, secundum altitudinem et profunditatem iudiciorum suorum. In quorum iudiciorum abysso expavit apostolus dicens: *O altitudo divitiarum sapientiae et scientiae dei, quam inscrutabilia sunt iudicia eius et investigabiles viae ipsius! Quis enim investigavit vias eius aut comprehendit consilia eius?* Novit quando det cui det, quando auferat cui auferat. Pete tu in hoc tempore quod tibi prosit in posterum, pete quod te adiuvet in aeternum. Ipsum autem gratis dilige, quia melius ab eo non invenis quod det quam seipsum – aut si invenis melius, hoc pete! VOLUNTARIE SACRIFICABO TIBI. Quare VOLUNTARIE? Quia gratis. Quid est gratis? **CONFITEBOR NOMINI TUO DOMINE, QUONIAM BONUM EST:** nihil aliud nisi QUIA BONUM EST. Numquid ait: ‚Confitebor

44–47 Rom. 11,33sq.

e$_1$ (*adest usque ad* 40 tibi; 52 quare *sqq.*) *M* α: *F F*$_4$ *O*$_9$ *P*$_2$ *deest* β: *D F*$_3$ *P*$_{26}$ γ: *K C Ca S P*$_{15}$ δ: *A G* ε: *N Bn*$_1$ ζ: *T S* (*pc.*) (*Rm*$_{12}$ *deest*) *am lo ma mi cc*

38 voluntarie] voluntate *O*$_9$ β | deum *C* (*ac.*) *Ca* | quia ... nescio] quapropter illum nescio propter α; quia propter nescio β **41** dat, prorsus dat *distinxi*; *cf. e. g. in psalm. 58,1,15,32*; dat prorsus, dat *cc* **42** eorum[1]] et *add. F*$_4$ β δ ε ζ **43** in *om. P*$_{15}$ **44** abyssus *S*; abissum *P*$_{15}$ | expavit] nuncupavit *S P*$_{15}$ **45** inscrutabilia] incomprehensibilia α ε *T* (*iuxta Vulg.*) **46** investigabilis *K C* (*ac.*) | ipsius] eius *F* γ *T* (*iuxta Vulg.*) | investigavit] *graec.* ἔγνω; investigabit γ (*ac. C*) *S* δ ε *ma* **47** aut] quis *add. am lo ma* | comprehendet *M O*$_9$ δ *ma* | det[1]] et δ | cui det *ir. S*; videt *P*$_{15}$ **48** auferat[1]] et *add.* δ ε ζ *ma* **51** aut] et *M* | melius invenis *tr. K* **53** et confitebor *O*$_9$ β γ δ ε ζ *ma* (*cf.* Ψ_α *Vulg.*) | quoniam] *cf. l.* 59, *Vulg.*; *fortasse legendum* *quia (*cf. ll.* 54–57, Ψ_α) **54** ob nihil *lo ma*; propter nihil *P*$_{15}$

nomini tuo domine, quia das mihi aurum et argentum, quia das mihi fructuosa praedia, quia das mihi latas divitias, amplam pecuniam, excellentissimam dignitatem'? Non; sed quid? QUIA BONUM EST. Melius nihil invenio quam nomen tuum. Ideo CONFITEBOR NOMINI TUO DOMINE, QUONIAM BONUM EST, (11.) **QUONIAM EX OMNI TRIBULATIONE ERUISTI ME.** Ideo *v. 9* intellexi quia bonum est nomen tuum: nam si hoc possem ante cc 655 tribulationes agnoscere, forte mihi necessariae non fuissent. Sed adhibita est tribulatio ad admonitionem, admonitio facta est ad tuam laudationem. Non enim intellegerem ubi essem, nisi de infirmitate mea admonitus essem.

Ex omnibus ergo tribulationibus eruisti me, **ET SUPER INIMICOS MEOS RESPEXIT OCULUS MEUS**: super illos Ziphaeos respexit oculus meus. Florem quippe illorum transii altitudine cordis ad te perveniens; inde respexi super illos et vidi quia *omnis caro fenum et omnis claritas hominis sicut flos feni*, sicut quodam

---

11,10sq. Is. 40,6

---

e_1 (*adest usque ad* 55 argentum; 57 non – 11,11 feni) *M* α: *F* F_4 O_9 P_2 *deest* β: *D* F_3 P_{26} γ: *K C Ca S* P_{15} δ: *A G* ε: *N* Bn_1 ζ: *T S* (*pc.*) (*Rm*$_{12}$ *deest*) *am lo ma mi cc*

---

55 nomini tuo] tibi e_1 *F* | fructuosa praedia ... aurum et argentum *tr. lo ma* | et *om.* e_1 **56** fructuosa praedia] fructum aut praedam *S* P_{15} **57** quid *om.* O_9 | quia] *quoniam *S* (*pc.*) *A lo ma* (*cf. l.* 53) **59** domine *om.* e_1 quoniam] *cf. l.* 53; *quia *S* P_{15} δ ε *ma* **11,1** omni] inquit *add. S* P_{15} δ (*sl. A*) eruisti] *cf.* Ψ_a; eripuisti *M* α O_9 β *C Ca S* P_{15} δ *ma* (*iuxta Vulg.*) **2** possim γ **3** tribulationem O_9 *D* | cognoscere ε *T* **7** eruisti] *cf. l.* 1; eripuisti O_9 β *C Ca* δ ε *T ma* **8** despexit P_{26}; dispexit *K* | oculos meos *K C S* **9** oculos *M K S* | meos *K S* | eorum α | altitudinem *M S* δ ε **10** pervenies *C*; perveni et *ma*; et perveniet *Ca*; et perveniens e_1 *M K S* δ ε *am* (et perveniens inde ad te *tr.*) | omnes *K* **11** omnis] *cf.* 2,12; **om. M* α P_{15} δ | claritas] gloria e_1 (*iuxta Vulg.*) | sicut[1]] ut e_1 (*iuxta Vulg.*; *cf.* 2,12; *in psalm. 59,2,37*)

loco item dicitur: *Vidi impium exaltari et elevari super cedros Libani; transii, et ecce non erat.* Quare *non erat*? Quia transisti. Quid est ‚quia transisti'? Quia non sine causa ‚sursum cor' audisti, quia non in terra ubi putresceres remansisti, quia levasti animam tuam ad deum et transcendisti cedros Libani et de illa celsitudine adtendisti, *et ecce non erat,* et quaesisti eum, *et non est inventus locus eius.* Iam labor non est ante te quia intrasti in sanctuarium dei et intellexisti in novissima. Sic et hic ita concludit: ET SUPER INIMICOS MEOS RESPEXIT OCULUS MEUS.

Hoc agite ergo, fratres, cum animis vestris: Erigite corda vestra, expolite aciem mentis vestrae, discite gratis diligere deum, discite praesens contemnere saeculum, discite voluntarie sacrificare hostiam laudis, ut transcendentes florem feni respiciatis super inimicos vestros.

12–18 Ps. 36,35sq. **18sq.** *cf.* Ps. 72,16sq.

e_1 (*adest* 21 hoc – 25 vestros) *M* α: *F* F_4 O_9 P_2 *deest* β: *D* F_3 P_{26} γ: *K C Ca* *S* P_{15} δ: *A G* ε: *N* Bn_1 ζ: *T S* (*pc.*) (*Rm*$_{12}$ *deest*) *am lo ma mi cc*

12 item *eras. K*; ita *D* P_{15} δ ε *T*; iterum *S* (*pc.*) | exaltatum P_{26} P_{15}; superexaltatum *S* (*iuxta Vulg.*); superexaltari δ ε ζ *ma* | super O_9 β (*iuxta usum Augustini, cf. in psalm. 36,3,14*; *145,10*); sicut *cett. ma* (*iuxta Vulg.*) **13** et transi(v)i α O_9 β *S* P_{15} (*cf.* Ψ_α *Vulg.*); transi *M* **14** quid ... transisti *om. K C* (*ac.*) | quia] non *add. C* (*sl.*) *Ca* | cor] non *add. Ca* **15** audisti] habuisti γ (*ir. C*) δ Bn_1 ζ *am lo* | terram *S* δ ε ζ **17** altitudine α | quaesisti *ir. S*; quaesivi *M* O_9 *T* **18** non est labor *tr.* ε *T* | transisti δ ε *T* **19** hic *om. S* P_{15} δ | ita] hic *S* (*pc.*); iste P_{15} **20** oculos meos *M K C* (*ac.*) *S* **21** *ergo agite *tr.* β ε ζ **22** expoliate O_9 *D* (*ac.*) *Ca S* P_{15} δ ε

IN PSALMUM LIV

Datierung und Lokalisierung: *keine sicheren Hinweise*

Anspielung auf das maximianistische Schisma und das Konzil von Bagai vom April 394 (in psalm. 54,26,15–19).

Vgl. AL 2,816; Zarb, Enarrationes 197–205; Rondet, Essais (1967) 199–202; id., Chronologie augustinienne: Le sermon sur le Psaume 54, in: Theologie aus dem Geist der Geschichte, Festschrift für B. Altaner, München/Freiburg 1958, 403–407; La Bonnardière, Prédication à Hippone 340.

Rekonstruierter Psalmtext Augustins:

V. 6 et dixi *wird nicht zitiert; nach* Ψ_{α} *ergänzt.*

V. 11 et non defecit: *im Erstzitat fehlt* et.

V. 14 homo unanimis: *unsicher, möglicherweise eine eingedrungene Vulgatalesart.*

V. 17 Änderung von deum *zu* dominum, *möglicherweise spontan, z. B. nach Ps. 3,5* voce mea ad dominum clamavi (*vgl.* Ψ_{ρ}).

V. 24 in te sperabo domine/in te domine speravi: *vgl. z. B. Ps. 30,15.*

1 *In finem, in hymnis, intellectus ipsi David.*
2 *Exaudi deus deprecationem meam,*
et ne despexeris precem meam,
3 *Intende mihi et exaudi me.*
Contristatus sum in exercitatione mea et conturbatus sum
4 *a voce inimici et a tribulatione peccatoris,*
quoniam declinaverunt in me iniquitates
et in ira adumbrabant me.
5 *Cor meum conturbatum est in me,*
et metus mortis cecidit super me.
6 *Timor et tremor venerunt super me,*
et contexerunt me tenebrae <et dixi:>
7 *Quis dabit mihi pennas sicut columbae,*
et volabo et requiescam?
8 *Ecce elongavi fugiens et mansi in deserto.*

Textus psalmi: **4** iniquitates Ψ_{α}; iniquitatem *Vulg.* (*LXX* ἀνομίαν); *v. app. ad 5,30; 7,13* **6** et dixi Ψ_{α}; *v. app. ad 8,2*

9 *Exspectabam eum qui me salvum faceret*
a pusillanimitate et tempestate.
10 *Submerge domine et divide linguas eorum,*
quoniam vidi iniquitatem et contradictionem in civitate.
11 *Die ac nocte circumdabit eam super muros eius iniquitas,*
et labor in medio eius (12) *et iniustitia.*
Et non *defecit de plateis eius usura et dolus.*
Non
13 *Quoniam si inimicus exprobrasset mihi,*
sustinuissem utique;
et si is qui oderat me, super me magna locutus fuisset,
absconderem me utique ab eo.
14 *Tu vero,* *homo unanimis,*
unanimis meus,
dux meus et notus meus,
15 *qui simul mecum dulces capiebas cibos,*
in domo dei ambulavimus cum consensu.
16 *Veniat mors super eos,*
et descendant in infernum viventes,
quoniam nequitia in hospitiis eorum,
in medio eorum.
17 *Ego ad dominum exclamavi,*
et dominus exaudivit me.
18 *Vespere mane et meridie enarrabo et adnuntiabo,*
et exaudiet vocem meam.
19 *Redimet in pace animam meam*
ab his qui adpropinquant mihi,
quoniam in multis erant mecum.

---

9 faceret *10,8. 33*; faciat Ψ_α; *v. app. ad 10,33* | pusilla animitate Ψ_α 10 eorum *Vulg., 11,2. 6sq. 9. 29*; *v. app. ad 11,15. 19*; *illorum (*v. app. ad 11,2. 6. 9. 29*); ipsorum Ψ_α (*v. 11,15*) 11 eam *om.* Ψ_α | eius[1]] et *add.* Ψ_α (*pc.*) 12 et non *14,38* Ψ_α *Vulg.*; non *14,1* | deficit Ψ_α (*v. app. ad 14,1. 38*) 13 et si is] ex his Ψ_α | oderunt Ψ_α | locuti fuissent Ψ_α | abscondere Ψ_α 14 homo unanimis *15,16* (*v. app.*) Ψ_α *Vulg.*; unanimis meus *15,19* (*v. app.*) 16 in[1] Ψ_α *Vulg.*; *ad (*v. app. ad 16,6. 21. 28. 30. 34. 44*); *cf. 16,23. 32. 39* ad inferos eorum[2]] ipsorum Ψ_α 17 ego] autem *add.* Ψ_α *Vulg.* (*obelo notatum*), *cf. app. ad 17,1. 10* | dominum *17,1. 11* Ψ_ρ; deum Ψ_α *Vulg., v. app. ad 17,1. 8* 18 exaudiet] dominus *add.* Ψ_α (*ac.*) 19 anima mea Ψ_α

20 *Exaudiet me deus et humiliabit illos qui est ante saecula.*
Non enim est illis commutatio,
et non timuerunt deum.
21 *Extendit manum suam in retribuendo.*
Polluerunt testamentum eius.
22 *Divisi sunt prae ira vultus eius,*
et adpropinquavit cor $\begin{matrix} eius. \\ illius. \end{matrix}$
molliti sunt sermones eius super oleum,
et ipsi sunt iacula.
23 *Iacta in dominum curam tuam,*
et ipse te enutriet.
Non dabit in aeternum fluctuationem iusto.
24 *Tu vero deus deduces eos in puteum corruptionis.*
Viri sanguinum et dolositatis
non dimidiabunt dies suos.
Ego autem in te sperabo domine.

---

20 dominus Ψ_α | humilavit Ψ_α; *v. app. ad 20,2. 3. 6. 11. 12* **22** eius *22,25. 38* Ψ_α; illius *22,1. 3 Vulg.*; *v. app. ad 22,38* **23** cura tua Ψ_α | nutriet Ψ_α; *v. app. ad 24,4. 19* **24** dolositatem Ψ_α | sperabo *27,14*; *LXX* ἐλπιῶ; speravi *27,17* Ψ_α; *v. app. ad 27,14*

v. 1 (1.) Psalmi huius titulus est: IN FINEM, IN HYMNIS, INTELLECTUS IPSI DAVID. Quid sit finis commemoramus breviter, quia nostis; *finis enim legis Christus est ad iustitiam omni credenti.* Intentio ergo dirigatur in finem, dirigatur in Christum. Quare finis dicitur? Quoniam quidquid agimus ad illum referimus, et cum ad eum pervenerimus ultra quod quaeramus non habebimus. Dicitur enim finis qui consumit, et dicitur finis qui perficit. Aliter quippe intellegimus cum audimus: ‚Finitus est cibus qui manducabatur', et aliter intellegimus cum audimus: ‚Finita est vestis quae texebatur'. In utroque audimus: ‚Finitum est', sed cibus ut iam non esset, vestis ut perfecta esset. Finis ergo noster perfectio nostra esse debet; perfectio nostra Christus: in illo enim perficimur, quia ipsius capitis membra sumus; et dictus est finis legis, quia sine illo nemo perficit legem. Cum ergo auditis in psalmis: IN FINEM – multi enim psalmi ita superscripti sunt – non sit vestra cogitatio in consumptionem, sed in consummationem. cc 655 mi 628 cc 656

(2.) IN HYMNIS: in laudibus. Sive enim tribulemur et angustemur sive laetemur et exsultemus, ille laudandus est qui et in

---

1,3 Rom. 10,4 **13** *cf.* Col. 1,18

---

e_1 (*excerpta; adest* 1 psalmi – 12 Christus; 14 cum *sqq.*) *M* α: *F* F_4 O_9 P_2 *deest* β: *D* F_3 P_{26} γ: *K C Ca* $S P_{15}$ δ: *A G* ε: *N* Bn_1 ζ: *T* Rm_{12} (*adest inde a* 16,32 descendebant) *S* (*pc.*) *am lo ma mi cc*

1,2 quid e_1 *F* (*cf. in psalm. 31,2,1* quid est finis praecepti; *58,1,21,26sq.*); qui *M* O_9 β γ *S* δ ε *ma*; quis F_4 *lo mi cc* | breviter α *ma*; *om. cett.* **3** est *om. M* (*iuxta Vulg.*) **4** ergo] enim *S* δ ε; eius P_{15} | dirigatur[1] *om.* O_9; dirigitur ε **5** quoniam] quia *F* | quidquid] quid *K C* **6** habemus e_1 O_9 *D* **7** et **om.* γ *ma* | qui[2]] quia F_4 | perfecit e_1 *S* **8** quippe *om.* e_1 | qui] quia e_1 *F* **9** cum audimus *om.* δ **10** vestes e_1 | audivimus *M S* P_{15} δ **11** ut perfecta esset vestis *tr.* O_9 *D* **12** nostra esse debet *om.* e_1 | in *om.* δ **13** perficimus *S* P_{15} dictum *Ca S A* **15** multi ... sunt *om.* e_1 **16** consumptione *M* α *K Ca* ε consummationem] consummatione α *Ca* ε; consumptione *C* **2,1** angustiemur P_{15} ε

tribulationibus erudit et in laetitia consolatur. Laus enim dei a corde et ore Christiani recedere non debet, non ut laudet in prosperis et maledicat in adversis, sed quemadmodum psalmus ille praescribit: *Benedicam dominum in omni tempore, semper laus eius in ore meo.* Gaudes: agnosce patrem blandientem; tribularis: agnosce patrem emendantem. Sive blandiatur sive emendet, eum erudit cui parat hereditatem.

(3.) Quid est ergo INTELLECTUS IPSI DAVID? Erat quidem David, ut novimus, propheta sanctus, rex Israel, filius Iesse; sed quia ex eius semine venit ad salutem nostram secundum carnem dominus Iesus Christus, saepe isto nomine ille figuratur, et David pro Christo in figura ponitur propter originem carnis ipsius. Nam secundum aliquid filius est David, secundum aliquid dominus est David: filius David secundum carnem, dominus David secundum divinitatem. Si enim per ipsum facta sunt omnia, per ipsum et ipse David factus est, ex cuius semine venit ad homines. Proinde cum interrogaret dominus Iudaeos, cuius esse filium Christum dicerent, *responderunt: David*; vidit eos remansisse in carne et amisisse divinitatem, et corrigit eos quaestione proposita: *Quomodo ergo ipse David in spiritu dicit eum*

2,6sq. Ps. 33,2 **3,3sq.** *cf.* Rom. 1,3 **8sq.** *cf.* Ioh. 1,3 **10–16** Matth. 22,41–45; *cf.* Ps. 109,1

e_1 (*adest usque ad* 2,3 consolatur) *M* α: *F* F_4 O_9 P_2 *deest* β: *D* F_3 P_{26} γ: *K C Ca* $S P_{15}$ δ: *A G* ε: *N* Bn_1 ζ: *T S* (*pc.*) (*Rm*$_{12}$ *deest*) *am lo ma mi cc*

4 non debet recedere *tr.* α **6** perscribit F_4 O_9 β | dominum] *cf.* Ψ_α; domino *K* δ (*iuxta Vulg.*) **3,1** quid] quis O_9 β | ipsi] ipsius α *K C S* P_{15} **2** rex] ex *S* P_{15} **5** ponitur in figura *tr.* α **7** filius] est *add. S* P_{15} | dominus^2] est *add. S* P_{15} **10** interrogasset δ *ma* **11** filium Christum esse *tr. lo ma* | David] cur increpabat dominus Iudaeos quando eum dicebant filium esse David *add.* β (*add. mg. post* 9 semine *D*) *Ca* **13** praeposita O_9 δ | dicit] vocaret O_9; vocat β *K* (*cf. Matth. 22,43 iuxta Vulg.*) | eum *om.* δ

dominum: ‚Dixit dominus domino meo: Sede ad dexteram meam, quoadusque ponam inimicos tuos sub pedibus tuis'? Si ergo ille in spiritu dominum eum dicit, quomodo filius eius est? Quaestionem proposuit, non filium negavit: ‚Audistis dominum: dicite quomodo filius sit; audistis filium: dicite quomodo dominus sit.' Hanc quaestionem solvit fides catholica. Quomodo dominus? mi 629
Quia *in principio erat verbum, et verbum erat apud deum, et deus erat verbum.* Quomodo filius? Quia *verbum caro factum est et habitavit in nobis.* Quia ergo David in figura Christus est, Christus autem – ut saepe commemoravimus Caritatem vestram – et caput et corpus est nec nos a Christo alienos dicere debemus, cuius membra sumus, nec nos quasi alterum computare, quia *erunt duo in carne una – sacramentum hoc magnum est,* ait apostolus, *ego autem dico in Christo et in ecclesia* –, quia ergo totus Christus caput et corpus est, cum audimus INTELLECTUS IPSI DAVID, intellegamus et nos in David. Intellegant membra Christi, et in membris suis intellegat Christus, et membra intellegant in Christo, quia caput et membra unus Christus. Caput in caelo cc 657
erat, et dicebat: *Quid me persequeris?* Nos cum illo in caelo per spem, ipse nobiscum in terra per caritatem. Ergo INTELLECTUS IPSI DAVID. Admoneamur cum audimus, et intellegat ecclesia; pertinet enim ad nos magna cura intellegendi in quo malo nunc

20sq. Ioh. 1,1 **21sq.** Ioh. 1,14 **26sq.** Eph. 5,31sq. **32** Act. 9,4

e_1 deest M α: *F* F_4 O_9 P_2 *deest* β: *D* F_3 P_{26} γ: *K C Ca* S P_{15} δ: *A G* ε: *N* Bn_1 ζ: *T S (pc.)* (Rm_{12} *deest*) *am lo ma mi cc*

14 dominum] dicens *add.* β (*cf. Matth. 22,43 iuxta Vulg.*) | dominum meum *K C* **15** quousque α **16** eum] meum *K*; illum O_9 β *N(ac.)* | eius *om.* α **17** dicentem α **18** dicentem α **23** autem *om.* α | commemoramus O_9 β *C Ca* **24** alienos a Christo *tr.* α **25** computari *A C Ca* ε **26** ut ait *S* **30** intellegant Christum *coniecit Alexanderson* | Christus] ipse Christus α membra] Christi *add.* δ ε ζ *ma* **31** membra] corpus γ **34** admoneamus α; admoneatur β; moneamur *M*

sumus, et de quo malo ut liberemur optamus reminiscentes orationis dominicae, ubi in fine dicimus: *Libera nos a malo.*

Inter multas ergo tribulationes huius saeculi plangit aliquid psalmus iste de intellectu: ille cum isto non plorat qui non habet intellectum. Porro autem, carissimi, meminisse debemus ad imaginem dei nos esse factos nec alibi quam in ipso intellectu. Nam in multis rebus a bestiis superamur; ibi autem homo ad imaginem dei factum se novit, ubi aliquid in se agnoscit amplius esse quam datum est pecoribus. Consideratis vero omnibus rebus quas habet homo invenit se eo proprie discretum a pecore, quod ipse habeat intellectum; unde quosdam contemnentes in se quod proprium et praecipuum a conditore acceperunt increpat ipse conditor dicens: *Nolite esse sicut equus et mulus, quibus non est intellectus*, et alio loco dicit: *Homo in honore positus* – in quo honore, nisi quia factus ad imaginem dei? –, ergo *in honore positus non intellexit* ait, *comparatus est iumentis insensatis et similis factus est illis.* Agnoscamus ergo honorem nostrum et intellegamus: si intellegimus, videmus non esse istam regionem gaudendi, sed gemendi, non iam exsultandi, sed adhuc plangendi; sed etsi exsultatio quaedam habitat in cordibus nostris, nondum est in re, sed in spe. Ex promisso laetamur, quia scimus non nos fallere

37 Matth. 6,13 **40sq.** *cf.* Gen. 1,27 **48sq.** Ps. 31,9 **49–52** Ps. 48,21

e$_1$ *deest* *M* α: *F F*$_4$ *O*$_9$ *P*$_2$ *deest* β: *D F*$_3$ *P*$_{26}$ γ: *K C Ca* *S P*$_{15}$ δ: *A G* ε: *N Bn*$_1$ ζ: *T S* (*pc.*) (*Rm*$_{12}$ *deest*) *am lo ma mi cc*

37 finem *S P*$_{15}$ δ ε **39** isto] illo *O*$_9$ *D* **40** meminisse *om. K C* **41** ipso] isto *O*$_9$ *D* **42** in *om. M* α *O*$_9$ *K* | separamur *Ca* δ ε *am*; non separamur *lo*; superamus *O*$_9$ | ibi] ubi *S* γ ε ζ *ma* **43** se[1]] esse *add. O*$_9$ β | ubi] ibi *O*$_9$ β *S* δ ζ *ma* **45** quod] quo *C* (*pc.*) *Ca* **46** intellectum *om.* α **47** et] *cf. in evang. Ioh. 18,1* praecipuum et proprium (*Cic. prov. cons. 2*); *ac O*$_9$ β | iste *M* δ ε **48** esse] fieri *am lo ma* (*iuxta Vulg.*) **50** factus] est *add. O*$_9$ β **51** ait *om.* α | insipientibus α (*iuxta Vulg.*) **53** videamus *O*$_9$ *D* | istam regionem non esse *tr.* α **54** sed[1]] si *M* | etsi] si *F*$_3$ *Ca* **56** promissio *F*$_4$; promissione *O*$_9$ β

promittentem. Verum quod adtinet ad praesens tempus, in quo malo, in quibus angustiis simus audite; et si viam istam tenetis, quod auditis in vobis agnoscite. Quisquis enim nondum tenet iter pietatis miratur quia talia gemunt membra David. Non enim 60
videt in se ista: quamdiu in se ista non videt, nondum est ibi, non sentit quod corpus sentit, quia praeter corpus est. Incorporetur, et sentiet.

v. 2sq. Dicat ergo et audiamus, audiamus et intellegamus: (4.) **EXAUDI DEUS DEPRECATIONEM MEAM ET NE DESPEXERIS PRECEM** mi 630
MEAM, INTENDE MIHI ET EXAUDI ME. Satagentis, solliciti, in tribulatione positi verba sunt ista. Orat mala patiens, de malo liberari desiderans; superest ut audiamus in quo malo sit cum 5
dicere coeperit. Agnoscamus ibi nos esse, ut communicata tribulatione coniungamus orationem. **CONTRISTATUS SUM IN EXERCITATIONE MEA ET CONTURBATUS SUM.** Ubi contristatus? ubi conturbatus? IN EXERCITATIONE MEA inquit: homines malos quos patitur commemoraturus est eandemque passionem malo- cc 658
rum hominum exercitationem suam dixit? Ne putetis gratis esse malos in hoc mundo et nihil boni de illis agere deum! Omnis malus aut ideo vivit ut corrigatur, aut ideo vivit ut per illum bonus exerceatur. Utinam ergo qui nos modo exercent conver-

---

e$_1$ (*adest inde a* 3,64 dicat) *M* α: *F F*$_4$ *O*$_9$ *P*$_2$ *deest* β: *D F*$_3$ *P*$_{26}$ γ: *K C Ca S P*$_{15}$ δ: *A G* ε: *N Bn*$_1$ ζ: *T S* (*pc.*) (*Rm*$_{12}$ *deest*) *am lo ma mi cc*

---

59 quod] quid *C Ca* | audistis *M O*$_9$ *D* (*ac.*) **61** quamdiu] et *add.* δ ε ζ *ma* **64** intellegamus *O*$_9$ β; dicamus *M* α γ *S P*$_{15}$ δ ε ζ *ma* **4,2** deprecationem] *cf.* Ψ_α; orationem *O*$_9$ *D* (*iuxta Vulg.*) | dispexeris *e*$_1$ α *D K C P*$_{15}$ ε | precem] *cf.* Ψ_α; deprecationem *D S P*$_{15}$ (*iuxta Vulg.*); orationem *O*$_9$ **4** ista] haec δ ε ζ mala *e*$_1$ (*vl.* mula) *O*$_9$; multa *cett. ma* **5** desideras *e*$_1$ (*ac.*) | audiamus] videamus *lo*; ut *add. S* δ | sit] et *add.* α γ δ ε ζ *ma* | sit ... agnoscamus *distinxi*; sit. Cum ... coeperit, agnoscamus *cc* **6** cognoscamus *P*$_{15}$ δ | nos ibi *tr.* α *F*$_3$ **8** conturbatus ubi contristatus *tr. e*$_1$ **10** patiuntur *S P*$_{15}$ | commemoratus *lo* **11** dixit] *signum interrogationis posui* | malos esse *tr. O*$_9$ β **12** malo *e*$_1$ **13** malos *e*$_1$ *K S*

tantur et nobiscum exerceantur! Tamen quamdiu ita sunt ut exerceant, non eos oderimus, quia in eo quod malus est quis eorum utrum usque ad finem perseveraturus sit ignoramus, et plerumque cum tibi videris odisse inimicum, fratrem odisti et nescis. Diabolus et angeli eius in scripturis sanctis manifestati sunt nobis quod ad ignem aeternum sint destinati. Ipsorum tantum desperanda est correctio, contra quos habemus occultam luctam, ad quam luctam nos armat apostolus dicens: *Non est vobis colluctatio adversus carnem et sanguinem* – id est adversus homines quos videtis – *sed adversus principes et potestates et rectores mundi tenebrarum harum.* Ne forte cum dixisset *mundi,* intellegeres daemones esse rectores caeli et terrae, *mundi* dixit *tenebrarum harum*, *mundi* dixit amatorum mundi, *mundi* dixit impiorum et iniquorum, *mundi* dixit de quo dicit evangelium: *Et mundus eum non cognovit.* Si enim mundus non cognovit lucem, quia *lux in tenebris lucet et tenebrae eam non comprehenderunt*, et ipsae tenebrae quae non comprehenderunt lucem praesentem mundi

4,17 usque ad finem perseveraturus] *cf.* Matth. 10,22 **19sq.** *cf.* Matth. 25,41 **22–25** Eph. 6,12 **28sq.** Ioh. 1,10 **29sq.** Ioh. 1,5

e_1 (*adest usque ad* 17 ignoramus; 19 diabolus *sqq.*) *M* α: *F* F_4 O_9 P_2 *deest* β: *D* F_3 P_{26} γ: *K C Ca* S P_{15} δ: *A G* ε: *N* Bn_1 ζ: *T S* (*pc.*) (*Rm*$_{12}$ *deest*) *am lo ma mi cc*

16 oderemus $\gamma\,\delta\,\varepsilon$ | malum α *S* **17** utrum *om.* $O_9\,\beta$ | ad] *in $O_9\,\beta$ *ma* (*cf. in psalm. 55,9,30*; *59,5,7*) **18** cum *om.* Bn_1; quem *N* **19** diabolus] enim *add.* e_1 | manifesti α **20** sint] sunt α Bn_1 **21** correptio *D* P_{26} **22** armat nos *tr.* α | amat e_1 (*ac.*) | vobis] nobis $O_9\,\gamma$ *ma* (*iuxta Vulg.*) **23** est] non *add.* $\delta\,\varepsilon$ *T* **24** principes et *om.* γ **25** harum *om.* α (*cum quibusdam Vulgatae codicibus*) **26** rectores] esse *add.* δ | terrae] id est *add.* O_9 **27** harum *om.* α (*cf. l.* 25) | dixit[1]] dixi e_1 | amatores *M*; amatorem O_9 *Ca* | amatorum ... dixit *om.* e_1 **28** dixit] dixi e_1 | quo] quibus O_9 | dicit evangelium] in evangelio dixit α **29** lux *om.* α **30** et[2] ... comprehenderunt *om.* P_{15}; tenebrae in nobis lux in domino δ (*cf. l.* 38) | et[2] ... lucem *om. S*

nomine appellantur. Harum tenebrarum sunt illi rectores. De ipsis ergo rectoribus habemus determinatam scripturarum sententiam, quod omnino inde reditus alicuius eorum sperandus non est. At vero de ipsis tenebris, quarum illi rectores sunt, non sumus certi ne forte qui erant tenebrae fiant lux. Fidelibus quippe iam factis dicit apostolus: *Fuistis aliquando tenebrae, nunc autem lux in domino*: tenebrae in vobis, lux in domino. Ergo, fratres, omnes mali, cum mali sunt, exercent bonos. Ecce enim breviter audite et intellegite. Si bonus es, inimicum non habebis nisi malum. Porro tibi ea bonitatis regula praefixa est, ut imiteris bonitatem patris tui, *qui facit solem suum oriri super bonos et malos et pluit super iustos et iniustos.* Neque enim tu habes inimicum et deus non habet. Tu quidem eum habes inimicum qui tecum creatus est, ille vero eum quem creavit. Inimicos ergo dei malos et iniquos saepe in scripturis legimus, et parcit eis ille qui non habet quod illi imputet inimicus, cui omnis inimicus ingratus est: ab illo enim habet quidquid boni habet, ab ipso enim habet misericordiam quidquid est etiam unde tribulatur. Ad hoc enim tribulatur ne superbiat, ad hoc tribulatur ut humilis agnoscat excelsum. Tu ergo inimico tuo, quem intolerabiliter pateris, quid praestitisti? Si ille eum habet inimicum qui ei tanta praesti- mi 631 cc 659

37sq. Eph. 5,8 **42sq.** Matth. 5,45

e_1 (*adest usque ad* 35 est) *M* α: *F* F_4 O_9 P_2 *deest* β: *D* F_3 P_{26} γ: *K C Ca* $S P_{15}$ δ: *A G* ε: *N* Bn_1 ζ: *T S* (*pc.*) (*Rm*$_{12}$ *deest*) *am lo ma mi cc*

32 appellatur *K*; appellavit *G* (-ti *ac.*); appellat *A* (*pc.*); appellat amatores mundi P_{15} **33** scripturarum *om.* O_9; scripturae e_1 *F* **36** quae α O_9 β **38** tenebrae ... domino *om. C Ca S* P_{15}; et ipsae tenebrae non comprehenderunt δ (*cf. l.* 30) | nobis ε **39** sint β **41** regula bonitatis *tr. am lo ma* **42** orire *K C* **45** eum *om. S* P_{15} | inimicus *K* ε **46** parcet α *C Ca M* δ ε ille *om. S* P_{15} **47** illi] ei ε **48** habet boni *tr. S* P_{15} δ | enim habet^2 *om. S* P_{15} **49** est *om.* α **50** enim] unde *add.* O_9 | ne ... tribulatur *om.* O_9 | excelsum agnoscat *tr.* α **51** ergo] vero δ

tit, et *facit solem suum oriri super bonos et malos et pluit super iustos et iniustos*, tu qui nec solem potes oriri facere nec super terras pluere, aliquid unum servare non potes inimico, ut sit tibi pax in terra homini bonae voluntatis? Ergo quoniam haec tibi dilectionis regula figitur, ut imitans patrem diligas inimicum – *Diligite* enim inquit *inimicos vestros* –, in hoc praecepto quomodo exercereris, si nullum inimicum patereris? Vides ergo prodesse tibi aliquid et quod deus parcit malis: prosit tibi ad habendam misericordiam, quia et tu forte si bonus es, ex malo factus es bonus, et si deus non parceret malis, nec tu qui gratias ageres appareres. Parcat ergo aliis qui pepercit et tibi: non enim cum transieris, intercludenda est via pietatis.

(5.) Unde ergo iste orat positus inter malos, quorum inimicitiis exercebatur? Quid ait? CONTRISTATUS SUM IN EXERCITATIONE MEA ET CONTURBATUS SUM. Cum extendit dilectionem ut diligat inimicos, adfectus est taedio multorum inimicitiis, multorum rabie circumlatratus, et quadam humana infirmitate succubuit: vidit se iam incipere penetrari mala persuasione diabolica, ut odium inducat adversus inimicos; reluctans odio ut per-

55sq. *cf.* Luc. 2,14 **57sq.** Matth. 5,44sq. **5,4** adfectus est taedio] *cf.* Ps. 118,53 (*cf.* 8,28sq.)

e_1 (*adest* 5,1 unde – 2 exercebatur; 3 cum – 6 succubuit) *M* α: *F* F_4 O_9 P_2 *deest* β: *D* F_3 P_{26} γ: *K C Ca* $S P_{15}$ δ: *A G* ε: *N* Bn_1 ζ: *T S* (*pc.*) (Rm_{12} *deest*) *am lo ma mi cc*

54 poteris α | orire *K C* | terram $O_9 \beta$ **55** unum aliquid *tr. lo* | servare inimico non potes *tr. am lo ma*; non poteris servare inimico *F* | inimico tuo *M* $O_9 \beta$ **56** hominibus *M* α (*cf. Luc. 2,14*) **58** enim *om.* α O_9 *Ca D* | inimicos vestros inquit *tr.* α **59** exereris α; exerceris *M* **60** parcet $\alpha \delta \varepsilon$ **61** tu forte et *tr.* α **62** parcet α | malos δ **63** parcit *F*; parcet F_3 | et *om.* β **64** pertransieris δ **5,5** multorum rabie circumlatratus *om.* e_1 **6** succumbens α | penetrare *K* $S P_{15}$ | mala] malae δ; male Bn_1 **7** induat *M* γ $S P_{15}$ adversum $\delta \varepsilon \zeta$ *ma*

ficeret dilectionem in ipsa pugna et lucta turbatus est. Eius enim vox est et in alio psalmo: *Turbatus est prae ira oculus meus.* Et quid ibi sequitur? *Inveteravi in omnibus inimicis meis.* Velut tempestate et fluctibus mergi coeperat sicut Petrus; ille enim calcat fluctus huius saeculi, qui diligit inimicos. Christus in mari ambulabat intrepidus, cuius omnino de corde auferri non poterat inimici dilectio, qui pendens in cruce dicebat: *Pater ignosce illis, quia nesciunt quid faciunt.* Et Petrus voluit ambulare. Ille tamquam caput, Petrus tamquam corpus, quia *super hanc petram* inquit *aedificabo ecclesiam meam.* Iussus est ambulare, et ambulabat gratia iubentis, non viribus suis, sed cum videret *ventum validum, timuit* et mergi coeperat conturbatus in exercitatione
v. 4 sua. A quo vento valido? **A VOCE INIMICI ET A TRIBULATIONE PECCATORIS.** Ergo quomodo ille clamavit in fluctibus: *Domine pereo, salva me,* talis et huius vox praecessit: EXAUDI DEUS DEPRECATIONEM MEAM ET NE DESPEXERIS PRECEM MEAM; INTENDE MIHI ET EXAUDI ME. ‚Quare? Quid enim pateris? quid gemis?' CONTRISTATUS SUM IN EXERCITATIONE MEA. Exerceri me qui-

9sq. Ps. 6,8 **10–22** *cf.* Matth. 14,25–31 **14sq.** Luc. 23,34 **16sq.** Matth. 16,18

e$_1$ (*adest* 8 in – est; 20 a voce *sqq.*; *v. app. crit.*) *M* α: *F F*$_4$ *O*$_9$ *P*$_2$ *deest* β: *D F*$_3$ *P*$_{26}$ γ: *K C Ca S P*$_{15}$ δ: *A G* ε: *N Bn*$_1$ ζ: *T S* (*pc.*) (*Rm*$_{12}$ *deest*) *am lo ma mi cc*

8 ipsam dilectionem $\delta\,\varepsilon\,\zeta$ *ma* | lucta et pugna *tr. e*$_1$ **9** et **om. M O*$_9$ $\beta\,\gamma$ **10** veluti *O*$_9$; velut in β *Ca* $\delta\,\varepsilon\,\zeta$; veluti in *lo ma* **12** saeculi huius *tr.* δ **13** ambulat *F*$_3$ δ *Bn*$_1$ | cuius omnino auferri de corde *tr. O*$_9$ *D*; de cuius omnino auferri corde *tr. F*$_3$; de cuius omnino de auferri corde *P*$_{26}$ **15** ambulare] et *add. O*$_9$ β **16** caput] et *add.* δ | Petrus] ille α | inquit petram *tr.* α *O*$_9$ β **19** mergi] iam *add. lo ma* **20** a^1 *om. O*$_9$ | a^2] et ideo ponitur *add. e*$_1$ **21** ergo ... fluctibus] in fluctibus positus clamat sicut Petrus clamavit *e*$_1$ **23** et ... meam *om. O*$_9$ | ne ... meam *om. e*$_1$ **25** quidem me *tr.* α quidem *om. O*$_9$ β

dem inter malos posuisti, sed nimis exsurrexerunt supra vires
cc 660 meas: tranquilla perturbatum, manum extende mergenti! CONTRISTATUS SUM IN EXERCITATIONE MEA ET CONTURBATUS SUM A VOCE INIMICI ET A TRIBULATIONE PECCATORIS, **QUONIAM**
mi 632 **DECLINAVERUNT IN ME INIQUITATES ET IN IRA ADUMBRABANT ME.** Audistis fluctus et ventos: tamquam humiliato insultabant, et ille orabat; undique illi strepitu insultationis saeviebant, at ille intus invocabat quem non videbant. (**6.**) Cum aliquid tale patitur Christianus, non debet facile *ultum ire eum a quo patitur et velle ventum vincere, sed convertere se ad orationem, ne amittat dilectionem. Neque enim timendum est ne aliquid
5 faciat homo inimicus: quid enim facturus est? Multa mala dicturus, opprobria iaculaturus, in conviciis saeviturus; sed quid tibi? *Gaudete* inquit *et exsultate, quoniam merces vestra magna est in caelis.* Ille in terra geminat convicia, tu in caelo lucra. Sed saeviat amplius, possit et aliquid amplius: quid te securius cui dictum est:
10 *Nolite timere eos qui corpus occidunt, animam autem non possunt occidere*? Quid est ergo timendum quando pateris inimicum? Ne

---

6,7sq. Matth. 5,12 **10sq.** Matth. 10,28

---

e_1 (*adest usque ad* 33 videbant) *M* α: *F* F_4 O_9 P_2 *deest* β: *D* F_3 P_{26} γ: *K C Ca* $S P_{15}$ δ: *A G* ε: *N* Bn_1 ζ: *T S* (*pc.*) (*Rm*$_{12}$ *deest*) *am lo ma mi cc*

---

26 super β **27** perturbat e_1 **28** et conturbatus sum *om.* α **30** iniquitates] *cf.* 7,13, Ψ_α; iniquitatem γ δ *ma* (*LXX* ἀνομίαν) | adumbrabant me] *cf.* 7,14, Ψ_α; adumbrabunt me δ; adumbrant me *Ca*; molesti erant mihi α (*iuxta Vulg.*) **31** humiliantes α | insultabunt δ **32** et ... at *dubium*; *fortasse legendum* et ... et *vel* at ... at **6,1** tale aliquid *tr.* α **2** ultum ire *scripsi monente Bauer:* ultum ire in *coniecit* (*cf. WSt 116, 2003, 174sq.*; *crucibus incluseram*; *cf. WSt 115, 2002, 311sq.*); velut ire in *M* α γ *S* P_{15} δ ε; vel odire O_9 β; velut odio ire in ζ *lo ma* **3** ad] in δ **6** opprobria iaculaturus *om.* δ in conviciis saeviturus] conviciis insecuturus α **10** noli O_9 *D S* P_{15} | corpus occidunt] *cf.* 7,22; *in psalm. 51,9,7*; occidunt corpus *tr.* α (*iuxta Vulg.*) animas $S P_{15}$ **11** ne] nec β; non O_9

conturbetur tibi dilectio qua diligis inimicum. Etenim inimicus ille homo, caro et sanguis, quod videt in te appetit. Alius autem inimicus occultus, rector harum tenebrarum quas tu pateris in carne et sanguine, †alterum occultum† tuum petit, thesauros tuos interiores depraedari et vastare molitur. Duos ergo inimicos constitue tibi ante oculos: unum apertum, alterum occultum; apertum hominem, occultum diabolum. Homo ille hoc est quod tu secundum naturam humanam, secundum fidem autem et dilectionem nondum quod tu, sed poterit esse quod tu. Cum ergo sunt duo, unum vide, alterum intellege; unum dilige, alterum cave. Namque et inimicus ille quem vides hoc in te vult humiliare unde vincitur. Verbi gratia, si divitiis tuis vincitur, pauperem te vult facere; si viribus tuis vincitur, debilem te vult facere; si honore tuo vincitur, humilem te vult facere; ea ergo adtendit in te vel deicere vel auferre quibus vincitur. Et ille occultus inimicus illud tibi vult tollere unde vincitur. Homo enim hominem vincis humana felicitate, diabolum autem vincis inimici dilectione. Quomodo ergo homo ambit auferre tibi et detruncare aut evertere felicitatem qua vincitur, sic et diabolus hominem vult vincere auferendo unde vincitur. Sed cura in corde servare inimici dilectionem, qua diabolum vincis! Saeviat homo quantum potest,

e_1 deest *M* *α*: *F* F_4 *O_9* P_2 *deest* *β*: *D* F_3 P_{26} *γ*: *K C Ca* *S* P_{15} *δ*: *A G* *ε*: *N* Bn_1 *ζ*: *T S* (*pc.*) (*Rm_{12} deest*) *am lo ma mi cc*

12 tibi] *in te *β S* P_{15} *δ ε* | qua] quia *O_9 ε* | inimicos *S* P_{15} **14** harum tenebrarum rector *tr. O_9 β* **15** alterum occultum *e l.* 17 *sumptum videtur* (*cf. WSt 115, 2002, 313sq.*); alterum *oculum *coniecit Bauer* (*cf. WSt 116, 2003, 174*) **16** inimicos ergo *tr. O_9 S* **17** oculos tuos P_{15} *β* | apertum] et *add. am lo ma* **19** secundum[2] ... nondum] sed nondum fide et dilectione *O_9* (-em *ac.*) *β* | autem fidem *tr. M A* | fidem ... nondum *om. S* P_{15} **21** sint *lo ma* **22** in hoc *tr. O_9 β* (*sed cf. l.* 25sq.) **24** si[1] ... facere *om. O_9* | *honore ... humilem ... viribus ... debilem *tr. β ε ζ ma* **25** tendit *F*; intendit F_4 **26** ille] ideo *O_9* | ille occultus inimicus *om. γ* **27** vult *om. γ* **29** et] aut *M*; vel *F* avertere P_{15} *δ ε ζ am lo* **30** *vult hominem *tr. α O_9 β S* P_{15}

auferat quidquid potest: si diligitur aperte saeviens, victus est occulte saeviens.

cc 661 (7.) At iste conturbatus et contristatus orabat tamquam turbato prae ira oculo suo. Ira vero, fratres, si fuerit inveterata, iam odium est. Ira turbat oculum, odium exstinguit: ira festuca est, odium trabes est. Aliquando odisti et corripis irascentem: in te est odium, in illo ira quem corripis. Merito tibi dicitur: *Eice primum trabem de oculo tuo, et sic videbis eicere festucam de oculo fratris tui.* Nam ut noveritis quantum intersit inter iram et odium: quotidie homines irascuntur filiis suis, date qui oderint filios suos! Conturbatus iste orabat et contristatus, luctans adversus *odium conviciatorum, non ut aliquem eorum convicium
mi 633 referendo vinceret, sed ne aliquem eorum odisset. Hinc orat, hinc petit A VOCE INIMICI ET A TRIBULATIONE PECCATORIS, QUONIAM DECLINAVERUNT IN ME INIQUITATES ET IN IRA ADUMBRABANT ME. **COR MEUM CONTURBATUM EST IN ME.** *v. 5* Hoc est illud alibi dictum: *Turbatus est prae ira oculus meus*; et si

7,1-3 *cf.* Ps. 6,8 **5-7** Matth. 7,5 **15** Ps. 6,8

e$_1$ (*adest* 7,11 hinc *sqq.*) *M* α: *F F*$_4$ *O*$_9$ *P*$_2$ *deest* β: *D F*$_3$ *P*$_{26}$ γ: *K C Ca S P*$_{15}$ δ: *A G* ε: *N Bn*$_1$ ζ: *T S* (*pc.*) (*Rm*$_{12}$ *deest*)

33 aperte *om. M F*$_4$ *O*$_9$ *S P*$_{15}$ **7,1** et contristatus *om.* γ **2** prae ira] praeire ε | oculo suo] oculus *S P*$_{15}$ | fratris ε *ma* **3** exstinguet γ **4** trabis *M* α *C Ca* δ ε | corripuisti *D* δ; corripuis ε **5** dicetur *M* β *C Ca S P*$_{15}$; diceretur *O*$_9$ **6** sic] tunc α (*iuxta Vulg.*) | valebis α **8** oderunt *M P*$_{15}$; oderit *O*$_9$ β **10** odium conviciatorum *scripsi* (*forsitan legendum* odia conviciatorum); *cf. WSt 115, 2002, 308sq.*; *116, 2003, 189*; omnia conviciatorum *P*$_{15}$; omnia omnium conviciatorum *M F*$_4$ *O*$_9$ γ *S* (*ac.*) δ ε *T*; omnia convicia omnium conviciatorum *S* (*pc.*) *lo ma*; omnia omnium conviciatorum convicia *F* β | convicium] *cf. l.* 23; convicio *S P*$_{15}$ δ ε; convicia *O*$_9$ β **11** hinc orat *om. S P*$_{15}$ **12** peccatorum α **13** iniquitates] *cf.* 5,30; iniquitatem *M S P*$_{15}$ δ ε *ma* | in^2 *om. F*$_4$ δ **14** contristatum *M* γ *S P*$_{15}$ δ ε ζ (*cf. Ps. 54,3*)

oculus turbatus est, quid sequitur? ET METUS MORTIS CECIDIT SUPER ME. Vita nostra dilectio: si vita dilectio, mors odium est. Cum coeperit homo timere ne oderit quem diligebat, mortem timet, et acriorem mortem et interiorem mortem, qua occiditur anima, non corpus. Adtendebas hominem saevientem in te: quid erat facturus contra quem tibi securitatem tuus dominus dederat dicens: *Nolite timere eos qui corpus occidunt*? Ille saeviendo corpus occidit, tu odium habendo animam occidisti; et ille corpus alienum, tu animam tuam.

v. 6 METUS ergo MORTIS CECIDIT SUPER ME, (8.) TIMOR ET TREMOR VENERUNT SUPER ME, ET CONTEXERUNT ME TENEBRAE – *qui odit fratrem suum, in tenebris est usque adhuc*; si dilectio lumen est, odium tenebrae –; et quid sibi ait in illa infirmitate

v. 7 positus et in illa exercitatione turbatus? QUIS DABIT MIHI PENNAS SICUT COLUMBAE, ET VOLABO ET REQUIESCAM? Aut mortem optabat aut solitudinem desiderabat. ‚Quamdiu' inquit ‚id mecum agitur, id mihi praecipitur ut inimicos diligam? Convicia istorum crebrescentia et adumbrantia me commovent oculum meum, perturbant lumen meum, appetunt cor meum,

22 Matth. 10,28 **8,3** 1 Ioh. 2,9. 11

e_1 (*adest usque ad* 19 timet; 25 metus *sqq.*) *M* α: *F* F_4 O_9 P_2 *deest* β: *D* F_3 P_{26} γ: *K C Ca* $S P_{15}$ δ: *A G* ε: *N* Bn_1 ζ: *T S* (*pc.*) (Rm_{12} *deest*) *am lo ma mi cc*

16 turbatus est] turbatus *M K* Bn_1; turbatur *C Ca S* P_{15} δ *N* **17** dilectio[1]] est *add.* F_4 O_9 F_3 *Ca S ma* | si vita dilectio *om.* e_1 **19** quia *F S* | occidit animam *S* P_{15} **22** noli *S* P_{15} | occidunt corpus *tr.* δ (*cf.* 6,10) | ille *om. S* P_{15} **23** odium β P_{15} (*cf. l.* 10sq.); odio *cett. ma* **25** ergo] enim *S* P_{15} **8,2** tenebrae] et dixi *add.* γ ε ζ *ma* (*cf. Ps. 54,6*) **5** et ... turbatus *om.* O_9 | conturbatus *C* (*pc.*) *Ca* δ **7** *optavit e_1 O_9 β *S* | *desideravit e_1 β | inquit *om. S* P_{15} **8** diligam] *signum interrogationis posui* **9** et adumbrantia me *om.* e_1 | me *om.* δ ε | commovendo O_9 β **10** perturbant] a *ir. C*; perturbat *Ca*; conturbant δ | oppetunt O_9 β | appetunt ... meam *om.* e_1

interficiunt animam meam. Vellem ut abirem, si infirmus sum, ne manendo augeam peccata peccatis, aut certe separari paululum a genere humano. Non patiatur vulnus meum crebras plagas, ut sanatum exercitationi reddatur.' Fit hoc, fratres, et surgit plerumque in animo servi dei desiderium solitudinis non ob aliud nisi propter turbam tribulationum et scandalorum, et dicit: QUIS DABIT MIHI PENNAS? Videt se sine pennis – an potius ligatis pennis: si desunt dentur, si ligatae sunt solvantur, quia etiam qui solvit pennas avis dat illi pennas suas. Non enim habebat eas
cc 662 tamquam suas, quibus volare non poterat: ligatae pennae onus faciunt. QUIS inquit DABIT MIHI PENNAS SICUT COLUMBAE, ET VOLABO ET REQUIESCAM? Requiescet ubi? Duos dixi sensus hic esse: aut sicut ait apostolus: ⟨***⟩ *dissolvi et esse cum Christo; multo enim magis optimum*; etenim et ipse quamvis fortis, quamvis magnus, quamvis corde robustissimus, quamvis in Christo miles invictus, in exercitatione sua quantum legimus conturbatus est et ait: *De cetero nemo mihi molestus sit*, tamquam diceret de

23sq. Phil. 1,23 **27** Gal. 6,17

e$_1$ (*adest usque ad* 14 reddatur) *M* α: *F F*$_4$ *O*$_9$ β: *D F*$_3$ *P*$_{26}$ γ: *K C Ca S P*$_{15}$ δ: *A G* ε: *N Bn*$_1$ ζ: *T S* (*pc.*) (*Rm*$_1$ *deest*) *am lo ma mi cc*

11 animam meam] *cf.* 6,10; *Matth. 10,28*; animum meum *M* α *O*$_9$ β γ *S P*$_{15}$ vellem ut] vellunt utinam *O*$_9$ β | abirem] habitarem *A* (*ac.*) | si] sed *S lo ma* **12** augeantur δ (ut *praem. A*) ε | separarer α β *ma*; separares *O*$_9$ **13** non] ne γ *ma* **16** turbas *O*$_9$ β **17** mihi dabit *tr. am lo ma* **18** etiam] reddet *add. M*; reddit *add. O*$_9$ | qui solvit pennas avis dat] *exspectaris* solvit pennas avis qui dat; *fortasse Augustinus ipse erravit* **19** avis dat α β; adiuvat *M*; adiuvat dat *O*$_9$; aut dat reddit γ (avi *praem. pc. K Ca*); avi aut dat aut reddit *S* (*ir.*) *P*$_{15}$ δ (aut dat *pc. G*; dat aut *pc. A*) ε ζ *ma* **21** mihi dabit *tr.* δ ε **22** dixit *O*$_9$ δ ε ζ **23** aut] at *F*$_3$ *P*$_{26}$ | apostolus] *lacunam notavi*; *addendum* optabam *vel sim.* (*cf. l.* 52; *WSt 115, 2002, 305–307*) **24** et *om. O*$_9$ β γ *A* | quamvis fortis *om. O*$_9$

illo *psalmus: *Taedium detinuit me a peccatoribus relinquentibus legem tuam.* Conatur ergo homo plerumque corrigere homines distortos, pravos, pertinentes quidem ad curam suam, sed in quibus deficiat omnis humana industria et vigilantia: corrigere non potest, pati necesse est. Et qui corrigi non potest tuus est aut consortio generis humani aut plerumque ecclesiastica communione, intus est: quid facies? quo ibis? quo te separabis, ut ista non patiaris? Sed adesto, loquere exhortare blandire minare corripe! mi 634 ‚Feci omnia, quidquid virium habui impendi et expressi: nihil me video profecisse. Omnis opera insumpta est, dolor remansit. Quomodo ergo requiescat cor meum a talibus, nisi ut dicam: QUIS DABIT MIHI PENNAS SICUT COLUMBAE?' Tamen non sicut corvo. Columba a molestiis quaerit avolationem, sed non amittit dilectionem. Columba enim pro signo dilectionis ponitur, et in ea gemitus amatur. Nihil tam amicum gemitibus quam columba; die noctuque gemit tamquam hic posita ubi gemendum est. Quid ergo dicit iste dilector? ‚Convicia hominum ferre non possum; stridunt dentibus, rabie feruntur, accenduntur iracundia, in ira adumbrant me. Prodesse illis non possum: utinam requiescam

28sq. Ps. 118,53 **39–41** *cf.* Gen. 8,6–11 **45** *cf.* Ps. 36,12; Act. 7,54

e_1 (*adest* 38 quomodo – 43 est) *M* α: *F* F_4 O_9 P_2 *deest* β: *D* F_3 P_{26} γ: *K C Ca* SP_{15} δ: *A G* ε: *N* Bn_1 ζ: *T S* (*pc.*) (*Rm*$_{12}$ *deest*) *am lo ma mi cc*

28 psalmus *scripsi* (*cf. WSt 115, 2002, 307sq.*); psalmo *codd. ma* | tenuit $O_9\beta\zeta$ (*iuxta Vulg.*) | relinquentibus *M K C* SP_{15}; derelinquentibus $\alpha\beta$ *Ca* $\delta\varepsilon\zeta$ *ma* (*iuxta Vulg.*) **29** corripere α **31** corrigi δ **32** tuus] *fort. legendum* *frater tuus; *cf. serm. Denis 20,7* doles quoniam et ille frater tuus est, membrum tuum est **34** intus] iunctus δ | non ista *tr.* β **36** pressi SP_{15} **37** consumpta α; insummata $\delta\varepsilon$ **38** ergo *om.* α | *requiescet $\beta\delta\varepsilon\zeta$ *ma*; requiescit *M* | a talibus] et alibi SP_{15} **39** et tamen $S\delta\varepsilon\zeta$ | non tamen *tr.* $O_9\beta$ **40** abolitionem O_9 **41** pro] in $O_9\beta$ **45** dentibus α (*cf. Ps. 36,12; Act. 7,54*); *om. M* $O_9\beta\gamma SP_{15}\delta\varepsilon\zeta$ *ma* **46** adumbrabant *M S* $\beta\gamma\delta$ (*cf.* 5,30; *Ps. 54,4*)

alicubi ab eis separatus corpore, non amore, ne in me conturbetur ipsa dilectio! Verbis meis et collocutione mea prodesse non possum: orando pro eis forsitan prodero.' Dicunt ista homines, sed plerumque ita ligantur ut volare non possint. Forte enim non ligantur visco, sed ligantur officio. Si autem ligantur cura et officio et deserere non possunt, dicant: *Optabam dissolvi et esse cum Christo, multo enim magis optimum; manere in carne necessarium propter vos.* Columba religata adfectu, non cupiditate, volare non poterat propter implendum officium, non propter parvum meritum.

Tamen desiderium in corde necesse est ut sit; nec patitur hoc desiderium nisi qui coeperit ambulare angustam illam viam, ut noverit quia non desunt ecclesiae persecutiones etiam in hoc tempore, quando tranquillitas videtur ecclesiae, ab his quidem persecutionibus, quas martyres nostri passi sunt. Non autem cc 663 desunt persecutiones, quia verum est illud: *Omnes qui volunt pie vivere in Christo persecutionem patiuntur.* Non pateris persecutionem: non vis pie vivere in Christo. Vis probare verum esse quod dictum est? Incipe pie vivere in Christo! Quid est pie vivere in Christo? Ut pertineat ad viscera tua quod ait apostolus: *Quis*

52–54 Phil. 1,23sq. **58** *cf.* Matth. 7,14 **62sq.** 2 Tim. 3,12 **66–68** 2 Cor. 11,29

e_1 deest M α: $F F_4$ O_9 P_2 *deest* β: $D F_3 P_{26}$ γ: $K C Ca$ $S P_{15}$ δ: $A G$ ε: $N Bn_1$ ζ: $T S$ (*pc.*) (*Rm_{12} deest*) *am lo ma mi cc*

47 ab eis *om.* $S P_{15}$ **48** mea *om.* ε **49** dicant $M \alpha S$ | ista] ita δ **50** possunt $K Ca$ **51** si ... officio *om.* O_9 **52** optem O_9 **54** religata $F_3 P_{26} \gamma \zeta$ *ma*; *cf. epist. 95,1* vincula nostra ... quibus religati sumus infirmorum servire languoribus; deligata $M \alpha O_9 G$; delicata $D S A$; delicata religata ε *am lo*; religatur P_{15} **55** propter[1] ... non *om.* $S P_{15}$ | implendum *om.* α **56** pravum α **60** quidem] quievit *add.* α **61** quas] quae $S \delta \varepsilon$ **63** persecutiones α (*cf. in psalm. 55,4,39sq.*) | patientur $F_4 O_9 \beta K S$ *ma* (*iuxta Vulg.*) **65** pie[1] *om.* ε

infirmatur, et ego non infirmor? Quis scandalizatur, et ego non uror? Aliorum infirmitates, aliorum scandala persecutiones illi fuerunt. Numquid ergo desunt hoc tempore? Plures abundant illis qui ea curant. Et plerumque de longinquo videtur homo, et dicitur: ‚Bene est illi'; et ille qui dicit aut sua gustat et aliena non potest, aut apud se quod gustet non habet et alteri gustanti, immo devoranti non compatitur. Incipiat ergo pie vivere in Christo, et probet quod dicitur: incipit desiderare pennas, elongare, fugere et manere in deserto. (**9.**) Unde enim putatis, fratres, servis dei impleta esse deserta? Si bene illis esset inter homines, recederent ab hominibus? Et tamen quid faciunt et ipsi? Ecce elongant fugientes, manent in deserto; sed numquid singillatim? Tenet eos caritas ut cum multis maneant, et de ipsis multis exsistunt qui exerceant, quia in omni congregatione multitudinis necesse est ut mi 635 inveniantur mali. Deus enim qui novit exercendos nos, miscet nobis et non perseveraturos aut certe ita simulatos, ut nec incohaverint in quo perseverare deberent. Novit enim necessarium esse nobis ut feramus malos et proficiat quod boni sumus, diligamus inimicos, corripiamus castigemus excommunicemus, cum dilectione a nobis etiam separemus. Videte enim quid ait apostolus: *Si quis autem non obaudit verbo nostro per epistolam, hunc notate et*

9,1sq. *cf.* Aug. conf. 8,6 **8** non perseveraturos] *cf.* Matth. 10,22 **12–16** 2 Thess. 3,14sq.

e_1 *deest* M α: $F F_4$ O_9 P_2 *deest* β: $D F_3 P_{26}$ γ: $K C Ca$ $S P_{15}$ δ: $A G$ ε: $N Bn_1$ ζ: $T S$ (*pc.*) (Rm_{12} *deest*) *am lo ma mi cc*

67 non ego **tr.* $O_9 S P_{15}$ (*cf. in psalm. 55,6,45sq.*) **70** qui ea] quia O_9 | ea] eas *lo ma* **71** qui] quid $\beta S P_{15} \delta \varepsilon$ | dicit ... non *om.* O_9 **72** habeat $\delta \varepsilon \zeta$ **74** elongare] et *add.* $C Ca$ | et *om.* $O_9 \beta$ | et manere] trans mare $S P_{15}$ **9,1** fratres mei α **2** esset illis *tr.* α | esset] ut essent *add.* $O_9 \beta$ **5** multis^2] multi β **9** nobis esse *tr.* $O_9 \beta$ **12** a *om.* ε | etiam a nobis *tr.* α | quid] quod $D S P_{15} N$ | ait] dicat $\delta \varepsilon \zeta$ *ma*

nolite commisceri cum eo; sed ne subreperet tibi ex hoc iracundia et turbaret oculum tuum, *non* inquit *ut inimicum eum existimetis, sed corripite ut fratrem, ut erubescat.* A quo indixit separationem, non praecidit dilectionem. *Videt ille oculus, vivit vita tua. Etenim amissa dilectio mors tua. Hanc ille amittere timuit qui dixit: METUS MORTIS CECIDIT SUPER ME. Itaque ne amittam dilectionis vitam, QUIS DABIT MIHI PENNAS SICUT COLUMBAE, ET VOLABO ET REQUIESCAM? ‚Quo iturus es? quo volaturus? ubi requieturus?' **ECCE ELONGAVI FUGIENS ET MANSI IN DESERTO.** *v. 8* ‚In quo deserto? Ubicumque fueris, congregabunt se ceteri, desertum tecum petent, adfectabunt vitam tuam, tu repellere non potes societatem fratrum. Miscentur tibi etiam mali; adhuc tibi exercitatio debetur.' ECCE ELONGAVI FUGIENS ET MANSI IN DESERTO: in quo deserto nisi forte in conscientia, quo nullus hominum intrat, ubi nemo tecum est, ubi tu et deus es? Nam si IN DESERTO in aliquo loco, quid facies de congregantibus se? Non enim a genere humano separatus esse poteris, quamdiu in cc 664 hominibus vivis. Adtende potius consolatorem illum dominum,

19 Ps. 54,5

e_1 (*adest* 20 ideo ait quis (*v. app. crit.*) – 24 petent; 26 ecce – 30 poteris) *M* α: *F* F_4 O_9 P_2 *deest* β: *D* F_3 P_{26} γ: *K C Ca* $S P_{15}$ δ: *A G* Zh_2 (*cf. l. 27*) ε: *N* Bn_1 ζ: *T S* (*pc.*) (Rm_{12} *deest*) *am lo ma mi cc*

14 sed] et O_9 β | subriperet α O_9 β *S* P_{15} *G* | iracundia ex hoc *tr.* δ **15** aestimetis α δ **16** ut[1] *om. S* P_{15} **17** videt *scripsi* (*cf. e. g. in psalm. 64,8*); vivit *codd. ma* **18** etenim] est enim *A* (*ac.*) ε | tua] *est *add. M F* O_9 F_3 P_{26} | ille hanc *tr.* O_9 β **20** quis] ideo ait *praem.* e_1 **21** es] est e_1 **23** se] si e_1 **24** petunt e_1 α O_9 δ **27** in quo deserto *om. S* P_{15} | nisi Zh_2 (*cf. praef. p. 32*); sed β; si *cett. ma* (*cf. WSt 115, 2002, 298sq.*) | conscientiam e_1 | quod *S*; ubi O_9 **28** es] *est α O_9 β *Ca G* (*pc.*) Bn_1 (*cf. WSt 115, 2002, 299sq.*) | si in] sin e_1 **29** loco] es *add.* β δ ε **31** illum] et *add.* O_9 | dominum] et *add.* δ ε ζ *ma* dominum ... creatorem *distinxi*; dominum et regem, imperatorem et creatorem *cc*

regem imperatorem et creatorem nostrum, creatum etiam inter nos, adtende quia duodecim suis miscuit unum quem pateretur!

(10.) Dicit: ECCE ELONGAVI FUGIENS ET MANSI IN DESERTO. Forte iste, ut dixi, fugerit ad conscientiam suam: ibi aliquantum desertum invenerit ubi requiesceret. Sed illa dilectio conturbabat eum: solus erat in conscientia, sed non solus in caritate; intus consolabatur conscientia, sed forinsecus tribulationes non relinquebant. Itaque in se quietus, ex aliis pendens, cum
v. 9 conturbaretur adhuc, quid ait? **EXSPECTABAM EUM QUI ME SALVUM FACERET A PUSILLANIMITATE ET TEMPESTATE.** Mare est, tempestas est; nihil tibi restat nisi exclamare: *Domine pereo!* Porrigat manum ille qui fluctus calcat intrepidus, sublevet trepidationem tuam, firmet in se securitatem tuam, adloquatur te intus et dicat tibi: ‚Me adtende quid pertulerim. Fratrem malum forte pateris aut inimicum forinsecus pateris: quos non passus sum? Fremebant forinsecus Iudaei, intrinsecus discipulus tradebat.' Saevit ergo tempestas, sed ille salvos facit A PUSILLANIMITATE ET TEMPESTATE. Forte navis tua ideo turbatur, quia ille

---

10,9 Matth. 14,30

---

e_1 (*adest* 10,2 forte - 5 caritate; 6 itaque - 16 tempestate) *M* α: *F* F_4 O_9 P_2 *deest* β: *D* F_3 P_{26} γ: *K C Ca* $S P_{15}$ δ: *A G* ε: *N* Bn_1 ζ: *T S* (*pc.*) (Rm_{12} *deest*) *am lo ma mi cc*

---

32 creatum] creatorem $S P_{15}$; esse *add.* $O_9 \beta \delta \varepsilon \zeta$ **10,1** dicit] dic *M S* P_{15} δ **2** *fugerat β S P_{15}; fugeret α O_9; fugiret *K* | ibi] ubi $\alpha \delta$ **3** *invenerat β S P_{15}; inveniret α O_9 | requiescerit e_1 **4** conturbabat e_1 *M* P_{15}; turbabat *S* (*pc.*); conturbat *cett. ma* (*ir.* O_9) | sed ... conscientia *om. S* P_{15} **6** itaque ... ait *om.* α **7** ait *om.* e_1 | eum] dominum δ **8** pusillo animo $\beta \delta \varepsilon$ *am lo* (*cf.* Ψ_γ) **9** domine] salva me *add.* e_1 **10** ille manum *tr.* e_1 α; illi manum *K* | quia α sublevet ... tuam *om.* e_1 | tribulationem O_9 **11** te securitatem suam α | te *om. C Ca* **13** quos non *om. M*; quod (quid *pc.*) non *C Ca*; quod O_9 **14** furebant extrinsecus e_1 **15** saeviet $O_9 \beta$ | pusillo animo β (*cf. l.* 8)

in te dormit. Saeviebat mare, turbabatur navicula in qua discipuli navigabant, Christus autem dormiebat. Tandem aliquando visum est illis quia inter illos dormit ventorum imperator et creator: accesserunt, excitaverunt Christum, imperavit ventis, *facta est* mi 636 *tranquillitas magna*. Merito ergo forte turbatur cor tuum, quia excidit tibi in quem credideris; intolerabiliter pateris, quia non tibi venit in mentem quid pro te pertulerit Christus. Si in mentem non tibi venit, Christus dormit: excita Christum, recole fidem! Tunc enim in te dormit Christus, si oblitus es passiones Christi; tunc in te vigilat Christus, si meministi passionum Christi. Cum autem pleno corde intuitus fueris quid ille fuerit passus, nonne aequo animo et tu tolerabis, et fortasse gaudens, quia inventus es in aliqua similitudine passionum regis tui? Cum ergo ista cogitans consolari et gaudere coeperis, ille surrexit, ille ventis imperavit, ideo facta est tranquillitas.

17–21 *cf.* Matth. 8,23–26

---

e_1 deest M α: *F* F_4 O_9 P_2 *deest* β: *D* F_3 P_{26} γ: *K C Ca* $S P_{15}$ δ: *A G* ε: *N* Bn_1 ζ: *T S (pc.) (*Rm_{12} *deest) am lo ma mi cc*

---

17 *turbabat naviculam *M* α O_9 β *K*; turbabatur navicula P_{15}; turbabatur naviculam *A (ac.)* **18** navigaverant *M* α **19** illos] eos α | dormiebat γ *ma* **20** accesserunt] et *add.* β δ ε *ma* | suscitaverunt *S* P_{15} *(iuxta Vulg.)* | ventis] et *add.* δ ε *ma* **23** tibi venit] *cf. in evang. Ioh. 10,9*; *in psalm. 37,11*; venit tibi *tr.* δ ε ζ *ma* | quid] quod α **24** non tibi venit] *cf. l.* 22sq.; tibi non venit *tr. S* P_{15}; tibi non venerit *tr.* O_9 β; non venit tibi *tr.* δ ε ζ | venit ... dormit *distinxi*; venit Christus, dormit *cc* | Christus dormit *tr.* O_9 β *ante* si; dormit Christus *tr.* α **25** enim *om. S* P_{15} | Christus] si verum illum filium dei abnegas esse *add. D (ac.)* P_{26} *C (pc.) Ca S* P_{15} δ ε ζ | es] *fueris O_9 β *(cf. l. 27)* passionis *C (ac.)* β **26** vigilat Christus in te *tr.* δ | vigilet *C Ca* | meminis δ ε **27** quid ... passus *om. M* **28** gaudes α

EXSPECTABAM EUM QUI ME SALVUM FACERET A PUSILLANI-
v. 10 MITATE ET TEMPESTATE. **(11.) SUBMERGE DOMINE ET DIVIDE LINGUAS EORUM.** Adtendit tribulantes se et adumbrantes se et optavit hoc – non de ira, fratres: qui se male extulerunt, expedit eis ut submergantur; qui male conspiraverunt, expedit eis ut linguae eorum dividantur. Ad bonum consentiant et concordent cc 665
linguae eorum; si autem in idipsum adversus me susurrabant – ait – *omnes inimici mei,* perdant *idipsum* in malo: dividantur linguae eorum, non sibi consentiant, submergat dominus et dividat linguas eorum. SUBMERGE DOMINE ET DIVIDE LINGUAS EORUM: SUBMERGE quare? Quia se extulerunt. DIVIDE quare? Quia in 10
malum conspiraverunt. Turrem illam recordare superborum factam post diluvium: quid dixerunt superbi? ‚Ne pereamus diluvio, faciamus altam turrem.' Superbia se munitos esse arbitrabantur: exstruxerunt altam turrem, et dominus divisit linguas ipsorum. Tunc se coeperunt non intellegere, hinc facta est origo 15
linguarum multarum. Antea enim una lingua erat; sed una lingua

---

11,6sq. Ps. 40,8 **11–16** *cf.* Gen. 11,1–8

---

e_1 (*adest* 11,1 submerge – 2 se[1] (*v. app. crit.*); 8 submergat – 12 diluvium; *v. app. crit.*) *M* α: $F F_4$ O_9 P_2 *deest* β: $D F_3 P_{26}$ γ: *K C Ca* $S P_{15}$ δ: *A G* ε: $N Bn_1$ ζ: *T S* (*pc.*) (*Rm*$_{12}$ *deest*) *am lo ma mi cc*

---

32 salvum me *tr. M* δ (*iuxta Vulg.*) | faciat γ (*cf.* Ψ_α); facit *M*; fecit $S P_{15}$ (*iuxta Vulg.*) | pusillo animo β (*cf. l.* 8); spiritus *add.* α (*iuxta Vulg.*) **11,2** *illorum $e_1 F_4$ δ (*cf. ll.* 6. 9. 29) | se[1]] et ait *add.* e_1 (*v. l.* 8) | et optavit] exoptavit δ **3** extulerant γ **4** conspiraverunt] et *add.* δ **5** lingua ε **6** *illorum α O_9 γ (*ac. K*) $S P_{15}$ ζ *ma* (*cf. l.* 2) | adversum γ δ ε ζ *ma* **7** perdantur *lo* | in idipsum γ $S P_{15}$ ε *am lo* **8** submergat] sed mergat β | submergat ... eorum *om.* α γ S δ ε ζ *ma* **9** submerge ... eorum *om.* e_1 *M* O_9 *D* (*ac.*) P_{15} | *illorum e_1 (*cf. l.* 2) **10** submergat *S* | extulerant O_9 | divide] et *praem.* e_1 **12** diluvium] uibi (!) facta est divisio linguarum *add.* e_1 (*v. l.* 29) | quid ... diluvio *om.* P_{15} | quid ... faciamus *mg. S* **13** turrim α | superbi P_{15} δ superbia ... turrem *om.* O_9 *D K C* | minutos *S*; mutos *C Ca G* ε **15** ipsorum] *cf.* Ψ_α; eorum *M* β ε (*cf. l.* 2) **16** ante O_9 β

concordibus proderat, una lingua humilibus proderat. At ubi illa collectio in conspirationem superbiae praecipitata est, pepercit illis deus ut divideret linguas, ne se intellegendo perniciosam facerent unitatem. Per superbos homines divisae sunt linguae, per humiles apostolos congregatae sunt linguae: spiritus superbiae dispersit linguas, spiritus sanctus congregavit linguas. Quando enim venit spiritus sanctus super discipulos, omnium linguis locuti sunt, ab omnibus intellecti sunt: linguae dispersae in unum congregatae sunt. Ergo si adhuc saeviunt et gentiles sunt, expedit eis divisas habere linguas. Volunt unam linguam: veniant ad ecclesiam, quia et in diversitate linguarum carnis una est lingua in fide cordis.

SUBMERGE DOMINE ET DIVIDE LINGUAS EORUM, (12,) **QUONIAM VIDI INIQUITATEM ET CONTRADICTIONEM IN CIVITATE.** Merito iste desertum quaerebat, quoniam vidit INIQUITATEM ET CONTRADICTIONEM IN CIVITATE! Est quaedam civitas turbulenta: ipsa erat quae turrem aedificaverat, ipsa confusa est et appellata Babylonia, ipsa per innumerabiles gentes dispersa. Inde
mi 637 congregatur ecclesia in desertum bonae conscientiae; vidit enim CONTRADICTIONEM IN CIVITATE. Christus venit. ‚Quis Chri-

---

22–24 *cf.* Act. 2,4–11 **12,5sq.** *cf.* Gen. 11,8sq.

---

e_1 (*adest* 29 submerge (*v. app. crit.*) – 12,6 Babylonia) *M* α: *F* F_4 O_9 P_2 *deest* β: *D* F_3 P_{26} γ: *K C Ca* $S P_{15}$ δ: *A G* ε: *N* Bn_1 ζ: *T S* (*pc.*) (Rm_{12} *deest*) *am lo ma mi cc*

---

18 in] inter α | in conspirationem *om.* $S P_{15}$ | conspiratione *F* O_9 β ε **19** linguas] eorum *add. M* β (*cf. l.* 2) | ne] nec δ | sese β **21** linguae *om.* ε **23** spiritus sanctus venit *tr. am lo ma* | apostolos α (*cf. l.* 21) **29** submerge] et dic *praem.* e_1 (*v. l.* 12) | domine **om. M* α *C Ca S* P_{15} *A*(*ac.*) | et *om.* ε **illorum* e_1 *M* γ *S* (*cf. l.* 2) **12,2** vidi] audivi ε **3** merito ... civitate *om.* α iste *om.* e_1 O_9 $S P_{15}$ *A N*; isto *C* (*ac.*) **5** fabricaverat $S P_{15}$ | est *om.* α

stus?' contradicis. Filius dei. ‚Et habet filium deus?' contradicis. Natus est de virgine, passus, resurrexit. ‚Et unde hoc fieri potest?' contradicis. Adtende saltem gloriam crucis ipsius: iam in fronte regum crux illa fixa est, cui inimici insultarunt! Effectis proba virtutem: domuit orbem non ferro, sed ligno. Lignum crucis contumeliis dignum visum est inimicis, et ante ipsum lignum stantes caput agitabant et dicebant: *Si filius dei est, descendat de cruce!* Extendebat ille manus suas *ad populum non credentem et contradicentem* – si enim iustus est qui ex fide vivit, iniquus est qui non habet fidem. Quod ergo hic ait INIQUITATEM, perfidiam intellego –; videbat ergo dominus in civitate INIQUITATEM ET CONTRA- cc 666
DICTIONEM, et extendebat manus suas ad populum non credentem et contradicentem; et tamen et ipsos exspectans dicebat: *Pater ignosce illis, quia nesciunt quid faciunt.* Adhuc sane illius civitatis reliquiae saeviunt, adhuc contradicunt: de frontibus omnium modo extendit manus ad reliquias non credentes et contradicentes. QUONIAM VIDI INIQUITATEM ET CONTRADICTIO-
v. 11 NEM IN CIVITATE. **(13.) DIE AC NOCTE CIRCUMDABIT EAM SUPER MUROS EIUS INIQUITAS.** SUPER MUROS EIUS, super munimenta eius, tenens quasi capita eius, nobiles eius. ‚Ille nobilis si

---

15 Matth. 27,40; *cf.* 42 **16 sq.** *cf.* Rom. 10,21, Is. 65,2 **17** *cf.* Rom. 1,17 **22** Luc. 23,34

---

e_1 (*adest* 25 quoniam *sqq.*) *M* α: $F F_4$ O_9 P_2 *deest* β: $D F_3 P_{26}$ γ: *K C Ca* $S P_{15}$ δ: *A G* ε: $N Bn_1$ ζ: *T S* (*pc.*) (Rm_{12} *deest*) *am lo ma mi cc*

---

9 contradicis[1]] et *add.* δ ε; si *add.* α | filius ... contradicis *om.* $S P_{15}$ | et *om.* δ ε **10** Maria virgine $S P_{15}$ | surrexit α | et *om.* $S P_{15}$ **12** insultaverunt ε *ma*; exsultarunt *M K* | effecti δ ε; effectus *C Ca lo ma*; effectu *am* | probavit *S* (*pc.*) *ma* **14** dignum] lignum α **17** fidem non habet *tr.* $S P_{15}$ **18** quod] quid O_9 *D* (*ac.*) P_{26} | ergo] enim O_9 β **20** et *om.* $S P_{15}$ | extendit α **21** et[3] *om.* α $F_3 P_{26}$ | ipse α | exspectabat dicens ε *T* **22** quia *om.* δ | reliquiae saeviunt illius civitatis *tr. ma* **13,2** iniquitas $F_3 P_{26}$ (*cf. l.* 18, Ψ_α *ac.*); iniquitas et labor *cett. ma* **3** nobiles *K C*; nobilissimus O_9 (si nobilissimus *tr.*) β

Christianus esset, nemo remaneret paganus.' Plerumque dicunt homines: ‚Nemo remaneret paganus, si ille esset Christianus.' Plerumque dicunt homines: ‚Et ille si fieret Christianus, quis remaneret paganus?' Quot⟨quot⟩ ergo nondum fiunt Christiani, quasi muri sunt civitatis illius non credentis et contradicentis. Quamdiu isti muri stabunt? Non semper stabunt. Circuit arca muros Iericho: veniet tempus septimo arcae circuitu, ut omnes muri civitatis non credentis et contradicentis cadant. Donec fiat, turbatur iste in exercitatione sua; et perferens reliquias contradicentium optat pennas avolationis, optat requiem deserti. Immo duret inter contradicentes, perferat minas, bibat opprobria, exspectet qui eum salvum faciat A PUSILLANIMITATE ET TEMPESTATE! Intueatur caput, exemplum viae suae; tranquilletur in spe, etsi turbatur in re. DIE AC NOCTE CIRCUMDABIT EAM SUPER MUROS EIUS INIQUITAS, **ET LABOR IN MEDIO EIUS ET INIUSTITIA.** *v. 12* Et ideo labor ibi, quia iniquitas ibi: quia iniustitia ibi, ideo labor ibi. Sed audiant extendentem manus: *Venite ad me omnes qui laboratis.* Vos clamatis, vos contradicitis, vos conviciamini; ille e contra: *Venite ad me omnes qui laboratis* in superbia vestra,

---

13,10 sq. *cf.* Ios. 6,4sq. **20 sq.** Matth. 11,28

---

e_1 (*adest usque ad* 11 cadant; 17 die – 20 ibi) *M* α: *F* F_4 O_9 P_2 *deest* β: *D* F_3 P_{26} γ: *K C Ca* *S* P_{15} δ: *A G* ε: *N* Bn_1 ζ: *T S* (*pc.*) (*Rm*$_{12}$ *deest*) *am lo ma mi cc*

---

5 nemo ... homines *om.* e_1 Bn_1 P_{15} | nemo ... et *mg. S* **7** quotquot *scripsi*; quod *codd. ma* | ergo] qui *add.* e_1 (*sl.*) **8** illius *om.* e_1; *muri civitatis *add.* α O_9 *S* P_{15} *N* **9** circumiit α **10** circuitus *G* **11** civitatis *om.* ε | cadent δ; cadunt *M* **14** bibat] vivat *S*; vivat ad O_9 β **15** eum qui *tr.* α | faciet *Ca* δ pusillo animo β (*cf.* 10,8) **16** vitae *F* Bn_1 *ma* **17** die ac] dicet O_9 | circumdabis ε | supra e_1 **19** ibi[1] ... ibi[3] *om. S* P_{15} | ideo[2]] et *add. lo ma* **20** extendentes *C* (*pc.*) *Ca*; extendentis δ ε ζ **22** e contra] *contra *M* α O_9 *D* γ *S* ad me *om. S* P_{15}

et requiescetis in humilitate mea. *Discite a me* inquit *quoniam mitis sum et humilis corde, et invenietis requiem animabus vestris.* Unde enim illi laborant nisi quia non sunt mites et humiles corde? Deus humilis factus est: erubescat homo esse superbus!

(14.) NON DEFECIT DE PLATEIS EIUS USURA ET DOLUS. mi 638 Usura et dolus non absconduntur saltem quia mala sunt, sed publice saeviunt! Etenim qui in domo aliquid mali facit, vel de malo suo erubescit: in PLATEIS EIUS USURA ET DOLUS! Fenus et professionem habet, fenus et ars vocatur; corpus dicitur, corpus quasi necessarium civitati, et de professione sua vectigal impendit: usque adeo in platea est quod saltem abscondendum erat! Est cc 667 et alia usura peior, quando non dimittis quod tibi debetur, et turbatur oculus in illo versu orationis: *Dimitte nobis debita nostra, sicut et nos dimittimus debitoribus nostris.* Quid enim ibi facturus es, quando oraturus ad ipsum versum venturus es? Verbum contumeliosum audisti, vis exigere damnationis supplicium: vel tantum exige quantum dedisti, fenerator iniuriarum! Pugno percussus es, interfectionem quaeris? Usura mala! Qua iturus es in oratione, si reliqueris orationem? qua circumiturus ad

23sq. Matth. 11,29 **14,9sq.** Matth. 6,12

e_1 (*adest* 14,1 non - 4 dolus) *M* α: $F F_4$ O_9 P_2 *deest* β: $D F_3 P_{26}$ γ: *K C Ca* $S P_{15}$ δ: *A G* ε: $N Bn_1$ ζ: *T S* (*pc.*) (*Rm*$_{12}$ *deest*) *am lo ma mi cc*

23 requiescitis *S*; requiescite O_9 β | quoniam] *cf. e. g. in psalm. 13,4,20*; quia α β *ma* (*iuxta Vulg.*) **24** animis *M K* **26** esse homo *tr. M* O_9 *D* ε ζ **14,1** deficit e_1 O_9 (*cf.* Ψ_α); deficiet ε **2** usura et dolus *om.* α O_9 $S P_{15}$ | mali α P_{15} **3** facit mali *tr.* δ *N* **4** erubescet e_1 **5** et] etiam O_9 | corpus^2 *om.* $F_3 P_{26}$ **8** et^1 *om.* α **10** sicut ... nostris *M* O_9 β; *om. cett. ma* | ibi] tibi O_9 *D* **11** oraturus ad ipsum versum venturus es O_9 β; oraturus et ... venturus α γ δ ε; oraturus es et ... venturus ζ *ma*; oratur et ... venturus *M S* P_{15} **13** feneratori γ *S* δ ε ζ **14** qua ... qua *distinxi*; qua ... orationem? Si ... orationem, qua *cc* **15** es *om.* α | oratione] orationem *ma* | *circumiturus es α *S* ζ *ma*

deum? Ecce dices: *Pater noster qui es in caelis, sanctificetur nomen tuum, adveniat regnum tuum, fiat voluntas tua, sicut in caelo et in terra.* Dices: *Panem nostrum quotidianum da nobis hodie.* Venies ad: *Dimitte nobis debita nostra, sicut et nos dimittimus debitoribus nostris.* Vel in civitate illa mala abundent usurae istae, non intrent parietes istos ubi pectus tunditur! Quid facies? qua ibis? Tu et ille versus in medio estis. Preces tibi composuit caelestis iurisperitus, qui noverat quid ibi ageretur; ait tibi: ‚Aliter non impetrabis: *Amen enim dico vobis quia si dimiseritis peccata hominibus, dimittentur vobis; si autem non dimiseritis peccata hominibus, neque pater vester dimittet vobis.*' Quis hoc dicit? Qui scit quid ibi agatur, quo tu adstans petis. Vide quid voluit esse: ipse advocatus tuus, ipse iurisperitus tuus, ipse assessor patris, ipse iudex tuus dixit: ‚Aliter non accipies.' Quid facturus es? Non accepturus, si non dicturus; non accepturus, si falsum dicturus. Ergo aut facturus et dicturus aut quod petis non promeriturus, quia qui hoc non faciunt, in usuris illis sunt malis. Sint ibi illi qui adhuc idola aut adorant aut quaerunt: noli tu, plebs dei, noli tu, plebs Christi,

16–20 Matth. 6,9–12 **24–26** Matth. 6,14sq.; amen enim dico vobis *cf.* Matth. 10,23 **27** adstans] *cf.* Rom. 14,10

e_1 deest M α: $F F_4$ O_9 P_2 *deest* β: $D F_3 P_{26}$ γ: $K C Ca$ $S P_{15}$ δ: $A G$ ε: $N Bn_1$ ζ: $T S$ (*pc.*) (Rm_{12} *deest*) *am lo ma mi cc*

16 dominum $S \delta \varepsilon \zeta$ *ma* **17** veniat *lo ma* | tuum^2 *om. am* **18** venies ad] et O_9 **20** abundant $M \delta$ **21** qua ibis] quia ibi $C Ca \delta \varepsilon \zeta$ *ma* **22** medio] die $S P_{15}$ | tibi] ibi $F_3 P_{26}$ *ma* | caelestis iurisperitus] rex caelestis peritus O_9 **24** enim] amen $S P_{15}$ | hominibus peccata *tr. Ca* $\varepsilon \zeta$ *ma* (*iuxta Vulg.*) **26** agitur M **27** quo] quod $\gamma S \varepsilon$ *ma*; qui scit quo ζ; ubi $O_9 \beta$ | adstas G (*pc.*) P_{15} petes $M C$; petens $\alpha S P_{15} \delta$ | quid] quod ζ *lo ma* | esse ipse *distinxi* | ipse *om.* $O_9 \beta S$ **28** ipse iurisperitus tuus *om.* γ | ipse assessor patris *mg. M* assertor α **31** et ... promeriturus *om.* $S P_{15}$ **32** illis] illi K (*pc.*) ε | mali β sint] sunt $M \alpha$ | ibi] tibi δ | illi *om.* $S P_{15}$ | quia δ **33** aut^1 *om.* $O_9 \beta$ | tu^2 *om. C Ca S ma*

noli tu, corpus illius capitis! Adtende vinculum pacis tuae, adtende promissum vitae tuae! Quid enim tibi prodest quia exigis iniurias quas pertulisti? Ultio te reficit? ergo de malo alieno gaudebis? Passus es malum: ignosce, ne duo sitis!

ET NON DEFECIT DE PLATEIS EIUS USURA ET DOLUS. (15.) ‚Ideo ergo tu quaerebas solitudinem et pennas, ideo murmuras, haec ferre non potes: contradictionem et iniquitatem civitatis huius? Requiesce in his qui tecum intus sunt, et noli quaerere
v. 13 solitudinem!' Audi et de ipsis quae dicat: **QUONIAM SI INIMICUS EXPROBRASSET MIHI**; equidem superius conturbatus erat in exercitatione sua A VOCE INIMICI ET A TRIBULATIONE PECCATORIS, forte in illa civitate positus superba illam erigente turrem, quae submersa est ut dividerentur eorum linguae. Adtende intus quid gemat propter pericula a falsis fratribus: QUONIAM SI INIMICUS EXPROBRASSET MIHI, **SUSTINUISSEM UTIQUE; ET SI IS QUI ODERAT ME SUPER ME MAGNA LOCUTUS FUISSET** – id est per superbiam mihi insultasset, magnificaret se super me, minaretur mihi quidquid posset – **ABSCONDEREM ME UTIQUE AB EO.** Ab illo qui foris est ubi te absconderes? Inter illos qui intus sunt! Nunc

cc 668 mi 639

15,7 sq. *cf.* Gen. 11,4

---

e_1 (*adest* 15,1 ideo – 4 dicat; 9 quoniam – 14 absconderes) *M* α: *F* F_4 O_9 P_2 *deest* β: *D* F_3 P_{26} γ: *K C Ca* $S P_{15}$ δ: *A G* ε: *N* Bn_1 ζ: *T S* (*pc.*) (*Rm*$_{12}$ *deest*) *am lo ma mi cc*

---

34 tu β (*pc. D*) ε; *om. cett. ma* **37** ignosce] parce α **38** deficit *M* (*cf. l.* 1); deficiat $\delta\,\varepsilon\,\zeta$ **15,1** et in *S*; et non O_9 **2** haec] et O_9 (*pc.*) β *C* (*pc.*) **3** sunt intus *tr.* α *A* **4** quae] quid $\delta\,\varepsilon\,\zeta$ *ma*; qui *Ca* **5** equidem] et quidem *S* $\delta\,\varepsilon\,\zeta$ *ma* | conturbatus superius *tr.* α **7** forte] forem *M* | illam erigentem turrem α O_9; illa erigentem turrem *M K C* P_{15}; illa erigente turre *S G* ε; illa erigentem turre *Ca A* **8** subversa *lo* | est] erat $\delta\,\varepsilon$ | linguae eorum *tr.* O_9 β **10** exprobrasset] maledixisset O_9 *D* (*cf.* Ψ_α *Vulg.*) **11** per superbiam] superbia e_1 α O_9 β **12** se *om.* e_1 **13** quid e_1 *M* | possit γ | absconderem] *cf. l.* 14 (-re Ψ_α); abscondissem β (*iuxta Vulg.*)

autem vide, si non nihil aliud restat nisi ut solitudinem quaeras! *v. 14* **TU VERO** inquit, **HOMO UNANIMIS, DUX MEUS ET NOTUS MEUS** – forte aliquando bonum consilium dedisti, forte aliquando praecessisti me et salubre aliquid monuisti, in ecclesia dei simul fuimus – TU VERO UNANIMIS MEUS, DUX MEUS ET NOTUS MEUS, *v. 15* **QUI SIMUL MECUM DULCES CAPIEBAS CIBOS** – qui sunt dulces cibi? non omnes qui adsunt noverunt; sed non amaricent qui noverunt, ut possint illis qui adhuc non noverunt dicere: *Gustate et videte quam dulcis est dominus!* – QUI SIMUL MECUM DULCES CAPIEBAS CIBOS, **IN DOMO DEI AMBULAVIMUS CUM CONSENSU.** Unde ergo dissensio? Qui intus erat, foris factus est. Ambulavit mecum in domo dei cum consensu; aliam domum erexit contra domum dei. Quare illa relicta est ubi ambulavimus cum consensu; quare illa deserta est ubi dulces simul capiebamus cibos.

(16.) VENIAT MORS SUPER EOS, ET DESCENDANT IN INFERNUM VIVENTES: quo modo replicavit et recolere nos fecit pri- *v. 16*

22sq. Ps. 33,9

e_1 (*adest* 16 tu – 18 fuimus; 20 qui^2 – 21 cibi; 22 gustate – 16,2 viventes) *M* α: *F* F_4 O_9 P_2 *deest* β: *D* F_3 P_{26} γ: *K C Ca S* P_{15} δ: *A G* ε: *N* Bn_1 ζ: *T S* (*pc.*) (*Rm*$_{12}$ *deest*) *am lo ma mi cc*

15 si *om.* O_9 | aliud *om.* β | requiras O_9 β **16** homo unanimis] (*cf.* Ψ_α *Vulg., serm. Denis 12,4*; *LXX* ἄνθρωπε ἰσόψυχε); *fortasse legendum* *unanimis meus (*cf. l.* 19; *epist. 93,9*; *serm. 138,7,7*) **17** aliquando^1] quando δ **18** monuisti] me *add.* S P_{15} δ ε ζ **19** unanimis meus α *K Ca*; homo unanimis β ε ζ *ma* (*iuxta Vulg.*; *cf. l.* 16); homo unanimis meus *M*; homo unanimis meus et δ; unanimis O_9 *C S* P_{15} (*cf. in psalm. 99,8*) **20** capiebas dulces *tr.* e_1 | cibos] in domo dei ambulavimus cum consensu *add. M* (*cf. Ps. 54,15*; *l.* 24) **21** qui adsunt] quid sunt α | amaricentur *lo* **23** quam] *cf. in psalm. 51,18, 16*; quoniam *M* δ ε ζ *ma* (*iuxta Vulg.*); quia O_9 β | dulces e_1 **24** dei] *cf. l.* 26, Ψ_α *Vulg.*; *LXX* τοῦ θεοῦ; domini e_1 O_9 S P_{15} **25** factus] status *C Ca* **28** simul dulces *tr.* F_3 γ | simul *om.* e_1 F_4 O_9 **16,1** eos] *cf. e. g. l.* 6, Ψ_α; illos *M* α (*iuxta Vulg.*) | et] *cf.* Ψ_α; *om.* O_9 *C Ca S* δ ε ζ (*cum quibusdam Vulgatae codicibus*) in e_1 O_9 S P_{15}; *cf. l.* 6, Ψ_α *Vulg.*; *LXX* εἰς ᾅδου; ad *M* α β γ δ ε ζ *ma*

mum illud schismatis initium, quando in illo primo populo Iudaeorum quidam superbi se separaverunt et extra sacrificare voluerunt, nova mors super eos venit: aperuit se terra et vivos absorbuit. VENIAT inquit MORS SUPER EOS, ET DESCENDANT IN INFERNUM VIVENTES. Quid est VIVENTES? Scientes quia pereunt et tamen pereuntes. Audi viventes perire et absorberi hiatu terrae, id est devoratione terrenarum cupiditatum absorberi. Dicis homini: ‚Quid pateris, frater? Fratres sumus, unum deum invocamus, in unum Christum credimus, unum evangelium audimus, unum psalmum cantamus, unum amen respondemus, unum alleluia resonamus, unum pascha celebramus: quid tu foris es et ego intus sum?' Plerumque angustatus et considerans quam vera dicantur ‚Reddat' ait ‚deus maioribus nostris.' Ergo vivus cc 669 perit. Deinde addis et mones: ‚Saltem solum sit malum segregationis: cur adiungis et rebaptizationis? Agnosce in me quod habes, et si tu me odisti, Christo in me parce.' Et hoc eis malum plerumque et maxime displicet: ‚Vere' inquiunt ‚male fit; utinam posset non fieri! Sed quid facimus de statutis maiorum nostrorum?' Descendunt in infernum viventes. Si mortuus descenderes,

16,3-6 *cf.* Num. 16,1-33

e_1 (*adest* 21 si *sqq.*) *M* α: $F F_4$ O_9 P_2 *deest* β: $D F_3 P_{26}$ γ: $K C Ca$ $S P_{15}$ δ: $A G$ ε: $N Bn_1$ ζ: $T S$ (*pc.*) (Rm_{12} *deest*) *am lo ma mi cc*

3 quando] quoniam α **6** inquit *om.* $O_9 \beta$ | et *om.* *M A* (*cf. l.* 1) | in] ad *M* $O_9 \beta \gamma$ *ma* (*cf. l.* 1) **7** pereuntes e_1 **8** absorberi] *cf. l.* 24; *sorberi *M* $\alpha S P_{15} \delta$ **10** quid pateris] *i. e.* insanis; *cf. in psalm. 48,2,4* non solum a paganis dicitur: ‚Insanit', sed ... a Christianis audiunt: ‚Quid pateris?'; *serm. 21,4* insanis, desipis, quid pateris? **12** audivimus *M* α | cantavimus *F* | unum^2 ... respondemus *tr. post* 13 celebramus δ | respondimus $\alpha S P_{15} \varepsilon$ **13** unum^1] unam $S \delta$ | unum^2] unam *S* **14** angustatur α **15** dominus εT **16** addes γ *S* | sit] si sit $\delta \varepsilon$ **17** cur] cura $\delta \varepsilon$ **18** si *om.* $\alpha \gamma S P_{15}$ **20** possit $\gamma \varepsilon$; posse δ | faciamus $S P_{15}$ **21** descendunt $\alpha \zeta$; *cf. l.* 23 descendis; descendant *cett. ma* | in] ad *M* $\beta \gamma \delta \varepsilon \zeta$ *ma* (*cf. l.* 1) | descenderis e_1

quid ageres ignorares; cum vero scis malum esse quod facis et tamen facis, nonne vivus descendis ad inferos? Et quare maxime ipsos duces terrae hiatus absorbuit vivos, populum autem illis consentientem caelo irruens ignis absumpsit? – propterea hanc poenam commemorans psalmus iste a populo coepit et ad duces conclusit: VENIAT MORS SUPER EOS propter illos dixit super quos venit ignis de caelo; et statim coniunxit: DESCENDANT IN INFERNUM VIVENTES propter duces quos terrae hiatus absorbuit – nam quomodo descenderent in infernum viventes de quibus dixerat: VENIAT MORS SUPER EOS? si iam super eos mors venerat, quomodo vivi ad inferos descendebant? Ergo a minoribus coepit, ad maiores conclusit: VENIAT MORS SUPER EOS qui consenserunt, qui consecuti sunt. Quid illi duces et principes? DESCENDANT IN INFERNUM VIVENTES, quia ipsi scripturas tractant et noverunt bene legendo quotidie, quomodo ecclesia catholica per totum orbem terrarum ita diffusa est, ut omnino contradictio omnis vacet nec inveniri possit aliquod testimonium pro schismate eorum. Noverunt bene: ideo ad inferos viventes descendunt, quia malum quod faciunt malum esse noverunt. Illos autem de divina

mi 640

27 sq. *cf.* Num. 16,35

e_1 (*adest usque ad* 23 inferos) *M* α: $F F_4$ O_9 P_2 *deest* β: $D F_3 P_{26}$ γ: $K C Ca S P_{15}$ δ: $A G$ ε: $N Bn_1$ ζ: $T Rm_{12}$ (*adest inde a* 32 descendebant) *S* (*pc.*) *am lo ma mi cc*

22 ageris e_1 | ignoraris e_1 | et tamen facis *om.* O_9 **23** descendes $\gamma S P_{15}$ | et] sed $\delta \varepsilon$ **25** caelo] *cf. epist. 51,1*; e caelo β (e *sl. D*) $\gamma P_{15} \delta$ (e *sl. A*) $\varepsilon \zeta$ | adsumpsit *M* α O_9 *Ca S* P_{15} $\delta \varepsilon$ **28** coniunxit $O_9 \beta$; *coniungit *M* $\alpha \gamma S P_{15}$ (*cf. e. g. in psalm. 118,22,2*); adiunxit δ (ad *ir. A*) $\varepsilon \zeta$ *ma* | in] ad α $O_9 \beta$ *ma* (*cf. l.* 1) **30** descenderunt $S \delta \varepsilon \zeta$ | in] ad βP_{15} *ma* (*cf. l.* 1) **31** super eos mors] mors super eos *tr.* $O_9 \beta$ **32** descenderant *M* $O_9 \beta$ | a maioribus $S \delta$ **34** qui] et δ (*ir. A*) $\varepsilon \zeta$ *ma* | descenderunt $O_9 D$ | in] ad *am lo ma* (*cf. l.* 1) **36** quotidie legendo *tr.* $\varepsilon \zeta$ *ma* **38** ne *M* $\alpha \gamma \varepsilon$ | invenire *C S* P_{15} **39** vivi $O_9 \beta$ **40** de divina iracundia] divinae iracundiae *S* (*pc.*) *lo ma*

iracundia ignis absumpsit; studio enim contentionis accensi a ducibus suis malis recedere noluerunt: venit super ignem ignis, super ardorem dissensionis ardor consumptionis. VENIAT MORS SUPER EOS, ET DESCENDANT IN INFERNUM VIVENTES, **QUONIAM NEQUITIA IN HOSPITIIS EORUM, IN MEDIO EORUM.** IN HOSPI- 45
TIIS, ubi peregrinantur et transeunt; non enim semper hic futuri sunt, et tamen pro animositate temporali hic pugnant. IN HOSPITIIS ergo EORUM iniquitas, IN MEDIO EORUM iniquitas: nullum tam medium eorum quam cor eorum.

v. 17 (17.) **EGO AD DOMINUM EXCLAMAVI.** Corpus Christi et unitas Christi in angore, in taedio, in molestia, in conturbatione exercitationis suae, ille unus homo, in uno corpore posita unitas, cum taederet anima eius, clamans a finibus terrae – *a finibus terrae ad te clamavi* inquit *cum angeretur cor meum* –, ipse unus, cc 670
sed unitas unus et ipse unus, non in uno loco unus, sed a finibus terrae clamat unus – quomodo a finibus terrae clamaret unus, nisi

---

17,4sq. Ps. 60,3

---

e_1 (*adest* 43 veniat – 17,3 suae) *M* α: *F* F_4 O_9 P_2 *deest* β: *D* F_3 P_{26} γ: *K C Ca* $S P_{15}$ δ: *A G* ε: *N* Bn_1 ζ: *T* Rm_{12} *S* (*pc.*) *am lo ma mi cc*

---

41 adsumpsit *M* α *Ca* P_{15} δ ε **42** ignis *om.* $S P_{15}$ **43** dissensionis] descensionis δ | consumptionis] confusionis O_9 *D* (*ac.*) **44** eos] *cf. l.* 1; illos α δ *ma* | et *om.* $S P_{15}$ (*cf. l.* 1) | in] ad *M* α O_9 β γ *ma* (*cf. l.* 1) **45** eorum^2] illorum e_1 **46** hic semper *tr.* β $S P_{15}$ δ ε ζ *ma* **47** hic *M* O_9 β; sic e_1 α γ $S P_{15}$ δ ε ζ *ma* **48** ergo *om.* α *A* (*ac.*) ε **49** medio *K C N*; in medio $S P_{15}$ **17,1** ego] autem *add.* α Bn_1 (*vox in Vulgata obelo notata*) | dominum] *cf. l.* 9sq.; deum e_1 *M* α γ $S P_{15}$ δ Bn_1 (*cf.* Ψ_α *Vulg.*; *LXX* τὸν θεόν) | exclamavi] *cf.* Ψ_α; clamavi *K Ca* (*iuxta Vulg.*); exclamabo *M* α O_9 *D* (*ac.*); clamabo $S P_{15}$ δ **2** angore] langore $S P_{15}$; labore δ; et *add.* O_9 β | in conturbatione *om.* e_1 **3** exercitationis] in exercitatione $S P_{15}$ **4** anima] *cf. Ps. 60,3* (*bapt. 1,4,5*; Ψ_κ taedium pateretur anima mea); animam β; animae P_{15} | exclamans *am lo ma* | a finibus terrae^2 *om. C Ca S* P_{15} **5** exclamavit *M* (*pc.*) *C S* δ (*cf. Ps. 54,17*) | inquit *om.* α O_9 *D* (*ac.*) γ $S P_{15}$ **6** non *om.* O_9

in multis esset unus? – EGO AD DOMINUM EXCLAMAVI. Recte! Tu exclama ad dominum, noli ad Donatum, nemo tibi sit pro domino dominus qui sub domino noluit esse conservus. EGO AD DOMINUM EXCLAMAVI; **ET DOMINUS EXAUDIVIT ME. (18.) VESPERE MANE ET MERIDIE ENARRABO ET ADNUNTIABO, ET EXAUDIET VOCEM MEAM.** Evangeliza tu, noli tacere tu quod accepisti, VESPERE, de praeteritis, MANE, de futuris, MERIDIE, de sempiternis. Ideo ad id quod ait VESPERE, pertinet quod enarrat, ad id quod ait MANE, pertinet quod adnuntiat, ad id quod ait MERIDIE, pertinet quod exauditur vox eius. Finis enim in meridie est, sed unde non declinatur in occasum; in meridie enim lux excelsa est, splendor sapientiae, fervor dilectionis. VESPERE MANE ET MERIDIE. Vespere dominus in cruce, mane in resurrectione, meridie in adscensione: enarro vespere patientiam morientis, adnuntio mane vitam resurgentis, orabo ut exaudiat meridie sedens ad dexteram patris. EXAUDIET VOCEM MEAM qui interpel- *v. 18*

18,10 vespere dominus in cruce] *cf.* Matth. 27,46; Luc. 23,44–46 | mane in resurrectione] *cf.* Luc. 24,1 **13 sq.** *cf.* Rom. 8,34

e$_1$ (*adest* 10 ego *sqq.*; *v. app. crit.*) *M* α: *F F*$_4$ *O*$_9$ *P*$_2$ *deest* β: *D F*$_3$ *P*$_{26}$ γ: *K C Ca S P*$_{15}$ δ: *A G* ε: *N Bn*$_1$ ζ: *T Rm*$_{12}$ *S* (*pc.*) *am lo ma mi cc*

8 dominum] *cf. l.* 1; deum $\alpha\ \delta\ \varepsilon$ | exclamavi] *cf. l.* 1; exclamabo *M O*$_9$ *D* (*ac.*) *S P*$_{15}$; exclama *A* (*ac.*); clamabo α **9** nemo] ne *S P*$_{15}$ $\delta\ \varepsilon$ *ma* **10** domino[1]] Donato *O*$_9$ *F*$_3$ *P*$_{26}$ | ego] posita hoc dicit *praem. e*$_1$; autem *add.* α (*cf. l.* 1) **11** dominum] *cf. l.* 1; deum *e*$_1$ *K* δ | exclamavi] *cf. l.* 1; clamavi α *O*$_9$ δ dominus *om. O*$_9$ β | exaudivit] *cf.* Ψ_α; *LXX* εἰσήκουσεν; salvavit α (*iuxta Vulg.*) **18,1** vespere] *cf.* Ψ_α; et *add. M* $\alpha\ \beta\ \gamma\ \zeta$ *ma*; ac *add. O*$_9$ **2** enarrabo α; *cf. ll.* 5. 11, Ψ_α; narrabo *e*$_1$ *M O*$_9$ $\beta\ \gamma\ \delta\ \varepsilon\ \zeta$ (*iuxta Vulg.*) | et[2] *om. e*$_1$ α *K C* (*cf. LXX*) **3** tu[1] *om.* β **5** narrat *O*$_9$ β **7** meridie[1]] in *praem. e*$_1$ *M C Ca S P*$_{15}$ $\delta\ \varepsilon\ \zeta$ **9** est *om. O*$_9$ | vespere] et *add. M O*$_9$ $\beta\ \gamma\ \varepsilon\ \zeta$ *ma* (*cf. l.* 1) **10** domini α **11** meridies α | enarrabo *S P*$_{15}$ $\delta\ \varepsilon\ \zeta$ (*cf. Ps. 54,18*) | sapientiam $\delta\ \varepsilon$ **12** resurrectionis *M* γ *A* (*ac.*) ε; resurrexionis *S* (*ir.*) | ut] et *S P*$_{15}$ | exaudias *C* (*pc.*) *Ca* $\varepsilon\ \zeta$; exaudiar *O*$_9$; audies δ

lat pro nobis: Quanta huius securitas, quanta consolatio, quanta refectio A PUSILLANIMITATE ET TEMPESTATE contra malos, contra iniquos et foris et intus et in his qui foris sunt cum fuissent intus! (**19.**) Itaque, fratres mei, quos in ipsa congregatione parietum horum videtis turbulentos, superbos, sua quaerentes, elatos, non habentes zelum dei castum sanum quietum, sed multum sibi tribuentes, ad dissensionem paratos, sed occasionem non invenientes: ipsa est palea dominicae areae. Hinc illos paucos superbiae ventus excussit; tota palea non volabit nisi cum ille in ultimo ventilabit. mi 641

Sed nos quid nisi cum isto cantemus, cum isto oremus, cum
v. 19 isto plangamus et dicamus securi: **REDIMET IN PACE ANIMAM MEAM?** Contra illos qui non amant pacem in pace redimet animam meam, quia *cum his qui oderant pacem eram pacificus.* REDIMET IN PACE ANIMAM MEAM **AB HIS QUI ADPROPINQUANT MIHI.** Nam ab illis qui longe sunt a me, facilis causa est. Non me tam cito fallit qui dicit: ‚Veni, idolum adora'; multum a me longe est. – Christianus es? ‚Christianus' inquit: ex propinquo adversatur, prope est. REDIMET IN PACE ANIMAM MEAM AB HIS QUI ADPROPINQUANT MIHI, **QUONIAM IN MULTIS ERANT MECUM.**

19,2 sua quaerentes] *cf.* Phil. 2,21 **3** habentes zelum dei] *cf.* Rom. 10,2 **5–7** *cf.* Matth. 3,12 **11** Ps. 119,7

e_1 (*adest usque ad* 14 nobis; 19,9 dicamus – 10 meam; 16 ab *sqq.*) *M* α: *F* F_4 O_9 P_2 *deest* β: *D* F_3 P_{26} γ: *K C Ca* $S P_{15}$ δ: *A G* ε: *N* Bn_1 ζ: *T* Rm_{12} *S* (*pc.*) *am lo ma mi cc*

15 pusillo animo β (*cf.* 10,8) **16** sunt *om.* $S P_{15}$ **19,5** et hinc $O_9 \beta$ **6** volavit *M* γ $S P_{15}$ *A* (*ac.*); valuit ε **7** ventilavit γ $S P_{15}$ **8** cum isto cantemus *om.* O_9 *D* (*ac.*) **9** dicamus] ergo *add.* e_1 **11** oderant] *cf.* Ψ_α; *oderunt *C Ca ma* (*cf. in psalm. 119,9 c. app. crit.*) **13** ab *om.* e_1 | illis] his α **14** adorare ε ζ **15** est] es δ | Christianus es *om.* O_9 | es] est e_1 *C* (*ac.*) **16** redime $S \delta$ **17** in multis] *cf.* Ψ_α; inter multos *K C* δ Bn_1 (*iuxta Vulg.*)

Quare dixi ADPROPINQUANT MIHI? Quia IN MULTIS ERANT
cc 671 MECUM. In hoc versu duae sententiae occurrunt. IN MULTIS
20 ERANT MECUM: baptismum habebamus utrique, erant in eo mecum; evangelium utrique legebamus, erant in eo mecum; festa martyrum celebrabamus, erant ibi mecum; paschae solemnitatem frequentabamus, erant ibi mecum. Sed non omnino mecum: in schismate non mecum, in haeresi non mecum. In multis mecum,
25 in paucis non mecum; sed in his paucis in quibus non mecum non eis prosunt multa in quibus mecum. Etenim, fratres, videte quam multa enarravit apostolus Paulus: unum – dixit – si defuerit, frustra sunt illa. *Si linguis hominum loquar et angelorum* ait, *si habeam omnem prophetiam et omnem fidem et omnem scientiam, si*
30 *montes transferam, si distribuam omnia mea pauperibus, si tradam corpus meum ut ardeam* – quam multa enumeravit! His omnibus multis desit una caritas: illa numero plura sunt, haec pondere maior est. Ergo in omnibus sacramentis mecum, in una caritate non mecum: IN MULTIS ERANT MECUM. Rursus alio modo:
35 QUONIAM IN MULTIS ERANT MECUM qui se separaverunt a me; mecum erant non in paucis, sed in multis. Etenim per totum

---

27–33 *cf.* 1 Cor. 13,1–3

---

e_1 (*adest usque ad* 19 mecum; 20 baptismum – 25 mecum[1]; 36 mecum *sqq.*) *M* α: *F* F_4 O_9 P_2 *deest* β: *D* F_3 P_{26} γ: *K C Ca* $S P_{15}$ δ: *A G* ε: *N* Bn_1 ζ: *T* Rm_{12} *S* (*pc.*) *am lo ma mi cc*

---

18 dixit $\alpha\ \delta\ \varepsilon$ | propinquant e_1 *M* $\alpha\ \gamma$ *S* P_{15} $\varepsilon\ \zeta$; propinquabant O_9 **19** occurrunt *ir. A*; concurrunt *S* P_{15} **20** in eo erant *tr. am lo ma* **21** evangelium ... mecum *om. S* P_{15} **22** celebramus e_1 (*ac.*) $\beta\ \gamma$ | erant *om.* $O_9\ \beta$ **25** in quibus non mecum] non mecum in quibus *tr.* $\alpha\ O_9\ \gamma$ **26** prosunt β *ma*; prosint *M* α O_9 *S* P_{15} $\delta\ \varepsilon$ *T* **27** narravit *K* O_9; *enarraverit β | Paulus *om.* α $O_9\ \beta$ **29** et[1] *om.* $O_9\ \beta$ *S* P_{15} | et[2] *om.* $\alpha\ O_9\ \beta$ *S* P_{15} **30** si[2]] et $O_9\ \beta$ **31** ita ut *am lo ma* (*iuxta Alcuini Vulg.*) | ardeam] *cf. in psalm. 59,9,7*; *graec.* καυθήσομαι; ardeat *M* $\alpha\ \gamma\ \delta\ \varepsilon$ *ma* | omnibus *om. S* P_{15} **35** in multis] *cf. l.* 17; inter multas O_9; inter multos *D* | se *om. Ca* δ | separaverant *F* $\delta\ \varepsilon$

orbem terrarum pauca sunt grana, multae sunt paleae. Quid ergo ait? In palea mecum erant, in tritico non erant mecum. Et propinquat palea tritico: de uno semine exit, in uno agro radicatur, una pluvia nutritur, eundem messorem patitur, eandem triturationem sustinet, eandem ventilationem exspectat; non in unum horreum intrat.

v. 20 QUONIAM IN MULTIS ERANT MECUM. (20.) **EXAUDIET ME DEUS ET HUMILIABIT ILLOS QUI EST ANTE SAECULA**: illi enim praesumunt de nescio quo duce suo qui coepit heri. HUMILIABIT ILLOS QUI EST ANTE SAECULA, quia etsi ex tempore Christus natus de Maria virgine, ante saecula tamen in principio verbum et verbum apud deum et deus verbum. HUMILIABIT ILLOS QUI EST ANTE SAECULA. **NON ENIM EST ILLIS COMMUTATIO**: de illis dico quibus non est commutatio. Noverat aliquos perseveraturos et in perseveratione suae nequitiae morituros. Videmus enim eos – et non est illis commutatio – qui sic moriuntur in ipsa perversitate, in ipso schismate: non est illis commutatio. HUMILIABIT

mi 642

20,5sq. *cf.* Ioh. 1,1

e_1 (*adest usque ad* 20,2 saecula; 7 non – 8 commutatio) *M* α: *F* F_4 O_9 P_2 *deest* β: *D* F_3 P_{26} γ: *K C Ca* SP_{15} δ: *A G* ε: *N* Bn_1 ζ: *T* Rm_{12} *S* (*pc.*) *am lo ma mi cc*

38 non mecum erant *tr. am lo ma*; mecum non erant *tr.* β*;* deerant mecum δ **39** adpropinquat *D* **40** radiatur δ | una pluvia nutritur *om.* e_1 **42** in *om.* e_1 **20,2** humiliavit e_1 *K C S* δ (*cf.* Ψ_α, *Alcuini Vulg.*) | illos] eos α (*cf.* Ψ_ρ) **3** praesumant ε | nescio de *tr.* α | quo *om.* δ | humiliavit *M* F_4 O_9 *K C S* P_{15} δ (*cf. l.* 2) **4** eos *M F K C* (*cf. l.* 2) **5** natus P_{15} Rm_{12}; *om.* O_9 β; noster *M* γ *S* δ ε ζ *am lo*; deus noster α; est *ma* | principio] erat *add. S* δ (*cf. Ioh. 1,1*) **6** verbum[1]] erat *add.* α δ ε ζ | deus] erat *add.* α O_9 δ (*cf. Ioh. 1,1*) | humiliavit *M* α *K C S* P_{15} ε (*cf. l.* 2) **7** enim *om.* e_1 | commutatio illis *tr.* ε | commutatio] et non timuerunt deum *add.* e_1 (*cf. l.* 16, *Ps. 54,20*) **11** humiliavit *M* α *K C S* δ ε (*cf. l.* 2)

ILLOS deus: humiliabit illos in damnatione quia erecti sunt in dissensione. NON EST ILLIS COMMUTATIO, quia non mutantur in melius, sed in peius, nec cum hic sunt nec in resurrectione; *omnes enim resurgemus, sed non omnes immutabimur.* Quare? Quia NON cc 672 EST ILLIS COMMUTATIO, **ET NON TIMUERUNT DEUM.** Fratres mei, unum remedium est: timeant deum, deserant Donatum! Dicis illi: ‚Peris in haeresi, in schismate, necesse est ut deus retribuat istis malis, venies in damnationem: noli tibi blandiri verbis tuis, non sequaris caecum ducem; *caecus autem caecum ducens simul in foveam cadunt.*' – ‚Quid ad me?' ait. ‚Quomodo heri vixi, sic et hodie; parentes mei quod fuerunt, hoc et ego.' – ‚Non times deum.' Da timorem dei, cogitet quia ista omnia vera sunt quae leguntur, quia est fides Christi quae falli non potest: quomodo in haeresi remanebit ad tantam evidentiam sanctae catholicae, quam diffudit deus per totum orbem terrarum, quam antequam diffunderet promisit, praenuntiavit, sic exhibuit ut

14sq. 1 Cor. 15,51 **20sq.** Matth. 15,14

e_1 (*adest* 13 non – 14 peius; *v. app. crit.*) *M* α: *F* F_4 O_9 P_2 *deest* β: *D* F_3 P_{26} γ: *K C Ca* $S P_{15}$ δ: *A G* ε: *N* Bn_1 ζ: *T* Rm_{12} *S* (*pc.*) *am lo ma mi cc*

12 humiliavit *M* α *K C S* P_{15} δ ε (*cf. l.* 2) | illos[2] **om. M* O_9 β | quia] qui *C* (que *ac.*) *Ca* **14** sed in peius *dubium, fortasse delendum* (*cf. WSt 115, 2002, 312sq.*); sed in deterius O_9 β | nec[2]] cum *add.* α O_9 β **15** resurgimus *M C* (*ac.*) *Ca S A* (*ac.*) | commutabimur *M* α *S* P_{15} (*cf. Ps. 54,20* commutatio) **18** illis *M* γ P_{15} δ ε | schismate] et *add.* δ ε ζ | ut deus *om. S* P_{15} **19** tribuat α | veniens *C* (*pc.*) *Ca* | damnatione F_4 *S* P_{15} | blandire α **21** simul] ambo α (*iuxta Vulg.*) **22** vixi heri *tr. C Ca ma* | et[1] *om. M* O_9 *D* (*ac.*) *S* P_{15} | et[2] *om.* O_9 *D* **23** da timorem] de timore *F* O_9 β; habe timorem *am lo* | cogita *M* O_9 β *S* P_{15} δ *am lo* **25** quomodo β (*pc. D*) *ma*; quando *cett.* | haeresem ε remanebis *lo* **26** deus *om.* δ | totum *om.* α **27** effundere *S* P_{15}

promisit? Ergo caveant et observent qui non timent deum:
v. 21 EXTENDIT MANUM SUAM IN RETRIBUENDO.

(21.) POLLUERUNT TESTAMENTUM EIUS. Lege testamentum quod polluerunt: *In semine tuo benedicentur omnes gentes.* POLLUERUNT TESTAMENTUM EIUS. Tu contra ista verba testatoris quid dicis? ‚Africa sola istam gratiam meruit sancti Donati, in ipso remansit ecclesia Christi.' Dic saltem ‚ecclesia Donati'! Quare adiungis ‚Christi' de quo dictum est: *In semine tuo benedicentur omnes gentes*? Post Donatum vis ire? Pone Christum et sic recede! Videte ergo quid sequitur: POLLUERUNT TESTAMENTUM EIUS. Quod testamentum? *Abrahae dictae sunt promissiones et semini eius.* Apostolus dicit: *Tamen hominis testamentum confirmatum nemo irritum facit aut superordinat. Abrahae dictae sunt promissiones et semini eius. Non dicit ‚et seminibus' tamquam in multis, sed tamquam in uno: ‚et semini tuo', quod est Christus.* In hoc ergo Christo quod promissum est testamentum? *In semine tuo benedicentur omnes gentes.* Tu qui dimisisti unitatem omnium gentium et in parte remansisti, polluisti testamentum eius; quod tibi ergo contigit ut exterminareris, ut ab hereditate separareris, de ira dei est. Adtende enim quid sequatur: POLLUERUNT TESTA-
v. 22 MENTUM EIUS; **DIVISI SUNT PRAE IRA VULTUS EIUS** – quid ex-

21,2 Gen. 26,4 **9–13** Gal. 3,15sq.

e_1 (*adest* 28 ergo (*v. app. crit.*) – 21,3 eius, 19 divisi *sqq.*) *M* α: *F* F_4 O_9 P_2 *deest* β: *D* F_3 P_{26} γ: *K C Ca* S P_{15} δ: *A G* ε: *N* Bn_1 ζ: *T* Rm_{12} *S* (*pc.*) *am lo ma mi cc*

28 ergo] extendit manum suam ad retribuendum *praem.* e_1 | qui] quia δ **29** extendet α **21,3** verba ista *tr.* $\alpha\beta$ | contestatoris $\delta\varepsilon$ **4** promeruit α **5** ecclesia[2]] ecclesiam *C Ca S* $\delta\varepsilon$ **6** adiunges O_9 **8** vide $O_9\beta\delta$ **11** superordinat α **12** eius] et *add.* $O_9\beta$ | et[2]] in *D* P_{26} | tamquam] quasi $O_9\beta$ (*iuxta Vulg.*) **13** et] in β (*om.* F_3) **16** quod] quid β *C* (*pc.*) *Ca* $\delta\varepsilon\zeta$ **17** ergo] ad hoc *add. S* P_{15} | contingit *S* P_{15} | exterminares *M* $\delta\varepsilon$ | separeris *M S* P_{15} **18** enim *om.* δ | quid] quod *M* | *sequitur $O_9\beta\delta$

spectatis qua maiore nota ostendantur haeretici? –, DIVISI SUNT PRAE IRA VULTUS EIUS, **(22.) ET ADPROPINQUAVIT COR ILLIUS:** cuius intellegimus nisi cuius ira divisi sunt? Quomodo ADPROPINQUAVIT COR ILLIUS? Ut intellegamus voluntatem illius. Etenim ex haereticis asserta est catholica, et ex his qui male sentiunt probati sunt qui bene sentiunt. Multa enim latebant in scripturis; et cum praecisi essent haeretici, quaestionibus agitaverunt ecclesiam dei: aperta sunt quae latebant et intellecta est voluntas dei. Inde dicitur in alio psalmo: *Congregatio taurorum inter vaccas populorum, ut excludantur hi qui probati sunt argento. Excludantur* enim dixit ‚emineant', ‚appareant', unde dicuntur et in arte argentaria exclusores, id est ex quadam confusione massae formae expressores. Ergo multi qui optime possunt scripturas dignoscere et pertractare latebant in populo dei nec asserebant solutionem quaestionum difficilium, cum calumniator nullus instaret. Numquid enim perfecte de trinitate tractatum est, antequam oblatrarent Arriani? Numquid perfecte de paenitentia tractatum est, antequam obsisterent Novatiani? Sic non perfecte de baptismate

mi 642 cc 673

22,8sq. Ps. 67,31

e_1 (*adest usque ad* 22,7 latebant; 14 numquid – 17 Novatiani) *M* α: *F* F_4 O_9 P_2 *deest* β: *D* F_3 P_{26} γ: *K C Ca* $S P_{15}$ δ: *A G* ε: *N* Bn_1 ζ: *T* Rm_{12} *S* (*pc.*) *am lo ma mi cc*

20 qua] quam *M S* | ostendatur α O_9 *S A* **21** prae] *cf.* Ψ_α; ab δ (*iuxta Vulg.*) **22,2** cuius[1]] cor *add. sl. C Ca* **4** ex[1] *om. M S* δ ε ζ *lo* | exserta δ ε *lo* | et *om.* O_9 β **6** praecisi essent] praecessissent δ ε ζ; processissent β | essent] sunt O_9 **10** emineant] eant *A*; emineant eant *G* ε ζ | et *om.* O_9 β **11** massa *C*; asse O_9 P_{15}; ad (*mg. A*) suae *add.* δ ε; ad suam *add.* ζ **12** possunt] poterant $S P_{15}$ *lo*; possent *K ma* **13** in *del. A*; *om. S G* **14** *difficillimarum O_9 β | instaret *ir. M*; staret δ **15** de trinitate perfectae *tr.* e_1 | oblatrarent ... 17 antequam *om.* $S P_{15}$ **16** numquid] enim *add.* β **17** existerent O_9 β; perstriperent e_1 | *baptismo α O_9 β S P_{15}

tractatum est antequam contradicerent foris positi rebaptizatores, nec de ipsa unitate Christi enucleate dicta erant quae dicta sunt nisi posteaquam separatio illa urgere coepit fratres infirmos, ut iam illi qui noverant haec tractare atque dissolvere, ne perirent infirmi sollicitati quaestionibus impiorum, sermonibus et disputationibus suis obscura legis in publicum deduxerunt. Ergo illi DIVISI SUNT PRAE IRA VULTUS EIUS, et nobis ad intellegendum ADPROPINQUAVIT COR EIUS. Itaque intellegite illud quod in psalmo alio commemoravit: *Congregatio taurorum* – id est superborum cornipetarum – *inter vaccas populorum.* Quas dixit vaccas? Animas seductibiles. Utquid hoc? Ut *excludantur hi* – id est appareant qui latebant – *qui probati sunt argento.* Quid est *argento*? Eloquio dei: *Eloquia domini eloquia casta, argentum igne examinatum, probabile terrae, purgatum septies tantum.* Hunc sensum obscurum videte quemadmodum in lucem excludat apostolus: *Oportet* inquit *et haereses esse, ut probati manifesti fiant inter vos.* Quid est *probati*? *Probati argento*, probati eloquio. Quid est *manifesti fiant*? *Excludantur.* Quare hoc? Propter haereticos. Quid est ‚propter haereticos'? Propter congregationem *taurorum inter vaccas populorum.* Sic ergo et hi DIVISI SUNT PRAE IRA VULTUS EIUS, ET ADPROPINQUAVIT COR EIUS.

30sq. Ps. 11,7 **33** 1 Cor. 11,19

---

e_1 (*adest* 23 ergo – 25 eius) *M* α: *F* F_4 O_9 P_2 *deest* β: *D* F_3 P_{26} γ: *K C Ca* $S P_{15}$ δ: *A G* ε: *N* Bn_1 ζ: *T* Rm_{12} *S* (*pc.*) *am lo ma mi cc*

---

18 rebaptizatores] de re baptizatores *M* δ **19** humanitate P_{15} | enucleata P_{15} **21** noverunt *S* P_{15} **23** deduxerunt] *anacoluthon*; deducerent β *am ma* **25** eius] *cf. l.* 22; *illius O_9 β (*cf. l.* 1. 3) **26** taurorum] inter vaccas populorum *add.* O_9 (*cf. l.* 27) **28** seductibiles] *fort. scribendum* *seductiles, *cf. in psalm. 67,39*; *106,14* **29** qui[2]] quia α **30** eloquia *M* α *K* (*pc.*) | eloquio dei *om. Ca* δ ε **32** videte] et *add.* δ | luce *S* P_{15} δ ε ζ | includat *S* δ **33** et *om.* O_9 β *S* P_{15} δ ε **34** est[1]] ergo *add.* δ | est probati *om. S* P_{15} **37** sic] si δ | hi *om. C* (*ac.*); hic O_9 β **38** eius[2]] *illius β ε ζ *ma* (*cf. l.* 25)

(23.) MOLLITI SUNT SERMONES EIUS SUPER OLEUM, ET IPSI SUNT IACULA. Quaedam enim in scripturis dura videbantur, cum obscura essent: exposita mollita sunt. Nam et prima haeresis in discipulis Christi velut a duritia sermonis ipsius facta est. Cum enim diceret: *Nisi quis manducaverit carnem meam et biberit sanguinem meum, non habebit vitam in se,* illi non intellegentes dixerunt ad invicem: *Durus est hic sermo: quis potest eum audire?* Dicentes quia durus est ipse sermo separaverunt se ab illo; remansit cum illis duodecim. Cum ei suggessissent illos in sermone eius
cc 674 fuisse scandalizatos, *Numquid et vos* inquit *vultis ire?* Et Petrus:
mi 644 *Verbum vitae aeternae habes; ad quem ibimus?* Intendite, obsecramus vos, et parvuli discite pietatem: numquid iam Petrus intellegebat secretum sermonis illius domini? Nondum intellegebat, sed bona esse verba quae non intellegebat pie credebat. Ergo si durus est sermo et nondum intellectus est, durus sit impio, tibi autem pietate molliatur, quia quandoque solvitur et fit tibi oleum et usque ad ossa penetrabit. (24.) Proinde tamquam ipse Petrus post illos duritia – sicut putabant – sermonis domini scandalizatos etiam hic diceret: *Verbum vitae aeternae habes; quo ibimus?*, ita

23,5–11 *cf.* Ioh. 6,54–69 **16 sq.** *cf.* Ps. 108,18

e_1 (*adest* 1 molliti – 3 sunt; 14 ergo – 17 penetrabit) *M* α: $F F_4$ O_9 P_2 *deest* β: $D F_3 P_{26}$ γ: $K C Ca$ $S P_{15}$ δ: $A G$ ε: $N Bn_1$ ζ: $T Rm_{12} S$ (*pc.*) *am lo ma mi cc*

23,2 videbantur dura *tr.* O_9 **3** exposita mollita] *cf. ll.* 16; 24,8; exposita emollita *M* α K β; expositae mollitae δ ε **4** discipulos O_9 D (*ac.*) A (*ac.*) | ad duritiam γ δ ε ζ **7** eum potest *tr.* O_9 β **8** hic sermo δ ζ; sermo hic *am ma* **9** illis D (*ac.*) C (*pc.*) δ; *cf. cons. evang. 2,19,40*; *quaest. in Hept. 1,117*; aliis *cett. ma* **10** esse γ ε ζ **13** illius sermonis *tr. am lo ma* **16** autem] in ε quando α | *solvetur O_9 β Ca δ ε ζ *ma* | fit] *fiet β *ma* **17** penetrabit] te *add.* e_1 **24,1** tamquam] et *add.* α | ipse] in se δ **2** illam duritiam γ δ ε ζ; istorum duritiam α | sermones O_9 K S; sermone α **3** quo] ad quem *am lo ma* (*cf. 23,11*)

v. 23 subiecit: IACTA IN DOMINUM CURAM TUAM, ET IPSE TE ENUTRIET. Parvulus es, nondum intellegis secreta verborum: forte tibi panis latet, et adhuc lacte nutriendus es. Noli irasci uberibus: ipsa te idoneum reddent ad mensam cui modo minus idoneus es. Ecce per divisionem haereticorum multa dura mollita sunt; sermones illius duri MOLLITI SUNT SUPER OLEUM, ET IPSI SUNT IACULA: armaverunt evangelizantes, et ipsi sermones diriguntur in pectora quorumque audientium ab instantibus opportune importune. Illis sermonibus, illis verbis tamquam sagittis corda hominum ad amorem pacis feriuntur. Duri erant et molles facti sunt: molliti non virtutem amiserunt, sed in iacula conversi sunt. MOLLITI SUNT SERMONES EIUS SUPER OLEUM, ET IPSI molliti sermones ipsi SUNT IACULA. Sed tu nondum forte idoneus es qui armeris his iaculis, et nondum tibi eluxit quod in sermone forte obscurum est et durum: IACTA IN DOMINUM CURAM TUAM, ET IPSE TE ENUTRIET. In dominum iacta! Ecce vis te iactare in

24,5sq. *cf.* 1 Cor. 3,1sq. **11sq.** *cf.* 2 Tim. 4,2

e_1 (*adest* 4 iacta – 14 conversi sunt) *M* α: $F F_4$ O_9 P_2 *deest* β: $D F_3 P_{26}$ γ: $K C Ca$ $S P_{15}$ δ: $A G$ ε: $N Bn_1$ ζ: $T Rm_{12} S$ (*pc.*) *am lo ma mi cc*

4 dominum *M K Ca ma* (*cf.* Ψ_α; *Vulg.* super dominum); domino $O_9 C \beta S P_{15} \delta \varepsilon \zeta$ (*cf.* Ψ_γ); deum $e_1 \alpha$ | curam tuam] cognatum tuum e_1 (*cf.* Ψ_ρ cogitatum tuum) | enutriet] *cf. l.* 19; nutriet *M S* (*cf.* Ψ_α) **5** intelleges e_1; intellegens $O_9 \beta$ **6** tibi] ibi $e_1 \alpha O_9 \beta S P_{15}$ | et *om.* $O_9 \beta$ | es] est e_1 **9** ipsa $e_1 M K C$ (*ac.*) **11** quorumcumque $O_9 \beta$ | ab instantibus] adstantibus O_9 | ab ... importune *om.* e_1 | opportune importune α (*cf. 2 Tim. 4,2*); opportune et importune *M* $O_9 \beta S P_{15} \delta \varepsilon \zeta$ *ma*; opportune *K C* **13** feriuntur γO_9 *ma*; feriunt *M*; feruntur α; figuntur $\beta \delta \varepsilon \zeta$ | et *om.* $\varepsilon \zeta$ **14** sunt[1]] sed *add.* δ **15** ipsi ... ipsi] *de iteratione cf.* 26,31sq.; *in psalm. 131,21,6* ipsa civitas ipsa est Sion; *in psalm. 56,14,46* **17** luxit *M Ca*; reluxit *C* **18** dominum *M* γ (deum *ac. C*) P_{15}; domino $\alpha O_9 \beta S \delta \varepsilon \zeta$ (*cf. l.* 4) **19** dominum *M* $\alpha F_3 \zeta$ *ma*; domino $O_9 D P_{26} \gamma S P_{15} \delta \varepsilon$ (*cf. l.* 4) | iacta] te *add. lo ma* | te vis *tr.* β; tu vis O_9

dominum: nemo se supponat pro domino. IACTA IN DOMINUM CURAM TUAM. Vide quemadmodum magnus ille miles Christi in se curam parvulorum iactari noluit: *Numquid Paulus pro vobis crucifixus est aut in nomine Pauli baptizati estis?* Quid eis aliud dicebat nisi ‚Iactate in dominum curam vestram, et ipse vos enutriet'? Modo autem vult parvulus iactare curam suam in dominum, et occurrit nescio quis et dicit: ‚Ego excipio.' Tamquam navi fluctuanti occurrit et dicit: ‚Ego excipio.' Responde et tu: ‚Portum quaero, non saxum.' IACTA IN DOMINUM CURAM TUAM, ET IPSE TE ENUTRIET. Et vide quia portus te excipit: **NON DABIT IN AETERNUM FLUCTUATIONEM IUSTO.** Videris fluctuare in mari isto, sed excipit te portus. Tu tantum antequam intres in portum ab ancora noli abrumpi: fluctuat navis in ancoris, sed non longe a terra proicitur, nec in aeternum fluctuabit, etsi ad tempus fluctuat. Etenim ad fluctuationem pertinent verba superiora: CONTRISTATUS SUM IN EXERCITATIONE MEA ET CONTURBATUS SUM; EXSPECTABAM EUM QUI ME SALVUM FACERET A PUSILLANIMITATE ET TEMPESTATE. Fluctuans loquitur, sed non in aeternum fluctuabit: ancora ligatur. Ancora spes eius est.

cc 675

22sq. 1 Cor. 1,13

e$_1$ (*adest* 29 non – 33 proicitur) *M* α: *F F*$_4$ *O*$_9$ *P*$_2$ *deest* β: *D F*$_3$ *P*$_{26}$ γ: *K C Ca S P*$_{15}$ δ: *A G* ε: *N Bn*$_1$ ζ: *T Rm*$_{12}$ *S* (*pc.*) *am lo ma mi cc*

20 dominum[1]] domino α γ δ (*cf. l.* 4) | supponet *M*; superponat β; perponat *O*$_9$ | domino α β *K* δ ε ζ (*cf. l.* 4) **21** videte α **24** domino a δ ε ζ (*cf. l.* 4) **25** nutriet *M O*$_9$ *K C S P*$_{15}$ (*cf. l.* 4) | parvulis δ **26** domino α *O*$_9$ *K S P*$_{15}$ δ ε ζ **27** et[2] *dubium*; **om. O*$_9$ **28** domino α δ ε ζ **29** nutriet *K C S P*$_{15}$ (*cf. l.* 4) | *excipiet *O*$_9$ β; excepit α **30** dabis δ ε | fluctuare] *cf. l.* 33sq.; fluctuari *e*$_1$ *O*$_9$ β γ δ ε ζ **31** tu *om. S P*$_{15}$ | tamen *O*$_9$ **32** navis] nobis δ **35** mea *om.* δ **36** me salvum] *cf.* 10,7; salvum me *tr.* α (*cf.* 10,32) | pusillo animo β (*cf.* 10,8); spiritus *add.* α (*cf.* 10,32) **38** fluctuabit] non *add.* δ ε; nam *add.* ζ *lo ma*

NON DABIT IN AETERNUM FLUCTUATIONEM IUSTO.

v. 24 (25.) Illis autem quid? **TU VERO DEUS DEDUCES EOS IN PUTEUM CORRUPTIONIS.** Puteus corruptionis tenebrae submersionis. DEDUCES EOS inquit IN PUTEUM CORRUPTIONIS, quia *caecus caecum ducens ambo in foveam cadunt.* Deducit illos deus IN mi 645
PUTEUM CORRUPTIONIS, non quod ipse sit auctor culpae ipso- 5
rum, sed quod ipse sit iudex iniquitatis eorum; *tradidit* enim *eos deus in concupiscentias cordis eorum.* Amaverunt enim tenebras et non lucem, dilexerunt caecitatem, non visionem. Nam ecce dominus Iesus eluxit universo mundo: cantent in unitate cum toto mundo; *non* enim *est qui se abscondat a calore eius.* Illi autem 10
traducentes a toto ad partem, a corpore ad vulnus, a vita ad praecisionem, quid passuri sunt nisi ituri IN PUTEUM CORRUPTIONIS? (26.) **VIRI SANGUINUM ET DOLOSITATIS.** Viros sanguinum propter interfectiones dicit – atque utinam corporales et non spiritales! Sanguis enim de carne exiens videtur et horretur:

25,3 sq. Matth. 15,14 **6 sq.** Rom. 1,24 **10** Ps. 18,7

---

e_1 (*adest* 39 ergo non (*v. app. crit.*) – 25,3 submersionis; 4 deducit – 7 eorum; 26,1 viri *sqq.*) *M* α: *F* F_4 O_9 β: *D* F_3 P_{26} γ: *K C Ca* $S P_{15}$ δ: *A G* ε: *N* Bn_1 ζ: *T* Rm_{12} *S* (*pc.*) *am lo ma mi cc*

---

39 non] ergo *praem.* e_1 | in *sl.* e_1 **25,1** deus *om.* O_9 β **2** tenebrae] sunt **add.* O_9 β *ma* | mersionis O_9 β **3** eos *om.* α **4** ambo] *fort. scribendum* *simul; *cf.* 20,21; 27,8 | deduces γ; deducet *K* P_{15}; aeducet *M* | eos β ζ | deus illos *tr.* *S* P_{15} | deus *om.* α **5** quod] quia β | eorum α **6** iniquitatum *Ca* δ ε | enim *om.* α O_9 β *S* P_{15} | illos *M* (*iuxta Vulg.*; *cf. in psalm. 57,18,2*) **7** concupiscentias] *cf. in psalm. 57,18,2*; concupiscentiis *K Ca* δ ε (*LXX* ἐν ταῖς ἐπιθυμίαις); concupiscentiam O_9 β (*cf. in psalm. 9,15,24*); concupiscentia *F* | et *om.* O_9 β *S* P_{15} **8** caecitatem] et *add.* α *ma* **9** reluxit γ; luxit O_9 β **10** est enim *tr.* β | eius] illius ε *ma* **11** traducentes] se *add.* ζ *lo ma* | vitae γ **12** ituri] sunt *add.* O_9 β | in puteum corruptionis ituri *tr.* ε *ma* **26,1** viri] virum e_1 *F* | sanguinum[2]] sanguineos *C* (*pc.*) *Ca S* P_{15} δ ε ζ

quis videt sanguinem cordis in rebaptizato? Illae mortes alios oculos quaerunt – quamquam et de istis mortibus visibilibus non quiescant armati ubique Circumcelliones: et si istas visibiles mortes adtendamus, VIRI SANGUINUM sunt. Adtende armatum, si vir pacis est et non sanguinis: si fustem saltem solum ferret! Fert fundibalum, fert securim, fert lapides, fert lanceas; et ista portantes ubique qua possunt evagantur, sanguinem innocentium sitiunt. Ergo et de istis visibilibus mortibus sunt VIRI SANGUINUM, sed de illis dicamus: utinam solas visibiles facerent et animas non perimerent! Isti qui sunt VIRI SANGUINUM ET DOLOSITATIS ne putent quia nos male sic intellegimus viros sanguinum qui animas occidunt: ipsi Maximianistas suos sic intellexerunt. Nam cum eos damnarent, in ipsa sententia concilii sui ista verba posuerunt: ‚*Veloces pedes eorum ad effundendum sanguinem*' adnuntiatorum. ‚*Contribulatio et calamitas in viis eorum, et viam pacis non cognoverunt*' – hoc de Maximianistis dixerunt! Quaero autem ego ab eis quando Maximianistae fuderint corporis sanguinem – non

26,17–19 Ps. 13,3; *cf.* conc. Bagai. a. 394 (CSEL 53, p. 277) 5

e$_1$ (*adest usque ad* 5 quaerunt) *M* α: *F F*$_4$ *O*$_9$ *P*$_2$ *deest* β: *D F*$_3$ *P*$_{26}$ γ: *K C Ca S P*$_{15}$ δ: *A G* ε: *N Bn*$_1$ ζ: *T Rm*$_{12}$ *S* (*pc.*) *am lo ma mi cc*

4 rebaptizatos *F S* δ; rebaptizatis *P*$_{15}$ **6** armari *M P*$_{15}$ **8** est] esset *lo* | non] vir *add. O*$_9$ β | sanguinis] est *add.* α *O*$_9$ β | si *om. S P*$_{15}$ ζ *lo* | ferret] ferat *O*$_9$ β | fert] sed *praem. M* ζ *ma* | fert ... securim *om. S P*$_{15}$ | fert *ir. M*; ferret γ δ ε; fecit *O*$_9$ **9** fundibalum] *cf. ThlL VI 1556,30sqq.*; fundibulum *K* (*pc.*) *am lo ma* | securem α *O*$_9$ *K C* (*ac.*) ε ζ **10** evacantur *C Ca*; evancantur *K* (evincuntur *pc.*); eviscerantur *O*$_9$ **12** sed] et *add.* γ *ma* | illis] *sc.* mortibus; *cf. l.* 4 | visibiles *om. M O*$_9$ α *K S ma* | facerent] interficerent *S* (*ir.*) **14** qui] *quia *M* α γ *P*$_{15}$ δ ζ **15** suas δ **16** damnassent *O*$_9$ β **17** adnuntiatorum *om. O*$_9$ β **18** contribulatio] *cf. in psalm. 13,4*; *Cresc. 4,4,5*; *Cypr. zel. 8*; contritio β *P*$_{15}$ (*iuxta Vulg.*) | agnoverunt *O*$_9$ *K S P*$_{15}$ **20** fuderint] *fuderunt *M K Ca F*$_4$ *D P*$_{15}$ *G*; fuerunt *A* (*ac.*)

quia et ipsi non funderent si esset talis multitudo quae funderet, cc 676
sed propter timiditatem paucitatis suae magis ab eis aliquid passi
sunt quam ipsi tale aliquid aliquando fecerunt. Ergo interrogo
Donatistam et dico: ‚In concilio tuo posuisti de Maximianistis:
Veloces pedes eorum ad effundendum sanguinem. Unum mihi date
quem digito laeserint Maximianistae!' Quid mihi aliud responsu-
rus est nisi quod ego dico? ‚Qui se separaverunt ab unitate et
animas seducendo interimunt, spiritaliter, non carnaliter sangui-
nem fundunt.' Optime exposuisti, sed in expositione tua agnosce
facta tua! VIRI SANGUINUM ET DOLOSITATIS: dolositas in fraude,
in simulatione, in seductione. Quid ergo? illi ipsi qui DIVISI SUNT
PRAE IRA VULTUS EIUS ipsi sunt VIRI SANGUINUM ET DOLOSITA-
TIS? (**27.**) Sed quid de illis ait? **NON DIMIDIABUNT DIES SUOS.** mi 646
Quid est NON DIMIDIABUNT DIES SUOS? Non proficient quan-
tum putant; intra tempus quod sperant peribunt. Ipse est enim
perdix ille de quo dictum est: *In dimidio dierum eius derelin-
quent eum, et in novissimis suis erit insipiens.* Proficiunt, sed ad
tempus: quid enim ait apostolus? *Maligni autem homines et
seductores proficiunt in peius, ipsi errantes et alios in errorem*

27,4sq. Ier. 17,4 **6-8** 2 Tim. 3,13

---

e_1 (*adest* 30 in - 31 seductione (*v. app. crit.*); 27,1 sed - suos; 2 non^2 - 3 peribunt) *M* α: *F* F_4 O_9 P_2 *deest* β: *D* F_3 P_{26} γ: *K C Ca* *S* P_{15} δ: *A G* ε: *N* Bn_1 ζ: *T* Rm_{12} *S* (*pc.*) *am lo ma mi cc*

---

21 funderent] fuderint O_9 β δ (fuerunt *ac. A*) ε *lo*; fundent *S* **22** passi sunt aliquid *tr.* ε ζ **23** ego δ ε **24** in *om. M* γ δ ε ζ | consilio γ δ ε ζ **25** fundendum δ **27** dixi O_9 β | se *om.* O_9 *F* **29** cognosce δ ε ζ **30** dolositas *om. M S* P_{15}; *tr. post* fraude δ ε ζ *ma*; vero *add.* e_1 **31** seductione] intellegitur *add.* e_1 | quid ... dolositatis *distinxi*; Quid ergo illi ... eius? Ipsi ... dolositatis. *cc* | ipsi ... ipsi] *cf.* 24,15sq. **27,1** de *om.* e_1 **2** proficiunt β δ ε **4** derelinquet γ (*iuxta Vulg.*); derelinquunt *M* δ **5** in *om.* δ | *proficient O_9 β (*cf. l.* 9) **7** *proficient F_4 O_9 β γ *ma* (*cf. l.* 9; *graec.* προκόψουσιν) | errores α

mittentes. Caecus autem *caecum ducens simul in foveam cadunt*: merito cadunt IN PUTEUM CORRUPTIONIS. Quid ergo ait? *Proficient in peius*. Non tamen diu; nam paulo ante dixit: *Sed ultra non proficient*, hoc est NON DIMIDIABUNT DIES SUOS. Sequatur apostolus et dicat quare: *Dementia enim eorum manifesta erit omnibus, sicut et illorum fuit*. VIRI SANGUINUM ET DOLOSITATIS NON DIMIDIABUNT DIES SUOS; **EGO AUTEM IN TE SPERABO DOMINE.** Merito illi non dimidiabant dies suos, quia in homine speraverunt, ego autem a diebus temporalibus perveni ad diem aeternum: quare? Quia IN TE SPERAVI DOMINE.

---

8 Matth. 15,14 **10–13** 2 Tim. 3,9 **17** *cf.* Ps. 30,15; 54,24

---

e_1 (*adest* 14 ego – 17 domine) *M* α: $F F_4$ O_9 P_2 *deest* β: $D F_3 P_{26}$ γ: *K C Ca* $S P_{15}$ δ: *A G* ε: $N Bn_1$ ζ: $T Rm_{12} S$ (*pc.*) *am lo ma mi cc*

---

8 autem *om.* $\alpha S P_{15}$ | ducet ε | cadunt] cadent $\alpha S P_{15}$ **9** cadunt] cadent *K C* | ergo] enim γ **10** tamen] tam α | ait β **12** enim *om.* $O_9 D$ **14** autem] vero ε | sperabo] *cf. Vulg.*; *LXX* ἐλπιῶ; speravi $\delta \varepsilon \zeta$ (*cf. l. 17*, Ψ_α) | domine sperabo *tr.* $O_9 \beta$ **15** merito] *autem *add.* $S P_{15}$ | dimidiabunt $\alpha O_9 \beta \gamma \delta \varepsilon \zeta$ *ma* (*cf. Ps. 54,24*) | hominem *M*; homines ε **16** aeternam *lo ma* **17** quare *om.* $O_9 \beta$

IN PSALMUM LV

Carthagine sermo habitus in basilica Restituta feria quinta.

Zur Datierung und Lokalisierung *vgl. AL 2,816; Zarb, Enarrationes 92f. 174; Rondet, Essais (1970) 175sq.*

Rekonstruierter Psalmtext Augustins:

V. 5 Wechsel von sperabo *(mit* Ψ_α*) zu* speravi *(Textverderbnis durch Vulgata-einfluß ist nicht auszuschließen).*
V. 10 Wechsel von quia *(mit* Ψ_α*) zu* quoniam.
V. 13 quoniam *ist nur in 20,2 spontan zu* quia *geändert.*
Aufgrund des ähnlichen Wortlautes von V. 13 und Ps. 114,8 übernimmt Augustinus irrtümlich einen Halbvers aus Ps. 114,8 (vgl. in psalm. 85,14).

1 *In finem, pro populo qui a sanctis longe factus est, ipsi David in tituli inscriptionem, cum tenuerunt eum allophyli in Geth.*
2 *Miserere mei domine, quoniam conculcavit me homo,*
tota die bellans tribulavit me.
3 *Conculcaverunt me inimici mei tota die ab altitudine diei,*
quoniam multi qui debellant me **(4)** *timebunt.*
Ego vero in te sperabo, domine.
5 *In deo laudabo sermones meos, in deo* *sperabo,* / *speravi,*

Titulus: Na_1 P_{10} P_{117}; Sermo habitus Carthagine in basilica Restituta *F* (Carthagine *sl.*); *cf. Wilmart, La tradition 314, Primmer, Mauriner-Handschriften 184. – De basilica Restituta cf. L. Ennabli, Carthage, une métropole chrétienne du IVe à la fin du VIIe siècle, Paris 1997, 29–31.*

Textus psalmi: **1** a sanctis longe factus est] *longe factus est a sanctis (v. app. ad 1,6); longe a sanctis factus est 2,1sq. (v. app.) | facti sunt* Ψ_α *(cf. 2,15sq.; 4,21; 5,5; 8,17; 9,16) | quando eum tenuerunt* Ψ_α **2** debellans Ψ_α *(cf. v. 3; v. app. ad 7,29)* **4** speravi Ψ_α *(v. app. ad 6,4. 19. 58)* **5** meos] tota die *add.* Ψ_α *(cf. v. 6) |* sperabo *7,2. 26. 34* Ψ_α *(v. app. ad 9,71);* speravi *9,35. 71 Vulg., LXX* ἤλπισα *(v. app. ad 7,2. 26. 34)*

non timebo quid faciat mihi caro.
6 *Tota die verba mea abominabantur,*
adversus me omnia consilia eorum in malum.
7 *Incolent et abscondent.*
Ipsi calcaneum meum observabunt,
sicut sustinuit anima mea.
8 *Pro nihilo salvos facies eos,*
In ira populos deduces.
Deus, (**9**) *vitam meam enuntiavi tibi.*
posuisti lacrimas meas in conspectu tuo,
sicut in repromissione tua.
10 *Convertantur inimici mei retrorsum.*
In quacumque die invocavero te,
ecce scivi $\frac{quia}{quoniam}$ *deus meus es tu.*
11 *In deo laudabo sermonem, in domino laudabo verbum,*
in deo speravi, non timebo quid faciat mihi homo.
12 *In me sunt deus vota quae reddam laudis tibi,*
13 *quoniam eruisti animam meam de morte,*
{oculos meos a lacrimis} et pedes meos a lapsu,
ut placeam coram deo in lumine viventium.

---

faciat *7,3. 27. 30. 35*; *faciet (*v. app. ad 7,3. 27. 30. 35*; *cf. 7,30–33*; *9,38. 58*; *LXX* ποιήσει) | mihi faciat homo (caro *pc.*) Ψ_α (*cf. v. 11*; *v. app. ad 7,3. 30*) **6** et adversum Ψ_α (*v. app. ad 8,11. 13. 20*) **7** abscondet Ψ_α **9** adnuntiavi Ψ_α (*v. app. ad 14,2. 24*); enuntiabo *19,10* **10** convertentur Ψ_α | quia *16,2. 3* Ψ_α (*v. app. ad 16,44*); quoniam *17,31. 44. 46 Vulg.* (*v. app. ad 16,2*) **11** domino] deo Ψ_α (*v. app. ad 18,2*) | sperabo Ψ_α (*cf. v. 5*; *v. app. ad 17,2*) quid] qua Ψ_α | mihi faciat Ψ_α (*v. app. ad 18,3*); *faciet (*cf. v. 5*; *v. app. ad 13,3*) **12** laudes Ψ_α (*v. app. ad 19,2. 7. 12*) **13** quoniam] quia *20,2* | oculos ... lacrimis *per errorem e Ps. 114,8 sumptum* (*cf. in psalm. 85,14*)

(1.) Sicut aliquam domum intraturi cuius sit et ad quem cc 676
pertineat in titulo inspicimus, ne forte importune irruamus quo mi 646
non oportet neque rursus timiditate revocemur ab eo quo oportet intrare, tamquam ergo si legerimus in his praediis ‚illius' aut
v. 1 ‚illius', ita in superliminari psalmi huius habemus inscriptum: IN 5
FINEM, PRO POPULO QUI A SANCTIS LONGE FACTUS EST IPSI cc 677
DAVID IN TITULI INSCRIPTIONEM, CUM TENUERUNT EUM ALLOPHYLI IN GETH. Agnoscamus ergo populum QUI LONGE FACTUS EST A SANCTIS IN TITULI INSCRIPTIONEM. Pertinet hoc
enim ad ipsum David quem iam nostis intellegere spiritaliter; 10
neque enim commendatur nobis nisi ille de quo dictum est: *Finis legis Christus ad iustitiam omni credenti.* Ergo IN FINEM cum audis, ‚in Christum' intende, ne in via remanendo non pervenias ad finem. Quidquid enim est ubi infra steteris, antequam ad
Christum pervenias, nihil tibi aliud sermo divinus dicit nisi 15
‚Accede, nondum est locus ubi securitas sit. Est quidam locus ubi

---

1,11 sq. Rom. 10,4

---

e_1 (*excerpta; adest* 1,1 sicut – 3 oportet[1]; 4 tamquam – 8 Geth) *M* α: $F F_4$ s_3 (*excerptum; adest* 19,1–29; 20,21–59 *abbrev.*) P_2 (*adest inde a* 9,52) O_9 β: $D F_3 P_{26}$ γ: *K C Ca* $S P_{15}$ δ: *A G* ε: $N Bn_1$ ζ: $T Rm_{12} S$ (*pc.*) *am lo ma mi cc*

1,1 et *om.* δ **2** in titulo *om.* α | inspiciamus *M* O_9 γ $S P_{15}$ δ ε ζ | forte] si *add. K C* (*ac.*) ε ζ | quod *S* (*pc.*) δ **4** *legeremus α O_9 β *Ca S* P_{15} δ *ma* | in his praediis] his praediis δ; haec praedia *am lo ma* | aut] adque e_1 **5** scriptum *M* O_9 β **6** a sanctis longe factus est] *ita Vulg.*; *cf.* Ψ_α a sanctis longe facti sunt; *fort. scribendum* *longe factus est a sanctis, *cf. l.* 8 sq.; 2,15 sq. 17 sq. 52; 4,2 sq. *et saepius* (*aliter* 2,1 sq.) | a longe *K* **7** inscriptionem] *cf.* Ψ_α; *LXX* εἰς στηλογραφίαν; inscriptione α O_9 β *C* (*ac.*) P_{15} δ (*pc. A*); *lnp. K* **8** longe factus est a sanctis] *cf. l.* 6 **9** inscriptionem] *cf. l.* 7; inscriptione α O_9 β *K C* (*ac.*) P_{15} *G* (*pc.*); inscriptionum *A* (*ac.*) | enim hoc *tr.* F_4 ζ **10** intellegere *om. S* P_{15} **12** Christus] est *add.* δ **13** in[1] *om. F S* P_{15} | pervenies *C* (*ac.*) **15** divinus sermo *tr. C Ca ma* **16** nondum] enim *add.* α | quidem γ

statio fidissima collocatur, est quaedam petra ubi domus secura consurgit, ut non metuat imbrem tempestates flumina.' Impegerunt enim in domum illam, et non cecidit: fundata enim erat super petram. *Petra autem erat Christus* sub nomine David figuraliter ⟨***⟩, quia de illo dictum est: *Qui factus est ex semine David secundum carnem.* (2.) Quis est ergo populus QUI LONGE A
mi 647 SANCTIS FACTUS EST IN TITULI INSCRIPTIONEM? Ipse titulus ostendat nobis populum istum! Scriptus est enim quidam titulus in dominica passione: quando dominus crucifixus est, erat ibi titulus inscriptus Hebraice Graece et Latine *Rex Iudaeorum*, tribus linguis tamquam tribus testibus titulus adprobatus, quia *in ore duorum aut trium testium stabit omne verbum.* Istum titulum cum legissent Iudaei, indignati sunt et dixerunt ad Pilatum: *Noli scribere ‚Rex Iudaeorum', sed quia ipse dixit se regem esse Iudae-*

18–20 *cf.* Matth. 7,25 **20** 1 Cor. 10,4 **21sq.** Rom. 1,3 **2,4–12** *cf.* Ioh. 19,19–22 **6sq.** Deut. 19,15; *cf.* Matth. 18,16; 2 Cor. 13,1

e_1 (*adest* 2,1 quis (*v. app. crit.*) – 4 passione; 5 Hebraice – 8 Iudaei) *M* α: $F F_4$ s_3 *deest* P_2 *deest* O_9 β: $D F_3 P_{26}$ γ: *K C Ca* $S P_{15}$ δ: *A G* ε: $N Bn_1$ ζ: $T Rm_{12} S$ (*pc.*) *am lo ma mi cc*

18 tempestatis *D K*(*pc.*) *Ca S* δ ε ζ *ma* | tempestates flumina. Impegerunt *distinxi*; tempestatis. Flumina enim impegerunt *cc* | enim impegerunt *tr.* ζ *am lo ma* **20** supra β *S* (*pc.*) δ ε *ma* | Christus *iter.* O_9 β | David] Christus *add.* P_{15} *am lo ma* **21** figuraliter] figuratur *am lo ma*; *lacunam notavi* (*addendum* intellegendus *vel sim.*; *cf. serm. Dolb. 26,5*); *cf. WSt 115, 2002, 310sq.* | qui] quia O_9 *D* (*ac.*) P_{15} δ | est[2]] ei **add. M* α O_9 *D S* P_{15} (*iuxta plerosque Vulgatae codices*; *cf. in psalm. 9,35,26*) **2,1** quis] qui P_{15} δ (quid *ac. A*) ε; qui sit David nostis *praem.* e_1 | est ergo] autem sit e_1 | longe a sanctis factus est] *cf. 1,6. 8sq.* | factus est a sanctis *tr.* β **2** titulo *S* | inscriptionem] *cf.* 1,7; inscriptione α O_9 β *K C* (*ac.*) P_{15} *G* **3** scriptum e_1 (*ac.*) *M* | titulus quidam *tr. K* **5** scriptus O_9 β *S* (*pc.*) δ | et *om.* e_1 *M*; *sl. A* **6** adprobatur α O_9 β **7** aut] *vel δ ε ζ *ma* (*cf. Matth. 18,16, 2 Cor. 13,1 iuxta Vulg.*) **9** dixit] rex *add. M* | se dixit *tr.* O_9 β | se *sl. A*

orum. ‚Ipsum dixisse scribe' dixerunt, ‚non hoc esse quod dixit.' Sed quia verum est in alio psalmo: *In tituli inscriptionem ne corrumpas*, respondit Pilatus: *Quod scripsi scripsi*, tamquam dicens: ‚Non corrumpo veritatem, etsi vos diligitis falsitatem.' Quia ergo in maledicto isto indignati sunt Iudaei dicentes: *Nos non habemus regem nisi solum Caesarem*, de tituli offensione longe facti sunt a sanctis. Propinquent sanctis et adglutinentur sancto qui regem Christum agnoscunt et habere concupiscunt, longe fiant a sanctis qui contradicentes titulo respuerunt regem deum et elegerunt regem hominem. Omnis ergo populus humano regno delectatus, respuens in se regnare deum – quo regnante ita quisque subiectus est, ut regnet et ipse cupiditatibus suis –, omnis ergo populus talis longe fit a sanctis. Nolite itaque, fratres, in solis Iudaeis hoc advertere! Data sunt quidem in illis quasi primitiva exempla, ut in illo populo eluceret quod omnis homo caveret. Aperte illi regem Christum recusaverunt et regem Caesarem elegerunt. Est quidem et Caesar rex, homo hominibus cc 678

11sq. Ps. 56,1 **14sq.** Ioh. 19,15

e_1 (*adest* 10 dixerunt – dixit; 12 respondit – scripsi²; 14 quia – 16 sanctis; 17 longe – 19 hominem, 21 omnis – 22 sanctis) *M* α: *F* F_4 s_3 *deest* P_2 *deest* O_9 β: *D* F_3 P_{26} γ: *K C Ca* *S* P_{15} δ: *A G* ε: *N* Bn_1 ζ: *T* Rm_{12} *S* (*pc.*) *am lo ma mi cc*

10 scribere O_9 | esse *om. M*; est sed O_9 **11** inscriptione α O_9 β γ P_{15} ε; inscriptionum *A* (*ac.*) **12** scripsi² *sl. C*; scripsit *add. C* (*sl.*) *Ca G* ε; scripsi *add. A* **13** dicens] scripsi *add. am lo* **14** isto *om.* e_1 P_{15} | nos *om.* P_{15} **15** solum] *cf. in psalm. 63,8*; *om.* e_1; *tr. post* Caesarem P_{15} | titulo offensionis δ ε ζ | offensionem *M S* **16** a sanctis *om.* ε | propinquant *C* (*ac.*) *Ca* **18** deum] dominum O_9 *D* (*ac.*) **19** legerunt O_9; dilexerunt *S* P_{15} **20** delectatur α P_{15} | se *om.* O_9 | dominum δ ε ζ *ma* **21** et *om.* δ ε **22** fit e_1 O_9 β; *est *M* α γ *S* P_{15} δ ε ζ *ma* **23** in *om.* α δ **25** caverit *K* | Christum regem *tr.* O_9 β | Christum *om. am* **26** eligerunt ε; delegerunt α β; diligerunt *K C* (*ac.*); dilexerunt *C* (*pc.*) *Ca S* P_{15} | quidam δ

ad humana, sed alius est rex ad divina; alius rex ad vitam temporalem, alius ad aeternam; alius rex terrenus, alius rex caelestis: rex terrenus sub rege caelesti, rex caelestis super omnia. Non ergo illi quia dixerunt se habere Caesarem regem peccaverunt, sed quia regem Christum habere noluerunt. Et modo multi Christum regem iam in caelo sedentem et ubique regnantem habere nolunt, et ipsi sunt qui tribulant nos. Contra tales iste psalmus confirmat nos. Necesse est enim ut tales patiamur usque in finem, quos non pateremur nisi nobis expediret. Omnis enim temptatio probatio est, et omnis probationis effectus habet fructum suum, quia homo plerumque etiam sibi ipsi ignotus est: quid ferat quidve non ferat ignorat, et aliquando praesumit se ferre quod non potest, et aliquando desperat se posse ferre quod potest. Accedit temptatio quasi interrogatio, et invenitur homo a seipso, quia latebat seipsum, sed artificem non latebat. Proinde Petrus praesumpsit nescio quid quod in illo nondum erat, usque ad mortem se cum domino Iesu Christo esse perseveraturum. Vires suas Petrus ignorabat, sed

43–48 *cf.* Luc. 22,35–62

e$_1$ (*adest* 33 contra – 34 finem) *M* α: *F F*$_4$ *s*$_3$ *deest* *P*$_2$ *deest* *O*$_9$ β: *D F*$_3$ *P*$_{26}$ γ: *K C Ca* *S P*$_{15}$ δ: *A G* ε: *N Bn*$_1$ ζ: *T Rm*$_{12}$ *S* (*pc.*) *am lo ma mi cc*

27 rex est *tr.* α (est *om. F*) *K ma* | rex^2 *om.* *O*$_9$ β **28** alius^1] est *add.* *O*$_9$ β **29** caeleste *O*$_9$ *C* (*ac.*) **30** quia] qui *Ca G* | regem *om.* *O*$_9$ **32** iam *M* α *O*$_9$ β; *cf. e. g. in epist. Ioh. 1,3*; *om.* γ *S P*$_{15}$ δ ε ζ *ma* **35** quod *S P*$_{15}$ **36** et *om. S P*$_{15}$ *A* (*ac.*) **37** probatio δ (*pc. A*) | effectus] *cf. pecc. mer. 2,34,56* subsecutum ... illius comminationis effectum, ut pietas hominis ... exerceretur atque probaretur; adfectus *M F*$_4$ *O*$_9$ *D* (*ac.*) *S P*$_{15}$ δ ε **38** ipsi *om. D* ε ζ; ipse *O*$_9$ est *om.* β | quidve] quid *M O*$_9$ *S P*$_{15}$ **39** praesumat *M* γ | et ... potest *om.* *O*$_9$ *D* (*ac.*) **40** quod] non *add. M S* δ (*sl. A*) | accidit β **41** quia] qui *Ca* ζ | *et seipsum α γ δ ε ζ *ma*

dominus noverat: respondit minus idoneum. Qui fabricarat, qui etiam fabricato a se vires idoneas daturus erat, quid nondum dederat sciebat; ille qui nondum acceperat nesciebat. Accessit temptatio: negavit, flevit, accepit. mi 648

Cum ergo nesciamus quid petamus tamquam non habentes, et unde gratias agamus tamquam accipientes, opus est semper temptationibus et tribulationibus erudiri in isto saeculo. Sed tribulari non possumus nisi ab eis qui longe fiunt a sanctis - longinquitatem istam, fratres, intellegite cordis esse, non corporis! Fit enim plerumque ut qui corpore longe peregrinatur a te coniunctus sit tibi, quia hoc amat quod tu; et fit plerumque ut stans iuxta te, ex eo quia diligit mundum, cum tu diligas deum, longe sit a te.

(3.) Quid ergo sibi vult - quod ad ipsum titulum adhuc pertinet - quia TENUERUNT EUM ALLOPHYLI IN GETH? Geth civitas quaedam erat allophylorum, id est alienigenarum. Utique populi longe a sanctis: ex eo enim quia alienigenae, non utique propinquant sanctis, sed longe sunt a sanctis. Omnes qui recusant Christum regem alienigenae fiunt. Quare alienigenae fiunt? Quia

---

e_1 (*adest* 3,1 quid - 3 alienigenae (*v. app. crit.*); 4 non - 6 fiunt) *M* α: *F* F_4 s_3 *deest* P_2 *deest* O_9 β: *D* F_3 P_{26} γ: *K C Ca* $S P_{15}$ δ: *A G* ε: *N* Bn_1 ζ: *T* Rm_{12} *S* (*pc.*) *am lo ma mi cc*

---

45 noverat ... fabricarat *distinxi*; noverat. Respondit minus idoneum qui fabricarat *cc* | respondit] praevidebat ζ *lo* | minus idoneum] *sc.* eum esse; *fort. scribendum* minus *idoneas (cf. l. 46) | fabricaverat ζ *lo ma*; fabricabat *am* $\delta \varepsilon$; fabricaret *C* (*ac.*) *Ca* **46** quid] qui β *S* P_{15} $\delta \varepsilon \zeta$ *am lo* (*probat Alexanderson*) **47** dederat] deerat *K C* (*ac.*) | qui] quid *M F* O_9 *K* (*pc.*); quod F_4 necdum $\delta \varepsilon \zeta$ **50** et *om.* O_9 | agimus *A* (*ac.*) **51** et tribulationibus *om. Ca* | erudiri *om. M* α O_9; *sl. C A*; erudire *S* P_{15}; *lnp. K* **53** esse] et *add.* ε **54** fit] ait *K* | peregrinantur *M* O_9 ζ **55** iunctus *K C* (*ac.*) | coniunctus ... te *iter. S* (*pc.*) *lo ma* **56** diligas] diligis *M* **3,3** erat] est e_1 | alienigenae e_1 **4** ex ... sanctis^2 *om.* α | enim *om.* O_9 | quia] *quod $\alpha \varepsilon \zeta$ ma*; qui O_9 P_{15} δ **5** adpropinquant α *am lo ma* | sed *om.* O_9

et illa vitis quamvis ab illo plantata, amara facta quid audivit? *Quare conversa es in amaritudinem, vitis aliena?* Non dictum est
cc 679 ‚vitis mea', quia si mea dulcis, si amara non mea, si non mea
10 utique aliena. TENUERUNT ergo EUM ALLOPHYLI IN GETH. Est quidem, fratres, quia invenimus David ipsum filium Iesse, regem Israel, peregrinatum esse apud allophylos cum quaereretur a Saule, et fuit in ista civitate et apud regem civitatis huius, sed ibi retentum esse non legimus. Ergo David nostrum, Iesum Chri-
15 stum natum ex semine illius David non solum tenuerunt, sed et tenent adhuc allophyli IN GETH. Geth diximus quod civitas sit; interrogata autem interpretatio huius nominis indicat ‚torcular'. Christus secundum quod caput est salvator corporis, ille natus ex virgine crucifixus, qui iam nobis exemplum resurrectionis nos-
20 trae in resurrectione suae carnis ostendit, qui sedet ad dexteram patris et pro nobis interpellat, est et hic, sed in corpore suo quod est ecclesia. Corpus coniunctum est capiti suo: caput pro corpore

---

8 Ier. 2,21 **11–13** *cf.* 1 Reg. 21,10 **17** *cf.* Hier. nom. hebr. p. 27,15

---

e$_1$ (*adest* 10 tenuerunt – Geth; 16 Geth^2 – 17 torcular) *M* α: *F F*$_4$ *s*$_3$ *deest* *P*$_2$ *deest* *O*$_9$ β: *D F*$_3$ *P*$_{26}$ γ: *K C Ca* *S P*$_{15}$ δ: *A G* ε: *N Bn*$_1$ ζ: *T Rm*$_{12}$ *S* (*pc.*) *am lo ma mi cc*

---

7 illa] ille *C* (*ac.*) *Ca* | *ipso α **8** amaritudine *M* (*pc.*) *P*$_{15}$ *A* (*pc.*) ε | alienae *C* (*pc.*) *P*$_{15}$ *G* **9** si^1] qui *K* **10** ergo] enim *K* | eum *om. M O*$_9$ *S P*$_{15}$; *tr. ante* ergo δ; illum β | est quidem fratres quia invenimus] invenimus quidem fratres *lo ma*; invenimus fratres *am* **12** quaeretur *C* (*ac.*) *Ca* **13** et^2 *om.* β *S P*$_{15}$ | huius *om. O*$_9$ **14** retentus *M* | David ... tenuerunt] *brevissime dictum*; *subaudi:* David ... intellegamus, quem ... tenuerunt (*fort. tale aliquid excidit*) | nostrum] dominum *praem.* δ ζ; *add.* γ *ma* | Iesum Christum *om.* ζ **15** et *om. O*$_9$ β *S P*$_{15}$ **18** est *om. lo ma*; *sl. C* | natus ex virgine crucifixus] *excidisse aliquid videtur*; *fort. legendum* natus ex virgine ⟨et⟩ crucifixus *sive* ... crucifixus ⟨et mortuus⟩ (*cf. in psalm. 62,11*) *vel sim.* (*cf. WSt 115, 2002, 179–181*) **19** qui] quia *N* | exemplo *P*$_{15}$ ζ; extemplo *S* ε **20** resurrectione] nos *add. S P*$_{15}$ ε ζ | sedit *K C* (*ac.*) **22** corpore suo *O*$_9$ β

clamat: *Saule, Saule, quid me persequeris?*, et corpus in capite suo ⟨***⟩ est secundum apostolum dicentem: *Et simul resuscitavit et simul sedere fecit in caelestibus.* Et nos ibi sedemus et ipse hic laborat: nos ibi sedemus secundum spem, ille hic nobiscum est secundum caritatem. Haec compago tamquam unius hominis facit duos in carne una, sponsum et sponsam; unde et ipse dominus dicit: *Igitur iam non duo, sed una caro.* Quomodo ergo hic tenetur in Geth? Tenetur in torculari corpus eius, id est ecclesia eius. Quid est ‚in torculari'? In pressuris. Sed in torculari fructuosa pressura est. Uva in vite pressuram non sentit, integra videtur; sed nihil inde manat. Mittitur in torcular, calcatur, premitur: iniuria videtur fieri uvae. Sed ista iniuria sterilis non est; immo si nulla iniuria accederet, sterilis remaneret. (4.) Quid- mi 649
quid ergo pressurarum sancti patiuntur ab eis qui longe facti sunt a sanctis, adtendant psalmum istum, agnoscant hic se, dicant quod hic dicitur qui patiuntur quod hic dicitur. Certe qui non

23 Act. 9,4 **24sq.** Eph. 2,6 **28** *cf.* Gen. 2,24; Matth. 19,5 **29** Matth. 19,6

e_1 (*adest* 30 tenetur^2 – 4,4 dicitur) *M* α: *F* F_4 s_3 *deest* P_2 *deest* O_9 β: *D* F_3 P_{26} γ: *K C Ca S* P_{15} δ: *A G* ε: *N* Bn_1 ζ: *T* Rm_{12} *S* (*pc.*) *am lo ma mi cc*

23 suo] *lacunam notavi*; *addendum* in caelo *vel sim.* (*cf. WSt 116, 2003, 179–181*) **26** ille] et *praem. S lo ma* **28** *duo *M* α O_9 γ *S* | et^2 *om.* α *C* (*ac.*) *S* | ipse *om.* P_{15} **29** non iam *tr.* δ | non *sl.* Bn_1 | *hic ergo *tr. M* α O_9 β (ergo *om.* P_{26}) **30** tenetur^2] ergo *add.* e_1 **31** in^1 *om. C Ca* **32** pressura] pecunia ε | non *om. Ca* **33** emanat *C* (*ac.*) | torculari e_1 *C* (*pc.*) *Ca S* P_{15} δ ε ζ **34** in ista δ **35** accideret *S* (*pc.*) *A* (*ac.*) | sterilis remaneret] *cf. e. g. in psalm. 127,15*; *146,16*; sterilitas remaneret O_9 β; sterilitas permaneret e_1 *S* P_{15} **4,1** quicumque *lo ma* **2** sancti pressurarum *tr. S*; pressuram sancti *K* δ; sancti pressuram *K lo ma* **3** adtendunt α *C* (*ac.*) **4** quod hic dicitur^1 *om. S* P_{15} δ; quid hic dicit ε; quod hic dicit ζ | qui^1] quia e_1 | qui^1 ... dicitur *mg. C*

patitur non dicat, non adstringo ad vocem quem video extra passionem; sed vide ne cum vult esse longe a passione, longe fiat a sanctis! Cogitet ergo unusquisque de inimico suo: si Christianus est, mundus ipse inimicus est. Privatas ergo inimicitias nemo cogitet auditurus verba psalmi huius! Sciamus quia *non est nobis colluctatio adversus carnem et sanguinem, sed adversus principes et potestates et spiritalia nequitiae*, id est adversus diabolum et angelos eius, quia et quando patimur homines importunos, ille instigat, ille inflammat, ille tamquam vasa sua movet. Adtendamus ergo duos hostes: quem videmus et quem non videmus. Hominem videmus, diabolum non videmus. Hominem diligamus, diabolum caveamus; pro homine oremus, contra diabolum oremus et dicamus deo: **MISERERE MEI DOMINE, QUONIAM CONCULCAVIT ME HOMO.** Noli timere quia conculcat te homo: vinum eris, uva factus es ut calceris. MISERERE MEI DOMINE, QUONIAM CONCULCAVIT ME HOMO; **TOTA DIE BELLANS TRIBULAVIT ME** omnis qui longe factus est a sanctis. Sed et ipse diabolus quare hic non intellegatur? an forte quia dictus est HOMO?

cc 680 *v. 2*

9–11 Eph. 6,12 **11sq.** *cf.* Matth. 25,41

e_1 (*adest* 13 adtendamus – 21 sanctis) *M* α: *F* F_4 s_3 *deest* P_2 *deest* O_9 β: *D* F_3 P_{26} γ: *K C Ca* *S* P_{15} δ: *A G* ε: *N* Bn_1 ζ: *T* Rm_{12} *S* (*pc.*) *am lo ma mi cc*

5 patiuntur *M* O_9 | dicat ... passionem *distinxit Alexanderson*; dicat: Non ... passionem *cc* **6** vide] videat α ζ *ma* **8** ipsi O_9 *C* (*pc.*) *ma*; iste *S* (*pc.*) δ *am lo* | privatas *ir. A*; privatus Bn_1 | ergo *exp. S*; *ir. A*; enim ε ζ **9** cogitet] et *add. S* | scimus P_{15} ε ζ **11** nequitia *M* δ ε | adversum *S* P_{15} **12** angelis *C* (*ac.*) *A* (*ac.*) **14** ergo *om. S* P_{15} | duo *K C* (*ac.*) | vidimus ... vidimus ... vidimus ... vidimus *C* (*ac.*) **15** videmus hominem *tr.* e_1 | videmus[2]] hominem videamus diabolum non videamus *add.* δ ε ζ **16** oramus O_9 | contra diabolum oremus *om.* O_9 **18** conculcat] conculcavit γ δ ε ζ *ma* **19** eris e_1 (*cf.* 7,34); habet *M*; habeto *cett. ma* **21** omnes *K N* | et *om.* δ; *sl.* Bn_1 **22** hic *sl. M* | non hic *tr. S* P_{15} | quia] non *add. am lo ma*

Ergo errat evangelium quia dixit: *Inimicus homo hoc fecit?* Sub quadam figura potest et ille dici homo, non tamen esse homo. Sive ergo ipsum intueretur qui dicebat haec sive populum et unumquemque longe factum a sanctis, per quales diabolus tribulat populum dei inhaerentem sanctis, inhaerentem sancto, inhaerentem regi, a cuius regis titulo indignati illi tamquam repercussi longe sunt facti, dicat: MISERERE MEI, DOMINE, QUONIAM CONCULCAVIT ME HOMO, nec deficiat in ista conculcatione, sciens quem invocet et quo exemplo fortis effectus sit. Primus botrus in torculari Christus; cum ille botrus passione expressus est, manavit illud unde *calix inebrians quam praeclarus!* Dicat ergo et corpus eius intuens caput suum: MISERERE MEI DOMINE, QUONIAM CONCULCAVIT ME HOMO; TOTA DIE BELLANS TRIBULAVIT ME. TOTA DIE: toto tempore. Nemo sibi dicat: ‚Fuerunt tribulationes apud patres nostros, apud nos non sunt.' Si putas te non habere tribulationes, nondum coepisti esse Christianus. Et ubi est vox apostoli: *Sed et omnes qui volunt in Christo pie vivere persecutiones patiuntur?* Si ergo non pateris ullam pro Christo persecu-

23 Matth. 13,28 **33** Ps. 22,5 **39sq.** 2 Tim. 3,12

e$_1$ (*adest* 31 primus – 36 tempore) *M* α: *F F*$_4$ *s*$_3$ *deest* *P*$_2$ *deest* *O*$_9$ β: *D F*$_3$ *P*$_{26}$ γ: *K C Ca* *S P*$_{15}$ δ: *A G* ε: *N Bn*$_1$ ζ: *T Rm*$_{12}$ *S* (*pc.*) *am lo ma mi cc*

23 dicit α | sub] sed *am* β; sed sub *lo ma* **24** esse] est δ (*pc. A*) **25** intueatur γ **27** inhaerentem[1]] inhaerentes δ ε | inhaerentem[2] *ir. O*$_9$; inhaerentes ε | inhaerentem sancto **om.* α γ ζ **28** ad ... titulum γ δ ε ζ *ma* | regis *om. S P*$_{15}$ ε ζ; *exp. Ca* **30** nec] ne *S* (*mg.*); et ne *P*$_{15}$ | conluctatione ε **31** effectus] e[1] *ir. G*; affectus *D A* (aeffectus *ac.*) ε | primus] enim *add. e*$_1$ **32** torculari] pressus est *add. S* (*pc.*) *lo ma* | in passione *O*$_9$ β **33** praeclarus] est *add. S* (*pc.*) *P*$_{15}$ *lo ma* | ergo *om. S P*$_{15}$ **36** die] et *add.* δ ε **37** si] sicut *A* (*ac.*) **39** *persecutionem patientur *M* α *O*$_9$ β γ (-nes *C Ca*) *P*$_{15}$ (*iuxta Vulg.*; *cf. in psalm. 54,8,63*) **40** illam *K S* | pro Christo ullam *tr.* δ | tribulationem ε ζ *ma*

tionem, vide ne nondum coeperis in Christo pie vivere! Cum autem coeperis in Christo pie vivere, ingressus es torcular: praepara te ad pressuras! Sed noli esse aridus, ne de pressura nihil exeat.

(5.) CONCULCAVERUNT ME INIMICI MEI TOTA DIE: illi *v. 3* longe facti a sanctis ipsi inimici mei. TOTA DIE iam dictum est.
mi 650 AB ALTITUDINE DIEI: quid sibi hoc vult, AB ALTITUDINE DIEI? Forte altum est ad intellectum – nec mirum, quia altitudo diei
5 est! Forte enim illi propterea longe facti sunt a sanctis, quia non potuerunt penetrare altitudinem diei, cuius apostoli duodecim horae fulgentes. Ergo qui tamquam hominem crucifixerunt in die erraverunt. Quare autem tenebras passi sunt, ut longe fierent a sanctis? Quia in alto lucebat dies. In alto latentem non cognove-
10 runt; *si enim cognovissent, numquam dominum gloriae crucifixis-*
cc 681 *sent.* Hac ergo altitudine diei repercussi et longe facti a sanctis facti sunt inimici, qui tribulent et conculcent tamquam uvam in torculari.

Est alius intellectus: AB ALTITUDINE DIEI CONCULCAVE-
15 RUNT ME INIMICI MEI TOTA DIE, hoc est toto tempore, AB ALTITUDINE DIEI, hoc est a superbia temporali. Quando enim concul-

---

5,6sq. *cf.* Ioh. 11,9sq.; Aug. in evang. Ioh. 49,8 **10sq.** 1 Cor. 2,8

---

e_1 (*adest* 5,1 conculcaverunt – 10 crucifixissent; 14 est – diei; 15 tota *sqq.*) *M* α: *F* F_4 s_3 *deest* P_2 *deest* O_9 β: *D* F_3 P_{26} γ: *K C Ca* $S P_{15}$ δ: *A G* ε: *N* Bn_1 ζ: *T* Rm_{12} *S* (*pc.*) *am lo ma mi cc*

---

41 ne *om.* γ | cum ... vivere *om.* $M S P_{15}$ **42** pie *om.* O_9 **43** nil α **5,1** ille δ **2** facti] sunt *add.* $M \alpha \zeta$ | a sanctis facti *tr.* $O_9 \beta$ | est *om.* $S P_{15}$ **3** hoc *om.* $O_9 \beta$ **4** nec mirum] nimirum *M* **5** longe facti] elongati ε | qui $O_9 \beta$ **6** penetrari *K* | cuius] sunt *add.* ζ **7** quia α **8** autem] ergo $P_{26} \delta$ **9** lucebat] *cf. serm. 199,1,2* in caelo agnoscitur, in terra quaeritur, in alto fulget, in humili latet; latebat $e_1 \alpha$ **11** haec $O_9 K S \delta$ | repercussit δ | facti *om.* $O_9 D$; facti sunt δ **12** tribulant $O_9 \beta S P_{15} Bn_1$ | et] ut β | conculcant P_{15} **14** *est et $\beta \delta$ (*ac. A*) $\varepsilon \zeta$ *ma* **16** diei *om.* e_1

cant alti sunt: humiles sunt qui conculcantur, alti sunt qui conculcant. Sed noli timere altitudinem conculcantium: diei altitudo temporalis est, non aeterna, (6.) QUONIAM MULTI QUI DEBEL-
v. 4 LANT ME TIMEBUNT. Quando timebunt? Cum transierit dies qua alti sunt. Etenim ad tempus alti sunt, finito tempore altitudinis suae TIMEBUNT; EGO VERO IN TE SPERABO DOMINE. Non ait: ‚Ego vero non timebo', sed MULTI QUI DEBELLANT ME TIMEBUNT, cum venerit ille dies iudicii. Tunc *lamentabunt omnes tribus terrae,* cum apparuerit *signum filii hominis in caelo.* Tunc securi erunt omnes sancti: illud enim veniet quod sperabant, quod desiderabant, quod ut veniret orabant. Illis autem paenitendi locus nullus remanebit, quia eo tempore quo fructuosa posset esse paenitentia, cor obduraverunt adversus monentem deum: numquid et murum erigent adversus iudicantem?

Pietatem sane huius agnosce, et si in eo corpore es imitare! Cum dixisset: MULTI QUI DEBELLANT ME TIMEBUNT, non reddi-

---

6,6 sq. *cf.* Matth. 24,30

---

e$_1$ (*adest usque ad* 6,4 domine) *M* α: *F F*$_4$ *s*$_3$ *deest* *P*$_2$ *deest* *O*$_9$ β: *D F*$_3$ *P*$_{26}$ γ: *K C Ca* *S P*$_{15}$ δ: *A G* ε: *N Bn*$_1$ ζ: *T Rm*$_{12}$ *S* (*pc.*) *am lo ma mi cc*

---

17 alti sunt^2] superbi α **18** altitudinem] ab altitudine δ (*pc. A*) | altitudo] est *add.* α *ma* **19** est *om. O*$_9$ | non] est *add.* δ **6,1** quoniam] *cf.* Ψ_α *Vulg.*; quia *e*$_1$ *O*$_9$ β | debellabant δ (*ir. A*) *N* (*cf.* Ψ_μ); bellant *O*$_9$ *D* (*ac.*) **2** timebant ε | transierint *D* γ δ ε ζ *lo* | qui *C Ca* δ ε ζ *lo*; quia α **3** altitudines *M K* **4** sperabo] *cf. Vulg., LXX* ἐλπιῶ; speravi *O*$_9$ *D* (*ac.*) δ ε ζ (*cf.* Ψ_α) **5** sed *om. M O*$_9$ *S P*$_{15}$ | debellabant ε (*cf. l.* 1) | timebunt ... 7 tunc *distinxi:* timebunt. Cum ... iudicii, tunc ... terrae. Cum ... tunc *cc* **6** dies ille *tr.* α | lamentabunt se β *S P*$_{15}$ δ (*pc. A*) ε ζ (*cf. apoc. 1,7 iuxta Vulg.* plangent se); lamentabuntur *C Ca ma* **8** erunt *om. M F*$_4$ *O*$_9$ *K C* (*ac.*) *A*; erant *S G* | sperabat *M G*; sperabunt *S P*$_{15}$ **9** quod^2] quo *O*$_9$ | ut *om.* α *P*$_{26}$ | venire α **11** possit *M O*$_9$ *K C* (*ac.*) | esse paenitentia posset *tr.* α **12** dominum *S* δ ε ζ *ma* iudicantem] deum *add.* γ ε ζ; dominum *add.* δ **13** huius *om. O*$_9$ | eo *om.* α; eius *O*$_9$ β *lo* **14** debellabant *M F*$_3$ *P*$_{26}$ *Ca* ε (*cf. l.* 1) | reddit *F*; addidit *S* (*pc.*) *P*$_{15}$ ζ *lo mi*

dit: ‚Ego vero non timebo', ne suis viribus adsignando quod non timet, esset et ipse in altis temporalibus et per superbiam temporalem non mereretur venire ad requiem sempiternam. Potius te fecit intellegere unde non timebit: EGO VERO inquit IN TE SPERABO DOMINE. Non dixit praesumptionem suam, sed causam praesumptionis suae. Si enim non timebo, possum et duritia cordis non timere; multi enim nimia superbia nihil timent. Adtendat Caritas vestra: aliud est sanitas corporis, aliud stupor corporis, aliud immortalitas corporis. Sanitas quidem perfecta immortalitas est; sed dicitur etiam secundum quendam modum ‚sanitas' quam habemus in hac vita. Quando non infirmatur unusquisque, sanus vocatur, et cum inspexerit medicus, sanum renuntiat; et cum aegrotare quisque coeperit, ipsa sanitas perturbatur; et quando curatur, ad ipsam sanitatem reditur. Tres ergo adfectiones quasdam corporis advertite et inspicite: sanitatem, stuporem, immortalitatem. Sanitas aegritudinem non habet, sed tamen quando tangitur et molestatur dolet. Stupor autem non mi 651 dolet: amisit sensum doloris, tanto insensibilior quanto peior. Rursus immortalitas non dolet; absumpta est enim omnis corrupcc 682 tio, et corruptibile hoc induet incorruptionem, et mortale hoc

34sq. *cf.* 1 Cor. 15,53sq.

e_1 (*adest* 19 non – 20 suae) *M* α: $F F_4$ s_3 *deest* P_2 *deest* O_9 β: $D F_3 P_{26}$ γ: $K C Ca S P_{15}$ δ: $A G$ ε: $N Bn_1$ ζ: $T Rm_{12} S$ (*pc.*) *am lo ma mi cc*

16 esse $O_9 K C$ (*ac.*) | ipse] qui *add.* $M K$ (*sl.*) $\delta \varepsilon \zeta$ | in *om.* *M* **17** sempiternam] nam *add.* $O_9 \beta$ **18** timebunt O_9 | sperabo] *cf. l.* 4; speravi *C* (*pc.*) *Ca* $\delta \varepsilon \zeta$ **20** et] e α | duritiam $K \delta \varepsilon$ **23** aliud] est *add.* *S* **25** in ... unusquisque *mg.* *S* | infirmamur $O_9 \beta \gamma \varepsilon$ (*pc.* Bn_1) ζ; infirmatur qua βP_{15} **28** ergo tres *tr.* $S P_{15} \varepsilon \zeta$ **29** affectionis *A* (*ac.*); effectionis *K* (*ac.*) *C* (*ac.*); effectiones $O_9 K$ (*pc.*) *Ca* | adverte et (*om.* P_{15}) inspice $S P_{15}$; advertit et inspicit α **30** stuporem] *et *add.* α *S* (*sl.*) **31** molestatur] et *add.* *M* **32** amisit] enim *add.* *Ca* (*sl.*) P_{15} **33** rursum *K Ca* | immortalitatis ε | adsumpta *M Ca S* $\delta \varepsilon$ **34** induit γ (*ac. C*) P_{15} *ma* | corruptionem $F_3 P_{15}$ | immortale *A* (*ac.*)

induet immortalitatem. Nullus ergo dolor in corpore immortali, nullus dolor in corpore stupido. Non se putet stupidus iam immortalem: vicinior est immortalitati sanitas dolentis quam stupor non sentientis. Invenis ergo hominem superbum typho arrogantissimo, qui sibi persuaserit nihil timere: fortiorem putas illo qui ait: *Foris pugnae, intus timores*? fortiorem ipso capite nostro domino deo nostro qui dixit: *Tristis est anima mea usque ad mortem*? Non est iste fortior. Non te delectet stupor eius: non immortalitate indutus, sed sensu exutus est. Tu vero habeto animam non sine adfectu – reprehensi enim sunt qui sunt sine adfectu – et dic de sensu sanitatis: *Quis infirmatur, et ego non infirmor? Quis scandalizatur, et ego non uror?* Si ad istum non pertineret scandalum cuiusque infirmitas perditio, quasi rigidus et sine dolore videretur melior esse? Absit! stupor esset, non tranquillitas.

Plane, fratres, cum venerimus ad eum locum, ad eam sedem, ad eam beatitudinem, ad caelestem patriam, ubi anima nostra impleatur securitate, impleatur quiete et sempiterna felicitate, nullus ibi dolor erit, quia unde doleatur non erit. MULTI

---

40 2 Cor. 7,5 **41 sq.** Matth. 26,38 **45 sq.** 2 Cor. 11,29

---

e_1 deest M α: *F* F_4 *s_3 deest* P_2 *deest* O_9 β: *D* F_3 P_{26} γ: *K C Ca* $S P_{15}$ δ: *A G* ε: *N* Bn_1 ζ: *T* Rm_{12} *S (pc.) am lo ma mi cc*

---

35 *induit γ (ac. C) P_{15} ma | immortali] mortali ε **38** non *om.* ε **39** sibi persuaserit] proposuerit sibi *S (pc.)* **40** ait] dixit O_9 β | intus ... foris *tr.* ε timoris *K* ε; timeres *C (ac.)* | ipse δ **41** nostro[1] *om.* ζ | dixit] ait α **43** immortalitatem $S P_{15}$ **44** qui sunt *add.* ζ *lo ma, quod e. g. in textum recepi, nisi mavis* sine adfectu ⟨homines⟩ *vel sim.* **45** non ego **tr. M* O_9 *K S* P_{15} *(cf. in psalm. 54,8,66sq.)* | non *om. F* **46** qui ε | non ego *tr. M* O_9 *K S* P_{15} *(cf. l. 46)* | istud δ ζ **47** pertinet *M F* | infirmitatis O_9 P_{26} γ *(pc. K C)* δ *(pc. A)* ε *T lo*; infirmati *D*; infirmitati F_3; infirmi α *ma* | perditio] periclitatio si β **48** esse] esset O_9 β | esset] est *Ca* **52** impleatur securitate *om. S* P_{15}

inquit QUI DEBELLANT ME TIMEBUNT – et ipsi stupidi qui modo nihil timent, TIMEBUNT aliquando: veniet enim tantus terror qui totam duritiam frangat et conterat –, MULTI QUI DEBELLANT ME TIMEBUNT; EGO VERO IN TE SPERABO DOMINE. (7.) **IN DEO LAUDABO SERMONES MEOS, IN DEO SPERABO; NON TIMEBO QUID FACIAT MIHI CARO.** Quare? Quia IN DEO SPERABO. Quare? Quia IN DEO LAUDABO SERMONES MEOS. Si in te laudas sermones tuos, non dico ⟨***⟩ ut non timeas: impossibile est ut non timeas. Sermones enim tuos aut mendaces habebis – ideo tuos quia mendaces – aut si veraces erunt sermones et non eos putabis te habere a deo, sed a te loqui, veraces erunt, sed tu mendax eris. Si autem cognoveris nihil te verum in sapientia dei, in fide veritatis posse dicere nisi quod ab illo accepisti de quo dicitur: *Quid enim habes quod non accepisti?*, in deo laudas sermones tuos, ut in deo lauderis sermonibus dei. Etenim si quod in te dei est honoratur a te, et tu factus in deo honoraberis a deo. Si autem quod in te dei est honoraveris tamquam tuum, non dei, quomodo populus ille longe factus est a sanctis, sic tu longe a sancto. *v. 5*

7,10 sq. 1 Cor. 4,7

e$_1$ (*adest* 57 ego – 7,4 meos) *M* *α*: *F F*$_4$ *s*$_3$ *deest* *P*$_2$ *deest* *O*$_9$ *β*: *D F*$_3$ *P*$_{26}$ *γ*: *K C Ca* *S P*$_{15}$ *δ*: *A G* *ε*: *N Bn*$_1$ *ζ*: *T Rm*$_{12}$ *S* (*pc.*) *am lo ma mi cc*

54 debellabant *O*$_9$ (*pc.*) *δ* (*pc. A*) *ε* (*cf. l.* 1) **55** enim] autem *γ* | tantos *K*; tantis *M* **56** debellabant *δ* (*pc. A*) *ε* (*cf. l.* 1) **57** speravi *δ* (*cf. l.* 4) **7,1** deo] domino *O*$_9$ **2** sperabo] *cf. l.* 3, *Ψ*$_α$, *e. g. serm. 47,27*; speravi *e*$_1$ *M P*$_{26}$ *γ δ ε ζ ma* (*cf. Vulg.*; *LXX* ἤλπισα; *cf.* 9,35. 71) **3** faciat] *ita Vulg.*; *faciet *M* (*pc.*) *O*$_9$ *C S*; *cf. ll.* 30–33; 9,38. 58; 19,14; *LXX* ποιήσει | mihi faciat *tr. ε* (*cf. Ψ*$_α$) sperabo] *cf. l.* 2; speravi *e*$_1$ *O*$_9$ (*pc.*) *Ca* **5** dico] *lacunam notavi* (*cf. WSt 116, 2003, 181–184*); *addendum e. g.* difficile; *cf. in psalm. 51,14,25*) | est enim *D S P*$_{15}$ *δ* (*pc. A*) *ε ζ*; enim est *P*$_{26}$ **6** ideoque *lo ma*; et ideo *P*$_{15}$ **7** erunt veraces *tr. am lo ma* **8** a^1 *om. δ* **10** posse dicere] possidere *δ* **11** in deo^1] ideo *δ* lauda *S ε*; laudabis *ζ* **13** in^1] a *δ ε ζ ma* | honoraveris *α A* (*ac.*) | a^2] in *δ* (*sl. A*) *ε ζ ma* | in^2] a *δ* **14** honoraberis *M O*$_9$ *γ* **15** sic] et *add. P*$_{15}$

Ergo IN DEO LAUDABO SERMONES MEOS. ‚Si IN DEO, quare MEOS?' Et in deo et meos: in deo quia ab ipso, meos quia accepi. cc 683
Ipse voluit meos esse qui dedit amando eum cuius sunt, quia ex illo mihi sunt, mei facti sunt. Unde enim *Panem nostrum quotidianum da nobis hodie*? Quomodo *nostrum*? quomodo *da*? Ab illo 20
petendo non eris vacuus, tuum confitendo non eris ingratus. Si mi 652
enim non dicas tuum, non accepisti; rursus si dicas tuum ita quasi a te sit quod dicis tuum, amittis quod acceperas, quia ingratus es illi a quo acceperas. IN DEO ergo LAUDABO SERMONES, quia ibi est fons sermonum verorum, MEOS, quia sitiens accessi et bibi. 25

IN DEO LAUDABO SERMONES MEOS, IN DEO SPERABO; NON TIMEBO QUID FACIAT MIHI CARO: ‚Nonne tu eras qui paulo ante dicebas: MISERERE MEI DOMINE, QUONIAM CONCULCAVIT ME HOMO; TOTA DIE BELLANS TRIBULAVIT ME? Quomodo ergo hic NON TIMEBO QUID FACIAT MIHI CARO? Quid tibi faciet? Tu ipse 30
paulo ante dixisti: CONCULCAVIT, TRIBULAVIT: nihil faciet cum ista faciet?' Respexit ad vinum quod manat de calcatura et re-

19sq. Matth. 6,11

e_1 (adest 30 quid^2 *sqq.; v. app. crit.) M* α: *F* F_4 s_3 *deest* P_2 *deest* O_9 β: *D* F_3 P_{26} γ: *K C Ca* $S P_{15}$ δ: *A G* ε: *N* Bn_1 ζ: *T* Rm_{12} *S (pc.) am lo ma mi cc*

18 amando *ir. S*; amantibus P_{15} | qui P_{15} δ **19** enim] autem α **21** tuum] tu vero α **22** si *sl. A*; non *K* | quasi] si *add. G* **24** sermones] meos *add.* δ *(cf. Ps. 55,5)* | ibi] ipse δ; ibi ipse ε *ma* **25** est] ipse *add. Ca* ζ | virorum *K C (ac.)*; vestrorum O_9 *D (ac.)* | meus *K* **26** sperabo] *cf. l.* 2; speravi *M* γ δ ε ζ *ma* **27** faciat] *cf. l.* 3. 30–33; *faciet O_9 | eras] es δ **29** bellans] *cf.* 4,20. 35; debellans γ ζ *(cf.* Ψ_α*)* **30** faciat] *cf. l.* 3; *faciet F_4 O_9 | faciat mihi] *cf. l.* 3; mihi faciat *tr. K C S* P_{15} δ ε ζ; mihi faciet *M* | mihi *om.* O_9 | caro] quid mihi faciet caro *add. S* | quid^2] ergo *add.* e_1 | tibi *om.* O_9 | faciet] caro *add.* e_1 *(cf. Ps. 55,5)* **31** conculcavit] me *add. S* δ *(sl. A)* ε ζ *am lo ma*; me et *add.* P_{15} tribulavit] me *add. am lo ma* **32** respexitque P_{15}

spondit: ‚Plane conculcavit, plane tribulavit, sed quid mihi faciet? Uva eram, vinum ero: IN DEO SPERABO, NON TIMEBO QUID FACIAT MIHI CARO.'

(8.) **TOTA DIE VERBA MEA ABOMINABANTUR.** Sic sunt, *v. 6* nostis. Dicite veritatem, praedicate veritatem, adnuntiate Christum paganis, adnuntiate ecclesiam haereticis, adnuntiate omnibus salutem: contradicunt, abominantur verba mea! Sed cum verba mea abominantur, quem putamus abominantur nisi eum in quo LAUDABO SERMONES MEOS? TOTA DIE VERBA MEA ABOMINABANTUR. ‚Sufficiat: saltem abominentur verba, nihil ultra progrediantur, reprehendant, respuant!' Absit! Utquid dicam hoc? Quando verba respuunt, quando verba abominantur, quae verba de fonte veritatis emanant, quid faciant illi per quem verba ipsa dicuntur? Quid nisi quod sequitur: **ADVERSUS ME OMNIA CONSILIA EORUM IN MALUM**? Si panem ipsum abominantur, vasculo in quo ministratur quomodo parcunt? ADVERSUS ME OMNIA CONSILIA EORUM IN MALUM. Sic in ipsum dominum: non dedignetur ergo corpus quod praecessit in capite, ut corpus haereat capiti. Contemptus est dominus tuus, et tu te honorari

---

e_1 (*adest usque ad* 8,1 abominabantur; 4 et cum (*v. app. crit.*) – 6 abominabantur, 10 quid – 13 parcunt; *v. praef. p. 15*) *M* α: *F* F_4 s_3 *deest* P_2 *deest* O_9 β: *D* F_3 P_{26} γ: *K C Ca S* P_{15} δ: *A G* ε: *N* Bn_1 ζ: *T* Rm_{12} *S* (*pc.*) *am lo ma mi cc*

---

33 conculcavit] me *add.* e_1 | tribulavit ... conculcavit *tr.* α **34** sperabo] *cf. l.* 2; speravi *M* α γ δ ε ζ *ma* **35** faciat mihi] *cf. l.* 3; *faciet mihi *M C S* (*ac.*) δ; mihi faciet O_9 δ **8,1** abominabuntur *K* | sicut α | sunt *om.* α **4** sed] et e_1 | sed ... mea *om.* O_9 **5** quem ... eum] illum putamus abominantur e_1 **6** abominantur *F* β *C Ca S* **7** sufficiant O_9 **8** utquid] quid O_9 **9** verba mea ... verba mea *A* (*ac.*) ε ζ | quae ... emanant *om. S* P_{15} **10** emanent *ma*; manant δ ε ζ *am lo* | *facient O_9 (*pc.*) β *S* ε ζ; faciunt *C* (*pc.*) | verba^2 *om.* ζ **11** adversus] *cf.* 9,10; adversum *M* γ δ ε ζ *ma* (*cf. Vulg.* Ψ_α) **13** ministrantur *A* (*ac.*) | adversus] *cf. l.* 11; adversum *M* γ *S* P_{15} δ ε ζ *ma* **14** sic α; si sic *M* O_9; sic et *S* P_{15}; si sic et β γ (*pc. C*) *S* P_{15} δ ε *ma*; sic sic et ζ | in^2 *om.* P_{15} *G* **15** dedignentur α O_9 **16** honorare *K A* (*ac.*) | honorari vis] honorabis *S*

vis ab eis qui longe facti sunt a sanctis? Noli tibi arrogare velle quod in illo non praecessit! Non est discipulus maior magistro suo, non est servus maior domino suo. *Si patrem familias Beelzebub vocaverunt, quanto magis domesticos eius?* ADVERSUS ME OMNIA CONSILIA EORUM IN MALUM.

v. 7 (9.) INCOLENT ET ABSCONDENT. Incolere peregrinari est. Incolae dicuntur qui habitant in patria non sua. Omnis homo in hac vita peregrinus est, in qua vita videtis quia carne circumtegimur, per quam carnem cor videri non potest. Ideo apostolus dicit: *Nolite ante tempus quidquam iudicare, donec veniat dominus et illuminet abscondita tenebrarum et manifestabit cogitationes cordis, et tunc laus erit unicuique a deo.* Antequam hoc faciat, in hac peregrinatione carnalis vitae quisque cor suum portat, et omne cor omni cordi clausum est. Proinde isti quorum consilia adversus hunc in malum INCOLENT ET ABSCONDENT, quia in ista peregrinatione sunt et carnem portant: dolum tegunt in corde, quidquid mali cogitant abscondunt. Quare? Quia adhuc cc 684

18sq. *cf.* Ioh. 13,16 **19sq.** Matth. 10,25 **9,5–7** 1 Cor. 4,5

e_1 (*adest* 9,1 incolent – 2 sua; 9 proinde *sqq.*) *M* α: *F* F_4 s_3 *deest* P_2 *deest* O_9 β: *D* F_3 P_{26} γ: *K C Ca* $S P_{15}$ δ: *A G* ε: *N* Bn_1 ζ: *T* Rm_{12} *S* (*pc.*) *am lo ma mi cc*

17 nolo δ **19** suo[1]] et *add.* α **20** adversum *M* γ *S* P_{15} δ ε ζ *ma* (*cf. l.* 11) **9,1** incolent et] incolentem δ; incolentes e_1 | peregrinare γ ε **3** circumtegimus *K*; circumtegitur *Ca*; circumdemur α **4** carnem *om. K*; carne *F* | videri cor *tr.* α | videre *K S* P_{15} **5** iudicari *C*; diiudicare *M* O_9 β (*pc.* F_3) | donec O_9 β (*iuxta usum Augustini*; *cf. e. g. in psalm. 88,1,7*); quousque *S* P_{15}; quoadusque *M* α γ δ ε ζ *ma* (*iuxta Vulg.*) | veniet *M* δ ε **6** illuminabit *S* P_{15} manifestavit *M K C* (*ac.*) **7** faciet δ Bn_1; fiat *lo ma* **8** hac] hoc δ (*ir. A*) peregrinationis *K* | carnali *A* (*ac.*) | portet δ **9** cor omni *om. K* | omni cordi *om. C* (*ac.*) | est] sit *A* (*ac.*) | isti *om.* α **11** ipsa O_9 | peregrini *S* P_{15} portant] et *add.* P_{15} **12** male δ (*pc. A*) | cogitent *S*

peregrina est vita ista. Abscondant: apparebit quod abscondunt, et ipsi non abscondentur.

Est in hoc abscondito alius intellectus, qui fortasse magis
mi 653 placebit. Etenim ex his qui longe facti sunt a sanctis subintrant quidam ficti et peiores tribulationes faciunt corpori Christi, quia non tamquam penitus alieni devitantur. Ab ipsis pericula graviora commemorans apostolus, cum enumeraret multas passiones suas et diceret: *Periculis fluminum, periculis latronum, periculis ex genere, periculis ex gentibus, periculis in civitate, periculis in deserto, periculis in mari, periculis* inquit *in falsis fratribus*: hi nimis periculosi sunt. De quibus dicitur in alio psalmo: *Et ingrediebantur ut viderent.* Ingrediebantur ut viderent, et nemo dicit: ‚Non intras ut videas!' Intrat enim tamquam tuus, non cavetur ut alienus. Isti ergo INCOLENT ET ABSCONDENT: quia sic intrant in domum magnam non ibi perseveraturi, ideo INCOLENT. Tales enim peccatores servos volens intellegi dominus – secundum illum

20–22 2 Cor. 11,26 **23sq.** Ps. 40,7

e_1 (*adest usque ad* 14 abscondentur) *M* α: *F* F_4 s_3 *deest* P_2 *deest* O_9 β: *D* F_3 P_{26} γ: *K C Ca* $S P_{15}$ δ: *A G* ε: *N* Bn_1 ζ: *T* Rm_{12} *S* (*pc.*) *am lo ma mi cc*

13 ista *om.* $S P_{15}$ | abscondant *ir. K*; abscondent α | apparuit $S P_{15}$ | abscondunt] abscondent O_9 **15** est] *cf.* 12,13; *est et $S P_{15}$ δ ε ζ *ma*; et *C Ca* **16** placebit] est *add.* δ | iis *lo ma* | subintrat *K C* (*ac.*) **17** quidem *M S* fincti *M*; facti δ ε; falsi ζ | peiores] est *add. K* | corporis *M* | et quia *S* **18** graviora] sustinet corpus Christi quae *add. S* (*mg.*) **20** suas ... latronum *mg.* O_9 **21** periculis in deserto *mg.* O_9 **22** hi *om. M* | periculosi] periculis *A* (*ac.*) **23** alio *om.* O_9 *D* (*ac.*) | et] *cf.* Ψ_α, *in psalm. 40,8*; *LXX cod. Alexandrinus* και; et si β (*iuxta Vulg.*; *LXX codd. Sinaiticus et Vaticanus* και ει) ingrediebatur F_3 P_{26} Bn_1 **24** viderent[1]] videret F_3 P_{26} | ingrediebantur ut viderent *om.* O_9 β $S P_{15}$ δ ε ζ | ut *om. K* | et *om.* $S P_{15}$ δ (*pc. A*) | intras] *de indicativo praesentis pro imperativo adhibito cf. Hofmann-Szantyr, Lateinische Grammatik 327*; intres F_4 β P_{15} *ma* **25** etenim δ ε ζ *ma* **27** magnum *M C* (*ac.*) **28** illum *ir.* P_{26}; illud O_9

intellectum evangelicum quo *omnis qui facit peccatum servus est peccati* – ait: *Servus non manet in domo in aeternum, filius autem manet in aeternum.* Qui intrat ut filius, non incolet, quia perseverabit usque in finem; qui intrat ut servus, subdolus peccator ad oculum adtendens, quaerens quid rapiat, quaerens quid accuset aut quid vituperet, incolere intrat, non habitare et perseverare. Nec istos tamen timeamus, fratres: IN DEO SPERAVI, NON TIMEBO QUID FACIAT MIHI CARO. Etsi incolunt, etsi intrant, etsi fingunt, etsi abscondunt, caro sunt. Tu in deo spera: nihil tibi faciet caro. ‚Sed infert tribulationem, infert conculcationem.' Accedit vinum, quia uva premitur. Tribulatio tua infructuosa non erit: alter videt te, imitatur te, quia et tu ut disceres talem ferre, caput tuum contemplatus es, botrum illum primum, ad quem intravit homo ut videret, incoluit et abscondit: traditor Iudas. Omnes ergo ficto animo intrantes, incolentes et abscondentes noli timere! Pater ipsorum Iudas cum domino tuo fuit, et ille quidem noverat eum: quamquam Iudas traditor incolebat et cc 685

29sq. Ioh. 8,34 **30sq.** Ioh. 8,35 **31sq.** perseverabit usque in finem] *cf.* Matth. 10,22

e_1 deest M α: *F* F_4 *s_3 deest* P_2 *deest* O_9 β: *D* F_3 P_{26} γ: *K C Ca* S P_{15} δ: *A G* ε: *N* Bn_1 ζ: *T* Rm_{12} *S (pc.) am lo ma mi cc*

29 quo] quod *F* ζ **30** peccati *om. M* α O_9 *C (ac.) S (cf. in psalm. 7,18)* | domum δ ε | aeternum in domo *tr. M* **31** perseveravit *Ca A (ac.)*; perseveraverit *F* **32** in] ad γ δ ε *T (cf. in psalm. 54,4,17)* **33** quid[1]] quod α quaerens[2] *om.* P_{15} | quaerens quid[2] *mg. S* **34** habitare] *cf. l.* 2; inhabitare *S (pc.)* ε (et inhabitare *tr.*) *ma* **35** speravi] *fort. legendum* *sperabo, *cf.* 7,2. 26. 34 **36** faciat] *cf.* 7,3; *faciet *M K C* ε | etsi[1]] et *Ca* | incolent *M* α γ *S* P_{15} δ ε ζ (*cf. Ps. 55,7*) | etsi[2]] et *A (ac.)* **37** domino O_9 *D* γ *S* P_{15} δ ε ζ *ma* **38** infert[2]] infer ε **39** quia] quem *K* | tua *om.* α **40** te[2]] et *add.* δ | et *om. S* P_{15} ut tu *tr.* P_{15} | tale *G (pc.)*; taliter ζ **41** facere δ ε ζ | contemplatus] imitatus α **42** abscondet *K* | traditur *K C (ac.)* **43** abscondentes] sunt sed *add.* ζ **44** nolite P_{15} δ *(pc. A)* ε

abscondebat, tamen cor ipsius domino reum patebat. Sciens ille elegit unum unde tibi solacium faceret nescituro quos devites. Poterat enim ille non eligere Iudam quia noverat Iudam; ait quippe discipulis: *Nonne ego vos duodecim elegi, et unus ex vobis* 50 *diabolus est?* ‚Ergo et diabolus electus est? Aut si electus non est, quomodo duodecim elegit et non potius undecim?' Electus et ille est, sed ad aliud. Electi undecim ad opus probationis, electus unus ad opus temptationis. Unde posset tibi exemplum dare nescituro quos devites malos, quos caveas falsos et fictos, incolen- 55 tes et abscondentes, nisi ut dicat tibi: ‚Ecce ego mecum habui unum ipsorum. Praecessit exemplum: toleravi. Perferre volui quod sciebam, ut tibi nescienti praeberem solacium. Quod mihi fecit, hoc faciet et tibi. Ut multum possit, ut multum saeviat, accusaturus est, falsa crimina dicturus. Et praevaleant falsi testes: 60 numquid in te praevalebunt et in me non praevaluerunt? In me certe praevaluerunt, sed caelum mihi non abstulerunt.' Caro mi 654 ipsius iam sepulta falsos testes pertulit: parum fuit eos perpeti in iudicio, perpessus est in sepulcro! Acceperunt pecuniam ut men-

49 sq. Ioh. 6,71

e_1 deest M α: *F* F_4 *s_3 deest* P_2 (*adest inde ab* 52 electus) O_9 β: *D* F_3 P_{26} γ: *K C Ca* SP_{15} δ: *A G* ε: *N* Bn_1 ζ: *T* Rm_{12} *S (pc.) am lo ma mi cc*

46 reum β (*cf. WSt 116, 2003, 176sq.*); rerum *cett. ma* **47** devites *ir. S A*; vites α *K C (ac.)*; vitares P_{15} **48** quia] qui α O_9 *Ca* δ **49** ego **om. M* α O_9 *D* SP_{15} δ (*sed cf. e. g. gen. litt. 11,24*) **50** est[2] *om. Ca* **51** et[1]] ut *S* **52** est *om.* O_9 β **53** temptationis *om.* SP_{15} | possit γ *ma* **56** toleravi *ir. S*; tolerare *M (ir.)* O_9 P_{15} **57** praebere P_2; praeferrem SP_{15} **58** faciet] faciat P_2 β δ ε ζ | et *om. M* O_9 | posset *S* | ut[2] *om.* δ; *ir. K* **59** dicturus] est *add. am lo ma* | et] ut O_9 β γ (*pc. K C*) δ (*pc. A*) ε *T ma* | praevaleat *M*; praevalent SP_{15} | falsi testes] *cf. l.* 62; *serm. 343,2* si falsi testes non praevaleant adversus innocentem; falsitates *C Ca* δ ε *ma* **60** praevalebunt] praevaluerunt O_9 | praevaluerunt] praevalebunt α | et in *M* **61** praevalebunt P_2 **63** est] et *add.* O_9 β

tirentur, dixerunt: *Cum dormiremus, venerunt discipuli eius et abstulerunt eum.* Tales autem caeci erant Iudaei, ut crederent dicto omnino incredibili: crediderunt testibus dormientibus! Aut falsum erat quod dormierunt, et mendacibus credere non debuerunt; aut verum erat quod dormierunt, et quod factum est nescierunt.

INCOLENT ET ABSCONDENT. Incolant et abscondant quid facturi? IN DEO SPERAVI, NON TIMEBO QUID FACIAT MIHI CARO. (10.) **IPSI CALCANEUM MEUM OBSERVABUNT.** Etenim sic incolent et abscondent, ut observent ubi homo labitur. Intenti sunt ad calcaneum, quando fiat lapsus, ut pedem teneant ad ruinam aut pedem supponant ad offensionem - certe ut inveniant quod accusent: et quis ita ambulet ut nusquam labatur? Certe - quod cito fit - in lingua; etenim scriptum est: *Si quis in lingua non offendit, hic perfectus est vir*: quis tandem se audeat dicere aut putare perfectum? Ergo necesse est ut aliquis labatur in lingua. Illi autem qui INCOLENT ET ABSCONDENT aucupantur verba

64sq. Matth. 28,13 **10,6sq.** Iac. 3,2

e_1 (*adest* 10,1 ipsi - 6 lingua[1]; 8 ergo *sqq.*) *M* α: *F* F_4 s_3 *deest* P_2 (*inde ab* 71 timebo *mutilus*) O_9 β: *D* F_3 P_{26} γ: *K C Ca* *S* P_{15} δ: *A G* ε: *N* Bn_1 ζ: *T* Rm_{12} *S* (*pc.*) *am lo ma mi cc*

64 *dormimus *M* P_2 O_9 *K C* (*ac.*); *cf. in psalm. 58,1,3, 17. 25*; dormivimus α β | eius] *cf. in psalm. 58,1,3,18.26*; **om. M* α O_9 γ *S* P_{15} (*cf. in psalm. 65,8*) abstulerunt] furati sunt α (*iuxta Vulg.*) **66** aut] si *add.* P_{15} **67** dormierant *S* P_{15} ε ζ **68** dormierant *S* | et *om.* P_2 *A* (*ac.*) | factum ε ζ *ma* **70** incolant] incolent *C* (*ac.*) **71** speravi] *cf.* 7,2; 9,35; *sperabo α | faciat] *cf.* 7,3; *faciet *M* (*pc.*) P_{26} *C* | mihi faciet O_9 **10,2** labatur α | inventi O_9; extenti e_1 **3** de calcaneo *S* P_{15} | calcaneum] meum *add.* O_9 | quando] quomodo *C Ca* | fiat] bonis *add.* α | lapsum P_2 δ; ipsius ε | a ruina *S* P_{15} **4** aut] ut ε **5** ita *ir. A*; iste P_2 | ambulat e_1; ambulent P_{15} | ut] et P_2 | numquam *A* (*ac.*) ζ **6** cito *ir. A*; dicto P_2 | in[1]] vel in ζ *lo ma* **7** augeat *K* **9** abscondent] et *add.* α; qui *add.* P_{15} | verbo δ ε ζ

omnia, quaerunt alicubi laqueos et nodosas facere calumnias, quibus prius ipsi implicantur quam quos implicare contendunt, ut prius ipsi capiantur ut pereant quam alios capiant ut perdant. Etenim recurrit homo in cor suum, et inde recurrit ad deum et novit dicere: IN DEO LAUDABO SERMONES MEOS. Quidquid
cc 686 bonum dixi, quidquid verum dixi, dei dixi et de deo dixi; quidquid forte aliud dixi quod dicere non debui, homo dixi, sed sub deo dixi, qui confirmat ambulantem, minatur erranti, ignoscit agnoscenti, revocat linguam, revocat lapsum. *Iustus enim septies cadit et resurgit, impii vero infirmabuntur in malis.* Non ergo timeat unusquisque nostrum callidos insectatores, aucupes verborum, dinumeratores paene syllabarum et praevaricatores praeceptorum: quid in te arguat adtendit, ut credat per te Christo non adtendit. Adtende in sermones eius quem reprehendis, ne forte te aliquid salubriter doceat! ‚Et quid me' inquit ‚salubriter poterit docere, qui sic lapsus est in verbo?' Hoc ipsum te forte salubriter docet, ne sis auceps verborum, sed collector praeceptorum.

18sq. Prov. 24,16

---

e_1 (adest usque ad 10 omnia) *M* *α*: *$F F_4$* *s_3 deest* *P_2 (mutilus; fere legi non potest)* *O_9* *β*: *$D F_3 P_{26}$* *γ*: *K C Ca* *$S P_{15}$* *δ*: *A G* *ε*: *$N Bn_1$* *ζ*: *$T Rm_{12}$* *S (pc.)* *am lo ma mi cc*

---

10 quaerent *M F_4 O_9 (pc.) γ S P_{15} ζ*; quaerentes *ma*; *lnp. P_2* | nodosas ... calumnias] *cf. serm. 51,31* molestia calumniarum nodosarum; nodos ... calumnias *M α K* (nodus) *C* (*ac.*) *P_{15}*, nodos ... calumniasque *O_9 β*; *lnp. P_2* **11** quos] vos *α F_3* | ut] et *O_9 β S P_{15} δ*; *lnp. P_2* **12** capiuntur *O_9 β S P_{15} δ ε*; *lnp. P_2* | ut[1]] et *γ ε ζ ma* | ut[2]] et *S (pc.)*; aut *γ ε* **15** dei] deo *F K (pc.) S (pc.) lo* | de *om. α O_9 D (ac.) S P_{15} δ*; *lnp. P_2* | deo] ideo *F D* **17** ignoscet *α K C* (*ac.*); agnoscit *P_{15}* **18** enim] autem *S P_{15} G* **19** cadit] *cf. in psalm. 144,18*; *cadet *M (ac.) γ S δ (pc. A) ε ζ ma (LXX πεσεῖται) | resurgit] *cf. in psalm. 144,18*; *resurget *γ S δ (pc. A) ε ma (LXX ἀναστήσεται)* **20** vestrum *Bn_1 ζ* **22** arguit *A* (*ac.*); arguet *P_{15}* | credatur *A* (*ac.*) **23** sermonem *M γ*; sermone *F_4 P_2 δ*; sermonibus *β* **24** aliquis *M*

IPSI CALCANEUM MEUM OBSERVABUNT, (11.) **SICUT SUSTINUIT ANIMA MEA:** hoc dico quod sustinui. Loquebatur expertus: ‚SICUT SUSTINUIT ANIMA MEA, incolent et abscondent. Omnes sustineat anima mea. Foris latrantes, intus occultantes sustineat.' Forinsecus veniens quasi fluvius venit temptatio: in petra te inveniat; impingat, non deiciat; fundata est domus super petram. Intus est: incolet et abscondet, ut palea tibi vicinetur. Intret tritura boum, intrent tribulae temptationum: tu purgaris, illa comminuitur.

v. 8 (12.) SICUT SUSTINUIT ANIMA MEA, **PRO NIHILO SALVOS FACIES EOS.** Docuit et pro istis orare. Nempe incolent et abscondent, nempe dolosi, nempe simulatores atque insidiatores sunt: tu ora pro eis et noli dicere: ‚Numquid et talem hominem deus correcturus est? tam malum, tam perversum?' Noli desperare: quem roges adtende, non pro quo roges. Magnitudinem morbi vides, potentiam medici non vides. INCOLENT ET ABSCONDENT, SICUT SUSTINUIT ANIMA MEA - sustine, ora! et quid fit? PRO mi 655

---

e_1 (*adest* 10,27 ipsi - 11,3 mea; 4 foris - occultantes; 12,8 quid *sqq.*) *M* α: *F* F_4 s_3 *deest* P_2 (*deest* 10,27 observabunt - 11,4 occultantes; *usque ad* 12,3 nempe[1] *mutilus; saepe legi non potest*) O_9 β: *D* F_3 P_{26} γ: *K C Ca S* P_{15} δ: *A G* ε: *N* Bn_1 ζ: *T* Rm_{12} *S* (*pc.*) *am lo ma mi cc*

11,2 animam meam *K A* (*ac.*) | loquebar *K* (*pc.*) ε ζ; loquetur *D* (*ac.*) **4** sustineat[1]] sustinet *C* (*pc.*); sustinent Bn_1; sustinuit F_4 | foras *S* | latrantes] *cf. serm. Denis 20,8* quod foris latretur nescit; *ir. A*; latrones *M* α γ ε ζ *am* **5** veniens *ir. M*; venientes ζ *am lo* | quasi] sicut α **6** inveniet ε *T* | deicit *M* O_9 | supra *am lo ma* **7** est] qui *add.* β | incolit O_9 β P_{15}; incolent *N*; *lnp.* P_2 | abscondit O_9 *D* P_{26} P_{15}; abscondent *F N*; *lnp.* P_2 | abscondet ... intret *distinxi*; abscondet; ut ... vicinetur, intret *cc* **8** boum] bonum *C* (*ac.*) *Ca* | intrent tribulae] intret tribula *ma*; intrent tribuli β; intret tribulatio δ; intrent triture α; *lnp.* P_2 **12,1** anima *om. mi* | facies eos salvos *tr.* O_9 β; *lnp.* P_2 facias δ **2** ipsis *am lo ma* | orari O_9 P_{15}; *lnp.* P_2 | abscondent *iter. N* **4** nolite O_9 | et[2]] ecce P_2 δ; et te ε **5** correpturus F_4 β *C Ca* Bn_1 **6** adtende ... roges *om.* O_9 | non] ne P_2 | roges[2]] ores P_2 *S* (*pc.*) δ **7** vides[2]] vident *C* (*ac.*) *Ca*

NIHILO SALVOS FACIES EOS: sic illos salvos facies, ut nihil tibi sit, id est ut nullus tibi labor sit. Hominibus desperati sunt, sed tu verbo curas. Non laborabis in curando, quamvis nos stupeamus inspiciendo.

Est alius sensus in hoc versu PRO NIHILO SALVOS FACIES EOS: nullis eorum meritis praecedentibus salvos facies eos. *Qui prius fui blasphemus* inquit *et persecutor et iniuriosus*, accipiebat litteras a sacerdotibus, ut ubicumque inveniret Christianos alligaret et adduceret, utique ut alligaret et adduceret primo incolebat et abscondebat. Nulla ergo huius bona merita praecesserant, immo talia praecesserant de quibus damnaretur; nihil cc 687 boni adtulit, et salvus factus est. PRO NIHILO SALVOS FACIES EOS. Non ad te adferunt hircos arietes tauros, non dona et ornamenta adferunt templo tuo, non aliquid de conscientia bona libaminis superfundunt: totum in illis taetrum, totum asperum, totum

---

14sq. 1 Tim. 1,13 **15–17** *cf.* Act. 9,1sq.

---

e_1 (*adest usque ad* 15 persecutor (*v. app. crit.*); 18 nulla – 20 eos) *M* α: $F\ F_4$ s_3 *deest* P_2 O_9 β: $D\ F_3\ P_{26}$ γ: $K\ C\ Ca$ $S\ P_{15}$ δ: $A\ G$ ε: $N\ Bn_1$ ζ: $T\ Rm_{12}\ S$ (*pc.*) *am lo ma mi cc*

---

9 facias δ | facies²] eos *add.* O_9 **10** tibi *om.* P_{15} | labor tibi *tr.* $\beta\ \varepsilon\ \zeta$ *ma* homines $e_1\ O_9$ (*pc.*) **11** nos] non $P_2\ \delta$ **12** in inspiciendo $M\ P_2\ \delta\ \varepsilon\ \zeta$ **13** est] *cf.* 9,15; *est et $e_1\ \alpha\ O_9\ \beta$ **14** eorum] ergo P_2 | praecedentibus meritis *tr.* α faciet *M* **15** persecutor] inquit apostolus sed misericordiam consecutus sum *add.* e_1 (*cf.* 14,9sq.; *1 Tim. 1,13*) | iniuriosus] sed misericordiam consecutus sum *add.* β | accipiebam *K C* (*ac.*) δ; accipiet *S*; accepi et P_{15} **16** ut *om.* δ; et *K* | invenerit *K* | invenirem Christianos alligarem et adducerem $S\ P_{15}\ \delta$ **17** ut *om.* α; et $F_3\ N$ | et²] ut *S* **18** huius *om.* P_{15} **20** eos] *cf. l.* 2; Ψ_a; illos *M* (*iuxta Vulg.*) **21** ad *om.* δ | ad te *om.* β | adferunt *M Ca* (*pc.*); adferent *cett. ma* | ornamenta] *cf. serm. Lambot 24,2* non taurum, non hircum, non arietem, non tura Arabiae, non ornamenta aurea; aromata $\delta\ \varepsilon$ *ma* (*cf. e. g. in psalm. 41,17*; *serm. 19,3*) **22** adferunt γ (*pc. C*); adferent *cett. ma* | in templo *am lo ma* | libamini P_{15}; libani *S*; libanis *F* **23** in *om.* δ | asperum ... tetrum *tr. am lo ma*

detestandum. Et cum illi ad te nihil adferant unde salventur, PRO NIHILO SALVOS FACIES EOS, id est gratis data gratia tua. Quid ille latro adtulerat ad crucem? De fauce in iudicium, de iudicio in lignum, de ligno in paradisum! Credidit propter quod et locutus est: sed et ipsam fidem quis donavit nisi qui iuxta pependit? PRO NIHILO SALVOS FACIES EOS, **(13.) IN IRA POPULOS DEDUCES.** Irasceris et deducis, saevis et salvas, terres et vocas. Quid est enim IN IRA POPULOS DEDUCES? Imples tribulationibus omnia, ut in tribulationibus positi homines recurrant ad te, ne deliciis et securitate perversa seducantur a te. Ira videtur, sed paterna. Irascitur pater filio contemptori praeceptorum suorum; iratus ei colaphizat, caedit, aurem vellit, manu trahit: sed ad scholam ducit. IN IRA POPULOS DEDUCES: quam multi ingressi sunt, quam multi impleverunt domum domini in ira eius deducti, id est tribulationibus territi, et fide impleti! Ad hoc enim exagitat

25–27 *cf.* Luc. 23,40–43 **27sq.** *cf.* Ps. 115,10

e_1 (*adest* 13,1 in – 4 te; 5 ira – 8 deduces) *M* α: *F* F_4 s_3 *deest* P_2 O_9 β: *D* F_3 P_{26} γ: *K C Ca* *S* P_{15} δ: *A G* ε: *N* Bn_1 ζ: *T* Rm_{12} *S* (*pc.*) *am lo ma mi cc*

24 ad te illi *tr.* O_9 β *S* P_{15} | nihil ad te *tr.* ζ **26** adtulerit P_2 (*pc.*) δ | fauce] *i. e.* caede, homicidio (*cf. in evang. Ioh. 7,12* latro qui procedit ad faucem occidere hominem; *serm. 328 ed. Lambot, Rev. bén. 51,1939 p. 19,130* latrocinabatur in fauce); venit *add.* ζ; falce β **27** et *om.* F_3 (*ac.*) *K* δ *ma* (*cf.* Ψ_α *Vulg.*) **28** fidem ipsam *tr.* β | dedit O_9 β **13,2** irasceris et deducis *om.* α deduces *M* γ (*ac. C*) *S* P_{15} δ | salvas et saevis *tr.* P_{15} | revocas P_{15} | enim *om.* e_1 α **3** deducis *C* (*pc.*) *Ca* **4** homines] omnes P_2 δ ε ζ | resurgant P_2 *A* (*ac.*) ne *ir. A*; nec *M*; de P_2 **5** seducantur ... ira *distinxi* (*cf. e. g. in psalm. 138,14* volunt seducere a via veritatis); seducantur. A te ira *cc* **6** praeceptorum suorum *om.* e_1 | ei] eum *S* (*pc.*); ei eum *lo ma*; enim e_1 (*pc.*) **7** vellet *S* P_{15}; vehit ε | manus P_2 *A* (*ac.*); manum *K S* P_{15} | sed *om.* ε ζ *ma* **8** deducis *C* (*pc.*) *Ca* | quam[1]] quem *K* **9** donum δ | domini] dei α δ | id est *om.* O_9 *D* (*ac.*); *del.* P_{26} **10** in tribulationibus P_2 δ Bn_1

tribulatio, ut exinaniat vas quod plenum est nequitia, ut impleatur gratia.

IN IRA POPULOS DEDUCES. **(14.) DEUS, VITAM MEAM ENUNTIAVI TIBI.** Ut vivam enim tu fecisti, et ob hoc enuntio vitam meam tibi. ‚Itane vero deus ignorabat quod dederat? Quid est quod illi enuntias? Docere vis deum?' Absit! Ergo quid ait ENUNTIAVI TIBI? An forte quia tibi prodest quod enuntiavi vitam meam? Et quid prodest deo? Lucris dei prodest. Enuntiavi deo vitam meam quia vivere me fecit deus, quomodo enuntiavit vitam suam Paulus apostolus dicens: *Qui prius fui blasphemus et persecutor et iniuriosus* – enuntiet vitam suam: *Sed misericordiam consecutus sum.* Enuntiavi vitam suam non sibi sed illi, quia sic enuntiavit ut illi crederetur, non ad lucra sua, sed ad lucra illius. Quid enim ait ipse apostolus? *Ideo Christus mortuus est et resurrexit, ut qui vivit iam non sibi vivat, sed ei qui pro omnibus mortuus est.* Si ergo vivis et non a te vivis, quia ut viveres ille praestitit, *v. 9* mi 656

14,8–10 1 Tim. 1,13 **12–14** 2 Cor. 5,15

e_1 (*adest* 14,1 deus – 3 tibi; 7 quia – 10 sum) *M* α: $F F_4$ s_3 *deest* P_2 (14,1 vitam *sqq. mutilus*) O_9 β: $D F_3 P_{26}$ γ: $K C Ca$ $S P_{15}$ δ: $A G$ ε: $N Bn_1$ ζ: $T Rm_{12} S$ (*pc.*) *am lo ma mi cc*

14,2 nuntiavi e_1 α S ε (*cf.* Ψ_ρ, *Vulg. cod. Cathach s. Columbae q. d.*); adnuntiavi $P_{26} P_{15}$ δ (*cf.* Ψ_α *Vulg.*) | enim vivam *tr.* ζ | ob hoc β; ad hoc *cett.* (adhuc *ac.* P_2) *ma* **3** deerat O_9 S (*pc.*) **4** est] hoc *add.* δ | nuntias O_9; enuntiet P_{15} ergo quid] quid enim P_{15} | ait] est O_9 β P_{15} **5** tibi[1] *om.* O_9 D; *lnp.* P_2 | quod] quia α **6** deo[1] *om.* P_2 A (*ac.*) | nuntiavi P_2 S δ ε ζ **7** fecit deus] fecisti e_1 quomodo] enim *add.* δ (*sl.* A) ε ζ | quomodo ... dicens] sicut Paulus e_1 **8** dixit O_9 | qui *om.* O_9 β | prius] inquit *add.* e_1 β **9** et nuntiet ε; enuntiat e_1 G; enuntiavit α **10** qui P_2 O_9 β A (*ac.*) **11** illius lucra *tr.* α **12** ipse *om.* D P_{15} | apostolus] Paulus ε ζ *ma* | Christus] inquit *add.* β **13** vivit ... vivat] *cf. serm. 37,5*; vivunt ... vivant O_9 β (*iuxta Vulg.*) | non iam *tr.* $S P_{15}$ | ei *iuxta usum Augustini et Vulg.*; illi O_9 β; et P_{15} **14** ille] tibi *add.* α

enuntia vitam tuam non tibi sed illi: non tua quaerens, non tibi 15
vivens, sed *ei qui pro omnibus mortuus est.* Etenim de quibusdam reprobis quid ait idem apostolus? *Omnes enim sua quaerunt, non quae Iesu Christi.* Si propterea enuntias vitam tuam ut tibi prosit et aliis non prosit, tibi illam enuntias, non deo; si autem sic cc 688
enuntias vitam tuam, ut alios etiam invites ad accipiendam vitam 20
quam et tu accepisti, enuntias vitam tuam illi a quo accepisti, et habebis mercedem ampliorem, quia ex eo quod accepisti non ingratus exstitisti.

DEUS, VITAM MEAM ENUNTIAVI TIBI. **POSUISTI LACRIMAS MEAS IN CONSPECTU TUO** - exaudisti me deprecantem te - **SICUT IN REPROMISSIONE TUA**, quia sicut promiseras, hoc egisti. 25
Dixisti te exauditurum flentem: credidi, flevi, exauditus sum. Inveni te misericordem in promittendo, veracem in reddendo,
v. 10 SICUT IN REPROMISSIONE TUA. **(15.) CONVERTANTUR INIMICI MEI RETRORSUM:** hoc ipsis prodest, non male illis optat. Etenim praecedere volunt, ideo corrigi nolunt. Mones inimicum tuum ut

---

17sq. Phil. 2,21

---

e_1 (*adest* 24 deus - 25 te; 26 quia - 15,2 optat) *M* α: *F* F_4 s_3 *deest* P_2 (*usque ad* 26 quia *et* 15,3 corrigi *sqq. mutilus*) O_9 β: *D* F_3 P_{26} γ: *K C Ca* S P_{15} δ: *A G* ε: *N* Bn_1 ζ: *T* Rm_{12} *S* (*pc.*) *am lo ma mi cc*

---

15 et nuntia δ (*pc. A*); et enuntia ε **16** ei] illi O_9 β (*cf. l.* 13) **17** sua] suam vitam *S* | quaerent *M* **18** si] sed *S* (*ac.*) *A* (*ac.*); sed si *S* (*pc.*) P_{15} δ (*pc. A*) ε ζ **20** etiam alios *tr. M* | ad *om. S* P_{15} **21** enuntias *ir.* P_2 *S*; enuntians *K*; enunties P_{15} **22** et ex F_4 P_2 *C* δ (*pc. G*) ε ζ *ma* **24** nuntiavi e_1 *S*; adnuntiavi O_9 β P_{15} (*cf. l.* 2) | posuisti *ir. S*; posui P_{15} **25** me *om.* O_9 F_3 | sicut] *cf.* Ψ_α; sicut et *M S* P_{15} *ma* (*iuxta Vulg.*) **26** repromissione] *cf.* Ψ_α; promissione *Ca* ζ (*iuxta Vulg.*) | sic *M* O_9 γ ε *T ma* | repromiseras ε | hoc] sic O_9 β **28** repromittendo *am lo ma* (*cf. Ps. 55,9*) | credendo P_2 *A* (*ac.*) **29** in e_1 α O_9; *cf. l.* 26; et in *M* P_2 β γ *S* P_{15} δ ε ζ *ma* (*iuxta Vulg.*) | promissione e_1 O_9 *Ca S* P_{15} ζ (*cf. l.* 26) **15,1** convertentur e_1 *M* F_4 O_9 β *K S* P_{15} *T* (*cf.* Ψ_α *Vulg.*) **2** prodest] quod est *K*

bene vivat, ut se corrigat; ille contemnit, ille respuit verbum tuum: ‚Ecce qui me monet, ecce a quo auditurus sum praecepta quibus vivam!' Praecedere te vult, et praecedendo non corrigitur. Non adtendit quia verba tua non sunt tua, non adtendit quia vitam tuam deo enuntias, non tibi; praecedendo ergo non corrigitur. Bonum est illi ut convertatur retrorsum et quem praecedere volebat sequatur. Dominus de passione sua futura discipulis loquebatur; exhorruit Petrus et ait: *Absit, domine, non fiet istud!* qui paulo ante dixerat: *Tu es Christus filius dei vivi.* Confessus deum timuit eum mori quasi hominem. Dominus autem qui sic venerat ut pateretur – neque enim aliter salvi esse possemus nisi eius sanguine redimeremur – paulo ante confessionem Petri laudaverat et dixerat: *Quia non tibi caro et sanguis revelavit hoc, sed pater meus qui in caelis est. Propterea tu es Petrus, et super istam petram aedificabo ecclesiam meam, et portae inferorum non vincent eam. Tibi dabo claves regni caelorum.* Videte quemadmodum prosecutus est confessionem veram piam plenam fiduciae quia dixit: *Tu es Christus filius dei vivi*; continuo autem ubi coepit loqui dominus de passione sua, timuit ille ne periret moriendo –

11 Matth. 16,22 **12** Matth. 16,16 **16–19** Matth. 16,17–19

e_1 deest M α: *F* F_4 *s_3 deest* P_2 (*usque ad* 11 istud *mutilus*) O_9 β: *D* F_3 P_{26} γ: *K C Ca* SP_{15} δ: *A G* ε: *N* Bn_1 ζ: *T* Rm_1 *S* (*pc.*) *am lo ma mi cc*

4 ille^2 ... monet *om.* ε **5** me *om.* α | a *om.* δ **7** non^1] ad te *add.* O_9 | non adtendit quia^2 *om.* P_{15} | quia^2 *sl. A*; qui O_9 (*ac.*); *lnp.* P_2 **8** tuam] a *add.* O_9 **10** discipulis suis δ; ad discipulos O_9 β **11** fiet] *cf. l.* 24. 34; *in psalm. 126,4, 42*; fiat *M C* **12** quia P_2 *Ca* δ **14** venerat] enarrat P_2 | ut *om.* P_2 *A* (*ac.*) possimus P_2 *K A* (*ac.*) ε **15** Petri confessionem *tr.* δ; confessionem Petrum *lo*; passionem Petrum α (passionem suam Petri *F*) **16** non *om.* O_9 β | et^2] ne P_2 | sanguis] non *add.* O_9 β | revelabit *M* ε **17** istam] hanc O_9 β (*iuxta Vulg.*) **19** tibi] et *praem. S* (*ir.*) P_{15} δ ζ *ma* (*iuxta Vulg.*) **20** professionem ε ζ | fiducia *M* (-am *ac.*) ζ | qui P_2 β *Ca* δ ε ζ **22** dominus loqui *tr.* O_9 β *S* P_{15}

cum ipsi nos periremus nisi ille moreretur! – et ait: *Absit, domine, non fiet istud!*, et dominus illi cui paulo ante dixerat *Beatus es* et *Super hanc petram aedificabo ecclesiam meam*, *Redi* inquit *retro* *Satanas, scandalum mihi es.* Quare ergo *Satanas*, qui paulo ante *beatus* et *petra*? *Non enim sapis quae dei sunt* ait, *sed quae sunt hominis.* Paulo ante quae dei: *Quia non tibi revelavit caro et sanguis, sed pater meus qui in caelis est.* Quando in deo laudabat sermonem, non ‚Satanas', sed *Petrus* a petra; quando autem a se et ex humana infirmitate, amore hominis carnali quod impedimento esset saluti ipsius et ceterorum, *Satanas* dictus est. Quare? Quia praecedere volebat dominum et duci caelesti terrenum dare consilium. *Absit, domine, non fiet istud!* Dicis *absit*, et dicis *domine*: utique si dominus est potestate facit, si magister est novit quid faciat, novit quid doceat. Tu autem vis ducere ducem, docere magistrum, iubere domino, optare deo? Multum praecedis: *redi retro!* Numquid non et istis inimicis hoc proderat?

mi 657 cc 689

24 Matth. 16,17 **25–28** Matth. 16,23

e_1 deest *M* *α*: *F* F_4 *s_3 deest* P_2 O_9 *β*: *D* F_3 P_{26} *γ*: *K C Ca* *S* P_{15} *δ*: *A G* *ε*: *N* Bn_1 *ζ*: *T* Rm_{12} *S* (*pc.*) *am lo ma mi cc*

23 nos] non P_2 | perimus O_9 **24** non] ne *M* | fiet] *cf. l.* 11. 34; fiat *S* P_{15} ille *S* P_{15} | cui] qui *M F* P_2 *β C Ca* P_{15} *δ ε* | praedixerat O_9 *β* **26** quare] quia P_2 *A* (*ac.*) | qui *om. M α* P_2 *β γ S* P_{15} **27** Petrus O_9 *β*; petram P_2 | sapis *ir. A*; sapit P_2; ea *add. α S* (*sl.*; *iuxta Vulg.*) | ait *om. M* O_9 *β* | sunt[2] *om. C Ca S* P_{15} (*iuxta Vulg.*) **28** hominum *M* (*iuxta Vulg.*; hominibus *ac.*) | revelavit tibi *tr. am ma* | tibi caro et sanguis revelavit hoc *lo* **29** est in caelis *tr.* O_9 *β S* P_{15} *δ ζ* | laudabas *M* P_2 O_9 *K C* (*ac.*) *S* P_{15}; laudabaris *α* **30** sermones P_2 | petra] vocatus est *add. β* | et *om. D* (*ac.*) *S* P_{15} *N* **31** amor O_9 (*pc.*) *C Ca* | carnalis O_9 *β*; dicebat *add. β* **33** dominum volebat *tr. ε T ma* | terrenum *om. α* **35** utique domine *tr.* P_2 | utique *ir. A* **36** quid ... quid] quod ... quod *M α* P_2 *γ δ ε ζ*; quod ... quid O_9 | facit P_2 *A* (*ac.*) | ducere] docere *C S* P_{15} **37** optare] *cf. Cypr. domin. orat. 12* (*Aug. c. Pelag. 4,9,25*) non quod optemus deo ut sanctificetur orationibus nostris, sed *eqs.*; obstare *D* (*ac.*); imperare *lo* **38** redi retro] sed retro converteris O_9 *β*

CONVERTANTUR INIMICI MEI RETRORSUM, sed non remaneant retrorsum. Ideo convertantur retrorsum ne praecedant, sed ut sequantur, non ut remaneant. CONVERTANTUR INIMICI MEI RETRORSUM.

(16.) IN QUACUMQUE DIE INVOCAVERO TE, ECCE SCIVI QUIA DEUS MEUS ES TU. Magna scientia! Non ait: ‚Scivi quia deus es', sed QUIA DEUS MEUS ES TU. Tuus enim est cum tibi subvenit, tuus est cum tu ab illo alienus non es. Unde dicitur: *Beatus populus cuius est dominus deus ipsius.* ‚Quare *cuius est*? Cuius enim non est?' Omnium quidem deus est, sed eorum proprie deus dicitur qui eum diligunt, qui eum tenent, qui illum possident, qui illum colunt tamquam de domo ipsius: magna sunt familia eius redempti magno sanguine unici filii. Quantum dedit nobis deus, ut ipsius essemus et ipse sit noster! At vero alienigenae longe facti a sanctis filii alieni sunt. Videte quid de illis dicatur in alio psalmo: *Domine libera me* ait *de manu filiorum alienorum, quorum os locutum est vanitatem, et dextera eorum*

16,5 Ps. 143,15 **12–14** Ps. 143,11

e_1 (*adest* 39 convertantur – 16,8 possident) *M* α: *F* F_4 s_3 *deest* P_2 (13 locutum *sqq. mutilus*) O_9 β: *D* F_3 P_{26} γ: *K C Ca* $S P_{15}$ δ: *A G* ε: *N* Bn_1 ζ: *T* Rm_{12} *S* (*pc.*) *am lo ma mi cc*

39 convertentur e_1 *M* α O_9 β *S* P_{15} (*cf. l.* 1) | mei *om.* δ **40** convertentur *K S* P_{15} (*cf. l.* 1) **41** ut *om. S* P_{15} | convertentur e_1 α O_9 β *K C S* P_{15} (*cf. l.* 1) **16,1** quocumque O_9 **2** quia[1] e_1 *S* P_{15} δ (*cf. l.* 3, Ψ_α); quoniam *M* α P_2 O_9 β γ ε ζ *ma* (*iuxta Vulg.*; *cf.* 17,31. 44) **3** deus[1]] meus *add.* F_4 ε | quia] qui P_2 | tu *om.* O_9 *D* P_{26} | est enim *tr. am lo ma* | cum *om. S* P_{15} **4** es] est e_1 **5** est[1] *om.* α O_9 (*cf. in psalm. 51,15,28*) | ipsius] eorum α **6** eorum *om. S* P_{15}; deus *add.* P_2 *A* (*ac.*) **7** deus proprie *tr.* ε *ma* | dicitur] est α **8** colent *M*; incolunt δ (*pc. A*) ε ζ | magna ipsius *tr.* α O_9 β *S* P_{15} | magnae *M* (*pc.*) *G* ζ; ex magna *Ca* **9** familiae *M* (*pc.*) *C* (*pc.*) P_{15} *G* ζ | redemptae ζ **11** facti] sunt *add.* F_3 *S* P_{15} **12** me *om.* F_4 P_2 O_9 β δ | filiorum] inimicorum *D* (*ac.*) **13** et *om.* P_2

dextera iniquitatis. Et vide altitudinem ipsorum – sed altitudinem diei, id est superbiam temporalem: *Quorum filii eorum* inquit *sicut novellae constabilitae, filiae eorum ornatae sicut similitudo templi.* Felicitatem describit praesentis saeculi, in qua errantes homines et eam pro magno habentes felicitatem veram sempiternamque non quaerunt. Inde ergo isti filii alieni, non filii dei. *Quorum filii eorum sicut novellae constabilitae, filiae eorum ornatae sicut similitudo templi, cellaria eorum plena, eructantia ex hoc in hoc, boves eorum crassi, oves eorum fecundae, multiplicantes in exitibus suis; non est ruina maceriae neque clamor in plateis eorum.* Et quid sequitur? *Beatum dixerunt populum cui haec sunt.* Sed qui dixerunt? Filii alieni, *quorum os locutum est vanitatem.* Tu quid dicis? *Beatus populus cuius est dominus deus ipsius.* Tulit omnia de medio cetera quae dat deus, et dedit ipsum deum. Omnia quippe illa, fratres, quae commemorarunt filii alieni, deus dat; sed et alienis dat, sed et malis dat, sed et blasphemis dat, qui *solem suum*

15–24 Ps. 143,12–15 **29sq.** Matth. 5,45

e_1 deest M α: *F* F_4 *s_3 deest* P_2 (*usque ad* 27 omnia *mutilus*) O_9 β: *D* F_3 P_{26} γ: *K C Ca* $S P_{15}$ δ: *A G* ε: *N* Bn_1 ζ: *T* Rm_{12} *S (pc.) am lo ma mi cc*

14 sed] non ζ; non *add.* O_9 β *C (ac.)* $S P_{15}$ δ *(ac. A)* ε **15** dei β P_{15} ε | filii] filiae α P_{15} | eorum] *cf. in psalm. 51,15,35*; *om.* P_{15} δ *(pc. A)* ε ζ *(iuxta Vulg.)*; *tr. post* inquit P_{26} **16** stabilitae *D (ac.)* P_{26} | filiae] filii *M* ε ; filia O_9 | sicut^2] *cf. in psalm. 51,15,33*; ut P_2 δ ε ζ *ma (iuxta Vulg.)* **17** describis P_2 **18** magna $S P_{15}$ Bn_1 **19** non^2 ... eorum *om.* O_9 | dei filii *tr.* $S P_{15}$ **20** eorum^1 *om.* α ε *am lo (cf. l.* 15); inquit *praem.* ζ; *add. am lo ma* | filiae] filii *M* P_2 Bn_1 **22** *crassae α β K* Bn_1 *(pc.)* ζ *(cf. in psalm. 51,15,35)* | in exitibus suis multiplicantes *tr.* δ *(ac. A)* **23** suis *om.* O_9 *D (ac.)* $S P_{15}$; *lnp.* P_2 | ruinae δ; ruinea O_9; *lnp.* P_2 | maceriae *iuxta Vulg.*; *fortasse scribendum* *saepis (*cf. in psalm. 51,15,35*; 55,6,12*; Ψ_α); neque transitus **add. β ma (cf. Ψ_α Vulg.)* **24** qui] quid *M Ca* P_{15} δ *N*; si hoc β; *lnp.* P_2 **26** est *om.* α δ (*cf. in psalm. 51,15,28*); *lnp.* P_2 **28** et *sl.* $S P_{15}$ **29** alienus P_{26} *A (ac.)*

cc 690 *facit oriri super bonos et malos et pluit super iustos et iniustos.* Ali-
mi 658 quando ista bonis dat, aliquando non dat, et malis aliquando dat, aliquando non dat. Bonis tamen servat seipsum, malis autem ignem sempiternum. Est ergo malum quod non dat bonis, et est bonum quod non dat malis, sunt quaedam media – et bona et mala – quae dat et bonis et malis. (**17.**) Nos ergo deum amemus, fratres, pure atque caste. Non est castum cor, si deum ad mercedem colit. Quid ergo? de cultu dei mercedem non habebimus? Habebimus plane, sed ipsum deum quem colimus. Ipse nobis merces erit, quia *videbimus eum sicuti est.* Adtende quia mercedem consequeris: amatoribus suis dominus noster Iesus Christus quid dicit? *Qui diligit me mandata mea custodit, et qui diligit me diligetur a patre meo, et ego diligam eum* – quid ergo illi dabis? – *et ostendam meipsum illi.* Si non amas parum est; si amas, si suspiras, si gratis colis eum a quo gratis emptus es – non enim eum

17,5 1 Ioh. 3,2 **7–9** Ioh. 14,23. 21

e_1 deest M α: $F F_4$ *s_3 deest* P_2 (17,4 habebimus *sqq. mutilus*) O_9 β: $D F_3 P_{26}$ γ: $K C Ca S P_{15}$ δ: $A G$ ε: $N Bn_1$ ζ: $T Rm_{12} S$ (*pc.*) *am lo ma mi cc*

30 facit oriri] *cf. e. g. in psalm. 5,10,6*; oriri facit *tr.* β *ma* (*iuxta Vulg.*) | aliquando ... dat *om.* P_2 **31** dat bonis **tr.* $M \alpha \gamma$ **32** tamen] autem $F_3 P_{26}$ **34** sunt] sed O_9 | et[1] *om.* α **35** dat] deus *add.* β | et[1] *om.* $Ca S P_{15} \delta \zeta$ **17,1** amemus] habemus $P_2 \delta$ **2** atque] et *am lo ma* **3** mercedem de cultu dei *tr.* $\varepsilon \zeta$; mercedem de dei cultu *tr. am lo ma* | habemus habemus $P_2 \delta$ **5** quia[2]] *quam β **6** ab amatoribus tuis P_2 | domini nostri Iesu Christi M **7** quid] qui $O_9 S$ | me[1]] inquit *add.* β | mandata ... me *om.* $O_9 \beta$; *lnp.* P_2 **8** diligitur $M \alpha P_2 \gamma S A$ (*ac.*) | et[1] *om.* O_9 | eum] *illum $M \alpha F_3 S P_{15} \delta \varepsilon$ *ergo dabis illi *tr.* β; illi ergo dabis $\gamma \delta \varepsilon$ *ma*; ergo dabis M | et[2] *om.* δ **9** parvum α | si amas *om.* P_{15} | amas si suspiras si] amasses suspirasses M **10** es] est $F_4 P_{15}$

promerueras ut te redimeret –, si consideratis in te beneficiis eius suspiras et inquietum cor habes desiderio eius, noli extra aliquid ab eo quaerere: ipse tibi sufficit. Quantumlibet sis avarus, sufficit tibi deus. Etenim avaritia terram quaerebat possidere totam – adde et caelum: plus est qui fecit caelum et terram. Dicam, fratres, in istis humanis coniugiis; considerate castum cor quale sit ad deum! Certe humana coniugia sunt: non diligit uxorem suam qui propter dotem illam diligit, non maritum caste diligit quae propterea diligit quia aliquid donavit aut quia multum donavit: et dives maritus et pauper factus maritus est. Quam multi proscripti a castis uxoribus amplius dilecti sunt! Probata sunt multa casta coniugia calamitatibus maritorum: ne aliud amare quam maritum putarentur, non solum non deseruerunt, sed amplius obsecutae sunt. Si ergo maritus carnalis gratis diligitur si caste diligitur, et uxor carnalis gratis diligitur si caste diligitur, deus quomodo diligendus est, verus et verax animae maritus, ad prolem sempiternae vitae fecundans et steriles nos non esse

12 inquietum cor habes desiderio eius] *cf.* Aug. conf. 1,1,1

e$_1$ *deest* *M* *α*: *F F*$_4$ *s*$_3$ *deest* *P*$_2$ (*usque ad* 14 possidere *mutilus*) *O*$_9$ *β*: *D F*$_3$ *P*$_{26}$ *γ*: *K C Ca* *S P*$_{15}$ *δ*: *A G* *ε*: *N Bn*$_1$ *ζ*: *T Rm*$_{12}$ *S* (*pc.*) *am lo ma mi cc*

11 promerueras] *cf. in psalm. 58,2,11,29*; promoveras *O*$_9$ | te^1 *om. A* (*ac.*) *ε ζ* | consideratis *M K* (*ac.*) *C* (*ac.*) *A* (*ac.*) *ma*; consideras *α K* (*pc.*) *C* (*pc.*) *Ca S P*$_{15}$ *δ* (*pc. A*) *ε ζ*; consideres *O*$_9$ *β*; *lnp. P*$_2$ | in *om. α* | te^2 *om. ε ζ* | beneficia *O*$_9$ *β C* (*pc.*) *G* (*pc.*) 12 *habes cor *tr. β ε ζ ma*; *lnp. P*$_2$ | extra] eum *add. ζ am lo ma* 13 sufficiet *C* (*pc.*) *S P*$_{15}$ *δ T* 15 *terram et caelum *tr. α P*$_2$ *K C S* (*pc.*) *A ε* | *dicamus *P*$_2$ *K* (*pc.*) *Ca S P*$_{15}$ *δ ε ζ* 16 fratres ... considerate *distinxi*; fratres: in ... considerate *cc* | cor castum *tr. F ε ζ ma* 17 certe ... sunt *dubium, fortasse addendum* ⟨sic⟩ sunt *vel sim.* 20 donavit *iter. Ca* (*mg.*) *S P*$_{15}$ *δ* (*sl. A*) *ε ζ am lo* | est maritus *tr. am lo* 22 ne] nec *P*$_2$ *P*$_{15}$ *δ ε* | alium *O*$_9$ *β* 23 maritorum *P*$_2$ *δ* (*ac. A*) *ε*; maritos *S ζ* | viderentur *α* | non^2 *om. ε*; *del. S* 24 obsecrate *O*$_9$ 25 et ... diligitur^2 *om. P*$_2$ *O*$_9$ *β* 27 esse non *tr. β*

permittens? Illum ergo sic diligamus, ut aliud praeter ipsum non diligatur, et fit in nobis quod diximus, quod cantavimus, quia et
30 hic vox nostra est: IN QUACUMQUE DIE INVOCAVERO TE, ECCE SCIVI QUONIAM DEUS MEUS ES TU. Hoc est invocare deum: gratis invocare. Proinde de quibusdam quid dictum est? *Dominum non invocaverunt.* Quasi dominum sibi invocare videbantur, et petebant eum de hereditatibus, de amplianda pecunia, de prolon-
35 ganda vita ista, de ceteris temporalibus rebus! Et quid de illis
cc 691 scriptura? *Dominum non invocaverunt* – ideo quid sequitur? *Ibi timuerunt timore ubi non erat timor.* Quid est *ubi non erat timor?* Ne illis subtraheretur pecunia, ne aliquid in domo eorum minus fieret; postremo ne minus annorum haberent in hac vita quam
40 sibi sperabant: verum *ibi trepidaverunt timore ubi non erat timor*!
mi 659 Quales illi Iudaei: *Si dimiserimus eum vivere, venient Romani et auferent a nobis et locum et gentem! Ibi timuerunt timore ubi non erat timor.*

ECCE SCIVI QUONIAM DEUS MEUS ES TU: magnae divitiae
45 cordis, magnum lumen oculi interioris, magna fiducia securitatis! ECCE SCIVI QUONIAM DEUS MEUS ES TU. **(18.) IN DEO LAUDABO** *v. 11*

32–37 Ps. 13,5, *cf.* Ps. 52,6 **41sq.** Ioh. 11,48

---

e$_1$ (*adest* 46 ecce *sqq.*) *M* *α*: *F F*$_4$ *s*$_3$ *deest* *P*$_2$ *O*$_9$ *β*: *D F*$_3$ *P*$_{26}$ *γ*: *K C Ca S P*$_{15}$ *δ*: *A G* *ε*: *N Bn*$_1$ *ζ*: *T Rm*$_{12}$ *S* (*pc.*) *am lo ma mi cc*

---

29 diligamus *S* | cantabimus *P*$_2$ *δ* | et^2 *om. P*$_2$ *A* (*ac.*); *exp. S* **31** quoniam] *cf.* 16,2 **32** de *om. P*$_2$ *A* (*ac.*) | quid *om. β S P*$_{15}$ *ε ζ* **33** videntur *P*$_2$ *A* (*ac.*) **34** eum] illum *O*$_9$ *β S P*$_{15}$ | amplanda *α* **35** rebus *om. O*$_9$ *β* **36** scriptura] dixit *add. P*$_{15}$ *δ* (*sl. A*) *ε ζ* | dominum] deum *K*; inquit *add. β* | ibi *om. S P*$_{15}$ **37** timorem *O*$_9$ *P*$_{15}$ | timor^1 ... timor *om. O*$_9$ *D* **38** illis *ir. S*; illi *P*$_{15}$ **40** verum] *i. e.* vere *sive* verum est | ibi] ubi *P*$_{15}$; illic *S* (*pc.*) | trepidaverunt *iuxta Vulg.*; *fort. scribendum* *timuerunt, *cf. l.* 37. 42, *Ψ*$_a$; *in psalm. 52,9,1* | timore *om. α P*$_2$ *γ δ*; timorem *P*$_{15}$ **41** quales] fuerunt *add. lo ma* | dimiserimus] inquiunt *add. β* **42** timorem *P*$_{15}$ **44** *quia *P*$_{15}$ (*cf.* 16,2) **45** oculis *P*$_2$ *δ* fiduciae *P*$_{15}$ **46** scio *O*$_9$ *β P*$_{15}$ (*cf. Vulg. iuxta Hebr.*)

SERMONEM, IN DOMINO LAUDABO VERBUM; IN DEO SPERAVI, NON TIMEBO QUID FACIAT MIHI HOMO – iam ipse est sensus
v. 12 qui superius est repetitus –; (19.) IN ME SUNT, DEUS, VOTA QUAE REDDAM LAUDIS TIBI. *Vovete et reddite domino deo vestro.* Quid voveatis, quid reddatis? an forte animalia illa quae offerebantur ad aras aliquando? Nihil tale offeras: in te est quod voveas et reddas. De cordis arca profer laudis incensum, de cellario bonae conscientiae profer fidei sacrificium, quidquid profers accende caritate. In te sint vota quae reddas laudis deo. Cuius laudis? Quid enim tibi praestitit? QUONIAM ERUISTI ANIMAM MEAM DE MORTE. Ipsa est illa vita quam enuntiat illi: DEUS, VITAM MEAM ENUNTIABO TIBI. Quid enim eram? Mortuus. Per meip-

19,2 Ps. 75,12

e_1 *M* α: *F* F_4 s_3 (*adest* 19,1 in *sqq.*) P_2 O_9 β: *D* F_3 P_{26} γ: *K C Ca* *S* P_{15} δ: *A G* ε: *N* Bn_1 ζ: *T* Rm_{12} *S* (*pc.*) *am lo ma mi cc*

2 sermonem ... verbum] *cf.* Ψ_α; verbum ... sermonem *tr. C Ca* ε ζ *ma* (*iuxta Vulg.*) | domino e_1 P_{26} *ma* (*iuxta Vulg.*); deo *cett.* (*cf. in epist. Ioh. 10,* Ψ_α), *sed cf. serm. 48,1* | sperabo *M* α O_9 β P_{15} (*cf.* 7,2) **3** *faciet O_9 (*cf.* 7,3) | mihi faciat *tr.* P_2 (*cf.* 7,3) | est *om. K*; praeest *M*; praesens est α **4** repetitus] repertus α **19,1** vota] *cf. l.* 7, Ψ_α; tua *add. C Ca* ε ζ *ma* (*om. LXX*; *asterisco notavit Vulg.*) **2** laudes e_1 *M* s_3 (*pc.*) O_9 γ *S* P_{15} δ (*pc. A*) ζ (*cf.* Ψ_α) | tibi] et alibi *add.* s_3 | deo *om. K* **3** an forte] numquid s_3 | offerebantur] *cf. l.* 29; adferebantur e_1 *M* P_2 γ ε ζ **4** offeras] *cf. l.* 29; adferas e_1 *M* α P_2 γ δ ε ζ **5** arca] ara δ | profertur e_1 *M* α s_3 P_2 *K C S* P_{15} *A* (*ac.*); profert ε **6** profertur e_1; pro P_{15} | sacrificium fidei *tr. am lo ma* **7** caritatem P_2 O_9 β *K S* P_{15} δ ε ζ sint *lnp.* P_2; sunt *M C* (*ac.*) δ *T* | reddis *C Ca* | laudes e_1 *M* s_3 (*pc.*) O_9 F_3 P_{26} *C* (*pc.*) *Ca*; laudas P_{15}; laudationis P_2 *A* (*ac.*); laudationes δ (*pc. A*; *cf. l.* 2) laudis[2]] laudes s_3 *C* (*pc.*) *Ca* (*pc.*) δ (*pc. A*); laus *M* (*pc.*); deo *add.* P_{15} (*cf. l.* 2) **8** quid] inquid *K C*; inquid quid *Ca* (*pc.*) | enim *om. M* | tibi *om.* P_{26} δ eruisti] *cf.* Ψ_α; eripuisti *M S* (*iuxta Vulg.*) **9** ipsa ... tibi *om.* s_3 | illi *om. M* **10** *enuntiavi e_1 β (*pc. D*) δ (*pc. A*) ε ζ *ma* (*cf.* 14,2) | quid] qui *S* (*pc.*) δ (*pc. A*) ε | erat *A* (*ac.*) | mortuus *om.* β | ipsum P_2

sum eram mortuus; per te quid sum? Vivus. Ideo IN ME SUNT VOTA QUAE REDDAM LAUDIS TIBI. En amo deum meum: nemo hunc mihi eripit, quod illi dem nemo mihi eripit, quia in corde inclusum est. Merito dicitur in illa superiore fiducia: QUID FACIET MIHI HOMO? Saeviat homo! Permittatur saevire, permittatur efficere quod conatur: quid est ablaturus? Aurum argentum pecora servos ancillas fundos domos: auferat omnia! numquid aufert vota quae in me sunt, quae reddam laudis deo? Permissus est temptare temptator sanctum virum Iob: uno puncto temporis abstulit omnia, quidquid facultatum haberet ademit, abstulit hereditatem, interfecit heredes, neque hoc paulatim sed catervatim, uno ictu, uno impetu, ut omnia subito nuntiarentur: ablatis omnibus solus remansit Iob. Sed in illo erant vota laudis quae redderet deo, in illo plane erant: arcam sancti pectoris fur diabo-

---

e_1 (*adest usque ad* 12 tibi) *M* α: *F* F_4 s_3 P_2 (17 auferat – 24 arcam *mutilus*) O_9 β: *D* F_3 P_{26} γ: *K C Ca* *S* P_{15} δ: *A G* ε: *N* Bn_1 ζ: *T* Rm_{12} *S* (*pc.*) *am lo ma mi cc*

---

11 quid] qui F_3; quidem P_{15} | sunt] deus O_9; sunt deus β *S* P_{15} ε ζ *ma* (*cf. l.* 1; Ψ_α *Vulg.*) **12** vota] tua *add.* ε ζ *ma* (*cf. l.* 1) | laudis *om.* O_9; laudes e_1 *M* γ (*vl. Ca*) P_{15} δ (*pc. A*) ζ; laudationis *D* (*cf. l.* 2) | tibi] deo s_3 | en β *ma*; *cf. conf. 13,8,9* da mihi te, deus meus, redde mihi te: en amo, et si parum est, amem validius; et *cett.* **13** mihi hunc *tr. F* ζ | illi dem] illi idem P_2 Bn_1; illi ideo P_{15}; illi est *S*; illi est quod *A*; ille est quod *G* ζ; illud est F_4 | mihi[2] *om. S* P_{15} δ (*del. A*) | corde] meo *add.* α **14** inclusus *F S* | est] et *add. S* P_{15} ε ζ superiori α; superiora δ | *faciat *M* P_{26} P_{15} (*cf.* 7,3) | mihi faciet *tr. F* **15** permittatur[1]] permittitur *S*; permittantur O_9 | permittatur[2]] permittitur *S* **16** aurum] et *add.* O_9 P_{15} | pecora *om.* s_3 **17** ancillas *om.* s_3 | domos *om.* s_3; modos *C* (*ac.*) | aufert] *auferet s_3 P_2 O_9 β *S* P_{15} δ ε ζ; aufers *M* **18** laudes *M* O_9 *D* (*ac.*) *C* (*pc.*) *S* P_{15} δ (*pc. A*); *lnp.* P_2 (*cf. l.* 2) **19** *temptator temptare *tr.* s_3 O_9 β; temptator ad *S* P_{15} **20** quidquid ... ademit *om.* s_3 | facultatem O_9 ε | haberit *C* (*ac.*); habuerit *Ca* δ (*pc. A*); habuerat ε *ma*; habebat ζ; *lnp.* P_2 **21** interficit s_3; inter *K* | heredes] filios ε ζ **22** enuntiarentur α; nuntiaremus O_9 | albatis P_{15}; allatis *K C* (*ac.*) **23** sed] et *add.* s_3 β | quae redderet laudis *tr.* s_3 **24** erant] erat *M C* (*pc.*) *Ca S* P_{15} δ ε | pectoris] sui *add. lo ma*

lus non invaserat, plenus erat unde sacrificaret. Audi quae habebat, audi quae protulit: *Dominus dedit, dominus abstulit, sicut domino placuit ita factum est, sit nomen domini benedictum.* O divitias interiores quo fur non accedit! Ipse dederat deus unde accipiebat, ipse ditaverat unde illi offerebat quod amabat. Laudem a te quaerit deus, confessionem tuam quaerit deus. Sed de agro aliquid daturus es? Ipse pluit ut haberes. De arca daturus es aliquid? Ipse instituit quod daturus es. Quid daturus es quod ab illo non accepisti? *Quid enim habes quod non accepisti?* De corde dabis? Ipse dedit fidem spem caritatem: hoc prolaturus, hoc sacrificaturus es. Sed plane illa omnia cetera potest tibi auferre inimicus invito, hoc auferre non potest nisi volenti. Illa perdet et invitus; et volens habere aurum perdet aurum, et volens habere domum perdet domum: fidem nemo perdet nisi qui spreverit. cc 692

(20.) IN ME SUNT, DEUS, VOTA QUAE REDDAM LAUDIS TIBI, mi 660
v. 13 QUIA ERUISTI ANIMAM MEAM DE MORTE, **OCULOS MEOS A LACRIMIS ET PEDES MEOS A LAPSU, UT PLACEAM CORAM DEO**

26sq. Iob 1,20 **33** 1 Cor. 4,7 **20,2sq.** oculos meos a lacrimis] Ps. 114,8

---

e_1 (*adest* 20,2 quia *sqq.*) *M* α: *F* F_4 s_3 (*adest usque ad* 29 amabat) P_2 (34 fidem *sqq. mutilus*) O_9 β: *D* F_3 P_{26} γ: *K C Ca* *S* P_{15} δ: *A G* ε: *N* Bn_{12} ζ: *T* Rm_{12} *S* (*pc.*) *am lo ma mi cc*

---

26 dominus^2 *om.* P_2 **28** divitiae δ ε ζ *ma* | accedit] adit s_3 (*pc.*) | deus *om.* s_3 **29** ipse] ipsa P_{15} | *ille *N* (*ac.*) | quo *K A* (*ac.*) | amabat] quod amat *add. A* (*ac.*); quod amabat *add.* P_2 **30** deus^2 *om.* O_9 *S* P_{15} | sed] *de interrogatione incipiente a* sed *cf. in psalm. 58,2,11,29* **31** agro] tuo *add.* β *ma* | area *Ca* (*vl.*) *S* δ ε **33** habes ... accepisti *om.* P_{15} | de] sed δ **34** dare vis P_2 *S* (*ir.*) δ spem] et *add. S* (*pc.*) *lo ma*; ipse dedit δ **35** omnia illa cetera *tr. S* (*ac.*) *am lo ma*; illa cetera omnia *tr. S* (*pc.*) | inimicus auferre *tr.* α **36** auferri O_9 illam δ **20,1** deus *om.* P_{15} | vota] tua *add.* P_2 ε ζ *ma* (*cf.* 19,1) | laudis] laudes *M* γ (*vl. Ca*) P_{15} ε *T*; laudationes P_2 *S* (*ir.*) δ (*cf.* 19,2) **2** *quoniam F_3 *D* (*cf.* 19,8, Ψ_α *Vulg.*) | eripuisti α δ ζ (*cf.* 19,8); eripuit ε; *lnp.* P_2 **3** et *om. S* P_{15} | a] *cf.* Ψ_α; de *ma* (*iuxta Vulg.*) | domino O_9 *C Ca S*; *lnp.* P_2

IN LUMINE VIVENTIUM. Merito non placet filiis alienis longe factis a sanctis, quia non habent lumen viventium, unde videant quod deo placet. Lumen viventium est lumen immortalium, lumen sanctorum. Qui non est in tenebris, placet in lumine viventium. Adtenditur homo et ea quae ipsius sunt: nemo scit qualis est; deus videt qualis est. Aliquando et ipsum diabolum latet: nisi temptet non invenit, sicut de isto viro quem modo commemoravi: noverat eum deus et ei testimonium perhibebat; diabolus eum non noverat, et ideo dixerat: *Numquid Iob gratis colit deum?* Videte quo provocat inimicus: ibi perfectio est. Videte quid obiecit inimicus. Videbat hominem deo servientem, in omnibus obsequentem, omnia bene operantem; et quia dives erat et felicissima domus, hoc obiecit quia ‚ideo colit deum, quoniam dedit illi haec omnia': *Numquid Iob gratis colit deum?* Hoc enim erat ⟨lumen⟩ verum, hoc lumen viventium: ut gratis

12sq. Iob 1,9

e_1 (*adest usque ad* 8 viventium; *v. praef. p. 15*) *M* α: $F F_4$ s_3 *deest* P_2 (*usque ad* 5 habent *mutilus*) O_9 β: $D F_3 P_{26}$ γ: $K C Ca S P_{15}$ δ: $A G$ ε: $N Bn_1$ ζ: $T Rm_{12} S$ (*pc.*) *am lo ma mi cc*

4 non] nam *M* | placeat *G*; placent α | filius alienus *A* (*ac.*); filii alieni α alienis] qui *add.* β | longe factis a sanctis *om.* e_1 **5** facti *A* (*ac.*); facti sunt α $O_9 \beta$ | unde ... viventium *om.* $F_4 O_9$ **6** lumen viventium *om. F* | est *om.* e_1 **7** quod P_{15} **8** illius $O_9 \beta P_{15}$ **9** est[1]] nisi *add.* α | vidit *K*; vide *M* (*pc.*) αP_2 $\delta \varepsilon$; videbit P_{15} | ipsi diabolo P_{15} **12** eum *om.* β; enim *A* (*ac.*) ζ; enim eum α **13** dominum γ | vide $P_2 S \delta$ | quo] quod $P_2 \delta$ (*ac. A*) *T* | ubi $K P_{15}$ **14** vide $P_2 S$ (*pc.*) δ | obicit $F O_9 \beta S P_{15} \delta$ (*pc. A*) $\varepsilon \zeta$ *ma* (*cf. l.* 16) **15** in ... operantem *mg. D* | bene omnia *tr.* P_{15} | operantem bene *tr.* δ (*ac. A*) **16** et] non *add.* $P_2 A$ (*ac.*) | domus] eius *add.* β | obicit $S P_{15} \delta$ (*pc. A*) $\varepsilon \zeta$ *ma* (*cf. l.* 14) | quia] *de oratione recta coniunctionem* quia *sequente cf. Hofmann-Szantyr, Lateinische Grammatik 578sq.* | dominum *M K Ca* **17** quoniam] quia α | Iob] ait *add.* $S P_{15} \delta$ (*sl. A*) | deum] dominum *C* **18** erat *sl.* O_9; *tr. post* verum β | lumen *addidi*; *add. post* verum *lo ma* | verum] verbum $P_2 \delta \varepsilon \zeta$

coleret deum. Deus videbat in corde servi sui cultum suum gratuitum. Placebat enim illud cor in conspectu domini IN LUMINE VIVENTIUM; diabolum latebat quia in tenebris erat. Admisit deus temptatorem non ut ipse nosset quod noverat, sed ut nobis noscendum et imitandum praeberet. Numquid enim si temptator non admitteretur, videremus nos ipsi in Iob quod deberemus et vellemus imitari? Admissus est temptator, abstulit omnia, remansit ille solus a facultatibus, solus a familia, solus a filiis, plenus deo. Uxor sane relicta erat: misericordem putatis diabolum, qui ei reliquit uxorem? Noverat per quam deceperat Adam! Suam reliquerat adiutricem, non mariti consolatricem. Ille ergo plenus deo, in quo vota erant quae redderet laudis, ut ostenderet quia gratis colebat, non ideo quia tanta acceperat, et amissis omnibus talis est, quia illum qui dederat omnia non amisit: *Dominus dedit, dominus abstulit, sicut domino placuit ita factum est, sit nomen domini benedictum.* Vulnere etiam percussus a capite usque ad pedes, integer tamen intus, respondit temptatrici de lumine viventium, de lumine cordis sui: *Locuta es tamquam una ex insipi-*

cc 693

34sq. *cf.* Iob 2,7 **36sq.** Iob 2,10

---

e_1 deest M α: *F* F_4 s_3 (*adest* 21 admisit – 23 praeberet exemplum (*v. app. crit.*); 25 admissus – 31 acceperat; 32 dominus *sqq.*) P_2 O_9 β: *D* F_3 P_{26} γ: *K C Ca* $S P_{15}$ δ: *A G* ε: *N* Bn_1 ζ: *T* Rm_{12} *S* (*pc.*) *am lo ma mi cc*

---

19 gratuitum cultum suum *tr.* α **21** diabolus *K*; diabolo P_2 (*pc.*) P_{15} | qui P_2 *S* (*pc.*) *A* (*ac.*) **23** agnoscendum *F*; nocendum F_3 Bn_1 | praeberet] exemplum *add.* s_3 | si *om.* P_2; *sl. A* **25** vel(l)imus P_2 γ *A* (*ac.*) | est *om.* O_9 **26** facultatibus] suis *add. A* (*ac.*) **27** misericordiam putatis diaboli P_{15} **28** quem *M* P_2 *S* P_{15} δ (*pc. A*) ε *T* **29** marito *M* s_3 O_9 β *S* **30** vota] vocata *S* P_{15} | laudis] *cf.* 19,2; laudes *C* (*pc.*) *Ca* (*vl.*); deo *add.* s_3 | quia] eum *add.* s_3 **31** colebat] deum *praem. am lo ma*; *add. S* (*sl.*) | ideo *om.* s_3 **32** omnia *om.* α | dedit] inquit *praem.* β *S* δ (*sl. A*) ε ζ; *add. am lo ma* **36** es *lnp.* O_9; est s_3 | tamquam] quasi α (*cf. Vulg.*: quasi una de stultis) | ex] de s_3 O_9 β *S* P_{15} (*cf. Vulg.*)

entibus mulieribus, id est tamquam ea quae non habet lumen viventium. Lumen enim viventium sapientia, et tenebrae insipientium stultitia est. *Locuta es tamquam una ex insipientibus mulieribus*: carnem meam vides, lucem cordis mei non vides. Poterat illa tunc virum amplius amare, si pulchritudinem interiorem nosset inspicere, ubi ille pulcher erat coram oculis dei, quia in illo erant vota quae redderet laudis deo. Quomodo illud patrimonium non invaserat inimicus! Quam integrum erat quod possidebat et propter quod amplius possidendum sperabat iturus *a virtutibus in virtutem*!

mi 661 Ergo, fratres, ad hoc nobis valeant haec omnia, ut deum gratis diligamus, in illo semper speremus nec hominem nec diabolum timeamus. Nec ille nec ille facit aliquid nisi quando permittitur: permitti ad nihil potest nisi quod nobis prodest. Toleremus malos, simus boni, quia et nos fuimus mali. Pro nihilo salvos faciet deus omnes de quibus desperare audemus.

45sq. *cf.* Ps. 83,8

---

e_1 deest M α: *F* F_4 s_3 (*adest usque ad* 37 mulieribus; 40 carnem – 42 dei; 47 ergo – 50 permittitur; 51 ergo toleremus *sqq.*; *v. app. crit.*) P_2 O_9 β: *D* F_3 P_{26} γ: *K C Ca S* P_{15} δ: *A G* ε: *N* Bn_1 ζ: *T* Rm_{12} *S* (*pc.*) *am lo ma mi cc*

---

37 habes α P_2 O_9 β *S* (*pc.*) | lumen] de lumine *D* **38** et **om.* O_9 β P_{15} **39** stultitia est] stultitiae P_{15} | es] est *A* (*ac.*) **40** lumen P_2 *Ca* δ ε ζ *ma* poterat] enim *add. S* P_{15} ε *T ma* **41** virum tunc *tr.* α | verum O_9 **42** nosset *ir. A*; offert P_2; sufferret *lo* | et inspicere *C Ca* ε *am*; et inspiceret ζ *ma* **43** laudis] *cf.* 19,2; laudes *M* O_9 *C Ca* (*vl.*) *S* | quomodo ... inimicus] *cf. in psalm. 53,3,18* | illum O_9 *S*; illo P_{15} | patrimonia *K*; patrimonio *C* (*ac.*) **45** a] de α (*iuxta Vulg.*) **47** fratres] karissimi *add.* s_3 | valeant nobis *tr.* ε valent δ (*pc. A*) | gratis deum *tr.* ζ **48** gratis *sl.* s_3 | diligatis O_9 | speremus semper *tr. C Ca ma* **49** nec ille^2 *om. Ca* P_{15} | ille^2] iste *lo ma* | quantum P_2 δ **50** permittatur P_{15} | permitti] permittit *D* (*ac.*) P_{15} | nihilum P_2 *C* (*pc.*) *Ca* ε ζ *ma* | vobis *M* P_2 O_9 γ *S* P_{15} δ ε ζ **51** toleremus] ergo *praem.* s_3 **52** faciat P_2 | audeamus *S* P_{15}; non audemus δ; non debemus *am lo*

Ergo de nemine desperemus, pro omnibus quos patimur oremus. a deo numquam recedamus: patrimonium nostrum ipse sit, spes nostra ipse sit, salus nostra ipse sit. Ipse hic consolator, ibi mune- 55
rator, ubique vivificator et vitae dator – non alterius vitae, sed illius de qua dictum est: *Ego sum via et veritas et vita* –, ut et hic in lumine fidei et ibi in lumine speciei tamquam in lumine viventium in conspectu domini placeamus.

---

57 Ioh. 14,6

---

e_1 deest M α: *F* F_4 *s_3 (adest usque ad* 59 placeamus) *P_2 O_9* β: *D* F_3 P_{26} γ: *K C Ca S* P_{15} δ: *A G* ε: *N* Bn_1 ζ: *T* Rm_{12} *S (pc.) am lo ma mi cc*

---

53 de neminem P_2 *A (ac.)*; neminem s_3; minime O_9 **55** munerator] *v. ThlL VIII 1641,50sqq.*; *Cypr. Fort. 12*; remunerator s_3 (*cf. Hebr. 11,6*) **57** qua] quo P_2 *C (ac.) Ca* δ ε | et[1] **om.* α β (*cf. in psalm. 65,15*) **58** et *om.* δ (*pc. A*) **59** placeamus] conversi ad dominum *add.* P_2 *K (sl.)*

IN PSALMUM LVI

Datierung und Lokalisierung: *keine sicheren Hinweise (vgl. AL 2,806; Zarb 197f. 211f.; Rondet, Introduction 8f.; La Bonnardière, Prédication à Hippone 340).*

Lesung: *Ioh. 15,12–17 (in psalm. 56,1,5–10)*

Rekonstruierter Psalmtext Augustins:

V. 8–12 = Ps. 107,2–6 (vgl. in psalm. 107); die Abweichungen sind im Apparat angegeben (nach Enarratio in psalmum 107 und Ψ_α).

V. 4^c Der nur hier belegte Wortlaut misit de caelo (*statt* misit deus, misit dominus) *ist möglicherweise eine spontane Variation aufgrund von Kontamination mit V. 4^a* misit de caelo et salvum fecit me.

V. 5 gladius acutus/machaera acuta: *Beide Varianten sind textlich gesichert. Erstzitat und unmittelbar darauffolgendes Zitat differieren von der späteren Wiederaufnahme. Die Divergenz ist möglicherweise als Hinweis darauf zu werten, daß Augustinus nicht seinen eigenen Lesetext heranzieht, also nicht in seiner eigenen Bischofsstadt Hippo Regius predigt.*

1 *In finem, ne corrumpas ipsi David in tituli inscriptionem, cum fugeret a facie Saul in speluncam.*
2 *Miserere mei deus, miserere mei,*
quoniam in te confisa est anima mea,
et in umbra alarum tuarum sperabo,
donec transeat iniquitas.
3 *Clamabo ad deum altissimum,*
deum qui benefecit mihi.
4 *Misit de caelo et salvum fecit me,*
dedit in opprobrium conculcantes me.
Misit {de caelo} <deus> misericordiam suam et veritatem suam,
5 *et eruit animam meam de medio catulorum leonum.*

Textus psalmi: **1** inscriptione Ψ_α (*v. app. ad 3,19. 42; 4,2*) | Saul] Esau Ψ_α spelunca Ψ_α (*v. app. ad 3,2. 16*) **2** confidet Ψ_α **3** mihi] diapsalma *add.* Ψ_α **4** *me fecit *10,2*; *v. app. ad 8,1. 16*; *10,9* | de caelo^2 *ex v. 4^a sumptum* (*v. 10,10. 12. 27*) | deus *Vulg.*; *LXX* ὁ θεός; *om. Aug.*; dominus Ψ_α

Dormivi turbatus.
Filii hominum dentes eorum arma et sagittae,
et lingua eorum *gladius acutus.*
machaera acuta.
6 *Exaltare super caelos deus,*
et super omnem terram gloria tua.
7 *Muscipulam paraverunt pedibus meis,*
et curvaverunt animam meam.
Foderunt ante faciem meam foveam et inciderunt in eam.
8 *Paratum cor meum deus, paratum cor meum,*
cantabo et psallam.
9 *Exsurge gloria mea, exsurge psalterium et cithara, exsurgam diluculo.*
10 *Confitebor tibi in populis domine,*
psallam tibi in gentibus,
11 *quia magnificata est usque ad caelos misericordia tua*
et usque ad nubes veritas tua.
12 *Exaltare super caelos deus,*
et super omnem terram gloria tua.

---

5 conturbatus Ψ_α *Vulg.*; *v. app. ad 11,4* (conturbatus *codd.*; turbatus *conieci*). *7. 11. 12. 28*; *12,1. 19. 20* | gladius *12,26 Vulg.*; *cf. 12,28sq. 31. 34*; machaera *12,35sq.* Ψ_α 6 gloriam tuam Ψ_α (*v. app. ad 13,25. 34*) 7 muscipula Ψ_κ; laqueos Ψ_α | curvaverunt *14,9* (*ex coni.*). *11*; incurvaverunt Ψ_α *Vulg.* (*v. app. ad 14,9*) | ceciderunt Ψ_κ (*v. app. ad 14,12. 53*) | eam] diapsalma *add.* Ψ_α 8 psallam] in gloria mea *add. Ps. 107,2* (*cf. v. 9*) 9 exsurge gloria mea *om. Ps. 107,3* (*cf. v. 8*) 10 gentibus] nationibus *Ps. 107,4* 11 quia] quoniam Ψ_α *Vulg.* (*v. app. ad 17,3*), *Ps. 107,5* | usque ad caelos] super caelos *Ps. 107,5*; *cf. in psalm. 107,1* 12 exultare Ψ_α | gloriam tuam Ψ_α (*v. app. ad 17,45*)

cc 693 mi 661 cc 694 (1.) Audivimus in evangelio modo, fratres, quantum nos diligat dominus et salvator noster Iesus Christus, deus apud patrem, homo apud nos, ex nobis ipsis, iam circa dexteram patris: audistis quantum nos diligat; nam suae caritatis mensuram et ipse dixit et nobis indixit, mandatum suum dicens esse ut nos invicem diligamus. Et ne quaereremus dubitantes et aestuantes quantum nos debeamus invicem diligere quantaque illa sit quae deo placet caritatis perfecta mensura – ea enim perfecta est qua maior esse non potest – expressit ipse, docuit et ait: *Maiorem hanc caritatem nemo habet quam ut animam suam ponat pro amicis suis.* Fecit ipse quod docuit, fecerunt apostoli quod ab illo didicerunt et nobis faciendum praedicaverunt, faciamus et nos; quia etsi non sumus quod ille secundum id quod creavit nos, quod ille tamen sumus secundum id quod factus est propter nos. Et si solus fecisset, forte nemo nostrum audere deberet imitari; ita enim ille homo erat, ut et deus esset. Sed in eo quod homo erat imitati sunt servi dominum et discipuli magistrum, et fecerunt qui nos

1,1 sq. quantum nos diligat dominus] *cf.* Ioh. 3,16 (Aug. in psalm. 149,4) **2–4** deus ... patris] *cf.* Symbolum Nicaenum: deum de deo ... sedet ad dexteram patris **5 sq.** mandatum ... diligamus] *cf.* Ioh. 15,12–17 **9 sq.** Ioh. 15,13

e_1 (excerpta; deest) M *α: F F_4* *P_2* (1 in – 2 diligat, 15 ita *sqq. mutilus*) *O_9* *β: D F_3 P_{26}* *γ: K C Ca S P_{15}* *δ: A G* *ε: N Bn_1* *ζ: T Rm_{12} S (pc.)* *am lo ma mi cc*

1,1 modo *om.* *O_9 D S P_{15}* **2** diligit *O_9 D* | noster *om.* *S P_{15}* **5** docens *P_2 δ* | esse dicens *tr.* *α S* | esse *om.* *P_{15}* **8** placeat *P_2 δ* | perfectio *O_9 β* | ea *om.* *O_9 β P_{15}* | est *om.* *S P_{15}* | quam *S P_{15}*; quae *F A* **9** ipse expressit ipse docuit *O_9 β* | hanc] *cf. epist. 167,3,11 c. app. crit.*; hac *F_4 O_9 β ε ζ ma* (*iuxta quosdam Vulgatae codices*) **10** ponit *M*; quis ponat *γ* (*iuxta Vulg.*); ponat quis *α P_2 δ ζ* **11** fecerunt] et *add.* *β* **12** facienda *S P_{15}*; faciendo *M O_9 β* | etsi *sl.* *O_9*; et *G*; si *P_2 A* **14** sumus] nos *add.* *M* **15** nostrum *om.* *S P_{15}* | deberet audere *tr.* *am lo ma*; auderet debere *M*; audere *S*; auderet *P_{15}* **16** et *om.* *M O_9 γ A* (*ac.*)

praecesserunt in familia ipsius, patres quidem nostri, sed tamen conservi nostri. Neque imperaret hoc deus ut faceremus, si impossibile iudicaret ut hoc ab homine fieret, sed considerans infirmitatem tuam. Deficis sub praecepto? Confortare in exemplo! Sed etiam exemplum ad te multum est? Adest ille qui praebuit exemplum, ut praebeat et auxilium.

Audiamus ergo in isto psalmo – opportune namque accidit et illo procurante, ut ei consonaret evangelium commendans nobis dilectionem Christi, qui animam suam posuit pro nobis, ut et nos animam nostram pro fratribus ponamus: concordavit et consonuit huic psalmo, ut videamus quomodo ipse dominus noster animam suam posuit pro nobis; psalmus enim iste passionem ipsius cantat, et quoniam totus Christus caput est et corpus, quod bene vos nosse non dubito – caput est ipse salvator noster passus sub Pontio Pilato, qui nunc posteaquam resurrexit a mortuis, sedet ad dexteram patris, corpus autem eius est ecclesia, non ista aut illa, sed toto orbe diffusa, nec ea quae nunc est in hominibus qui praesentem vitam agunt, sed ad eam pertinentibus etiam his qui fuerunt ante nos et his qui futuri sunt post nos usque in finem saeculi: tota enim ecclesia constans ex omnibus fidelibus, quia fideles omnes membra sunt Christi, habet illud

mi 662

26sq. *cf.* Ioh. 15,12–17 **33** *cf.* Col. 1,18. 24

e_1 (*adest* 29 psalmus – 34 diffusa; 37 tota *sqq.*) *M* α: $F F_4$ P_2 (*usque ad* 19 deus *mutilus*) O_9 β: $D F_3 P_{26}$ γ: $K C Ca$ $S P_{15}$ δ: $A G$ ε: $N Bn_1$ ζ: $T Rm_{12} S$ (*pc.*) *am lo ma mi cc*

19 non possibile $O_9 \beta S P_{15}$; hoc *add. M*; *esse *add. M* $P_2 D C$ (*sl.*) $Ca S P_{15} \delta \varepsilon \zeta$, esset *add.* $O_9 F_3$ **23** et *om.* α; *sl.* Bn_1 **24** audivimus *S* **26** ponit *M* $O_9 D$ **27** et[1] *om.* $O_9 \beta$; *ir. M* **29** ponit O_9 | enim *om.* e_1 | de passione P_2 (-em) δ **30** ipsius] domini e_1 | est *om.* $O_9 D$ **31** caput] *anacoluthon*; *Augustinus se ipse interpellat* (*cf. l.* 40) **33** est *om.* P_2; *sl. A* **34** est] sunt $S P_{15}$ **35** qui *om.* O_9; qua ε **37** totam enim ecclesiam $S P_{15}$ **38** Christi sunt *tr.* α | habet] et *add.* δ

caput positum in caelis quod gubernat corpus suum: etsi separatum est visione, sed adnectitur caritate. Quia ergo totus Christus caput est et corpus eius, propterea in omnibus psalmis sic audimus voces capitis, ut audiamus et voces corporis. Noluit enim loqui separatim, quia noluit esse separatus, dicens: *Ecce ego vobiscum sum usque in consummationem saeculi.* Si nobiscum est, loquitur in nobis, loquitur de nobis, loquitur per nos, quia et nos cc 695 loquimur in illo et ideo verum loquimur, quia in illo loquimur. Nam quando in nobis et ex nobis loqui voluerimus, in mendacio remanebimus.

(2.) Quia ergo passionem domini cantat iste psalmus, vide quem titulum habeat: IN FINEM. Finis Christus est. Quare dictus *v. 1* est finis? Non qui consumat, sed qui consummet. Consumere enim perdere est, consummare perficere. Finitum enim quidquid dicimus, a fine dicimus. Sed aliter dicimus ‚finitus est panis', aliter dicimus ‚finita est tunica': finitus est panis qui manducabatur, finita est tunica quae texebatur. Panis ergo finitus est ut consumeretur, tunica finita est ut perficeretur. Finis ergo propositi nostri Christus est, quia quantumlibet conemur, in illo per-

43sq. Matth. 28,20 **2,8sq.** *cf.* Rom. 10,4

e_1 (*adest usque ad* 42 corporis; 2,1 quia – 9 est) *M* α: *F* F_4 P_2 O_9 β: *D* F_3 P_{26} γ: *K C Ca* $S P_{15}$ δ: *A G* ε: *N* Bn_1 ζ: *T* Rm_{12} *S* (*pc.*) *am lo ma mi cc*

39 caelestibus P_2 δ ε ζ | corpus] caput δ ε **41** est **om.* e_1 *M* α P_2 O_9 β δ eius **om.* O_9 β | audivimus *M* O_9 ε; accidimus P_{15}; audiamus P_2 β δ ζ *ma* **42** ut et audiamus *tr.* α; ut audiamus O_9 $S P_{15}$ **43** quia] qui $S P_{15}$ **44** in] ad O_9 β ε ζ *ma* (*iuxta Vulg.*) **45** et] illo *add. S*; illi *add.* P_{15} **46** in illo[1]] de ipso $S P_{15}$ | quia ... loquimur *om.* γ **47** in[1] *om.* P_2 $S P_{15}$ **2,1** videte α **2** *habet e_1 | finem] ne corrumpas ipsi David in tituli inscriptionem cum fugeret a facie Saul in speluncam (*Ps. 56,1*) *add. S* (*mg.*) **3** consumat] consumit $S P_{15}$ ε ζ **5** sed *om.* $S P_{15}$ ε ζ **8** perficeretur] consummaretur P_{15} **9** est *om.* $S P_{15}$ quia] qui P_2 δ | perficiemur $S P_{15}$

ficimur et ab illo perficimur, et haec est perfectio nostra: ad illum pervenire. Si cum ad illum perveneris, ultra non quaeris, finis tuus est. Quomodo enim finis viae tuae locus est quo tendis, quo cum perveneris iam manebis, sic finis studii tui, propositi tui, conatus tui, intentionis tuae ille est ad quem tendis, ad quem cum perveneris ultra non desiderabis, quia melius nihil habebis. Ipse ergo et exemplum nobis vivendi proposuit in hac vita et praemium vivendi dabit in futura vita.

(3.) IN FINEM, **NE CORRUMPAS IPSI DAVID IN TITULI INSCRIPTIONEM, CUM FUGERET A FACIE SAUL IN SPELUNCAM.** Referentes nos ad sanctam scripturam invenimus quidem sanctum David illum regem Israel, ex quo etiam nomen accepit psalterium Davidicum, persecutorem passum esse Saulem regem ipsius populi, sicut multi vestrum noverunt qui scripturas vel adtigerunt vel audierunt. Habuit ergo persecutorem Saulem rex David; et cum esset ille mitissimus ille ferocissimus, ille lenis ille invidus, ille patiens ille crudelis, ille beneficus ille ingratus, per-

---

e$_1$ (*adest* 10 et^2 – 3,8 David) *M* *α*: *F F*$_4$ *P*$_2$ *O*$_9$ *β*: *D F*$_3$ *P*$_{26}$ *γ*: *K C Ca* *S P*$_{15}$ *δ*: *A G* *ε*: *N Bn*$_1$ *ζ*: *T Rm*$_{12}$ *S* (*pc.*) *am lo ma mi cc*

---

10 et ab illo perficimur *om. K C* **11** pervenire] et *add. β* | si *om. e*$_1$ *C Ca*, sed *P*$_{15}$ *δ ε ζ ma* | si cum] secundum si *P*$_2$ (*ir.*) | perveneris *e*$_1$; pervenires *C* quaeres *C Ca* | finis tuus] finitus *O*$_9$ *D* **12** vitae tuae *e*$_1$ (iteneris tui *pc.*) *F* quo^2] quod *P*$_2$ *ε* **13** studii] iste dii *ε* | tui studii *tr. α* | tui^1 *om. S P*$_{15}$ | praepositi *P*$_2$ *N*; praepositus *A* (*ac.*) **14** pertendis *P*$_2$ *ε ζ* **16** ergo et] ergo *M O*$_9$ *D*; est ergo qui *S P*$_{15}$ | vivendi *lnp. O*$_9$; vivendo *M* **17** vita *om. α* **3,2** Sauli *e*$_1$ | speluncam] *cf. LXX* εἰς τὸ σπήλαιον; spelunca *M F P*$_2$ *O*$_9$ *D* (*cf. Ψ*$_α$ *Vulg.*) **3** nos *om. P*$_2$ *A* (*ac.*) | nos quidem ... invenimus *tr. S P*$_{15}$ *ε* | quidem *om. ζ* **4** etiam] iam *e*$_1$ **5** *Daviticum *F*$_4$ *C* (*ac.*) *P*$_{15}$ *N* (*cf. in psalm. 9,35,12*); David cum *P*$_2$ *O*$_9$; David *M β* | passus *O*$_9$ *A* (*ac.*) | esse *om. β*; esset *P*$_2$ *O*$_9$ (*sl.*); fuisse *S P*$_{15}$ *lo ma* **6** populum *K* **8** et *om. G N*; *del. A* | ille esset *tr. S* **9** ingratus *pc. A*; ingratiosus *P*$_2$ *S* (*pc.*)

10 tulit eum tanta lenitate, ut cum eum accepisset in manus, non illum adtigisset, non laesisset. Accepit enim a domino deo potes-
mi 663 tatem, ut si vellet occideret Saulem ipse David; et elegit parcere quam occidere. Ille autem nec tali beneficio victus est ut desineret persequi. Invenimus ergo illo tempore, quando Saul David perse-
15 quebatur, regem futurum et praedestinatum rex iam reprobatus, quod fugerit a facie Saul in speluncam ipse David. Quid hoc ergo ad Christum? Si omnia quae tunc agebantur figurae erant futurorum, invenimus ibi Christum; et multo maxime. Nam illud NE CORRUMPAS IN TITULI INSCRIPTIONEM non video quomodo per-
20 tineat ad illum David; non enim aliquis titulus inscriptus erat IPSI
cc 696 DAVID, quem voluit corrumpere Saul. Videmus autem in passione domini inscriptum fuisse titulum *Rex Iudaeorum*, ut ille titulus exprobraret frontem ipsorum, quod a rege suo manus non abstinuerunt. In illis enim Saul erat, in Christo David erat. Chris-

---

3,10–13 *cf.* 1 Reg. 24 **16** *cf.* 1 Reg. 24,4 **21sq.** *cf.* Ioh. 19,19

---

e_1 (*adest* 14 et invenimus (*v. app. crit.*) – 24 erat^2) *M* α: $F F_4$ P_2 (10 tanta – 13 tali *mutilus*) O_9 β: $D F_3 P_{26}$ γ: $K C Ca$ $S P_{15}$ δ: $A G$ ε: $N Bn_1$ ζ: $T Rm_{12} S$ (*pc.*) *am lo ma mi cc*

---

10 ut] et ε | cum eum accepisset] cum accepisset P_{15}; eum accepisset eum *S* **11** non] illum *add.* $\varepsilon\ \zeta$ | in potestatem $O_9\ \beta\ S\ P_{15}$ **12** occidere $P_{15}\ A$ | elegit] magis *add.* β **13** autem] vero $S\ P_{15}$ **14** inveniamus δ (*pc. A*) | invenimus ergo] et invenimus e_1 | illo *om.* α; illum *K* | David persequebatur *tr. post* 15 reprobatus e_1 **15** et *om.* $S\ P_{15}$ | rex *om.* $e_1\ D$ | probatus $P_2\ \delta$; probatum *D* **16** fugeret $M\ F\ O_9\ \beta\ Ca$ (*pc.*) $S\ P_{15}\ \delta\ \varepsilon$; fugierit P_2 | ipse David in speluncam *tr.* α | spelunca $M\ O_9\ D\ \delta$ (*sl. A*) $N\ \zeta$ (*cf. l.* 2) | ergo hoc *tr.* $P_2\ F_3\ \delta\ \varepsilon\ \zeta\ ma$ **18** illum $S\ P_{15}\ \delta$ (*pc. A*) **19** inscriptionem] *cf. in psalm. 55,1,7*; inscriptione $e_1\ F_3\ Bn_1$ (*cf.* Ψ_α) | pertinet $M\ K\ C$ (*ac.*); pertineant P_{15} **20** aliquis *lnp.* O_9; aliquid P_2 | titulis $P_2\ \varepsilon$ | institutus $O_9\ \beta$ **21** voluit corrumpere] corrumperet S (*pc.*) $\delta\ \varepsilon\ \zeta$; ipsi *add. S* (*pc.*) | vidimus $O_9\ D$ (*ac.*) $K\ C$ (*ac.*); videamus ζ; vide e_1 (*ac.*) **22** scriptum $O_9\ \beta\ S\ \delta\ ma$ (*cf. in psalm. 55,1,5*) **23** illorum S (*pc.*) P_{15} | quod *om.* O_9; quo D (*ac.*) **24** abstulerunt $P_{26}\ \zeta$ | in Christo] Christus P_2 | Christus] Christum $O_9\ D$ (*ac.*)

tus enim *secundum apostolicum evangelium est – quod novimus, quod confitemur – *ex semine David secundum carnem*. Nam secundum divinitatem supra David, supra omnes homines, supra caelum et terram, supra angelos, supra visibilia et invisibilia, quia *omnia per ipsum facta sunt et sine ipso factum est nihil*. Dignatus tamen homo fieri *ex semine David* ad nos venit, quia de tribu David natus est: inde virgo Maria quae peperit Christum. Inscriptus itaque titulus ille est: *Rex Iudaeorum*. Saul, ut diximus, populus Iudaeorum erat; David Christus erat. Titulus ibi *Rex Iudaeorum*. Indignati sunt Iudaei quia inscriptus erat titulus *Rex Iudaeorum*, puduit illos habere regem quem crucifigere potuerunt. Non enim viderunt quia ipsa crux, in qua eum crucifixerunt, futura erat in frontibus regum. Cum ergo indignarentur ex

26 Rom. 1,3; *cf.* 2 Tim. 2,8 *(v. app. crit. ad l. 25)* **29** Ioh. 1,3 **31** inde virgo Maria quae peperit Christum] *cf.* Protevangelium Iacobi 10,1 **33–43** *cf.* Ioh. 19,19–22

e_1 (*adest* 26 quia ex (*v. app.crit.*) – 29 sunt; 32 inscriptus – 33 erat[1]; 34 indignati *sqq.*) *M* α: *F* F_4 P_2 (29 ipsum – 32 est *mutilus*) O_9 β: *D* F_3 P_{26} γ: *K C Ca* $S P_{15}$ δ: *A G* ε: *N* Bn_1 ζ: *T* Rm_{12} *S* (*pc.*) *am lo ma mi cc*

25 secundum] *scripsi*; *cf. 2 Tim. 2,8* ex semine David secundum evangelium meum; sicut *codd. edd.* | apostolicum evangelium] apostolicum et evangelicum P_{15}; apostolicum et evangelium *S*; dicit apostolicum evangelium ζ *lo ma* **26** quod] cum *add.* P_2 δ | ex] quia *praem.* e_1 | David] est *add.* ζ | carnem] natus est *add.* e_1 **27** supra[2]] quam *add.* α | supra[3] ... angelos *om.* P_{15} **28** supra[1]] omnes **add.* α | visibilia] omnia *praem. lo ma* | et invisibilia *om.* e_1 **31** unde *lo ma* **32** Saul ut] aliud γ | Saul ... Iudaeorum *om.* P_2 **34** scriptus erat titulus P_2; titulus scriptus erat O_9 β (*cf. l.* 22) **35** illos] illum *ma*; eis illum α **36** crux ... crucifixerunt] *de pleonasmo cf. Rom. 6,6* (*Aug. epist. 55,2,3. 14,25*) vetus homo noster simul crucifixus est cruci cum illo; *fixerunt δ (*pc. A*) ε ζ *ma* (*cf. in psalm. 149,6* crucifixus est enim, et de cruce sua, in qua erat fixus, diabolum occidit)

illo titulo, adierunt Pilatum iudicem, cui obtulerant occidendum Christum, et dixerunt ad eum: *Noli scribere sic: ‚Rex Iudaeorum', sed scribe quia ipse dixit regem se esse Iudaeorum.* Et quia iam cantatum erat per spiritum sanctum: IN FINEM, NE CORRUMPAS IN TITULI INSCRIPTIONEM, respondit eis Pilatus: *‚Quod scripsi scripsi.* Quid mihi suggeritis falsitatem? Ego non corrumpo veritatem.'

(4.) Audivimus ergo quid sibi velit: NE CORRUMPAS IN TITULI INSCRIPTIONEM. Quid ergo est: CUM FUGERET A FACIE SAUL IN SPELUNCAM? Quod quidem et David ille fecit; sed quia in illo non invenimus tituli inscriptionem, in hoc inveniamus fugam in speluncam. Figurabat enim aliquid illa spelunca qua se texit David. Quare autem se texit? Ut occultaretur, ut non inveniretur. Quid est contegi spelunca? Contegi terra. Qui enim fugit in speluncam, terra contegitur ne videatur. Portabat autem terram Iesus carnem quam acceperat de terra, et in ea se occultabat, ne a Iudaeis inveniretur deus. *Si enim cognovissent, numquam*

4,10sq. 1 Cor. 2,8

e_1 (*adest usque ad* 43 scripsi; 4,1 audivimus – 3 speluncam; 5 figurabat *sqq.*) *M* α: $F F_4$ P_2 O_9 β: $D F_3 P_{26}$ γ: *K C Ca* $S P_{15}$ δ: *A G* ε: $N Bn_1$ ζ: $T Rm_{12}$ *S* (*pc.*) *am lo ma mi cc*

38 titulo *om.* $S P_{15}$ | adierunt *ir. A*; audierunt P_2 γ N ζ | obtulerunt e_1 *M F* P_2 *C* (*ac.*) δ ε ζ | *Christum occidendum *tr.* α δ **39** Christum *sl.* P_2 | sic *om. M K C* (*iuxta Vulg., secundum usum Augustini: cf. e. g. in psalm. 58,1,1*) **40** se dixit regem *tr.* $S P_{15}$ ε (se *sl.* Bn_1) ζ; dixit se regem *tr. am lo ma* (*iuxta Vulg.*) **41** in^2 *om.* P_2 **42** scriptionem e_1; inscriptione $F_3 P_{26}$ (*cf. l.* 19) **4,1** audimus e_1 *M*; audiamus *D* (*ac.*) **2** inscriptione $F_3 P_{26}$ (*cf.* 3,19) | quid ... fecit *tr. post l.* 4 inscriptionem P_{15} **3** et *om.* α | quia *lnp.* P_2; quid δ **4** inveniamus] invenimus O_9 *D* (*ac.*) *Ca* **5** fugam] figuram *K C* | sese δ **6** ipse David O_9 β | ut^2] et γ ε ζ *am lo ma* | inveniatur e_1 **7** contegi^2] contegit P_2 *S*; contegi se δ ε ζ | quid P_2; quia *K* **8** terrae ε; terram P_2 **9** terram Iesus *om.* $S P_{15}$; Iesus terram *tr.* e_1 | de terra *om.* P_2 *A* (*ac.*) **10** deus *om.* e_1

dominum gloriae crucifixissent. Quare ergo dominum gloriae non invenerunt? Quia spelunca se texerat, id est carnis infirmitatem oculis obiciebat, maiestatem autem divinitatis in corporis tegmine tamquam terrae abdito contegebat. Illi ergo non cognoscentes deum crucifixerunt hominem: nec mori potuit nisi in homine mi 664
nec crucifigi potuit nisi in homine, quia nec teneri posset nisi in homine. Opposuit male quaerentibus terram, servavit bene quaerentibus vitam. Fugit ergo secundum carnem in speluncam a cc 697
facie Saul. Quodsi et hoc velis accipere ita: dominum fugisse in speluncam a facie Saul, quia passus est, usque adeo se occultare 20
Iudaeis, ut et moreretur – quantumlibet enim saevirent in eum Iudaei, donec moreretur, adhuc putabant eum posse liberari et ostendere miraculum aliquod quod filius dei esset. Hoc praedictum erat in libro Sapientiae: *Morte turpissima condemnemus illum;*

24sq. Sap. 2,20

---

e_1 (*adest usque ad* 14 contegebat; 17 opposuit – 19 Saul; 20 quia passus est) *M* α: *F* F_4 P_2 (13 corporis – 23 quod *mutilus*) O_9 β: *D* F_3 P_{26} γ: *K C Ca S* P_{15} δ: *A G* ε: *N* Bn_1 ζ: *T* Rm_{12} *S* (*pc.*) *am lo ma mi cc*

---

11 gloriae[1]] gloria e_1 **12** infirmitatem] infirmitate divinitatem suam cordis *S* P_{15} **13** obiciebat *lnp.* P_2; abiciebat *K C* (*ac.*) | autem *om. M* O_9; *sl. D A* **14** congregabat *K C* (*ac.*) | ille *S N* **16** tenere *S* P_{15} | possit *K*; possent P_{15} **17** terram] se *add. S* P_{15} | servabit e_1 P_2 *A* (*ac.*) ε **18** speluncam *lnp.* P_2; spelunca δ (*cf.* 3,2) **19** quodsi ... Saul *om. M* O_9 | et] ex P_2 *S* | accipere ... dominum *distinxi*; accipere, ita dominum *cc* **20** quia passus est *om. S* P_{15} | adeo] ad eos *M A* (*ac.*) | occultare *dubium*; *occultans *coniecit Primmer*; occultavit β *lo ma*; occultaret P_{15} **21** et *om. M Ca S* P_{15} δ | moreretur] *anacoluthon, cf. l.* 26 **23** ostendere miraculum aliquod] *cf. e. g. in evang. Ioh. 48,7* nullum ... miraculum ostendit Iohannes; *de structura verborum* miraculum ... quod *eqs. cf. Act. 20,35* omnia ostendi vobis quoniam *eqs.*; ostendere aliquod miraculum *tr.* α; ostendere miraculo aliquo *ma* | esset] et *add. M* **24** illum] eum α *D* ζ (*iuxta Vulg.*)

erit enim respectus in sermonibus illius. Si enim vere filius dei est, suscipiet illum et liberabit illum de manibus contrariorum. Quia ergo crucifigebatur et non liberabatur, crediderunt illi non esse filium dei; propterea insultantes pendenti in ligno et caput agitantes dicebant illi: *Si filius dei est, descendat de cruce! Alios salvavit, seipsum salvare non potest!* Ista dicentes, sicut est in ipso libro Sapientiae, *haec cogitaverunt et erraverunt; excaecavit enim illos malitia ipsorum.* Quid enim magnum erat de cruce descendere, cui facile fuit de sepulchro resurgere? Sed quare usque ad mortem voluit esse patiens? Ut fugeret A FACIE SAUL IN SPELUNCAM. Etenim spelunca inferior pars terrae potest accipi; et certe – quod manifestum est et notum omnibus – corpus eius in monumento positum est quod erat excisum in petra. Hoc ergo monumentum spelunca erat: illuc fugit A FACIE SAUL. Tamdiu enim persecuti

25sq. Sap. 2,18 **29sq.** Matth. 27,40. 42 **31sq.** Sap. 2,21 **33sq.** usque ad mortem voluit esse patiens] *cf.* Phil. 2,8 (*cf.* 8,7–10) **36sq.** *cf.* Marc. 25,46

e_1 (*adest* 26 et quia (*v. app. crit.*) – 28 dei; 32 quid – 33 resurgere; 35 etenim *sqq.*) *M* α: $F F_4$ P_2 O_9 β: $D F_3 P_{26}$ γ: $K C Ca$ $S P_{15}$ δ: $A G$ ε: $N Bn_1$ ζ: $T Rm_{12} S$ (*pc.*) *am lo ma mi cc*

25 erit] erat *M* | respectus] illi *add.* ζ *lo ma* (*cf. Vulg.* ei); illius *add.* P_2 (*LXX* ἀντιλήμψεται αὐτοῦ) | in *M F* P_2 γ, ex *cett. ma* (*iuxta Vulg.*) | *ipsius $S P_{15}$ δ (*cf. epist. 140,7*) | vere enim *tr.* $S P_{15}$ **26** suscipiat δ (*ir. A*) | liberavit $P_2 K C$ (*ac.*) | illum²] eum *M* α $O_9 F_3 P_{26}$ γ (*iuxta Vulg.*) | manu $S P_{15}$ (*iuxta Vulg.*) quia ergo] *pergit dicere quae supra l.* 21 *abruperat*; et quia e_1 **27** *illum P_2 β Ca δ ε ζ *ma* **28** agitabant dicentes $S P_{15}$ **29** illi *om.* α $S P_{15}$ | est descendat] *cf. in psalm. 52,3,27sq.*; *54,12,15*; es descende P_2 δ Bn_1 ζ *ma* (*cf. Matth. 27,40*); es descendat *S* | salvos fecit α γ *ma* (*iuxta Vulg.*) **30** salvare seipsum *tr.* ζ salvum facere O_9 β (*iuxta Vulg.*) | non potest salvare *tr.* δ | ista] ita α | ipso *om.* O_9 β **31** excaecabit *M* **32** eorum *F* ε ζ *ma* (*iuxta Vulg.*) **33** surgere ε ζ | quare] quia *add.* $P_2 K$ (*sl.*) Ca (*sl.*) δ ε ζ *am lo* | voluit usque ad mortem *tr.* α **35** etenim *lnp.* P_2; est enim O_9; etenim et *M* α **36** manifestatum $S P_{15}$ notum] est *add.* O_9 β; certum ε ζ *ma* | omnibus] hominibus ζ; omnibus hominibus ε **37** quod ... petra *om.* e_1 | in] de $F_3 P_{15}$ (*cf. Marc. 15,46 iuxta Vulg.*)

sunt illum Iudaei quousque poneretur in spelunca. Unde probamus quia tamdiu illum persecuti sunt quousque ibi poneretur? Etiam mortuum in cruce pendentem lancea vulnerarunt. At ubi involutus curato funere positus est in spelunca, iam nihil habuerunt quod carni facerent. Resurrexit ergo dominus ex illa spelunca illaesus incorruptus, quo fugerat A FACIE SAUL, occultans se impiis, quos praefigurabat Saul, ostendens se autem membris suis; nam resurgentis membra a membris eius palpata sunt. Membra enim eius apostoli tetigerunt resurgentem et crediderunt, et ecce nihil fecit persecutio Saulis.

Audiamus ergo iam psalmum, quia de titulo eius satis locuti
v. 2 sumus, quantum dominus donare dignatus est. **(5.) MISERERE MEI DEUS, MISERERE MEI, QUONIAM IN TE CONFISA EST ANIMA MEA.** Christus in passione dicit: MISERERE MEI, deo deus dicit: MISERERE MEI. Qui cum patre miseretur tui, in te clamat: MISERERE MEI. Etenim quod de illo clamat MISERERE MEI, tuum est, a

41 *cf.* Ioh. 19,34 **46** *cf.* Luc. 24,39 **47** *cf.* Ioh. 20,27–29

e_1 (*adest usque ad* 39 spelunca; 43 resurrexit – 5,4 mei; 5 etenim *sqq.*) *M* α: *F* F_4 P_2 (5,3 dicit[1] *sqq. mutilus*) O_9 β: *D* F_3 P_{26} γ: *K C Ca* $S P_{15}$ δ: *A G* ε: *N* Bn_1 ζ: *T* Rm_{12} *S* (*pc.*) *am lo ma mi cc*

39 illum *sl.* Bn_1 | Iudaei illum *tr.* β | quousque] quoadusque *S* δ (*pc. A*) *ma*; quousque ibi α (*cf. l.* 40) **40** quia] quod *lo ma* | ibi *om.* Bn_1 | poneretur ibi *tr. C Ca* | poneretur] in spelunca *add. S* P_{15} **41** vulneraverunt O_9 β *S* P_{15} ε ζ *ma* **42** involutus] est *add. S* P_{15} δ ε ζ | funere] vulnere O_9 β *S* P_{15} **43** carnificarent *K S* P_{15} ε | ergo] enim α **44** quod O_9 *A* | fugere *S*; fugeret F_3 P_{15} Bn_1 **45** autem *om. S* P_{15} **46** resurgentes *C* (*ac.*); resurgentem e_1 **47** et[2] **om.* e_1 O_9 β **48** fecit] *cf. in psalm. 123,9,54* ecce nihil est quod fecisti; profecit P_2 (*pc.*); proficit δ; fuit *S* P_{15}; profuit *Ca* ε *ma* | persecutio Saulis fecit *tr.* β **49** eius *om.* O_9 β **50** donare] *cf. e. g. in psalm. 61,1*; *dare e_1 α P_2 δ ε ζ (*cf.* 16,11) **5,2** confisa est] *cf. e. g. serm. Lambot 24,1*; confidit α γ *S* δ ε ζ *ma* (*iuxta Vulg.*; confidet Ψ_α) **3** passione] sua *add.* β | deo deus deus *M* δ *N*; deus deo deus O_9 β *ma* **4** clamavit *S* P_{15} **5** etenim ... mei *om. F S* P_{15}

te hoc accepit, propter te liberandum carne indutus est. Caro ipsa clamat: MISERERE MEI DEUS, MISERERE MEI, homo ipse, anima et
cc 698 caro. Totum enim hominem suscepit verbum, et totus homo factum est verbum, ne putetur non ibi fuisse anima quia evange-
mi 665 lista dixit: *Verbum caro factum est et habitavit in nobis.* Etenim dicitur ‚caro' homo, sicut alio loco dicit scriptura: *Et videbit omnis caro salutare dei*: numquid caro sola videbit et anima ibi non erit? Iterum dicit ipse dominus de hominibus: *Sicut dedisti ei potestatem omnis carnis*: numquid in solam carnem acceperat
15 potestatem et non maxime in animas, quas primitus liberabat? Ergo ibi erat anima, ibi erat caro, ibi totus homo: et totus homo cum verbo et verbum cum homine; et homo et verbum unus homo, et verbum et homo unus deus. Dicat ergo: MISERERE MEI, DEUS, MISERERE MEI. Non expavescamus voces petentis miseri-
20 cordiam et exhibentis: ideo enim petit quia exhibet. Ad hoc enim

5,10 Ioh. 1,14 **11sq.** Luc. 3,6 **13sq.** Ioh. 17,2

e_1 (*adest usque ad* 7 mei²; *v. app. crit.*) *M* *α*: *F* F_4 P_2 (*usque ad* 7 clamat *mutilus*) O_9 *β*: *D* F_3 P_{26} *γ*: *K C Ca* *S* P_{15} *δ*: *A G* *ε*: *N* Bn_1 *ζ*: *T* Rm_{12} *S* (*pc.*) *am lo ma mi cc*

6 propter te] pro te *S* P_{15} | liberando *S* P_{15} *δ* (*pc. A*) | carnem P_{15} *A* (*ac.*) **7** deus miserere mei *mg.* e_1 | ipse] ipso *S*; ipsa *K* | anima] est *add.* *δ ε ζ am lo*; *praem.* P_2 **9** factus P_2 *γ S* P_{15} *δ ε ζ ma* | ne] ideo *add.* *ζ lo ma* | ibi non *tr.* *β* | *animam *M* P_2 *γ S* P_{15} *δ ε ma* (*cf. cons. evang. 3,7,16* unde putatur codices esse mendosos **10** ait *K*; ita dicit *S* P_{15} *ε ζ ma* | habitabit *M* P_2 *K* (*pc.*) etenim] cum *add.* *K* **11** dicitur] deus *α* **12** videbat *M* P_2 *A* (*ac.*) | non ibi *tr.* *α* **13** erat *M* P_2 O_9 *A* (*ac.*) **14** sola carne *M α* O_9 *γ S* P_{15} *ε ζ* **15** in *om. S* P_{15} **16** ibi[1]] ubi *γ ε ζ* | ibi[3]] ubi *K Ca* | et totus homo *om.* P_2 *δ ε* (*del. N*) *ζ*; *tr. post* verbo *S* P_{15} **18** homo et verbum *tr.* *β S* P_{15} **20** et *om.* P_2 O_9 *A*

homo quia misericors, non ut condicionis necessitate nasceretur, sed ut nos de necessitatis condicione liberaret.

MISERERE MEI, DEUS, MISERERE MEI, QUONIAM IN TE CONFISA EST ANIMA MEA. Audis magistrum orantem: disce orare. Ad hoc enim oravit ut doceret orare, quia ad hoc passus est ut doceret pati, ad hoc resurrexit ut doceret sperare resurrectionem: **(6.) ET IN UMBRA ALARUM TUARUM SPERABO, DONEC TRANSEAT INIQUITAS.** Hoc plane iam totus Christus dicit, hic est et vox nostra. Non enim iam transiit iniquitas, adhuc fervet iniquitas, et in finem dixit ipse dominus abundantiam futuram iniquitatis: *Et quoniam abundabit iniquitas, refrigescet caritas multorum; qui perseveraverit usque in finem, hic salvus erit.* Quis autem perseverabit usque in finem quoadusque transeat iniquitas? Qui fuerit in Christi corpore, qui fuerit in membris Christi et a capite didicerit patientiam perseverandi. Transi tu, et ecce transierunt temptationes tuae, et is in aliam vitam in quam ierunt sancti, si sanctus

6,5sq. Matth. 24,12sq.

e_1 (*adest* 23 quoniam – 24 mea; 6,1 et – 3 iniquitas^2) *M* α: $F F_4$ P_2 (24 ad – 6,3 fervet, 9 patientiam *sqq. mutilus*) O_9 β: $D F_3 P_{26}$ γ: *K C Ca* $S P_{15}$ δ: *A G* ε: $N Bn_1$ ζ: $T Rm_{12} S$ (*pc.*) *am lo ma mi cc*

21 dicionis *M C*; dictionis *K* | necessitatem P_2 δ **22** condicione necessitatis *tr.* O_9 β δ *ma* **23** confisa est] confidit α δ ε ζ *ma* (*cf. l.* 2) **24** audistis δ **25** est *om.* $S P_{15}$ **26** spere ε; sperari $F P_2 C S P_{15} A$ (*ac.*) **6,2** plane *om. M A* (*ac.*) | totum $F \delta$ | dixit $S P_{15}$ *cc* | et *om.* $e_1 M P_2 O_9 D$ (*ac.*) $S \delta$ **3** transiet O_9 *D* (*ac.*); transibit P_2; transivit β (*pc. D*) ε **4** in *om.* $S P_{15}$ | fine $M \alpha C Ca$ *ma* **5** abundavit $M \alpha P_2 \gamma S P_{15} \delta \varepsilon$ (*iuxta quosdam Vulg. codices*) | refrigescit $P_2 S \delta \varepsilon$ **6** qui] autem *add. S* (*pc.*) *lo ma* (*cf. Matth. 24,13*) | perseverabit *ir. A*; perseveravit $S P_{15}$; perseveraverit $M P_2 O_9 F_3 D$ (*iuxta Vulg.*) **7** *quousque *S* P_{15} **8** Christi^1] Christo O_9 | et] ut *M* O_9 *D* (*ac.*) **9** patientiam *lnp.* P_2; *ir. A*; sapientiam $M \alpha O_9 K C$ | transi tu] transitum $M F_4 P_2 O_9$; transis tu *C* (*pc.*) $P_{15} Bn_1$ *ma* **10** quam] qua $S P_{15} \delta$ (*ir. A*) | ierunt] transierunt α

fueris, in *quam ierunt martyres, si martyr fueris. *Is tu in aliam vitam: numquid quia tu transisti hinc, propterea iam transiit iniquitas? Nascuntur alii iniqui, sicut moriuntur alii iniqui. Quomodo ergo alii iniqui moriuntur et alii nascuntur, sic alii iusti eunt et alii nascuntur: usque in finem saeculi nec iniquitas deerit premens nec iustitia patiens. ET IN UMBRA ALARUM TUARUM SPERABO, DONEC TRANSEAT INIQUITAS, id est tu proteges me, et ut aestu iniquitatis non arescam, umbraculum praebebis mihi.

(7.) CLAMABO AD DEUM ALTISSIMUM. ‚Si altissimus est, *v. 3* quomodo te audit clamantem?' Nata est experimento fiducia: DEUM inquit QUI BENEFECIT MIHI. Si antequam eum quaererem cc 699 benefecit mihi, clamantem me non exaudiet? Bene enim fecit nobis dominus deus mittendo nobis salvatorem nostrum Iesum Christum, ut moreretur *propter delicta nostra* et resurgeret *propter iustificationem nostram*. Pro qualibus voluit mori filium suum?

---

18 *cf.* Is. 4,6 **7,6sq.** *cf.* Rom. 4,25

---

e_1 (*adest* 17 tu – 7,4 exaudiet) *M* α: *F* F_4 P_2 (*usque ad* 16 alarum *mutilus*) O_9 β: *D* F_3 P_{26} γ: *K C Ca* $S P_{15}$ δ: *A G* ε: *N* Bn_1 ζ: *T* Rm_{12} *S* (*pc.*) *am lo ma mi cc*

---

11 fueris[1] ... numquid *distinxi*; fueris. In ... martyres; si ... fueris, is et ... vitam. Numquid *cc* | quam *conieci*; aliam in quam O_9 β; aliam *cett.* (*lnp.* P_2) *ma* | is *conieci* (*cf. l.* 10); et *M* O_9 β; is et P_2 *C Ca ma*; ibis et *K* δ ε ζ; ies et α is tu] et tu es *S* P_{15} **12** vitam] is et tu *add.* β | tu *om.* P_2 β δ ζ | iam *om.* P_{15} *S* | transit P_2 (*ac.*) δ; transeat *D* (*ac.*) | iniquitas] quomodo *add.* *S* P_{15} **13** iniqui[1]] qui *add.* δ | sicut] si *S* P_{15} | alii[2] *om.* F_3; illi O_9; illae *D* (*ac.*) **14** ergo *om.* α P_{15} **15** eunt] *i. e.* moriuntur; *cf. ThlL V 636,33sqq.*; erunt *M* P_2 *A* (*ac.*) ζ; ierunt α O_9 *D* | nascuntur *om. M* **17** tu] ergo *add.* e_1 | et ut] et *C* (*pc.*) *Ca S*; et ut ab P_2 O_9 *D ma*; ut ab F_3 P_{15} δ (et ab *ac. A*) ε **18** umbraculum] tu *praem. lo ma* **7,2** audit te *tr. am lo ma*; te exaudit e_1 ex experimento e_1; experiendo *M* γ **4** clamante P_2 | nobis fecit *tr.* γ *ma* **5** nobis[1] *om.* *S* P_{15} | salvatorem] dominum *add.* α P_2 *S* (*sl.*) δ **7** mori voluit *tr. am lo ma*

Pro impiis. Impii autem non quaerebant deum, et quaesiti sunt a deo: sic est ergo ille altissimus, ut non sit ab illo longe miseria nostra et gemitus noster, quia *prope est dominus his qui obtriverunt cor.* CLAMABO AD DEUM ALTISSIMUM, DEUM QUI BENE- *v. 4* FECIT MIHI. **(8.) MISIT DE CAELO ET SALVUM FECIT ME:** iam mi 666 homo ipse, iam caro ipsa, iam filius dei secundum nostram participationem manifestum est quia salvatus est; et MISIT DE CAELO pater et salvavit eum, MISIT DE CAELO et resuscitavit eum; sed ut noveritis quia et ipse dominus se resuscitavit, utrumque positum est in scriptura: quia et pater illum resuscitavit et quia ipse se suscitavit. Audite quia pater illum suscitavit. Apostolus dicit: *Factus*

8 non quaerebant deum] *cf.* Is. 9,13 **10sq.** Ps. 33,19 **8,7-10** Phil. 2,8sq.

e_1 (*adest* 9 sic - 8,4 eum^2) *M* α: *F* F_4 P_2 (11 deum^2 - benefecit, 8,4 caelo^1 *sqq. mutilus*) O_9 β: *D* F_3 P_{26} γ: *K C Ca* *S* P_{15} δ: *A G* ε: *N* Bn_1 ζ: *T* Rm_{12} *S* (*pc.*) *am lo ma mi cc*

9 est *om.* α | sit] sint *S* P_{15} ε ζ | miseriae nostrae *S* P_{15} δ (*pc. A*) ε ζ **10** noster] nostri δ (*pc. A*) ε ζ | tribulaverunt β (*cf. Vulg.* tribulato sunt corde) **8,1** salvum fecit] *cf.* Ψ_α; salvavit ε ζ (*cf. Vulg. iuxta Hebr.* salvabit); liberavit e_1 (*iuxta Vulg.*) | fecit me] *cf.* Ψ_α; *me fecit *tr.* α *S* P_{15} (*cf. e. g. Ps. 137,7*) **2** filius dei ... manifestum est quia] *de verborum ordine cf. serm. 10,2* de gentili ... fornicatione veniens ecclesia manifestum est quod non occiderit Christum; *in epist. Ioh. 3,7* quicumque ergo non manent nobiscum ... manifestum est quod antichristi sunt **3** quia] qua δ (*pc. A*); quas P_{15} | et *dubium*; *fort. delendum* **4** eum^1 *om.* O_9; *sl. K* | resuscitavit] *suscitavit O_9 β **5** et *om.* P_2 O_9 β | dominus se resuscitavit *K*; dominus resuscitavit *C* (*ac.*); deus se resuscitavit α; dominus est et resuscitavit *M*; deus ipse resuscitavit P_2; deus ipse resuscitavit eum *A* (*ac.*); deus est et ipse resuscitavit eum *C* (*pc.*) P_{15} δ (*pc. A*) ε; dominus est et ipse resuscitavit eum *Ca*; deus est et ipse se resuscitavit *D S* (eum *add. ac.*) ζ; deus est et ipse resuscitavit O_9; deus est et ipse resuscitavit se F_3 **6** *eum α | *suscitavit *M* O_9 β γ | resuscitavit ... se *om. M* | quia et *tr.* O_9 | se suscitavit] suscitavit O_9; resuscitavit P_2 *S* P_{15}; se resuscitavit δ ε ζ *ma* **7** quia] et *add.* α | *eum α | suscitavit] *resuscitavit ε ζ *ma* | factus] est *add.* α F_4 P_2 *S* P_{15} δ ε ζ *ma*

inquit *oboediens usque ad mortem, mortem autem crucis; propter quod et deus eum exaltavit et donavit ei nomen quod est super omne nomen.* Audisti patrem resuscitantem et exaltantem filium; audi quia et ipse carnem suam resuscitavit. In figura templi dicit ad Iudaeos: *Solvite templum hoc, et in triduo suscitabo illud.* Evangelista autem exposuit nobis quid diceret: *Hoc autem* inquit *dicebat de templo corporis sui.* Modo ergo ex persona precantis, ex persona hominis, ex persona carnis dicit: MISIT DE CAELO ET SALVUM FECIT ME, **(9.) DEDIT IN OPPROBRIUM CONCULCANTES ME.** Qui illum conculcaverunt, qui mortuo insultaverunt, qui tamquam hominem crucifixerunt quia deum non intellexerunt, DEDIT eos IN OPPROBRIUM. Videte si non est factum: non futurum credimus, sed completum agnoscimus. Saevierunt Iudaei in Christum, superbierunt in Christum ubi? In civitate Ierusalem. Ibi enim regnabant, ibi tumebant, ibi cervices erexerant. Post passionem domini eradicati inde sunt et perdiderunt regnum, in quo regem Christum agnoscere noluerunt. Quemadmodum dati sunt

12 Ioh. 2,19 **13sq.** Ioh. 2,21 **9,3** *cf.* 1 Cor. 2,8

e_1 (*adest* 9,1 dedit – 4 opprobrium; 9 quemadmodum *sqq.*) *M* α: $F F_4$ P_2 (*usque ad* 10 filium *mutilus*) O_9 β: $D F_3 P_{26}$ γ: $K C Ca$ $S P_{15}$ δ: $A G$ ε: $N Bn_1$ ζ: $T Rm_{12} S$ (*pc.*) *am lo ma mi cc*

8 inquit *om.* $O_9 \beta$ **9** exaltavit eum *tr.* $F_3 \varepsilon \zeta$; illum exaltavit *Ca* (*ir.*) $S P_{15} \delta$ (*iuxta Vulg.*); exaltavit illum α | exaltavit] suscitavit $S P_{15}$ | illi α *Ca* (*iuxta Vulg.*) **10** audistis γ (*pc. C*) $\delta \varepsilon \zeta$ *ma*; *lnp.* P_2 | audi] audite P_2 *C* (*pc.*) *Ca S* $\delta \varepsilon \zeta$ *ma* **12** resuscitabo $\beta \gamma$ **13** dicit γ **14** ex[1]] est $P_2 \gamma$, est ex $\delta \varepsilon$ **15** salvum ... me] *cf. l.* 1; *salvum me fecit *tr.* α P_2 S P_{15} δ ε; salvavit me ζ **9,2** quia *K* | qui[2] ... intellexerunt *om.* e_1 **3** quia] qui *C* (*ac.*) **5** credamus *M* | completum] factum α | agnoscamus *M* | saevierant *S* **6** superbierant *A* (*ac.*) | superbierunt in Christum *om. M* | civitatem *M* P_2 O_9 *A* (*ac.*) **7** ibi[1]] ubi γ *S* P_{15} δ (*pc. A*) ε *ma* | cervicem δ | erexerunt P_2 *lo ma* **9** noluerunt] non meruerunt P_2 | quemadmodum] et quomodo e_1 | sint *D*

in opprobrium videte: dispersi sunt per omnes gentes, nusquam habentes stabilitatem, nusquam certam sedem. Propterea autem adhuc Iudaei sunt, ut libros nostros portent ad confusionem suam. Quando enim volumus ostendere prophetatum Christum, proferimus paganis istas litteras, et ne forte dicant duri ad fidem quia nos illas Christiani composuimus, ut cum evangelio quod praedicamus finxerimus prophetas per quos praedictum videretur quod praedicamus, hinc eos convincimus quia omnes ipsae litterae quibus Christus prophetatus est apud Iudaeos sunt, omnes ipsas litteras habent Iudaei: proferimus codices ab inimicis, ut confundamus alios inimicos. In quali ergo opprobrio cc 700 sunt Iudaei? Codicem portat Iudaeus unde credat Christianus: librarii nostri facti sunt! Quomodo solent servi post dominos codices ferre, ut illi portando deficiant, illi legendo proficiant, in tale opprobrium dati sunt Iudaei; et impletum est quod tanto ante praedictum est: DEDIT IN OPPROBRIUM CONCULCANTES ME. Quale autem opprobrium est, fratres, ut hunc versum legant et ipsi caeci adtendant speculum suum! Sic enim apparent Iudaei de scriptura sancta quam portant, quomodo apparet facies caeci

---

e_1 (*adest usque ad* 13 suam; 21 codicem *sqq.*) *M* α: *F* F_4 P_2 (27 sic *sqq. mutilus*) O_9 β: *D* F_3 P_{26} γ: *K C Ca* $S P_{15}$ δ: *A G* ε: *N* Bn_1 ζ: *T* Rm_{12} *S* (*pc.*) *am lo ma mi cc*

---

10 videte *om.* e_1 | per *om.* F_4 F_3; in *M* | nusquam ... sedem *om.* e_1 **11** habent $S P_{15}$ **13** ostendere volumus *tr.* $S P_{15}$ | Christum prophetatum *tr.* δ **14** fidem] finem P_2 **15** Christianis P_2 **16** praedicabamus *M* α P_2 O_9 *D A* (*ac.*) | praedicatum P_2 *A* (*ac.*) **18** quibus] quia $S P_{15}$; ipse *add.* P_2 β (*sl. D*) δ ε ζ **20** opprobrium *M* P_2 δ; opprobria O_9 **22** dominos *ir. A*; dominum ε ζ **24** tali opprobrio O_9 β *Ca* (*pc.*) | dati sunt Iudaei *om.* P_2 | et *om.* ε ζ | tanto *om. M* **26** quale] quare *lo* | autem *om.* $S P_{15}$ ε; ante P_2 δ; ergo *M* | est *om. K* P_{15} | legunt γ **27** adtendunt e_1 $S P_{15}$; adtendant ad δ (*pc. A*) ε *ma* | speluncam *C Ca* | suum *om.* ζ *Ca* | suum sic] sument *K C* **28** sancta *om.* γ (*del. C*) | quam] tamquam *K*

de speculo: ab aliis videtur, ab ipso non videtur. DEDIT IN
30 OPPROBRIUM CONCULCANTES ME.

(10.) Quaerebas forte cum dicerem MISIT DE CAELO ET SALVUM ME FECIT: ‚Quid misit de caelo? quem misit de caelo?' Angelum misit ut salvum faceret Christum, et per servum salvus fit dominus? *Omnis enim angelica creatura serviens Christo est.
mi 667 Ad obsequium mitti potuerunt angeli, ad servitium mitti potuerunt, non ad adiutorium; sicut scriptum est quod angeli ministrabant ei, non tamquam misericordes indigenti, sed tamquam subiecti omnipotenti. Quid ergo MISIT DE CAELO ET SALVUM FECIT ME? Modo audimus in alio versu quid de caelo miserit:
10 **MISIT DE CAELO MISERICORDIAM SUAM ET VERITATEM SUAM.** Ad quam rem? **ET ERUIT ANIMAM MEAM DE MEDIO CATULORUM LEONUM**. MISIT inquit DE CAELO MISERICORDIAM SUAM ET VERITATEM SUAM; et ipse Christus ait: *Ego sum veritas.* Missa est ergo veritas ut erueret hinc animam DE MEDIO CATULORUM
15 LEONUM, missa est misericordia: ipsum Christum invenimus et misericordiam et veritatem, misericordiam nobis compatientem, *v. 5*

10,6 sq. *cf.* Matth. 4,11; Marc. 1,13 **13** Ioh. 14,6

---

e_1 (*adest usque ad* 30 me; 10,10 misit – 12 leonum; 13 ipse – 15 leonum) *M* α: *F* F_4 P_2 (usque ad 29 dedit *mutilus*) O_9 β: *D* F_3 P_{26} γ: *K C Ca* *S* P_{15} δ: *A G* ε: *N* Bn_1 ζ: *T* Rm_{12} *S* (*pc.*) *am lo ma mi cc*

10,1 *diceret P_2 O_9 β *S* P_{15} *ma* **2** me fecit] *fort. legendum* *fecit me; *cf.* 8,1. 16; 10,9 *c. app.* | caelo²] et *add.* α **4** omnis *scripsi*; omnes *codd. ma* | angelica *M* (*cf. e. g. in psalm. 8,12,20*; *serm. 6,2*); angeli *cett. ma* **5** serviendum β **7** misericordiam *S* P_{15} **9** me fecit *tr.* α P_{15} δ ζ (*cf.* 8,1) | audivimus α *C Ca S* P_{15} δ ε; audiemus ζ *lo* **11** et *om.* e_1 | eruit] *cf.* Ψ_α; eripuit e_1 O_9 β (*iuxta Vulg.*) **12** de] e P_2 *C* **13** missa ... veritas *om.* O_9 *D* (*ac.*) **14** ut] et *G* | eruet *Ca G* | hinc] hic P_2 | animam hinc *tr. C*; animam meam hinc *K C ma*, hinc animam meam *F* **15** est] ergo *add.* β (*sl. D*) ε | et *om.* *S* P_{15} **16** misericordia P_{15} δ | nobiscum patientem *C Ca*; nobis patientem *D* (*ac.*) | compatientem] et *add.* *S* P_{15} δ (*sl. A*) ε ζ *ma*

veritatem nobis retribuentem. Hoc est ergo quod paulo ante dixi quia et ipse se suscitat. Si enim veritas resuscitavit Christum et si veritas animam Christi eruit DE MEDIO CATULORUM LEONUM, ut misericors fuit mori pro nobis, ita verax resurgere ad iustificandos nos. Dixerat enim se resurrecturum, et veritas mentiri non potuit; et quia veritas et verax, propterea veras cicatrices ostendit quia vera vulnera pertulit. Has cicatrices tenuerunt discipuli, palpaverunt, manifestaverunt sibi; exclamavit qui misit digitos in compunctum latus et ait: *Dominus meus et deus meus!* Misericordia pro illo mortuus erat, veritate ad illum resurrexerat.

MISIT DE CAELO MISERICORDIAM SUAM ET VERITATEM SUAM, ET ERUIT ANIMAM MEAM DE MEDIO CATULORUM LEONUM. Qui sunt catuli leonum? Populus ille minutus male deceptus, male seductus a principibus Iudaeorum. Ut illi leones, illi cc 701 catuli leonum: omnes fremuerunt, omnes occiderunt. Audituri enim sumus hic et caedem ipsorum modo in consequentibus versibus psalmi huius. **(11.)** ET ERUIT inquit ANIMAM MEAM DE

22–25 *cf.* Ioh. 20, 27sq.; Luc. 24,39sq.

---

e_1 (*adest* 29 qui - 31 occiderunt) *M* α: *F* F_4 P_2 (21 se - 23 cicatrices *mutilus*) O_9 β: *D* F_3 P_{26} γ: *K C Ca* $S P_{15}$ δ: *A G* ε: *N* Bn_1 ζ: *T* Rm_{12} *S* (*pc.*) *am lo ma mi cc*

---

17 tribuentem *C* (*pc.*) *Ca S* P_{15} δ (*pc. A*) ε | dixit *M* P_2 γ δ ε **18** et[1] *om.* O_9 β | se suscitat] resuscitat *M* O_9 γ *S* P_{15} δ ε; se resuscitat P_2 β ζ *ma* **19** eruit animam Christi *tr.* O_9 β *S* P_{15} | eruit] erueret animam meam P_2 **20** nobis] bonis ε | verax] fuit *add. Ca* (*sl.*) *lo ma* **21** enim *om. S* P_{15} | se *om.* P_{15} resuscitaturum α **22** *poterat α O_9 β *S* P_{15}; *lnp.* P_2 | cicatrices veras *tr. am lo ma* **24** apostoli α **26** erat] et *add.* ε ζ *ma* **27** caelo] misit *add.* δ | et veritatem suam *om. S* P_{15} **28** eripuit O_9 β *Ca* (*cf. l.* 11) **29** populus ... minutus] *i. e.* humilis, obscurus; *cf. ThlL VIII 1042,33sqq.*; *Petron. 44,3*; *Optat. app. 1 p. 195,31* | seductus ... deceptus *tr.* O_9 β **30** male seductus *om. M* Iudaeorum] sacerdotum *praem. lo* **32** sumus enim *tr.* δ | *hinc O_9 β | caedem] de caede δ; de caedem P_2 **11,1** inquit *om. M*

MEDIO CATULORUM LEONUM. Quare dicis: ERUIT ANIMAM MEAM? Quid enim passurus eras, ut erueretur anima tua? **DORMIVI *TURBATUS.** Expressit Christus mortem suam. Certe de illo David legimus quod fugerit in speluncam, non tamen quia dormivit in spelunca. Alius David est in spelunca, alius David est qui dicit: DORMIVI TURBATUS. Videmus perturbationem ipsius non illo turbato, sed illis turbantibus; turbatum se enim dixit secundum opinionem frementium, non secundum cedentis conscientiam. Putaverunt se illi turbasse, putaverunt vicisse: ille autem dormivit turbatus: tam placatus erat iste turbatus, ut quando vellet dormiret! Nemo dormit turbatus: omnes qui perturbantur aut a somno excitantur aut in somnum vergi non permittuntur. Ille autem turbatus est et dormivit: magna humilitas perturbati, magna potestas dormientis! De qua potestate veniebat quod
mi 668 dormivit? De qua ipse dicit: *Potestatem habeo ponendi animam*

11,16–18 Ioh. 10,18

e_1 (*adest* 3 dormivi – 4 suam; 7 videmus – 9 conscientiam) *M* α: *F* F_4 P_2 (7 dicit – perturbationem *deest*) O_9 β: *D* F_3 P_{26} γ: *K C Ca* *S* P_{15} δ: *A G* ε: *N* Bn_1 ζ: *T* Rm_{12} *S* (*pc.*) *am lo ma mi cc*

2 eruit] et *praem.* γ *S* P_{15} ε ζ *ma* **3** meam *om.* P_2 δ | passus γ P_{15} | eras] erat *ma* | eruetur O_9 *S* P_{15} **4** turbatus *scripsi*; conturbatus *codd. ma* (*cf.* Ψ_α *Vulg.*), *sed cf. ll.* 8–14. 18. 28; 12,1sq.; *in psalm. 103,3,21* **5** fugeret P_2 *Ca A* (*ac.*); fugiret *C* (*ac.*); fuerit *M* (fuit *ac.*) O_9 β | spelunca *M F* P_2 O_9 β δ ε | quia] quur *S* P_{15} **6** in spelunca[1] *om.* β; is O_9 | alius[1] ... spelunca *om. M* α O_9 in[2] ... est *mg. D* **7** turbatus γ; conturbatus *cett. ma* (*cf. l.* 4) | turbationem ε ζ **8** perturbantibus *M* P_{15} | enim se *tr.* O_9 β | enim dixit se *tr.* e_1 (se *sl.*) **9** conscientia P_2 *A* **10** turbare O_9 *D* (*ac.*) **11** conturbatus α *Ca* δ (*pc. A*) ε ζ *ma* (*cf. l.* 4) **12** conturbatus ζ (*cf. l.* 4) | omnis qui perturbatur O_9 β; omnes quippe turbantur *S* P_{15} δ (*pc. A*) ε | conturbantur ζ **13** excitatur O_9 β somno α *S* P_{15} | vergi] *de forma mediali cf. civ. 11,7* nec in noctem vergitur (*sc.* scientia creatoris) | permittitur O_9 β Bn_1 **14** turbatus ... dormivit] si turbatus esset non dormiret *S* (si *om.*) P_{15} | dormit O_9 β | turbati O_9 β *S* P_{15} **15** quod dormivit *om. S* P_{15} **16** dixit α O_9 β δ (*pc. A*)

meam, et potestatem habeo sumendi eam; nemo eam tollit a me, sed ego pono eam et iterum sumo eam. Turbaverunt illi, et dormivit ipse. Cuius typum gerebat Adam, quando immisit ei deus soporem, ut de latere illi coniugem faceret. Non enim poterat uxorem facere primo homini etiam de latere vigilantis? Aut propterea voluit eum dormire, ne sentiret cum sibi costa detraheretur? Primo quis ita dormit, ut osse sibi convulso non expergiscatur? Qui potuit sine dolore auferre costam dormienti, potuit et vigilanti. Sed quare voluit dormienti facere? Quia dormienti Christo in cruce facta est coniunx de latere. Percussum est enim latus pendentis de lancea, et profluxerunt ecclesiae sacramenta. DORMIVI inquit TURBATUS. Et in alio psalmo manifestat hoc ubi ait: *Ego dormivi et somnum cepi.* Ibi expressit potestatem suam. Poterat enim et illic dicere ‚dormivi', sicut dixit hic. Quid est autem: *Ego dormivi?* Id est ‚quia volui dormivi. Non illi me in somnum nolentem compulerunt, sed mea voluntate ego dormivi', secundum illud: *Potestatem habeo ponendi animam meam,*

19 sq. *cf.* Gen. 2,21 **26 sq.** *cf.* Ioh. 19,34 **29** Ps. 3,6

e$_1$ *deest* *M* *α*: *F F*$_4$ *P*$_2$ (20 enim – 14,7 persecuti *deest; v. praef. p. 22*) *O*$_9$ *β*: *D F*$_3$ *P*$_{26}$ *γ*: *K C Ca* *S P*$_{15}$ *δ*: *A G* *ε*: *N Bn*$_1$ *ζ*: *T Rm*$_{12}$ *S* (*pc.*) *am lo ma mi cc*

17 tollit eam *tr. ε ζ ma* (*iuxta Vulg.*; *cf. in psalm. 65,7*) **18** eam pono *tr. S P*$_{15}$ *ma* **19** misit *P*$_2$ | dominus *β* **20** non enim] *i. e.* nonne enim (*v. ThlL V 572,73sqq.*); non enim non *M β γ S P*$_{15}$ *ζ ma*; num enim *mi* | non ... facere *om. O*$_9$ *D* (*ac.*) **21** de] da *δ* **23** postremo *am lo ma* | osso *δ* **24** et vigilanti] evigilanti *S P*$_{15}$ **25** dormienti[1]] de (*om. M K*) dormiente *M α γ S P*$_{15}$ *ε ζ* | dormienti[2]] dormiente *K S P*$_{15}$ *ζ* **26** enim *om. F*$_3$; ei *δ* **27** de *om. M* fluxerunt *α* **28** dormi *S P*$_{15}$ | conturbatus *F δ ζ ma* (*cf. l.* 4) **29** somnium *K δ N* | ibi *om. C* (*ac.*); ubi *A* (*ac.*); et *M* **30** enim *om. M γ δ ma* | et *om. S P*$_{15}$ *ε ζ* | illuc *M* | dicere] ego *add. S P*$_{15}$ | sicut ... est[2] *om. S* | sicut ... dormivi[2] *om. P*$_{15}$ | hic dixit *tr. α* **31** in somnum me nolentem *tr. α* **32** somnium *δ*

et potestatem habeo iterum sumendi eam. Propterea ibi sequitur et dicit: *Ego dormivi et somnum cepi, et surrexi quoniam dominus suscipiet me.*

(12.) DORMIVI TURBATUS. Unde turbatus? quibus turbantibus? Videamus quomodo inurat malam conscientiam Iudaeis cc 702 volentibus se excusare ab interfectione domini. Nam propterea eum – sicut loquitur evangelium – iudici tradiderunt ne ipsi eum occidisse viderentur. Cum enim dixisset eis iudex tunc Pilatus: *Accipite eum vos et secundum legem vestram iudicate eum,* responderunt: *Nobis non licet interficere.* Interficere non licet, tradere interficiendum licet? Quis autem occidit? qui audito clamore cessit an qui clamando ut occideretur extorsit? Ipse dominus dicat testimonium a quibus occisus est, utrum ab illo Pilato qui nolens eum occidit – unde etiam flagellavit et veste ignominiosa induit et flagellatum ad eorum oculos produxit, ut saltem poena flagellorum eius satiati eum occidi non extorquerent. Propterea etiam cum videret eos perseverare, sicut legimus lavit manus suas

35sq. Ps. 3,6 **12,5–7** Ioh. 18,31 **11sq.** *cf.* Ioh. 19,1sq. 4sq. **14sq.** Matth. 27,24

e_1 deest *M* *α*: *F* F_4 *P_2 deest* O_9 *β*: *D* F_3 P_{26} *γ*: *K C Ca S* P_{15} *δ*: *A G* *ε*: *N* Bn_1 *ζ*: *T* Rm_{12} *S* (*pc.*) *am lo ma mi cc*

34 ubi *δ* **35** somnium *K N* | et[2] *om. M γ S* | exsurrexi *δ ζ ma* (*iuxta Vulg.*); resurrexi *ε* **36** suscipiet *M C ma*; *cf. in psalm. 3,5*; suscepit *α* O_9 *β K Ca S* P_{15} *δ ε ζ* (*iuxta plerosque Vulg. codices*; *cf. gen. Man. 2,37*) **12,1** dormitavi *M γ* | turbatus[1]] conturbatus *ε ζ ma* (*cf.* 11,4) **2** indurat *Ca δ ε ζ lo*; inducat *am* **3** se *om. M*; *tr. post* excusare *γ* | ab *om. M* | interfectionem *δ* | propter ea *α* P_{15} F_3; propter eum *S* **4** sic *M δ* **8** clamore audito **tr. α* O_9 *β S* P_{15} **9** qui] quia O_9 **11** occidere *Ca S* P_{15} *ζ*; occideret *C* (*pc.*) | etiam] eum *add. am lo ma* **12** induit] dedit *K* **13** occidere *S* P_{15} **14** eos] posse *add. Ca S* P_{15} *ε*; post haec *add. ζ*

et dixit: *Innocens sum a sanguine huius.* Videris utrum ille innocens qui vel cessit clamantibus: multo magis tamen illi nocentes qui clamando eum occidere voluerunt! Sed nos interrogemus et audiamus dominum, quibus tribuat mortem suam quia dixit: DORMIVI TURBATUS. Interrogemus eum et dicamus: ‚Quoniam dormisti turbatus, qui te persecuti sunt? qui te occiderunt? numquid forte Pilatus, qui militibus dedit in ligno suspendendum, clavis transfigendum?‘ Audite qui: **FILII HOMINUM.** Illos utique dicit quos persecutores passus est. Sed quomodo ipsi occiderunt qui ferrum non ferebant, qui gladium non strinxerunt, qui impetum in eum non fecerunt ad occidendum? Unde occiderunt? **DENTES EORUM ARMA ET SAGITTAE, ET LINGUA EORUM GLADIUS ACUTUS.** Noli adtendere inermes manus, sed os armatum: inde gladius processit quo Christus occideretur, quomodo et de ore Christi unde Iudaei occiderentur. Habet enim ille gladium bis acutum, et resurgens percussit eos et divisit ab eis quos faceret

mi 669

29 sq. gladium bis acutum] *cf.* Apoc. 1,16

e_1 (*adest* 22 filii hominum; 26 dentes *sqq.*) *M* α: *F* F_4 P_2 *deest* O_9 β: *D* F_3 P_{26} γ: *K C Ca* *S* P_{15} δ: *A G* ε: *N* Bn_1 ζ: *T* Rm_{12} *S* (*pc.*) *am lo ma mi cc*

15 ego sum O_9 β ε ζ *ma* (*iuxta Vulg.*); sum ego δ | huius] eius *M* F_4 *Ca*; iusti huius *K am lo ma* (*iuxta Vulg.*) | videritis O_9 *D* (*ac.*; vos *praem. ac.*) δ; videretis *K* | nocens *Ca* ζ **16** clamoribus O_9 β | ille *K* **17** damnando α | nos] non *M* (*pc.*) γ *S* P_{15} | interpretemur *M* O_9 *K C S* P_{15}; interpellemus *D* **18** tribuit ε **19** conturbatus α ζ (*cf.* 11,4) **20** conturbatus α P_{15} ζ (*cf.* 11,4) **21** suscipiendum α **22** audi δ **23** ipsi] illi O_9 β Bn_1 **25** unde] eum *add.* O_9 β **26** eorum[1] *om.* δ | sagitta *K* | linguae *M* | gladius] *cf. Vulg., l.* 28 sq. 31. 34; *in psalm. 63,4*; *aliter l.* 35 sq. **27** nolite O_9 β | armatum] intendite *add.* O_9 β (at- *D*) **28** inde *om.* O_9 *D* (*ac.*) | quo] unde α **29** unde] et *add.* α O_9 γ δ ζ *ma* | occidentur δ | habet *om.* δ **30** acutum] occidentis et resurgentis *add.* β (*sl. D*) *K* (*mp.*) *C* (*sl.*) *S* P_{15} δ ε ζ *am lo* | et[1]] occidentis et resurgentis *add. Ca* | resurgens *om. S* P_{15}

fideles suos. Illi malum gladium, ille bonum; illi sagittas malas, ille bonas. Nam habet et ipse sagittas bonas: verba bona, unde sagittat cor fidele ut ametur. Ergo aliae istorum sagittae et alius gladius istorum. FILII HOMINUM, DENTES EORUM ARMA ET SAGITTAE, ET LINGUA EORUM MACHAERA ACUTA. Lingua filiorum hominum machaera acuta, et dentes eorum arma et sagittae. Quando ergo percusserunt nisi quando clamaverunt: *Crucifige crucifige?*

(13.) Et quid tibi fecerunt, o domine? Exsultet hic propheta. Superius enim omnes illos versus dominus loquebatur: propheta cc 703 quidem, sed ex persona domini, quia in propheta dominus. Et quando loquitur ex persona sua propheta, ipse dominus per eum loquitur, qui ei dictat veritatem quam loquatur. Modo ergo ex persona prophetae audite, fratres mei! Vidit dominum in spiritu propheta iste humiliatum, caesum, flagellatum, colaphis percussum, expalmatum manibus, sputis illitum, spinis coronatum, ligno suspensum; illos saevientes, illum tolerantem; illos exsultantes, illum quasi victum. Vidit in spiritu et post illam iam omnem humiliationem et illorum furorem resurrexisse eum, et illa omnia

38 Ioh. 19,6

e_1 (*adest usque ad* 38 crucifige[2]; 13,5 modo – 7 flagellatum; 11 resurrexisse *sqq.*) *M* α: *F* F_4 P_2 *deest* O_9 β: *D* F_3 P_{26} γ: *K C Ca* $S P_{15}$ δ: *A G* ε: *N* Bn_1 ζ: *T* Rm_{12} *S* (*pc.*) *am lo ma mi cc*

31 illi[2]] ille *K C* (*ac.*) | malas sagittas *tr. S* P_{15} **32** nam] non *Ca G* | et **om.* $O_9 \beta$ **33** ut ametur *om.* ε | ergo] et **add.* $O_9 \beta S P_{15}$ | iustorum α | alius] alios e_1 **34** istorum gladius *tr. am lo ma* | istorum *om.* $O_9 \beta S P_{15}$ **35** linguae *F* δ ε; linguas *K C* | machaera] *cf.* Ψ_α (*LXX* μάχαιρα), *l.* 36; *in evang. Ioh. 42,11*; *aliter l.* 26 | linguas *K* **37** ergo *om. S* P_{15} **13,2** versus illos *tr. S* P_{15} **3** et *om.* O_9 *D* **4** loquitur per eum *tr. F am lo ma* **5** dicat *Ca* δ (*ac. A*); dicit *S* P_{15} **7** *iste propheta *tr. M* γ δ ε ζ *ma* **9** illis saevientibus *K* **10** victum *iter.* δ ε | omnem *om. F* O_9 *D S* P_{15} **11** humilitatem *S* P_{15}

quae fecerant Iudaei saevientes facta esse inania; et elatus gaudio,
v. 6 tamquam videret fieri, EXALTARE inquit SUPER CAELOS DEUS. Homo in cruce: SUPER CAELOS DEUS. Remaneant in terra saevientes: tu in caelo esto iudicans. Ubi sunt qui furebant? Ubi sunt DENTES EORUM ARMA ET SAGITTAE? Nonne *sagittae infantium factae sunt plagae eorum*? Alio enim loco psalmus hoc dicit volens eos ostendere inaniter saevisse et inaniter in furias praecipitatos esse, quoniam nihil potuerunt facere Christo ad horam crucifixo et postea resurgenti atque in caelo sedenti: *Sagittae infantium factae sunt plagae eorum.* Quomodo infantes faciunt sibi sagittas? De canniciis. Sagittae autem quae? aut quae vires? aut qui arcus? aut qui ictus? aut quod vulnus? EXALTARE SUPER CAELOS DEUS – sed utquid exaltaris super caelos deus? – ET SUPER OMNEM TERRAM GLORIA TUA. Fratres, exaltatum dominum super caelos non videmus, sed credimus; super omnem autem terram gloriam eius non tantum credimus, sed etiam videmus. Qualem vero vesaniam patiantur haeretici, quaeso ut adtendatis! Illi praecisi a com-

13,16sq. Ps. 63,8

e_1 (*adest usque ad* 15 iudicans; 23 exaltare – 27 vidimus; *v. app. crit.*) *M* α: *F* F_4 P_2 *deest* O_9 β: *D* F_3 P_{26} γ: *K C Ca* $S P_{15}$ δ: *A G* ε: *N* Bn_1 ζ: *T* Rm_{12} *S* (*pc.*) *am lo ma mi cc*

12 qua e_1 | facta *om.* α | elevatus F_3 *Ca S* P_{15} δ (*pc. A*) ε ζ *am lo* **13** tamquam] tam δ ε | caelo e_1 **14** et super P_{15} δ ε ζ *ma* **18** in furias] furias se *S* P_{15} **20** resurgente *M* α *K C* | atque] et O_9 β | sedente *M* α *K C* **22** canniciis] *cf. en. 63,14*; *grom. vet. p. 515,16* cannucias (*v. ThlL III 263,42 sqq.*); cannis O_9 β *C ma* | qui *om. S* P_{15} **23** qui *om. S* P_{15} **24** sed *om. M* F_4 *C* (*pc.*) *Ca* δ ε ζ | sed ... deus *om.* e_1 *K C* (*ac.*); *tr. post* 25 tua *ma* (sed *om.*) | exaltare *C* (*pc.*) *Ca* **25** gloria tua] *cf.* 17,45; gloriam tuam *F* O_9 *A* (*ac.*) Bn_1 (*cf.* Ψ_α) | deum δ *ma* **26** vidimus e_1 O_9 *D* (*ac.*) *C Ca* | credemus *S* | gloria e_1 ε **27** credemus *S*; videmus P_{15} | vidimus e_1 *K C*; credimus P_{15} | insaniam O_9 β (*cf. l.* 35) **28** patiuntur P_{15} *A* (*ac.*) | compagine] *cf. in psalm. 67,17*; compage *M* O_9 β

pagine ecclesiae Christi et partem tenentes, totum amittentes
30 nolunt communicare orbi terrarum qua diffusa est gloria Christi. Nos autem catholici in omni terra sumus, quia omni terrae communicamus quacumque gloria Christi diffusa est. Videmus enim quod tunc cantatum est modo completum: exaltatus est super
mi 670 caelos deus noster, et super omnem terram gloria ipsius. O haere-
35 tica insania! Quod non vides credis mecum, quod vides negas: credis mecum exaltatum Christum super caelos, quod non videmus, et negas gloriam eius super omnem terram, quod videmus. EXALTARE SUPER CAELOS DEUS, ET SUPER OMNEM TERRAM GLORIA TUA.

(14.) Redi ad verba domini: et ipse dominus narrare nobis incipit tamquam adloquens nos. Exsultante iam propheta et dicente EXALTARE SUPER CAELOS, DEUS ET SUPER OMNEM TERRAM GLORIA TUA confirmat nos et ipse tamquam dicens
cc 704 nobis: ‚Quid mihi facere potuerunt illi qui me persecuti sunt?' Quare autem nos adloquitur? Quia et nobis nihil faciunt qui nos similiter fuerint persecuti. Videat enim Caritas vestra adloquen-

---

e_1 deest *M* *α*: *F* F_4 P_2 (*adest inde ab* 14,7 enim) O_9 *β*: *D* F_3 P_{26} *γ*: *K C Ca* $S P_{15}$ *δ*: *A G* *ε*: *N* Bn_1 *ζ*: *T* Rm_{12} *S* (*pc.*) *am lo ma mi cc*

---

29 Christi *om.* $S P_{15}$ | partes $O_9 \beta$ | et totum $O_9 \beta$; totum autem $S P_{15}$ **30** quo $S \delta \varepsilon \zeta$; quod $P_{15} A$ (*ac.*) **31** catholici] et *add.* *α* | terra *M* *ε* **32** vidimus *C N* **33** completum] *cf.* 9,5; impletum *α* O_9 $S P_{15}$; impletum est *β* **34** noster *om. M γ* | gloriam *M α Ca δ* (*cf.* Ψ_α) | haeretice insane $O_9 \beta$ **35** credes *K C S* **36** credes *K S* | super caelos *om.* *α* | vidimus *C* (*ac.*) *ζ* **37** omnem *om.* O_9 *D* (*ac.*) | vidimus *C* (*ac.*); vides *A* (*ac.*) **14,1** redit *β* (*pc. D*) *ma* | vobis O_9 **2** incipit *om.* $S P_{15}$ | nos ... 4 confirmat *distinxi*; nos, exsultante ... tua. Confirmat *cc* | iam] etiam *α γ δ ε ζ ma* **6** nos[1] *om. M* quia] faciunt *add. γ δ* (*pc. A*) *ε ζ ma* | nobis] sed *add. ζ lo ma*; et *add. γ am* faciunt qui] facere potuerunt quia $S P_{15}$ **7** fuerunt *A* (*ac.*) *ε* | persecuti fuerint **tr.* $O_9 \beta \zeta$ | videt F_3 *D*

v. 7 tem nos dominum et exhortantem nos exemplo suo: **MUSCIPULAM PARAVERUNT PEDIBUS MEIS, ET *CURVAVERUNT ANIMAM MEAM** – voluerunt illam quasi de caelo deponere et ad inferiora deprimere –, CURVAVERUNT ANIMAM MEAM; **FODERUNT ANTE FACIEM MEAM FOVEAM, ET INCIDERUNT IN EAM.** ‚Mihi nocuerunt an sibi?' Ecce ille exaltatus est super caelos deus, et super omnem terram gloria ipsius! Regnum Christi videmus: ubi est regnum Iudaeorum? Quoniam ergo fecerunt quod facere non debuerunt, et factum est in illos quod pati debuerunt: ipsi foderunt foveam et ipsi inciderunt in eam. Quod enim persecuti sunt Christum, Christo non obfuit, sed ipsis obfuit. Et nolite putare, fratres, ipsis solis hoc accidisse! Omnis qui parat foveam fratri suo necesse est ut incidat in eam. Intendite, fratres mei, Christianos oculos habete, nolite decipi visibilibus! Forte enim alicui vestrum, quia hoc dixi, subvenit modo aliquis qui voluit fratri

14,19 sq. *cf. e. g.* Prov. 26,27

e$_1$ (*adest* 8 muscipulam – 15 Iudaeorum; 16 ipsi – 17 eam) *M* α: *F F*$_4$ *P*$_2$ *O*$_9$ β: *D F*$_3$ *P*$_{26}$ γ: *K C Ca S P*$_{15}$ δ: *A G* ε: *N Bn*$_1$ ζ: *T Rm*$_{12}$ *S* (*pc.*) *am lo ma mi cc*

8 suo *S P*$_{15}$ *A* (*ac.*) *ma*; *cf. epist. 140,28*; sui *M* α *P*$_2$ *O*$_9$ β γ δ (*pc. A*) ε ζ | muscipulas *e*$_1$ α *P*$_2$ *A* (*ac.*); muscipula *P*$_{15}$ *A* (*pc.*) *N* (*cf.* Ψ_κ) **9** curvaverunt *scripsi secundum usum Augustini* (*cf. in psalm. 50,15*; *trin. 4,4,30*); *cf. l.* 11; incurvaverunt *codd. ma* (*cf.* Ψ_α *Vulg.*) **10** illum δ (*pc. A*) ε | de caelo *om. M* ζ **12** inciderunt] *cf. Vulg.*; *LXX* ἐνέπεσαν; ipsi *praem. P*$_2$ δ ε *ma* (*cf.* Ψ_α; *l.* 17); *add.* γ; ceciderunt *S P*$_{15}$ (*cf.* Ψ_κ) **13** est **om.* α *P*$_2$ δ ε ζ | et] ecce δ (*pc. A*) ε ζ *ma*; et ecce *O*$_9$ β γ *am lo* **14** gloriam *P*$_2$ *K* (*cf.* Ψ_α) | eius *S P*$_{15}$ δ (*pc. A*) vidimus *C* (*ac.*); videtur *e*$_1$ **15** quoniam] quomodo *D* | ergo *om. M* | quod] quae *M* (*pc.*) *O*$_9$ β **16** et *om. ma*; *del. A* | est *om.* δ | illis *M P*$_2$ *O*$_9$ β *K S* (*pc.*) *P*$_{15}$ δ (*pc. A*) | ipsi] nisi forte *O*$_9$ *D* **18** obfuit[1]] fuit *S P*$_{15}$ | ipsis] illis β **20** ut] ipse *add. K ma* **21** aliqui *G*; aliquis *P*$_2$ *A* (*ac.*) **22** subvenit modo] venit ad mentem *D P*$_{26}$ | aliquis *sl. Ca*; aliqui *P*$_2$ *K C* (*ac.*); alicui *O*$_9$ *S P*$_{15}$; de aliquo β; si δ ε ζ | qui *om.* α; quis *A* (*pc.*) ζ; quit *N* | volunt *P*$_2$

suo fraudem facere et voluit ei aliquas insidias machinari, et machinatus est et implevit, et cecidit frater in insidias eius et exspoliatus est aut pressus est sive carcere sive falso testimonio sive aliqua nefaria criminatione circumventus: videtur autem iste oppressus ille oppressisse, iste victus ille vicisse, et falsum putatur quod diximus quia quicumque foveam paraverit fratri suo ipse cadet in eam. Interrogo vos tamquam Christianos, ut sumatis exemplum de his quae iam novimus. Pagani persecuti sunt martyres, et martyres capti sunt, ligati sunt, in carcerem missi sunt, bestiis subrecti sunt, alii ferro percussi, alii ignibus concremati. Vicerunt persequentes, et victi sunt martyres? Absit! Quaere gloriam martyrum apud deum, quaere foveam paganorum in confossa conscientia: ibi est enim fovea quo cadit impius, in conscientia mala. Putas eum in foveam non cecidisse qui lucem Christi perdidit et caecitate percussus est? Si non caderet in foveam, videret ante se: nescit qua eat, quomodo qui ambulat in via cum ceciderit in foveam perdidit viam. Videtis ergo omnes malefactores perdidisse viam implicatos facinore. Sed iam te tradidit

---

e_1 deest M *α: F F_4* *P_2 O_9* *β: D F_3 P_{26}* *γ: K C Ca* *S P_{15}* *δ: A G* *ε: N Bn_1* *ζ: T Rm_{12} S (pc.)* *am lo ma mi cc*

---

23 ei *om.* α | machinare P_2 S P_{15} δ ε **24** insidiis S P_{15} δ ε | et[3] *om.* S P_{15} **25** spoliatus P_2 δ ε ζ *ma* | aut pressus] obpressus M P_{15}; aut expressus α carcerem S P_{15}; carceres P_2 **28** quia] quoniam S P_{15} ε ζ *ma* | paraverat M Bn_1; portaverit K | ille P_2 δ **29** cadet] cadit P_2 K δ *ma* | interrogat S P_{15} *am* | Christianus K | ut] et ut P_2 δ ε ζ **30** exemplum] aliquod *add.* O_9 β **31** et *om.* S P_{15} | carcere M K S P_{15} **32** subrecti M O_9 K C (pc.) *ma*; *cf. in psalm. 51,8,11*; subrepti P_2 C (ac.) Ca δ ε ζ; subiecti α β *am lo* | sunt *om.* M β; *eras.* O_9 | alii[1]] vero *add.* P_{15} ζ | percussi] sunt *add.* β **35** defossa α; conscissa S | conscientiam K C (ac.) | ubi O_9 | enim est *tr.* P_2 | quo] quod C (ac.) Ca | cadet M **36** eum] *enim β | fovea P_2 δ (pc. A) **37** dei et Christi S P_{15} ε | et] ecce P_2 **38** nescis P_2 | qua] quo P_2 O_9 β K (ir.) P_{15} δ ε ζ | qui *om.* α **39** perdit α C Ca δ ε ζ **40** implicatus K C (ac.); implicitos α; impilatos O_9; impletos S P_{15} | te *om.* P_{15}; ante O_9

in manus forte latronis aut in manus alicuius iniusti vel circumventi a se iudicis, et tu in pressura es, ille laetatur, ille exsultat. mi 671
Noli – iam dixi – noli habere oculos paganorum: Christianos oculos habe! Vides illum quia exsultat: ipsa exsultatio est fovea ipsius. Melior est enim tristitia iniqua patientis quam laetitia iniqua facientis. Ipsa laetitia iniqua facientis ipsa est fovea, illuc quisque cum ceciderit oculos perdit. Te doles quia perdidisti vestem, et illum non doles quia perdidit fidem? Quis vestrum graviore damno percussus est? Ecce ille occidit, tu occideris: vivit ille, tu mortuus es? Absit! Ubi est fides Christianorum? ubi est ille qui moritur ad tempus? Audiat dominum suum: *Qui credit in me, licet moriatur vivit.* Ergo qui non credit, licet vivat mortuus est. 45 cc 705 50

FODERUNT ANTE FACIEM MEAM FOVEAM, ET INCIDERUNT IN EAM. Omnibus malis necesse est hoc contingat. **(15.)** Bonorum autem patientia praeparatione cordis excipit voluntatem dei et

---

51sq. Ioh. 11,25 **15,2** praeparatione cordis] *cf.* Ps. 9,38

---

e_1 deest M α: F F_4 P_2 O_9 β: D F_3 P_{26} γ: K C Ca S P_{15} δ: A G ε: N Bn_1 ζ: T Rm_{12} S (pc.) am lo ma mi cc

---

41 forte in manus *tr.* P_2 δ ε ζ; forte in manu S P_{15}; *lnp.* O_9 | circumvenire *S*; circumvenientis O_9 *D* **42** a *om.* O_9 *D*; *eras. K* **43** noli[1]] ut *add.* β S ζ **44** quia *M* α *K C (ac.)*; *cf. in psalm. 32,2,2,29* ut resipiscant et videant se quia non habent omnino quod dicant contra veritatem; qui O_9 β *C (pc.) Ca S* P_{15} δ *(pc. A)* ε ζ *ma*; qui in te P_2 *S (pc.) A (ac.)* | exsultat ipsa *sl. K C* | exaltatio δ | fovea ipsius est *tr.* P_2 δ **45** melius O_9 *D (ac.)* | iniqua[1] *om.* O_9 *D (ac.)* **46** ipsa[1] ... ipsa] *de iteratione cf. in psalm. 54,24,16*; ipsa[1] *om. M* O_9 *K*; ipsa ... facientis *om.* α *C (ac.)* | laetitia *om. K* | quique α; quicumque *S (pc.)* δ; quiscumque P_2 **47** cum *om.* P_2 *S (pc.)* δ | perdet β *(lnp.* O_9*)* | te] tu P_2 S P_{15} δ *ma* **48** quia] qui α O_9 β | finem P_2 | graviore *lnp.* P_2; graviorem δ *(ac. A)*; gravi-ori α *S (pc.) A (ac.)* **49** damnum P_2 δ *(ac. A)* | vivet P_2 *C (ac.) Ca* δ ε | tu[2] *om. S* P_{15} **51** credit] inquit *add.* β **52** vivit] vivet *S* P_{15} *N* | vivat] vivet *C Ca* **53** inciderunt] *cf. l.* 12; ipsi inciderunt *am lo ma (cf. l.* 17*)*; ceciderunt *M* P_2 *S (pc.)* δ; ceciderunt ipsi γ **54** eam] ea δ *(ac. A)* | hoc] ut hoc α *S* P_{15} *ma*; hoc ut P_2 δ ε ζ **15,2** accepit P_2

gloriatur in tribulationibus, dicens quod sequitur: PARATUM *v. 8*
COR MEUM DEUS, PARATUM COR MEUM, CANTABO ET PSAL-
LAM. Quid fecit qui mihi paravit foveam? Meum cor paratum
est. Ille paravit foveam ad decipiendum, ego cor non parabo ad
perpetiendum? Ille paravit foveam ad opprimendum, ego cor non
parabo ad tolerandum? Propterea ille incidet in eam, ego autem
CANTABO ET PSALLAM. Audi cor paratum in apostolo, quia
imitatus est dominum suum: *Gloriamur* inquit *in tribulationibus,*
quia tribulatio patientiam operatur, patientia probationem, proba-
tio spem, spes vero non confundit, quia caritas dei diffusa est in
cordibus nostris per spiritum sanctum qui datus est nobis. Erat in
pressuris, in catenis, in carceribus, in plagis, *in fame et siti, in*
frigore et nuditate, in omni vastatione laborum et dolorum, et
dicebat: *Gloriamur in tribulationibus.* Unde, nisi quia paratum est
cor eius? Ideo cantabat et psallebat: PARATUM COR MEUM DEUS,
PARATUM COR MEUM, CANTABO ET PSALLAM. **(16.) EXSURGE** *v. 9*
GLORIA MEA, ille qui fugerat A FACIE SAUL IN SPELUNCAM, EX-
SURGE GLORIA MEA, glorificetur Iesus post passionem. **EXSURGE**

---

3 *cf.* Rom. 5,3 **10–13** Rom. 5,3–5 **13–15** *cf.* 2 Cor. 11,23. 27

---

e_1 (*adest* 3 paratum – 7 perpetiendum; 16,1 exsurge *sqq.*) *M* α: *F* F_4 P_2 O_9 β: *D* F_3 P_{26} γ: *K C Ca* $S P_{15}$ δ: *A G* ε: *N* Bn_1 ζ: *T* Rm_{12} *S* (*pc.*) *am lo ma mi cc*

---

4 meum^2 *om.* O_9 **5** qui *om. M* γ *am lo ma*; quia O_9 β; quid P_2 P_{15} | cor meum *tr. am lo ma* (*cf. l.* 4; *Ps. 56,8*) **6** ille ... perpetiendum *om.* α F_3 | non *om. S* P_{15} | paravi *S* **7** percipiendum P_2 β *C* (*ac.*) P_{15} δ ζ | non *om. S* P_{15} ε **8** ille *om.* F_3 P_{26}; illi *K* | *incidit *M* α O_9 *D* (*ac.*) *K C* (*ac.*) *S* P_{15} *A* (*ac.*); incedit P_2 **9** apostolum *M K* **10** tribulationibus] *fortasse addendum* scientes (*cf. Rom. 5,3*) **11** patientia] patientiam P_2 O_9 F_3 | probatio] autem *add. S* P_{15}; vero *add. Ca* ζ (*iuxta Vulg.*) **13** erat *om. M* **16** nisi *om. K* **17** ideo *om. M* α P_2 O_9 *D* (*ac.*) **16,2** speluncam *lnp.* P_2; spelunca O_9 *S* δ (*pc. A*) | exsurge gloria mea *om.* β **3** glorificatus δ ε | *Iesus om.* β; deus e_1 | exsurgat e_1 *M* O_9 *D* γ *S* P_{15} δ; exsurgam ε; *lnp.* P_2

PSALTERIUM ET CITHARA. Quid vocat ut surgat? Duo organa video, corpus autem Christi unum video: una caro resurrexit, et duo organa surrexerunt. Alterum ergo organum psalterium, alterum cithara. Organa dicuntur omnia instrumenta musicorum; non solum illud organum dicitur quod grande est et inflatur follibus, sed quidquid aptatur ad cantilenam et corporeum est, quo instrumento utitur qui cantat, organum dicitur. Distincta autem sunt inter se ista organa, et volo quantum dominus dat indicare vobis et quomodo distincta sunt et quare distincta et quare ⟨ad⟩ utrumque dicatur EXSURGE. Iam diximus: ‚Una caro domini resurrexit; et dicitur: EXSURGE PSALTERIUM ET CITHARA.' Psalterium est organum quod quidem manibus fertur percutientis et chordas distentas habet, sed illum locum unde sonum accipiunt cc 706 chordae, illud concavum lignum quod pendet et tactum resonat quia concipit aerem, psalterium in superiore parte habet, cithara autem hoc genus ligni cavum et resonans in inferiore parte habet. mi 672 Itaque in psalterio chordae sonum desuper accipiunt, in cithara autem chordae sonum ex inferiore parte accipiunt: hoc interest

---

e_1 (*adest usque ad* 7 cithara) *M* α: $F\,F_4$ P_2 O_9 β: $D\,F_3\,P_{26}$ γ: $K\,C\,Ca$ S P_{15} δ: $A\,G$ ε: $N\,Bn_1$ ζ: $T\,Rm_{12}\,S$ (*pc.*) *am lo ma mi cc*

---

4 quod *M* O_9; qui α | vocant *K*; vocantat *C* (*ac.*) **5** corpus ... video *om.* e_1 Christi unum] Christianum ε **6** resurrexerunt β S P_{15} ε ζ | ergo *om.* β **7** organa] ergo *add.* S ε; vero *add.* P_{15} **8** *illud solum *tr. M* P_2 γ S P_{15} δ ε ζ insufflatur α **9** aptatur] cantatur S P_{15}; paratur O_9 β | quod P_2 P_{26} K A (*ac.*) **10** instrumentum *K* | sunt autem *tr. am lo ma* **11** dat] voluerit *K* **12** sint β | distincta[2]] dicta δ (*ir. A*); sunt *add. S* | ad utrumque *scripsi*; utrumque *codd.*; *utrique *lo ma* (*vl. Ca*) **13** exsurgere β **15** *organum est *tr.* α O_9 β S P_{15} | feritur *C* (*probat Alexanderson*) **16** distinctas F_3 K P_{15} ζ | illa loca O_9 D **17** cavum *M* O_9 D | pendit *K* | tactum] tactu F O_9 D **18** quia] qui O_9 P_{15} | *concepit *M* P_2 γ; accepit O_9 (*ac.*); accipit P_{15} δ ε ζ | superiori α **19** autem] cum δ | lignum F_3 D C Ca | concavum *ma* | et *om. M S* P_{15} inferiori α | inferiorem partem S P_{15} | habet *om. M* γ **20** desuper sonum *tr.* S P_{15} **21** ex inferiore parte sonum *tr.* O_9 β ε ζ | inferiori α

inter psalterium et citharam. Quid ergo duo haec organa nobis figurant? Excitat enim Christus dominus noster psalterium suum et citharam suam et dicit: EXSURGAM DILUCULO; puto quia hic iam agnoscitis dominum resurgentem. Legimus in evangelio – videte – horam resurrectionis. Quamdiu per umbras quaerebatur Christus! Luxit, agnoscatur: diluculo resurrexit. Sed quid est psalterium? quid est cithara? Per carnem suam dominus duo genera factorum operatus est, miracula et passiones: miracula desuper fuerunt, passiones de inferiore fuerunt. Illa enim quae fecit miracula divina erant; sed per corpus fecit, per carnem fecit. Caro ergo divina operans psalterium est, caro humana patiens cithara est. Sonet psalterium: illuminentur caeci, audiant surdi, stringantur paralytici, ambulent claudi, surgant aegroti, resurgant mortui; iste est sonus psalterii. Sonet et cithara: esuriat sitiat dormiat teneatur flagelletur irrideatur crucifigatur sepeliatur. Cum ergo vides in illa carne quaedam sonuisse desuper, quaedam de inferiore parte, una caro resurrexit, et in una carne agnoscimus et psalterium et citharam, et ista duo genera factorum imple-

---

e_1 (*adest* 22 quid *sqq.*) *M* α: $F F_4$ P_2 O_9 β: $D F_3 P_{26}$ γ: *K C Ca* $S P_{15}$ δ: *A G* ε: $N Bn_1$ ζ: $T Rm_{12} S$ (*pc.*) *am lo ma mi cc*

---

23 dominus] deus e_1; dominus deus *C Ca ma* | noster *ir. S*; nos P_{15} **24** exsurge *M* γ | iam hic *tr. S* P_{15} **25** agnoscetis *K*; cognoscetis *C* (*ac.*) | legimus ... horam *distinxi*; legimus in evangelio: videte horam resurrectionis *cc* **26** umbra P_2 δ; umbram *M* γ; caeli *add. S* P_{15} | quaeretur β (*pc. D*) **27** Christus] *signum interrogationis posuit cc* | luxit] lucit *C* (*ac.*); lux itaque $S P_{15}$ δ ε ζ *lo*; lux sit itaque *am* **29** est ... passiones *om.* e_1 **30** fuerint *C* (*ac.*) | inferiori α **31** fecit[1]] facit *K* | erunt *A* (*ac.*) | per[1] *om.* P_{15} | fecit[3] *om.* $S P_{15}$ **32** ergo] enim $F \beta$ | psalterium *iter.* P_2 **35** et *om.* α $S P_{15}$ | esuriant sitiant dormiant P_2 **36** teneatur *om.* e_1 | tenetur flagellatur O_9 **38** de *om. M* | inferiori *M* α *S* (*pc.*); inferiora *D* (*ac.*) | caro *C* (*ac.*) *Ca* **39** factorum genera *tr. S* P_{15} | impleverunt *om. S* P_{15}

verunt evangelium, et praedicatur in gentibus; nam et miracula et passiones domini praedicantur.

(17.) Ergo surrexit psalterium et cithara diluculo et confite- *v. 10sq.* tur domino; et quid ait? **CONFITEBOR TIBI IN POPULIS DOMINE, PSALLAM TIBI IN GENTIBUS, QUIA MAGNIFICATA EST USQUE AD CAELOS MISERICORDIA TUA ET USQUE AD NUBES VERITAS TUA.** Caeli supra nubes, et nubes infra caelos. Et tamen ad hoc caelum proximum pertinent nubes. Sed aliquando nubes recumbunt montibus: usque adeo in proximo aere conglomerantur. Caelum autem sursum est, habitationes angelorum sedium dominationum principatuum potestatum. Illud ergo forte videatur fuisse dicendum: ‚Magnificata est usque ad caelos veritas tua, et usque ad nubes misericordia tua;' etenim in caelo angeli laudant deum, videntes ipsam speciem veritatis sine ulla caligine visionis, sine interpolatione aliqua falsitatis: vident diligunt laudant, non fatigantur. Ibi veritas; hic autem in nostra miseria utique misericordia: misero enim praebenda est misericordia. Non enim opus est misericordia sursum, ubi nullus est miser. cc 707

e$_1$ (*adest usque ad* 17,5 tua) *M* *α*: *F F*$_4$ *P*$_2$ *O*$_9$ *β*: *D F*$_3$ *P*$_{26}$ *γ*: *K C Ca* *S P*$_{15}$ *δ*: *A G* *ε*: *N Bn*$_1$ *ζ*: *T Rm*$_{12}$ *S* (*pc.*) *am lo ma mi cc*

40 et[1]] et quod *P*$_{15}$; est quod *S* | nam] iam *K* | et[3] *om. S P*$_{15}$ **41** passionis *K S P*$_{15}$ **17,1** resurrexit *F*$_4$ *δ* | et[2] *om. M P*$_2$ **2** deo *e*$_1$ *S P*$_{15}$ | quid] qui *ε* **3** psallam] et *praem. D lo ma* (*iuxta quosdam Vulgatae codices*) | quia] *cf. l.* 31; quoniam *e*$_1$ (*cf. Ψ*$_α$ *Vulg.*; *Ps. 107,5 iuxta Ψ*$_α$; *in psalm. 107,1*) **4** ad[1]] in *γ* | caelo *K* **6** pertinet *K* | sed] si *δ* | recumbent *M*; repunt *S P*$_{15}$ **7** in montibus *ζ ma*; super montibus *P*$_2$ *δ am lo*; a montibus *P*$_{15}$ | in] ut *S ζ* conglomerentur *C* (*ac.*) *ζ*; glomerantur *δ* **9** principatum *P*$_2$ *O*$_9$ *K Ca A* (*ac.*) *ε* **10** dicendum fuisse *tr. S P*$_{15}$ **12** dominum *S P*$_{15}$ *ε ζ* **13** interpolatione *O*$_9$ *β ma*; *cf. in psalm. 10,4* cum eius (*sc.* lunae) fulgor nubilo interpolatur; *Ambr. in psalm. CXVIII 13,8* lumen sine defectu, quod nullae tenebrae noctis interpolent; interpellatione *M* (ulla *praem.*) *α P*$_2$ *γ S P*$_{15}$ *δ ε ζ* | viderent *P*$_2$ **14** ibi veritas *om. α* **15** misericordia[1]] miseria *δ* | misericordia[2] *om. P*$_2$

Hoc propterea dixi quia videtur congruentius dici potuisse ‚magnificata est usque ad caelos veritas tua, et usque ad nubes misericordia tua.' Nubes enim intellegimus praedicatores veritatis, homines enim portantes istam carnem caliginosam quodammodo nubes sunt, sed unde deus et coruscat miraculis et tonat praeceptis. Et ipsae sunt illae nubes de quibus dicit Isaias ex persona domini increpans quandam vineam malam sterilem
mi 673 spinosam: *Mandabo nubibus meis ne pluant super eam imbrem*, id est ‚mandabo apostolis meis ut deserant Iudaeos et non illis evangelizent, sed evangelizent in terra bona gentium, unde non spinae, sed uva procedat.' Novimus ergo nubes dei esse praedicatores veritatis, prophetas, apostolos, omnes recte proferentes verbum veritatis et habentes in se lumen occultum, sicut habent nubes unde coruscant. Homines ergo nubes: quid sibi itaque vult, domine, QUIA MAGNIFICATA EST USQUE AD CAELOS MISERICORDIA TUA ET USQUE AD NUBES VERITAS TUA? Veritas praepollet in angelis; sed dedisti illam et hominibus et deduxisti illam USQUE AD NUBES. Rursum misericordia videntur angeli non in-

17,24 Is. 5,6 **29sq.** *cf.* Lucr. 6,202sq.; Sen. nat. quaest. 2,12 (Arist. meteor. 2,9 369b)

e_1 (*adest* 19 nubes – 22 praeceptis; 28 omnes – 33 hominibus) *M* α: $F F_4$ P_2 (*inde a* 32 praepollet *mutilus*) O_9 β: $D F_3 P_{26}$ γ: *K C Ca* $S P_{15}$ δ: *A G* ε: $N Bn_1$ ζ: $T Rm_{12} S$ (*pc.*) *am lo ma mi cc*

17 hoc] hic $S P_{15}$ **18** misericordia tua et usque ad nubes veritas *tr. C* (*ac.*) *Ca* **19** intelleguntur e_1 | veritatis *om.* $S P_{15}$ **20** enim **om.* $\alpha S P_{15}$ *ma* **21** nubes sunt β; *om. cett. ma* | sed *om.* γ *ma* **22** ipsi β *am lo ma* **24** spinosam] sponsam $O_9 D$ (*ac.*) | mando *M* | pluviam *M* **25** illis *om.* $O_9 D$ (*ac.*); illos *Ca* **26** sed] et *M* $O_9 D S P_{15}$ | terram bonam $S P_{15}$ | spina α; spinas *S* P_{15} **27** uvae procedant *C* (-it *ac.*) $\delta \varepsilon \zeta$ *ma* | procedit *C* (*ac.*) **28** apostolus *C* (*ac.*) δ Bn_1 | recte] ergo e_1 **29** et *om.* $e_1 P_2$; *exp. S* | habent e_1 **30** vult itaque *tr.* P_2 **31** dominus *K* **34** *rursus $\alpha \gamma$; sursum P_2 O_9 $\delta \varepsilon$ (*pc. N*) ζ *ma* | misericordiam *M* P_{15} | videntur angeli misericordia *tr.* $F \zeta$

digere; sed quia homines miseros tu miseraris et praebendo illis misericordiam communicatione resurrectionis angelos facis, USQUE AD CAELOS MISERICORDIA TUA. Gloria domino deo nostro et misericordiae ipsius et veritati ipsius, quia nec deseruit nos misericordia facere beatos per gratiam suam nec fraudavit nos veritate, quia primo veritas carne operta venit ad nos et sanavit per carnem suam oculum interiorem cordis nostri, ut eam postea *facie ad faciem* videre possimus.

Agentes ergo illi gratias dicamus cum ipso psalmo ultimos
v. 12 versus, quos iamdudum etiam dixit: **EXALTARE SUPER CAELOS DEUS, ET SUPER OMNEM TERRAM GLORIA TUA.** Hoc enim ei dixit propheta ante tot annos: hoc modo videmus nos; hoc ergo dicamus et nos.

---

41 sq. *cf.* 1 Cor. 13,12

---

e_1 (*adest* 43 agentes – 45 tua) *M* α: *F* F_4 P_2 (*usque ad* 36 angelos *mutilus*) O_9 β: *D* F_3 P_{26} γ: *K C Ca* $S P_{15}$ δ: *A G* ε: *N* Bn_1 ζ: *T* Rm_{12} *S* (*pc.*) *am lo ma mi cc*

---

35 miseros homines *tr.* α | miserearis P_{15} δ; misereris *M* (*pc.*) *Ca* **36** communicationem δ; commutationem $S P_{15}$; cum mutatione α P_2 O_9 | resurrectionis] resurrectione nos P_2 **37** caelos] est *add.* β (*pc. D*) $S P_{15}$ ε ζ *ma* | deo *om.* α *C Ca ma* **38** misericordia α *K* | et veritati ipsius *om. M* P_{26} | veritas α | deserunt P_2 O_9 *A* (*ac.*) **39** misericordia *om.* O_9 *D* (*ac.*) **40** opera *K C* (*ac.*); operata P_2; cooperta *C* (*pc.*) $S P_{15}$ δ ε ζ **41** interiorem *om.* $S P_{15}$ | eum δ; ea *K* | postea *om. M* **42** *possemus *C* (*pc.*) *Ca* P_{15} ε ζ *ma* **43** ergo *om.* ε; vero *M* | ipso *om.* $S P_{15}$ | psalmo *om.* O_9 *D* (*ac.*); psalmi *C* (*pc.*) **44** quod $S P_{15}$; quas *C* | etiam] et a e_1 (*ac.*) | dixi δ **45** gloriam tuam *F* P_2 *C* (*ac.*); *cf.* 13,25, Ψ_α | ei *om.* O_9 β | dixit ei *tr. S* **47** et *om. M* | et nos *om.* O_9 β

IN PSALMUM LVII

Habitus Carthagine in basilica Restituta.

Datierung: *keine sicheren Hinweise. La Bonnardière (Carthage 409,59sq.) sieht in der Parallele in psalm. 66,10 ~ in psalm. 57,10,1–5 einen Rückbezug und reiht die Predigt damit in die Gruppe in psalm. 147, 103, 80, 102, 66, 146 ein (dazu jetzt serm. Dolbeau 5 und möglicherweise weitere Sermones aus der Sammlung von Mainz-Lorsch), die auf 409 oder 403 datiert wird.*

In psalm. 57,15,20–60: Anspielung auf die Anklage gegen maximianistische Bischöfe nach dem Konzil von Bagai (395: Postulatio apud Herodem proconsulem, *vgl. c. Cresc. 3,56,62).*

Vgl. AL 2,816. 828; Zarb 93–95.162sq.; Rondet, Essais (1970) 178–180, Hombert 575–578.

Eine ***Lesung*** *war möglicherweise das Martyrium des Stephanus (act. 6f.), vgl. in psalm. 57,8,6* passio Stephani narrata declarat.

Rekonstruierter Psalmtext Augustins:

Die Reihenfolge der Verse ist in der Predigt leicht verändert: Augustinus beginnt mit Vers 2 und trägt den Titulus (v. 1) erst in 3,50f. nach.

V. 2 vere *neben* vere ergo.

V. 5 secundum similitudinem serpentis *in 7,1.2 (Erstzitat und unmittelbar folgende Wiederaufnahme) könnte Verschreibung nach der Vulgata sein. Wahrscheinlich bot Augustins Psalter* sicut similitudo serpentis *(11,2), vgl. den verderbten Wortlaut des* Ψ_α sicut similitudinem serpentis, *ähnlich etwa Ps. 143,12* sicut similitudo templi *(vgl.* Ψ_α*, in psalm. 143,18f.; in psalm. 51,15,33 u. ö.). Aus der pleonastischen Lesart könnte durch eigene Korrektur Augustins seine Hauptlesart* sicut indignatio serpentis *hervorgegangen sein.*

V. 8 intendit, *v. 10* combibit: *die Praesentia sind jeweils durch die Auslegung gesichert (zu v. 8 vgl. 16,25f., zu v. 10 vgl. 20,34f. 50).*

Titulus: Mc$_3$*; cf. Wilmart, La tradition 314. – De basilica Restituta cf. L. Ennabli, Carthage, une métropole chrétienne du IVe à la fin du VIIe siècle, Paris 1997, 29–31.*

1 *In finem, ne corrumpas ipsi David in tituli inscriptionem.*
2 *Si* *vere ergo* *iustitiam loquimini,*
vere
recta iudicate, filii hominum.
3 *Etenim in corde iniquitates operamini in terra,*
iniquitatem manus vestrae conectunt.
4 *Alienati sunt peccatores a vulva,*
erraverunt a ventre, locuti sunt falsa.
secundum similitudinem
5 *Indignatio eis* *sicut similitudo* *serpentis,*
sicut indignatio
sicut aspidis surdae et obturantis aures suas,
6 *quae non exaudiet vocem incantantium*
et medicamenti medicati a sapiente.
7 *Deus contrivit dentes eorum in ore ipsorum,*
molas leonum confregit dominus.
8 *Spernentur tamquam aqua decurrens,*
intendit arcum suum, donec infirmentur.
9 *Sicut cera liquefacta auferentur,*
supercecidit ignis, et non viderunt solem.
10 *Priusquam producat spinas vestras rhamnus,*
tamquam viventes tamquam in ira combibit eos.
11 *Laetabitur iustus, cum viderit vindictam,*
manus suas lavabit in sanguine peccatoris,
12 *et dicet homo: Ergo est fructus iusto,*
ergo est deus iudicans eos in terra.

Textus psalmi: 1 inscriptione Ψ_α *Vulg.* (*v. app. ad 3,51*) 2 vere ergo *2,1*; *3,9. 22. 30. 32. 57*; *4,39*; *v. app. ad 2,47*; ergo *om. 1,3*; *2,43*; *9,20*; *11,38* (*cf. 2,47* vere enim); vere utique Ψ_α *Vulg.* (*v. app. ad 1,3*; *2,1. 43*; *3,9. 22. 30*; *9,20*) | iustitia Ψ_α | recte Ψ_ω *3,43* (*v. app. ad 1,3*; *2,8. 44*; *3,23. 42*; *4,40*) 3 iniquitatem] iniquitate Ψ_α (*v. app. ad 3,51*) 4 a^2 *om.* Ψ_α 5 secundum similitudinem *7,1. 2sq. Vulg.*; sicut similitudo *11,2*; sicut similitudinem Ψ_α; sicut indignatio *8,24. 27sq.*; *9,12sq.* 6 medicamentis Ψ_α (*v. app. ad. 7,12*) 8 aquam Ψ_α | intendit *Vulg.*; intendet Ψ_α (*v. app. ad 16,24. 26. 36*; *LXX* ἐντενεῖ) 10 ramnum Ψ_α *Vulg.* (*v. app. ad 20,1*) | convivit Ψ_α (*LXX* καταπίεται) 11 vindictam impiorum Ψ_α (*cf. in psalm. 78,14*) 12 ergo[1]] *v. app. ad 22,1*

cc 707 (1.) Vox quam cantavimus audienda magis nobis est quam
mi 673 clamanda. Omnibus enim tamquam in contione generis humani
veritas clamat: **SI VERE IUSTITIAM LOQUIMINI, RECTA IUDI-** *v. 2*
CATE, FILII HOMINUM. Cui enim iniquo non facile est loqui
cc 708 iustitiam? aut quis de iustitia interrogatus, quando non habet
causam, non facile respondeat quid sit iustum? Quandoquidem
manu formatoris nostri in ipsis cordibus nostris veritas scripsit:
‚Quod tibi non vis fieri, ne facias alteri.' Hoc et antequam lex
daretur nemo ignorare permissus est, ut esset unde iudicarentur
10 et quibus lex non esset data. Sed ne sibi homines aliquid defuisse
quererentur, scriptum est et in tabulis quod in cordibus non
legebant – non enim scriptum non habebant, sed legere nole-
bant –, oppositum est oculis eorum quod in conscientia videre
cogerentur, et quasi forinsecus admota voce dei ad interiora sua
15 homo compulsus est dicente scriptura: *In cogitationibus enim*

1,8 *praeceptum aureum q. d.* (*v. Dihle, Goldene Regel, RAC 11, 930–940*), *cf.* Aug. in psalm. 51,10,22; Tob. 4,16; Matth. 7,12 **11** tabulis ... cordibus] *cf.* Rom. 2,15; 2 Cor. 3,3 **15sq.** Sap. 1,9

---

e_1 (*excerpta*; *adest* 1,1 vox *sqq.*) *M* α: *F* F_4 s_3 (*excerpta; adest* 2,1 si – 40 loquebaris; 44 ecce – 48 hominum) P_2 O_9 β: *D* F_3 P_{26} γ: *K C Ca* S P_{15} δ: *A G* ε: *N* Bn_1 ζ: *T* Rm_{12} *S* (*pc.*) *am lo ma mi cc*

1,1 cantabimus *C* (*ac.*) | audiendam *M* P_2 | nobis magis *tr.* α *N* (*ac.*) *am lo ma* | nobis *sl. D* | est *om.* O_9 **2** enim] nobis *add.* e_1 | tamquam] tam P_2 contentione P_2 *S* P_{15} δ *N* **3** vere *F* β *C Ca*; *cf.* 2,43. 11,37; *bapt. 2,7,10*; *ag. chr. 27,29*; vere utique e_1 *M* α F_4 P_2 O_9 *K S* P_{15} δ ε ζ *ma* (*cf.* Ψ_α *Vulg.*; *LXX* ἀληθῶς ἄρα) | recta] *cf. Vulg., LXX* εὐθεῖα; recte *S* P_{15} ζ (*cf.* 3,43; Ψ_α) **4** fili e_1 | iniquo] in quo O_9 P_2 *Ca S* | non] nondum *S* δ ε ζ **5** interrogatas *K C* **7** manus P_2 *S* P_{15}; magna O_9 | nostris e_1 (*ac.*) | veritas *om.* P_{15} **8** alteri ne facias *tr.* β ε ζ **9** ignorare nullus α **10** esset *ir. S*; *est e_1 *M* O_9 β (non est data lex *tr.* F_3 *D*; non est lex data *tr.* P_{26}) | ni e_1 | deesse α **11** quaererentur *cc* | et *om.* P_{15} | cordibus] codicibus e_1 **12** enim] et *add. S*; est *add.* ε scriptum] est *add.* P_{26} δ Bn_1 **13** propositum α **14** amota O_9 (a muta *ac.*) *D* ε; admonita P_2 δ **15** enim *om.* e_1 α; *del. K*

impii interrogatio erit. Ubi interrogatio, ibi lex. Sed quia homines appetentes ea quae foris sunt etiam a seipsis exsules facti sunt, data est etiam conscripta lex, non quia in cordibus scripta non erat, sed quia tu fugitivus eras cordis tui, ab illo qui ubique est comprehenderis et ad teipsum intro revocaris. Propterea scripta lex quid clamat eis qui deseruerunt legem scriptam in cordibus suis? *Redite praevaricatores ad cor!* Quis enim te docuit nolle mi 674 *accedere adulterum ad uxorem tuam? Quis te docuit nolle tibi furtum fieri? Quis te docuit nolle iniuriam pati, et quidquid aliud vel universaliter vel particulariter dici potest? Multa enim sunt de quibus singulis interrogati homines clara voce respondeant nolle se pati. Age, si non vis pati ista, numquid solus es homo? nonne in societate vivis generis humani? Qui tecum factus est, socius tuus est, et omnes facti ad imaginem dei, nisi terrenis cupiditatibus conterant quod ille formavit. Quod ergo tibi non vis fieri, noli alteri facere! Iudicas enim malum esse in eo quod pati non vis; et hoc te cogit nosse lex intima in ipso tuo corde conscripta. Faciebas, et clamabatur inter manus tuas. Quomodo cogeris

21 sq. *cf.* Rom. 2,15 **22** Is. 46,8 **28** societas generis humani *passim apud Cic., e. g.* nat. deor. 1,3; off. 1,50 **29** *cf.* Gen. 1,27

e_1 (*adest usque ad* 27 pati[1]; 30 quod[2] *sqq.*) *M* α: $F F_4$ s_3 *deest* $P_2 O_9$ β: $D F_3 P_{26}$ γ: $K C Ca$ $S P_{15}$ δ: $A G$ ε: $N Bn_1$ ζ: $T Rm_{12} S$ (*pc.*) *am lo ma mi cc*

17 appetentes *om.* P_{15} | foris] forinsecus $P_2 S$ (*ir.*) | exsulis *K* **18** data] dicta ε **19** tu *om. M* **20** intus *C Ca* | revocares *S* | scripta] est *add. S* **21** deseruerant β **23** accedere adulterum *scripsi* (*cf. l.* 35; *serm. 145,3* concupisti uxorem alienam, non accedis, non facis); accidere adulterum e_1; accedi ab altero *cett. ma* | quis ... fieri *om.* γ *G* **25** vel particulariter *om.* $O_9 D$ (*ac.*) δ (*ac. A*) **26** singuli e_1 | se nolle pati *tr.* α **27** age ... pati *om.* P_2 **30** quod[1]] quid P_2 | ille] ipse $O_9 \beta$ **32** tuo] intimo *add. M* $O_9 \beta$ **33** quomodo ... alienas] *de exclamatione incipiente a* quomodo *cf. in psalm. 53,3,18*; *signum interrogationis posuit cc*

redire ad cor tuum, cum hoc pateris inter manus alienas! Furtum bonum est? ‚Non.' Interrogo: Adulterium bonum est? Omnes clamant: ‚Non.' Homicidium bonum est? Omnes clamant detestari se. Concupiscere rem proximi bonum est? ‚Non' vox omnium est. Aut si adhuc non confiteris, accedat qui concupiscat rem tuam; placeat tibi, et responde quod vis! Omnes ergo de his rebus interrogati clamant haec bona non esse. Rursus de beneficiis, non solum de non nocendo, verum etiam de praestando atque tribuendo. Interrogatur omnis anima: ‚Esuris, famem pateris, alius habet panem et redundat ei ultra sufficientiam, novit te egere; non dat. Displicet tibi esurienti: displiceat et satiato, cum alterum esurire cognoveris. Peregrinus tecto indigens venit in patriam tuam, non suscipitur; ille tunc clamat inhumanam esse illam civitatem, facile apud barbaros sibi esse
cc 709 potuisse refugium. Sentit iniquitatem quia patitur, tu forte non sentis; sed oportet ut et te cogites peregrinum et videas quomodo tibi possit displicere qui tibi non praestiterit quod tu in patria tua non vis peregrino praestare.

34–37 furtum ... adulterium ... homicidium ... concupiscere rem proximi] *cf.* Exod. 20, 13–15. 17

e_1 M α: *F F*$_4$ *s_3 deest* *P*$_2$ (*deest a* 43 et *usque ad* 3,41 est^2; *cf. praef. p. 22*) *O*$_9$ β: *D F*$_3$ *P*$_{26}$ γ: *K C Ca S P*$_{15}$ δ: *A G* ε: *N Bn*$_1$ ζ: *T Rm*$_{12}$ *S* (*pc.*) *am lo ma mi cc*

35 item interrogo e_1 | est^2] et *add.* P_2 δ ε ζ **36** clamant^2] clamabant *S*; clamabunt P_{15} **37** se *sl. D*; sed O_9 | proximi] tui *add.* β (*sl. D*) **38** accedit e_1 O_9 γ *S* P_{15} δ ε *Rm*$_{12}$ *ma* **39** et *om.* δ **41** non praestando γ *S* P_{15} ε ζ **42** omnes *K S* | esuris e_1 *M*; esuriens *cett. ma* | fame e_1 *N* **43** sufficientia δ (*pc. A*) **44** novit te] novite *Ca Bn*$_1$; novitate *K* | non] et non P_{15} | displicet α **45** altero ε | peregrinos *K C* (*ac.*) **46** clamabat *Ca*; clamant ε **48** potuisse *om.* O_9 *D* (*ac.*); posse *M* **49** et^1 *om.* O_9 β **50** possit tibi *tr.* δ patriam tuam *M S* **51** peregrino non vis *tr. M T*

Interrogo omnes: Vera sunt haec? ‚Vera.' Iusta sunt haec? ‚Iusta.' (2.) Sed psalmum audite: SI VERE ERGO IUSTITIAM LOQUIMINI, RECTA IUDICATE, FILII HOMINUM. Non sit iustitia labiorum, sed et factorum. Si enim aliter agis quam loqueris, bona loqueris et male iudicas; sic enim agis quomodo iudicas. Interrogatus quid sit melius, aurum an fides, non usque adeo perversus et devius es ab omni veritate, ut aurum melius esse respondeas; praeponis ergo interrogatus auro fidem. Locutus es iustitiam: audisti psalmum? SI VERE ERGO IUSTITIAM LOQUIMINI, RECTA IUDICATE, FILII HOMINUM. Et ubi probabo non te ita ut locutus es iudicare? Iam teneo responsionem tuam praeponentem auro fidem. Ecce nescio unde amicus venit et nullo teste aurum commendavit; solus hoc novit et tu – quantum ad homines adtinet: est ibi alius testis qui non videtur et videt. Et ille tibi aurum in secreto et in cubiculo tuo, forte remotis omnibus arbitris commendavit: testis qui adest non in cubiculo adest parietum, sed in cubilibus conscientiarum vestrarum. Commendavit ille atque discessit, nulli suorum notum fecit, rediturum se sperans et ab amico quod dederat recepturum. Ut humana sunt, mortuus est. mi 675

---

e_1 M α: F F_4 s_3 (adest inde a 2,1 si) *P_2 deest O_9 β: D F_3 P_{26} γ: K C Ca SP_{15} δ: A G ε: N Bn_1 ζ: T Rm_{12} S (pc.) am lo ma mi cc*

---

52 *vos omnes β | vera²] verba δ ε | iuste O_9 **2,1** vero *M* | vere ergo] *LXX* ἀληθῶς ἄρα; *cf. Ps. Possid. indic. X⁶, 193*; vere utique s_3 (*cf.* 1,3) **2** sunt *N* labiorum] fratres *add.* s_3 **3** et *om.* α | loquaris α **4** et] sed O_9 β | mala s_3 O_9 β γ (*pc.* C Ca) P_{15} δ ε ζ | sic] si α γ P_{15} δ ε ζ *ma* | sic ... iudicas *om. M* | enim] sic *add. sl.* e_1 | iudicas²] *signum interrogationis posuit cc* | interrogatur e_1; si interrogatus fueris s_3 **6** et] sed δ **7** praepones *K C* (*ac.*) | locutus] ergo interrogatus *praem.* e_1 | locutus es iustitiam *om.* O_9 *D* (*ac.*) **8** audi δ | vero δ | recte s_3 O_9 Rm_{12} (*cf.* 1,3) **12** hoc] ille hoc β; *fortasse scribendum* *hic hominem γ **13** est] sed *praem.* e_1 | ibi] tibi O_9 (ubi *ac.*) β S P_{15} | testes s_3; testis est P_{15} **14** et *om.* s_3 | cubili α | tuo *om.* e_1 **15** testis] est *add.* β (*pc. D*) Ca δ ε ζ | qui] quid *K* | adest² *om. F* β **16** cubiculo α | tuarum P_{15} **17** nullis *F* O_9 | ab amico quod] amicum *M*

Habet heredem, reliquit filium; ignorat filius quid pater habuerit, quid tibi commendaverit. Eia tu redi, redi praevaricator ad cor! Ibi scripta lex est: ‚Quod tibi fieri non vis, alii ne feceris.' Teipsum cogita commendasse, nulli tuorum dixisse, mortuum esse, filium reliquisse: quid ei velles a tuo amico praestari? Responde, iudica: causam dicis, tribunal est in mente tua, sedet ibi deus, adest accusatrix conscientia, tortor timor. In rebus humanis es, in societate humana detineris: cogita quid velles praestari filio tuo ab amico tuo! Novi quid tibi respondeat cogitatio tua. Sic iudica, sicut audis: *veridica vox erit. Vox veritatis non tacet; non labiis clamat, vociferatur ex corde. Adhibe aurem, ibi esto: cum filium amici tui vides fortasse etiam indigentem vagari, nescientem quid pater eius habuerit, ubi posuerit, cui commendaverit, cogita *eum filium tuum, fac illum vivere quem contemnis mortuum,

---

e_1 *M* α: $F F_4$ s_3 P_2 *deest* O_9 β: $D F_3 P_{26}$ γ: *K C Ca* $S P_{15}$ δ: *A G* ε: $N Bn_1$ ζ: $T Rm_{12} S$ (*pc.*) *am lo ma mi cc*

---

19 filium habet, reliquit heredem *tr. am lo* | relinquit O_9 | habuerat e_1 **20** eia] ad te *add.* P_{15} | tu *om.* ζ | redi redi δ ε *ma*; *cf. in psalm. 70,1,14* redi ergo, redi, praevaricator, ad cor; *in evang. Ioh. 18,10* redi, redi ad cor; redi^2 *om.* e_1 *M* α s_3 P_2 O_9 β γ *S* P_{15} ζ | ad cor *om.* *S* P_{15} **21** ibi] ubi γ (*pc. K C*) δ ε ζ | est lex *tr.* O_9 β | fieri *sl.* O_9; *tr. post* vis *T lo ma* | alio α *S* P_{15} **22** esse] et *add.* s_3 O_9 β **23** velis β *S* δ ε ζ; vellis s_3 **24** iudica ... dicis] *cf. WSt 116, 2003, 187–189*; iudica causam, causam dicis α; iudica causam, iudicis *C* (*pc.*) *Ca* P_{15} δ ε ζ *am ma* | est] esse *N* **25** conscientia] et *add.* e_1 | terror δ **26** detineris humana *tr.* s_3 O_9 β | velis β δ ε ζ; vellis s_3 *C* (*ac.*) *Ca* | praestare e_1 O_9 β δ ε **27** sed novi e_1 | respondeat tibi *tr. A* (*ac.*) | tua **om.* e_1 *M* α s_3 O_9 *K C* (*ac.*) *S* P_{15} | sic iudica sicut audis] sicut audis iudica P_{15} | iudica] iudicas *S* δ **28** veridica *scripsi* (*cf. WSt 116, 2003, 187–189*); iuridica *lo*; iudicaca F_4; iudica *cett. am ma* | veridica vox erit *om.* s_3 | vox erit *om.* O_9 β **29** clamat] sed *add.* ζ *lo ma* | aurum e_1 | esto ... 31 cogita *distinxit Primmer* (*cf. WSt 116, 2003, 187sq. c. n. 40*); esto, cum ... commendaverit. Cogita *cc* | filio s_3 *C Ca* P_{15} δ ε ζ *ma* **30** etiam fortasse *tr. S* P_{15} δ | vacari γ *S* (*pc.*) δ ε; vacare *lo* quid] quod ε **32** eum *scripsi* (*cf. WSt 116, 2003, 188*); ut α; et *cett. ma* | contemnes e_1 *C* (*ac.*) *Ca*

te mortuum cogita ut vivas. Sed aliud iubet avaritia, iubet contra deum: deus aliud, aliud avaritia; aliud in paradiso conditor noster, aliud de transverso seductor serpens. Veniat in mentem prior casus tuus: propterea mortalis, propterea laborans, propterea in sudore vultus tui panem comedens, propterea spinas et tribulos tibi terra generat. Experimento disce quod noluisti praecepto! Sed vincit cupiditas: cur non potius veritas? Et ubi est quod loquebaris? Ecce cogitas aurum negare, ecce cogitas heredi amici tui prorsus abscondere! Interrogaveram paulo ante quid sit carius et quid sit melius, aurum an fides. Quare aliud dicis, aliud agis? Non times hanc vocem hanc: SI VERE IUSTITIAM LOQUIMINI, RECTA IUDICATE, FILII HOMINUM? Ecce locutus es mihi meliorem esse fidem, et in iudicio tuo melius duxisti aurum. Non sic iudicasti ut locutus es: vera locutus es et falsa iudicasti. Ergo et cum loquebaris iustitiam, non vere loquebaris: SI enim

cc 710

36–38 *cf.* Gen. 3,17–19

e_1 (*adest usque ad* 43 agis; 44 locutus *sqq.*) *M* α: *F* F_4 s_3 (*adest usque ad* 40 loquebaris; 44 ecce *sqq.*) P_2 *deest* O_9 β: *D* F_3 P_{26} γ: *K C Ca* S P_{15} δ: *A G* ε: *N* Bn_1 ζ: *T* Rm_{12} *S* (*pc.*) *am lo ma mi cc*

33 te] et *cc* | ut] et δ *N* | qui vivis ζ | iubet[1]] deus contra avaritiam, aliud *add. am lo* | iubet[2] *om.* P_{15} | iubet[2] ... avaritia *sl.* e_1 **34** deum] dominum *S* aliud[2] *om.* e_1 *C* (*ac.*) *N* | avaritia aliud *tr.* O_9 β *S* (*pc.*) P_{15} δ ε **35** mente s_3 **36** mortalis es P_{15} | laboras P_{15}; laboratis O_9 **37** sudorem e_1 | comedes e_1 *M* O_9 (*pc.*) *K* (*pc.*) *Ca* (*pc.*); comedis P_{15} **38** germinabit tibi terra δ (*iuxta Vulg.*); tibi terra germinat *M* (et *add. ac.*) α; tibi terra generans ζ | noluisti] non vis *F*; non vis tibi F_4 **39** praeceptum *S* | vincet *M*; vicit α | et *om. M* **40** hereditatem *C* (*pc.*) **42** et *om.* e_1 F_3 | dicis] et *add.* β (*sl.* F_3) | aliud[2]] aliquid *C* (*ac.*) | aliud agis *om.* O_9 **43** agis] *cf. l.* 3 sq.; eligis e_1 *M* α γ (legis *ac. K*; elegis *ac. C*) | hanc vocem *tr. am lo ma* | vere] utique *add. M* δ ε ζ (*cf.* 1,3) **44** recte O_9 (*cf.* 1,3) | filium *G* **45** in] non α | dixisti *M* s_3 β P_{15} (*vl.*) *A* **46** es[1]] et *add. S* δ | es[2] *om. M* | et *om.* e_1 *M* s_3 O_9 β **47** loquebaris[1]] loquereris α | vere] vera s_3 O_9 β *S* δ ε ζ | loquebaris[2]] noli sic *add.* s_3 | enim] ergo *S* P_{15} δ | vere enim *tr.* ζ

VERE IUSTITIAM LOQUIMINI, RECTA IUDICATE, FILII HOMINUM. Quando mihi de iustitia respondebas, erubescendo, non fatendo loquebaris.

(3.) Sed ad causam praesentem iam veniamus, si placet. Vox est enim illa dulcis et nota auribus ecclesiae, vox domini Iesu Christi et vox corporis eius, vox ecclesiae laborantis et peregrinantis in terra. [Inter maledicentium et adulantium pericula vivens non timebis comminatorem, si non ames adulatorem.] Adtendit ergo ille cuius haec vox est et vidit omnes loqui iustitiam. Quis enim audet non loqui eam, ne dicatur iniustus? Cum ergo tamquam audiret omnium voces et intenderet omnium labia, clamabat ad eos: SI VERE ERGO IUSTITIAM LOQUIMINI, si non false iustitiam loquimini, si non aliud in labiis perstrepit, aliud celatur in cordibus, RECTA IUDICATE, FILII HOMINUM. Audi ex evangelio propriam vocem eandem ipsam quae in hoc

---

e_1 (*adest usque ad* 48 hominum; 3,1 sed – placet; 2 vox – 4 terra; 6 adtendit – 11 hominum) *M* α: *F* F_4 s_3 (*adest usque ad* 48 hominum) P_2 *deest* O_9 β: *D* F_3 P_{26} γ: *K C Ca* $S P_{15}$ δ: *A G* ε: *N* Bn_1 ζ: *T* Rm_{12} *S* (*pc.*) *am lo ma mi cc*

---

49 quando *om. S* P_{15} | mihi] hoc *add.* β | de iustitia] iustitiam *S* P_{15} | fatendo] faciendo α **3,1** iam *om. M* O_9 β | venimus *A* (*ac.*); veniam P_{15}; veniat O_9; inveniamus *M* **2** est *om.* α | vox ... ecclesiae *om.* O_9 | domini] nostri *add.* α *ma* **3** Christi] est *add.* e_1 | laborantes et peregrinantes *K* | et^2 α F_3 (*pc.*); *om. cett. ma* | peregrinantis *om.* e_1 **4** inter ... adulatorem *seclusi ut glossam, cf. Geerlings-Schulze, Der Kommentar in Antike und Mittelalter, 23–25* **5** viventis β *C* (*pc.*) *Ca A* ε ζ *ma* (*punctum posuerunt post* viventis) amas *K* δ *ma* **6** est vox haec *tr. S* P_{15} δ | videt O_9 β *C Ca* P_{15} δ ε ζ **7** quis] qui *M* | iustus P_{26} *S* **8** audiret tamquam *tr.* δ **9** clamat e_1 *M* O_9 β *K S* (*pc.*) ergo] utique δ ε ζ *ma* (*cf.* 1,3) **10** false] *cf. c. Acad. 1,7* (falsa *var. l.*), *ThlL VI 200,5sqq.*; falso ζ *lo ma*; falsam δ | in *om. K* | in ... aliud *mg.* e_1 **12** evangelium *S*

psalmo est. *Hypocritae,* ait dominus Pharisaeis, *quomodo potestis bona loqui, cum sitis mali? Aut facite arborem bonam et fructum* mi 676
eius bonum aut facite arborem malam et fructum eius malum. Quid 15
te vis dealbare, paries lutee? Novi interiora tua, non fallor tectorio tuo; novi quid praetendas, novi quid tegas. *Neque enim opus ei erat* ait evangelista, *ut quisquam ei perhiberet testimonium de homine; ipse enim sciebat quid esset in homine.* Sciebat quid esset in homine, qui fecerat hominem et homo factus erat ut quaereret 20
hominem. Videte ergo si non sequuntur se voces istae: *Hypocritae, quomodo potestis bona loqui, cum sitis mali?* SI VERE ERGO IUSTITIAM LOQUIMINI, RECTA IUDICATE, FILII HOMINUM! Nonne iustitiam locuti estis quando dixistis: *Magister, scimus quia iustus es et nullius personam accipis*? Quare dolum in corde tegeba- 25
tis? Quare imaginem Caesaris creatori vestro ostendebatis et eius imaginem in vestris cordibus delebatis? Nonne auditum est quid locuti fueritis, et expertum est quemadmodum iudicaveritis? Nonne vos crucifixistis eum quem iustum esse dixeratis? SI VERE cc 711
ERGO IUSTITIAM LOQUIMINI, RECTA IUDICATE, FILII HOMINUM! 30

---

13 hypocritae] *cf. e. g.* Matth. 15,7. 22,18 **13sq.** Matth. 12,34 **14sq.** Matth. 12,33 **15sq.** *cf.* Matth. 23,27 **17–19** Ioh. 2,25 **24sq.** Matth. 22,16; *cf.* Luc. 20,21 **26** *cf.* Matth. 22,19–21

---

e_1 *deest* *M* α: *F* F_4 s_3 *deest* P_2 *deest* O_9 β: *D* F_3 P_{26} γ: *K C Ca* $S P_{15}$ δ: *A G* ε: *N* Bn_1 ζ: *T* Rm_{12} *S* (*pc.*) *am lo ma mi cc*

---

15 fructus ... malos ζ (*cf. Matth. 7,17*) | malum] malam *C* (*ac.*) | quid] qui *C* (*ac.*) *Ca* **16** dealbari *M* δ | lutea δ Bn_1; luteus es P_{15}; lota es *K* (*ir.*) **17** te tegas *S* | ei opus *tr. C Ca* P_{15} **19** ipse] ille O_9 *S* P_{15} **20** homine] hominem *K* **21** sequantur δ ε ζ | se *add. am lo ma*; *add. sl. ante* sequuntur *F* **22** ergo] utique *M* (*cf.* 1,3) **23** recte P_{15} (*cf.* 1,3) **24** quando] quod *C* | sciamus O_9 (*ac.*) **25** personam nullius *tr.* O_9 β *S* P_{15} δ | detegebatis *S*; vegebatis δ **27** cordibus vestris *tr. Ca* | corporibus δ ε | quid] quidquid *G*; quod *S* **29** nonne ... dixeratis *om.* O_9 **30** ergo utique δ (utique *sl. A*) ε (*cf.* 1,3; *Vulg.* utique)

Utquid audio locutionem vestram: *Scimus quia iustus es,* cum praevideam iudicium vestrum: *Crucifige crucifige*? SI VERE ERGO IUSTITIAM LOQUIMINI, RECTA IUDICATE, FILII HOMINUM! Quid enim fecistis saeviendo adversus deum qui homo erat et occidendo regem vestrum? Non enim ideo rex non erat futurus, quia occisus est a vobis resurrecturus. In titulo ubi scriptum erat *Rex Iudaeorum* posito super crucem domini linguis tribus, Hebraica Graeca Latina, noverat dicere iudex homo: *Quod scripsi scripsi,* et deus non noverat dicere: ‚Quod scripsi scripsi'? Prorsus rex vester est: vivus rex vester est, occisus rex vester est. Ecce resurrexit: et in caelo rex vester est. Ecce venturus est: Vae vobis, quia rex vester est! Ite nunc et loquimini iustitiam et nolite recta iudicare, filii hominum! Non vultis recte iudicare: recte iudicabimini. Vivit enim ille rex vester et *iam non moritur, et mors ei ultra non dominabitur.* Ecce venit: *Redite praevaricatores ad cor*! Ecce veniet: corrigimini antequam veniat, praevenite *faciem eius in confessione*! Ecce veniet: rex vester est. Recordamini titulum

32 Ioh. 19,6 **36–38** *cf.* Ioh. 19,19sq. 22 **44sq.** Rom. 6,9 **46sq.** *cf.* Ps. 94,2

e$_1$ *deest* *M* α: *F F*$_4$ *s*$_3$ *deest* *P*$_2$ (*adest inde a* 41 est[2]) *O*$_9$ β: *D F*$_3$ *P*$_{26}$ γ: *K C Ca S P*$_{15}$ δ: *A G* ε: *N Bn*$_1$ ζ: *T Rm*$_{12}$ *S* (*pc.*) *am lo ma mi cc*

31 audiam β; audi *O*$_9$; audite *A* (*ac.*) **32** praevideat *C* (*ac.*) | vero *A* (*ac.*) **34** deum] dominum *Ca* | et *om.* β *G* ε ζ **35** non] noster α | quia] qui *A* (*ac.*) **36** erat] est *S* δ **37** super] supra *S P*$_{15}$ δ | Hebraice Graece Latine *O*$_9$ *F*$_3$ *P*$_{26}$ (*cf. in psalm. 55,2,5*; *58,1,1,11*) **38** Graeca] et *add. P*$_{15}$ | Latina] et *add. sl. K* | et ... scripsi[2] *om. M* α *S P*$_{15}$ **40** vivus ... est *om. P*$_{15}$ *S* | est[2] *om. F* γ occisus ... est *mg. G* **41** et ecce α γ *S P*$_{15}$ δ (et *sl. A*) **42** et loquimini] eloquimini *O*$_9$ | et[2] *sl. O*$_9$ | nolite recte iudicate *M* γ *S P*$_{15}$; recte iudicate α *O*$_9$ *P*$_{26}$ (*pc.*); prava iudicate *T* **43** recte[1]] recta *P*$_2$ β *G* ε ζ (*cf.* 1,3) | recte[1] ... recte *om. K* | recte[2]] recta *P*$_2$ (*cf.* 1,3) | iudicamini *Ca G* **44** et[2] ... dominabitur *om. O*$_9$ | ei] illi *F*$_4$; eius *P*$_2$ **45** veni δ | redire *K* **46** veniet] venit *K* veniat] venit *M K C* (*ac.*) **47** confessionem *M K A N* | venit *O*$_9$ | est *om.* α *P*$_{15}$; est et *A* (*ac.*) *N* | recordabimini *O*$_9$

super crucem! Sed non eum videtis scriptum: manet tamen; in terra non legitur, sed in caelo servatur. Putatis enim illam inscrip-
v. 1 tionem fuisse corruptam? et quid ait titulus psalmi huius? IN FINEM, NE CORRUMPAS IPSI DAVID IN TITULI INSCRIPTIONEM. Non ergo corrumpitur illa tituli inscriptio. Rex vester est Christus, quia omnium rex Christus, *quoniam* ipsius *est regnum, et ipse dominabitur gentium.*

Si ergo rex est, ecce antequam veniat dicit vobis: ‚Adhuc loquor' inquit, ‚nondum iudico; qui sic clamo comminando, nolo ferire iudicando. SI VERE ERGO IUSTITIAM LOQUIMINI, RECTA IUDICATE, FILII HOMINUM! (4.) Nunc autem quid facitis? Quare
v. 3 ista vobis dico? ETENIM IN CORDE INIQUITATES OPERAMINI IN TERRA.' Iniquitatem forte in corde solo? Audi quid sequitur: ecce mi 677 cor suum sequuntur manus, et cordi suo famulantur manus. Cogitatur et fit; aut non ideo non fit non quia nolumus, sed quia non possumus. Quidquid vis et non potes, factum deus compu-

53sq. Ps. 21,29

e_1 (*adest* 50 in – 4,4 manus²) *M* α: *F* F_4 s_3 *deest* P_2 O_9 β: *D* F_3 P_{26} γ: *K C Ca* $S P_{15}$ δ: *A G* ε: *N* Bn_1 ζ: *T* Rm_{12} *S* (*pc.*) *am lo ma mi cc*

48 sed] si *lo ma* | eum *sl. Ca G* | videbitis α | manet] et P_2 **49** reservatur α | scriptionem P_2 *K* δ ε **50** fuisse] esse *G* | ait] agit e_1 α P_2 γ (*ac. C*) *S* P_{15} **51** in *om. M* α *S* | inscriptionem] *cf. in psalm. 55,1,7*; *LXX* εἰς στηλογραφίαν; inscriptione β γ (*ac. C*; *cf.* Ψ_α *Vulg.*) **52** illi *M* | inscriptio tituli *tr. γ ma* **53** est *om.* α *S* **54** ipsi *C* (*ac.*) **55** ecce *om.* α | veniet F_4 δ | dicet *M* α P_2 *S* P_{15} δ ε ζ | dicit ... inquit] *de hoc pleonasmo q. d. verbi dicendi v. ThlL VII 1773,75sqq., cf. in psalm. 56,8,8*; *in evang. Ioh. 19,6* sicut hic dicit: ‚Habet' inquit ‚vitam aeternam' | nobis *S* P_{15} δ (*pc. A*) **56** noli P_2 *N* **4,2** vobis ista *tr.* α δ | dico vobis *tr.* β | iniquitatis *K C* (*ac.*) | in terra *om.* α **3** iniquitates e_1 *ma* | forte] si *add. O*$_9$; sed *add.* β | quid] *quod e_1 α *S* P_{15} | ecce β; et *cett. ma* **4** sequantur *M* F_4 P_2 *N* | corde *K C* (*ac.*) **5** non¹ *om.* F_4 O_9 β *ma* | ideo] deo P_2 | non³ *abundans*; **om. S* P_{15} **6** potest P_2 ε

tat. ETENIM IN CORDE INIQUITATES OPERAMINI IN TERRA. Quid deinde? **INIQUITATEM MANUS VESTRAE CONECTUNT.** Quid est CONECTUNT? De peccato peccatum, et ad peccatum peccatum propter peccatum. Quid est hoc? Furtum fecit: peccatum est. cc 712 Visus est, occidere quaerit eum a quo visus est: conexum est peccatum peccato. Permiserit deus occulto iudicio occidere eum quem voluit occidere, sentit sciri, quaerit alterum occidere: conexuit tertium. Dum ea molitur forte ne inveniatur, aut quia fecit ne convincatur, consulit mathematicum: additum est quartum. Respondit forte aliqua dura et mala mathematicus, curritur ad haruspicem ut expietur, respondit haruspex non se posse expiare, maleficus quaeritur – et quis omnia possit numerare quae conectuntur peccata peccatis? INIQUITATEM MANUS VESTRAE CONECTUNT: quamdiu conectis, ligas peccatum peccato. Te solve a peccatis! ‚Sed non possum' inquit. Clama ad illum: *Infelix ego*

21 sq. Rom. 7,24

e_1 (*adest* 8 iniquitatem – 12 peccato) *M* *α*: *F* F_4 s_3 *deest* P_2 O_9 *β*: *D* F_3 P_{26} *γ*: *K C Ca* *S* P_{15} *δ*: *A G* *ε*: *N* Bn_1 *ζ*: *T* Rm_{12} *S* (*pc.*) *am lo ma mi cc*

7 iniquitatis P_2 *K C* (*ac.*) | quid deinde *om.* *α* **8** iniquitatem] *cf. ll.* 32. 42 (-te Ψ_α); *LXX* ἀδικίαν; iniquitates *F* P_2 O_9 *β S δ ε ζ ma* **9** et ... peccatum[3] *om.* e_1 *Ca* | peccatum[2]] peccato *M* | peccatum[3] *om.* P_{15} **10** peccatum[1] *iter.* *β* | facit P_2 *C* (*pc.*) *Ca δ ε ζ* **11** visus[1]] visum O_9 | quaerit occidere *tr.* P_2 *S* P_{15} *δ* **12** occiderit *M F* P_2 *γ* (*ac. C*) **13** sensit O_9 F_3 P_{26} | scire P_2 F_3 *K C* (*ac.*) | quaeret *M* P_2 *γ* (*ac. C*); quaerit et *S* P_{15} *δ ε ζ ma* **14** et tertium *δ* | ea] eam P_2; interea *α* **16** respondet *am lo ma* | currit *α* **17** respondet *am lo ma* | se expiare posse *tr.* P_{15}; posse expiari *β* **18** et *om. M* | posset *α* Bn_1 quae] qua O_9 **19** nectuntur *α* | peccata] peccatis *G* | iniquitatem] *cf. l.* 8; iniquitates P_2 *β Ca δ ε ζ ma* | vestraeque P_2 **20** conectant *N* | ligas] linguas O_9; lingua *D* (*ac.*) | solve te P_{15} **21** sed *om.* O_9 *β* | possumus P_2 | inquis *β Ca ζ ma* | ego *om.* O_9 *S* P_{15}

homo, quis me liberabit de corpore mortis huius? Veniet enim gratia dei, ut delectet iustitia, sicut delectabat iniquitas; et homo qui ex vinculis resolutus es exclamabis ad deum: *Dirupisti vincula mea.* Quid est *Dirupisti vincula mea* nisi ‚remisisti peccata mea'? Audi quia vincula sunt! Respondet scriptura: *Criniculis peccatorum suorum unusquisque constringitur.* Non solum vincula, sed et criniculi sunt: criniculi sunt vel fiunt intorquendo, hoc est quod peccatis peccata conectebas. *Vae his qui trahunt peccata sicut restem longam!* Isaias clamat. *Vae his qui trahunt peccata sicut restem longam* quid est aliud quam ‚vae his quorum manus conectunt iniquitatem'? Et quia unusquisque peccatis suis constringitur, sicut et peccatis suis caeditur, dominus male versantes in templo flagello de resticulis facto exclusit. Sed non vis modo dirumpi vincula tua, quia non sentis vincula tua: etiam delectant et voluptati sunt. Senties in fine cum dicetur: *Ligate illi manus et*

24 Ps. 115,16 **26sq.** Prov. 5,22 **29sq.** Is. 5,18 **33sq.** *cf.* Ioh. 2,15 **36–38** Matth. 22,13

e_1 deest *M* *α*: *F* F_4 *s_3 deest* P_2 O_9 *β*: *D* F_3 P_{26} *γ*: *K C Ca* $S P_{15}$ *δ*: *A G* *ε*: *N* Bn_1 *ζ*: *T* Rm_{12} *S (pc.) am lo ma mi cc*

22 liberavit *M* $F P_2$ O_9 *K S* | veniat *M* | gratiam *K* **23** delectet O_9 (*ac.*) *K C* (*ac.*) *δ N*; te delectet $S P_{15}$; delectet te *C* (*pc.*) *Ca* Bn_1 *ζ ma*; et delectet *M α* O_9 (*pc.*) *β* | delectabat] delectabatur O_9 *ε*; delectavit P_{15} | qui *om.* $S P_{15}$ **24** revolutus P_2 | es *om.* $S P_{15}$ | exclamabit P_{15}; exclamavit F_4 P_2 | deum] eum *S* **26** respondit P_2 O_9 *K C* (*ac.*); respondeat P_{15}; respondat *A* (*ac.*) crinibus *γ*; vinculis P_{15} **27** constringetur *C* (*ac.*) **28** criniculi[1]] criniculis *M F*; restes *β* | criniculi[2]] criniculis *M* | criniculi sunt[2] *om.* O_9 *β K C* (*ac.*) Bn_1 sunt vel *om.* P_{15} | vel] qui *C* (*pc.*) *Ca* (qui vel *ac.*) *ma*; vel qui P_2 *δ ε ζ*; quae *β* **29** peccata peccatis *tr.* $S P_{15}$ *δ* | contectebas O_9 | peccata[2]] peccata sua O_9 *β S δ ε ζ*; peccatum *α* **30** Isaias ... longam *om.* *α* | vae ... longam *om.* $S P_{15}$ peccatum *M* P_2 *C Ca ζ*; peccata sua O_9 *β*; peccatum suum *S δ ε* **31** his] hos P_2 | manibus *M* **32** quia] sicut *add.* P_{26} **33** sicut] sic *β* P_{15} | et *om.* O_9 versantibus *Ca ε* **36** et[1]] te P_{15}; te et *γ S ma* | sentiens P_2 *δ* | finem *α* P_2 *Ca* (*pc.*) $S P_{15}$ Bn_1 *ζ* | dicitur O_9 F_3 *γ* (*ac. C*) *δ ε*; diceretur P_2

pedes et proicite illum in tenebras exteriores; ibi erit fletus et stridor dentium. Exhorrescis, times, pectus tundis, dicis mala esse peccata, bonam esse iustitiam. SI VERE ERGO IUSTITIAM LOQUIMINI,
40 RECTA IUDICATE, FILII HOMINUM. In vita vestra inveniantur verba vestra, in factis vestris cognoscantur labia vestra. Nolite ergo conectere iniquitatem, quia vobis adligatura adhibebitur quidquid conectitis.

Non audiunt, non omnes tamen; et qui non audiunt praecogniti sunt: **(5.) ALIENATI SUNT PECCATORES A VULVA, ERRAVERUNT A VENTRE, LOCUTI SUNT FALSA.** Et cum iniquitatem loquuntur, falsa loquuntur, quia fallax est iniquitas; et cum iustitiam loquuntur, falsa loquuntur, quia aliud ore proferunt,
5 aliud in corde obtegunt. ALIENATI SUNT A VULVA: quid est hoc? Quaeramus diligentius. Fortassis enim illud dicit quia deus praecc 713 cognovit homines peccaturos etiam in uteris matrum. Nam unde
mi 678 cum adhuc praegnans esset Rebecca et geminos in utero portaret

v. 4

---

e_1 (*adest* 5,1 alienati – 5 vulva; 6 fortassis – 7 matrum) *M* α: $F F_4$ s_3 *deest* P_2 O_9 β: $D F_3 P_{26}$ γ: $K C Ca$ $S P_{15}$ δ: $A G$ ε: $N Bn_1$ ζ: $T Rm_{12} S$ (*pc.*) *am lo ma mi cc*

---

38 tundis pectus *tr.* α **39** bona ... iustitia *N* | vero *A* (*ac.*) **40** recte *Ca* (*cf.* 1,3) | inveniatur F_3 Bn_1 **41** *agnoscantur O_9 β S P_{15} δ **42** adligatura β δ ε ζ (*cf.* 10,17); alligantur O_9; alligaturam P_2; ad ligaturam P_{15} S; ad adligaturam *M* α (-ra *ac. F*) γ *ma* | adhibetur $F F_3 K$ (*pc.*) *A* (*ac.*); hamo tenebitur O_9 *D* **43** conectis P_2 *C* (*ac.*) *Ca* Bn_1 **44** tamen omnes *tr.* α | et *om.* $S P_{15}$ **5,1** erraverunt] et *add.* P_2 *A* ε **3** loquuntur[1]] loquantur *S* | quia] qua Bn_1; qui P_2 *C* (*ac.*) | quia ... iniquitas *om.* e_1 | quia ... loquuntur[2] *om. K* **4** falso O_9 aliud ... proferunt *om.* P_2 | ore *om. M* **5** in corde] *cf. e. g.* 3,25; in *om.* O_9 β; *exp. S* | alienati] quid est *praem.* e_1 | sunt] peccatores *add.* ζ *am lo ma* **6** quaeramus] hoc *add.* O_9 β | illud] aliud γ **7** homines] omnes ζ | peccatores P_2 γ δ ε ζ *ma* | etiam *om.* ζ | uterus *K* | nam unde] tamen P_{15} | inde *K* **8** peregrinans *K* | geminus O_9 | in utero] *cf. serm. Frangip. 4,3*; *utero *M* α γ S P_{15} (*cf. in psalm. 130,13,17*)

dictum est: *Iacob dilexi, Esau autem odio habui*? Dictum est enim: *Maior serviet minori.* Occultum ibi iudicium dei; sed tamen A VULVA, id est ab ipsa origine ALIENATI SUNT PECCATORES. Unde alienati? A veritate. Unde alienati? A patria beata, a vita beata. An forte alienati ab ipsa vulva? Et qui peccatores alienati sunt a vulva? Qui enim nascerentur, si non ibi tenerentur? aut qui hodie viverent, ut haec sine causa audirent, nisi nascerentur? Forte ergo a quadam vulva alienati sunt peccatores, in qua dolores patiebatur caritas per apostolum dicens: *Quos iterum parturio, donec Christus formetur in vobis.* Exspecta ergo formari, noli tibi tribuere iudicium quod forte non nosti: carnalis es adhuc. Conceptus es eo ipso quo accepisti nomen Christi sacramento quodam, natus es in visceribus matris. Non enim ex visceribus tantum nascitur homo, sed et in visceribus. Prius nascitur in visceribus, ut possit nasci de visceribus. Propterea dictum est et

9 Rom. 9,13; *cf.* Mal. 1,2sq. 10 Gen. 25,23 17**sq.** Gal. 4,19

e_1 (*adest* 11 id – 12 beata²) *M* α: *F* F_4 s_3 *deest* P_2 O_9 β: *D* F_3 P_{26} γ: *K C Ca* $S P_{15}$ δ: *A G* ε: *N* Bn_1 ζ: *T* Rm_{12} *S* (*pc.*) *am lo ma mi cc*

9 est¹] ei *add.* P_2 δ ε | habuit P_2 10 ibi] enim O_9 β; enim ibi α 11 peccatores **iter.* α P_2 O_9 γ *S* (*ir.*) 12 alienati¹] sunt *add.* α | unde alienati *om.* e_1 | a vita] aut a *K C* | a vita beata *om.* O_9 13 vulva *om. M* | et ... vulva *om.* P_{15} qui] quia P_2 P_{26} δ ε | a] ab ipsa P_2 14 si ... tenerentur *om.* O_9 | ibi non *tr. F D* | qui] quid δ ε 15 audirent] agerent P_2 | ergo] enim O_9 β ε ζ 16 patiebantur δ 17 quos] quis *K C* (*ac.*) 18 formetur Christus *tr.* O_9 β formari O_9 β ζ (*cf. e. g. in evang. Ioh. 15,32* messis ... exspectat purgari in fine); formare *M* α P_2 γ P_{15} δ ε *ma*; formare formare *S* 19 retribuere P_2 carnalis ... 21 matris *distinxi* (*catechumenum adloquitur, cf. e. g. in evang. Ioh. 12,3*); Carnalis ... adhuc, conceptus es; eo ... Christi, sacramento *cc* 20 quo] quod *M* P_2 β γ *S* P_{15} Bn_1 Rm_{12} 21 quoddam *C Ca A N* | es *om.* P_{15} 22 nascitur tantum homo *tr.* δ | homo nascitur *tr. ma* | et *om.* P_2 O_9 *S* P_{15} *N* | in visceribus² *om.* β *Ca* 23 de] ex α | et Mariae] de Maria *mi*

Mariae: *Quod enim natum est in te, de spiritu sancto est.* Nondum de illa natum erat, sed iam in illa natum erat. Ergo nascuntur intra viscera ecclesiae quidam parvuli; et bonum est ut formati exeant, ne abortu labantur. Generet te mater, non abortiat. Si patiens fueris, usquequo formeris, usquequo in te certa sit doctrina veritatis, continere te debent materna viscera. Si autem impatientia tua concusseris latera matris, cum dolore quidem te excutit foras, sed magis tuo malo quam suo: **(6.)** ALIENATI SUNT PECCATORES A VULVA, ERRAVERUNT A VENTRE, LOCUTI SUNT FALSA. Ideo ergo erraverunt a ventre quia locuti sunt falsa? an potius ideo locuti sunt falsa quia erraverunt a ventre? In ventre quippe ecclesiae veritas manet. Quisquis ab hoc ventre ecclesiae separatus fuerit, necesse est falsa loquatur, necesse est inquam falsa loquatur, qui aut concipi noluit aut quem conceptum mater excussit. Inde haeretici clamant contra evangelium, ut de his

24 Matth. 1,20

e$_1$ (*adest* 6,4 in – 6 loquatur) *M* α: *F F*$_4$ *s*$_3$ *deest* *P*$_2$ *O*$_9$ β: *D F*$_3$ *P*$_{26}$ γ: *K C Ca S P*$_{15}$ δ: *A G* ε: *N Bn*$_1$ ζ: *T Rm*$_{12}$ *S* (*pc.*) *am lo ma mi cc*

24 est[1] *om. D* | te] ea *cc* (*cf. Matth. 1,20*) **25** sed ... erat *om. P*$_2$ | nascitur *P*$_2$ **26** quidem *P*$_2$ **27** abortu] *cf. c. Faust. 12,47* ne ... per abortum labamur ex utero matris ecclesiae; abortivi *P*$_2$ ζ | labuntur δ; labentur *P*$_2$ | generat *M* non] ne ζ | abortiet *M* **28** certa in te *tr. M* | certa sit in te *tr.* α | certa] creata *P*$_2$ **29** autem] enim ζ **30** impatientia] in potentia *O*$_9$; in sapientia *P*$_2$ | concusserit *C* (*pc.*) *Ca* δ ε ζ | latera] viscera α | te quidem *tr. O*$_9$ β **31** magis] tamen *M* **6,2** ab utero *M* (*iuxta Vulg.*) | ventre] quia *add. P*$_2$ *S P*$_{15}$ **3** ideo ... falsa[2] *om. P*$_2$ *F*$_3$ *S P*$_{15}$ δ | quia *om. M* **4** potius] penitus *P*$_{15}$ | ideo] inde *P*$_2$ ε ζ **5** veritas] veritatis non *P*$_2$ | quisque *e*$_1$ *M* α *P*$_2$ *O*$_9$ γ *S P*$_{15}$ **6** fuit *M* | necesse[1]] necessitas *M* | necesse[1] ... loquatur[2] *mg. Ca* | est[1]] ut *add. F* β *S* (*sl.*) | necesse[2] ... loquatur *om. S P*$_{15}$ | inquam] ut *add. F*; in qua *P*$_2$ ζ **7** qui] quia *P*$_2$ *C* (*ac.*) δ | aut[1]] ait *O*$_9$; ut *P*$_2$ *C* (*ac.*) | concipit *P*$_2$; concepi *K* | quem *om. O*$_9$; quae *P*$_2$ **8** exclusit *F*$_3$ | inde ... evangelium *mg. S* | inde ... de *om. P*$_{15}$ | reclamant *O*$_9$ β | ut de] inde *P*$_{15}$

potius loquamur quos dolemus excussos. Recitamus eis: ‚Ecce Christus dixit: *Oportebat Christum pati et a mortuis resurgere tertia die.* Agnosco ibi caput nostrum, agnosco sponsum nostrum. Agnosce et tu mecum sponsam, vide quid sequitur: *Praedicari in nomine eius paenitentiam et remissionem peccatorum per omnes gentes incipientibus ab Ierusalem.*‘ – ‚Huc veni! huc veni!‘ Ecce ecclesia *per omnes gentes incipientibus ab Ierusalem* non *dicit: ‚Huc veni‘: ipsa ad te venit. Illi autem obsurdescentes adversus evangelium et non nos permittentes legere verba dei, quae se iactant custodisse a flamma et volunt delere lingua, loquuntur sua, loquuntur inania: ‚Ille tradidit‘ et ‚Ille tradidit‘. Immo et ego dico: ‚Et ille tradidit et ille tradidit‘, et verum dico: sed quid ad me? Nec tu mihi quos nominas ex evangelio legis, nec ego quos nomino ex evangelio lego. Auferantur de medio chartae nostrae, procedat in medium codex dei! Audi Christum dicen-

10 cc 714 20 mi 679

10–14 Luc. 24,46sq.

e$_1$ *deest* *M* *α*: *F F*$_4$ *s*$_3$ *deest* *P*$_2$ *O*$_9$ *β*: *D F*$_3$ *P*$_{26}$ *γ*: *K C Ca* *S P*$_{15}$ *δ*: *A G* *ε*: *N Bn*$_1$ *ζ*: *T Rm*$_{12}$ *S* (*pc.*) *am lo ma mi cc*

9 recitemus *K* (*pc.*) *P*$_{15}$ | eis] eos *O*$_9$ | ecce Christus] ea quae Christus *C* (*pc.*) **10** dicit *α β* | a *sl. M* | resurgere a mortuis *tr. O*$_9$ *β* (*iuxta Vulg.*) **11** die tertia *tr. α* (*iuxta quosdam Vulgatae codices*) | agnosco^2] ibi *add. am lo ma* **12** sponsum *O*$_9$ | praedicare *K C* (*ac.*) *S N* **14** Ierusalem] usque *add. α K* (*cf. Luc. 23,5* incipiens a Galilaea usque huc) | huc^1 ... Ierusalem *mg. F*$_4$ *C* huc veni^2 *om. S P*$_{15}$ | huc^2 ... 16 veni *mg. Ca* | veni^2 *om. M F O*$_9$ *K P*$_{15}$ **15** ecce *om. P*$_2$ *O*$_9$ *β C Ca δ ε ζ* | ecclesiae *M F*$_4$ | dicit *scripsi* (*cf. WSt 115, 2002, 309sq.*); dico *codd. ma* **16** huc *sl. O*$_9$; huic *P*$_2$ | ipse *δ ε* **17** permittes *K C* (*ac.*) **18** quae] qui *α* | nolunt *P*$_{15}$ | delirare *α* **19** ille^1] illi *P*$_{15}$ | et *sl. A T* | et ille tradidit *om. P*$_{15}$ **20** et^1 *om. M α P*$_2$ *O*$_9$ *δ ε ζ* | et^2 **om. M α F*$_3$ *P*$_{15}$ *ζ* | tradidit^2 ... me *om. O*$_9$ **21** mihi] in evangelio *add. P*$_2$ *C* (*sl.*) *Ca S* (*sl.*) *δ ε* | ex] in *P*$_2$ **22** ego] ergo *P*$_2$ | nomina *O*$_9$ | auferatur *M O*$_9$ | charta (*pc.*) nostra *K* **23** procedit *C Ca* | medio *O*$_9$ *S P*$_{15}$ | codex] quod ex *M* (quod est *pc.*) *P*$_2$ | dei *om. O*$_9$

tem, audi veritatem loquentem: *Praedicari in nomine eius* inquit *paenitentiam et remissionem peccatorum per omnes gentes incipientibus ab Ierusalem*. ‚Non,' inquiunt, ‚sed quod nos dicimus audite, quod dicit evangelium nolumus audire.' ALIENATI SUNT PECCATORES A VULVA, ERRAVERUNT A VENTRE, LOCUTI SUNT FALSA. Nos loquamur vera, quia audivimus vera, quod dominus dicit, non quod homo dicit. Potest fieri ut homo mentiatur, non potest fieri ut veritas mentiatur. Ex veritatis ore agnosco Christum ipsam veritatem, ex veritatis ore agnosco ecclesiam participem veritatis. Nemo mihi falsa loquatur qui erravit ab utero in visceribus ecclesiae: primo viderim qui me velit docere. Video alienatum a vulva, video errasse a ventre, et auditurus sum ab eo quid nisi falsa? ERRAVERUNT A VENTRE, LOCUTI SUNT FALSA.

(7.) **INDIGNATIO EIS SECUNDUM SIMILITUDINEM SERPENTIS.** Magnam rem audituri estis. INDIGNATIO EIS SECUNDUM SIMILITUDINEM SERPENTIS. Quasi dixerimus: ‚Quid est quod dixisti?', sequitur: **SICUT ASPIDIS SURDAE** – ‚Unde surdae?' – **ET** *v. 5*

---

e$_1$ (*adest* 33 quia erravit (*v. app. crit.*) – 7,1 serpentis; 3 quasi – 4 surdae[1]) *M* *α*: *F F*$_4$ *s*$_3$ *deest* *P*$_2$ *O*$_9$ *β*: *D F*$_3$ *P*$_{26}$ *γ*: *K C Ca* *S P*$_{15}$ *δ*: *A G* *ε*: *N Bn*$_1$ *ζ*: *T Rm*$_{12}$ *S* (*pc.*) *am lo ma mi cc*

---

24 praedicare *K* (-te *pc.*) *S*; praedicas *M* | inquit in nomine eius *tr.* *α O*$_9$ *β δ* (inquit *sl. A G*) **25** remissio *Ca* **26** *audi *M α O*$_9$ *K C* (*ac.*) *S P*$_{15}$ **27** quod] quid *P*$_2$ *γ ε ζ* | peccatores **om. α* **29** quia] *qui *M α O*$_9$ *β* | audimus *M α P*$_2$ **31** Christum ... agnosco *om. P*$_2$ **33** falso *P*$_{15}$ | qui] quia *e*$_1$; ut qui *P*$_{15}$ **34** viderim] viderem *e*$_1$ *M α P*$_2$ *K C Bn*$_1$ *ma* | qui] quid *P*$_2$ *β γ S P*$_{15}$ *δ ε ζ ma* | vellet *e*$_1$ *M α P*$_2$ *C* (*pc.*) *Ca ε ma*; velet *O*$_9$; vellet et *K* **35** et ... ventre *om. P*$_{15}$ **36** nisi falsa *mg. e*$_1$ **7,1** eis] eius *M* | secundum similitudinem *iuxta Vulg.* (*LXX* κατὰ τὴν ὁμοίωσιν); *fortasse legendum* *sicut indignatio (*cf.* 8,24.27; 9,12sq.) **2** eis] eius *M* | secundum similitudinem] *v. l.* 1 **3** quasi] qui si *δ ε Rm*$_{12}$; quia si *P*$_2$ **4** sequetur *δ Bn*$_1$ *ζ* | aspide *P*$_2$ | et *om. S P*$_{15}$; et unde *δ ε ζ*

OBTURANTIS AURES SUAS: ideo surdae quia obturat aures. ET
v. 6 OBTURANTIS AURES SUAS, QUAE NON EXAUDIET VOCEM INCANTANTIUM ET MEDICAMENTI MEDICATI A SAPIENTE. Sicut audivimus, quod et homines dicunt qui ea qua potuerunt haec cognitione didicerunt, sed tamen quod spiritus dei multo melius omnibus hominibus novit – non enim frustra hoc dixit nisi quia fieri potest ut verum sit etiam illud quod audivimus de aspide –, aspis cum coeperit pati incantatorem Marsum qui eam quibusdam carminibus propriis evocat, sicut sunt multa etiam magica, audite quid faciat. Sed interim hoc adtendite, fratres; hoc enim praeloquendum est, ne quisquam veluti haesitans audiat: non undecumque datur similitudo, ab scripturis laudatur ipsa res, sed tantum inde similitudo trahitur. Non enim laudavit iniquum iudicem qui nolebat audire illam viduam et *nec deum timebat nec*

12–14 *de Marsis serpentium domitoribus cf. e. g.* Lucil. frg. 575 Marx, Verg. Aen. 7,750–753; Plin. nat. hist. 7,15 (*cf. ll.* 31–37) **17–19** *cf.* Luc. 18,2–4

e_1 (*adest* 5 ideo *sqq.*) *M* α: $F F_4$ s_3 *deest* P_2 O_9 β: $D F_3 P_{26}$ γ: $K C Ca S P_{15}$ δ: $A G$ ε: $N Bn_1$ ζ: $T Rm_{12} S$ (*pc.*) *am lo ma mi cc*

5 obturantes $K C$ (*ac.*) $\delta \varepsilon$; obdurantes P_2; obturatis *M* | obdurat *K*; obturant α; obdurant $P_2 K$ (*pc.*) ε; obturantis *Ca* | aures[2]] suas *add.* $P_2 C$ (*pc.*) *Ca* $S \delta \varepsilon \zeta$ *ma* | et] quomodo *add.* P_{15} | et ... suas *om.* P_2 **6** obturantes e_1 $O_9 C$ (*ac.*); obdurantes *K* | exaudit e_1; exaudient P_2; audiet $S P_{15}$ | incantium e_1 *M C* **7** medicamenti] medicati P_{15} | medicati] medicate *C* (*ac.*); medicatus e_1 (*ac.*) **8** qui ea] quia $P_2 C$ (*ac.*; *lnp. K*) δ (*ac. A*) | qua *om.* $S P_{15} \delta \varepsilon$; qu(a)e P_2 O_9 (qui *ac.*) $F_3 P_{26} Rm_{12}$ | haec *om.* β; *lnp.* O_9 **9** cogitatione $\alpha S P_{15} \delta \varepsilon$ | sed] quod *add. A* (*ac.*) **10** frustra] infra P_2 **11** audimus $P_2 K$ **12** incantatorem] suum *add. S* **13** multa sunt *tr.* α | multe *K S*; multi P_{15} | etiam multa *tr.* P_2 | magi P_{15}; magni *S* (machinae *pc.*); machina $\delta \varepsilon$; macina P_2; machica Rm_{12}; mechanica *G* (*vl.*); machinamenta *T* **14** audi P_2; adtendite Rm_{12}; advertite *T* | facit *lo ma* | hoc[1]] in hoc *am lo ma* **15** audiant *K* **16** ab] sed *praem.* e_1 | laudatur] non laudatur $e_1 \alpha$ **17** laudabit O_9 | inimicum *M*; inimicum cum O_9 **18** qui] quia P_2 | viduam illam *tr. G* | et] qui $S P_{15} \delta \varepsilon \zeta$ | et ... reverebatur *om.* e_1

cc 715 *homines reverebatur*, et tamen inde similitudinem dominus traxit;
20 nec illum laudavit pigrum qui tres panes non propter amicitiam dedit petenti, sed taedio victus, et tamen et inde similitudinem dedit. Et de rebus ergo non laudandis trahuntur secundum quendam modum nonnullae similitudines. Aut si propterea putatis eundum esse ad Marsos quia hoc audistis in scriptura dei,
25 eundum est et ad spectacula theatri quia dicit apostolus: *Non sic pugilor quasi aerem caedens*; pugilari enim est pancratium facere. Iam quia hinc data est similitudo spectacula ista delectare nos debent? Aut quia dixit *Qui in agone contendit ab omnibus abstinens est,* propterea agonistica ista vana et ludicra debet adfectare
30 Christianus? Adtende quid ibi dicatur ad similitudinem, quid moneatur ad prohibitionem. Ita ergo et hic data est quaedam similitudo de Marso, qui incantat ut educat aspidem de tenebrosa

---

20sq. *cf.* Luc. 11,5–8 **25sq.** 1 Cor. 9,26 **28sq.** 1 Cor. 9,25 **31–37** *cf. ll.* 12–14

---

e_1 (*adest usque ad* 26 caedens; 27 iam *sqq.*) *M* α: *F* F_4 s_3 *deest* P_2 O_9 β: *D* F_3 P_{26} γ: *K C Ca S* P_{15} δ: *A G* ε: *N* Bn_1 ζ: *T* Rm_{12} *S* (*pc.*) *am lo ma mi cc*

---

19 hominem O_9 β *C Ca S* P_{15} (*iuxta Vulg.*) | inde] in α **20** non *om.* e_1 **21** petentis P_{15} | et[2] *om. S* P_{15} δ ε ζ *ma* **22** dedit] didicit P_2 | laudantis *M* P_{15} **23** quidam *N* **24** eundum] eundem *F* F_3 *K C* (*ac.*) δ ε | ad] quod *K* | qui hoc auditis δ | audisti e_1 **25** eundum] eundem P_2 O_9 *G* ε | et *om. F* P_2 spectaculum *M* P_2 γ ε ζ | dixit O_9 β | apostolos *K* | sic] si *Ca*; sit P_{15} **26** pugilor] pugillos P_2 *K*; pugillo O_9; pugior P_{15}; pugno e_1 | verberans *G* (*iuxta Vulg.*); verberans aut caedens ζ | pancratium] *cf. ThlL X 190, 67sqq.*; *serm. Morin 4,3*; pancraticum *S* (*pc.*) Bn_1 (*pc.*); encraticum *T*; praecantium P_2; encraticum (encatri-, encratri-) facere *praem.* β *C* (*sl.*) *Ca* δ ε Rm_{12} **27** delectari *F* P_2 | nos delectari *S* (*pc.*) **28** ab] in O_9 F_3 P_{26} | ab omnibus *om.* e_1 | se abstinens *S* (*pc.*; *cf. Vulg.* se abstinet) **29** ista *om.* P_2 *K C* (*ac.*) | vana *om.* P_2 | et ludicra *om.* e_1 | debes P_2 δ ε; tu debes *S* (*pc.*); debent O_9 | affectare debet *tr.* e_1 **30** Christianos *M* O_9 δ ε | ibi] tibi *K am lo ma*

caverna: utique in lucem vult educere; illa autem amando tenebras suas quibus se involuta occultat dicitur quod cum exire noluerit, recusans tamen audire illas voces quibus se cogi sentit, mi 680
adlidit unam aurem terrae et de cauda obturat alteram, atque ita voces illas quantum potest evitans non exit ad incantantem. Huic similes dixit spiritus dei quosdam non audientes verbum dei et non solum non facientes, sed omnino ne faciant audire nolentes. **(8.)** Factum est hoc et in primis temporibus fidei. Stephanus martyr praedicabat veritatem et tamquam tenebrosis mentibus ut eas in lucem educeret incantabat; ubi venit ad commemorationem Christi, quem illi omnino audire nollent, quid de eis scriptura dicit? quid de illis narrat? *Clauserunt* inquit *aures suas*; quid 5
autem postea fecerint, passio Stephani narrata declarat. Non erant surdi, sed fecerunt se surdos. Quia enim aures patentes in corde non habebant, violentia tamen verbi per aures carnis irruens etiam ipsis auribus cordis vim faciebat, clauserunt et aures

8,1–5 *cf.* Act. 7,55sq.

e_1 (*adest usque ad* 39 nolentes; *v. praef. p. 15*) *M* α: $F F_4$ s_3 *deest* P_2 O_9 β: $D F_3 P_{26}$ γ: *K C Ca* $S P_{15}$ δ: *A G* ε: $N Bn_1$ ζ: $T Rm_{12} S$ (*pc.*) *am lo ma mi cc*

33 lucem] lumen P_{15} | illi P_2 | autem] enim ζ | tenebras] cavernas α **34** involutam e_1 *M* α P_2 *K C* (*ac.*); involutans *ma* (*cf. ThlL VII 269, 3sqq.*) occultare *C* (*pc.*) *Ca S* P_{15} δ ε ζ; *ras. 1 litt.* O_9 **35** tamen *om.* β | audire *om.* α | illas audire *tr.* ζ | cogi se *tr.* ζ | cogit *S* **36** caudam *A* (*ac.*) | obdurat P_2 *K* **37** illas] suas O_9 **38** similis *K* | dei[1] *om.* e_1 **39** facientes] audientes ζ *lo* | ne] non *N* | ne ... nolentes] ut non valeant audire facientes ζ *lo* | facient e_1 **8,1** fide *M* **2** praedicavit P_2 **3** in *om.* O_9 | induceret δ; duceret P_{15} **4** audiri *K* | nolent P_2 (*ir.*) *K* δ; nolunt *C Ca* ε; noluerunt *Ca* (*vl.*) *lo ma* eis] *illis O_9 β S P_{15} δ ζ **5** dicat P_2 | illis] eis α | aures suas inquit *tr. G* ζ **6** autem] enim ζ | fecerunt F_4 O_9 *K Ca* (*pc.*) | narrat ac declarat O_9 β; narrat atque declarat P_2 *S* P_{15} δ ε ζ; narrat *M* **7** surdos se fecerunt *tr.* α | quia] quid P_2 **8** verbis *C Ca* **9** faciebant *M Ca* | et *om.* α

corporis et ierunt ad lapides. Ecce aspides surdae duriores lapidibus quibus incantatorem suum lapidaverunt! Non audierunt vocem incantantis ET MEDICAMENTI MEDICATI A SAPIENTE. Quid est medicamentum medicatum? Forte medicamentum confectum dicat medicamentum medicatum. An quaerimus ibi aliquid, quomodo iam si medicamentum est etiam medicatum sit? Medicamenta erant in prophetis, medicamenta erant in lege, praecepta ipsa omnia medicamenta erant. Et hoc medicamentum nondum erat medicatum: adventu domini medicatum est medicamentum; hoc illi ferre non potuerunt. Quia enim non curabantcc 716 tur medicamento, medicatum est ipsum medicamentum adventu domini. Iam Stephanus medicamentum medicatum incantabat: hoc illi audire noluerunt; unde medicatum est medicamentum, contra hoc aures clauserunt; nam ibi hoc fecerunt, ubi nominatus est Christus. INDIGNATIO EORUM SICUT INDIGNATIO SERPENTIS.

---

10 sq. duriores lapidibus] *cf.* Act. 7,51

---

e_1 (*adest* 16 quia medicamenta (*v. app. crit.*) – 19 potuerunt; *tr. post* 11,4 sapiente) *M* α: *F* F_4 s_3 *deest* P_2 O_9 β: *D* F_3 P_{26} γ: *K C Ca S* P_{15} δ: *A G* ε: *N* Bn_1 ζ: *T* Rm_{12} *S* (*pc.*) *am lo ma mi cc*

---

10 ierunt ad] inruerunt P_2 | lapidis *K* | duriore δ (*ac. A*) **12** voces *S* P_{15} incantantes *K S N* | medicamentis P_2 δ ε (*cf.* Ψ_α) | medicati *om.* O_9 **13** medicatum] a sapiente *add.* P_2 *C Ca* δ ε ζ *ma* (*cf. Ps. 57,6*); medicamentum O_9 | medicatum forte *mg. S* | medicatum forte medicamentum *om.* P_{15} | forte ... medicatum *mg.* O_9 **14** medicatum *om. S* P_{15} | ibi] ubi *A* (*ac.*) **15** si] *ras. 2 litt. A*; sine *C* (*ac.*) **16** medicamenta[1]] quia *praem.* e_1 | erant[2]] erat O_9 **17** et] *de sensu adversativo v. ThlL V 893, 4sqq.* **18** erant *S* medicatum[1]] medicamentum P_{15} | adventum P_2 O_9 *K A* (*ac.*) *N*; adventus α est] et *add.* e_1 | medicamentum] enim *add.* P_2 | hoc medicamentum *tr.* α **19** hoc enim δ ε ζ | ille *C* (*ac.*) **20** medicamento] medicamentum O_9 medicatum] mendicamentum (!) *G* | adventus α; adventum P_2 *C* (*ac.*) *S*; per adventum β **21** medicatum *om.* P_2 **22** ille *K C* (*ac.*) | medicamentum est medicatum *tr.* P_{26} **23** nominatum *S* **24** indignatio[1]] ergo *add. S* P_{15}

‚Quid aures clauditis? Exspectate, audite, et si potueritis saevite!' Quia nolebant nisi saevire, noluerunt audire. Quod si audirent, forte desaevirent: INDIGNATIO EORUM SICUT INDIGNATIO SERPENTIS.

(9.) Tales etiam istos patimur. Primo sibi veritatem tenere videbantur; non cessavit deus, non quievit. In ecclesia sua praedicata est veritas, in visceribus matris aperta sunt eorum mendacia; patefactum est quod lucet; demonstrata est civitas super montem constituta, quae abscondi non potest, et lucerna super candelabrum, quae lucet *omnibus qui in domo sunt*. Ubi enim latet ecclesia Christi? ubi latet veritas Christi? Nonne ipse est mons qui crevit ex minimo lapide *et implevit universam faciem terrae*? Convincuntur hinc, non habent quod dicant contra ecclesiam; et quid eis remansit? ‚Quid nos quaeritis? quid nos vultis? Recedite a nobis!' Dicunt autem et suis: ‚Nemo cum illis loquatur, nemo illis coniungatur, nemo illos audiat!' INDIGNATIO EORUM SICUT

9,2 *cf.* Is. 62,1 **4–6** *cf.* Matth. 5,14sq. **7 sq.** *cf.* Dan. 2,34sq.

e$_1$ *deest* *M* *α*: *F F*$_4$ *s*$_3$ *deest* *P*$_2$ *O*$_9$ *β*: *D F*$_3$ *P*$_{26}$ *γ*: *K C Ca* *S P*$_{15}$ *δ*: *A G* *ε*: *N Bn*$_1$ *ζ*: *T Rm*$_{12}$ *S* (*pc.*) *am lo ma mi cc*

25 quod *N* | poteritis *P*$_{15}$ **27** deservirent *O*$_9$; desiverunt *K* **9,1** talis *K* etiam] in *add.* *P*$_2$ | istos] *sc. Donatistas*; in istos *P*$_2$; *fortasse scribendum* *nos veritatem sibi *tr.* *α* | tenere veritatem *tr.* *S* (*pc.*) **2** in *om.* *P*$_2$ *δ ε ζ am lo* **4** est^2 *om.* *O*$_9$ **5** lucerna] posita est *add.* *am lo ma* | candelabrum] est *add.* *O*$_9$ *β* **6** qui] quae *K N* | ubi] ibi *P*$_2$ *δ S* (*pc.*) *ε* **7** ubi] ibi *δ S* (*pc.*) *ε* | ubi ... Christi *om.* *P*$_2$ | nonne] est *add.* *G* | ipsa *M K C* (*ac.*) **8** faciem universae terrae *S P*$_{15}$ *δ* (*cf. Gen. 7,3*) | terrae faciem *tr.* *P*$_{26}$ **9** quod] *quid *O*$_9$ *C* (*pc.*) *P*$_{15}$ *δ ε ζ* | dicunt *S* **10** quid eis] quid de his *ε*; qui de his *δ* | quid^2] quod *P*$_2$ | vultis] dicunt *add.* *am lo ma* **11** autem] enim *ζ* | nemo cum illis] non humilis *P*$_2$ | illis loquatur nemo illis *om.* *α* **12** illis] cum illis *S P*$_{15}$ | illos] illis *M* (*pc.*) *K S Bn*$_1$ | sicut indignatio serpentis] indignatio serpentium *C Ca ma*

mi 681 INDIGNATIO SERPENTIS, SICUT ASPIDIS SURDAE ET OBTURANTIS AURES SUAS, QUAE NON EXAUDIET VOCEM INCANTANTIUM ET 15 MEDICAMENTI – hoc est vocem medicamenti – MEDICATI A SAPIENTE. Nonne hinc iam intellegitur quale medicamentum, quando VOCEM dicit? Numquid medicamentum habet vocem? Est quoddam medicamentum quod habet vocem. Medicamentum portamus; vocem eius audite, non quomodo aspides surdae: SI 20 VERE IUSTITIAM LOQUIMINI, RECTA IUDICATE, FILII HOMINUM. Vox est MEDICAMENTI, et hoc MEDICATI A SAPIENTE. Iam enim venit Christus qui impleret legem et prophetas, qui veritatem ipsam firmaret: *In quibus duobus praeceptis tota lex pendet et prophetae.*

(10.) An forte quaerimus aliquid et in eo quod dicitur aspis ita aures claudere, ut unam earum in terram premat, alteram cauda oppilet? Quid sibi vult hoc? In cauda posteriora utique intelleguntur, ergo praeterita, quo iam tergum oportet ponere, ut

---

22 *cf.* Matth. 5,17 **23 sq.** Matth. 22,40

---

e_1 deest *M* *α*: *$F F_4$* *s_3 deest* *P_2 O_9* *β*: *$D F_3 P_{26}$* *γ*: *K C Ca* *$S P_{15}$* *δ*: *A G* *ε*: *$N Bn_1$* *ζ*: *$T Rm_{12} S$* (*pc.*) *am lo ma mi cc*

---

13 aspides *K C* (*ac.*); aspide *P_2* | obturantes *K*; obdurantes *P_2*; obturentes *C* (*ac.*) **14** exaudiet *ir. G*; exaudiat *S*; exaudient *P_2* | et medicamenti *om.* *ζ* **15** medicamenti[1]] medicamentum *O_9* | voce *M* | medicati] medicamenti *O_9* | medicati a] medicatio *P_2* **16** hinc] hic *C* (*ac.*) | qualem *S N* **17** dixit *O_9* | numquid] nonne *ζ* | de medicamento *S* **18** quodam *M F_3 K C* (*ac.*) medicamentum quoddam *tr. G* | habeat *M O_9 β K S P_{15}* **19** audite vocem eius *tr.* *ζ* | aspidis *Ca S P_{15} ε Rm_{12}* **20** vere] utique *add.* *P_2 δ ε ζ ma* (*cf.* 1,3) **21** est *om.* *P_2* | medicati] medicamenti *P_2 O_9 K* **23** infirmaret *G* | pendet *ir. S*; pendit *P_2 K* **10,1** quaeremus *C* (*pc.*) *Ca* (*pc.*) **2** eorum *P_2* | alterum *M* **3** cauda[1]] caudam *F_4 K Ca N* | oppilat *K* **4** in praeterita *P_2 Ca* (*sl.*) *δ ε ζ*; non in praeterita *am lo* | quo *om.* *D P_{26}*; *exp.* *Ca S ζ*; quae *δ* (*pc. A*) *Bn_1* (*pc.*) | tergum] in tergum *G*; post tergum *D* | oporteat *O_9*

in ea quae nobis promittuntur intendamus. Ergo nec ex praeterita vita nostra nec ex praesenti delectari debemus. Hoc enim monet apostolus dicens: *Quem ergo aliquando fructum habuistis in quibus nunc erubescitis?* Revocat a recordandis cum delectatione praeteritis et cum quadam concupiscentia fruendi, ne redeamus corde in Aegyptum. Quid de praesentibus? Quomodo iubet etiam ipsa contemni? *Non respicientibus* inquit *quae videntur, sed quae non videntur. Quae enim videntur temporalia sunt, quae autem non videntur aeterna.* Item de praesenti vita dicit: *Si in hac vita tantum in Christo sperantes sumus, miserabiliores sumus omnibus hominibus.* Obliviscere ergo praeterita quibus male vixisti, contemne praesentia quibus temporaliter vivis, ne te adligando praesentia non permittant pervenire ad futura. Si enim praesens vita te delectat, aurem in terra posuisti; si tuis praeteritis etiam retro labentibus delectaris, aurem de cauda obturasti. Debes ergo ire in lucem, exire de tenebris audita voce MEDICA- cc 717

7 sq. Rom. 6,21 **9 sq.** *cf.* Act. 7,39 **11–13** 2 Cor. 4,18 **13–15** 1 Cor. 15,19

e$_1$ *deest* *M* *α*: *F F*$_4$ *s*$_3$ *deest* *P*$_2$ *O*$_9$ *β*: *D F*$_3$ *P*$_{26}$ *γ*: *K C Ca* *S P*$_{15}$ *δ*: *A G* *ε*: *N Bn*$_1$ *ζ*: *T Rm*$_{12}$ *S* (*pc.*) *am lo ma mi cc*

5 in **om. M α O*$_9$ *β* | quaeque *P*$_2$ | promittitur *P*$_2$ **6** haec *N* **7** ammonet *P*$_{15}$ | apostolus monet *tr. am lo ma* | monens apostolus dicit *α* | fructum aliquando *tr. P*$_{15}$ *δ ζ* | habuistis] in his **add. ζ lo ma* (*cf. e. g. in Iul. op. imp. 1,94,2*) **8** revocate *P*$_2$ *G*; revocata *K S A ε* | a recordandis] recordandis *P*$_2$ *K*; recordantis *δ ε ζ*; recordantes *Ca* (*pc.*) *S* | dilectione *α* **9** quodam *P*$_2$ fruendi] fruendis *am lo* **10** Egyptio *O*$_9$ | quid] quod *C* (*ac.*) *Ca* (*pc.*); qui *P*$_{15}$ | praesentibus] curamus *add. P*$_{15}$ **11** ipsam *F*$_4$ *N* **13** autem *om. ζ* aeterna] sunt *add. S P*$_{15}$ *δ* (*iuxta Vulg.*) | praesente *C* (*ac.*) | dicitur *β* **14** Christum *P*$_2$ *S* (*pc.*) | sumus sperantes *tr. β* **16** contemnere *F P*$_2$ *δ ε* **17** adligando] aliquando *O*$_9$ *δ ε* **18** te *om. F P*$_2$ *G* | terram *α P*$_{26}$ **19** opturas *P*$_{15}$; obdurasti *P*$_2$ *ε*; operuisti *O*$_9$ **20** debes] videbis *P*$_{15}$ | tenebras *M* audit *O*$_9$; audite *C* (-re *pc.*) | vocem *C*

MENTI MEDICATI A SAPIENTE, ut iam in luce ambulans et exsultans dicas: *Quae retro oblitus, in ea quae ante sunt extentus.* Non dixit: ‚Quae retro oblitus et ex praesentibus delectatus'. Cum dicit: *Quae retro oblitus,* non obturavit aurem de cauda; cum dicit: *In ea quae ante sunt extentus,* et praesentibus non obsurduit: merito audiens, merito praedicans, merito exsultat lingua eius praedicans veritatem in luce nova, deposita vetere tunica. Et ad hoc enim valet astutia serpentis, ad quam nos imitandam dominus adhortatur; ait enim: *Astuti sicut serpentes.* Quid est *astuti sicut serpentes*? Offer omnia membra tua percutienti, dummodo caput integrum serves. *Caput viri Christus.* Sed gravat quasi pondus corii cuiusdam et quasi senecta veteris hominis. Audi apostolum dicentem: *Exuentes vos veterem hominem, induentes novum.* ‚Et quomodo exuo' inquis ‚veterem hominem?' Imitare

21 in luce ambulans] *cf.* Ioh. 8,12; 1 Ioh. 1,7 **22** Phil. 3,13 **26** exsultat lingua eius] *cf.* Ps. 15,9 **27** *cf.* Eph. 4,22. 24 **29** Matth. 10,16 **31** 1 Cor. 11,3 **33sq.** *cf.* Eph. 4,22. 24; Col. 3,9sq.

e_1 deest *M* *α*: *F* F_4 *s_3 deest* P_2 O_9 *β*: *D* F_3 P_{26} *γ*: *K C Ca* *S* P_{15} *δ*: *A G* *ε*: *N* Bn_1 *ζ*: *T* Rm_{12} *S* (*pc.*) *am lo ma mi cc*

21 ut] et O_9 | lucem O_9 *β ζ* **22** dicat *C* (*ac.*) | non ... oblitus *om. δ* **23** et *om.* O_9 *β S* P_{15} | delectatus] sum *add. S* P_{15} **24** dixit *β* | quae *om.* P_2 | retro quae *tr.* P_{26} | obduravit P_2 *A ε*; obturat *S* (*pc.*); operuit O_9 **25** et] (h)is *praem. α* P_2 *γ* (*pc. C*) *S* P_{15} *δ ε ζ ma*; ex O_9 *β ζ* (*cf. l.* 23) | obsorduit F_4 F_3 *K*; obsorbuit *C* (*ac.*) **26** audens O_9 *β* | praedicat P_2 **27** lucem *K* | veteri *α*; vetera *δ* **28** quam] quem O_9 | imitandum *M* P_2 *Ca δ ε* Rm_{12} **29** hortatur *F* P_2 P_{26} *S* (*pc.*) *A* (*ac.*); exhortatur *lo ma* | astuti[1]] estote *praem. ζ lo ma* (*sed cf. epist. 167,2*; *doctr. 3,26,80*) | serpentis *C* (*ac.*) *S* **30** tua membra *tr.* P_{15} percutiendum P_{15} | dummodo *om. S* P_{15}; dum *M α* O_9 *γ* **31** integrum *C* (*pc.*) *lo ma*; *cf. serm. Mai 21,3*; intergrum O_9; intus *α*; in te *cett.* (in te caput *tr. ζ*) | serves] quia *add.* O_9 *β* **32** corii] tunica P_2 *S* (*pc.*) | senecta] cuiusdam *add. S* (*sl.*); senectam *K*; senectae *ε* | veteres *N* **33** vos *sl. M* O_9 | hominem] et *add. ζ lo ma* **34** et *om. S* P_{15} | inquis exuo *tr. F ζ* | inquis *om.* F_3 hominem *sl. Ca* | imitare] et imitari *Ca*

astutiam serpentis! Quid enim facit serpens, ut exuat se veterem mi 682
tunicam? Coartat se per foramen angustum. ‚Et ubi' inquis ‚invenio hoc foramen angustum?' Audi: *Arta et angusta via est quae ducit ad vitam, et pauci sunt qui ingrediuntur per eam.* Reformidas eam et non vis ambulare, quia pauci sunt? Ibi ponenda est vetus tunica, alibi poni non potest. Aut si vis vetustate impediri 40
gravari premi, noli ire per angustam! Si autem gravaris vetustate quadam peccati tui et praeteritae vitae, transire non potes, quia *corpus quod corrumpitur aggravat animam.* Vel cupiditates corporales non premant vel concupiscentiae carnis exuantur: unde exuuntur nisi ieris per angustum, nisi fueris astutus ut serpens? 45

v. 7 (11.) DEUS CONTRIVIT DENTES EORUM IN ORE IPSORUM. Quorum? Quibus INDIGNATIO est SICUT SIMILITUDO SERPENTIS ET ASPIDIS OBTURANTIS AURES SUAS, ne audiat VOCEM INCANTANTIUM ET MEDICAMENTI MEDICATI A SAPIENTE. Quid illis cc 718

35sq. *cf.* Physiol. 11 **37sq.** Matth. 7,14; *cf.* 7,13 **43** Sap. 9,15

---

e_1 (*adest* 11,1 deus *sqq.*; *post* 4 *sapiente tr.* 8,16 quia medicamenta – 19 potuerunt) *M* α: *F* F_4 s_3 *deest* P_2 O_9 β: *D* F_3 P_{26} γ: *K C Ca* $S P_{15}$ δ: *A G* ε: *N* Bn_1 ζ: *T* Rm_{12} *S* (*pc.*) *am lo ma mi cc*

---

35 veteri tunica O_9 β **36** et ... angustum *mg. Ca* Bn_1 | ubi] cum *A* (*ac.*) **37** arta est et angusta via *tr. F* | est via *tr. am lo ma*; porta est $S P_{15}$ (*cf. Matth. 7,14*) **38** per] in *M* α P_2 γ (*ir. C*) S ε ζ | eam] ea *K* **39** ibi] ubi *C* (*ac.*) δ ε **40** vetusta *A* (*pc.*) *N* ζ | et alibi *S* δ Rm_{12} *ma* | vetustatem δ *N* impedire *C* (*ac.*) **41** angustiam O_9 | autem] enim ζ **42** et] ut *K* | transilire $S P_{15}$ δ | potest *C* (*ac.*) | quia ergo P_2 β δ ε ζ *ma* (potes. Quia ... animam, vel *distinxerunt*) **43** corporales] carnales α **44** concupiscentia $S P_{15}$ | exuatur $S P_{15}$; exuuntur *M* **45** ieris] eris *S*; transieris P_{15} | *angustam *M* P_2 *K ma* (*cf. l.* 41) **11,1** conteruit P_2 O_9 **2** sicut similitudo] *cf.* Ψ_α; *aliter* 7,1.2; 8,24. 27; 9,12sq. | serpentes e_1 **3** aspides *K* | obturantes *C* (*ac.*); obdurantis P_2 *N*; obdurantes *K* | suas] tuas *K* | ne] nec *M* | audiant e_1 P_2 O_9 β *Ca S* (*pc.*) δ ε **4** medicamentum δ | medicati] sunt *add. K* | ergo quid e_1

fecit dominus? CONTRIVIT DENTES EORUM IN ORE IPSORUM. Factum est hoc, primo factum est et modo fit. Sed sufficeret, fratres mei, ut diceretur: DEUS CONTRIVIT DENTES EORUM. Quare IN ORE IPSORUM? Nolebant audire legem, nolebant audire praecepta veritatis a Christo Pharisaei similes serpenti illi et aspidi. Praeteritis enim suis peccatis delectabantur, et vitam praesentem nolebant amittere, id est gaudia terrena. Unam aurem claudebant ex delectatione praeteritorum, alteram ex delectatione praesentium: ideo nolebant audire. Nam unde est illud: *Si dimiserimus eum, venient Romani et tollent nobis et locum et gentem*? Utique qui nolebant perdere locum, ad terram colliserant aurem suam; et ideo noluerunt audire verba illa medicata a sapiente. Dictum est de illis et quod avari erant et amatores pecuniae, et omnis vita eorum, etiam praeterita, descripta est a domino in evangelio. Qui legit diligenter evangelium, invenit unde illi ambas aures obturabant. Intendat Caritas vestra! Dominus quid fecit? CONTRIVIT

13sq. Ioh. 11,48 **16sq.** *cf.* Luc. 16,14

e_1 (*adest usque ad* 5 ipsorum; 6 sed – 9 aspidi) *M* α: *F* F_4 s_3 *deest* P_2 O_9 β: *D* F_3 P_{26} γ: *K C Ca S* P_{15} δ: *A G* ε: *N* Bn_1 ζ: *T* Rm_{12} *S* (*pc.*) *am lo ma mi cc*

5 factum ... hoc *distinxi* (*cf.* 8,1); factum est; hoc *cc* **6** primum *M* | et *om.* P_{15} | modo] nemo *N* | fratres mei *om.* e_1 **7** conteruit P_2 O_9 | eorum] ipsorum α *S* (*pc.*) **8** ipsorum] eorum *S* (*pc.*) | nolebant audire legem *om.* O_9 **9** similis *K* | serpentis *S*; serpentes *K* | et *om.* O_9 β | aspide *M* **10** peccatis suis **tr. M* O_9 β; suis peccatis suis *Ca* (*ac.*) | praesentem vitam *tr. am lo ma* **11** terrena β; terrena ex gaudiis terrenis *M* α O_9 γ (*cf. app. ad l.* 12); aeterna ex gaudiis terrenis P_2 *S* P_{15} δ ε; terrena pro gaudiis aeternis ζ *lo ma* | unam *om.* P_2 **12** praeteritorum] praesentium *D* (*ac.*) | ex delectatione praesentium *om. M* α O_9 *K C* (*ac.*) *S* | delectatione^2 *om.* P_{15} **14** tollunt P_2 | et^2 *om. F S* P_{15} | qui *om. C Ca ma* **15** colliserunt P_2 δ ε ζ **16** nolebant O_9 β | illa verba *tr.* α | illa *sl. G* **17** et^1 *om.* β δ ε ζ | omnes *K* **19** leget *C* (*pc.*) ambos *G* | obdurabant P_2 ε

DENTES EORUM IN ORE IPSORUM. Quid est IN ORE IPSORUM? Ut ore suo contra se pronuntiarent. Coegit illos ore suo in se sententiam dicere. Calumniari volebant ei propter tributum; non dixit ille: ‚Licet reddere tributum' aut ‚Non licet reddere'. Et volebat dentes eorum quibus inhiabant ut morderent conterere, sed in ore ipsorum volebat. Si diceret: ‚Solvatur Caesari tributum', calumniarentur illi quod maledixisset genti Iudaeorum eam tributariam faciendo. Ex peccato enim tributum reddebant humiliati, sicut illis in lege praedictum erat. ‚Tenemus illum' aiunt ‚maledictorem gentis nostrae, si nos iusserit tributum persolvere; si autem dixerit: Nolite solvere, tenemus eum quod contradixerit nobis devotos esse Caesari.' Talem bicipitem laqueum quasi capiendo domino posuerunt. Sed ad quem venerant? Qui noverat conterere dentes eorum in ore ipsorum. ‚*Ostendite mihi nummum*' inquit. ‚*Quid me temptatis, hypocritae?* De tributo solvendo cogitatis? iustitiam facere vultis? consilium iustitiae quaeritis? SI VERE IUSTITIAM LOQUIMINI, RECTA IUDICATE, FILII HOMINUM! Nunc autem quia alia loquimini, alia iudicatis, hypocritae estis: mi 683

23–46 *cf.* Matth. 22,17–21; Luc. 20,20–25 **28sq.** *cf.* Deut. 28,49–51

e_1 (*adest* 22 coegit – 23 dicere) *M* α: *F* F_4 s_3 *deest* P_2 O_9 β: *D* F_3 P_{26} γ: *K C Ca* $S P_{15}$ δ: *A G* ε: *N* Bn_1 ζ: *T* Rm_{12} *S* (*pc.*) *am lo ma mi cc*

21 quid ... ipsorum *om.* P_2 $S P_{15}$ **22** coegit] cepit P_{15} | ore^2] in ore *A* (*ac.*) in se *om.* α | se^2 *sl.* e_1 **23** decernere α | ei *om.* F_4 P_2 δ ε ζ; *exp. Ca*; et $S P_{15}$ non ... tributum *om.* P_{15} **24** aut] an δ | et *om.* β | volebant *Ca* **25** inhiabunt *S* **26** solvatur] salvator *K* | tributum Caesari *tr.* $S P_{15}$ δ **27** illi *om. S* P_{15} | quod] quid *S* **28** ex peccato] expectato $F_4 P_{15}$; expecto *K* | tributo *C* (*ac.*) | reddebat *N* | humilitati *C* (*ac.*) **29** illis *om.* $S P_{15}$ | praedicatum P_2 O_9 ε ζ | erat] est β | aiunt *om. M* O_9 β **31** dixerat O_9 | persolvere *M* α **33** venerunt P_2 *C* (*pc.*) *Ca* δ ε ζ | non noverat *M* α P_2 γ δ **34** ora P_2 ε inquit nummum mihi *tr.* P_2 | inquit nummum *tr.* α *T* **36** non vultis δ *am lo* | quaeretis *C* (*ac.*) **37** vere] utique *add.* δ ε ζ (*cf.* 1,3) **38** loquimini alia *tr. G*

Quid me temptatis? Nunc conteram dentes vestros in ore vestro:
40 *Ostendite mihi nummum!*' Et demonstraverunt ei. Et ille non dicit: ‚Caesaris est', sed interrogat: *Cuius est?*, ut eorum dentes in ore ipsorum conterantur. Quaerente quippe illo cuius haberet imaginem et inscriptionem, illi *Caesaris* dixerunt. Iam nunc dominus conteret dentes eorum in ore ipsorum. ‚Iam respondi-
cc 719 stis, iam contriti sunt dentes vestri in ore vestro. *Reddite Caesari quae Caesaris sunt et deo quae dei sunt.* Quaerit Caesar imaginem suam: reddite! Quaerit deus imaginem suam: reddite! Non perdit ex vobis Caesar nummum suum; non perdat deus in vobis nummum suum. Et illi non invenerunt quid responderent. Missi
50 enim erant ut calumniarentur ei, et redierunt dicentes quod nemo ei posset respondere. Unde? Quia contriti erant dentes eorum in ore ipsorum. **(12.)** Inde est et illud: *In qua potestate ista facis? Et ego interrogabo vos unum sermonem; respondete mihi.* Et interrogavit de Iohanne, unde esset baptismum Iohannis, de caelo an ex hominibus, ut si quid responderent, contra illos esset.

---

49 *cf.* Luc. 20,26 **49 sq.** *cf.* Matth. 22,15sq. **50 sq.** *cf.* Matth. 22,46; Luc. 14,6 **12,1–10** *cf.* Matth. 21,23–27; Marc. 11,28–33

---

e_1 deest M α: *F F_4 s_3 deest P_2 O_9* β: *D F_3 P_{26}* γ: *K C Ca S P_{15}* δ: *A G* ε: *N Bn_1* ζ: *T Rm_{12} S (pc.) am lo ma mi cc*

---

39 dentes vestros *om.* O_9 **43** illi *om.* $S P_{15}$; et illi O_9 **44** conterit P_2 *D* F_3 *Ca (pc.)* ε ζ | respondetis *S (pc.)*; responditis *M* P_2 **45** reddite] ergo *add.* P_{26} | Caesari] Caesaris *F* O_9 *A (ac.)* **46** Caesaris] Caesari *M S* ε | quaerat *C (ac.)* | Caesari *K* **47** perdat *S* P_{15} δ *ma* **48** non] nec F_3 *D* | perdit P_2 | deus *sl. G* | in vobis deus *tr.* O_9 β; ex vobis deus *F* **50** erat *Ca* **51** *ei possit respondere *M* O_9 γ; posset ei respondere ζ; possit ei respondere *am lo ma*; possit respondere ei *S* P_{15} δ **12,1** et *om.* P_2 γ | ista *ir. M*; haec α Rm_{12} (*iuxta Vulg.*) **2** interrogo *Ca (pc.)* P_{15} *G* | vos] inquit *add.* ζ **3** baptismum] *cf. serm. Frangip. 8,3*; *serm. 51,23,33*; *128,2*; *Jülicher, Itala Matth. 21,27*; baptismus β *K C T ma* **4** quid] quod α | responderet *A (ac.)*

Noluerunt dicere ‚Ex hominibus' timentes homines ne lapidarentur ab eis quod Iohannem prophetam haberent; dicere ‚De caelo' plus formidabant, ne faterentur ipsum Christum, quia Iohannes praedicaverat Christum. Coartati utrimque, et ex hac et ex hac parte, qui parabant obicere crimen responderunt ignorantiam, dixerunt: *Nescimus.* Calumniari enim praeparabant, quando dixerunt: *In qua potestate ista facis?,* ut si diceret: ‚Christus sum', quasi arrogantem superbum sacrilegum invaderent. Noluit dicere: ‚Christus sum', sed quaesivit de Iohanne, qui dixerat quod ipse esset Christus. Illi non sunt ausi reprehendere Iohannem, timentes ne a populo occiderentur; non sunt ausi dicere: ‚Verum dixit Iohannes', ne diceretur eis: ‚Credite illi!' Obmutuerunt, nescire se dixerunt, iam mordere non valebant. Unde non valebant? Iam occurrit vobis: contriti erant dentes eorum in ore ipsorum. **(13.)** Pharisaeo displicuit dominus – illi qui ad prandium vocaverat – quod peccatrix mulier accesserit ei ad pedes, et murmuravit adversus eum dicens: *Si esset hic propheta, sciret quae mulier illi accessit ad pedes.* O tu non propheta, unde scis quod

13,1–4 *cf.* Luc. 7,36–39

e$_1$ *deest* *M* *α*: *F F*$_4$ *s*$_3$ *deest* *P*$_2$ *O*$_9$ *β*: *D F*$_3$ *P*$_{26}$ *γ*: *K C Ca* *S P*$_{15}$ *δ*: *A G* *ε*: *N Bn*$_1$ *ζ*: *T Rm*$_{12}$ *S* (*pc.*) *am lo ma mi cc*

5 ex hominibus dicere *tr. G* | timentis *K* **6** quod] eo quod *C* (*pc.*) *Ca* (*pc.*) *am lo ma* **7** formidabunt *M*; formidabat *Bn*$_1$ **8** utrimque *F*$_4$ *β ma* (in-); utrique *K δ* (*pc. A*); utrumque *M F P*$_{15}$; utique *P*$_2$ *C* (*pc.*) *Ca S A* (*ac.*) *ε ζ* | et[1] *om. O*$_9$ *S δ ε ζ ma* | ex hac[1] *ir. S*; *om. F*$_4$ *P*$_2$ *K P*$_{15}$; ex hac parte *C Ca δ ε ma* **9** qui] quia *O*$_9$ *β* | parabat *K* | ignorantiam] et *add. β* **10** calumnia *P*$_2$; calumniam *S lo ma* **11** si *sl. S A* | dixerit *C* (*ac.*) | Christum *K* **12** superbus *K* **15** lapidarentur *S* (*pc.*); dicerentur *P*$_2$ **16** Iohannis *C* (*ac.*) | eis] illis *α* **18** ore] eorum *A* (*ac.*) **13,1** qui *om. S P*$_{15}$ **2** vocaverat *om. S P*$_{15}$ **3** eum] ei *M*; eo *N* **4** illa *P*$_2$; ei *M* | accessit illi *tr. α* | non *om. P*$_2$

nescierit quae mulier illi accessit ad pedes? Quia servabat videlicet munditiam Iudaeorum, quae a foris quasi custodiebatur in carne et exsulabat ex corde, hoc de domino suspicatus est. Dominus autem qui peccata mulieris noverat, etiam cogitationes hospitis
mi 684 audiebat, et respondit quae nostis, ne diu hinc loquar; tamen in
ore eius voluit conterere dentes eius. Proposuit enim: *Duo debitores erant cuidam feneratori; unus quingentos debebat denarios, alius quinquaginta. Non habebant ambo unde redderent; dimisit ambobus. Quis eum plus dilexit?* Ad hoc interrogat ut ille respondeat, ad hoc ille respondit ut dentes eius in ore eius conterantur.
cc 720 Respondit confusus, exclusus est; admissa illa ad percipiendam misericordiam, quae irruperat in habitaculum alienum, sed non accesserat ad dominum alienum.

5–7 *cf.* Marc. 7,3sq. 10–13 Luc. 7,41sq.

e_1 deest M *α*: $F F_4$ *s_3 deest* P_2 O_9 *β*: $D F_3 P_{26}$ *γ*: $K C Ca$ $S P_{15}$ *δ*: $A G$ *ε*: $N Bn_1$ *ζ*: $T Rm_{12} S$ (*pc.*) *am lo ma mi cc*

5 nescieris P_2; nesciret O_9 *β* K; nescierat Bn_1 | illi *sl.* O_9; illa P_2 | quia] quod S; quid P_{15}; qui P_2 | servabant K; servat M; non servabat *β lo ma* | munditiam videlicet Iudaeorum *tr. am lo* **6** quae] qui O_9 | a foris] auferis P_2; foris O_9 $S P_{15}$; forinsecus *α* | custodiebantur K | in] ex M **7** et *om.* P_2 C Ca exsulabat D C (*pc.*) F (*vl.*) *ma*; exolebat M F F_3 $S P_{15}$; excolebat F_4 P_2; colebat *δ ε*; exultabat C (*ac.*) Ca; exclamabat K; exsolvebat O_9; non colebatur *ζ am lo* **8** mulieres C (*ac.*) | cogitationis $M Bn_1$ | hospitis audiebat cogitationes *tr.* G **9** ne] et ne O_9 *β* $S P_{15}$ *δ ε ζ ma*; nec P_2 | hinc] hic P_2 C (*ac.*) | tamen] tandem *β* **10** eius²] eorum O_9 **11** cuidam] quidem P_2 | debebat quingentos *tr. α* | debebat denarios quingentos *tr.* P_2 *ε ζ* (*iuxta Vulg.*) **13** eis ambobus O_9 | interrogatus P_2 S | ut *om.* P_2 | ut ille] ille ut *tr.* S (*pc.*) P_{15}; ille ut ille *δ* $N Rm_{12}$ *ma*; ille ut illi K Ca *ε* T **14** ad ... respondit *exp.* S | ille] illi *δ ε* T | respondet S *ma* | eius¹ *om.* O_9 *β* **15** confusus] est *add. ζ* | exclusus] conclusus O_9; exconclusus P_2 | amissa P_2 K C (*ac.*) *δ ε*; est *add. lo ma* | *recipiendam *α* **16** non *om. δ ε* **17** deum S (*pc.*) *lo ma*

CONTRIVIT DOMINUS DENTES EORUM IN ORE IPSORUM; (14.) MOLAS LEONUM CONFREGIT DOMINUS. Non tantum aspidum. Quid de aspidibus? Aspides insidiose volunt venena immittere et spargere et insibilare. Apertissime saevierunt gentes et fremuerunt sicut leones. *Quare fremuerunt gentes, et populi meditati sunt inania?* Quando insidiabantur domino: *Licet dare tributum Caesari an non licet?,* aspides erant, serpentes erant: contriti sunt dentes eorum in ore ipsorum. Postea clamaverunt: *Crucifige crucifige!* Iam non est lingua aspidis, sed fremitus leonis; sed et MOLAS LEONUM CONFREGIT DOMINUS. Forte hic non vacat quod non addidit ‚in ore eorum'. Insidiantes enim captiosis interrogationibus cogebantur responsione sua vinci; isti autem qui aperte saeviebant numquid interrogationibus convincendi erant? Tamen et eorum molae contritae sunt: crucifixus resurrexit, adscendit in caelum, glorificatus est Christus, adoratur ab omnibus gentibus, adoratur ab omnibus regibus. Saeviant modo

14,4sq. Ps. 2,1 **5sq.** Luc. 20,22 **8** Ioh. 19,6 | fremitus leonis] *cf.* Prov. 19,12 **14sq.** *cf.* Ps. 71,11

e_1 deest *M* *α*: *F* F_4 *s_3 deest* P_2 O_9 *β*: *D* F_3 P_{26} *γ*: *K C Ca* SP_{15} *δ*: *A G* *ε*: *N* Bn_1 *ζ*: *T* Rm_{12} *S* (*pc.*) *am lo ma mi cc*

18 ipsorum] eorum *M* SP_{15} *δ* **14,1** dominus *om.* P_2 *δ ε ζ* | non tantum] notantium *Ca*; notandum *C* (*ac.*) **2** venenum O_9 *β* **3** *emittere *M* (*cf. in psalm. 103,2,11*) | et spargere *om.* P_{15} | spargere] aspargere *S* (*mg.*) Bn_1 | et[2] *mg. S* | sibilare *K* | apertissimae *ε* **4** qua P_2 **5** domino] deo *N ζ* | dari O_9 *β ε ζ* (*cf. Vulg. Marc. 12,14, Matth. 22,17, Luc. 20,22 iuxta quosdam Vulgatae codices*) **6** an] aut *ζ* (*cf. Matth. 22,17 iuxta quosdam Vulgatae codices*) | an non licet *om.* O_9 *β* | serpentes erant *om.* P_2 **8** crucifigi crucifigi *C* (*ac.*) crucifige[2] *om. β* | lingua] in lingua *S* | aspidum P_2 **9** confringet Bn_1 **10** vocat *K* | non *om. S* P_{15} *δ ε* | addit *ε* | ipsorum Bn_1 | insidiantis *δ ε* capti P_{15} **11** vincit P_{26} | autem] enim *ζ* **13** erunt *M* | contriti *M* F_3 *surrexit O_9 *β* (*cf. in psalm. 131,17,6*) **14** adoratus P_2 **15** adoratur ... regibus *om.* P_2 O_9

Iudaei, si possunt! Non saeviunt: MOLAS LEONUM CONFREGIT DOMINUS.

(15.) Habemus et in haereticis hoc documentum et experimentum, quia et ipsos invenimus esse serpentes indignatione obsurdatos, nolentes audire medicamentum medicatum a sapiente, et in ore ipsorum contrivit dominus dentes eorum. Quomodo saeviebant in nos, reprehendendo quod quasi persecutores essemus excludendo illos de basilicis! Modo illos interroga: ‚Debent excludi haeretici de basilicis an non debent?' Respondeant modo! Dicant non debere: repetunt Maximianistae basilicas. Ne autem repetant Maximianistae basilicas, dicunt debere. Quid est ergo quod dicebatis adversus nos? Contriti sunt dentes vestri in ore vestro. ‚Quid nobis et regibus?' inquiunt. ‚Quid nobis et imperatoribus? Vos de imperatoribus praesumitis.' Quaero et ego: ‚Quid vobis ad proconsules quos miserunt imperatores? Quid vobis ad leges quas contra vos dederunt imperatores? Imperatores communionis nostrae leges adversus omnes haereti-

---

e_1 deest M α: F F_4 s_3 deest P_2 O_9 β: D F_3 P_{26} γ: K C Ca S P_{15} δ: A G ε: N Bn_1 ζ: T Rm_{12} S (pc.) am lo ma mi cc

---

16 possint *G* | saeviunt] saeviant *M Ca* **15,1** et[1] *om. P_2; exp. S* | in haereticis] haereticos *G* **2** et *om. P_2 ε ζ* | esse] eos *O_9* | indignatione] in indignatione *O_9 β* **3** obduratos *P_2* | medicatum] medicati *S*; medicate *Bn_1*; medicamentum *K* **4** dominus *om. C Ca* **5** quomodo] *cf.* 1,33 | in *om. P_{15}* | in nos *om. K* | reprehendo *O_9 Ca* **6** basiliscis *P_2* **7** basiliscis *P_2* respondeat *G*; respondent *P_{26}* **8** repetant *Ca (vl.) δ ε ζ* | basilicas] ecclesias *α* **9** ne ... Maximianistae *mg. S* | ne ... basilicas *om. K* | reddant *P_2*; redeant *S (pc.)* | Maximianistae basilicas *om. δ ε ζ* | quid] qui *P_2* **10** quod] quid *P_{15}* | adversus *F_4 P_2 S P_{15}*; adversum *cett. ma* | contriti] an *praem. P_2 O_9 β C (pc.) Ca δ ε ζ ma (signum interrogationis posuerunt)* **11** et[1]] ad *M* (a *pc.*) **13** nobis *G* | leges quas ... dederunt ... proconsules quos miserunt *tr. α* imperatoribus *K* **14** quid ... imperatores[2] *om. P_{15}* | legis *K*; leges has *S* dederant *N* **15** communiones *M O_9 K S δ ε* | nostri legis adversos *M* haereticus *C (ac.)*

cos dederunt: eos utique appellant haereticos qui non sunt communionis eorum, inter quos utique et vos estis. Si verae sunt leges, valeant et in vos haereticos; si falsae sunt leges, quare valent contra vestros haereticos?' Fratres, paululum advertite et intellegite quod diximus! Quando egerunt causas suas adversus Maximianistas, ut eos a se damnatos et schismaticos suos eicerent de locis – quae illi loca tenebant antiquitus et successerant episcopis decessoribus suis –, volentes illos inde excludere egerunt legibus publicis, ad iudices venerunt, dixerunt se catholicos, ut possent excludere haereticos. Quare te dicis catholicum ut excludatur haereticus, et non potius es catholicus ne sis exclusus haereticus? Modo catholicus es ut valeas ad excludendum haereticum; iudex enim non posset nisi legibus suis iudicare. Dixerunt se catholicos: admissi sunt agere, dixerunt illos haereticos; quaesivit unde probaretur; lectum est concilium Bagaitanum ubi damnati sunt Maximianistae, insertum est actis proconsularibus, probatum est

mi 685
cc 721

20–33 *cf.* Aug. c. Cresc. 3,56,62 (*postulatio apud Herodem proconsulem a. 395*) 30sq. *cf.* conc. Bagai. a. 394 (CSEL 53, p. 276–278)

e_1 deest M α: $F F_4$ *s_3 deest* P_2 O_9 β: $D F_3 P_{26}$ γ: $K C Ca$ $S P_{15}$ δ: $A G$ ε: $N Bn_1$ ζ: $T Rm_{12} S$ (*pc.*) *am lo ma mi cc*

16 dederunt] et *add.* $O_9 \beta$ **17** communiones $K C$ (*ac.*) S **18** leges valeant *iter.* α | haereticus K | valent] valeant $F P_2 G \zeta$ **19** contra *om.* O_9 | vestros] vos $P_2 P_{15} \delta \varepsilon$ (vos vestros *ac.* N) | haeretici P_2 | attendite ζ | et **om.* $M P_2 \gamma S P_{15} \delta \varepsilon \zeta$ (et intellegetis T) **20** suas *om.* $P_2 S P_{15}$ **21** suos *cf. l.* 19; suis $O_9 \zeta$ *lo ma* **22** quos ... locos O_9; quos ... loci S (*ac.*) $P_{15} \delta \varepsilon$; quos βS (*pc.*) | illi] isti *add.* P_2 | successerunt $P_2 F_3 \delta \varepsilon \zeta$ | episcopos A (*ac.*) **23** decessoribus] de successoribus $M A$ (*ac.*) | illos] eos ζ | inde *om.* $F_3 \zeta$; exinde $S P_{15}$ **24** iudicis K **25** excludantur N (*ac.*) **26** haereticus[1]] haereticos $M K$ | catholicus] haereticus α **28** possit γ (*ac.* C) | suis *om.* $\alpha S P_{15}$ **29** amissi γ (*ac.* C) ε; permissi ζ | agere] a rege α | haereticos illos *tr.* G | haereticos] catholicos P_{15} **30** consilium Ca | Bagatanum $P_2 \delta \varepsilon \zeta$; Vagaitanum $M \alpha O_9 P_{15}$; Balgatanum P_{26} **31** actibus F_3; actus P_2

quod illi damnati non deberent tenere basilicas, et pronuntiavit proconsul ex lege. Ex qua lege? ‚Quae lata est contra haereticos.' Si contra haereticos, et contra te. ‚Quare' inquit ‚contra me? Non enim ego haereticus sum.' Si tu haereticus non es, falsae sunt illae leges; ab eis enim imperatoribus latae sunt qui non sunt communionis tuae; omnes qui non sunt communionis eorum legibus suis haereticos vocant. Non quaero utrum verae an falsae, sequestrata illa sit quaestio – si adhuc quaestio est –; interim secundum te – modo interrogo – verae leges sunt an falsae leges sunt? Si verae sunt, credatur eis; si falsae sunt, quare uteris eis? Dixisti proconsuli: ‚Catholicus sum, exclude haereticum!' Quaesivit ille unde probaretur haereticus; protulisti concilium tuum, ostendisti quod eum damnaveris. Ille vel conivens vel non intellegens, usus est tamen lege sicut iudex, et fecisti de iudice quod de te non vis facere. Si enim iudex usus est lege imperatoris ad tuam suggestionem, cur ea tu non uteris ad tuam correctionem? Ecce eicit haere-

e_1 deest M α: F F_4 s_3 deest P_2 O_9 β: D F_3 P_{26} γ: K C Ca SP_{15} δ: A G ε: N Bn_1 ζ: T Rm_{12} S (pc.) am lo ma mi cc

33 pro consule *M* O_9 *K C (ac.)* P_{15} *(cf. in psalm. 51,6,12)* | quae] qua P_2 | lata] lecta *A (ac.)*; inlata O_9 β; data P_2 P_{15} **34** inquis β *(lnp.* O_9*)* | inquit ... ego *om. S* | contra[3] ... ego *om.* P_{15} **35** enim *om.* O_9 β | ego *om.* P_2 δ ε ζ; inquit *add.* O_9; inquis *add.* β | haereticus[1]] haereticos *C (ac.)* | sunt *om. S* P_{15} **36** eis] his O_9 *G ma* | datae O_9 β P_{15} | qui] quia P_2 | commoniones *C (ac.)* **37** communiones *M K*; commoniones *C (ac.)* **38** suis *om. C* | haereticus *K* | falsae] sint *add.* ζ **39** sit illa *tr. S* P_{15} δ *T* | interim] iterum te *S (pc.)* secundo δ ε ζ **40** te *om. G* ζ | interrogo] si *add. M* P_{15} | leges[1]] lege *K* falsae *om.* P_{15} | si] an *praem.* δ *(sl. A)* **41** verae] leges *add.* β *Ca S* P_{15} δ sunt[1]] leges *add.* O_9 | eis[1] *iter. A (ac.)* | falsae] leges *add. F* **42** proconsule P_{15} | catholicos *C (ac.)* | sum *om.* P_{15} | quaesit ε **43** haereticos *C (ac.)* consilium γ *(ac. C)* **44** conivens O_9 β *lo ma*; cohibens *M* α γ *S* P_{15} δ ε ζ; quolibens P_2 **45** tamen est *tr. lo ma* | leges P_2 ε; legem P_{15} | sicuti O_9 β (est *add.* P_{26}) | defecisti P_{15} **46** est] illa *add. Ca* | legem P_{15} | imperatores *C (ac.)* **47** cur] quare P_2 O_9 β | ea] eam O_9 *S* P_{15} δ ε; et P_2 | non ea tu *tr. M* | correptionem P_2 O_9 ζ | eiecit *D* P_{26} *lo ma* | cohereticum O_9

ticum tuum ex lege imperatoris sui: quare te ex eadem lege non vis ut eiciat? Replicamus quod fecistis: ecce basilicae tenebantur a Maximianistis, modo a vobis tenentur; exclusi sunt ex eis Maximianistae. Exstant iussiones proconsulum, exstat memoria gestorum; apparitores accipiuntur, civitates excitantur, pelluntur homines de locis suis. Quare? ‚Quia haeretici sunt.' Qua lege pelluntur? Responde: videamus si nondum contriti sunt dentes vestri in ore vestro! Falsa lex est? Non valeat in haereticum tuum. Vera lex est? Valeat et in te! Non est quod respondeant: DEUS CONTRIVIT DENTES EORUM IN ORE IPSORUM; ideoque ubi non possunt lubrica fallacia serpere ut aspides, aperta violentia fremunt ut leones. Prosiliunt et saeviunt armatae turbae Circumcellionum, dant stragem quantam possunt quacumque possunt.
v. 8 Sed et molas leonum confringet dominus: **(16.) SPERNENTUR TAMQUAM AQUA DECURRENS.** Non vos terreant, fratres, quidam fluvii qui dicuntur torrentes: hiemalibus aquis implentur. Noli timere, post paululum transis. Decurret aqua; ad tempus

e_1 deest M α: F F_4 s_3 deest P_2 O_9 β: D F_3 P_{26} γ: K C Ca S P_{15} δ: A G ε: N Bn_1 ζ: T Rm_{12} S (pc.) am lo ma mi cc

48 sui] tui *A (ac.)* | te] non *add. S (pc.)* | te ... eiciat] tu ... te eiciat P_2 *Ca* δ ε ζ | eadem] non *add.* δ **49** replicemus *S (pc.)* | quod] quae *F* O_9 β δ ε *T* **50** Maximianistas *S* | nobis *S (pc.)* | teneantur *C (ac.) Ca*; tenetur P_2 **51** proconsuli α | exstant memoriae *C Ca* Rm_{12} *ma*; exstant memoria *K S* δ ε **52** accipiuntur apparitores *tr. G* **53** sunt **om. M* α P_2 O_9 **54** nondum] non ζ **55** est] ut *add.* P_2 *Ca* δ ε **56** tuum] *cf. l.* 21; *om. S* P_{15} **57** dominus β | contrivit deus *tr. S* (deus *sl.*) P_{15} δ | conteruit P_2 | ubi *om. F* P_{15} **58** lubricas *M* **59** tubae δ **60** quantum *S* P_{15} δ ε ζ; quanta P_2; qua β; *lnp.* O_9 quamcumque *S* δ (*pc. G*) *N* Rm_{12}; quaecumque α; quantumcumque O_9 β; quantamcumque *am lo ma* **61** confringet *M* α *K*; confregit *cett. ma* (*cf. Ps. 57,7*) **16,1** spernuntur O_9 *C (pc.)* **2** aqua *om.* O_9 *K C (ac.)* | vos] nos P_{15} **3** torrentes dicuntur *tr. G* **4** noli] nolite α *ma* | transis] *cf. in psalm. 65,12*; transit ζ *am lo ma* | decurrit *am lo ma*; decurrens ζ | ad tempus *sl.* O_9

perstrepit, mox cessabit. Diu stare non possunt; multae haereses
cc 722 iam emortuae sunt. Cucurrerunt in rivis suis quantum potuerunt: decurrerunt, siccati sunt rivi, vix eorum memoria reperitur vel quia fuerunt. SPERNENTUR TAMQUAM AQUA DECURRENS. Sed non solum ipsi: totum hoc saeculum ad tempus perstrepit et
mi 686 quaerit quem trahat. Omnes impii, omnes superbi sonantes ad saxa superbiae suae quasi aquis irruentibus et influentibus non vos terreant: hiemales aquae sunt, semper manere non possunt; necesse est decurrant, necesse est ⟨***⟩ in locum suum, in finem suum.

Et tamen de isto torrente saeculi bibit dominus. Passus est enim hic, ipsum torrentem bibit; sed in via bibit, sed in transcursu, quia *in via peccatorum non stetit.* Sed quid ait de illo scriptura? *De torrente in via bibit, propterea exaltavit caput*, id est propterea glorificatus est quia mortuus est, propterea resurrexit quia passus est. Si nollet bibere in via de torrente non moreretur, si non moreretur non resurgeret, si non resurgeret non glorifica-

---

10 quaerit quem trahat] *cf.* 1 Petr. 5,8 quaerens quem devoret | omnes impii omnes superbi] *cf.* Mal. 4,1 **13** *cf.* Act.1,25 ut abiret in locum suum (*Iudas*) **17** Ps. 1,1 **18** Ps. 109,7

---

e_1 deest M *α*: $F F_4$ *s_3 deest* P_2 O_9 *β*: $D F_3 P_{26}$ *γ*: $K C Ca$ $S P_{15}$ *δ*: $A G$ *ε*: $N Bn_1$ *ζ*: $T Rm_{12} S$ (*pc.*) *am lo ma mi cc*

---

5 cessavit $M P_2 K C$ (*ac.*) P_{15} **6** mortuae $O_9 P_{15}$ | concurrerunt $O_9 P_{26}$ rivis] iniuriis O_9 **7** decucurrerunt M *α* | repetitur $M O_9$ *β* **8** fuerint $P_2 C Ca$ *δ ε ζ ma* | tamquam] tam K **9** perstrepet $K C$ (*ac.*) **10** superbi ... impii *tr.* *α* | ad *om.* P_2 **11** saxum O_9; axu P_2 | confluentibus *δ ε ζ ma* **12** manare *T lo ma* **13** decurrent C (*ac.*); ut decurrant *am lo* | necesse est[2] *om.* P_2 *γ am ma*; necesse O_9 *β lo* | est[2] *lacunam notavi*; defluant *add.* *ζ* (eant *add.* Rm_{12}) *lo*; *fortasse addendum* abeant (*cf. Act. 1,25*) **15** tamen] suum *add.* S | torrenti P_2 **18** bibet M *α* $D P_{26}$ *δ ma* (*cf.* Ψ_α *Vulg.*) | exaltavit] *cf.* Ψ_α; exaltabit P_2 *β δ ε T ma* (*iuxta Vulg.*) **21** si non moreretur *om.* $S P_{15}$

retur. Ergo *de torrente in via bibit, propterea exaltabit caput.* Exaltatum est iam caput nostrum: sequantur eum membra sua.

SPERNENTUR TAMQUAM AQUA DECURRENS. **INTENDIT ARCUM SUUM, DONEC INFIRMENTUR.** Minae dei non cessant; arcus dei minae dei: intenditur arcus, nondum ferit. INTENDIT ARCUM SUUM, DONEC INFIRMENTUR; et multi infirmati sunt ipsius intentione arcus territi. Nam hinc infirmatus est ille qui dixit: *Quid me iubes facere? – Ego sum* inquit *Iesus Nazarenus, quem tu persequeris.* Qui clamabat de caelo, arcum tendebat. Multi ergo qui fuerunt inimici infirmati et conversi sunt, noluerunt erigere diu cervices suas adversus perseverantiam extenti arcus. Nam et infirmatus est ille qui ait, ne timeamus infirmari: *Quando infirmor, tunc potens sum*, et cum oraret a se tolli stimulum carnis, quid ei responsum est? *Virtus in infirmitate perficitur.*

29 Act. 22,10 **29sq.** Act. 22,8; *cf.* 9,5 **34** 2 Cor. 12,10 **34sq.** *cf.* 2 Cor. 12,7–9

e_1 (*adest* 24 intendit – 28 territi) *M* α: *F* F_4 s_3 *deest* P_2 O_9 β: *D* F_3 P_{26} γ: *K C Ca* $S P_{15}$ δ: *A G* ε: *N* Bn_1 ζ: *T* Rm_{12} *S* (*pc.*) *am lo ma mi cc*

22 bibet *Ca* (*ac.*) δ ε *ma* (*cf. l.* 18) | exaltabit O_9 *C* (*ac.*) δ ε *ma* (*cf. l.* 18) | caput] et *add.* O_9 **23** iam] in *C Ca* | eum] in *add. C* (*ac.*) **24** currens P_{15} intendit] *de praesente cf. Vulg.*; *l.* 26 intenditur; intendet *M* P_2 *S* δ ε ζ (*cf.* Ψ_α; *LXX* ἐντενεῖ); intendat *C* (*ac.*) *Ca* **25** cessat *S* P_{15} **26** intendatur α; intendit P_{15} | intendit] *cf. l.* 24; intendat *C* (*pc.*) *Ca*; intendet *S* (*pc.*) ε **27** sunt] et conversi sunt *add.* β (*cf. l.* 31) **28** arcus intentione *tr.* α *S* ζ | terret P_{15}; terrenti *A* (*ac.*) | hinc] hic O_9 **30** tu *om. K* | qui] quid *G* | clamat α tenebat P_2 **31** sunt et conversi *tr. lo ma* **32** diu erigere *tr. S* P_{15} δ **33** nam *om. M S* P_{15} | infirmatus est et *tr.* γ; sic infirmatus est ζ; sic infirmatus est et *lo ma*; hic infirmatus est et *am* | timeas *G* **34** potens] fortior *M* (*cf. e. g. Hier. in psalm. 83,68*; *Aug. in psalm. 58,1,7,27. 2,5,40* fortis) | tolle *C* (*ac.*); tollet *K* **35** carnis] non potuit *add. S* P_{15} | ei] illi P_2 ε ζ

INTENDIT ARCUM SUUM DONEC INFIRMENTUR. **(17.) SICUT CERA LIQUEFACTA AUFERENTUR.** Dicturus enim eras: ‚Non omnes sic infirmantur quomodo ego ut credant; perseverabunt multi in malo suo et in malitia sua.' Et de ipsis nihil timeas: SICUT CERA LIQUEFACTA AUFERENTUR. Non contra te stabunt, non perdurabunt: igne quodam concupiscentiarum suarum peribunt. Est enim hic quaedam poena occulta; de illa dicturus est modo psalmus usque in finem. Pauci versus sunt; intenti estote. Est quaedam poena futura gehennae ignis, ignis aeternus. Futura enim poena duas species habet: aut inferorum est, ubi ardebat dives ille qui volebat sibi stillam aquae stillari in linguam cc 723 de digito pauperis, quem ante ianuam suam contempserat, quando ait: *Quoniam crucior in hac flamma*; et altera est illa in fine, de qua audituri sunt qui ad sinistram ponendi sunt: *Ite in ignem aeternum qui paratus est diabolo et angelis eius.* Illae poenae manifestae erunt eo tempore quando exitum fuerit de hac vita aut finito saeculo perventum ad resurrectionem mortuorum. Modo ergo nulla poena est, et prorsus impunita sinit deus peccata usque *v. 9*

17,11–13 *cf.* Luc. 16,24 **14sq.** Matth. 25,41

e_1 deest M α: $F F_4$ *s_3 deest* P_2 O_9 β: $D F_3 P_{26}$ γ: $K C Ca$ $S P_{15}$ δ: $A G$ ε: $N Bn_1$ ζ: $T Rm_{12} S$ (*pc.*) *am lo ma mi cc*

36 intendit] *cf. l.* 24; intendet M (*pc.*) α P_2 C (*ac.*) δ ε ζ **17,2** dicturus ... eras] dicitur ... erras α **3** ego] ergo M Rm_{12} | perseverabant S (*pc.*) P_{15}; perseverant *lo ma* **4** in malo suo multi *tr. M* | timeas] et *add.* ε **5** auferuntur e_1 O_9 (*cf.* Ψ_κ) **7** peribunt] liquefient ζ (*cf.* 19,7) **8** modo *om.* α | sunt versus *tr.* ε ζ *ma* **9** gehenna M P_2 K P_{15} | ignis[1] *om.* α O_9 β; *exp. Ca* **11** ille dives *tr.* ζ | sibi *om.* α; *del. S* | lingua M P_2 O_9 γ δ ε ζ **13** flammam P_2 | et *sl. S* et altera] aut β **15** praeparatus *lo ma* (*iuxta Vulgatam Alcuini*) | est *om. S* illa poena manifesti O_9 **16** de hac vita] *constans usus Augustini, e. g. in psalm. 36,1,10; 72,13*; ex hac vita M P_2 γ (*om. ac. C*) S P_{15} δ ε ζ *ma* **17** saeculi F_4 K **18** prorsus *om.* P_{15}

ad illum diem? Est hic quaedam poena occulta; de ipsa modo tractatur. Hanc vult commendare spiritus dei, hanc intellegamus, hanc caveamus, hanc evitemus, et in illas multum terribiles non incidemus. Forte dicturus est mihi aliquis: ‚Sunt et hic poenae, carceres exsilia tormenta mortes, diversa genera dolorum et tribulationum.' Sunt quidem et ista et dei iudicio dispensantur, sed multis ad probationem, multis ad damnationem. Videmus tamen aliquando in his poenis iustos affligi et ab his poenis iniustos esse alienos, unde nutaverunt pedes illi qui postea gratulatus ait: *Quam bonus deus Israel rectis corde! Mei autem paene commoti sunt pedes, quia zelavi in peccatoribus pacem peccatorum intuens.* Viderat enim felicitatem malorum et delectatus erat esse malus videns regnare malos, bene illis esse, abundare eos omni copia rerum temporalium qualia ipse adhuc parvulus desiderabat a domino, et nutaverunt illi pedes, usquequo videret quid in fine vel sperandum vel timendum sit. Ait enim in eodem psalmo: *Hoc*

mi 687

28–30 Ps. 72,1–3 **34–36** Ps. 72,16sq.

e_1 deest M α: F F_4 s_3 deest P_2 O_9 β: D F_3 P_{26} γ: K C Ca S P_{15} δ: A G ε: N Bn_1 ζ: T Rm_{12} S (pc.) am lo ma mi cc

19 est] non *praem. S (pc.)* | hic *om. α N*; et hic *γ δ (sl. A*; et *sl. G) ma* | ipso P_2 **20** hanc[1]] hinc *C (ac.)* | non vult *G* | hanc[2]] haec *K* **21** *vitemus *M* P_2 *δ ε ζ* | illa O_9 | terribilis *K C (ac.)* **22** incedimus *S*; incedemus P_2; incedamus P_{15} **23** diversas *C (ac.)* **24** quidam *K* | istae P_2 *δ ε ζ* | et[2]] sed *δ*; ex *S* P_{15} | dispensatur *δ (pc. A)* **25** multis[1]] multi sunt *M (ac.)* O_9; multis sunt *M (pc.) β* **26** tamen] enim O_9 | iustos ... poenis *om. S* P_{15} **27** esse *om.* O_9 nutaverat *M* | illi *om.* O_9 **28** deus Israel] *cf.* Ψ_α; Israel deus *tr. M C Ca δ ma (iuxta Vulg.)* | rectos *M* **29** commoti] *cf.* Ψ_α; moti *α* F_3 *δ* Bn_1 *(iuxta Vulg.)* **30** intuens] *cf. in psalm. 72,9*; videns *α* P_2 F_3 P_{26} *ε ζ (cf.* Ψ_α *Vulg.)* | erat] est *S* P_{15} **31** videris O_9; viderat *β* | eos] illos *ζ* | in omni *am lo ma* **32** adhuc ipse *tr. D* Rm_{12} *am lo ma* | a domino desiderabat *tr. M* **33** usque a quo P_2 quid *lnp.* O_9; quod *β* | finem P_2 *β S ε ζ ma* **34** vel[1] *om. β* | spirandum *K* timendum vel sperandum *tr. ε ζ*

labor est ante me, donec introeam in sanctuarium dei et intellegam in novissima. Non ergo poenas inferorum, non poenas illius post resurrectionem ignis aeterni, non poenas istas quae adhuc in hoc saeculo promiscuae sunt iustis et iniustis – et plerumque graviores iustorum quam iniustorum –, sed nescio quam poenam praesentis vitae vult commendare spiritus dei. Advertite, audite hoc me dicturum quod noveratis; sed dulcius est cum in psalmo ostenditur, qui obscurus antequam ostenderetur putabatur. Ea enim profero quae iam noveratis, sed quia inde proferuntur ubi nondum ea videbatis, fit ut etiam nota tamquam nova delectent. Audite poenam impiorum: SICUT CERA inquit LIQUEFACTA AUFERENTUR. Dixi per concupiscentias suas hoc eis fieri. Concupiscentia mala quasi ardor est et ignis. Ignis consumit vestem, libido adulterii non consumit animam? De cogitato adulterio cum loqueretur scriptura ait: *Adligabit quis ignem in sinu et vestimenta sua non comburet?* Gestas in sinu prunas, perforatur
cc 724 tunica; gestas in cogitatione adulterium, et integra est anima?

49 sq. Prov. 6,27

e_1 deest M α: *F* F_4 *s_3 deest* P_2 O_9 β: *D* F_3 P_{26} γ: *K C Ca* S P_{15} δ: *A G* ε: *N* Bn_1 ζ: *T* Rm_{12} *S (pc.) am lo ma mi cc*

36 in novissima] *cf.* Ψ_α in novissima eorum; *LXX* εἰς τὰ ἔσχατα; in novissimis eorum δ (*iuxta Vulg.*) **37** in hoc *sl.* O_9; hoc (*sl.*) in *tr. S* | hoc] isto *M* **38** saeculum *K* | graviores] gravior est *K C* **41** quod] quid *G* | noveratis] non eratis ε | dulcis P_2 | cum] quod P_2 δ ε ζ **42** qui] quia *F D* (*ac.*) | ea] ecce *C Ca ma* **43** unde P_{15} **44** ea] me P_2 *S* (*pc.*) | audiebatis P_2 | tamquam] quam *sl. S* **45** inquit] iniqua *S* **46** pro concupiscentiis suis ζ; per concupiscentiam O_9 | eis *ir. S*; illis P_{15} δ; ei P_{26} **47** et *om.* P_2 δ ε ζ *am lo* | vestem consumit *tr. M* **48** non *om. M* O_9 β | anima *K* | cogitatu adulterii P_{15} δ ε ζ; cogitatu adulterio *S* **49** sic ait O_9 β | adligabit] *LXX* ἀποδήσει; adligavit α P_2 O_9 γ *S* P_{15} δ ε | quis] quasi *M* | in sinu] *LXX* ἐν κόλπῳ; in sinum P_2 O_9 β *S* δ ε ζ; in sinu suo *lo ma* (*iuxta Vulg.*) | et *om. M S* **50** egestas *K* **51** cogitatione] corde *S* (*pc.*) *lo* | et *om.* α

(18.) Sed istas poenas pauci vident; propterea eas maxime commendat spiritus dei. Audi apostolum dicentem: *Tradidit illos deus in concupiscentias cordis eorum.* Ecce ignis a cuius facie tamquam cera liquescunt! Solvuntur enim a quadam constantia castitatis; propterea et ipsi euntes in libidines suas ‚soluti' et ‚fluxi' dicuntur. Unde fluxi? unde soluti? Ab igne concupiscentiarum. *Tradidit illos deus in concupiscentias cordis eorum, ut faciant quae non conveniunt, repletos omni iniquitate.* Et enumerat multa quae peccata sunt, et poenas dicit esse peccatorum. Nam dicit primam poenam superbiam – immo non poenam, sed primum peccatum superbiam. Primum peccatum superbia est; ultima poena est ignis aeternus aut ignis infernus; iam enim damnatorum. Inter illud primum peccatum et hanc ultimam poenam media quae sunt, et peccata sunt et poenae. Tam multa enim dixit apostolus fieri ab eis, quae peccata sunt detestabilia; et tamen poenas eas dicit.

18,2sq. Rom. 1,24 **6–8** Rom. 1,24. 28sq. **8sq.** *cf.* Rom. 1,29–31 **9–11** *cf.* Sir. 10,15

e_1 (*adest* 9 nam – 10 peccatum; 11 ultima *sqq.*: *eos locos tr. post* 21,34 peccatoris) *M* α: *F* F_4 s_3 *deest* P_2 O_9 β: *D* F_3 P_{26} γ: *K C Ca* S P_{15} δ: *A G* ε: *N* Bn_1 ζ: *T* Rm_{12} *S* (*pc.*) *am lo ma mi cc*

18,1 propter *K G* **2** illos *iuxta Vulg.*; *fortasse scribendum* *eos (*cf. l.* 16; *in psalm. 54,25,6*); illis *M* **4** ceram P_2 | constantiam P_2; conscientia S P_{15} **5** ipse *N* **6** ignem P_2 **7** illos] *cf. l.* 2; illis *M* | concupiscentias] *cf. l.* 3; *in psalm. 54,25,7*; *concupiscentiam *M* O_9 β γ S P_{15} δ ε Rm_{12} (*cf. in psalm. 9,15. 24*); concupiscentia *F* | faciant] ea *add. F*; faciunt *A* **8** repleti δ | iniquitatem *S* | enumerans P_{15} | multa] mala P_{26} | quae] qui *A* (*ac.*) **9** et *om. S* P_{15} dicit esse] dicentes se P_2 | nam] non *M* (*ac.*) | primam poenam dicit *tr.* P_{15} **10** immo] *Augustinus ipse se corrigit* | poenam[2]] poena e_1 α | primum *om.* O_9 | primo peccato *M* **11** superbiam *om.* δ ε ζ **12** inferni ζ; infernis O_9 enim *om.* ζ | illud] ergo *add.* e_1 **13** media quae] mediaeque δ; quae media *tr.* ζ **14** poenae] peccatorum *add.* ζ | dicit δ *ma* | apostolos *S* **15** detestibilia ε | eas poenas *tr.* e_1 | eas] ea α

mi 688 *Propter hoc* inquit *deus tradidit eos in concupiscentias cordis eorum, in immunditiam, ut faciant quae non conveniunt*; et ne putaret quisquam ipsis poenis tantum se affligi quibus modo delectatur et non timeret quod venturum est in fine, commemoravit ultimam poenam: *Qui cum intellegerent* inquit *quoniam qui ea agunt digni sunt morte, non solum qui faciunt, sed etiam qui consentiunt facientibus. Qui ea agunt digni sunt morte*: quae? Quae superius enumeravit in poenis esse; nam *tradidit illos deus* dixit *in concupiscentias cordis eorum, ut faciant quae non conveniunt.* Ut adulter sit, iam poena est; ut mendax, ut avarus, ut fraudulentus, ut homicida, iam poenae sunt. Cuius peccati poenae? Prioris apostasiae illius

16sq. Rom. 1,24. 28sq. **20–22** Rom. 1,32

e$_1$ (*adest usque ad* 22 morte; *eum locum tr. post* 21,34 peccatoris) *M* α: *F F*$_4$ *s*$_3$ *deest* *P*$_2$ *O*$_9$ β: *D F*$_3$ *P*$_{26}$ γ: *K C Ca* *S P*$_{15}$ δ: *A G* ε: *N Bn*$_1$ ζ: *T Rm*$_{12}$ *S* (*pc.*) *am lo ma mi cc*

16 propter hoc] propterea *G* | deus *om.* $\alpha\,\zeta$ | eos *sl. Ca*; illos $\alpha\,\varepsilon\,\zeta$ (*cf. l. cf. l.* 2); deus *add.* *F*$_4$ *G* ζ (tradidit illos deus *Vulg.*) | concupiscentias] *cf. l.* 3; concupiscentiam *Ca*; concupiscentia *M P*$_2$ *G*; concupiscentiae *A* **17** immunditia *P*$_{15}$ | convenerunt *P*$_2$ **18** in ipsis *S P*$_{15}$ $\delta\,\varepsilon\,\zeta$ | delectantur *S* **19** timere *P*$_2$ $\delta\,\varepsilon\,\zeta$ | quod] quid *P*$_2$ δ (*pc. A*) ε | venturus *S* | finem *M* α *P*$_2$ *S P*$_{15}$ $\delta\,\varepsilon\,\zeta$ | ultimam] ultionem *P*$_2$ **20** cum intellegerint *K C* (*ac.*); cum intellegeret *Ca*; cum cognovissent non intellexerunt ζ; cum iustitiam dei cognovissent non intellexerunt *lo ma* (*cf. Rom. 1,32*); non intellexerunt *am* inquit *om.* ζ | qui^2] quid *Ca* | ea] talia *e*$_1$ *D* (*cf. Rom. 1,32*) **21** sunt morte *om.* α | qui^1 *om.* *P*$_2$; ea *add.* *M P*$_2$ *O*$_9$ β (*iuxta Vulg.*); *praem. Ca* | faciant *P*$_2$ etiam] et *O*$_9$ β (*iuxta Vulg.*) | qui^2 *om.* *P*$_2$ *K* (*iuxta quosdam Vulgatae codices*) **22** quae? quae *S* $\delta\,\zeta$; quaeque *M* α *P*$_2$ *O*$_9$ γ *P*$_{15}$ ε; quae β | enumeravit] commemoravit *O*$_9$ β (*cf. l.* 19) **23** poenas *M O*$_9$ | nam] non α | illos] *cf. l.* 7, *Vulg.*; *eos α (*cf. l.* 16) | dixit deus *tr.* *F*$_4$ *G* | concupiscentiis *A* (*ac.*); concupiscentiam *Ca* (*cf. l.* 3) **24** conveniunt] cognoverunt *P*$_2$ | adulter] alter δ iam] non *add.* *F*$_4$ **25** ut^2 *om.* *S P*$_{15}$; aut *Bn*$_1$ | ut fraudulentus] infraudulentus *P*$_{15}$ | homicidae ε **26** poenae^1] poena *P*$_2$ | peccati *iter.* *O*$_9$ β | apostate *O*$_9$; apostaticae ζ

superbiae: *Initium peccati hominis apostatare a deo*, et *initium omnis peccati superbia.* Propterea ipsum peccatum prius dixit: *Qui cum cognovissent deum, non ut deum glorificaverunt aut gratias egerunt, sed evanuerunt in cogitationibus suis, et obscuratum est insipiens cor eorum.* Iam ista poena est obscuratio cordis. Sed unde contigit? *Dicentes enim se esse sapientes stulti facti sunt. Dicentes enim se esse sapientes*, quia a se habere dicebant quod a deo acceperant, aut si cognoverunt a quo acceperunt, non eum glorificaverunt a quo se accepisse cognoverunt. Hoc est: *Dicentes se esse sapientes*; et ibi statim poena secuta est: *Stulti facti sunt, et obscuratum est insipiens cor eorum. Dicentes se esse sapientes stulti facti sunt*: parva ista poena est? Ut de ista sola loquamur, obscuratio cordis, excaecatio mentis parva est poena? Si quis furtum faciens statim oculum perdidisset, omnes dicerent deum praesentem vindicasse. Oculum cordis amisit, et ei pepercisse putatur deus!

27 Sir. 10,14 (initium superbiae hominis) **27sq.** Sir. 10,15 **28–31** Rom. 1,21 **32** Rom. 1,22

e_1 *deest* M α: $F F_4$ s_3 *deest* P_2 O_9 β: $D F_3 P_{26}$ γ: $K C Ca$ $S P_{15}$ δ: $A G$ ε: $N Bn_1$ ζ: $T Rm_{12} S$ (*pc.*) *am lo ma mi cc*

27 superbiae] quia *add.* ζ | hominis] omnis $P_2 P_{26}$ (*pc.*) $S P_{15} \delta \varepsilon \zeta$ | apostare $P_{26} A \varepsilon$ | et **om.* $M O_9 \beta S P_{15}$ **28** peccati] peccata O_9; peccatis A (*ac.*) superbiam M | propter M | prius *om.* P_{15} **29** cognovissent] inquit *add.* β ut] sicut α (*iuxta Vulg.*) **30** et *om.* K **31** eorum] dicentes enim se esse sapientes *add.* $P_2 C Ca \delta \varepsilon \zeta$ (*cf. l.* 32) | ista] est *add.* G | est *om.* α | obscurati O_9 **32** contingit $P_2 K$ (*pc.*) $Ca S P_{15} \zeta$ | stulti ... sapientes *om.* α **33** dicentes ... sapientes *om.* $P_2 K am lo ma$ (*cf. l.* 31) | a^1 *om.* $P_2 C$ (*ac.*) $Ca \delta N$ | habere] se *add.* β (*sl. D*) **34** acceperunt C (*pc.*) Ca | agnoverunt M **36** subsecuta $P_2 \beta C$ (*pc.*) $Ca \delta \varepsilon \zeta$ | et^2 *om.* $M \alpha S P_{15}$ **38** ut de] unde C (*ac.*) **39** poena est *tr.* $\varepsilon \zeta$; est poena est δ **40** oculum *ir.* O_9; oculos α **41** ei] ipsi $\delta \varepsilon$ (ipse *ac.* N) ζ; ipse P_2 | perdidisse P_2; percepisse F_3

cc 725 SICUT CERA LIQUEFACTA AUFERENTUR; **(19.) SUPERCECIDIT IGNIS, ET NON VIDERUNT SOLEM.** Videtis quomodo dicit quandam poenam obscurationis. IGNIS SUPERCECIDIT: ignis superbiae, ignis fumosus, ignis concupiscentiae, ignis iracundiae. Quantus ignis est! Super quem ceciderit, non videbit solem. Ideo dictum est: *Non occidat sol super iracundiam vestram.* Ergo, fratres, ignem malae concupiscentiae timete, si non vultis liquefieri sicut cera et perire a facie dei. Supercadit enim ignis iste, et solem non videbitis. Quem solem? Non istum quem tecum vident et pecora et muscae et boni et mali: *Qui facit solem suum oriri super bonos et malos.* Est alius sol, de quo dicturi sunt illi: *Et sol non est ortus nobis. Transierunt omnia illa tamquam umbra. Ergo erravimus a via veritatis, et iustitiae lumen non luxit nobis, et sol non ortus est nobis*: quare nisi quia SUPERCECIDIT IGNIS, ET NON VIDERUNT SOLEM? Vicit illos concupiscentia carnis; et ista con-

19,6 Eph. 4,26 **7sq.** *cf.* Ps. 67,3 **10sq.** Matth. 5,45 **11–14** Sap. 5,6. 9

e_1 (*adest* 43 sicut – 19,2 solem; 3 ignis^2 – 10 muscae; 11 de – 12 nobis; 14 quare – 15 carnis) *M* α: $F F_4$ s_3 *deest* P_2 O_9 β: $D F_3 P_{26}$ γ: $K C Ca$ $S P_{15}$ δ: $A G$ ε: $N Bn_1$ ζ: $T Rm_{12} S$ (*pc.*) *am lo ma mi cc*

43 auferentur *ir.* P_2; auferuntur e_1 γ (*ac. C*; *cf.* 17,5) **19,1** supercecidit] super eos cecidit α (*cf.* Ψ_κ cecidit ignis super eos) **3** quendam δ; quadam F_4 | ignis^1 ... superbiae *om.* O_9 **4** famosus P_2 $S P_{15} A$ (*pc.*) **5** quantus ignis est *om.* e_1 | est] iste α **6** occidit O_9 **8** ignis *om.* α **9** videtis P_2 (*pc.*) S (*pc.*) | quem solem *om.* O_9 | vident tecum *tr.* α S (*pc.*) **10** mali] sed *add.* α β | qui *om.* O_9; quia *am lo ma*; quem ζ | facit] deus *add.* ζ; fecit P_2 γ | suum *om.* ζ (solem suum *om. T*) **11** est^1] sed *praem.* γ *ma* | est^1 *om. K*; et *C* (*ac.*); est et P_{15} δ ε ζ | alios *K C* (*ac.*) | sol^1] sed *add.* e_1 | et^2 *om.* O_9 β | sol^2] iustitiae *add. sl.* e_1 | non *sl.* e_1 | est^2 *om. K C* (*ac.*) | est ortus] *cf. Vulg.*; *ortus est *tr. F* P_{15} Rm_{12} *ma* (*cf. l.* 14) **12** illa omnia *tr.* β | illa *om. S* P_{15} δ ε ζ **13** iustitiae] et *add.* P_2 | luxit] in *add. M* **14** est ortus *tr. M* P_2 O_9 β S δ ε ζ (*iuxta Vulg.*) | nisi *om.* O_9 β S P_{15} | quia qua e_1 | cecidit S P_{15} (*cf. l.* 1) **15** vincit S | et] est α | concupiscentia^2] carnis *add. S* (*sl.*)

cupiscentia unde venit? Adtendite. De traduce natus es cum eo quod vincas. Noli tibi hostes addere, vince cum quo natus es! Ad stadium vitae huius cum illo venisti, congredere cum eo qui tecum processit! Ipso non victo quare provocas catervas concupiscentiarum? Delectatio enim carnalis, fratres, cum homine nascitur. Sed qui bene eruditur, cito videt hostem suum et aggreditur mi 689 et luctatur et cito vincit; idoneus est enim nondum crescentibus hostibus. Qui autem illam concupiscentiam cum qua de peccati propagine natus est contemnit vincere, et multas adhuc excitat exseritque libidines, difficulter eas superat, et adversus se ipse divisus igne proprio concrematur. Ne itaque speres quasi illas solas poenas futuras, praesentes vide! SUPERCECIDIT IGNIS, ET NON *v. 10* VIDERUNT SOLEM. (20.) **PRIUSQUAM PRODUCAT SPINAS VESTRAS RHAMNUS, TAMQUAM VIVENTES TAMQUAM IN IRA COMBIBIT EOS.** Quid est rhamnus? Spinarum genus est, densissimae quaedam spinae esse dicuntur. Primo herba est: cum herba est

18 stadium vitae huius] *cf.* 1 Cor. 9,24

e_1 (*adest* 27 supercecidit – 20,2 rhamnus; 3 quid *sqq.*) *M* α: *F* F_4 s_3 *deest* P_2 O_9 β: *D* F_3 P_{26} γ: *K C Ca* $S P_{15}$ δ: *A G* ε: *N* Bn_1 ζ: *T* Rm_{12} *S* (*pc.*) *am lo ma mi cc*

16 traduce] terra P_{15} **17** vincat $S P_{15}$ | adducere β **18** studium γ (*ac. C*) huius vitae *tr. G* | illo] eo α **20** carnalis] carnis *G* **21** hostem *om.* $S P_{15}$ **22** idoneos *C* (*ac.*) **23** hostibus *om.* $S P_{15}$ | qua] quo δ **24** propagatione P_2 **25** exieritque P_2 | libidinis *C* (*ac.*) | superare $S P_{15}$ | adversum O_9 β $S P_{15}$ δ ε ζ **26** concremantur F_4; concremetur *N* | itaque] ita $S P_{15}$ | speras *S* | quasi] quas δ | solas *om. M* **27** vides *K C* (*ac.*) **20,1** producant P_2 $S P_{15}$ δ ε (*cf.* Ψ_κ) | spina *A* **2** rhamnum *M* F_3 P_{15} δ (*ir. A*) ε (*cf.* Ψ_α *Vulg.*) | viventes tamquam *om.* $S P_{15}$ | combibit] *cf. e. g. ll.* 35. 50. 54, Ψ_α; combibet α *C Ca* δ *A* ε ζ *ma* (*LXX* καταπίεται) **3** eos] *cf.* Ψ_α *Vulg.*; *LXX cod. Sinaiticus* αὐτούς; vos *M* (*iuxta quosdam Vulgatae codices*; *LXX cod. Vaticanus* ὑμᾶς) **4** esse *om.* ε | et cum *am lo ma* | cum herba est *om.* e_1

mollis et pulchra est; ibi sunt tamen spinae postea processurae. Modo ergo delectant peccata et quasi non compungunt: herba est rhamnus. Et modo tamen est poena, PRIUSQUAM PRODUCAT SPINAS RHAMNUS, priusquam miserarum delectationum et voluptatum manifesta tormenta procedant. Interrogent se qui aliquid amant et pervenire non possunt: videant si non cruciantur desiderio, et cum pervenerint ad id quod illicite desiderant, adtendant si non cruciantur timore! Videant ergo hic poenas suas antequam veniat illa resurrectio, cum in carne resurgentes non immutabun-
cc 726 tur; *omnes* enim *resurgemus, sed non omnes immutabimur.* Habebunt quippe corruptionem carnis in qua doleant, non in qua moriantur; alioquin et illi dolores finirentur. Tunc spinae illius rhamni, id est dolores omnes et compunctiones tormentorum producentur. Quales spinas patientur illi qui dicturi sunt: *Hi sunt quos aliquando habuimus in risum*? Spinas compunctionis paenitentiae, sed serae et infructuosae, sicut spinarum sterilitas. Paeni-

14 1 Cor. 15,51 **18sq.** Sap. 5,3

e_1 (*adest usque ad* 9 procedant) *M* α: *F* F_4 s_3 *deest* P_2 O_9 β: *D* F_3 P_{26} γ: *K C Ca S* P_{15} δ: *A G* ε: *N* Bn_1 ζ: *T* Rm_{12} *S* (*pc.*) *am lo ma mi cc*

5 tamen et β | processurae] quod *add.* O_9 **6** modo] quando e_1 | pungunt *F D* (*ac.*) *Ca* ζ **7** rhamnus] est *add.* e_1 | tamen modo *tr.* P_{15} | est *om.* O_9 poena est *tr.* β | poena] spina *lo ma* | producant P_2 *S* P_{15} (*cf. l.* 1); ducat *C* (*ac.*) **8** miseriarum *C* (missarum *ac.*) δ Bn_1 | delectationem *S*; delectatione P_{15} **9** procedunt P_2 Bn_1 | interrogant P_{15} ε **10** et ... possunt *om.* P_2 pervenire] *subaudiendum* ad id (*cf. l.* 11); ad id *add. am lo ma* **11** licite *K C* (*ac.*) **12** hic ergo *tr. M* O_9 β γ; hii ergo P_2 **14** *resurgimus *M* P_2 *C* (*ac.*) *S* (*cf. e. g. conf. 9,10,25*) | habebant *M* **15** corruptione δ (*pc. A*) **16** alioqui *lo ma* | finientur *M* (-rentur, -iantur *ac.*); figerentur O_9 **17** omnes dolores *tr.* ζ | et *om.* O_9 | compunctiones *om.* O_9 **18** et producerentur P_2 | patiantur δ (*ir. A*); patiuntur O_9 β **19** risu *C* (*ac.*); derisum ζ; derisu α **20** infructuosae] sunt *add.* γ Rm_{12}; infractuosae *S*; fructuose O_9 | paenitentiae *M* O_9 *C* (*ac.*)

tentia huius temporis dolor medicinalis est, paenitentia illius temporis dolor poenalis est. Non vis illas pati spinas? Hic compungere spinis paenitentiae, ut facias quod dictum est: *Conversus sum in aerumnam, dum configeretur spina. Peccatum meum cognovi et iniquitatem meam non operui. Dixi: Pronuntiabo adversum me delictum meum domino; et tu remisisti impietatem cordis mei.* Modo fac, modo compungere; non in te fiat quod dictum est de quibusdam detestabilibus: *Discissi sunt nec compuncti sunt.* Adtendite qui *discissi sunt nec compuncti sunt*! Videtis discissos, et non videtis compunctos. Ecce praeter ecclesiam sunt et non eos paenitet, ut redeant unde discissi sunt: producet postea spinas eorum rhamnus. Nolunt modo habere compunctionem medicinalem: habebunt postea poenalem. Sed etiam modo, PRIUSQUAM PRODUCAT SPINAS RHAMNUS, supercecidit ignis qui eos non permittit videre solem, qui eos adhuc viventes in ira dei combibit: ignis concupiscentiarum malarum, honorum vanorum, superbiae,

23–26 Ps. 31,4sq. **28** Ps. 34,16

e_1 deest M *α*: *F F_4* *s_3 deest* *P_2 O_9* *β*: *D F_3 P_{26}* *γ*: *K C Ca* *S P_{15}* *δ*: *A G* *ε*: *N Bn_1* *ζ*: *T Rm_{12} S (pc.)* *am lo ma mi cc*

21 huius] temporalis *add. S P_{15}*; illius *Bn_1* **22** pati illas *α* | hinc *Ca* **23** facias] fiat *P_{15}* **24** aerumnam] *cf. Ψ_α, in psalm. 31,1,4*; *LXX* εις ταλαιπωρίαν; aerumna *M O_9 γ δ ε Rm_{12} ma*; aerumna mea *β P_{15} T* (*iuxta Vulg.*: mea *asterisco notatum*) | dum] *cf. Ψ_α, in psalm. 31,1,4*; cum *M P_2 γ δ ma* | configitur *δ* (*ac. A.*) *ζ* (*iuxta Vulg.*); confringetur *P_2* (*cf. Ψ_α* confringeretur) **25** pronuntiavi *S* | adversum] *cf. Ψ_α*; adversus *F_4 K am lo ma* (*iuxta Vulg.*) **26** et *sl. O_9 β S P_{15}* **27** non] ne *S (pc.)* **28** discissi] si *add. C (ac.)* | adtendite ... sunt^2 *mg. M* **29** qui] quid *P_2 K C P_{15} δ ε*; quod *F_4 S (pc.)* | nec] non *S (pc.)* **30** eos paenitet] est paenitentia *P_2 S (pc.)* **31** redeant] rideant *cc* | disci *O_9 (ac.)*; scissi *ζ* | producit *P_2 K* **32** punctionem *M F_4 S P_{15}* **33** producat] *cf. l.* 1; producant *P_2 δ N*; producunt *Bn_1* **34** permittet *C (ac.)* **35** qui *om. O_9 β* | cum bibit *Ca* **36** malorum *P_2 S δ ε* | honorum] donorum *P_2*

avaritiae suae; et in quid eos premit? Ne cognoscant veritatem, ne victi videantur, ne subiciat illos vel ipsa veritas! Quid enim gloriosius, fratres, quam subici et vinci a veritate? Superet te
mi 690 veritas volentem, nam et invitum ipsa superabit. Ergo ignis ille concupiscentiarum malarum qui supercecidit ut non videant solem combibit rhamnum priusquam producat spinas eorum, id est occultat eorum malam vitam priusquam pariat eadem vita manifestos in fine cruciatus; sed in ira dei occultat rhamnum
45 ignis iste. Non enim parva poena est quod modo non vident solem, nec spinas poenarum credunt ex hac vita mala sibi postea processuras. ‚Vos enim' inquit ‚rhamnus estis, quam rhamnum, id est vos ipsos, viventes, id est adhuc in hac vita constitutos, priusquam in futuro iudicio spinas poenarum vestrarum mani-
50 festas producat, nunc in ira combibit, id est quasi absorbendo apparere non sinit.' Hic itaque ordo verborum, quantum puto, planius ita contexitur: SUPERCECIDIT IGNIS, ET NON VIDERUNT SOLEM, qui ignis TAMQUAM IN IRA TAMQUAM VIVENTES VOS

---

e_1 (*adest* 40 ergo – 41 malarum; 42 combibit – 45 iste; 50 nunc – 51 sinit) *M* α: *F* F_4 s_3 *deest* P_2 O_9 β: *D* F_3 P_{26} γ: *K C Ca* S P_{15} δ: *A G* ε: *N* Bn_1 ζ: *T* Rm_{12} *S* (*pc.*) *am lo ma mi cc*

---

37 in quid *dubium* (*sic lo ma*); inquit *C* (*pc.*) δ Bn_1; quidquid *M* α O_9 β *S* P_{15} ζ; in quidquid P_2 | ne[1]] non O_9; nec P_{15} | agnoscant O_9 *S* (*pc.*) | victi ne *tr.* P_{15} **38** veritatis O_9 **39** subigi *S* P_{15} | et] ac ζ; at ε **40** voluntatem O_9 nam] natum O_9 | et *om.* P_2 | invitum] in *sl.* P_{15}; invictum P_{26}; invitam *C* (*ac.*) | ipse P_2 | superavit P_2 *K C* (*ac.*) *S* | ille ignis *tr.* γ (illi *K C ac.*) *ma* **41** malorum *S* | ut] et *N* **42** convivit e_1 | rhamnus P_2 δ ε **43** occulta e_1 malam *om. S* P_{15} **44** manifestus e_1 F_4 | cruciatos e_1 P_2 O_9 *K S* δ (*pc. A*) Bn_1 **45** est poena *tr. M* | quod modo] quomodo P_2 O_9 β ε **46** solem *om.* γ δ ε Rm_{12} | poenarum] spinarum α F_3 **47** rhamnus] ramnum *M* | quam] quem P_2 *C* (*pc.*) *Ca* δ ε ζ *am lo mi*; tamquam O_9; vos ignis iste tamquam β **48** viventes ipsos *tr.* P_{15} **50** in *om.* α | convivit e_1 | absorbendo] *cf. Vulg. Ps. 57,10*; obsorbendo γ **51** desinit *M* | itaque] utique P_2 | ordo *om. G* quanto *S* | puta P_{15} **52** planius ita] plenius ista *C* (*ac.*) | conexitur *Ca* (*pc.*); cognoscitur P_2 *S* (*pc.*) **53** qui] quis δ; quia β | in *om.* P_2; *exp. S*

RHAMNUM COMBIBIT, PRIUSQUAM PRODUCAT SPINAS VESTRAS, cc 727
id est vos ipsos quos rhamnum invenit combibit ante mortem, 55
priusquam eadem rhamnus spinas vestras post mortem in illa poenali resurrectione producat. Quare autem non dixit ‚viventes', sed TAMQUAM VIVENTES, nisi quia falsa est haec vita impiorum? Neque enim vivunt, sed vivere sibi videntur. Et quare non ‚in ira', sed TAMQUAM IN IRA, nisi quia tranquillus hoc facit 60
deus? Nam et hoc scriptum est: *Tu autem, domine virtutum, cum tranquillitate iudicas.* Ille ergo et cum minatur, non irascitur – neque enim perturbatur –, sed tamquam irascitur, quia punit et vindicat; et qui corrigi nolunt, tamquam vivunt, sed non vivunt. Vindicta enim primi peccati et eorum quae addiderunt manet 65
super eos, et ipsa vocatur ‚ira dei', quia de iudicio dei venit. Unde dominus de non credente ait: *Sed ira dei manet super eum.* Cum ira enim dei mortales nascimur; unde dicit apostolus: *Fuimus et nos aliquando natura filii irae, sicut et ceteri.* Quid est *natura filii irae,* nisi quia portamus nobiscum poenam primi peccati? Sed si 70
convertamus nos, aufertur ira, praebetur gratia. Non vis con-

---

61sq. Sap. 12,18 **67** Ioh. 3,36 **68sq.** Eph. 2,3

---

e_1 deest M α: $F F_4$ *s_3 deest* P_2 O_9 β: $D F_3 P_{26}$ γ: $K C Ca$ $S P_{15}$ δ: $A G$ ε: $N Bn_1$ ζ: $T Rm_{12} S$ (*pc.*) *am lo ma mi cc*

---

54 ramnus O_9 **56** idem *cc*; eandem *M*; easdem O_9 **57** producat] *cf. l.* 1; producant P_2 | autem] enim ζ **60** in[1] *om.* $M F_4 O_9 Ca A$ (*ac.*) ε | in[2] *om.* $M P_2$ | tranquillius $P_2 S$ (*pc.*); tranquillis O_9; tranquillos M | fecit P_2 **61** autem] enim ζ **62** tranquillitatem P_2 | cum minatur] comminatur $Ca \delta \varepsilon \zeta$; comminator $K C$ (*ac.*) | et non Ca (*pc.*) $\delta \varepsilon \zeta$ **63** neque] quae M etenim et O_9 **64** volunt P_2 | vivunt[1]] vivent $S P_{15}$ | sed non vivunt *om.* $O_9 Ca$ **65** et *om.* M **66** dei[2]] *eius $M \alpha O_9 \gamma S P_{15} \delta$ | unde] inde $O_9 \beta$ **67** credentibus $M O_9 \beta$; credendi P_{15} | sed] et M **68** fuimus] *enim *add.* $\alpha O_9 \beta$ (*cf. e. g. in psalm. 102,17*) **69** natura[1]] naturae ε | sicut ... irae *om.* $K C$ (*ac.*) | et *om.* $M S P_{15}$ 70 poenam] primam *add.* S (*sl.*) **71** nos *om.* $Ca P_{15}$ | auferetur αS; auferimus P_2

verti, addis etiam super id quod natus es? Tamquam in ira combiberis in praesenti tempore.

(21.) Agnoscite ergo istam poenam, et gaudete vos non esse in hac poena omnes qui proficitis, omnes qui intellegitis et amatis veritatem, omnes qui plus in vobis vultis victoriam veritatis quam vestram, qui non clauditis adversus veritatem aures vestras de praesentium delectatione et de praeteritorum recordatione, ne sitis *canis conversus ad suum vomitum*. Omnes tales qui estis, videte poenas eorum qui tales non sunt, et gaudete. Adhuc inferorum poenae non venerunt, adhuc ignis aeternus non venit. Comparet qui proficit in deo se modo cum impio, caecum cor cum illuminato corde. Comparate duos: non videntem et videntem in carne – et quid magnum est visio carnis? Numquid Tobis habebat carnis oculos? Filius ipsius habebat, ille non habebat; et viam vitae caecus videnti ostendebat. Ergo istam poenam quando
mi 691 videtis, gaudete quia in illa non estis. Propterea dicit scriptura:
LAETABITUR IUSTUS CUM VIDERIT VINDICTAM, non illam *v. 11*
futuram; nam vide quid sequitur: MANUS SUAS LAVABIT IN

21,6 2 Petr. 2,22 **11–13** *cf.* Tob. 4

---

e_1 (*adest* 21,13 ergo *sqq.*) *M* α: *F* F_4 s_3 *deest* P_2 O_9 β: *D* F_3 P_{26} γ: *K C Ca* $S P_{15}$ δ: *A G* ε: *N* Bn_1 ζ: *T* Rm_{12} *S* (*pc.*) *am lo ma mi cc*

---

72 quod] quo O_9 | conviveris P_2 **21,1** vos] et vos *M S*; et nos P_{15} **3** vultis *om. S* P_{15} **4** vestram] iram P_{15} | adversum *S* P_{15} **5** delectione *C* (*ac.*); dilectione *K* | de[2] *om.* $O_9 \beta$ **6** canes P_{15} | conversus] *cf. e. g. in psalm. 83,3*; reversus $\alpha \delta \varepsilon \zeta$ (*iuxta Vulg.*) | talis O_9 **7** non *om.* P_2 **8** poenas *M*; poenam *Ca* | et adhuc α | aeternis *M* **9** profecit *S* | deo] *cf. in evang. Ioh. 14,51*; *serm. Guelferb. 33,1*; domino $P_2 \delta \varepsilon \zeta$ | modi *N* **10** illuminatum *K C* (*ac.*) videntem et non videntem *tr.* $P_2 \delta \varepsilon \zeta$ *ma* **11** carne] carnem P_2 | magnus P_2 | Tobias γP_{15} *ma*; Tobi $\delta \varepsilon \zeta$ **12** habebat[1]] habet *Ca* | carneos ζ *lo ma*; carneis *A* (*ac.*) ε | filius] sed *praem.* δ | habebat[2]] habet *Ca* | ille] ipse $\alpha \delta S$ (*ac.*) Bn_1; et ille *S* (*pc.*) *lo ma* **13** videndi *Ca* **14** illam P_2 *N* **16** videte β *K* | quid] quod *S* (*pc.*)

SANGUINE PECCATORIS. Quid est hoc? Intendat Caritas vestra. Numquid quando feriuntur homicidae debent illuc innocentes ire et lavare manus suas? Sed quid est IN SANGUINE PECCATORIS LAVABIT MANUS SUAS? Iustus quando videt poenam peccatoris proficit ipse, et mors alterius valet ad vitam alterius. Si enim spiritaliter sanguis currit de his qui intrinsecus moriuntur, tu videns talem vindictam lava illic manus tuas: de cetero mundius vive. ‚Et quomodo lavabit manus suas si iustus est? Quid enim habet in manibus quod lavetur, si iustus est?' Sed *iustus ex fide vivit.* Iustos ergo dixit fideles: ex quo credidisti iam incipis vocari iustus; facta est enim dimissio peccatorum. Etsi de ista residua vita quaedam peccata tua sunt, quae non possunt nisi tamquam aqua de mari in sentinam influere, tamen quia credidisti, cum videris eum qui omnino aversus est a deo occidi in illa caecitate, supercadente illo igne non videre solem, tu qui iam per fidem vides Christum, ut videas per speciem, quia *iustus ex fide vivit*,

20 cc 728 25 30

25sq. Rom. 1,17; Gal. 3,11 **31sq.** per fidem ... per speciem] *cf.* 2 Cor. 5,7

e_1 (*adest usque ad* 17 peccatoris; 20 quando – 25 est; 26 iustos – 28 sunt; 29 tamen *sqq.*) *M* α: *F* F_4 s_3 *deest* P_2 O_9 β: *D* F_3 P_{26} γ: *K C Ca* S P_{15} δ: *A G* ε: *N* Bn_1 ζ: *T* Rm_{12} *S* (*pc.*) *am lo ma mi cc*

17 sanguinem *K* | peccatorum α | adtendat δ **18** ire innocentes *tr.* *S* P_{15} δ **19** levare *N* | sed ... suas *mg. C* **20** quando] cum *S* (*pc.*) **21** profecit *S*; proficiet O_9 β | et *om.* e_1; *del.* O_9 | si] sic P_2 *C* (*ac.*) **22** sanguinis *C* (*ac.*) *Ca* | curat P_{15} **23** vides *M* | illuc δ ε ζ; illi *C* (*ac.*); hic e_1 | tuas] suas Bn_1 mundus F_4 *D* (*ac.*) **24** lavat *S* (*pc.*); lavit P_2 | si] qui *S* (*pc.*) **25** in *om. G* manibus] manus δ | quod] ut α **26** vivet *S* | iustus e_1 F_4 *K C* (*ac.*) S P_{15} ergo *om.* e_1 | fidelis *C* (*ac.*) | ex *om. K*; *et ex P_2 *C* (*pc.*) *Ca S* δ ε *T ma* | quo] iam *add. S* (*pc.*) *lo ma* | vocare *M* **27** demissio e_1; dimissa O_9 | si P_2 *S* (*pc.*) ista] iusta *M* α O_9 | residui ε **28** tua *om. D* (*ac.*) S P_{15} | quae] qui S P_{15} **29** aqua *om.* P_2 S P_{15} **31** illo *om.* α; illi e_1 | videri *M* **32** vivet *S*

adtende impium morientem et purga te a peccatis: ita lavabis quodammodo manus tuas in sanguine peccatoris.

MANUS SUAS LAVABIT IN SANGUINE PECCATORIS, **(22.) ET DICET HOMO: ERGO EST FRUCTUS IUSTO.** Ecce antequam veniat quod promittitur, antequam detur vita aeterna, antequam impii proiciantur in ignem aeternum, hic in hac vita est fructus iusto. Qui fructus? *Spe gaudentes, in tribulatione patientes.* Qui fructus iusto? *Gloriamur in tribulationibus scientes quia tribulatio patientiam operatur, patientia probationem, probatio spem, spes autem non confundit, quia caritas dei diffusa est in cordibus nostris per spiritum sanctum qui datus est nobis.* Gaudet ebriosus, et non gaudet iustus? In caritate est fructus iusto. Miser ille etiam cum se inebriat, beatus iste etiam cum esurit et sitit. Illum ingurgitat vinolentia, istum spes pascit. Videat ergo illius poenam, suum gaudium, et cogitet deum: qui tale gaudium modo dedit de fide, *v. 12*

22,5 Rom. 12,12 **6–9** Rom. 5,3–5 **13 sq.** fide ... spe ... caritate] *cf.* 1 Cor. 13,13

e$_1$ (*adest usque ad* 34 peccatoris (*huc tr.* 17,10 futura – habet; 18,9 nam – 10 peccatum; 11 ultima – 22 morte); 22,1 et – 5 gaudentes (*v. app. crit.*); 5 qui^2 – 6 tribulationibus (*v. app. crit.*); 9 gaudet – 11 sitit; 13 qui *sqq.*) *M* α: *F F*$_4$ *s*$_3$ *deest* *P*$_2$ *O*$_9$ β: *D F*$_3$ *P*$_{26}$ γ: *K C Ca* *S P*$_{15}$ δ: *A G* ε: *N Bn*$_1$ ζ: *T Rm*$_{12}$ *S* (*pc.*) *am lo ma mi cc*

33 lavas *O*$_9$ β *S* (*pc.*); lavis *P*$_2$ **34** sanguinem *S* **35** manus] ergo *add. lo ma* | lavavit *P*$_2$ | lavabit ... peccatoris *om. M P*$_{26}$ *G*; *del. S* **22,2** dicit *e*$_1$ *P*$_2$ ergo] *cf.* Ψ_α, *l.* 24. 33; si ergo α δ ε ζ *ma* (*iuxta Vulg.*; *LXX* εἰ ἄρα) **3** detur] videatur α | vitae *C* (*ac.*) **4** hic] hac *P*$_{15}$ **5** gaudentes] et cetera *add. e*$_1$ qui^2 *om. S P*$_{15}$ **6** tribulationibus] et cetera *add. e*$_1$ | quia] quod α (*iuxta Vulg.*) **7** patientia] autem *add. S P*$_{15}$ δ ε ζ *ma* (*iuxta Vulg.*) | probatio] vero *add. P*$_{15}$ δ ε ζ *ma* (*iuxta Vulg.*) | autem *om. O*$_9$ *Ca*; confundet α *S* **9** est] es *O*$_9$ **10** veritate β | etiam ille *tr. C Ca* δ | etiam *om. S P*$_{15}$ | cum] dum *G*; sum *A* **11** etiam iste *tr. C Ca* | esurierit ε **12** iustum *N* **13** deum cogitet *P*$_2$ ε ζ | talem *K S A* (*ac.*); tibi te *P*$_2$ | dedit *om. P*$_{15}$

de spe, de caritate, de veritate scripturarum suarum, quale praeparat in finem! In via sic pascit, in patria quomodo saginabit! ET DICET HOMO: ERGO EST FRUCTUS IUSTO. Credant qui vident, videant et intellegant. LAETABITUR IUSTUS, CUM VIDERIT VINDICTAM; si autem non habet oculos unde videat vindictam, contristabitur nec corrigetur ex illa. Si autem videt illam, videt quid intersit inter contenebratum oculum cordis et oculum illuminatum cordis, inter refrigerium castitatis et flammam libidinis, inter securitatem spei et timorem facinoris, cum viderit hoc, discernat se, lavet manus suas in sanguine ipsius, proficiat ex comparatione et dicat: ERGO EST FRUCTUS IUSTO, **ERGO EST DEUS IUDICANS EOS IN TERRA**, nondum in illa vita, nondum in igne aeterno, nondum apud inferos, sed hic IN TERRA. Ecce dives ille adhuc induitur purpura et bysso et adhuc epulatur quotidie splendide. cc 729
Nondum produxit spinas rhamnus, nondum dicit: *Crucior in hac* mi 692

26sq. *cf.* Luc. 16,19 **28sq.** Luc. 16,24

e_1 (*adest usque ad* 16 iusto; 23 lavet *sqq.*) *M* α: $F F_4$ s_3 *deest* P_2 O_9 β: $D F_3 P_{26}$ γ: $K C Ca$ $S P_{15}$ δ: $A G$ ε: $N Bn_1$ ζ: $T Rm_{12} S$ (*pc.*) *am lo ma mi cc*

14 quale] qui se P_2 | *praeparabit β **15** *fine *M* O_9 β; fide P_2; qui **add.* e_1 O_9 (*pc.*) β *S* (*sl.*) | via] si *add.* P_{15} | saginavit P_2 sanabit *S G* **16** dicit e_1 P_2 | si ergo *am lo ma* (*cf. l.* 2) | qui] quia α **17** videant] et *praem. lo ma* | et *om. M* α P_2 O_9 *K C* (*ac.*) *S* P_{15} δ | laetabitur] enim *add.* P_2 O_9 β *S* P_{15} δ (iustus enim *tr. ac. A*) ε | iustos *C* (*ac.*) | videret *K* | vindicta *M* (*pc.*) **19** nec] ne *G* corrigeretur P_2 δ; corrigitur *S* | autem] enim ζ | videt[1]] videat β | illam] illum P_2 | videt[2]] vide *G* **20** tenebratum α | cordis] corporis *lo* **22** timoris O_9 **23** se] et *add. am lo ma* | lavet ... ipsius] lavet ergo iustus in sanguine peccatoris manus suas e_1 | proficiet e_1 | ex *om.* e_1 **24** est[1] *sl. A* | iusto *om.* ε; iustus *C* (*ac.*) | est[2] *om.* O_9 **25** ignem aeternum γ (aeterno *K*) δ ε ζ | aeterna O_9 **26** hic in] *in hac e_1 **27** induetur e_1 *K* | et[2] **om.* e_1 P_2 O_9 β *S* P_{15} **28** dicit *ir. S*; dixit γ δ ε

flamma, sed iam est mentis caecitas, iam oculus mentis exstinctus est. Si caecus oculis carnis ad mensam suam quamlibet opimam discumberet, miserum eum diceres; caecus interius panem Christum non videt, et beatus est? Hoc non dicit nisi pariter caecus! ERGO EST FRUCTUS IUSTO, ERGO EST DEUS IUDICANS EOS IN TERRA.

(23.) Si aliquanto prolixiores fuimus, date veniam. Exhortamur vos in nomine Christi, ut haec quae audistis ad fructum cogitetis; quia et praedicare veritatem nihil est, si cor a lingua dissentiat, et audire veritatem nihil prodest, si homo non super petram aedificet. Qui aedificat super petram, ipse est qui audit et facit; qui autem audit et non facit aedificat super arenam, qui nec audit nec facit nihil aedificat. Sed quomodo qui aedificat super arenam ruinam sibi aedificat, sic ille qui nihil aedificat veniente fluvio sine domo rapitur. Non est quod facere nisi et aedificare et super petram aedificare, id est et audire et facere. Nec aliquis

23,5–9 *cf.* Matth. 7,24–27

e$_1$ (*adest usque ad* 30 est; 33 ergo – 34 terra) *M* α: *F F*$_4$ *s*$_3$ *deest* *P*$_2$ *O*$_9$ β: *D F*$_3$ *P*$_{26}$ γ: *K C Ca* *S P*$_{15}$ δ: *A G* ε: *N Bn*$_1$ ζ: *T Rm*$_{12}$ *S* (*pc.*) *am lo ma mi cc*

29 sed *om.* *P*$_2$ | caecitas mentis *tr.* β | oculis *M C* (*ac.*) **30** oculus *F*$_3$ *S P*$_{15}$ (-os *ac.*) *A* (*ac.*) | suam] tuam *O*$_9$ *P*$_{26}$ | optimam *P*$_2$ *C Ca P*$_{15}$ δ ε ζ **31** eum *om.* *S P*$_{15}$ **33** deus *om.* *P*$_{15}$ **23,1** aliquanto] aliquando *M* α *O*$_9$ *C* (*ac.*) *Ca* δ ε; aliquantum ζ | et hortamur *M* α; et exhortamur *C* (*ac.*) **2** haec] et *K* (*ir.*) | quae *sl. C*; qui *P*$_{15}$ | auditis *M F S P*$_{15}$ **5** aedificat α | qui[1]] autem *add.* β; quia *O*$_9$; qua *C* (*ac.*) **8** nihil aedificat β; non aedificat super petram *cett. ma* **9** non ... facere] *de infinitivo pronomen relativum sequente cf. serm. 302,5*; *Hofmann-Szantyr, Lateinische Grammatik 539*; *ThlL VI 2438,52sqq.* (*s. v.* habeo) | quod] debeamus *add.* *Rm*$_{12}$; qui *Bn*$_1$; quid *O*$_9$ | et[1] *om.* *M F P*$_2$ *S P*$_{15}$; *sl. G* | et[2] *om.* *P*$_2$ | et[2] ... aedificare *om.* α **10** et[1] *om.* *F P*$_2$ *C Ca* | nec] ne *M* α *O*$_9$ *S P*$_{15}$ | aliquis β (*cf. serm. Caillau 2,6,2* nec aliquis dicat persecutionem non fieri Christianis); alius *cett. ma*

dicat: ‚Utquid procedo ad ecclesiam? Ecce qui quotidie ad ecclesiam procedunt non faciunt quod audiunt!' Faciunt tamen ut audiant: sic possunt facere ut audiant et faciant; tu autem quantum longe es a faciendo, qui tantum fugis ab audiendo! ‚Sed ego' inquit ‚non aedifico super arenam.' Nudum te inventurus est fluvius: numquid ideo te non ablaturus est? numquid ideo pluvia non necabit? numquid venti propterea non abripient? ‚Ergo veniam et audiam.' Sed cum audieris fac! Nam si audieris et non feceris, aedificasti quidem, sed super arenam. Quia ergo sine aedificio constituti nudi sumus, in aedificio autem super arenam posito sub ruina sumus, restat ut super petram aedificemus, et quod audivimus faciamus.

15–17 *cf.* Matth. 7,25. 27

---

e_1 deest M α: $F F_4$ *s_3 deest* P_2 O_9 β: $D F_3 P_{26}$ γ: $K C Ca$ $S P_{15}$ δ: $A G$ ε: $N Bn_1$ ζ: $T Rm_{12} S$ (*pc.*) *am lo ma mi cc*

---

11 quotidie] hodie α | ad ecclesiam[2] *om.* $M O_9 S P_{15}$; *tr. post* procedunt β **12** procedant C (*ac.*) | faciunt[2]] faciant $\delta \varepsilon$ | tamen *eras.* O_9 **13** audiant[1]] audiunt P_{26} | sic] si Ca | et quod audiant S; et quod audiunt P_{15} | autem] enim ζ **15** *inquis β | nudum] numquid α; nondum P_{26} | invicturus α **16** numquid non ideo te *tr.* $P_2 \delta \varepsilon \zeta$ | numquid[2]] non *add.* $G \varepsilon \zeta$ **17** negabit $M K C$ (*ac.*); negavit P_2 | arripient $P_{26} Rm_{12}$ **18** cum *sl.* C; dum *add.* $\delta \varepsilon$ **19** quidem *om.* G | sed *om.* $Ca S P_{15} \delta$ | quia] qui $P_2 \delta Bn_1 \zeta$ **20** constituti nudi] intuti M (non tuti *ac.*) $\alpha O_9 S P_{15}$ | aedificio[2]] aedificatio $M C$ (*ac.*) $S N$ **21** ut *om.* O_9 **22** audimus $P_2 \beta S P_{15} \delta \varepsilon$

IN PSALMUM LVIII

Datierung und Lokalisierung: *Zwei Predigten an zwei aufeinanderfolgenden Tagen (in psalm. 58,1,22,6f.; 2,1,1f., 8,20), wenig vor Enarratio in psalmum 59 in Karthago gehalten (in psalm. 58,1,15,46–50 ~ in psalm. 59,12,2–9; zur Lokalisierung siehe zu Enarratio in psalmum 59). Die üblichen Spätdatierungen der beiden Predigten beruhen auf der interpolierten Nennung des Pelagius in 58,1,19,9 (siehe den Apparat).*

Vgl. AL 2,816; Zarb 96f. 174f.; Rondet, Essais (1970) 180f.; H. Müller, Zur Struktur des patristischen Kommentars. Drei Beispiele aus Augustins Enarrationes in psalmos, in: W. Geerlings - C. Schulze (Hgg.), Der Kommentar in Antike und Mittelalter. Beiträge zu seiner Erforschung, Leiden - Boston - Köln 2002 (Clavis commentariorum antiquitatis et medii aevi 2), 15–31, darin 18–23.

Lesung: *Luc. 12,16–19 (in psalm. 58,1,6,22–27).*

Rekonstruierter Psalmtext Augustins:

V. 12 in inimicis: *Das an allen Stellen schlecht überlieferte* in *könnte schon in Augustins Psalter wie in* Ψ_α *gefehlt haben und erst in der Erklärung ergänzt worden sein (womit es in den direkten Zitaten bzw. nur im Erstzitat wegzulassen wäre).*

V. 12 deduc: *Lesart sonst nicht belegt; also wohl Augustins eigene (spontane?) Verbesserung aus* deduces *der Vorlage (vgl.* Ψ_α*; im Erstzitat zu übernehmen?).*

V. 12f.: Zur Interpunktion vgl. in psalm. 58,2,3. Augustinus ergänzt aus v. 12 ne occideris *ein Prädikat* occides *(2,3,29f.) zu v. 13* delicta oris eorum, sermonem labiorum eorum.

1 *In finem, ne corrumpas ipsi David in tituli inscriptionem, quando misit Saul et custodivit domum, ut eum interficeret.*
2 *Erue me de inimicis meis deus*
et ab insurgentibus super me redime me.
3 *Erue me de operantibus iniquitatem*
et a viris sanguinum salvum me fac.
4 *Quia ecce venati sunt animam meam,*

Textus psalmi: **1** et] ut Ψ_α **2** super] in Ψ_α *Vulg.* | redime] libera Ψ_α *Vulg.* **3** a *1,5,1. 20sq. 26sq.*; de Ψ_α *Vulg.* (*v. app. ad 1,5,1*)

irruerunt super me fortes.
5 *Neque iniquitas mea neque peccatum meum, domine.*
Sine iniquitate cucurri et dirigebam.
6 *Exsurge in occursum mihi et vide,*
et tu domine deus virtutum, deus Israel,
intende ad visitandum omnes gentes,
non miserearis omnium qui operantur iniquitatem.
7 *Convertentur ad vesperam*
et famem patientur ut canes
et circumibunt civitatem.
8 *Ecce ipsi loquentur in ore suo,*
et gladius in labiis eorum:
Quoniam quis audivit?
9 *Et tu domine deridebis eos,*
pro nihilo habebis omnes gentes.
10 *Fortitudinem meam ad te custodiam,*
quia deus susceptor meus es.
11 *Deus meus, misericordia eius praeveniet me.*
12 *Deus meus demonstravit mihi in inimicis meis.*
Ne occideris eos, ne quando obliviscantur legis tuae –
disperge eos in virtute tua
et deduc eos, protector meus (**13**) *domine –*
delicta oris eorum, sermonem labiorum eorum.
Et comprehendantur in superbia sua,
et ex maledicto et mendacio adnuntiabuntur
14 *consummationes in ira consummationis, et non erunt.*
Et scient quia deus dominabitur Iacob et finium terrae.
15 *Convertentur ad vesperam*
et famem patientur ut canes

---

5 sine iniquitate] si iniquitatem Ψ_α | dirigebam Ψ_α; *LXX* κατεύθυνα; dirigebar *Vulg.*; *v. app. ad 1,8,9. 12*; *9,3. 28*; *10,28* **6** iniquitatem] diapsalma *add.* Ψ_α **7** et^2 *om.* Ψ_α **12** in^1 *1,20,2. 3. 13. 17*; *21,34. 36*; *2,2,39*; *cf. 1,20,11. 21,36* in ramis; *LXX* ἐν τοῖς ἐχθροῖς μου; **om.* Ψ_α (*v. app. ad 1,20,2. 3. 13. 17*; *21,34. 36*; *2,2,39*) | deduc *1,22,10*; *2,2,50*; *3,20. 26*; *LXX* κατάγαγε; *deduces Ψ_α (*v. app. ad 1,22,10*; *2,2,50*; *3,26*) **13** sermonem] verba Ψ_α | eorum^2] ipsorum Ψ_α *Vulg.* (*v. app. ad 1,22,12*; *2,3,2. 3. 6. 29*) | comprehendantur] *LXX* συλλημφθήτωσαν; comprehendentur Ψ_α (*v. app. ad 1,22,12*; *2,4,1. 2. 16*; *5,57*; *6,17*; *8,13*)

et circumibunt civitatem.
16 *Dispergentur ut edant,*
Si autem non satiabuntur, et murmurabunt.
17 *Ego autem cantabo potentiam tuam*
et exsultabo mane misericordiam tuam,
quia factus es susceptor meus
et refugium meum in die tribulationis meae.
18 *Adiutor meus, tibi psallam,*
quia deus susceptor meus es,
deus meus misericordia mea.

---

16 dispergentur] ipsi *praem.* Ψ_α *Vulg.* (*LXX* αὐτοί); *v. app. ad 9,1* | si] ipsi Ψ_α **17** tuam[2]] suam Ψ_α

SERMO PRIMUS

(1.) Sicut solet scriptura psalmorum mysteria in titulis cc 729
ponere et frontem psalmi sublimitate sacramenti decorare, ut mi 692
sciamus qui intraturi sumus, cum tamquam super postem quid
intus agatur legerimus, vel cuius domus sit vel quinam sit illius
praedii possessor, ita et in hoc psalmo scriptus est titulus de 5
v. 1 titulo. Habet enim: **IN FINEM, NE CORRUMPAS IPSI DAVID IN TITULI INSCRIPTIONEM**: hoc est quod dixi ‚titulus de titulo'.
Quaenam enim sit tituli huius inscriptio quam corrumpi vetat,
evangelium nobis indicat. Nam cum dominus crucifigeretur, cc 730
titulus inscriptus est a Pilato et positus *Rex Iudaeorum*, tribus 10
linguis Hebraea Graeca et Latina, quae linguae toto orbe maxime
excellunt. Igitur si rex Iudaeorum crucifixus est et Iudaei regem
suum crucifixerunt, crucifigendo eum etiam regem gentium
fecerunt magis quam occiderunt; et quidem quantum in illis fuit
perdiderunt Christum, sed sibi, non nobis: et mortuus est ille pro mi 693

1,10 sq. *cf.* Ioh. 19,19sq.

---

e_1 (*excerpta; adest* 1,1 solet – 7 inscriptionem, *v. app. crit.*) *M* α: *F* F_4 P_2 O_9 β: *D* F_3 P_{26} γ: *K C Ca* S P_{15} δ: *A G* ε: *N* Bn_1 ζ: *T* Rm_{12} *S* (*pc.*) *am lo ma mi cc*

1,1 mysterium e_1; historiam *S* (*pc.*); storia P_2 **2** *praeponere e_1 | sublimitatem *S* δ (*ac. A*) **3** qui] quid O_9 **4** quisnam *lo ma*; qui mansit δ (quidnam *ac. A*) **5** et] ut P_{15} | inscriptus e_1; scriptum P_2 **6** habent *N* | fine *M* O_9 **7** inscriptionem] *cf.* Ψ_α; *LXX* εἰς στηλογραφίαν; *in psalm. 55,1,7*; inscriptione β; hoc quidnam sit iam novimus *add.* e_1 | dixit *M K S* P_{15}; dixisti P_2 **8** quinam *S* | enim *om. Ca* | sit enim *tr. A* (*ac.*) **9** dicat P_2 *S* (*pc.*) | crucifigetur P_2 **10** inscriptus] *cf. in psalm. 55,2,5*; *56,3,34*; scriptus O_9 β **11** et] *cf. in psalm. 55,2,5* Hebraice Graece et Latine; **om.* P_2 ε *T* (*cf. in psalm. 57,3, 37sq.* Hebraica Graeca Latina) | quae] qui *S* (*pc.*) *A* | excellunt maxime *tr. A* (*ac.*) **12** igitur] ideo *S* δ **14** fecerunt] interfecerunt O_9 | quam] *fortasse addendum* ⟨suum⟩; *cf. l.* 13 | et quidem] ecquidem δ; equidem *M* γ ε | fuit] fiunt P_2 **15** mortuos *C* (*ac.*) | ille *om. C S*

nobis et sanguine suo redemit nos; et non est corruptus titulus, quia ille rex est non solum gentium, sed etiam ipsorum Iudaeorum. Quid enim? quia contradixerunt, ideo regis sui dominationem evertere potuerunt? Rex est et supra illos. Nam ille rex virgam ferream gerit, qua et regit et frangit. *Ego* inquit *constitutus sum rex ab eo super Sion montem sanctum eius, praedicans praeceptum domini. Dominus dixit ad me: ‚Filius meus es tu, ego hodie genui te. Postula a me, et dabo tibi gentes hereditatem tuam et possessionem tuam terminos terrae. Reges eos in virga ferrea, et tamquam vas figuli conteres eos.*' Quos regit? quos conterit? Regit oboedientes, conterit resistentes. Ergo NE CORRUMPAS optime et prophetice, quandoquidem et illi Iudaei suggesserunt tunc Pilato et dixerunt: *Noli scribere ‚Rex Iudaeorum', sed scribe quia ipse se dixit regem Iudaeorum*; ‚nam iste titulus' inquiunt ‚confirmavit illum regem nobis.' Et Pilatus: *Quod scripsi scripsi*: et impletum est NE CORRUMPAS. **(2.)** Nec iste solus psalmus habet huiusmodi inscriptionem, ut titulus non corrumpatur: aliquot psalmi sic praenotati sunt; sed tamen in omnibus passio domini praenuntiatur. Ergo et hic intellegamus domini passionem, et loquatur

20–25 Ps. 2,6–9 **28–30** Ioh. 19,21sq. **2,1–3** *cf.* Ps. 56,1. 57,1. 58,1. 74,1

e$_1$ *deest* *M* α: *F F*$_4$ *P*$_2$ *O*$_9$ β: *D F*$_3$ *P*$_{26}$ γ: *K C Ca* *S P*$_{15}$ δ: *A G* ε: *N Bn*$_1$ ζ: *T Rm*$_{12}$ *S* (*pc.*) *am lo ma mi cc*

16 et^2] modo *add.* *P*$_2$ δ ε ζ *ma* **18** enim] ergo *O*$_9$ β | ideo] numquid α | regi *M F C* (*ac.*) **19** putaverunt *P*$_2$ | et *om.* *O*$_9$ | super *K* **20** qua] quae *P*$_2$ *S P*$_{15}$ δ (*pc. A*); quia *F* | et^1 *om.* *F*$_4$ *S P*$_{15}$ δ ε ζ **24** et *om.* *F*$_3$ *A* (*ac.*) **25** conteres] *cf. in psalm. 2,8,2 ed. Weidmann*; confringes α *F*$_3$ (*iuxta Vulg.*) | regit^1] reget *ma* | conterit] conteret *ma* | regit^2] reget *C Ca* (*pc.*) *ma* **26** conteret *K ma* | et] est *P*$_{15}$ **27** Iudaei illi *tr.* *O*$_9$ β **28** rex] regem *M* | se *om.* *M C* (*ac.*) *Ca* | dixit se *tr.* δ (*pc. A*); dixit se esse α; *lnp.* *P*$_2$ **29** nam] et *add.* *M P*$_2$ *S* (*sl.*) *A* (*ac.*) *N* | confirmabit *M* (*pc.*) *D* | illum nobis regem *tr.* *M G*; nobis illum regem *tr.* α **2,2** non] ne δ | aliqui *P*$_2$ *C* (*pc.*) *Ca S P*$_{15}$ δ ε ζ; aliquo *M* (*pc.*) sic] sicut *A* (*ac.*) **4** et^1 *om.* *S P*$_{15}$ δ (*del. A*) | passionem domini *tr.* *P*$_2$ ε ζ

nobis Christus caput et corpus. Sic semper aut prope semper audiamus voces Christi de psalmo, ut non solum intueamur caput illud unum mediatorem dei et hominum, hominem Christum Iesum, qui etiam secundum divinitatem in principio verbum, deus apud deum, quod *verbum caro factum est et habitavit in nobis*, caro ex semine Abraham, ex semine David de virgine Maria; non ergo illum solum qui est caput nostrum cogitemus quando audimus Christum loqui, sed cogitemus Christum caput et corpus, totum integrum quendam virum. Nobis enim dicitur *Vos autem estis corpus Christi et membra* ab apostolo Paulo, et de illo dicitur ab eodem apostolo quia est caput ecclesiae. Si ergo ille caput, nos corpus, totus Christus caput et corpus. Aliquando enim invenis verba quae non congruant capiti, et nisi ea coaptaveris corpori nutabit intellectus tuus. Rursus invenis verba quae non apta sint corpori, et Christus tamen loquitur. Ibi non timendum est ne erret quisque: cito enim pergit ut capiti aptet quod videt corpori non convenire. Ipse denique in cruce pendens ex cc 731

7 sq. *cf.* 1 Tim. 2,5 **8 sq.** *cf.* Ioh. 1,1; *cf.* 1,3 **9 sq.** Ioh. 1,14 **10** *cf.* Matth. 1,1 | ex semine David] *cf.* Rom. 1,3 **14** 1 Cor. 12,27 **14 sq.** *cf.* Eph. 1,22. 5,23. Col. 1,18

e$_1$ *deest* *M* *α*: *F F*$_4$ *P*$_2$ *O*$_9$ *β*: *D F*$_3$ *P*$_{26}$ *γ*: *K C Ca* *S P*$_{15}$ *δ*: *A G* *ε*: *N Bn*$_1$ *ζ*: *T Rm*$_{12}$ *S* (*pc.*) *am lo ma mi cc*

5 aut prope semper *om.* *O*$_9$ **7** hominem *M C* (*ac.*) | Iesum Christum *tr.* *O*$_9$ *β P*$_{15}$ **8** principio] *erat *add.* *ζ lo ma* (*cf. Ioh. 1,1*) **9** deus] deum *α* | quod] quo *δ ε*; qui *α* **10** David] secundum carnem *add.* *A* (*cf. Rom. 1,3*) | de] e *P*$_2$ (*cf. Symbolum Nicaenum*) | Maria virgine *tr.* *ε ma* (*cf. Symbolum Nicaenum*) **12** audivimus *F P*$_2$ *Ca S δ Bn*$_1$ (*ac.*); audiamus *P*$_{15}$ **14** autem *om.* *α* | membra] ex parte **add.* *O*$_9$ (*cf. serm. 91,7,7; 144,4,5; graec.* ἐκ μέρους) | Paulo *om.* *β* **15** dicatur *O*$_9$ | quia] qui *P*$_2$ *γ* (*pc. C*) *δ ε ζ* **17** congruunt *O*$_9$ *β δ*; conveniant *S* (*pc.*) **18** corporis *O*$_9$ *S* | nutavit *P*$_2$ *K C* (*ac.*) *S P*$_{15}$ **19** sunt *P*$_{15}$ *ζ am lo ma* **20** terret *O*$_9$ | perget *M*; peragit *ζ* **21** ex] a *M O*$_9$ *β S P*$_{15}$

persona corporis locutus est: *Deus meus, deus meus, respice me! Quare me dereliquisti?* Non enim dereliquerat Christum a quo derelictus non est: aut vero sic ad nos venit ut illum desereret, aut sic illum misit ut ab illo discederet? Sed quia homo desertus est a deo, Adam ille peccans, qui cum soleret gaudere ad faciem dei, conscientia peccati deterritus fugit a gaudio suo, et vere dereliquit illum deus quia ipse deseruit deum, ex quo Adam Christus cum carnem accepisset, hoc ex persona ipsius carnis ait, quia *vetus homo noster simul confixus est cruci cum illo.*

(3.) Audiamus ergo quod sequitur: QUANDO MISIT SAUL ET CUSTODIVIT DOMUM, UT EUM INTERFICERET. Hoc non ad crucem domini, sed tamen ad passionem domini pertinet; crucifixus enim Christus et mortuus sepultus est. Erat ergo illa sepultura tamquam domus, ad quam custodiendam misit regnum Iudaeorum, quando custodes adhibiti sunt sepulcro Christi. Est

22sq. Ps. 21,2; *cf.* Matth. 27,46 **26sq.** *cf.* Gen. 3,8 **29sq.** Rom. 6,6 **3,6** *cf.* Matth. 27,66 **6–8** *cf.* 1 Reg. 19,11

e$_1$ (*adest* 3,1 audiamus – 6 Christi) *M* α: *F F*$_4$ *P*$_2$ *O*$_9$ β: *D F*$_3$ *P*$_{26}$ γ: *K C Ca S P*$_{15}$ δ: *A G* ε: *N Bn*$_1$ ζ: *T Rm*$_{12}$ *S* (*pc.*) *am lo ma mi cc*

22 deus meus deus meus] *cf. Matth. 27,46*; *in psalm. 21,2,3*; *LXX* ὁ θεὸς ὁ θεός μου; deus deus meus α *O*$_9$ β *Ca A* (*cf.* Ψ_α *Vulg.*) | respice me] *cf.* Ψ_α; *respice in me α C Ca O*$_9$ (*iuxta quosdam Vulgatae codices*; *cf. in psalm. 21,1,2*); *om. S P*$_{15}$ (*in Vulg. obelo notatum*) **25** dimisit *S P*$_{15}$ | disceret *S T* | derelictus α **26** ad faciem] a facie *A* (*ac.*); a faciem *P*$_2$ **27** peccatis δ (peccato *ac. A*) **28** illum] eum *A* (*ac.*) | deus] dominus β | Christus *sl. O*$_9$; Christum *P*$_2$ **29** carne *Ca* δ *Bn*$_1$ | persona] ipsa *add.* α | quia] tunc *add. lo ma* **30** confixus] *cf. e. g. in psalm. 21,1,1*; *62,2*; crucifixus *M* α *P*$_2$ *O*$_9$ *D Ca S P*$_{15}$ δ ε ζ (*cf. Vulg.*) | cruci *eras. O*$_9$; *om. D* (*cf. Vulg.*) | cum illo cruci *tr. P*$_2$ ε ζ **3,1** quod] quid α **2** domum] *cf.* Ψ_α; *LXX cod. Sinaiticus* τὸν οἶκον; domum eius ζ *ma* (*iuxta Vulg.*; *LXX cod. Vaticanus* τὸν οἶκον αὐτοῦ) **3** crucifixus] est *add.* α *O*$_9$ β *S* (*pc.*) **4** mortuus] et *add. e*$_1$ α *P*$_2$ β *P*$_{15}$ δ ε ζ *ma* **6** adhibiti] apti *P*$_2$

quidem historia in scriptura Regnorum, quando misit Saul ad custodiendam domum, ut interficeret David. Sed quantum inde sumpsit qui psalmum scripsit, tantum debemus discutere cum titulum psalmi tractamus: hoc nobis significare tantum voluit quia missum est ad domum ut custodiretur et ille interficeretur. Quomodo ergo ad hoc custodita est domus - si David figurabat Christum - ut Christus interficeretur, quando in sepultura Christus positus non est nisi in cruce interfectus? Refer hoc ergo ad corpus Christi, quia interficere Christum erat tollere nomen Christi, ne crederetur in Christum, dum mendacium praevaleret custodum, qui corrupti sunt ut dicerent quia cum dormiunt *venerunt discipuli eius et abstulerunt eum*. Hoc est vere Christum velle interficere: nomen resurrectionis eius exstinguere, ut mendacium evangelio praeferretur. Sed quomodo illud non effecit Saul, ut interficeret David, sic nec hoc potuit regnum Iudaeorum efficere, ut plus valeret testimonium custodum dormientium quam apostolorum vigilantium. Quid enim edocti sunt custodes

17 sq. *cf.* Matth. 28,12-15

e$_1$ (*adest* 12 quomodo - 17 custodum; 18 hoc - 21 Iudaeorum) *M* α: *F F*$_4$ *P*$_2$ *O*$_9$ β: *D F*$_3$ *P*$_{26}$ γ: *K C Ca S P*$_{15}$ δ: *A G* ε: *N Bn*$_1$ ζ: *T Rm*$_{12}$ *S* (*pc.*) *am lo ma mi cc*

7 quidam δ (*pc. A*); quaedam *A* (*ac.*) *P*$_2$ ε ζ | in *om. S P*$_{15}$ | Regnorum] *cf. in psalm. 51,1,9*; Regum α | Saul] David *add. O*$_9$ **8** sed et *P*$_2$ δ ε ζ **9** sumit *P*$_{15}$; desumit *S* | discutere debemus *tr.* β **10** psalmi *mg. D*; *exp. S* | hic *G* tantum significare *tr.* β δ | valuit *P*$_{15}$ **11** interficeretur] *signum interrogationis posuit cc* **13** quando] ergo *add. M* **14** refert *e*$_1$ *M* α *O*$_9$ β *Ca* (*pc.*) *P*$_{15}$ ergo *om. M* α *A*; *tr. ante* hoc ζ **15** quia] qui *e*$_1$ **16** in Christum crederetur *tr.* α | praevalere *O*$_9$ **17** dormiunt] *cf. l.* 25; *de tempore cf.* 7,9; dormirent *D* ζ *lo ma* **19** velle] vel *P*$_2$; velut *P*$_{15}$; *exp. S* | ut] et *P*$_2$ *S* (*pc.*) | mendacio *C* (*ac.*) **20** perferetur δ; perferretur *Bn*$_1$; praeferre *S* (*pc.*); praefereretur α efficit *O*$_9$ *Ca S P*$_{15}$ δ ε; effugit *P*$_2$ **21** interficeretur ζ | sic] si *O*$_9$; et *add. P*$_2$ δ ε ζ | hoc nec *tr.* ε *ma*; hoc non *P*$_2$ *Bn*$_1$ ζ; hoc δ **22** valeat *M*

ut dicerent? ‚Damus vobis' inquiunt ‚quantum vultis pecuniae, et dicite quia cum dormitis, *venerunt discipuli eius et abstulerunt eum.*' Ecce quales testes mendacii contra veritatem et resurrectionem Christi inimici eius per Saul figurati produxerunt! Interroga, infidelitas, testes dormientes, respondeant tibi quid actum sit in sepulchro! Qui si dormiebant, unde scierunt? Si vigilabant, fures quare non tenuerunt? cc 732

Dicat ergo quod sequitur: **(4.) ERUE ME DE INIMICIS MEIS DEUS ET AB INSURGENTIBUS SUPER ME REDIME ME.** Factum est hoc in carne Christi, fiat et in nobis. Neque enim cessant inimici nostri – diabolus et angeli eius – insurgere quotidie super nos et illudere velle infirmitati et fragilitati nostrae et deceptionibus suggestionibus temptationibus et quibuscumque laqueis irretire, cum in terra adhuc vivimus. Sed vox nostra vigilet ad deum et clamet in membris Christi sub capite in caelo constituto: ERUE ME DE INIMICIS MEIS DEUS ET AB INSURGENTIBUS SUPER ME REDIME ME, **(5.) ERUE ME DE OPERANTIBUS INIQUITATEM ET A** *v. 2* *v. 3*

4,4 *cf.* Matth. 25,41 **7** *cf.* Ps. 62,2

e_1 (*adest* 31 dicat – 4,4 nos; 7 sed *sqq.*) *M* α: *F* F_4 P_2 O_9 β: *D* F_3 P_{26} γ: *K C Ca* *S* P_{15} δ: *A G* ε: *N* Bn_1 ζ: *T* Rm_{12} *S* (*pc.*) *am lo ma mi cc*

24 ut] hoc *add.* P_{15} **25** dormitis *M* O_9 *K C* (*ac.*) *S*; *cf. l.* 17; dormistis β *C* (*pc.*) *Ca* δ (*ir. A*) ε *T*; dormiretis α P_2 Rm_{12} *ma* **28** infidelitatis P_{15} ζ *am lo* sibi *K C* (*ac.*) | actus *S* **29** si *om.* P_2 **31** dicant O_9 | ergo] psalmus iste *add.* e_1 | quod] quid P_2 **4,1** erue] *cf.* Ψ_α; eripe α (*iuxta Vulg.*) | de] ab O_9 **2** deus] *cf. epist. 130,12*, Ψ_α; *LXX cod. Sinaiticus* ὁ θεός; deus meus α P_2 β *Ca* δ ε ζ *ma* (*iuxta Vulg. Alcuini, LXX cod. Vaticanus* ὁ θεός μου) | surgentibus *G* | super] *cf. epist. 130,12*; in α P_{15} (*cf.* Ψ_α *Vulg.*) **3** fiet *N*; fit *ma* **4** quotidie insurgere *tr.* δ | super nos quotidie *tr.* γ *ma* **5** infirmati *D C* (*ac.*) *Ca* (*ac.*) | et[2] *om. lo ma*; *eras. S* **6** et *om.* ε | irretire] inridere P_2 **8** membris] verbis O_9 | constituti *S* (*pc.*) **9** deus] *cf. l.* 2; *om.* e_1 O_9; deus meus *F* P_2 β *S* (*ac.*) δ ε *T* Rm_{12}; meus *Ca S* (*pc.*) | surgentibus *G* **5,1** a P_2 δ ε ζ; *cf. ll.* 21. 26sq.; *Vulg. iuxta Hebr.*; de e_1 *M* α O_9 β γ *S* P_{15} *ma* (*cf.* Ψ_α *Vulg.*)

VIRIS SANGUINUM SALVUM ME FAC. Erant illi quidem viri sanguinum, qui iustum occiderunt in quo nullam culpam inveneruntt, erant illi viri sanguinum, qui cum vellet alienigena lotis manibus dimittere Christum, clamaverunt: *Crucifige crucifige,* erant viri sanguinum, quibus cum iam obiceretur crimen sanguinis Christi, responderunt propinantes posteris suis: *Sanguis eius super nos et super filios nostros!* Sed nec in eius corpus exsurgere viri sanguinum cessaverunt. Nam et post resurrectionem adscensionemque Christi persecutionem passa est ecclesia, et illa quidem primo quae effloruit de gente Iudaeorum, de qua et apostoli nostri fuerunt. Ibi primo Stephanus lapidatus est et quod vocabatur accepit. Stephanus enim ‚corona' dicitur: humiliter lapidatus, sed sublimiter coronatus. Deinde in gentibus exsurrexerunt regna gentium, antequam in eis impleretur quod praedictum erat: *Adorabunt eum omnes reges terrae, omnes gentes servient illi,* et mi 695

3 sq. *cf.* Matth. 26,60 **4 sq.** *cf.* Luc. 23,20; Ioh. 19,12 **4 sq.** lotis manibus] *cf.* Matth. 27,24 **5** Ioh. 19,6 **7 sq.** Matth. 27,25 **12** *cf.* Act. 7,58 **16** Ps. 71,11

e$_1$ (*adest usque ad* 5 crucifige^2; 7 sanguis – 10 ecclesia) *M* α: *F F*$_4$ *P*$_2$ *O*$_9$ β: *D F*$_3$ *P*$_{26}$ γ: *K C Ca S P*$_{15}$ δ: *A G* ε: *N Bn*$_1$ ζ: *T Rm*$_{12}$ *S* (*pc.*) *am lo ma mi cc*

2 viri *M K C* | salvum me fac] *cf.* Ψ_α; salva me α (*iuxta Vulg.*) **4** qui] quia β *P*$_{15}$ δ ε *T ma* | alienigenae ε **6** erant] enim *add.* α *C Ca A* (*ac.*) ε | iam *om. F*$_3$ *S P*$_{15}$ δ **7** Christi *om. S P*$_{15}$ | suis] eius *A* (*ac.*); suis et *e*$_1$ | eius] huius *O*$_9$ **8** corpore *O*$_9$ *A* (*ac.*) | exsurgere ... sanguinum *om. e*$_1$ | viri sanguinum exsurgere cessaverunt *tr.* δ; exsurgere cessaverunt viri sanguinum *tr.* α **9** post] eius *add. P*$_{15}$ | et adscensionem *O*$_9$ β **10** persecutiones *S* (*pc.*) *lo ma* | in illa *P*$_2$ **11** primum *O*$_9$ β | primo quae] primoque *P*$_2$ *S* (*pc.*) δ effloruit] *cf. in psalm. 134,7,8*; et floruit *P*$_2$; floruit *S* (*pc.*) **12** primus *K* vocatur *P*$_2$ δ ε ζ **13** accepit] cepit *S P*$_{15}$ | enim] autem *O*$_9$ β | lapidatur *P*$_2$ **14** coronatur *S* (*pc.*) | deinde] vere *add.* ε ζ | gentibus] vere *add.* δ | surrexerunt *P*$_2$ *S* (*pc.*) **15** praedicatum *O*$_9$; dictum *A* (*ac.*) **16** reges] gentes *P*$_2$ *D* (*ac.*) | serviunt *P*$_2$ *K* | illi] *cf.* Ψ_κ; ei *G am lo ma* (*cf.* Ψ_α *Vulg.*) | et fremuit] effremuit *M* α

fremuit impetus regni illius adversus testes Christi. Effusus est magnus et multus martyrum sanguis; quo effuso tamquam seminata seges ecclesiae fertilius pullulavit et totum mundum – sicut nunc conspicimus – occupavit. Ab his ergo viris sanguinum eruitur Christus, non solum caput, sed etiam corpus. A viris sanguinum eruitur Christus et eis qui fuerunt et eis qui sunt et eis qui futuri sunt, eruitur Christus et qui praecessit et qui est et qui venturus est. Christus enim est totum corpus Christi, et quicumque nunc Christiani boni et qui ante nos et qui post nos futuri sunt: totus Christus eruitur a viris sanguinum, nec vacat haec vox: ET A VIRIS SANGUINUM SALVUM ME FAC, **(6.) QUIA ECCE** *v. 4*
cc 733 **VENATI SUNT ANIMAM MEAM**. Potuerunt tenere, potuerunt occidere, VENATI SUNT ANIMAM MEAM. ‚Sed ubi est *Dirupisti vincula mea*? ubi est *Muscipula comminuta est, et nos eruti sumus*? ubi est quod benedicimus deum, *qui non dedit nos in venationem dentibus eorum*?‘ Illi quidem venati sunt; sed in manibus venantium non dimittit *qui custodit Israel.*

6,3sq. Ps. 115,16 **4** Ps. 123,7 **5sq.** Ps. 123,6 **7** Ps. 120,4

---

e_1 (*adest* 20 ab – 21 corpus; 6,1 quia – 6 eorum) *M* α: *F* F_4 P_2 O_9 β: *D* F_3 P_{26} γ: *K C Ca* *S* P_{15} δ: *A G* ε: *N* Bn_1 ζ: *T* Rm_{12} *S* (*pc.*) *am lo ma mi cc*

---

17 regni illius] illorum β | effusus] et *praem.* O_9 β | est *om.* α P_2 γ *S* P_{15} δ ε **18** multus et magnus δ | multum P_2 | quo] quae P_{15} | effusio *S* P_{15} *A N*; effusa Bn_1 | seminatus *S* **20** suspicimus *S*; suscipimus P_{15} | sanguinum *om.* e_1 **21** eruetur e_1 | non ... Christus *om.* O_9 *G* **22** et[1] *om. M* O_9 | eis[1]] in eis *M* O_9 ζ | et[2] ... sunt *om.* α | eis[2]] in eis *M* O_9 | eis[3]] in eis *M* O_9; eos P_2 δ ε; ab his *S* (*pc.*) **23** qui[4] *om. C Ca* ε *T*; *eras.* P_2 **24** venturus] futurus *M* α O_9 β *S* P_{15} **25** boni *om.* α **26** totum P_2 **27** et *om.* δ Bn_1; et ut *C* (ut *sl.*) *Ca* ε salva me α (*cf. l.* 2) **6,2** potuerunt[1] ... meam *om.* O_9 **3** venati ... meam *om.* e_1 | meam *om.* *S* δ (*eras. A*) **4** mea] meam P_2; sed *add.* e_1 | est[1]] et *S* P_{15} est[2] *om. G*; sunt P_2 **5** venatione P_2 *S* P_{15} δ ε *T*; captione e_1 (*cf. Vulg.* captionem)

QUIA ECCE VENATI SUNT ANIMAM MEAM, **IRRUERUNT SUPER ME FORTES.** Non utcumque transeundum est ab his fortibus, diligenter insinuandum est qui sint fortes. Insurgentes fortes super quos nisi super infirmos, super invalidos, super non fortes? Et laudantur tamen infirmi et damnantur fortes, si intellegantur qui sint fortes. Primo ipsum diabolum dominus fortem dixit: *Nemo* inquit *potest intrare in domum fortis et vasa eius eripere, nisi prius adligaverit fortem.* Adligavit ergo fortem vinculis dominationis suae, et vasa eius adripuit ac vasa sua fecit. Erant enim omnes iniqui vasa diaboli, qui credentes facti sunt vasa Christi, quibus apostolus dicit: *Fuistis enim aliquando tenebrae, nunc autem lux in domino*, qui notas facit divitias suas *in vasa misericordiae.* Possunt ergo isti fortes intellegi. Sed sunt et in hominibus quidam fortes reprehensibili et damnabili fortitudine,

14sq. Matth. 12,29 **18sq.** Eph. 5,8 **19sq.** *cf.* Rom. 9,23

e_1 (*adest* 8 quia - 9 fortes; 10 insinuandum - 14 dixit; 15 hunc allegavit (*v. app. crit.*) - 18 Christi; 20 possunt *sqq.*) *M* α: *F* F_4 P_2 O_9 β: *D* F_3 P_{26} γ: *K C Ca* $S P_{15}$ δ: *A G* ε: *N* Bn_1 ζ: *T* Rm_{12} *S* (*pc.*) *am lo ma mi cc*

9 super] *cf.* Ψ_α; in e_1 (*iuxta Vulg.*) **10** sunt *M* P_2 *S* (*pc.*) | fortes ... fortes *distinxi*; fortes insurgentes. Fortes *cc* **11** fortes *om.* P_2 *T* | infirmos] nisi *add.* e_1 | non validos P_{15} | super non fortes *om.* e_1 | non] nos P_2 **12** fortes[2] ... primo *distinxi*; fortes. Si ... fortes, primo *cc* | si ... fortes *om.* e_1 | intellegantur] *tamen *add.* P_{15} **13** *sunt P_2 *S* P_{15} δ ε ζ *ma* | primum O_9 β *S* P_{15} **14** introire *S* P_{15} (*cf. civ.* 20,7) **15** diripere α P_{15} (*iuxta Vulg.*) | adligavit ergo fortem] hunc allegavit fortem e_1 | ergo] autem *M*; enim α | fortem ergo *tr.* ζ **16** abripuit e_1 *M* P_2 *K S* P_{15} ε; *fort. scribendum* *eripuit, *cf. l.* 15 **17** enim *om.* O_9 *S* P_{15} δ | iniqui] et *add.* α | facta α *C* (*ac.*) δ *N* **18** fuisti P_2 *Ca* Bn_1 enim *om.* α **19** fecit α *Ca* (*pc.*) | divitias] vias α (*cf. e. g. Ps. 15,10*) **20** possint *K C* (*ac.*); potuerunt P_2 *S* (*pc.*) | possunt ... intellegi] *numerum singularem exspectaris* | et *om.* α *ma* **21** hominibus] omnibus P_2 O_9 | fortitudini *K C* (*ac.*); fortitudinem P_2

qui praesumunt quidem, sed de temporali felicitate. Non vobis videtur fuisse fortis dives iste qui nunc ex evangelio recitatus est quoniam *successit ei regio* in opulentia fructuum? Perturbatus consilium reconditionis invenit, ut destructis veteribus apothecis novas construeret ampliores eisque completis animae suae dicere: *Habes multa bona, anima: epulare iucundare satiare!* Qualem fortem vides! *Ecce homo qui non posuit deum adiutorem suum, sed speravit in multitudine divitiarum suarum* – vide quam fortis sit: – *et praevaluit* inquit *in vanitate sua.* (7.) Sunt et alii fortes non de divitiis, non de viribus corporis, non de aliqua in tempore praecellenti potentia dignitatis, sed praesumentes de iustitia sua: genus fortium cavendum metuendum aversandum, non imitandum. Praesumentium inquam non de corpore, non de opibus, non de genere, non de honoribus – omnia enim ista quis non videat temporalia fluxa caduca volatica? –, sed praesumentium de iustitia sua. Talis fortitudo impedivit Iudaeos ne per foramen acus intrarent. Cum enim de se praesumunt quod iusti sint et tamquam sani sibi videntur, medicinam recusaverunt et ipsum medicum necaverunt. Tales ergo fortes, non infirmos, non venit

mi 696

24–27 *cf.* Luc. 12,16–19 **28–30** Ps. 51,9 **7,8 sq.** *cf.* Matth. 19,24

e$_1$ (*adest usque ad* 22 felicitate et de iustitia sua; *v. app. crit.*) *M* α: *F F*$_4$ *P*$_2$ *O*$_9$ β: *D F*$_3$ *P*$_{26}$ γ: *K C Ca S P*$_{15}$ δ: *A G* ε: *N Bn*$_1$ ζ: *T Rm*$_{12}$ *S* (*pc.*) *am lo ma mi cc*

22 sed de] se de δ; sede ε; sed et *P*$_2$ | felicitate] et de iustitia sua *add.* *e*$_1$ (*cf.* 7,3) **23** fortis fuisse *tr.* α | fortes *K* | ex *sl. C Ca*; in α **24** in *om.* ζ | opulenta *P*$_{15}$ ζ **25** reconditionis] *hapax legomenon*; recordationis *O*$_9$; conditionis α **27** anima *om.* *O*$_9$ **28** suum] *cf. in psalm. 51,14sq.*; sibi α **29** multitudinem *F*$_4$ *K S* | *videte α | fortes *K* **30** inquit *om.* *P*$_2$ *O*$_9$ β *S P*$_{15}$ δ ε *T* **7,1** sunt] sed α | non *om.* *O*$_9$ | de *om.* *P*$_2$ β ε ζ **2** de^2 *om.* *P*$_2$ β; *exp. S* **4** hoc genus *am lo ma* | metuendum *om.* *F*$_4$ *O*$_9$ β | aversandam *S* **6** honore ζ *am lo ma* **9** intrarent] *cf. in psalm. 51,14,21*; in *sl. G*; transirent ζ (*iuxta Vulg.*) | cum] quod *P*$_2$ | de se] inde *P*$_2$ | sunt *O*$_9$ β ζ **11** negaverunt *M P*$_2$ *K*

vocare qui dixit: *Non est opus sanis medicus, sed male habentibus. Non veni vocare iustos, sed peccatores in paenitentiam.* Isti erant cc 734
fortes qui insultabant discipulis Christi quia magister eorum ad infirmos intrabat et convivabatur cum infirmis. *Quare* inquiunt
magister vester cum peccatoribus et publicanis manducat? O fortes quibus opus medicus non est, fortitudo ista non sanitatis est, sed insaniae. Nam et phreneticis nihil fortius, valentiores sunt sanis; sed quanto maiores vires, tanto mors vicinior. Avertat ergo deus ab imitatione nostra fortes istos! Timendum est enim ne eos
quisque velit imitari. Doctor autem humilitatis particeps nostrae infirmitatis, donans participationem suae divinitatis, ad hoc descendens ut viam doceret et via fieret, maxime suam humilitatem nobis commendare dignatus est; et ideo a servo baptizari non dedignatus est, ut nos doceret confiteri peccata nostra et infirmari
ut fortes simus, habere potius apostoli vocem dicentis: *Quando infirmor, tunc potens sum*: quomodo ergo noluit esse fortis! Isti

12sq. Matth. 9,12sq. **15sq.** Matth. 9,11 **22** *cf.* Ioh. 1,12 **23** *cf.* Ioh. 14,6 **24sq.** *cf.* Matth. 3,13–15 **26sq.** 2 Cor. 12,10

e$_1$ *deest* *M* α: *F F*$_4$ *P*$_2$ *O*$_9$ β: *D F*$_3$ *P*$_{26}$ γ: *K C Ca* *S P*$_{15}$ δ: *A G* ε: *N Bn*$_1$ ζ: *T Rm*$_{12}$ *S* (*pc.*) *am lo ma mi cc*

12 non *om.* *P*$_{15}$ | non ... habentibus *mg.* *S* | opus est *tr.* *P*$_2$ *S* δ ε ζ **13** iustus *C* (*ac.*) | paenitentia δ | isti] ergo *add.* β | sunt *G* **14** discipulos α **15** convivatur *S* **16** vester *om.* *P*$_{15}$; noster *F*$_3$ | publicanis et peccatoribus *tr.* *am lo ma* | forte *P*$_2$ **17** medicus opus *tr.* *P*$_{26}$ ε ζ *ma* | medicus non est opus *tr.* *P*$_2$ **18** insaniae] est *add.* *P*$_2$ | phrenetici *C* (*pc.*) *Ca* δ ε | fortius] est et *add.* β **19** quantum *M* | viris *K* **21** unusquisque *P*$_2$ ε ζ | imitare *P*$_2$ *C* (*ac.*) δ ε autem] enim ζ **22** infirmitatis] humilitatis *K C* (*ac.*); fragilitatis α; nostrae *add.* *Ca* **23** et *om.* *O*$_9$ β | viam *C* (*ac.*) | maximam *O*$_9$ **24** est ... est *mg.* *C* **25** nos *om.* α | confiteri ... et *om.* *S P*$_{15}$ | infirmare *P*$_2$ δ ε; confirmari *S* **26** dicentes *K C* (*ac.*) **27** potens *iuxta Vulg.*; *cf. in psalm. 57,16,34*; *fortasse legendum* *fortis (*cf.* 2,5,40) | quomodo] *de exclamatione incipiente a* quomodo *cf. in psalm. 53,3,18* | fortes *C* (*ac.*) *A* (*ac.*)

autem qui fortes esse voluerunt, id est qui de sua virtute praesumere voluerunt tamquam iusti, *offenderunt in lapidem offensionis*, et haedus eis visus est agnus, et quia velut haedum occiderunt, ab agno redimi non meruerunt. Ipsi sunt ergo fortes qui irruerunt super Christum: commendantes iustitiam suam. Audite fortes istos: cum quidam Hierosolymitae dicerent missi ab eis ad adprehendendum Christum et non audentes adprehendere – quia quando voluit tunc adprehensus est, qui vere fortis erat – *Quare* inquiunt *non eum potuistis adprehendere? responderunt: Nemo umquam hominum sic locutus est sicut ille.* Et illi fortes: *Numquid aliquis Pharisaeorum in illum credidit aut aliquis scribarum, nisi populus iste nesciens legem?* Praeposuerunt se turbae infirmae ad medicum currenti – unde nisi quia ipsi fortes erant? – et fortitudine sua, quod est gravius, omnem etiam turbam in se traduxerunt et medicum omnium occiderunt. Sed ille eo quod occisus est, de sanguine suo medicamentum fecit aegrotis.

mi 697 IRRUERUNT SUPER ME FORTES: hos maxime fortes advertite, et videte utrum de ulla re praesumendum sit homini, quando nec de iustitia praesumendum est! Iam videte ubi iaceant praesumentes de divitiis, de viribus corporis, de nobilitate generis, de

29 Rom. 9,32 **33–39** Ioh. 7,44–49

e_1 deest M α: *F* F_4 P_2 O_9 β: *D* F_3 P_{26} γ: *K C Ca* $S P_{15}$ δ: *A G* ε: *N* Bn_1 ζ: *T* Rm_{12} *S (pc.) am lo ma mi cc*

28 autem *sl. A*; enim ζ | noluerunt *S*; volunt *M* **30** visus est eis *tr. M (pc., est sl.)* P_2 γ δ ε ζ *ma* | veluti *om.* α; veluti P_2 *S* δ ε ζ *ma* | redimi ab agno *tr. M* **31** meruerunt] potuerunt α **33** ad *om. M* P_2 δ ε **34** audientes *F* O_9 *N T* **35** tunc *om. S* P_{15} | vere qui *tr.* α | vero γ (*ac. C*) | quare] ergo *add. am lo ma* **36** eum non potuistis *tr.* P_2 *S (pc.)*; non potuistis eum *tr.* ε ζ | responderunt] et *praem.* P_2 ε ζ *ma* **37** hominum *om. S* P_{15} **38** aliquis^2 *om. S* P_{15} scribarum aliquis *tr.* ε ζ **40** curanti *A (ac.)* | quia nisi *tr.* δ | ipse *C (ac.)* **42** sed] et *add.* P_2 ε *T ma* | illi *K C (ac.)* **45** ulla] illa *M* P_2 O_9 *G* **46** iustitiam P_2 | vide δ ε ζ | iacent *M* β **47** de^1 *om.* P_2 | generis] corporis α

dignitate saeculi, si qui de ipsa iustitia tamquam de sua praesumpserit cadit! IRRUERUNT SUPER ME FORTES: ex illis fortibus fuit ille vires suas iactans: *Gratias tibi ago quia non sum sicut ceteri homines, iniusti raptores adulteri, sicut et publicanus iste. Ieiuno bis in sabbato, decimas do omnium quaecumque possideo.* Vide fortem iactantem vires suas; contra vero longe stantem infirmum attende et ipsa humilitate propinquantem: *Publicanus autem* inquit *de longinquo stabat et nec oculos suos audebat in caelum levare, sed percutiebat pectus suum dicens: Domine, propitius esto mihi peccatori! Amen dico vobis, descendit iustificatus publicanus ille magis quam ille Pharisaeus* – et vide iustitiam: – *quia omnis qui se exaltat humiliabitur, et qui se humiliat exaltabitur.* cc 735

Irruerunt isti fortes, id est superbi qui *ignorantes dei iustitiam et suam iustitiam volentes constituere iustitiae dei non sunt subiecti*: (8.) quid deinde? NEQUE INIQUITAS MEA NEQUE PEC-

v. 5

50–52 Luc. 18,11sq. 54–59 Luc. 18,13sq. 60–62 Rom. 10,3

e_1 (*adest* 8,1 sed quid *sqq.*; *v. app. crit.*) *M* α: *F* F_4 P_2 O_9 β: *D* F_3 P_{26} γ: *K C Ca* $S P_{15}$ δ: *A G* ε: *N* Bn_1 ζ: *T* Rm_{12} *S* (*pc.*) *am lo ma mi cc*

48 qui F_3 *K C lo ma*; quisquis *S am*; quis *cett.* | iustitiam *K* | tamquam] quam *K C* (*ac.*); quasi *C* (*pc.*) *Ca* **49** ille vires suas iactans fuit *tr.* ε ζ **50** viribus suis γ (de *praem. pc. C Ca*) | tibi] inquit *add.* ζ *lo ma* **51** hominum ζ *ma* (*iuxta Vulg.*) | rapaces P_2 ε ζ (*iuxta Vulg.*) | sicut *sl.* O_9 **52** quaecumque] quae *M* ζ *lo ma* (*iuxta Vulg.*) **53** verum δ; viro *K C* (*ac.*); virum *C* (*pc.*) *Ca* ε; vires ζ | stantis ζ **54** ipsa *om. ma*; ipsam P_2 *C* (*ac.*) *Ca S* (*pc.*) *A* ε; per ipsam *G am lo* | humilitatem P_2 *S* (*pc.*) δ ε *am lo*; humanitatem *C Ca*; infirmitate ζ | propinquante $S P_{15}$ | autem] inquit *S* (*pc.*); enim *T* Rm_{12} | inquit *om. C Ca S* P_{15} **55** stabit *N* | suos *om.* P_2 Bn_1; *exp. S*; non *add.* δ | audebat] volebat P_2 *S* (*pc.*) | in caelum levare audebat *tr.* ε ζ | in] *cf. serm. Lambot 11,64*; ad α *S* P_{15} δ (*iuxta Vulg.*) **56** domine] *iuxta usum Augustini, cf. e. g. in psalm. 128,9,14. 36*; deus *M S* δ *ma* (*iuxta Vulg.*) **57** iustificatus] in domum suam *add.* β (*cf. Luc. 18,14*) **58** illi *K* | omnes *K* **60** qui *om.* $S P_{15}$ | ignorantem *M* **61** iustitiam suam *tr. O*$_9$ β | iustitiam *om.* $S P_{15}$ | dei iustitiae *tr.* ζ **8,1** quid] sed *praem.* e_1

CATUM MEUM, DOMINE. ‚Irruerunt quidem fortes de iustitia sua praesumentes, irruerunt, sed peccatum in me non invenerunt.' Nam utique illi fortes – id est velut iusti – quare possent persequi Christum nisi quasi peccatorem? Sed tamen illi viderint quam fortes sint immanitate febris, non firmitate sanitatis, viderint illi quam fortes sint! Et tamquam iusti contra iniquum saevierint, sed tamen NEQUE INIQUITAS MEA NEQUE PECCATUM MEUM, DOMINE. **SINE INIQUITATE CUCURRI ET DIRIGEBAM:** illi ergo fortes currentem me sequi non potuerunt; ideo peccatorem putaverunt quia vestigia mea non viderunt. **(9.)** SINE INIQUITATE CUCURRI ET DIRIGEBAM, **EXSURGE IN OCCURSUM MIHI ET VIDE:** deo dicitur. SINE INIQUITATE CUCURRI ET DIRIGEBAM, EXSURGE IN OCCURSUM MIHI ET VIDE. Quid enim? si non occurrat videre non potest? Tamquam si ambulares viam et de longinquo ab aliquo cognosci non posses, clamares ad eum et diceres: ‚Occurre mihi et vide quemadmodum ambulem! Nam quando de *v. 6*

---

e_1 (*adest usque ad* 3 invenerunt; 9,1 sine – 2 mihi) *M* α: *F* F_4 P_2 O_9 β: *D* F_3 P_{26} γ: *K C Ca* *S* P_{15} δ: *A G* ε: *N* Bn_1 ζ: *T* Rm_{12} *S* (*pc.*) *am lo ma mi cc*

---

2 quidam *M* **3** in me peccatum *tr.* ε ζ | non invenerunt in me *tr. A* (*ac.*) **4** veluti *K* | velut iusti] *i. e. qui se iustos putant*; *cf. e. g. in psalm. 32,2,2,24* non ergo putetis dictum ‚Mendax equus ad salutem' quasi ‚mendax iustus ad salutem', quod velut iusti ad salutem mentiantur; *epist. 38,2* multo melius nec iuste cuiquam irascimur quam velut iuste irascendo in alicuius odium ... delabimur | possunt ζ **5** quasi *om. S* P_{15} | peccatorem] iusti *add. S* (*pc.*) viderunt α O_9 **6** infirmitate *S* P_{15} Bn_1 | illi *om.* α **7** sint ... sed *distinxi*; sint; et ... saevierunt. Sed *cc* | et] *de sensu adversativo cf. in psalm. 57,8,17* tamquam] quam β | *saevierunt γ P_{15} δ ε *ma*; irruerint *S* (*pc.*) **8** mea *om. N* **9** iniquitatem *K* | dirigebam] *cf.* Ψ_α *cc*; *LXX* κατεύθυνα; dirigebar P_2 *C* (*pc.*) *Ca* δ ε ζ (*cf.* Ψ_ρ) *lo ma*; direxi P_{15} (*iuxta Vulg.*) | ille *G* **11** non *om.* P_{15} **9,2** dirigebam] *cf.* 8,9; dirigebar P_2 *C Ca* P_{15} δ ε ζ **3** iniquitatem e_1 | dirigebam] *cf.* 8,9; dirigebar P_2 *C* (*pc.*) *Ca* P_{15} δ ε ζ **4** et vide *om. M* α *K C* (*ac.*) enim] mihi *add. S* P_{15} **5** videri O_9 (*pc.*) *Ca* δ ε | via *S* **6** aliquo] illo *S* (*pc.*) | posses] possis *K C* (*ac.*) | eum] dominum δ ε ζ (illum *T*)

longinquo me adtendis, gressum meum videre non potes', itane et deus nisi occurreret, non videret quam sine iniquitate iste dirigebat et quam sine peccato currebat? Accipere quidem hoc possumus EXSURGE IN OCCURSUM MIHI ‚Adiuva me'. Quod autem addidit ET VIDE, intellegendum ‚Fac videri quod curro, fac videri quod dirigo' ex illa figura qua et illud dictum est ad Abraham: *Nunc cognovi quia times deum.* Deus dicit *nunc cognovi*: unde nisi quia nunc te feci cognoscere? Ignotus enim sibi quisque est ante interrogationem temptationis, sicut se Petrus praesumendo ignorabat et negando didicit: quales vires haberet, in ipsa sua titubatione intellexit falsumque se praesumpsisse flevit, et flendo meruit fructuose nosse quod fuit et esse quod non fuit. Ergo probatus Abraham factus est cognitus sibi, et dictum est a deo: *Nunc cognovi,* hoc est ‚Nunc te feci cognoscere'. Quomodo ‚laetus dies' quod laetos facit et ‚tristis amaritudo' quod contristat gustantem, sic ‚videns deus' videre faciens. EXSURGE ergo inquit mi 698 cc 736

14 Gen. 22,12 **16–19** *cf.* Matth. 26,35. 69–75 **22** laetus dies] *cf.* Iudic. 19,9

e_1 (*adest* 11 adiuva – 13 dirigo) *M* α: *F* F_4 P_2 O_9 β: *D* F_3 P_{26} γ: *K C Ca S* P_{15} δ: *A G* ε: *N* Bn_1 ζ: *T* Rm_{12} *S* (*pc.*) *am lo ma mi cc*

8 gressus meos *S* (*pc.*) | potest P_2 | ita et ne *tr. C* (*ac.*) *Ca* **9** et *om.* P_2 videretur O_9 | iniquitatem *K* **10** dirigebat] *cf.* 8,9, *cc*; dirigebatur ζ *lo ma* quidem] et *add. am lo ma* **11** mihi] meum δ Bn_1 (*iuxta Vulg.*); et *add. A* (*ac.*) **12** intellegendum] est *add.* ζ *am lo ma* | videre ... videre *K* **13** dirigo] *cf.* 8,9, *cc*; dirigor *Ca* (*pc.*) ζ *am lo ma* | qua] quia O_9; quae P_2 | dictum est illud *tr.* ε ζ | ad *om.* ε *ma* **14** quia] quod *T ma* (*iuxta Vulg.*) **15** quisquis P_2 δ ε ζ **16** se *om.* β **17** et *om.* P_2 | didicit ... et *distinxi*; *cf. in psalm. 36,1,1* Petrus ... in temptatione didicit se; *serm. 2,3*; didicit quales ... haberet; in ... praesumpsisse; flevit, et *cc* | et ipse in sua P_2 | sua ipsa *tr.* γ ε *T ma* **18** titubationem P_2 | falsumque] *cf. e. g. serm. 286,3* invenit se ... aegrotus falsum praesumpsisse; *falsum *C S* P_{15} δ; falso β *C* (*pc.*) *Ca* ε ζ *ma* | se α O_9 β *K S* (*pc.*); esse *G*; sese P_2 *C Ca S* P_{15} *A* ε ζ *ma* **19** fructuosa *K* **20** est[2] *om.* O_9 **22** facit laetos *tr. lo ma* | tristat α P_2 **23** sic] si P_2 | inquit *om. C Ca*

IN OCCURSUM MIHI ET VIDE. Quid est ET VIDE? Adiuva me, id est in illis, ut videant cursum meum, sequantur me, non eis videatur pravum esse quod rectum est, non videatur distortum esse quod tenet regulam veritatis; quoniam SINE INIQUITATE CUCURRI ET DIRIGEBAM, EXSURGE IN OCCURSUM MIHI ET VIDE.

(10.) Aliquid etiam me dicere admonet in hoc loco capitis ipsius nostri sublimitas, quoniam *infirmatus est usque ad mortem* et adsumpsit infirmitatis carnem, ut pullos Ierusalem colligeret sub alas suas *tamquam gallina* infirmata cum parvulis. Non enim in aliqua hoc ave aliquando conspeximus, earum etiam quae nidificant ante oculos nostros, sicut parietum passeres, sicut hirundines tamquam annuae nostrae hospites, sicut ciconiae, sicut aliae atque aliae aves quae ante oculos nostros nidificant et ovis insidunt, pullos alunt, sicut ipsae columbae quas quotidie videmus: aliquam avem infirmari cum parvulis non agnovimus, non adspeximus, non vidimus, gallina quomodo hoc habet –

10,2 Phil. 2,27 7 hirundines ... hospites] Varro Men. 579,1 Buecheler (Aug. mus. 4,15) ver blandum viget arvis ⟨et⟩ adest hospes hirundo

e$_1$ *deest* *M* α: *F F*$_4$ *P*$_2$ *O*$_9$ β: *D F*$_3$ *P*$_{26}$ γ: *K C Ca S P*$_{15}$ δ: *A G* ε: *N Bn*$_1$ ζ: *T Rm*$_{12}$ *S* (*pc.*) *am lo ma mi cc*

24 mihi] hic δ (*ir. A*) | adiuva] et *praem. C Ca P*$_{15}$ *ma* | id] *hoc *O*$_9$ β *S P*$_{15}$ id est *abundans*; *cf.* 15,47; fac *add. Ca* (*sl.*) *lo* **25** meum *om. S*; et *P*$_{15}$; *meum et α **26** quod[1] ... esse *om. P*$_2$ | non] eis *add.* β *S P*$_{15}$ δ ε ζ *ma* **27** teneret *S*; teneat *P*$_{15}$ | regula α *P*$_2$ *O*$_9$ ζ | iniquitatem *P*$_2$ *K* **28** dirigebam] *cf.* 8,9; dirigebar *P*$_2$ *C* (*pc.*) *Ca P*$_{15}$ δ ε ζ **10,1** dicere me *tr. O*$_9$ β δ; edicere *M* **2** infirmata *M* **3** infirmitates *C* (*ac.*) **4** parvulus *O*$_9$ **5** ave hoc *tr.* ζ *lo ma* eorum *S P*$_{15}$ | quae] qui *P*$_{15}$ **6** sicut[2] *om. P*$_{15}$ **7** harundines *A* (*ac.*) | hospites] *v. app. font.*; hospitae α *C Ca P*$_{15}$ **9** oves *P*$_2$ *O*$_9$ **10** vidimus *K* | aliquem *F*$_3$; aliquando *P*$_2$ *S* (*pc.*) | avem] autem *K C* (*ac.*) *S P*$_{15}$ | agnovimus] cognovimus *lo ma* **11** videmus δ ε | vidimus ... 14 deponuntur *distinxi*; vidimus. Gallina ... habet? Certe ... versatur, quomodo ... vox, quomodo ... corpus? deponuntur *cc* | habet hoc *tr. G*

certe notam rem dico quae in conspectu nostro quotidie versatur –, quomodo raucescit vox, fit hispidum totum corpus, deponuntur alae, laxantur plumae, et vides circa pullos nescio quid aegrotum; et ea est materna caritas quae invenitur infirmitas. Quare ergo dominus nisi propter hoc gallina esse voluit in sancta scriptura dicens: *Ierusalem Ierusalem, quotiens volui congregare filios tuos tamquam gallina pullos suos sub alas, et noluisti*? Congregavit autem omnes gentes tamquam gallina pullos suos, qui infirmatus est propter nos accipiens carnem a nobis, id est a genere humano, crucifixus, contemptus, alapis caesus, flagellatus, ligno suspensus, lancea vulneratus: ergo hoc maternae infirmitatis est, non amissae maiestatis. Cum ergo talis esset Christus – et ideo contemptus, ideo *lapis offensionis et petra scandali*, ideo multi offenderunt in eum –, cum talis ergo esset et tamen carnem sine peccato suscepisset, factus est particeps nostrae infirmitatis, non iniquitatis, ut ex eo quod nobiscum communicavit infirmitatem solveret nostram iniquitatem: ideo SINE INIQUITATE CUCURRI ET DIRIGEBAM. Quid ergo? secundum id quod deus est non est agnoscen-

17sq. Matth. 23,37 **24** 1 Petr. 2,8 **24sq.** *cf.* Rom. 9,32sq.

e$_1$ *deest* *M* α: *F F*$_4$ *P*$_2$ *O*$_9$ β: *D F*$_3$ *P*$_{26}$ γ: *K C Ca* *S P*$_{15}$ δ: *A G* ε: *N Bn*$_1$ ζ: *T Rm*$_{12}$ *S* (*pc.*) *am lo ma mi cc*

12 notam] non tam *C* (*ac.*) | dicam β | deversatur α *S P*$_{15}$ **13** vox *om. M* fit] quomodo *praem. S* (*pc.*) *lo ma* | deponuntur] dimittuntur *S* (*pc.*) **14** vides] vide α *T ma* | pullus *K* **18** gallina] congregat *add.* α (*cf. Vulg.*) | sub ... suos *om. P*$_2$ δ | alas] suas *add. O*$_9$ β *N* **19** autem] enim ζ | gentes *om.* α | et tamquam *O*$_9$ **20** a^1] pro *S P*$_{15}$ **22** hoc *om.* γ **23** talis] *i. e.* tam parvus, tam humilis (*cf. OLD s. v. 3*) | esset] est *S P*$_{15}$ | et **om.* α *P*$_2$ δ ε ζ | contemptus] est *add. S* (*sl.*); *praem. T* **24** ideo^1] id est *P*$_2$ δ ε *lo*; et ideo γ *ma* | ideo^2] et ideo *lo ma* | multique *C* (*ac.*), multi utique *Ca* (-que *sl.*) | in *om.* α **25** tales *K* | ergo talis *tr.* β (ergo esset talis *tr. D*) *P*$_{15}$ ε ζ | ergo *sl. C* | esset ergo *tr. Ca* | et *om.* δ **28** iniquitatem *K* | dirigebam] *cf.* 8,9; dirigebar *P*$_2$ *C* (*pc.*) *Ca P*$_{15}$ (-bat *ac.*) δ ε ζ **29** id *om. O*$_9$ | deus *om. O*$_9$ | agnoscendos *C* (*ac.*)

dus, et illud solum in eo considerandum est quod propter nos factus est, non illud quod nos fecit? Plane etiam illud considerandum est, quia magnum pietatis indicium est nosse quis pro te quid sustinuit: non quicumque parvus, non pro te magno, sed
mi 699 pro te infirmo ille summus quid? factus parvulus *humiliavit se*
factus oboediens usque ad mortem. Quis iste qui se humiliavit
cc 737 *factus oboediens usque ad mortem*? Quis? supra audi: *Qui cum in forma dei esset, non rapinam arbitratus est esse aequalis deo.* Ergo aequalis deo *semetipsum exinanivit formam servi accipiens, in similitudine hominum factus et habitu inventus ut homo*, et ita exinanivit ut adsumeret quod non erat, non ut amitteret quod erat. Quomodo ergo exinanivit? Quia tibi talis apparuit, quia tibi dignitatem quam apud patrem habet non demonstravit, quia tibi nunc obtulit infirmitatem, servavit purgato postea claritatem. Ille ergo patri aequalis talis est factus; et tamen in ipsa infirmitate

34sq. Phil. 2,8 **36–39** Phil. 2,6sq.

e_1 deest M α: *F F_4 P_2 O_9* β: *D F_3 P_{26}* γ: *K C Ca S P_{15}* δ: *A G* ε: *N Bn_1* ζ: *T Rm_{12} S (pc.) am lo ma mi cc*

30 et] ut P_2 **31** quod] quo γ *ma* **32** quia] quam *K* | iudicium *cc* **33** sustinebit P_2 | parvos ε | magnus P_2 **34** infirmus *S (ir.)* | quid] qui α *S (pc.)*; quod P_2 | factus] est *add.* α **35** quis] est *add. S (pc.)* | quis ... mortem *om.* α *S (ac.)* P_{15} *G N (ac.) ma* | qui β *C (sl.) S (pc.)*; est qui O_9 *(sl.)*; *om. M* γ *(ac. C) A* ε ζ | humiliavit se *tr. Ca (cf. l.* 34) **36** quis] qui *M* O_9 (quid *ac.*) *K* | super *M* | qui **om.* α O_9 *S* P_{15} *(cf. in evang. Ioh. 21,14; c. Faust. 3,3)* **37** formam *M* | aequalis] se aequalem *M* P_2 O_9 δ ε ζ *(iuxta Vulg.)*; se aequales *K*; se aequalis *C (ac.)* **38** in similitudine] *graec.* ἐν ὁμοιώματι; in similitudinem F_4 P_2 β *K Ca* P_{15} Bn_1 ζ *am mi (iuxta Vulg.)* **39** homine *M* | et habitu inventus *om.* P_2 | ut *om. G* **40** ut[1] ... exinanivit *iter.* α | ut non *tr.* ζ | admitteret δ **41** ergo *om.* α; se *add.* ζ | talis] *cf. l.* 23 **42** habet apud patrem *tr.* α **43** nunc *om.* ζ; non P_2 | servabit *N* ζ; servivit P_{15} | postea purgato *tr. M* claritate δ **44** talis *om.* δ | est *sl. N* | factus est *tr.* P_2 *S* P_{15} δ | ipsam infirmitatem O_9

agnoscendus est, etsi non visione, sed fide, ut quod videre nondum possumus saltem credamus, et credendo quod non videmus etiam videre mereamur. Merito posteaquam resurrexit ait Mariae Magdalenae, cui dignatus est primitus apparere: *Noli me tangere, nondum enim adscendi ad patrem.* Quid est hoc? Paulo post eum mulieres tetigerunt; nam redeuntes a monumento obviam sibi factum adoraverunt et pedes eius tenuerunt. Discipuli etiam cicatrices palpaverunt. Quid est ergo *Noli me tangere, nondum enim adscendi ad patrem* nisi ‚Noli quod vides hoc solum me credere, ne hic remaneat adspectus tuus quasi tactus tuus'? ‚Humilis enim tibi videor: *nondum adscendi ad patrem,* unde ad vos descendi et inde non recessi, nondum illuc adscendi, quando vos non deserui.' Venit non recedens, adscendit non deserens. Sed quid est quod adscendit ad patrem? Quando nobis innotescet aequalis patri. Nos enim adscendimus proficiendo, ut hoc videre, ut hoc intellegere, ut hoc utcumque capere valeamus. Ideo ergo distulit tactum, non abstulit, non reppulit, non negavit: *Nondum*

48sq. Ioh. 20,17 **49–51** *cf.* Matth. 28,9 **51sq.** *cf.* Luc. 24,39; Ioh. 20,24–27

e$_1$ *deest M* α: *F F*$_4$ *P*$_2$ *O*$_9$ β: *D F*$_3$ *P*$_{26}$ γ: *K C Ca S P*$_{15}$ δ: *A G* ε: *N Bn*$_1$ ζ: *T Rm*$_{12}$ *S* (*pc.*) *am lo ma mi cc*

45 est *om. M O*$_9$ *S P*$_{15}$ | etsi *om.* γ ζ *ma*; si *P*$_2$ | visionem ... fidem γ | quod] qui α **47** surrexit *S P*$_{15}$ **48** primitus] *cf. cons. evang. 3,25*; primo α *S* (*pc.*); primus *P*$_2$ **49** hoc est *tr.* α | mulieres eum *tr. O*$_9$ β **51** pes *C* (*ac.*) **52** me *om.* γ (*ac. C*) **53** me *om. M* α *P*$_2$ *O*$_9$ *S P*$_{15}$ (*sed cf. in evang. Ioh. 26,3* quod vides, hoc solum me esse putas; noli me tangere) **54** ne] nec *M* α *K C S P*$_{15}$; ne et δ ε ζ *ma* | remaneas α | adspectus tuus] pectus tuum α **55** humiles *P*$_2$ | tibi *om. O*$_9$ | nondum] enim *add.* α | unde] et *add. C Ca* ε *T ma* **56** descendi] ascendi δ **57** veni *M P*$_2$ *O*$_9$ β *S P*$_{15}$ δ ε ζ *am lo* | ascendi *P*$_2$ *O*$_9$ β *S P*$_{15}$ δ ε ζ *am lo* **58** ascendet *O*$_9$ | nobis] in nobis *A* (*ac.*) | innotescit *P*$_2$ β *K P*$_{15}$ *G* ζ *ma* | se innotescet aequalem α **60** ut[1]] et *A* (*ac.*) | cumque *M P*$_2$ δ ε; quodcumque *O*$_9$

inquit *adscendi ad patrem. A summo caeli egressio eius* dicit alius psalmus, *et occursus eius usque ad summum caeli.* Summum caeli, id est summum in omnibus spiritalibus pater est: inde excursus eius, *et occursus eius usque ad summum caeli.* ‚Occurrit usque ad summum' non dicitur nisi de aequali. Denique cum aliqua inaequalia comparamus et aliquid breve ad aliquid magnum applicamus videre quantum ad quantum sit, si inaequale invenerimus, ita solemus loqui: ‚Non occurrit', si ergo aequale sit ‚Occurrit'. Ergo *occursus eius usque ad summum caeli*, quia aequalis est patri. Talem se volebat innotescere fidelibus suis qui dixerat: *Noli me tangere.* Hoc volebat praestari a patre fidelibus suis qui dicebat: ‚EXSURGE IN OCCURSUM MIHI ET VIDE: innotesce quod tibi aequalis sim, ET VIDE' – quid est VIDE? Fac videri – ‚quod tibi aequalis sum. Quamdiu mihi Philippus dicit: *Ostende nobis* cc 738 *patrem, et sufficit nobis?* Quamdiu ego dicam: *Tanto tempore*

62sq. Ps. 18,7 **75–78** Ioh. 14,8–10

e$_1$ *deest* *M* *α*: *F F*$_4$ *P*$_2$ *O*$_9$ *β*: *D F*$_3$ *P*$_{26}$ *γ*: *K C Ca* *S P*$_{15}$ *δ*: *A G* *ε*: *N Bn*$_1$ *ζ*: *T Rm*$_{12}$ *S* (*pc.*) *am lo ma mi cc*

62 inquit] enim *S P*$_{15}$ *δ*; enim inquit *lo ma* | caeli] *cf.* *Ψ*$_α$; caelo *M C Ca ζ ma* (*cf. in psalm. 18,1,7 ed. Weidmann*) **63** caeli[1]] *cf.* *Ψ*$_α$; *LXX* οὐρανοῦ; eius *α* (*iuxta Vulg.*) | summum caeli[2] *om.* *P*$_2$ *D* (*ac.*) *Bn*$_1$ **64** excursus] occursus *F*$_3$ *ζ*; ex occursus *Ca* | excursus eius et *om.* *δ ε* | excursus ... eius[2] *om.* *T* **65** eius[2] **om.* *M P*$_2$ *K S P*$_{15}$ *ma* **66** summum *iter.* *α K S* (*mg.*) *N* (*mg.*) | inaequali *C* (*ac.*) *Ca* **67** ad *om.* *P*$_2$ *S P*$_{15}$ | magnum] maximum *P*$_2$ *δ ε ζ*; longum *C* (*pc.*) **68** si *om.* *M* | inaequalem *P*$_2$ | venerimus *G* **69** non occurrit ... occurrit] *cf. ThlL IX 401,42sqq.* | ergo] autem *am lo ma* | aequalis *C Ca ε* sit] est *C Ca δ ε ζ* **70** occursus] cursus *δ* | summum] sum *K* | quia] qui *M K* **73** mihi] meum *M C Ca G Bn*$_1$ (*iuxta Vulg.*) | innotescere *δ* | innotesce ... vide[2] *om.* *O*$_9$ | quod] quid *P*$_2$ **74** sim] sum *G N* | et vide *om.* *β* vide[2]] et vide *α P*$_2$ *S* (*pc.*) *ma* | videri] videre *C Ca* **75** aequalis *om.* *M O*$_9$ *S* sum aequalis *tr.* *P*$_{15}$ *δ* | sum] sim *lo ma* | dicet *C* (dixit *ac.*) *Ca* (*pc.*) **76** ego] ergo *M K S* (*pc.*) *G ma*

vobiscum sum, et patrem non nostis? Philippe, qui me vidit, vidit et patrem. Non credis quia ego in patre et pater in me? et adhuc forte non credit aequalem? EXSURGE IN OCCURSUM MIHI ET VIDE: fac mi 700
me videri, fac te videri, fac notam hominibus aequalitatem 80
nostram! Non putent Iudaei se hominem crucifixisse!' – quamvis in eo non crucifixum sit nisi in quantum homo erat; tamen non cognoverunt quem crucifixerunt; *si enim cognovissent, numquam dominum gloriae crucifixissent.* Hunc dominum gloriae ut noverint fideles mei, EXSURGE IN OCCURSUM MIHI ET VIDE. **(11.) ET TU DOMINE DEUS VIRTUTUM, DEUS ISRAEL,** tu deus Israel, qui non putaris nisi deus solius Israel, qui non putaris nisi deus unius gentis quae te colit, cum omnes gentes idola colant, tu deus Israel, **INTENDE AD VISITANDUM OMNES GENTES:** impleatur illa 5
prophetia in qua Isaias ex persona tua adloquitur ecclesiam tuam, sanctam civitatem tuam, sterilem illam cuius *multi filii desertae, magis quam eius quae habet virum.* Ei quippe dictum est: *Laetare*

---

83 sq. 1 Cor. 2,8 **11,5–32** Is. 54,1–5; *cf.* Gal. 4,27

---

e_1 (*adest usque ad* 11,6 prophetia qua dictum est (*v. app. crit.*); 8 laetare *sqq.*) *M* α: *F* F_4 P_2 O_9 β: *D* F_3 P_{26} γ: *K C Ca* *S* P_{15} δ: *A G* ε: *N* Bn_1 ζ: *T* Rm_{12} *S* (*pc.*) *am lo ma mi cc*

---

77 sum *om.* O_9 F_3; *ir.* P_2 | vidit[1]] *videt *M* O_9 β (videt me *tr.*; *cf. Vulg.*) *C* (*ac.*) *S* (*pc.*) P_{15} *G T* (videt me *tr.*; *cf. Vulg.*) *am lo* | vidit[2]] *graec.* ἑώρακεν; *om.* P_2; *videt *M* O_9 β *S* (*pc.*) P_{15} *G T am lo* **78** me] est *add.* α *Ca T ma* (*iuxta Vulg.*) **80** videre γ δ ε | videre γ **81** putant *M* | se] sed *C* (*ac.*) **83** dominum gloriae numquam *tr. lo ma* **85** fidelis *K* | fratres mei fideles *S* (*pc.*) **11,2** deus[1] *om. S* P_{15} δ | tu deus Israel *om.* e_1 *M* **3** nisi[1]] ni *M* | deus nisi *tr. S* (*pc.*) | deus Israel solius *tr. T am lo ma* | qui ... putaris *om.* e_1 | deus[2] *om. S* P_{15} **4** colunt P_2 *C* (*pc.*) *Ca* | tu] es *add.* δ | tu ... Israel *om.* e_1 **5** intende *om.* O_9 | visitandum] *cf.* Ψ_α; visitandas α ζ (*iuxta Vulg.*) | illa *om. K*; ista *lo ma* **6** prophetia] qua dictum est *add.* e_1 | loquitur δ ε **7** filiae *M* **8** quam eius *om. S* P_{15} | quae] qui P_2; quia *N* | habebat P_2 δ ε *T* (*iuxta quosdam Vulgatae codices*)

sterilis quae non paris, erumpe et exclama quae non parturis, quia multi filii desertae, magis quam eius quae habet virum: magis quam gentis Iudaeae *quae habet virum*, quae accepit legem, magis quam eius gentis quae habuit evidentem regem; nam tuus rex latet, et plures tibi filii sunt ex occulto sponso. Ergo ei *multi filii desertae, magis quam eius quae habet virum.* Deinde adiungit propheta: *Dilata locum tabernaculi tui et aulas tuas confige, non est quod parcas; extende longius funiculos tuos et palos validos constitue etiam atque etiam in dexteram atque sinistram.* In dextera tene bonos, in sinistra tene malos, donec veniat ventilabrum. Posside tamen omnes gentes, invitentur ad nuptias boni et mali, impleantur nuptiae recumbentium: servorum est invitare, domini separare. *Etiam atque etiam in dexteram atque sinistram extende; semen enim tuum hereditabit gentes, et civitates quae desertae erant inhabitabis,* desertae a deo, desertae a prophetis, desertae ab apostolis,

17sq. *cf.* Matth. 25,33 **18** ventilabrum] *cf.* Matth. 3,12 **19sq.** *cf.* Matth. 22,2–13

e$_1$ (*adest usque ad* 11 legem) *M* α: *F F*$_4$ *P*$_2$ *O*$_9$ β: *D F*$_3$ *P*$_{26}$ γ: *K C Ca S P*$_{15}$ δ: *A G* ε: *N Bn*$_1$ ζ: *T Rm*$_{12}$ *S* (*pc.*) *am lo ma mi cc*

9 clama α *P*$_2$ *P*$_{26}$ *A* (*pc.*) ε ζ | quia] *quoniam α **10** multae *P*$_2$ | magis[1] *om.* *P*$_2$ ε | qui *P*$_2$ | habet] habebat *G* (*cf. l.* 8) | magis[2] ... virum *om.* α *S P*$_{15}$ **11** gens *Ca* | quae habet virum *om.* *e*$_1$ | quae[2]] qui *M*; non *add.* α | accipit *M* **12** regem] legem α **13** ei **om.* α **14** magis *om.* *P*$_2$ ε **15** auleas *C* (*pc.*): *LXX* τῶν αὐλαιῶν σου; caulas β | confuge α | quod] quo *O*$_9$ **16** pascas *S P*$_{15}$ | longis *S*; longe *M*; longos *P*$_{15}$ | pales δ | aulidos *S P*$_{15}$ **17** sinistram] in *praem.* *P*$_2$ *O*$_9$ β | dextera] dext(e)ram *M O*$_9$ *Ca S P*$_{15}$ **18** sinistram *M O*$_9$ *S P*$_{15}$ | ventilabrum veniat *tr.* α | possidet *M* **19** impleantur] invitantur *S*; invitentur *P*$_{15}$ **20** recumbentium] *cf. in psalm. 61,6*; discumbentium δ (*iuxta Vulg.*) | domini] est *add.* *M* **21** atque etiam *om.* α | dextera *K* | sinistra *K*; in sinistram *S* (*ac.*) ε; ad sinistram *P*$_2$ *C S* (*pc.*; *cf. Vulg.* ad laevam) | extendet *P*$_2$ *N*; extendere β **22** hereditavit *M* (*ac.*) *P*$_2$; hereditabunt *M* (*pc.*) *S* (*pc.*) | inhabitans *P*$_2$ **23** desertae[2] ... desertae] deserti ... deserti *K*

desertae ab evangelio, plenae daemoniis. *Civitates quae desertae erant inhabitabis, non est quod metuas, praevalebis enim, nec erubescas quod detestabilis fueris.* Ergo quia insurrexerunt super te fortes, *nec erubescas*; quando contra nomen Christianum leges ferebantur, quando ignominia et infamia erat esse Christianum, *nec erubescas quod detestabilis fueris. Confusionem enim in perpetuum oblivisceris, ignominiae viduitatis tuae non eris memor, quoniam ego sum dominus qui facio te. Dominus nomen est ei, et qui eruit te, ipse dominus deus Israel universae terrae vocabitur.* cc 739

ET TU DOMINE DEUS VIRTUTUM, DEUS ISRAEL, INTENDE AD VISITANDUM OMNES GENTES. INTENDE inquam AD VISITANDUM OMNES GENTES, **(12.) NON MISEREARIS OMNIUM QUI OPERANTUR INIQUITATEM.** Hic plane terruit: quem non terreat? Quis ad suam conscientiam rediens non contremiscat? quae etiamsi sibi conscia est pietatis, mirum nisi aliquid conscia sit mi 701 etiam iniquitatis! *Quicumque* enim *peccatum facit, et iniquitatem*

12,5sq. 1 Ioh. 3,4

e_1 (*adest* 12,1 non – 5 iniquitatis) *M* α: *F* F_4 P_2 O_9 β: *D* F_3 P_{26} γ: *K C Ca* $S P_{15}$ δ: *A G* ε: *N* Bn_1 ζ: *T* Rm_{12} *S* (*pc.*) *am lo ma mi cc*

24 a daemoniis $S P_{15}$ | civitatis *C* (*ac.*) | quae] quod *A* **25** erunt *Ca* | praevalebas *K* | enim *om.* $S P_{15}$ | nec] non $\delta \varepsilon \zeta$; ne $S P_{15}$ **26** te] me *F D C Ca ma* (*cf. Ps. 58,4*) **27** nec] ne *K C T am lo ma*; non P_{26} | contra] super α **28** infamia] blasphemia P_2 $\delta \varepsilon \zeta$ *am lo* **29** nec] ne *T lo ma* **30** ignominiam *A* **31** est *om. M* α P_2 O_9; *exp. S* (*iuxta Vulg.*) | ei] eius *S* (*pc.*; *iuxta Vulg.*); mihi α | et *om.* P_2; *exp. S* **32** erui α P_2 | ipse *iter.* α | dominus] *cf. in psalm. 71,20 c. app.*; **om. M* α P_2 O_9; domine *C* (*ac.*) | deus *om.* P_{15} | terrae *om.* O_9 **33** virtutum] tu *add. F S* P_{15} **34** visitandum[1]] *cf. l.* 5; visitandas *M* α P_2 $\varepsilon \zeta$ intendens O_9 | visitandum[2]] *cf. l.* 5; visitandas *M* ζ **12,1** omnium] *cf.* 13,5. 17, Ψ_α; omnibus α O_9 β *S* P_{15} $\delta \varepsilon \zeta$ (*iuxta Vulg.*) **2** hic *om.* P_{15} | non *om. S* P_{15} **3** redigens δ **4** etiamsi e_1 α δ *ma*; etiam *M* P_2 O_9 β γ *S* P_{15} $\varepsilon \zeta$ | sibi] ibi P_2 | conscia[1]] conscientia $\alpha \varepsilon \zeta$ | est ... conscia *om.* P_2 | nisi *om.* P_{15} | aliquid *om.* α | conscia[2]] conscientia *Ca S* P_{15} δ; conscientiae $\varepsilon \zeta$ **5** etiam *om. S* P_{15}

facit. Si enim *iniquitates observaveris, domine domine, quis sustinebit?* Et tamen verum est nec frustra dictum nec vacare omnino potest aut poterit NON MISEREARIS OMNIUM QUI OPERANTUR INIQUITATEM. Sed ecce misertus est Pauli qui primo Saulus operabatur iniquitatem: quid enim fecit boni unde promereretur deum? Nonne sanctos eius ad mortem adtrahebat? Nonne epistolas a principibus sacerdotum ferebat, ut ubicumque Christianos invenisset ad poenam raperet? Nonne id agens, eo tendens, caedes spirans et anhelans – sicut de illo scriptura testatur – de caelo vocatus est voce sublimi, deiectus erectus, excaecatus illuminatus, occisus vivificatus, perditus redditus? Quo merito? Nihil nos dicamus, ipsum potius audiamus: *Qui prius fui* inquit *blasphemus et persecutor et iniuriosus; sed misericordiam consecutus sum.* Certe NON MISEREARIS OMNIUM QUI OPERANTUR INIQUITATEM, hoc duobus modis intellegi potest: sive quia omnino nulla peccata impunita relinquit deus sive quod est quaedam iniquitas quam

6sq. Ps. 129,3 **11–16** *cf.* Act. 9,1–18 **17sq.** 1 Tim. 1,13

e_1 deest M α: *F F_4 P_2 O_9* β: *D F_3 P_{26}* γ: *K C Ca S P_{15}* δ: *A G* ε: *N Bn_1* ζ: *T Rm_{12} S (pc.) am lo ma mi cc*

6 enim *om.* α | iniquitatem α P_2 O_9 *G* | observaberis *M* α P_2 ε | quis] qui *M* F_4 O_9 *K S* ε **7** nec[1] *sl. S*; non P_{15} | dictum] est *add.* F_4 β P_{15} | vacare] vane *S* P_{15} | omnino] non *add. S* P_{15} **8** non] ne γ | omnibus O_9 β ζ (*cf. l.* 1) | qui operantur] operantibus *D* P_{26} **9** iniquitate *C* | sed ecce] etiam *C* (*ac.*); sed etiam *C* (*pc.*) *Ca ma* | Paulo *M* O_9 | qui] quia *S* P_{15} δ ε ζ **10** operabantur *M Ca* Bn_1 | promeretur O_9 *D* (*ac.*) P_{26} *Ca* Bn_1; mereretur P_2 *S* P_{15} **11** trahebat *M* | epistolis *M* **12** ut *sl.* O_9; et *M* | ubiubi P_2 **13** poenas *M*; mortem α nonne] non O_9 *S* δ | caedes α *K C* (*ac.*) *S* (*ac.*) ζ; *om. M*; caedem *lo ma*; caedens P_2 O_9 β *C* (*pc.*) *Ca S* (*pc.*) P_{15} δ ε *am* **14** scriptura de illo *tr.* ζ | attestatur *lo ma* **15** defectus α | erectus] et P_2 | caecatus α **17** potius *om.* α prius] primus *M S* P_{15} **18** et[2] *om.* O_9 **19** non *sl. C*; ne *K* | omnibus O_9 β P_{15} (*cf. l.* 1) **20** modis *om.* O_9 | omnino *om. M* | omnino nulla] omnia illa *S* **21** reliquit *M Ca* δ

qui operantur, omnino eorum deus non miseretur. Secundum istos duos modos breviter quantum temporis sufficit aliquid loquamur Caritati vestrae. **(13.)** Iniquitas omnis, parva magnave sit, puniatur necesse est aut ab ipso homine paenitente aut a deo vindicante. Nam et quem paenitet punit seipsum. Ergo, fratres, puniamus nostra peccata, si quaerimus misericordiam dei! Non potest deus misereri omnium operantium iniquitatem quasi blandiens peccatis aut non eradicans peccata: prorsus aut punis aut punit. Vis non puniat? Puni tu! Nam et illud fecisti quod impunitum esse non possit, sed a te puniatur potius, ut facias quod in illo psalmo scriptum est: *Praeveniamus faciem eius in confessione.* Quid est *praeveniamus faciem eius*? Antequam ipse adtendat ut puniat, tu praeveni confitendo et puni. Non ille inveniat quod puniat, quia cum punis tu iniquitatem facis aequitatem, et ideo tui miserebitur deus, quia iam te operantem aequitatem invenit deus. Quid est ‚operantem aequitatem'? Quia hoc in te odisti quod et ille odit, ut incipias placere deo, dum hoc in te punis quod displicet deo. Nam non potest impunitum relinqui cc 740

13,9 sq. Ps. 94,2

e_1 deest M α: $F F_4$ P_2 O_9 β: $D F_3 P_{26}$ γ: K C Ca $S P_{15}$ δ: A G ε: N Bn_1 ζ: $T Rm_{12} S$ (pc.) am lo ma mi cc

22 omnino *om.* α; enim *add.* P_2 δ ε **23** tempori *M* (tempus *ac.*) O_9 β P_{15} loquamur Caritati vestrae aliquid *tr.* α **13,1** prava magna queque P_2 **2** aut[1] *om. Ca* **5** operantium] peccantium *A* (*ac.*); qui operantur O_9 β *S* P_{15} (*cf. l.* 1) **6** punis] punitus *S* **7** punit vis non puniat] impunitus non eris puniet *M* O_9 | puni tu] punitum O_9; impunitum *M*; puni P_2 | et] *cf.* 8,7; *om. M* α O_9 *K C* (*ac.*) *S* | defecisti P_2 *Ca N* **8** posset F_4 γ **10** confessionem *M* O_9 *S* | est *om. C Ca* | faciem eius *om.* O_9 | eius] in confessione *add.* P_2 β *Ca* (*pc.*) P_{15} ε (*pc. N*) ζ; in confessionem *add. S* (*pc.*) δ **11** ut] aut ε **12** tu punis *tr. am lo ma* **13** miseretur P_2 **15** et *om.* ζ | illi *S* | dum] cum β; quia α **16** impuniti *M* | relinquere P_2 O_9 β ε ζ | peccatum relinqui *tr. M*

peccatum, quoniam verum est NON MISEREARIS OMNIUM QUI OPERANTUR INIQUITATEM.

(14.) Sed iam videamus alium modum quo haec sententia possit intellegi. Est quaedam iniquitas quam qui operatur non potest fieri ut misereatur eius deus. Quaeritis forte quaenam illa sit? Ipsa defensio peccatorum. Quando quisque defendit peccata sua, magnam iniquitatem operatur: hoc defendit quod deus odit! Et vide quam perverse, quam inique: si quid boni fecerit, sibi vult imputari, si quid mali, deo! Nam hoc modo defendunt homines peccata ex dei persona, quod peius est: quid est hoc? Nemo est mi 702 qui audeat dicere: ‚Bonum est adulterium, bonum est homicidium, bona fraus, bonum periurium': nullus prorsus hominum; nam qui etiam illa faciunt, clamant quando patiuntur. Omnino ergo non invenis animam tam perversam, tam extorrem a societate generis humani et a participatione communis sanguinis ex Adam, cui videatur bonum esse adulterium – sicut dixi – fraus rapina periurium. Sed quomodo ea defendunt? ‚Si deus noluisset, non id fecissem: quid vis faciam fato meo?' Iam quaeris quid sit fatum: currit ad stellas. Quaeris quis fecerit et ordinaverit stellas:

---

e_1 (*adest* 14,1 est – 5 odit) *M* α: *F* F_4 P_2 O_9 β: *D* F_3 P_{26} γ: *K C Ca S* P_{15} δ: *A G* ε: *N* Bn_1 ζ: *T* Rm_{12} *S* (*pc.*) *am lo ma mi cc*

---

17 verus δ ε *T* | ne γ | qui operantur] operantium O_9 β **14,1** videamus iam *tr. T am lo ma* | quo] quod P_2 *S* **2** posset *M* | est] etiam *add.* e_1 | operantur *Ca* ζ **3** eius] ei *D* δ; eis *T* | quaeritis ... sit] hoc est e_1 | illa *sl. A*; *tr. post* sit *G* **4** ipsa] est *add.* β *T* **5** sua *om.* e_1 | operantur *Ca* | odit] dicit P_2 **6** vide] videte P_2 *S* δ ε ζ **8** peccata sua α | persona] perverso *S* **9** est[2] **om. M* O_9 β *K C S* ε **10** bona] est *add.* α **11** nam] et *add. A* (*ac.*) | clamant] *cf. in psalm. 57,1,33*; mala haec esse *add.* ζ | omni P_2 **12** ergo *om. T*; enim P_2 *S* (*pc.*) ε | anima *S* **13** a *om.* α δ ε | participationibus O_9; participalitate P_{15}; participaliter *S* | communionis *M* | sanguis *K C* (*ac.*) | ex Adam *om. M* **14** sicut] sive *S*; sive quod P_{15} **16** id non *tr. S* P_{15} δ | id *om.* ζ | fecissem *om. S* | faciam *om. S* P_{15} **17** currit O_9 β *Ca S* P_{15}; curris *M* α P_2 *K C* δ ε ζ *ma* | quaerit O_9 | stellas et ordinaverit *tr.* α

‚Deus est.' Ergo ad hoc peccatum tuum defendis, ut deum accuses; ideo excusatur reus, ut culpetur iudex! Prorsus talem iniquitatem operantium non miseretur deus: ‚NON MISEREARIS OMNIUM QUI OPERANTUR INIQUITATEM. Persequere' inquit ‚peccata eorum, puni, compunge, converte illos ante se qui se ponunt post se, et erubescant de se, ut gaudeant ad te.'

NON MISEREARIS OMNIUM QUI OPERANTUR INIQUITATEM;

v. 7 **(15.) CONVERTENTUR AD VESPERAM.** Nescio quos dicit quondam operatores iniquitatis et quondam tenebras converti ad vesperam. Quid est AD VESPERAM? Postea. Quid est AD VESPERAM? Serius. Ante enim debuerant, antequam Christum crucifigerent, medicum agnoscere. Quare iam eo crucifixo, resurgente, in caelum adscendente, posteaquam misit spiritum suum sanctum, quo repleti sunt illi qui in una domo erant et coeperunt linguis omnium gentium loqui, expaverunt crucifixores Christi,

---

15,2 quondam tenebras] *cf.* Eph. 5,8 **6-8** *cf.* Act. 2,1-4 **8-12** *cf.* Act. 2,36-38

---

e_1 (*adest* 24 non - 15,1 vesperam; 3 quid^2 - 5 agnoscere) *M* α: *F* F_4 P_2 O_9 β: *D* F_3 P_{26} γ: *K C Ca* $S P_{15}$ δ: *A G* ε: *N* Bn_1 ζ: *T* Rm_{12} *S* (*pc.*) *am lo ma mi cc*

---

18 defendes *K* **20** miseratur P_2 *K*; misereatur *C Ca* | non^2] ne γ **21** persequeris *S* P_{15} | peccata ... puni *distinxi*; peccata eorum puni *cc* **22** converti *C* (*ac.*); convertere P_2 *N* | qui se ponunt] ibi se puniunt *S*; ibi se puniant P_{15} **23** et *om.* ε ζ | ad] a *M*; de *am lo ma* **24** non] ne γ; ergo *add.* e_1 | iniquitatem *om. Ca* **15,1** convertentur] *cf.* Ψ_α; *LXX* ἐπιστρέψουσιν; convertantur P_2 O_9 γ *S* P_{15} δ ε ζ *ma* (*cf.* Ψ_ρ) | vesperum P_2 *S* (*pc.*; *cf.* Ψ_ρ) | quondam] quosdam *M* α P_2; nescio quosdam *S* (*pc.*) **2** quondam] quandam *S*; quasdam α P_2 P_{15} | convertendi P_2 *S* (*pc.*) **3** vesperum P_2 *S* (*pc.*) ε (*cf. l.* 1); vesperas F_3 vesperam^2] postea serius *add.* P_2 *S* (*ir.*) δ ε ζ | vesperam^3] vesperum *S* (*pc.*; *cf. l.* 1); verum P_2 **4** serius *om.* P_2 *S* δ ε ζ | debuerunt e_1 | antequam] quam P_2 δ ε ζ **5** iam] etiam *M* | resurgentem α P_{15}; regente *M* **6** ascendentem *M* α P_2 P_{15} **7** uno *C Ca* | domo] modo *Ca* (loco *vl.*) **8** loqui linguis omnium gentium *tr. am lo ma*; omnium gentium linguis loqui *tr.* α

compuncti sunt de conscientia sua, consilium salutis ab apostolis petiverunt; audierunt: *Agite paenitentiam, et baptizetur unusquisque vestrum in nomine domini nostri Iesu Christi, et dimittuntur vobis peccata vestra.* ‚Post occisum Christum, post effusum sanguinem Christi dimittuntur peccata vestra: ille sic voluit mori, ut sanguine suo etiam effusores eius sanguinis redimeret. Fudistis saevientes: bibite confitentes!' Merito CONVERTENTUR AD VESPERAM ET FAMEM PATIENTUR UT CANES. ‚Canes' gentes Iudaei dixerunt tamquam immundos. Nam inde et ipse dominus, cum post eum clamaret Cananaea quaedam mulier – non Iudaea – ad suam filiam curandam convertere volens eius misericordiam, ille omnia praevidens, omnia sciens, sed fidem eius ostendere volens distulit beneficium et eam suspendit; et quomodo distulit? *Non sum* inquit *missus nisi ad oves quae perierunt domus Israel.* Israel oves: gentes quid? *Non est bonum panem filiorum mittere canibus.* Gentes ergo canes appellavit propter immunditiam. Quid autem illa mulier esuriens? Hoc magis non reppulit: susce-

cc 741

17–33 *cf.* Matth. 15,22–28

e_1 (*adest* 9 tamen consilium (*v. app. crit.*) – 11 Christi; 15 merito – 17 immundos; 23 Israel – 24 appellavit) *M* α: $F F_4$ P_2 O_9 β: $D F_3 P_{26}$ γ: $K C$ *Ca* $S P_{15}$ δ: $A G$ ε: $N Bn_1$ ζ: $T Rm_{12} S$ (*pc.*) *am lo ma mi cc*

9 sunt *om. M* α O_9 β $S P_{15}$ | consilium] tamen *praem.* e_1 | consilium salutis *om. M* **10** quaesierunt β **11** nostri] *cf. e. g. in psalm. 138,8*; **om. C Ca T* (*graec.* τοῦ κυρίου; *om. var. l.*) | dimittuntur] *cf. l.* 13; dimittentur P_2 *K S* P_{15} δ *ma* (*cf. in psalm. 138,8 c. app.*) **12** Christi sanguinem *tr.* α P_2 *ma* **14** eiusdem *S lo ma* | sanguinis eius ζ | sanguis *C* δ Bn_1 **15** convertentur] *cf. l.* 1; convertantur O_9 *lo ma*; convertuntur γ *D* (*ac.*) **16** vesperum ε ζ (*cf. l.* 1) patientur] *cf.* Ψ_α Vulg.; *LXX* λιμώξουσιν; patiantur *lo ma* **17** dixerunt Iudaei *tr.* α **18** eum] eam *C* (*ac.*) **19** filiam suam *tr.* α **22** missus inquit *tr. F S* P_{15} δ **23** panem filiorum mittere] *cf. e. g. in psalm. 37,1*; sumere panem filiorum et mittere α δ (*iuxta Vulg.*) **25** repellit P_2

pit humiliter convicium et meruit beneficium – neque enim et convicium illud dicendum erat quod a domino dictum erat: servus si aliquid tale domino dicat, convicium est; dominus etiam cum tale aliquid servo dicit, dignatio potius dici potest. – *Ita* inquit, *domine.* Quid est *ita*? ‚Verum dicis, prorsus verum dicis: canis ego sum. *Sed et canes*' inquit *‚edunt de micis quae cadunt de mensa dominorum suorum.*' Et continuo dominus: *O mulier, magna est fides tua.* Iamdudum canis, modo *mulier*: unde iam mulier quae paulo ante canis? Confitendo humiliter, non repellendo quod a domino dictum erat.

Ergo gentes canes, et ideo esurientes. Bonum est et Iudaeis, ut agnoscant se peccatores et licet ad vesperam convertantur et famem patiantur ut canes. Nam male saturatus erat ille qui dicebat: *Ieiuno bis in sabbato*; ille autem publicanus canis erat famem patiens et inde beneficium domini esuriebat, qui dicebat: *Propitius esto mihi peccatori!* Convertantur ergo et illi ad vesperam et famem patiantur ut canes: desiderent gratiam dei, intellegant se peccatores; fortes illi fiant infirmi, divites illi fiant pauperes, iusti illi agnoscant se peccatores, leones illi fiant canes. CONVERTEN-

39 Luc. 18,12 **40sq.** Luc. 18,13

e_1 (*adest* 42 desiderent – 43 peccatores) *M* α: *F* F_4 P_2 O_9 β: *D* F_3 P_{26} γ: *K C Ca* $S P_{15}$ δ: *A G* ε: *N* Bn_1 ζ: *T* Rm_{12} *S* (*pc.*) *am lo ma mi cc*

26 humiliter *om.* α | et[2] *om.* *F* P_2 δ ε ζ **27** convicium] suum *S* P_{15} | dicturum P_2 **28** si *om.* P_2 | dicat] dicit α | etiam] autem P_2 *D* ε ζ *am lo mi*; autem etiam F_3 **29** servo aliquid tale *tr.* ζ | dicit] dicat P_2 *S* P_{15} | dignatio] digna δ ε **31** et *om.* P_2 | canis P_2 *C* | de[1] ... cadunt *om.* P_2 | cadent δ ε *T* **34** repellendo] superbe **add.* P_{15} **35** erat] est P_2 *S* (*pc.*) **37** convertentur *C* (*pc.*) *Ca* (*cf. Ps. 58,7*) **38** fame P_2 | patientur P_2 *C Ca S* P_{15} *G* (*cf. Ps. 58,7*) **39** fame P_2 *N* **40** et *om.* *S* P_{15} | inde] in *K* **41** et[1] *om.* α P_2 **42** fame P_2 patientur *S* P_{15} δ (*pc. A*) *T* (*cf. Ps. 58,7*); patiuntur ε | desiderant *M* γ **43** illi ... illi] ille ... ille *K C* (*ac.*) **44** illi[2] ille *K C* (*ac.*) | canes fiant *tr. am lo ma* convertentur] *cf. l.* 1; convertantur *M* O_9 *Ca* δ ε ζ *ma*; convertant P_2

TUR AD VESPERAM ET FAMEM PATIENTUR UT CANES **ET CIRCUMIBUNT CIVITATEM:** quam civitatem? Mundum istum, quem quibusdam locis vocat scriptura civitatem circumstantiae, id est quia in omnibus gentibus undique circumfuderat mundus unam
cc 742 gentem Iudaeorum, ubi talia *gerebantur et dicebantur, appella-
batur civitas circumstantiae. Istam civitatem circumibunt illi iam canes facti esurientes: quare circumibunt? Evangelizando. Saulus ex lupo canis factus est AD VESPERAM, id est sero conversus, de micis domini sui ⟨***⟩ in gratia eius cucurrit et circumivit civitatem. **(16.) ECCE IPSI LOQUENTUR IN ORE SUO, ET GLADIUS IN** *v. 8*
LABIIS EORUM: iam ille gladius bis acutus de quo apostolus dicit: *Et gladium spiritus, quod est verbum dei.* Quare bis acutus? Quare nisi quia ex utroque testamento feriens? Hoc gladio mactabantur
de quibus dicebatur Petro: *Macta et manduca.* ET GLADIUS IN LABIIS EORUM: **QUONIAM QUIS AUDIVIT?** LOQUENTUR IN ORE

---

47 civitatem circumstantiae] *cf. e. g.* Ps. 59,11 **16,2** gladius bis acutus] *cf.* Sir. 21,4; Ps. 149,6 **3** Eph. 6,17 **5** Act. 10,13

---

e_1 (*adest* 45 famem – 46 istum; 51 quare – 16,6 audivit) *M* α: *F* F_4 P_2 O_9 β: *D* F_3 P_{26} γ: *K C Ca* $S P_{15}$ δ: *A G* ε: *N* Bn_1 ζ: *T* Rm_{12} *S* (*pc.*) *am lo ma mi cc*

---

45 fame P_2 | patiantur P_2 O_9 ζ *ma* (*cf. l.* 16) **47** id est *abundans*; *cf.* 9,24 **49** gerebantur et dicebantur *scripsi*; *cf. cons. 2,32,79* tempus ... quo haec multa gerebantur et dicebantur; gerebantur et P_2 δ ε ζ *am lo*; dicebantur et *M* α O_9 β γ *S* P_{15} *ma* **50** circumibant α | ille *C* (*ac.*) **51** quare] quomodo *lo ma* | evangelizando *om.* α **53** sui] edebat *add.* O_9 (*sl.*); *lacunam notavi*; *cf. WSt 116, 2003, 184*; *fortasse addendum* saturatus *vel* saturari cupiens (*cf. Luc. 16,21*) | gratiae P_2; gratiam α | eius *om.* α *D* (*ac.*) | occurrit α | circuit O_9 *S* P_{15}; circumibit e_1 P_2 **16,1** ipse *C* (*ac.*) | eloquentur *M* (*cf.* Ψ_γ) | in ore suo *om.* P_2 δ ε *T* | gladius] est *add.* α **2** apostolus] Paulus δ | dicit apostolus *tr.* α **3** quare nisi quia] *cf. in psalm. 57,19,14*; **om.* e_1 *M* α P_2 O_9 *K C* (*ac.*) *S* **4** utraque P_2 | testamentum P_2 **5** dicebantur *K*

SUO: QUIS AUDIVIT?, id est stomachabuntur adversus pigros ad fidem. Qui paulo ante et ipsi credere nolebant, taedium de non credentibus patiuntur – et vere, fratres, contingit: vides hominem pigrum, antequam sit Christianus clamas ad illum quotidie: vix convertitur. Convertatur, et iam vult omnes esse Christianos et miratur quia nondum sunt: excidit illi quam ad vesperam conversus est. Sed quia factus est esuriens sicut canis, habet iam in labiis gladium; dicit: QUIS AUDIVIT? Quid est QUIS AUDIVIT? ‚*Quis credidit auditui nostro, et brachium domini cui revelatum est?* QUONIAM QUIS AUDIVIT? Non credunt Iudaei!' Conversi sunt ad gentes et adnuntiaverunt. Iudaei non credebant; et tamen per credentes Iudaeos evangelium circumibat civitatem, et dicebant:
v. 9 QUONIAM QUIS AUDIVIT? **(17.) ET TU DOMINE DERIDEBIS EOS:** ‚QUIS AUDIVIT? Omnes gentes Christianae futurae sunt, et vos dicitis: QUIS AUDIVIT?' Quid est DERIDEBIS EOS? **PRO NIHILO HABEBIS OMNES GENTES:** nihil ante te erit, quia facillimum erit ut credant in te omnes gentes.

14sq. Is. 53,1

e_1 (*adest* 14 quid – 15 nostro; 17,1 et *sqq.*) *M* α: *F* F_4 P_2 O_9 β: *D* F_3 P_{26} γ: *K C Ca* $S P_{15}$ δ: *A G* ε: *N* Bn_1 ζ: *T* Rm_{12} *S* (*pc.*) *am lo ma mi cc*

7 stomachabuntur β *A ma*; stomachabantur e_1 *M* α P_2 O_9 γ *G* ε ζ | adversos *K* Bn_1; ad vesperum δ **8** qui] quia α *C Ca S* P_{15} **9** credentibus] patientibus α | revera α | contigit *M F* O_9 δ ζ **10** pigrum ... clamas *distinxi*; pigrum antequam sit Christianus; clamas *cc* **11** convertatur] convertere *S* P_{15} δ ε; tandem conversus convertere ζ | vult et iam (etiam) *tr.* O_9 (*pc.*) ζ | esse *om.* *S* P_{15} δ ε; et facere ζ | et[2]] etiam *S* **12** quia] qui *S* δ (*pc. A*) | sunt] sit O_9; sunt conversi P_{15} | quam] quod *S* (*pc.*) *lo ma* | vesperam] conversuram conversura *add. S* P_{15} **13** canes P_2 *S* | iam] etiam *K Ca* δ ζ *ma* **14** quis] qui *add. S* **15** credit δ **16** credent O_9 | conversi] et *praem.* P_2 δ ε ζ | sunt] et *add. S*; apostoli *add.* P_{15} **17** *adnuntiarunt *M* α P_2 O_9 *C Ca* ε **18** circumibant P_{15} δ (*pc. A*); circumibunt P_2 **19** audiunt P_2 **17,2** futuri *K* **4** te *om.* P_2 **5** omnes gentes in te *tr.* α

(18.) FORTITUDINEM MEAM AD TE CUSTODIAM. Illi enim *v. 10*
fortes ideo ceciderunt, quia fortitudinem suam ad te non custodi-
mi 704 erunt; id est illi qui super me insurrexerunt et irruerunt, de se
praesumpserunt: ego autem FORTITUDINEM MEAM AD TE CUS-
5 TODIAM, quia si recedo cado, si accedo fortior fio. Videte enim
quid est, fratres, in anima humana: non habet ex se lumen, non
habet ex se vires. Totum autem quod pulchrum est in anima
virtus et sapientia est; sed nec sapit sibi nec valet sibi, nec ipsa sibi
lux est nec ipsa sibi virtus est. Est quaedam origo fonsque virtu-
10 tis, est quaedam radix sapientiae, est quaedam, ut ita dicam – si et
hoc dicendum est – regio incommutabilis veritatis: ab hac anima
recedens tenebratur, accedens illuminatur. *Accedite ad eum et*
illuminamini, quia recedendo tenebramini. Ergo FORTITUDINEM
cc 743 MEAM AD TE CUSTODIAM: non a te recedam, non de me praesu-
15 mam, FORTITUDINEM MEAM AD TE CUSTODIAM, QUIA DEUS
SUSCEPTOR MEUS ES. Ubi enim eram, et ubi sum? Unde me
suscepisti? Quas iniquitates meas dimisisti? Ubi iacebam? Quo

---

18,9 sq. fons ... virtutis] *cf.* Cic. Tusc. 4,34 **10** radix sapientiae] *cf.* Sir. 1,6. 25 **12 sq.** Ps. 33,6

---

e_1 (*adest usque ad* 18,4 custodiam; 15 quia *sqq.*) *M* α: *F* F_4 P_2 O_9 β: *D* F_3 P_{26} γ: *K C Ca* *S* P_{15} δ: *A G* ε: *N* Bn_1 ζ: *T* Rm_{12} *S* (*pc.*) *am lo ma mi cc*

18,1 ille *K* | enim *om.* ε ζ **2** occiderunt *K* **3** ille *K* | super me] superne *mi* | et *om.* P_2 O_9 β | irruerunt *om.* P_2; ruerunt O_9 **5** quia] qua *G* **6** in *om.* O_9 | humana anima *tr. G* | non[1]] enim *add. G* | non[1] ... lumen *om.* P_2 **8** et sapientia] sapientiae O_9 | sibi[1]] sed *add. S* P_{15} **9** est quaedam origo fonsque virtutis *mg. S* | est quaedam origo ... sapientiae est *om.* P_{15} **10** et] ad *M* **11** est ... incommutabilis] regionem mutabilis P_2 | regio] est *praem.* α | hac] enim *add. M* O_9 **14** praesumam] praesumo cum P_{15} **15** custodiam] habent codices de quibus prophetatus est Christus et nos tenemus *add.* P_{15} (*cf.* 22,3 sq.) | quia] tu *add.* α (*cf.* Ψ_ρ) **16** meos *S* | ibi ... ibi P_2 | sum] et *add.* e_1 O_9 β *S* P_{15} δ **17** quas] quia e_1 | ubi] ibi P_2

erectus sum? Ergo haec meminisse non debeo quod in alio psalmo dicitur: *Quoniam pater meus et mater mea dereliquerunt me, dominus autem adsumpsit me?* FORTITUDINEM MEAM AD TE
v. 11 CUSTODIAM, QUIA DEUS SUSCEPTOR MEUS ES. **(19.) DEUS MEUS, MISERICORDIA EIUS PRAEVENIET ME.** Ecce quid est FORTITUDINEM MEAM AD TE CUSTODIAM: de me omnino nihil praesumam. Quid enim adtuli boni, ut mei misererēris, ut me iustificares? Quid in me invenisti nisi sola peccata? Tuum nihil aliud nisi naturam quam creasti, cetera mea mala quae delevisti. Non ego ad te prior surrexi, sed tu ad me excitandum venisti. Nam MISERICORDIA EIUS PRAEVENIET ME, antequam ego aliquid boni faciam.
v. 12 MISERICORDIA EIUS PRAEVENIET ME; **(20.) DEUS MEUS DEMONSTRAVIT MIHI IN INIMICIS MEIS.** Quid ait? ‚Quantam circa me exhibuerit misericordiam, in inimicis meis mihi demonstravit.' Relictis comparet se collectus et repulsis electus; compa-

19sq. Ps. 26,10

e$_1$ (*adest usque ad* 18 debeo; 20 fortitudinem - 19,3 custodiam; 7 nam - 20,4 collectus; *de l. 19,9 v. praef. p. 15sq.*) *M* α: *F F*$_4$ *P*$_2$ *O*$_9$ β: *D F*$_3$ *P*$_{26}$ γ: *K C Ca S P*$_{15}$ δ: *A G* ε: *N Bn*$_1$ ζ: *T Rm*$_{12}$ *S* (*pc.*) *am lo ma mi cc*

18 non *om.* $\gamma\ \delta\ \varepsilon$ *T ma*; non nunc *O*$_9$ β **20** me^1 *om. C* **21** quia] tu *add.* α (*cf. l.* 15) **19,2** me *om. C* | ecce *om. O*$_9$ β **4** misereris $\alpha\ \gamma$ *S* (*ac.*) *P*$_{15}$ *Bn*$_1$ *T*; miserearis *P*$_2$ *S* (*pc.*) | ut^2 *om. S*; et *P*$_2$ | iustificeris ε **6** natura γ *am lo ma* mala mea *tr. lo ma* | ego] ergo *C Ca G Bn*$_1$ **7** ad te] ante δ *Bn*$_1$ ζ | prior ad te *tr. M S* γ *ma* | exsurrexi $\delta\ \varepsilon$ *T ma*; ait resurrexi *P*$_2$ | suscitandum *P*$_2$ **8** *aliquid ego boni *tr. e*$_1$ *P*$_2$ γ; aliquid boni ego *tr. S P*$_{15}$ δ *ma*; ego boni aliquid *tr. F*$_3$; aliquid boni ε *T* **9** me] quid hic respondebit infelix Pelagius *add.* $\gamma\ S\ \delta\ \varepsilon\ \zeta$ *ma* (*cf. Geerlings-Schulze, Der Kommentar in Antike und Mittelalter 18–23*); *de e*$_1$ *v. praef. p. 15* **20,2** demonstra *P*$_2$; demonstrasti $\delta\ \varepsilon\ \zeta$ | in *M O*$_9$ β *N ma*; *cf. l.* 11. 14; 21,35; *LXX* ἐν τοῖς ἐχθροῖς μου; **om. e*$_1$ α *P*$_2$ γ *S P*$_{15}$ δ *Bn*$_1$ ζ (*cf.* Ψ_α) | quanta *P*$_2$ *A* **3** misericordia *M* | in β *K ma*; *cf. l.* 2; **om. α P*$_2$ *O*$_9$ *C Ca S P*$_{15}$ $\delta\ \varepsilon\ \zeta$ **4** comparat α; compararet *C* | collectis δ repulsus *S T*; repulsi *Ca*

ret se vasis irae vas misericordiae, et videat quia ex una massa fecit deus *aliud vas in honorem, aliud in contumeliam.* Quid est DEMONSTRAVIT MIHI IN INIMICIS MEIS? *Si enim volens deus ostendere iram et demonstrare potentiam suam adtulit in multa patientia vasa irae, quae perfecta sunt in perditionem* – et propter quid hoc? – *ut notas faceret divitias suas in vasa misericordiae*; si ergo vasa irae adtulit, in quibus notas faceret divitias suas in vasa misericordiae, rectissime dictum est: MISERICORDIA EIUS PRAEVENIET ME. DEUS MEUS DEMONSTRAVIT MIHI IN INIMICIS MEIS, id est quantam circa me habuit misericordiam, in illis mihi demonstravit circa quos non habuit. Nisi enim debitor suspendatur, minus agit gratias cui debitum relaxatur.

DEUS MEUS DEMONSTRAVIT MIHI IN INIMICIS MEIS; **(21.)** de ipsis autem inimicis quid? **NE OCCIDERIS EOS, NE QUANDO OBLIVISCANTUR LEGIS TUAE.** Rogat pro inimicis suis, implet praeceptum. Quid est NON MISEREARIS OMNIUM QUI OPERANTUR INIQUITATEM, et NE OCCIDERIS EOS, NE OBLIVISCANTUR LEGIS

5–10 Rom. 9,21–23 **21,3 sq.** *cf.* Matth. 5,44

e_1 (*adest* 5 et – 6 contumeliam; 17 deus – 21,3 suis) *M* α: *F* F_4 P_2 O_9 β: *D* $F_3 P_{26}$ γ: *K C Ca* $S P_{15}$ δ: *A G* ε: *N* Bn_1 ζ: *T* Rm_{12} *S* (*pc.*) *am lo ma mi cc*

5 vasis] vasi *M*; vas *F* O_9 β | vas] vasis *M* (vasi *ac.*) O_9 β *K C N* (*pc.*) *T* **6** vas *om.* β | honore α | aliud[2]] vas *add.* δ ε ζ | in[2] *om. K* **7** in β *K ma*; *cf. l.* 2; **om. M* α P_2 O_9 *C Ca S* P_{15} δ ε ζ | deus volens *tr. am lo ma* **8** adtulit] tulit ζ | multam *K* **9** patientiam *M* | perfecti P_{15} **10** et ut *M* P_2 O_9 P_{15} | suas *om. Ca* | in] et in α | vase *N* **11** adtulit] tulit ζ (*cf. l.* 8) **13** demonstra P_2 in β (*pc. D*) *K ma*; *cf. l.* 2; **om. M* α P_2 O_9 *D* (*ac.*) *C Ca S* P_{15} δ ε ζ **14** quantum *S* P_{15} δ *T ma* | habuerit *S* P_{15} | demonstravit *ir. S*; demonstrat P_{15} **15** debitor *ir. S*; debito P_2 **17** demonstrabit *M* (*pc.*) P_2 | in β *K ma*; *cf. l.* 2; **om. M* α P_2 O_9 *C Ca S* P_{15} δ ε ζ **21,3** leges e_1 *C* (*ac.*) | rogat] qui *praem.* β **4** non] ne γ (me *add. C*) *ma* **5** ne[2]] quando *add. S* (*pc.*) *lo ma* (*cf. l.* 2) | leges *C* (*ac.*)

TUAE? Quomodo non miseretur OMNIUM QUI OPERANTUR INIQUITATEM, et quomodo non occidet eos, NE OBLIVISCANTUR LEGIS suae? Sed hic de inimicis suis dixit. Quid ergo? inimici eius aequitatem operantur? Si qui ei inimicantur aequitatem operantur, ergo ipse iniquitatem operatur. Sed quia ipse aequitatem operatur, porro qui aequitatem operatur profecto iniquitatem ab inimicis patitur, restat ut qui iusto inimicantur iniquitatem operentur. Unde ergo paulo superius: NON MISEREARIS OMNIUM QUI OPERANTUR INIQUITATEM, et nunc de inimicis suis: NE OCCIDERIS EOS, NE QUANDO OBLIVISCANTUR LEGIS TUAE? Non ergo miserearis eorum, ut occidas peccata eorum; non occidas eos quorum peccata occidis. Quid est autem occidi? Oblivisci legis domini. Ipsa est vera mors: in profundum ire peccati. cc 744

Potest quidem hoc et de Iudaeis intellegi. Quid de Iudaeis NE OCCIDERIS EOS, NE QUANDO OBLIVISCANTUR LEGIS TUAE?

13 sq. Ps. 58,6 **18** in profundum ire peccati] *cf.* Prov. 18,3

e_1 (*adest* 13 et unde (*v. app. crit.*) - 19 intellegi) *M* α: *F* F_4 P_2 O_9 β: *D* F_3 P_{26} γ: *K C Ca* *S* P_{15} δ: *A G* ε: *N* Bn_1 ζ: *T* Rm_{12} *S* (*pc.*) *am lo ma mi cc*

6 misereretur δ; misereatur P_2 β *C Ca* P_{15} ε ζ **7** iniquitatum *A* | ne β *C Ca* ε ζ | occidit P_2 *K* δ *ma*; occidat β *C* ε ζ; occidas *Ca* **8** suae] tuae P_2 O_9 F_3 *C Ca* ε ζ *ma* (*cf. Ps. 58,12*) | hic] haec *Ca* (*pc.*); hoc *T* **9** si] sic P_2 | si ... operantur *om.* O_9 β (*ir. D*) *G N* **10** ipse iniquitatem operatur *M* (*pc.*) *F Ca* (*pc.*) *S* (*pc.*) *ma*; ipse iniquitatem operantur *M* (*ac.*) F_4 *S* (*ac.*) ε; ipsi iniquitatem operantur P_2 γ (*pc. C*; *ac. Ca*) P_{15} δ; ipsi aequitatem non operantur O_9 β **11** operatur[1] ... patitur] *operantur ... *patiuntur *M* P_2 O_9 β *Ca* (patitur) *S* P_{15} δ ε (patitur *N*) ζ | qui] quia α O_9 *C Ca S* P_{15} δ ε | aequitatem δ ε **13** operantur P_2 *K* | unde ergo] et unde e_1 | non] ne γ **14** et *om.* e_1 **15** leges *K C* (*ac.*) | tuae] quomodo non miseretur omnium qui operantur iniquitatem et quomodo non occidit eos ne obliviscantur legis tuae *add. C Ca* (*cf. l.* 8) **16** non] ne O_9 β **17** occidi] *nisi *add. M* O_9 β **18** in ... peccati *om.* e_1 **19** et *om.* P_2 **20** ne[1] non O_9 β | leges *C* (*ac.*)

‚Istos inimicos meos, ipsos qui me occiderunt noli tu occidere. Maneat gens Iudaeorum!' Certe victa est a Romanis, certe deleta civitas eorum, non admittuntur ad civitatem suam Iudaei; et tamen Iudaei sunt. Nam omnes istae provinciae a Romanis subactae sunt: quis iam cognoscit gentes in imperio Romano quae quid erant, quando omnes Romani facti sunt et omnes Romani dicuntur? Iudaei tamen manent cum signo nec sic victi sunt, ut a victoribus absorberentur. Non sine causa Cain ille est qui cum fratrem occidisset posuit in eo deus signum, ne quis eum occideret. Hoc est signum quod habent Iudaei: tenent omnino reliquias legis suae, circumciduntur, sabbatum observant, pascha immolant, azyma comedunt. Sunt ergo Iudaei, non sunt occisi: necessarii sunt credentibus gentibus. Quare hoc? Ut demonstret nobis in inimicis nostris misericordiam suam. DEUS MEUS DEMONSTRAVIT MIHI IN INIMICIS MEIS: in ramis superbia praecisis inserto

28–30 *cf.* Gen. 4,15 **35–38** *cf.* Rom. 11,17–24

e$_1$ *deest* *M* *α*: *F F*$_4$ *P*$_2$ *O*$_9$ *β*: *D F*$_3$ *P*$_{26}$ *γ*: *K C Ca* *S P*$_{15}$ *δ*: *A G* *ε*: *N Bn*$_1$ *ζ*: *T Rm*$_{12}$ *S* (*pc.*) *am lo ma mi cc*

23 Iudaei] sunt *add. M* **24** a Romanis subactae *S P*$_{15}$ *δ ε ζ* (*cf. serm. Dolb. 23,15*); *a Romanis subiugatae *γ* (-ti *K C ac.*) *ma* (*cf. Faust. 12,13*); a Romanis sublatae *O*$_9$ *β*; a Romanis subiectae *M P*$_2$; Romanis subiectae *α* **25** quis iam] quisnam *am*; quisnam non *lo* | cognoscet *γ* | in *om. P*$_2$; subiectas *lo* quae quid] *cf. in psalm. 59,11,21*; quaeque *C* (*pc.*) *Ca*; quaeque quid *S*; quae quidem *am lo* | quid] omnis *K*; gentes *add. β G* **28** obsorberentur *P*$_2$ **29** occiderit *K C* (*ac.*) **30** est *om. α* | tenent] tamen *δ* **31** leges *K* | sabbatum *M* (*pc.*) *α* (*iuxta usum Augustini*; *cf. e. g. serm. 9,3*); sabbato *M* (*ac.*) *P*$_2$ *D* (*ac.*) *S A ε*; sabbata *O*$_9$ *β* (*pc. D*) *γ G T ma* **32** azymam *S* **33** gentibus *om. S P*$_{15}$ | ut *om. O*$_9$ | monstret *S P*$_{15}$ *δ*; demonstraret *α O*$_9$ *β ζ* | in *M β* (*pc. P*$_{26}$) *K ma*; *cf.* 20,2; *l.* 35; **om. α P*$_2$ *O*$_9$ *P*$_{26}$ (*ac.*) *C Ca S P*$_{15}$ *δ ε ζ* **35** in^1 *M F β* (*pc. P*$_{26}$) *K ma*; *cf.* 20,2; **om. F*$_4$ *P*$_2$ *O*$_9$ *P*$_{26}$ (*ac.*) *C Ca S P*$_{15}$ *δ ε ζ* | superbie *α P*$_2$ *P*$_{15}$ *δ Bn*$_1$ *ζ* | inserto] in deserto *δ* (*ir. A*)

misericordiam suam demonstrat oleastro. Ecce ubi iacent qui superbi erant, ecce ubi insertus es qui iacebas: et tu noli superbire, ne praecidi merearis.

DEUS MEUS, NE OCCIDERIS EOS, NE QUANDO OBLIVISCANTUR LEGIS TUAE, **(22.) DISPERGE EOS IN VIRTUTE TUA.** Iam factum est: per omnes gentes dispersi sunt Iudaei testes iniquitatis suae et veritatis nostrae. Ipsi habent codices de quibus prophetatus est Christus, et nos tenemus Christum. Et si quando forte aliquis paganus dubitaverit, cum ei dixerimus prophetias de Christo, quarum evidentiam obstupescit et admirans putaverit a nobis esse conscriptas, de codicibus Iudaeorum probamus quia hoc tanto ante praedictum est. Videte quemadmodum de inimicis nostris alios confundimus inimicos! DISPERGE EOS IN VIRTUTE TUA – tolle illis virtutem, tolle fortitudinem eorum – **ET DEDUC EOS,**
v. 13 **PROTECTOR MEUS DOMINE, DELICTA ORIS EORUM, SERMONEM LABIORUM EORUM; ET COMPREHENDANTUR IN SUPERBIA SUA. ET EX MALEDICTO ET MENDACIO ADNUNTIABUN-** cc 745

---

e$_1$ (*adest* 22,1 disperge – 2 Iudaei) *M* α: *F F*$_4$ *P*$_2$ *O*$_9$ β: *D F*$_3$ *P*$_{26}$ γ: *K C Ca S P*$_{15}$ δ: *A G* ε: *N Bn*$_1$ ζ: *T Rm*$_{12}$ *S* (*pc.*) *am lo ma mi cc*

---

36 misericordia sua *C* (*pc.*) | demonstravit α; demonstrato *K C* **37** erant superbi *tr.* ζ | ubi] tu **praem.* β *S P*$_{15}$ δ; tu *add. O*$_9$ | qui] quia *O*$_9$; qui tunc *P*$_2$ ε ζ | noli *iter. A* (*ac.*); nobis noli *S* **39** obliviscuntur *O*$_9$ **40** leges *C* (*ac.*) **22,1** disperde *P*$_2$ | eos] *cf.* Ψ_α; illos *F* (*iuxta Vulg.*) **2** per] super δ | testis *A* | iniquitates *S* **3** suae] tuae *C* (*ac.*) | ipse *C* (*ac.*) | Christus prophetatus est *tr.* ε **4** forte quando *tr. D* (*ac.*); forte aliquando *C Ca* **5** paganis *O*$_9$ dubitaverit paganus *tr.* α | eis α *Ca* | prophetia *S P*$_{15}$ δ; prophetis ε; de prophetiis ζ **6** *evidentia *F P*$_2$ *O*$_9$ β δ ε ζ | admirans] tam miras *O*$_9$ **7** scriptas δ **8** tantum *P*$_2$ *C Ca S P*$_{15}$ δ *Bn*$_1$ ζ | ante *om. P*$_2$ *S P*$_{15}$ | praedicatum *P*$_2$ | de *om. S P*$_{15}$ **9** confidimus *A* (*ac.*) | eos] *cf. l.* 1; illos *D* ζ **10** illis] *eis α; illos *P*$_2$ | tolle[2]] illis *add. P*$_2$ δ ε ζ | eorum] ipsorum *O*$_9$ β (illorum *ac. D*) *S P*$_{15}$ δ deduc] *cf.* 2,2,50; *deduces *e*$_1$ *M*; deducit *S P*$_{15}$ | eos *om. M* **11** delecta *e*$_1$ *K*; delictum *Ca* | sermonem] *cf.* 2,3,1; sermones *e*$_1$ *P*$_2$ β δ ε ζ; sermonum *Ca* **12** eorum] *cf.* 2,3,2; ipsorum *C Ca*; meorum *P*$_2$ | comprehendantur] *cf.* 2,3,6; 2,4,1; comprehendentur *M* β **13** et] ex *add. e*$_1$

mi 706 TUR CONSUMMATIONES IN IRA CONSUMMATIONIS, ET NON *v. 14*
15 ERUNT. Obscura sunt, et timeo ne non bene insinuentur iam audiendo fatigatis. Itaque si placet Caritati vestrae, quae restant in crastinum differamus. Adiuvabit dominus, ut vobis debitum persolvamus, quia de illo magis quam de nobis promittimus.

SERMO ALTER

(1.) Hesternus sermo protractus debitorem me in hodiernum reliquit; quia ergo dominus voluit, reddendi tempus advenit. Quam vero sumus nos devoti redhibitores, tam debetis esse avidi exactores, hoc est ut quod ille donat et nos reddimus – ille
5 enim dominus, nos servi sumus – sic accipiatis, ut sit fructus in auditione vestra de vita vestra. Cultus enim ager fructum non reddens et ingratus agricolae pro frugibus spinas afferens non horreum, sed ignem quaerit. Dominus autem deus noster, sicut eum videtis hanc terram imbribus visitare sollemnibus, ita cor
10 nostrum verbo suo tamquam agrum suum visitare dignatur et de

---

e_1 deest M α: *F F_4 P_2 O_9* β: *D F_3 P_{26}* γ: *K C Ca S P_{15}* δ: *A G* ε: *N Bn_1* ζ: *T Rm_{12} S (pc.) am lo ma mi cc*

---

14 consummationis *A (ac.)*; in consumatione *K* **15** erant *S A (ac.)* | obscurati F_4 δ | et] non *add.* δ *(sl. A)* | insinuentur bene *tr. am lo ma* | iam audiendo fatigatis *om.* e_1 **16** fatigatis α; fatigati estis *cett. ma* | itaque] et ideo e_1 | Caritate *N* **17** adiuvavit *K C (ac.)*; enim *add.* O_9 β *(sl. F_3)* | vobis *om.* P_2

Sermo alter. 1,1 hodierno P_{15} **2** reliquit *ir. S*; relinquit *M*; reliqui P_{15} | ergo] ego *C (ac.)* | voluit dominus *tr.* P_2 ε; voluit deus ζ **3** nos *om. C Ca G* | devoti *om.* P_2; devote *S* ζ; debiti *M* | redhibitores *hapax legomenon*; redebitores *M (ir.) C (pc.) Ca* δ ε; debitores P_2 *D (pc.)* ζ; reditores P_{15}; retributores O_9 | tam ... exactores *om.* O_9 | debitis P_2 *C (ac.) Ca* | vos esse ζ *lo ma* **4** ut *om.* P_2 O_9 β *S* P_{15} δ ε ζ | reddamus *M* O_9 β **5** sumus] et vos *add.* β | accipietis O_9; accipite *S* | sint *S (pc.)* **6** de vita vestra *om.* O_9 | incultus δ ε *T* **7** fructibus O_9 P_{15} *G* **9** hanc] bonam P_2 *S (ir.)* | visitare imbribus *tr. am lo ma* **10** agro suo P_2 | dignetur F_4 *K*; dignatus P_{15} | de *om.* P_2; in *S (ir.)*

corde nostro fructus quaerit, quia novit et quid ibi seminet et quantum pluat. Et quia revera nihil sine illo sumus, quia et antequam essemus nihil eramus, et quisquis iam homo est et sine illo esse voluerit nihil aliud quam homo peccator erit, verumque est quod hic dictum est: FORTITUDINEM MEAM AD TE CUSTODIAM, quoniam quidquid possumus nisi apud illum et ad illum servemus, recedendo amittimus, vigilare debet semper mens nostra non ab illo recedere, sed et si longe erat, magis magisque propinquare et accedere, non gressu pedum, non subvectione vehiculorum, non celeritate animalium, non elatione pennarum, sed puritate adfectuum et probabilitate sanctorum morum.

(2.) Videamus ergo quid restat de hoc psalmo. In hoc enim dimiseramus, cum coepisset de inimicis suis loqui dicens deo: NE OCCIDERIS EOS, NE QUANDO OBLIVISCANTUR LEGIS TUAE. Quamvis eos inimicos suos esse dixerit, rogavit tamen deum ne occiderentur et obliviscerentur legem ipsius. Non tamen tenere legem – id est non oblivisci legem – iam perfectio est et quasi securitas de praemio et nulla sollicitudo de supplicio. Sunt enim

2,2 sq. Ps. 58,12

e$_1$ *deest* *M* α: *F F*$_4$ *P*$_2$ *O*$_9$ β: *D F*$_3$ *P*$_{26}$ γ: *K C Ca S P*$_{15}$ δ: *A G* ε: *N Bn*$_1$ ζ: *T Rm*$_{12}$ *S* (*pc.*) *am lo ma mi cc*

11 quid] quod γ | quantum ibi pluat et quid seminet *tr. S* (*ir.*) **12** sumus sine illo *tr. G* | illo] ipso β **13** essemus] sumus *O*$_9$ | illo] ipso α **14** noluerit δ | verum *P*$_{15}$ ζ **15** hic *om. C Ca* δ ε ζ **16** quoniam] hic *add. M* | illum[1] ipsum β | servimus *S* **17** amittemus *K* | semper debet *tr. Ca* **18** magis *om. F*$_4$ *C* (*ac.*) | adpropinquare α *O*$_9$ β **19** subiectione *P*$_2$ **20** elevatione *am lo ma* **21** puritatis adfectu *O*$_9$ β | adfectum *Ca* ε (ef- *N ac.*) probabilitate] *i. e.* probitate; *cf. serm. 170,7* cum vixerit bene atque innocenter secundum probabilitatem existimationis humanae (*cf. ThlL X 1450,51 sqq.*); *in psalm. 59,7,18*; probitate β | amorum *M* α *P*$_2$ *O*$_9$ *P*$_{15}$ **2,1** restat] rectae *O*$_9$ **2** suis *om.* δ ε ζ **3** leges *C* (*ac.*) ε **4** dixerim *O*$_9$ **5** obliviscentur *P*$_2$ | legis *O*$_9$ β *S P*$_{15}$ **6** non] ne δ ε

qui tenent legem memoria et non implent vita; qui vero implent vita, non possunt non tenere memoria. Ergo qui moribus praecepta dei facit et quodam modo vivendo semper in corde suo ne deleatur agit quod tenet, vivendoque se commemorat quid ei in corde scriptum sit de lege dei, ipse fructuose tenet legem dei, ipse non inimicus deputabitur. Nam ecce inimici Iudaei, quos videtur significare psalmus iste, legem dei tenent, et ideo de illis dictum est: NE OCCIDERIS EOS, NE QUANDO OBLIVISCANTUR LEGIS TUAE, ut gens Iudaeorum maneret et ea manente cresceret multitudo Christianorum. Per omnes gentes manent certe et Iudaei sunt nec destiterunt esse quod erant, id est gens ipsa non ita cessit in iura Romanorum, ut amiserit formam Iudaeorum, sed ita subdita Romanis est, ut etiam leges suas teneat, quae leges sunt dei. Sed quid in illis factum est? *Decimatis mentam et cyminum et relinquitis quae graviora sunt legis, misericordiam et iudicium, liquantes culicem, camelum autem gluttientes.* Hoc eis dominus dicit, et revera ita sunt: tenent legem, tenent prophetas; legunt

cc 746 mi 707

21–23 Matth. 23,23sq.

e_1 deest M α: $F F_4$ P_2 O_9 β: $D F_3 P_{26}$ γ: $K C Ca$ $S P_{15}$ δ: $A G$ ε: $N Bn_1$ ζ: $T Rm_{12} S$ (*pc.*) *am lo ma mi cc*

8 qui[1]] quae K | legem tenent *tr.* M **10** in ... tenet] *verborum ordo confusus*; *verba* in corde *et cum* deleatur *et cum* tenet *coniungenda* (*figura* ἀπὸ κοινοῦ *q. d.*) | ne] non $F_4 P_2 N$ **11** vivendoque] que *ir.* S; que *om.* P_{15}; vivendo qui $F \beta C \delta \varepsilon$ | se] semper ζ *lo* (*cf. l.* 10) | quid] quod $M O_9 \beta \gamma \delta \varepsilon$ **12** scriptam O_9; scripta β | sit scriptum *tr.* α | de lege] lex $O_9 \beta$ **13** inimicus non *tr.* δ inimicos K | quos] mihi *add.* $O_9 \beta$ **14** dei *om.* T; domini $P_2 \varepsilon$ | tenet $P_2 Bn_1$ **15** leges C (*ac.*) **16** manente] mente δ | multitudine C **17** manet P_2 **18** id est *exp.* S; idem P_2 | ipsa] ista *am lo ma* **19** in iura] iniuria $P_2 Ca \varepsilon T$ omiserit O_9 **20** teneant αO_9 **21** in *om.* $P_2 S P_{15}$ **22** reliquistis *am lo ma* (*iuxta Vulg.*) | quae *om.* $\alpha S P_{15}$ | sunt *om.* $\alpha O_9 S P_{15}$ **23** liquentes δ | calicem C (*ac.*) **24** ita] ista $C Ca$ | legem] et *add.* $P_2 \delta \varepsilon$

omnia, cantant omnia; lucem prophetarum non ibi vident quae *est Christus Iesus*. Non solum eum nunc non vident cum sedet in caelo, sed nec tunc viderunt quando inter illos humilis ambulabat, et facti sunt rei fundendo sanguinem ipsius. Sed non omnes – hoc et hodie commendamus Caritati vestrae –, non omnes, quia multi eorum conversi ad eum quem occiderunt et in eum credendo veniam et de effuso ipsius sanguine meruerunt exemplumque praebuerunt hominibus quam non debeant diffidere dimitti sibi qualecumque peccatum, quando et interfectio Christi dimissa est confitentibus. Inde ergo dictum est: QUIA DEUS SUSCEPTOR MEUS ES, DEUS MEUS, MISERICORDIA EIUS PRAEVENIET ME, hoc est ante omnia merita mea bona praevenit me misericordia ipsius. Etsi nihil in me boni invenerit, ipse me facit bonum: et ipse iustificat conversum et ipse admonet ut convertatur aversus. DEUS MEUS inquit iterum DEMONSTRAVIT MIHI IN INIMICIS MEIS, id est quantum me diligat quantumque mihi largiatur de bonitate sua, ex comparatione inimicorum meorum mihi ostendit, quia cum sint ex una massa vasa irae et vasa misericordiae, per vasa irae discunt vasa misericordiae quantum illis boni deus largiatur.

25sq. 1 Cor. 3,11 **34sq.** Ps. 58,10sq. **39** Ps. 58,12 **42** *cf.* Rom. 9,21

e$_1$ *deest M* *α*: *F F*$_4$ *P*$_2$ *O*$_9$ *β*: *D F*$_3$ *P*$_{26}$ *γ*: *K C Ca S P*$_{15}$ *δ*: *A G* *ε*: *N Bn*$_1$ *ζ*: *T Rm*$_{12}$ *S* (*pc.*) *am lo ma mi cc*

25 quae] qui *P*$_2$ *γ S P*$_{15}$ *δ ε ζ ma* (*cf. 1 Cor. 3,11*) **26** eum *om. P*$_{15}$; enim *ζ* nunc *om. C Ca* **29** et *om. S P*$_{15}$; ut *C* (*pc.*) *Ca* **30** occiderant *β* | eum^2] eo *ε T* **31** veniam] veniat *K* | et *om. O*$_9$ *β ζ* | effusione *P*$_2$ *δ ε ζ* | eius *α* | sanguinem *M*; sanguinis *ε ζ* | exemplumque] exemplum quem *δ N* **32** quam] quod *S* (*pc.*) | dimittere *α* **33** qualicumque *S*; qualemcumque *P*$_2$ | et *om. O*$_9$ *β A* **34** est^2 *om. M* **35** es *om. ε*; est *α* **36** praeveniet *α β γ δ ε ζ* (*cf. Ps. 58,11*) | me *om. M S P*$_{15}$ **37** in *om. K* | facit] fecit *P*$_{15}$; faciet *P*$_2$ *β δ ε ζ* ipse^2 *om. Ca*; ipsi *K* **38** convertar *β* **39** in *β ma*; *cf.* 1,20,2; **om. M α P*$_2$ *O*$_9$ *γ S P*$_{15}$ *δ ε ζ* **40** diligit *Bn*$_1$ *ζ* **42** sint] sit *M* | misericordia *C* (*ac.*) **43** dicunt *C* (*ac.*) *S* | largiatur deus boni *O*$_9$ *β ma*

Et deinde NE OCCIDERIS EOS, NE QUANDO OBLIVISCANTUR LEGIS TUAE: hoc dictum est de Iudaeis. Sed quid illis facies? DISPERGE EOS IN VIRTUTE TUA: ostende illis quia tu fortis es, non ipsi qui de virtute sua praesumendo veritatem tuam non cognoverunt, non quales ipsi fortes sunt de quibus dictum est: IRRUERUNT SUPER ME FORTES, sed qualis tu fortis ad dispergendos eos. **ET DEDUC EOS, PROTECTOR MEUS DOMINE,** id est sic *v. 12* eos disperge ut non eos deseras, NE QUANDO OBLIVISCANTUR LEGIS TUAE, et in eo ipso me protegas ut de ipsorum dispersione habeam testimonium misericordiae tuae.

cc 747 **(3.)** Et sequitur: **DELICTA ORIS EORUM, SERMONEM LABIORUM EORUM.** *v. 13* Quo coniungitur, quo conectitur ista sententia DELICTA ORIS EORUM, SERMONEM LABIORUM EORUM? Sequentia non ita conectuntur, ut doceant nos quo coniungatur ista sententia: DELICTA inquit ORIS EORUM, SERMONEM LABIO-

46 Ps. 58,12 **49** Ps. 58,4

e$_1$ (*adest* 50 et – 3,2 eorum; 4 sequentia *sqq.*) *M* *α*: *F F*$_4$ *P*$_2$ *O*$_9$ *β*: *D F*$_3$ *P*$_{26}$ *γ*: *K C Ca* *S P*$_{15}$ *δ*: *A G* *ε*: *N Bn*$_1$ *ζ*: *T Rm*$_{12}$ *S* (*pc.*) *am lo ma mi cc*

44 ne[1]] non *C* **45** leges *C* (*ac.*) | quid] de *add.* *α* | facis *S P*$_{15}$ **46** disperges *M C* (*pc.*) *Ca*; dispergis *P*$_{15}$ | eos] *cf.* 1,22,1; illos *O*$_9$ *β* **47** virtute] veritate *P*$_2$ *S* (*pc.*) *δ ε* | tuam *om.* *α*; suam *P*$_{15}$ **48** agnoverunt *ε ζ* | non *ir. S*; nam *δ* sunt fortes *tr.* *O*$_9$ *β* **49** super] *cf.* 1,6,9; in *P*$_2$ *S P*$_{15}$ *δ ε ζ* | quales *K* | fortis] fortes *C* (*ac.*) | dispergendum *S* (*pc.*) *δ* **50** deduc] *cf.* 3,20. 26; *LXX* κατάγαγε; *deduces *M α P*$_2$ *O*$_9$ *K* (*cf.* *Ψ*$_α$); deducis *S P*$_{15}$ **52** leges *C* (*ac.*) | eo *om.* *O*$_9$ | ipso] ipsos *O*$_9$; ipse *S N* | ut] et *C Ca* | ut de] unde *P*$_2$ **53** misericordia tua *G* **3,1** et *om.* *G*; *eras.* *O*$_9$ | sermonem] *cf. Vulg.*; sermones *P*$_2$ *S* (*pc.*) *Bn*$_1$ (*pc.*; *cf.* *Ψ*$_γ$); sermonum *K* **2** ipsorum *M α F*$_3$ (*ir.*) *ζ* (*cf.* *Ψ*$_α$ *Vulg.*) | quo conectitur *om.* *K C* (*ac.*) | nectitur *M α*; tenetur *P*$_2$ | ista] ita *S* **3** delicta] inquit *add.* *β C Ca δ ε ζ ma* | sermonem] *cf. l.* 1; sermones *P*$_2$ *S* (*pc.*) *Bn*$_1$ (*pc.*) eorum[2]] *cf. l.* 2; ipsorum *F*$_3$, *T* **4** sequentia ... eorum *om.* *O*$_9$; *mg.* *D* | doceat *M α P*$_2$ *S δ ε* **5** inquit] ergo *e*$_1$ | sermonem] *cf. l.* 1; sermones *P*$_2$ *ε ζ*

RUM EORUM, ET COMPREHENDANTUR IN SUPERBIA SUA, ET EX
v. 14 MALEDICTO ET MENDACIO ADNUNTIABUNTUR CONSUMMATIONES IN IRA CONSUMMATIONIS, ET NON ERUNT. Hoc obscurum etiam heri dixeramus, et ideo ad recentiores mentes vestras expositionem distuleramus. Nunc itaque quoniam nondum fatigati estis audiendo, erigite corda ut adiuvetis me intentione, ne forte in obscuritate et perplexitate aliquantum sermo noster non sufficiat intentioni vestrae: et debetis aliquid et a vobis adferre, ut quod nos dicendo non impleverimus intellegendo suppleatis. Sic ergo posita est ista sententia in medio, ut quo iungatur non facile videamus: DELICTA ORIS EORUM, SERMONEM mi 708
LABIORUM EORUM. Recurramus ergo ad superiora! Quoniam dixerat: NE OCCIDERIS EOS, NE QUANDO OBLIVISCANTUR LEGIS TUAE – quos tamen dixerat inimicos – adiunxit duos versiculos DISPERGE EOS IN VIRTUTE TUA ET DEDUC EOS, PROTECTOR MEUS DOMINE, et continuo intulit: DELICTA ORIS EORUM, SERMONEM LABIORUM EORUM, hoc est ‚illud occide, non ipsos.'

---

e_1 (adest usque ad 6 eorum) *M* α: *$F F_4$ P_2 O_9* β: *$D F_3 P_{26}$* γ: *K C Ca S P_{15}* δ: *A G* ε: *$N Bn_1$* ζ: *$T Rm_{12} S$ (pc.) am lo ma mi cc*

---

6 eorum] *cf. l.* 2; ipsorum *M C Ca*; illorum *e_1* | comprehendantur] *cf. Vulg.*; *LXX* συλλημφθήτωσαν; comprehenduntur *γ S* **7** consummationes] consummationis *γ* **8** in ira consummationis *om. P_2 C (ac.)* **9** recentiorem *ζ* **10** detuleramus *γ* **11** audiendo] *cf.* 1,22,16; in audiendo *δ ε T ma*; ad audiendum *M P_2 γ S (pc.)* | me in intentione *α*; meam intentionem *O_9 β* **12** plexitate *α* | aliquanto *β* **13** sufficiet *M* | intentione *K* | aliquid et a vobis *O_9 β γ ma*; et a vobis aliquid *tr. S*; a vobis aliquid *P_{15}*; a vobis aliquid *M Rm_{12}*; et vobis aliquid *α*; et vos aliquid *T*; vobis aliquid et *δ*; vobis aliquid *P_2 ε* **14** offerre *P_2 δ ε T* | quod] quo *S P_{15} G*; quos *A ε* | nos *om. δ ε ζ* | non *om. S P_{15}* | implerimus *γ (ac. C) ε* **15** sic] si *ε* **16** coniungatur *O_9 β*; diiungatur *P_2* | sermonem] *cf. l.* 1; sermones *P_2 S (pc.) Bn_1 (pc.)* **18** dixerit *δ* | occidas *δ (iuxta Vulg.)* **19** quos] quo *S* **20** deduc] *cf.* 2,50; destrue *P_2 δ ε ζ (cf. Vulg. iuxta Hebr.)* **21** meos *C (ac.)* | et *om. P_2* | sermonem] *cf. l.* 1; sermones *P_2 S (pc.) Bn_1 (pc.)* **22** illud *P_2 O_9 β S (pc.)*; *illum (sc. sermonem) *M* α γ *S (ac.) P_{15} δ ε ζ ma* | occides *S (pc.)*; occidi *P_{15}*

NON ergo OCCIDERIS EOS, NE QUANDO OBLIVISCANTUR LEGIS TUAE; sed est quod in illis occidas, ut impleas quod supra dictum est: NON MISEREARIS OMNIUM QUI OPERANTUR INIQUITATEM. DISPERGE ergo ILLOS et DEDUC EOS, id est noli deserere cum dispergis, quia non deserendo habes quod in illis agas, cum ipsos non occidis. Quid ergo occides? DELICTA ORIS EORUM, SERMONEM LABIORUM EORUM. Quid in illis occides? *Crucifige crucifige* quod clamaverunt, non qui clamaverunt. Illi enim Christum delere interimere perdere voluerunt, tu autem resuscitando Christum quem perdere voluerunt occidis DELICTA ORIS EORUM, SERMONEM LABIORUM EORUM: quippe quem perdendum clamaverunt, vivere expaverunt, et quem in terra contempserunt, in caelo adorari ab omnibus gentibus admirantur. Sic occidantur delicta oris eorum et sermo labiorum eorum, **(4.)** ET COMPREHENDANTUR IN SUPERBIA SUA. Quid est COMPREHENDANTUR

25 Ps. 58,6 **29** *cf.* Ioh. 19,6

e_1 (*adest* 29 quid – 34 expaverunt; 4,1 et *sqq.*) *M* α: *F* F_4 P_2 O_9 β: *D* F_3 P_{26} γ: *K C Ca* *S* P_{15} δ: *A G* ε: *N* Bn_1 ζ: *T* Rm_{12} *S* (*pc.*) *am lo ma mi cc*

23 leges *C* (*ac.*) **24** in *om. S* P_{15} | illos δ; illa *C* (*ac.*) **25** non] ne γ *S* (*pc.*) misereris Bn_1 **26** ergo *om.* O_9 β | deduc] *cf.* 2,50; *deduces P_2 (*ac.*) | noli] eos *add. K* **27** quia] qui *C Ca* δ ε *T* | non deserendo] nondum P_2 | derelinquendo O_9 β | quod] quid *ma* **28** occides P_2 | quid ergo occides *om.* ε *T* occidis P_2 *S* P_{15} δ | sermonem] *cf. l.* 1; sermones P_2 *S* (*pc.*) Bn_1 (*pc.*) **29** eorum] *cf. l.* 2; ipsorum F_3 (*pc.*) *D* ζ | occidis P_2 P_{15} δ ε *T* **31** interimere perdere *om.* e_1 **32** quam *M* | sermonem] *cf. l.* 1; sermones P_2 ε; sermonum *S* (*pc.*) **33** eorum *om.* e_1 | perdendo *M* **34** expavescunt *K C* (*ac.*) *ma*; expavescant *C* (*pc.*) *Ca* δ ε ζ **35** adorare *K* | admirentur *C* (*pc.*) Bn_1 (*pc.*) ζ | sic] si P_2 F_3 *C* (*ac.*) δ | occiduntur γ *S* (*ac.*) P_{15} *ma* **36** et *om.* O_9 β | sermo] *cf. l.* 1; sermones P_2 β δ ε ζ | eorum^2 *om. S* P_{15} **4,1** comprehendantur] *cf.* 3,6; comprehendentur *S* (*cf.* Ψ_α); comprehenduntur e_1 P_{15} **2** quid ... sua *om.* e_1 O_9 comprehendantur] *cf. l.* 1; 3,6; comprehendentur *S*; comprehenduntur P_{15}

IN SUPERBIA SUA? Quia frustra irruerunt fortes et quasi cessit illis ut aliquid sibi fecisse viderentur et praevaluerunt domino: potuerunt hominem crucifigere, potuit infirmitas praevalere et virtus occidi; et visi sibi sunt aliquid, velut fortes, velut potentes, velut praevalentes, *velut leo paratus ad praedam*, velut tauri pingues – sicut eos alio loco commemorat: *Tauri pingues obsederunt me* –: quid autem fecerunt? In Christo non vitam, sed mortem occiderunt. Exstincta quippe morte in moriente et resuscitata vita de morte a vivente – etenim ipse se resuscitavit, quia erat in illo et quod mori non potuit – quid fecerunt? Audi quid fecerunt: solverunt templum. Quid vero ipse fecit? Triduo resuscitavit illud. Per hoc ergo occisa sunt delicta oris eorum et sermo labiorum eorum – quod iam factum est in eis qui conversi sunt –, ET COMPREHENDANTUR IN SUPERBIA SUA. Dictum est enim illis quia ille quem occiderunt resurrexit; crediderunt eum resurre- cc 748

7 Ps. 16,12 8 Ps. 21,13 13sq. *cf.* Ioh. 2,19

e_1 (*adest usque ad* 3 fortes; 16 dictum – 17 resurrexit) *M* α: *F* F_4 P_2 O_9 β: *D* F_3 P_{26} γ: *K C Ca* $S P_{15}$ δ: *A G* ε: *N* Bn_1 ζ: *T* Rm_{12} *S* (*pc.*) P_6 (*cf. l.* 15) *am lo ma mi cc*

3 in superbia sua *om.* α 4 sibi *om. M* | potuerunt] putaverunt *M* α 6 sunt sibi *tr. C Ca* δ | aliqui *M* O_9 β γ *S* P_{15} | potens *Ca* (*ac.*) 7 paratus] parentes O_9 | pinguis *K C* (*ac.*) 8 pinguis *C* (*ac.*) 9 fecerunt ... non *distinxi*; *cf. l.* 10; fecerunt in Christo? Non *cc* | Christum δ 10 in] et *S* | resuscitata β; resurgente *cett. ma* 11 a] in *am lo ma* | etenim F_3 *Ca S* (*pc.*) P_{15} *ma*; etenim et *cett.* | se suscitavit P_2 *S* (*pc.*) P_{15} *G*; resuscitavit *M* α O_9; seruscitavit *A* | quia] qui *M* | illa O_9 12 quid[1]] quod P_2 | audi quid fecerunt *om.* O_9 13 suscitavit δ ε ζ 14 illum P_2 *N* | occisi *K* | sermo] *cf.* 3,1; sermones *S* 15 quod *scripsi*; quid P_6 (*cf. praef. p. 34 n. 64*); et quod *M* P_2 O_9 *S*; et quid α β γ P_{15} δ ε ζ *ma* | eis] illis P_2 ε ζ 16 comprehendantur] *cf.* 3,6; *l.* 1; comprehendentur *M*; comprehenduntur O_9 γ *S* P_{15} | enim *om.* e_1 F_4 P_2 17 quia] quid α; quod *M* γ | surrexit O_9 β

xisse, quia viderunt in caelo positum, spiritum sanctum inde misisse et eos qui in illum crediderant implevisse; et invenerunt se et nihil clamasse et nihil fecisse. Factum eorum in irritum venit, peccatum remansit. Quia ergo factum evacuatum est, peccatum autem mansit super facientes, comprehensi sunt in superbia sua: viderunt se sub iniquitate sua. Restabat ergo ut confiterentur peccatum, et ille ignosceret qui peccantibus cesserat et mortem suam donaret occisus a mortuis et vivificans mortuos.

Comprehensi sunt ergo in superbia sua, **(5.)** ET EX MALE-
mi 709 DICTO ET MENDACIO ADNUNTIABUNTUR CONSUMMATIONES IN IRA CONSUMMATIONIS, ET NON ERUNT. Et hoc difficile intellegitur quo iungatur NON ERUNT: quid NON ERUNT? Videamus ergo superiorem textum: cum comprehensi fuerint in superbia sua, ADNUNTIABUNTUR EX MALEDICTO ET MENDACIO CONSUMMATIONES. Quae sunt CONSUMMATIONES? Perfectiones: consummari enim perfici est. Aliud est consummari, aliud consumi: consummatur quod sic finitur ut perficiatur, consumitur quod sic finitur ut non sit. Superbia non permittebat hominem

18 *cf.* Act. 1,9 **18sq.** *cf.* Act. 2,4

e$_1$ (*adest* 26 comprehensi – 5,3 erunt) *M* α: *F F*$_4$ *P*$_2$ *O*$_9$ β: *D F*$_3$ *P*$_{26}$ γ: *K C Ca S P*$_{15}$ δ: *A G* ε: *N Bn*$_1$ ζ: *T Rm*$_{12}$ *S* (*pc.*) *am lo ma mi cc*

18 viderunt] eum *add.* *F*$_4$ *P*$_2$ *O*$_9$ (*sl.*) *ma* | caelum δ **19** illum] eum *O*$_9$ β crediderunt *F*$_4$ *O*$_9$ *K T ma* **20** et[1] *om.* β | clamasse] *cf.* 3,30; damnasse *P*$_{15}$ δ ε *T ma* | in *om.* *P*$_2$ **22** mansit] *remansit *M* (*ac.*) *C* (*pc.*) *Ca S P*$_{15}$ δ ε *T ma* (*cf. l.* 21) **23** iniquitatem suam *P*$_2$ | stabant α | ergo *om.* *K* **24** confiteretur *M P*$_2$ **25** a *om.* *P*$_2$ | mortuos] mortuus *C* (*ac.*) **26** sunt *om.* *O*$_9$ | in] a α **5,2** consummationes] in *praem.* *P*$_{15}$ δ (*cf. Vulg.* in consummatione) consummationis *K* **4** coniungatur δ | non[1]] *et *praem.* α *S* (*pc.*) *ma* | erunt[1]] inquit *add.* ζ **5** superiorem] super α | cum *om.* *K C* (*ac.*) δ ε | fuerunt *S T* **6** consummationes] consummationis *S* **7** quae sunt consummationes *om.* *P*$_2$ consummationes] consumptiones *C Ca* | perfectiones *om.* *C Ca* **8** perficere *P*$_{15}$ | aliud] est *add.* *P*$_2$ γ *Bn*$_1$ *T* **9** consummatur] enim *add.* *am lo ma*

perfici: nihil sic impedit perfectionem! Intendat quippe Caritas vestra paululum ad id quod dico, et videte malum nimis molestum, nimis cavendum. Quale malum putatis? quamdiu exaggerem quid mali sit in superbia? Diabolus inde solum puniendus est. Certe princeps est omnium peccatorum, certe seductor ad peccatum: non ei imputabitur adulterium, non vinolentia, non fornicatio, non rapina rerum alienarum; sola superbia lapsus est. Et quoniam superbiae comes est invidentia – fieri non potest ut superbus non invideat –, ex hoc vitio, quod superbiam necessario sequitur, lapsus etiam invidit stanti et dedit operam seducere hominem, ne illo levaretur unde ille deiectus est. Et ideo satagit vera persuadere peccata, quia talem iudicem habemus ubi obicere falsa non possit. Nam si apud hominem iudicem ageretur causa nostra, quem posset fallere criminationibus falsis, non multum ageret ut peccaremus, quia iudicem fallendo et innocentes posset cc 749 opprimere et circumventos ad se traducere et secum damnari facere. Nunc vero quoniam scit talem iudicem qui falli non possit, et quia scit eum iustum personas accipere non posse, tales

27 sq. *cf.* Prov. 24,12 **28** *cf. e. g.* Rom. 10,34

e$_1$ *deest* *M* *α*: *F F*$_4$ *P*$_2$ *O*$_9$ *β*: *D F*$_3$ *P*$_{26}$ *γ*: *K C Ca* *S P*$_{15}$ *δ*: *A G* *ε*: *N Bn*$_1$ *ζ*: *T Rm*$_{12}$ *S* (*pc.*) *am lo ma mi cc*

11 perfectione *S*; perfectioni *P*$_{15}$ **14** mali] malum *δ*; male *F*$_4$ *P*$_{15}$ **15** seductor] est *add. am lo ma* **16** peccandum *O*$_9$ *β δ T am lo ma* | ei] enim *M* imputatur *P*$_2$ *ε ζ ma* **17** alienorum *P*$_2$ *N*; alienam *C* (*ac.*) **18** comis *K* invidia *O*$_9$ *β* **19** superbos *M* | ex hoc vitio] et in hoc vitium *α* | superbia *P*$_2$ *O*$_9$ *S P*$_{15}$ *δ ε* **20** etiam] si *add. S P*$_{15}$ | stanti] statim *M* | opera *α S* **21** illo *α ma* (*cf. in evang. Ioh. 38,2* Christo ... mors profectio fuit illo unde venerat); ille *M O*$_9$ *β γ P*$_{15}$ *δ ε*; illic *P*$_2$ *S*; illuc *T* | eiectus *C* (*ac.*) **22** talem ... nam *om. α* **23** iudicem hominem *tr. lo ma* **24** possit *M S δ ε*; posse *P*$_2$ **25** agere *P*$_2$ | possit *S δ ε* **26** ad se *om. P*$_{15}$ | se *om. S* | condemnari *P*$_{26}$ *δ ε T ma* **27** vero] ergo *C* | quoniam] *quia *S P*$_{15}$ *δ ε T ma* (*cf. l.* 28) **28** iustum] et *add. α* | non accipere *tr. α*

ei vult perducere reos, quos necesse sit ut damnet quia iustus est. Dat itaque operam ut peccemus sola invidentia, quae invidentia necesse est ut comitetur superbiam. Hoc ergo malum superbia est impediens perfectionem. Iactet ergo se quisque de divitiis, iactet de pulchritudine et de viribus corporis: ista certe omnia mortalia sunt; ridendi sunt qui se de mortalibus iactant, a quibus rebus plerumque aut vivi deseruntur aut mortui eas necesse est ut deserant. Illud est vitium capitale, quod cum quisque bene profecerit, superbia temptatur ut perdat totum quod profecit. Denique omnia vitia in malefactis timenda sunt; superbia in benefactis plus metuenda est. Non itaque mirum quia sic est humilis apostolus ut dicat: *Quando infirmor, tunc fortis sum.* Nam hoc vitio ne et ipse temptaretur, quale sibi medicamentum dicit adpositum contra tumorem a medico qui sciret quid curaret? *Ne magnitudine* inquit *revelationum extollar, datus est mihi stimulus carnis meae, angelus Satanae qui me colaphizet. Propter quod ter dominum*

40 2 Cor. 12,10 **42–46** 2 Cor. 12,7–9

e_1 deest M α: *F F_4 P_2 O_9* β: *D F_3 P_{26}* γ: *K C Ca S P_{15}* δ: *A G* ε: *N Bn_1* ζ: *T Rm_{12} S (pc.) am lo ma mi cc*

29 ei *om. K* | reos quaerit perducere *am lo* | perducere] *cf. ThlL X 1283, 22sqq.*; inducere O_9 β | reos perducere *tr. ma* | reos] eos *M P_2 S P_{15}* δ ε ζ damnet] clamet *Ca* **30** invidentia[2]] invidentiae δ **31** superbiam] superbia *M P_2 P_{15}* δ ε ζ | superbia] superbiae *F K* | est[2]] esse *C Ca* **32** quisquis *M* **33** pulchritudinem *S* | omnia certe *tr.* ζ **34** redendi ε | plerumque rebus *tr.* α **35** deserunt P_2 | necesse est eas *tr. S (pc.)* **36** deserat O_9 | proficit P_{15}; profuerit *N* **37** profecit] proficit *M P_2* γ *S (pc.) P_{15}* δ ε ζ **39** apostolus humilis *tr. P_2* ε **40** fortis] *potens P_2 D* ε ζ *(iuxta Vulg.; cf.* 1,7,27); fortior α *(cf. in psalm. 57,16,34)* | nam] et *add.* δ **41** et *om. lo ma* | tale O_9 β adpositum] *cf. in psalm. 53,5,32* **42** quid] qui P_2 F_3 | magnitudo *M F* **43** inquit *om. M* **44** meae *om.* α P_2 O_9 *C*

rogavi, et dixit mihi: Sufficit tibi gratia mea; nam virtus in infirmitate perficitur. Videte quae sint consummationes! Apostolus, doctor gentium, pater fidelium per evangelium accepit stimulum carnis a quo colaphizaretur: quis nostrum hoc dicere auderet, nisi ille confiteri non erubesceret? Si enim dixerimus hoc non passum fuisse Paulum, cum ei quasi deferimus, mendacem facimus. Sed mi 710 quia verax est et verum dixit, oportet ut credamus datum illi esse angelum Satanae, ne magnitudine revelationum extolleretur. Ecce quam timendus est serpens superbiae!

Quid itaque factum est istis? In peccato suo comprehensi sunt quia Christum occiderunt, et de ipsa magnitudine peccati plus humiliati sunt et maiore humilitate erigi meruerunt. Hoc est COMPREHENDANTUR IN SUPERBIA SUA, ET EX MALEDICTO ET MENDACIO ADNUNTIABUNTUR CONSUMMATIONES, id est ideo magis perficientur, quia in maledicto et mendacio deprehensi sunt. Superbia quippe eos non permittebat perfici, facinus abstulit superbiam per eorum confessionem, indulgentia delevit

47 pater fidelium per evangelium] *cf.* 1 Cor. 4,15

e$_1$ (*adest* 54 comprehensi *sqq.*) *M* *α*: *F F*$_4$ *P*$_2$ *O*$_9$ *β*: *D F*$_3$ *P*$_{26}$ *γ*: *K C Ca S P*$_{15}$ *δ*: *A G* *ε*: *N Bn*$_1$ *ζ*: *T Rm*$_{12}$ *S* (*pc.*) *am lo ma mi cc*

45 rogavi] ut discederet a me *add.* *α O*$_9$ *β ma* (*2 Cor. 12,8 iuxta Vulg.*; *sed cf. e. g. in psalm. 53,5,39* ut auferret eum a me) | nam *om. M* **47** evangelium] angelum *O*$_9$ *β* **48** dicere ... hoc *om. O*$_9$ | audiret *P*$_2$ *K* **49** confitere *K* **50** deferimus] *de usu intransitivo cf. ThlL V 320,75sqq.*; *in psalm. 127,12,24 sq.*; honorem *praem.* *α* (honorem quasi *tr.*) *ζ ma* | faciemus *O*$_9$ *γ S P*$_{15}$ **51** vera *P*$_2$ | et *om. P*$_2$ | dicit *C* (*ac.*) *P*$_{15}$ **52** magnitudinem *K C* (*ac.*); magnitudo *P*$_{15}$ **55** de *om. S P*$_{15}$ | ista *O*$_9$ *β* | ipsam magnitudinem *M* **56** et *om. M* | maiori *α* | erigere *M* | est *om. S P*$_{15}$ **57** comprehendantur] *cf.* 3,6; 4,1; comprehendentur *α K C*; comprehenduntur *e*$_1$ *O*$_9$ *F*$_3$ *D Ca*; comprehenditur *P*$_2$ | et *om. O*$_9$ **59** perficietur *P*$_2$ | comprehensi sunt *β δ*; reprehensi sunt *O*$_9$; conprehenduntur *e*$_1$ **60** perficere *O*$_9$ | facinus *del. e*$_1$ **61** per *sl. e*$_1$ confusionem *e*$_1$

facinus per dei miserationem, et EX MALEDICTO ET MENDACIO adnuntiatae sunt consummationes, id est dictum est homini: ‚Vidisti quid sis, sensisti quid sis: errasti, excaecatus es, peccasti, lapsus es. Agnovisti infirmitatem tuam: supplica medico, noli tibi videri sanus! Ubi est phrenesis tua? Ecce medicum occidisti; quem occidendo perdere non potuisti, tamen quantum ad te pertinuit occidisti: EX MALEDICTO ET MENDACIO ADNUNTIABUNTUR CONSUMMATIONES.' Fecistis quod ad maledictum pertinebat, o Iudaei; *maledictus* enim *omnis qui pendet in ligno.* Crucifixistis Christum; tamquam maledictum putastis. Adde maledicto mendacium: custodes ad sepulcrum posuistis, ut mentirentur pecuniam dedistis. Ecce Christus resurrexit: ubi est maledictum crucis quod fecistis? ubi mendacium custodum quos corrupistis?

(6.) ET EX MALEDICTO ET MENDACIO ADNUNTIABUNTUR CONSUMMATIONES IN IRA CONSUMMATIONIS, ET NON ERUNT. Quid est IN IRA CONSUMMATIONIS ADNUNTIABUNTUR CON-

70 Gal. 3,13; *cf.* Deut. 21,23 **72sq.** *cf.* Matth. 28,12sq.

e_1 (*adest usque ad* 63 consummationes; 69 fecistis – 73 dedistis; 6,3 quid *sqq.*) *M* α: $F F_4$ P_2 O_9 β: $D F_3 P_{26}$ γ: $K C Ca$ $S P_{15}$ δ: $A G$ ε: $N Bn_1$ ζ: $T Rm_{12} S$ (*pc.*) *am lo ma mi cc*

62 facinus *om. M* | ex *om.* e_1 **63** id est] idem $S \zeta$ **64** quid[1]] quod P_2 | sentis P_2 | quid[2]] qui *M S*; quod P_2 | peccasti] et *add.* $P_2 \gamma \varepsilon \zeta$ *ma* **66** videre *M* P_{15} | ecce ... pertinuit *om.* α | occidisti ... tamen *distinxi*; occidisti, quem ... potuisti; tamen *cc* **67** perdere] delere $O_9 \beta S P_{15}$ **69** fecisti $P_2 S P_{15} \delta \varepsilon$ quod ad] quodam *K* | maledictionem ζ **70** enim *om.* O_9 | omnes *S N* pendit $e_1 F O_9 C$ (*ac.*) *Ca S* δ Bn_1 **71** tamquam maledictum putastis *om.* e_1 maledicto *S* | putatis *Ca N* | addi O_9; addere P_2; abde *C* (*ac.*) **72** mendacio *K C* (*ac.*) **74** ubi] est *add.* $\beta \zeta$ *ma* | custodes *M* **6,1** et[1] *om.* $P_2 \varepsilon \zeta$ *ma* **2** consummationes γ (*ac. C*) **3** consummationis] consummationes *Ca* consummationes *om.* α; consummationis $e_1 P_2 C$ (*ac.*)

SUMMATIONES? Est ira consummationis, et est ira consumptionis. Nam omnis vindicta dei ‚ira' dicitur; sed aliquando ad hoc vindicat deus ut perficiat, aliquando ad hoc vindicat ut damnet. Quomodo ad hoc vindicat ut perficiat? *Flagellat omnem filium quem recipit.* Quomodo ad hoc vindicat ut damnet? Quando posuerit impios ad sinistram et dixerit eis: *Ite in ignem aeternum qui paratus est diabolo et angelis eius*: illa ira consumptionis est, non consummationis. ADNUNTIABUNTUR autem CONSUMMATIONES IN IRA CONSUMMATIONIS, id est praedicabitur ab apostolis quia *ubi abundavit peccatum, superabundavit gratia,* et pertinuit ad humiliationis medicinam infirmitas hominis. Hoc cogitantes illi et invenientes atque confitentes iniquitates suas NON ERUNT: quid NON ERUNT? In superbia sua. Supra enim dixerat: COMPREHENDANTUR IN SUPERBIA SUA. ET EX MALEDICTO ET MENDACIO ADNUNTIABUNTUR CONSUMMATIONES IN IRA

7sq. Hebr. 12,6 **9sq.** Matth. 25,41 **13** Rom. 5,20

e_1 (*adest usque ad* 9 sinistram; 11 adnuntiabuntur - 13 gratia; 14 hoc - 16 sua) *M* α: *F F*$_4$ *P*$_2$ *O*$_9$ β: *D F*$_3$ *P*$_{26}$ γ: *K C Ca S P*$_{15}$ δ: *A G* ε: *N Bn*$_1$ ζ: *T Rm*$_{12}$ *S* (*pc.*) *am lo ma mi cc*

4 est[1]] in *K C* (*ac.*) | consummationis] consummationes *K*; consumptionis β *C* (*pc.*) *Ca* (*pc.*) | et ... consumptionis *om.* e_1 | consumptionis] consummationes *K*; consummationis *P*$_2$ (*ir.*) β *C Ca* δ ε **5** omnes *K C* (*ac.*) | ad hoc aliquando *tr.* α **6** deus ... vindicat *om.* e_1 | ut[2]] non *add.* e_1 **7** omne *O*$_9$ **8** recepit *K* | ad hoc] adhuc *P*$_{15}$ *N* **9** posuerat *M* | impius e_1 *C* **10** consumptionis] consummationis *P*$_2$ *C* (*ac.*) ε **11** consummationis] summationis *Ca* δ autem] enim ζ | consummationes] consummationis *O*$_9$ *C* (*ac.*) *Bn*$_1$ **12** consummationis] consumptionis *S* **13** peccatum abundavit *tr.* ε (-bit *N*) ζ superabundet *P*$_2$; superabundabit *C* (*pc.*) *A* ε **14** infirmitatis *P*$_2$ δ **15** illum *M* | et invenientes *om.* e_1 | invenientes] illi *add.* *O*$_9$ β | peccata sua α iniquitates ... quid *om.* e_1 **16** quid non erunt *om. S P*$_{15}$ | supra ... sua *mg. S* **17** comprehendantur] *cf.* 3,6; 4,1; comprehendentur α; comprehenduntur *P*$_2$ *O*$_9$ γ *S P*$_{15}$ δ **18** adnuntiabunt *P*$_2$ ε | consummationes ... ira *om. K C*

CONSUMMATIONIS, ET NON ERUNT – utique in superbia in qua comprehensi sunt – (7.) ET SCIENT QUIA DEUS DOMINABITUR IACOB ET FINIUM TERRAE. Antea enim iusti sibi videbantur, quod gens Iudaea legem acceperat, quod dei praecepta servaverat: demonstratur illis quia non servavit, cum in ipsis dei praeceptis Christum non intellexit, *quia caecitas ex parte Israel facta est.* Vident et ipsi Iudaei quia non debent gentes contemnere, quos quasi canes et peccatores putabant; quomodo enim pariter inventi sunt in iniquitate, pariter pervenient ad salutem. *Non solum Iudaeis* inquit apostolus, *verum etiam gentibus.* Ideo enim *lapidem quem reprobaverunt aedificantes hic factus est in caput anguli,* ut duos iungeret in se; angulus enim duos parietes copulat. Iudaei excelsi et magni sibi videbantur, gentes tamquam infirmi, tamquam peccatores, tamquam daemonum servi, tamquam idolorum adoratores; et tamen in utrisque iniquitas erat. Demonstrati sunt et Iudaei peccatores, quia *non est qui faciat bonum, non est usque*

mi 711 cc 751

7,5 Rom. 11,25 **8sq.** Rom. 9,24 (ex Iudaeis ... ex gentibus) **9sq.** Ps. 117,22 **15sq.** Ps. 52,4

e_1 (*adest* 19 qua – 7,3 acceperat) *M* α: *F* F_4 P_2 O_9 β: *D* F_3 P_{26} γ: *K C Ca* S P_{15} δ: *A G* ε: *N* Bn_1 ζ: *T* Rm_{12} *S* (*pc.*) *am lo ma mi cc*

19 consumptionis S P_{15} | utique ... sunt *om.* S P_{15} | quo P_2 δ ε **7,2** et] *cf.* Ψ_α *LXX, Alcuini Vulg.*; *om.* e_1 ε; *eras.* P_2 (*iuxta Hieronymi Vulg.*) | ante *lo ma* sibi iusti *tr.* P_2 F_3 *D* S P_{15} δ | videbatur P_2 **4** demonstravit *Ca* **5** intellexerit *M* O_9 F_3 *D* | Israel] *cf. e. g. in psalm. 7,1,9*; *graec.* τῷ Ἰσραήλ; in Israel e_1 *M* β γ S P_{15} δ ε ζ *cc* (*cf. Vulg.*) **6** vident et] videntes P_2 **8** ad iniquitatem *C* (*pc.*) *Ca S* (*pc.*) | pariter] ita *praem. S* (*sl.*) *lo ma*; sic *praem. T* | pervenient *M* γ *S* (-ant *pc.*) P_{15} δ (*cf. e. g. in psalm. 139,11,20sq.*); venient α β ε *T*; veniant P_2 **9** ex Iudaeis *mi* (*cf. Vulg. Rom. 11,24*) | etiam] et *add. M* γ δ ε *T ma*; ex *add. mi* (*cf. Vulg. Rom. 11,24*) | lapis ζ **11** duos[1]] duo *D* P_{26} | angulos *M C* (*ac.*); angelus P_{15} *N* | parietes] angulos α; pariter *C* (*ac.*) **12** gentes] enim *add. G* | tamquam peccatores *om.* ζ **14** in *om.* P_2 **15** et *om.* S P_{15}

ad unum: deposuerunt superbiam et non inviderunt saluti gentium, quia parem suam et illorum infirmitatem cognoverunt; et in angulari lapide copulati simul dominum adoraverunt. ET SCIENT QUIA DEUS DOMINABITUR IACOB ET FINIUM TERRAE: non tantum Iudaeorum dominabitur, sed et FINIUM TERRAE. Quod non scirent si adhuc in superbia sua essent; in superbia autem sua essent si adhuc sibi iusti viderentur. Ut autem sibi iusti non viderentur, adnuntiatae sunt illis EX MALEDICTO ET MENDACIO CONSUMMATIONES IN IRA CONSUMMATIONIS, quia comprehensi fuerant IN SUPERBIA SUA ex maledicto quod fecerunt, quando Christum occiderunt.

Ecce quid fecit dominus noster Iesus Christus: mortuus est inter manus Iudaeorum, et redemit multitudinem gentium. Hac fusus est sanguis, hac profuit; sed conversis omnibus profuit, quia et illi quem occiderunt agnoverunt et ab illo ipsius interfectionis et delicti sui magni veniam meruerunt. **(8.)** Quid ergo et de ipsis?

v. 15 Quod supra: CONVERTENTUR AD VESPERAM, id est etsi sero, id

---

e_1 (*adest* 18 sed (*v. app. crit.*) - 19 terrae; 21 quod - essent; 27 ecce - 28 gentium; 8,2 convertentur *sqq.*) *M* α: *F* F_4 P_2 O_9 β: *D* F_3 P_{26} γ: *K C Ca* S P_{15} δ: *A G* ε: *N* Bn_1 ζ: *T* Rm_{12} *S* (*pc.*) *am lo ma mi cc*

---

16 superbia P_2 | viderunt P_2 *K C* (*ac.*) Bn_1 | salutis P_2 **18** angularem lapidem δ | deum γ | et scient] sed sciens e_1 **19** dominatur e_1 (*cf.* Ψ_γ) | et] *cf. l.* 2; *om.* e_1 **20** dominatur β *C* (*pc.*; *cf. l.* 19); dominator *M* O_9 γ δ ε | et **om.* *M* α O_9 P_{26} *K S* P_{15} **21** sua *om. M S* P_{15} | in[2] ... essent *om.* O_9 **22** autem[1] *om.* β *Ca* | iusti sibi *tr.* O_9 β | autem[2] *ir. S*; enim ζ | iusti[2]] iniusti P_2 (*pc.*) ε **23** adnuntiati *Ca*; adnuntiantes P_2 **24** consummationis] consumptionis *S* (*pc.*) P_{15} **25** erant *M*; fuerunt δ ε *T ma* | maledicto] *cf.* 5,69-71; *Ps. 58,13*; malefacto *M* α P_2 *K S* δ ε **27** facit *K* | Iesus *om.* e_1 **28** Iudaeorum] eorum α | hac ... hac] ad hoc ... ad hoc *M* **29** conversus *C* (*ac.*) **31** et[1] *om.* α | delictis *C* (*ac.*) **8,1** ipsis] non *add.* P_2 **2** convertentur] *cf.* 1,15,1, Ψ_α; convertuntur O_9; convertantur α *C* (*ac.*) *Ca* P_{15} δ; ergo *add.* e_1 | vesperam] *cf.* 1,15,1; vesperum e_1 | etsi *om. S* P_{15} | id est et *om.* e_1

est et post interfectionem domini nostri Iesu Christi, CONVERTENTUR AD VESPERAM **ET FAMEM PATIENTUR UT CANES**; SED UT CANES, non ut oves aut vituli: UT CANES, ut gentes, ut peccatores, quia et ipsi cognoverunt peccatum suum qui sibi iusti videbantur. De quibus dictum est in alio psalmo: *Postea acceleraverunt.* Hoc dictum est hic: AD VESPERAM. Nam ibi sic est: *Multiplicatae sunt infirmitates eorum; postea acceleraverunt.* Unde *acceleraverunt postea?* Quia *multiplicatae sunt infirmitates eorum;* nam si sibi adhuc sani viderentur, numquam accelerarent. Quod ergo ibi dictum est: *Multiplicatae sunt infirmitates eorum*, hoc dictum est hic: COMPREHENDANTUR IN SUPERBIA SUA, ET EX MALEDICTO ET MENDACIO ADNUNTIABUNTUR CONSUMMATIONES IN IRA CONSUMMATIONIS; et quod ibi dictum est: *Postea acceleraverunt*, hoc dictum est hic: ET NON ERUNT in superbia sua, ET SCIENT QUIA DEUS DOMINABITUR IACOB ET FINIUM TERRAE, et CONVERTENTUR AD VESPERAM. Bonum est ergo humiliari peccatorem, et nemo est insanabilior eo qui sibi sanus videtur. **ET**

7–9 Ps. 15,4

e_1 (*adest usque ad* 5 peccatores; 16 et^2 – 17 terrae) *M* α: *F* F_4 P_2 O_9 β: *D* F_3 P_{26} γ: *K C Ca* *S* P_{15} δ: *A G* ε: *N* Bn_1 ζ: *T* Rm_{12} *S* (*pc.*) *am lo ma mi cc*

3 et *om. M* β δ ε ζ *ma*; etsi *C* (*pc.*) *Ca* (*pc.*) | nostri Iesu Christi *om.* e_1 | convertentur] *cf. l.* 2; convertantur α *Ca* δ; tamen *add.* e_1 **6** suum *om. S* P_{15} iusti sibi *tr.* P_2 ε ζ | iustum *M* **7** acceleraverunt] quod ibi dictum est postea acceleraverunt *add.* β (*cf. l.* 13) **8** sic] si O_9 **9** postea acceleraverunt *om.* α **11** si *om. S* | sani adhuc *tr.* α **13** hic *om.* O_9 | comprehendantur] *cf.* 3,6; 4,1; comprehendentur α β; comprehenduntur O_9 *C Ca S* P_{15}; *lnp. K* | sua *om. D* P_{26} **15** in ira consummationis *om.* α | consummationis] consummationes *K*; consumptionis *S* P_{15} **16** est] et *add. C* (*ac.*) **17** dominator e_1 (*cf.* 7,19) | et[1]] *cf.* 7,2; *om.* e_1 O_9 *S* **18** convertentur] *cf. l.* 2; convertantur O_9 *C* (*ac.*) *Ca* | vesperam] *cf. l.* 2; vesperum P_2 ε ζ **19** instabilior P_2 | eo *sl. S*; quam P_{15}

CIRCUMIBUNT CIVITATEM: iam et hesterno die exposuimus 20
v. 16 civitatem, id est circumstantiae civitatem: omnes gentes. **(9.)** DISPERGENTUR UT EDANT, id est ut lucrentur alios, ut in corpus cc 752
suum transforment credentes. SI AUTEM NON SATIABUNTUR, ET
MURMURABUNT, quia et superius murmur eorum dixerat dicen- mi 712
tium: QUONIAM QUIS AUDIVIT? ET TU DOMINE inquit DERIDEBIS 5
EOS dicentes: QUIS AUDIVIT? Quare? Quia PRO NIHILO HABEBIS OMNES GENTES. Sic et hic: SI AUTEM NON SATIABUNTUR, ET MURMURABUNT.

(10.) Concludatur psalmus. Videte angulum exsultantem, iam de utroque pariete gaudentem! Superbiebant Iudaei: humiliati sunt; desperabant gentes: erectae sunt. Veniant ad angulum; ibi conveniant, ibi concurrant, ibi pacis osculum inveniant; de diverso veniant, sed in adversum non veniant, illi de circumci- 5
sione, isti de praeputio. Longe erant parietes, sed antequam ad angulum venirent; in angulo autem teneant se, et tota iam eccle-
v. 17 sia ex utroque pariete quid dicat? EGO AUTEM CANTABO POTENTIAM TUAM ET EXSULTABO MANE MISERICORDIAM TUAM. Mane transactis temptationibus, mane cum nox saeculi huius 10

---

e_1 (*adest* 9,7 si – 10,2 pariete; 7 in *sqq.*) *M* α: *F* F_4 P_2 O_9 β: *D* F_3 P_{26} γ: *K C Ca* $S P_{15}$ δ: *A G* ε: *N* Bn_1 ζ: *T* Rm_{12} *S* (*pc.*) *am lo ma mi cc*

---

20 et] ex α **9,1** dispergentur] ipsi *praem.* $S P_{15}$ (*cf.* Ψ_α *Vulg., LXX* αὐτοί) **3** satiabuntur] *cf.* Ψ_α; saturabuntur $\alpha P_2 \delta \varepsilon \zeta$ (*cf.* Ψ_μ, *Vulg.* fuerint saturati) et *om.* P_2 (*cf.* Ψ_ρ) **4** *murmura *M* $\alpha P_2 O_9 K$ **5** quoniam *om.* δ | et ... audivit *om.* α | inquit *om.* ζ | inridebis $O_9 \beta$ **6** eos *om.* O_9 **7** sic] sed α autem] enim ζ | satiabuntur] *cf. l.* 3; saturabuntur $P_2 \delta \varepsilon \zeta$ | et[2]] *cf. l.* 3; *om.* $P_2 \beta \delta \varepsilon \zeta$ **10,1** angelum *C* (*ac.*) *Ca S* **2** uteroque *G N* | superbi ibant *K C* (*ac.*) **3** veniebant α | angelum *C* (*ac.*) **4** ibi[2] *om.* $O_9 K$ **5** adverso O_9 | veniant[2]] veniunt O_9 **6** praeputia O_9 **7** angulum] angelum *C* (*ac.*) | angulo] angulum *K* | autem] enim $P_2 N \zeta$ | totam *K S* δ | ecclesiam δ **8** utraque pariete *S T*; utraque parte $P_2 \delta N$ | potentiam] patientiam $S P_{15}$ **9** et *om. S* P_{15} Bn_1 (*cf.* Ψ_γ); ex *A* | misericordia tua *K C ma* (*cf. Alcuini Vulg.* in misericordia tua) **10** tentationis e_1 | mane *om.* e_1 | huius saeculi *tr.* β *ma*

transierit, mane quando iam latronum insidias – diaboli et angelorum eius – non expavescimus, mane quando iam non ad lucernam prophetiae ambulabimus, sed ipsum dei verbum tamquam solem contemplabimur, EXSULTABO MANE MISERICORDIAM TUAM. Merito in alio psalmo dicitur: *Mane adstabo tibi et contemplabor.* Merito et ipsius domini resurrectio diluculo fuit, ut impleretur quod dictum est in alio psalmo: *Vespere demorabitur fletus et in matutinum exsultatio.* Ad vesperum quippe discipuli mortuum planxerunt dominum nostrum Iesum Christum; diluculo ad resurgentem exsultaverunt. EXSULTABO MANE MISERICORDIAM TUAM, **(11.) QUIA FACTUS ES SUSCEPTOR MEUS ET REFUGIUM MEUM IN DIE TRIBULATIONIS MEAE. ADIUTOR MEUS, TIBI PSALLAM, QUIA DEUS SUSCEPTOR MEUS ES.** Quid *v. 18*

15sq. Ps. 5,5 **16** domini resurrectio diluculo fuit] *cf.* Luc. 24,1 **17sq.** Ps. 29,6 **18sq.** *cf.* Ioh. 20,19 **20** *cf. cf.* Luc. 24,1

e_1 (*adest usque ad* 11 transierit; 12 mane – 14 contemplabimur; 11,1 quia *sqq.*) *M* α: *F* F_4 P_2 O_9 β: *D* F_3 P_{26} γ: *K C Ca* S P_{15} δ: *A G* ε: *N* Bn_1 ζ: *T* Rm_{12} *S* (*pc.*) *am lo ma mi cc*

11 transierit ... diaboli *mg. C* | insidias] et *add. am lo ma* **12** eius] saeculi *add. C* (*ac.*) | *expavescemus F_3 *C* (*pc.*); expavescamus O_9 | mane ... ambulabimus *mg. C* | non[2] *om.* P_2 F_3 **13** prophetice P_2 | ambulamus *C Ca S* P_{15} δ ε ζ *ma* **14** contemplamur δ ε *T ma* | et exsultabo δ *ma* (*cf. l.* 9); exaltabo α (*cf.* Ψ_μ) | misericordia tua *K C lo ma* (*cf. l.* 9) **15** dicit δ **17** dicitur α | vespere] *cf. in psalm. 29,1,6 ed. Weidmann*; ad vesperum δ ε ζ (*iuxta Vulg.*) **18** fletus *om.* P_{15} | in matutinum] *cf. in psalm. 29,1,6 ed. Weidmann*; ad matutinum ε ζ (*cf. Vulg. iuxta LXX*); in matutino *am lo ma* (*cf. Vulg. iuxta Hebr.*) | exsultatio] *cf. in psalm. 29,1,6 ed. Weidmann*; laetitia δ ε ζ (*iuxta Vulg.*) | vesperam O_9 β *ma* | discipuli] discipulum *N*; dominum *add.* α **19** planxerunt mortuum *tr. A* (*ac.*) **20** resurrectionem P_2 δ ε ζ | et exsultabo γ (*cf. l.* 9); exaltabo α (*cf. l.* 14) | misericordia tua *K C lo ma* (*cf. l.* 9) **11,1** quia] qua *K* | es] est *C* (*ac.*) P_{15} (*cf.* Ψ_γ) | susceptor] adiutor P_2 (*cf. l.* 2) **3** deus] tu *praem.* α γ *ma* (*cf.* Ψ_ρ)

eram nisi subvenires? ubi iacebam nisi advenires? quam desperatus eram nisi curares? Certe ingenti vulnere periclitabar; sed illud vulnus meum medicum omnipotentem requirebat. Omnipotenti medico nihil est insanabile, non renuntiat ad aliquem; opus est ut tu curari velis, opus est ut manus eius non refugias. Sed etsi nolis curari vulnus tuum, admonet ut cureris: et aversum revocat et fugientem quodammodo redire ad se compellit et adtrahit; in omnibus implet quod dictum est: MISERICORDIA EIUS PRAEVENIET ME. Cogitate quod dictum est PRAEVENIET ME! Si aliquid tuum primum adtulisti et ex tuo aliquo bono primo dei misericordiam meruisti, non te praevenit. Quando autem vel intellegis quia praeventus es, nisi intellegas quod ait apostolus: *Quid enim habes quod non accepisti? Si autem accepisti, quid gloriaris quasi non acceperis?* Hoc est MISERICORDIA EIUS PRAEVENIET ME. Denique adtendens omnia bona quaecumque habere possumus, sive in natura sive in instituto sive in ipsa conversatione, in fide, in spe, cc 753

11sq. Ps. 58,11 **15–17** 1 Cor. 4,7

e_1 (*adest usque ad* 4 subvenires; 17 denique – 18 possum; *v. app. crit.*) *M* α: *F* F_4 P_2 O_9 β: *D* F_3 P_{26} γ: *K C Ca* S P_{15} δ: *A G* ε: *N* Bn_1 ζ: *T* Rm_{12} *S* (*pc.*) *am lo ma mi cc*

4 nisi[1]] tu *add.* P_{15} | quam desperatus eram nisi curares? ubi iacebam nisi advenires *tr. am lo ma* **5** ingentis O_9 **6** meum *iter.* α; meus P_2 **7** renuntiat ad] *cf. serm. 80,4* nemo sibi de sanitate blandiatur, ne renuntiet ad illum medicus; ad *om.* P_2 β δ ε *T*; *exp. Ca* | ad aliquem] alicui *am lo* **8** tu *om. F* P_2; *exp. S* | curare *K C* (*ac.*) | fugias *S* P_{15} | etsi] si *S* P_{15} **9** curare *K* curari ... admonet *distinxi*; curari, vulnus ... admonet *cc* **10** *refugientem P_2 O_9 β γ *S* P_{15} δ ε ζ *ma* (*cf. l. 8*) | ad se redire *tr. am lo ma* **12** cogitate ... me *om.* P_{26} *C* (*ac.*) **13** et *om.* O_9 | aliquo tuo *tr. G* (*ac.*) | misericordiam dei *tr.* β | misericordia *M* **14** non] nonne *K* | praeveniet P_2 (*cf. Ps. 58,11*) | autem] enim ζ | vel *eras.* O_9; vult α **15** enim] autem δ **16** si autem] etsi enim ζ autem] et *add. S* P_{15} δ **18** possimus O_9; possum e_1 **19** in[1] *om.* P_2 γ (*ac. C*) *S* δ ε | conversatione α P_2 ε ζ *ma*; conversione *M* O_9 β γ *S* P_{15} δ

in caritate, in bonis moribus, in iustitia, in timore dei, totum non esse nisi ex illius donis ita conclusit: DEUS MEUS MISERICORDIA MEA. Non invenit impletus bonis dei quid appellaret deum suum
mi 713 nisi misericordiam suam. O nomen sub quo nemini desperandum est! DEUS MEUS inquit MISERICORDIA MEA. Quid est MISERICORDIA MEA? Si dicas ‚salus mea', intellego quia dat salutem; si dicas ‚refugium meum', intellego quia confugis ad eum; si dicas ‚fortitudo mea', intellego quia dat tibi fortitudinem: MISERICORDIA MEA quid est? Totum quidquid sum de misericordia tua est. Sed promerui te invocando te ut essem? Quid feci ut essem qui te invocarem? quid egi? Si enim egi aliquid ut essem, iam eram antequam essem; porro si omnino nihil eram antequam essem, nihil te promerui ut essem. Fecisti ut essem, et non tu fecisti ut bonus essem? Dedisti mihi ut sim, et potuit mihi alius dare ut bonus sim? Si tu mihi dedisti ut sim et alius mihi dedit ut bonus sim, melior ille qui mihi dedit ut bonus sim quam qui mihi dedit

25 salus mea] Ps. 26,1 (*cf. e. g.* enchir. 22) **26sq.** refugium meum ... fortitudo mea] Ps. 30,4

e_1 (*adest* 20 non – 23 suam) *M* α: $F F_4$ P_2 O_9 β: $D F_3 P_{26}$ γ: $K C Ca$ *S* P_{15} δ: $A G$ ε: $N Bn_1$ ζ: $T Rm_{12} S$ (*pc.*) *am lo ma mi cc*

20 iustitia] dei *add. M* **21** esset P_2 δ ε | conclusit] *cf. in psalm. 53,11,19*; *clausit *M* F_4 P_2 β γ *S* P_{15} (*cf. e. g. in psalm. 136,21,3*) **22** bonus P_2; donis P_{15} δ | dei bonis *tr. S* (*ir.*) | appellare *M*; appelleret *S* **23** nemine *K* P_{15}; nomine *C* (*ac.*); minime *S* **24** est[1] *om.* O_9 **25** quia *ir. S*; qui P_{15} **27** quia] qui P_{15} **28** tua misericordia *tr.* β **29** sed ... egi *distinxi* (*de interrogatione incipiente a* sed *cf. in psalm. 55,19,30*); sed ... te, invocando te! Ut essem, quid feci? ut essem ..., quid egi? *cc* | te[1]] *cf. in psalm. 55,17,11*; *conf. 13,2,2sq.*; *om.* α | te[2] *sl. C* | essem[2]] esset α *K C* (*ac.*) **30** invocaret α *K C* (*ac.*) **31** essem[2]] si nihil *add.* α **32** tu non *tr. G* ζ **33** essem bonus *tr.* O_9 β | dare alius *tr.* α F_3 **34** ut[1]] bonus *add. M* P_2 **35** melior] est *add. C Ca* P_{15} ε ζ *ma* | melior ... sim[2] *om.* α | quam] ille *add.* P_2 δ ε ζ *ma* | mihi[2] **om. M* O_9 β γ P_{15} *S* (*ac.*) dedit mihi *tr. S* (*pc.*)

ut sim. Porro quia te nemo melior, nemo potentior, nemo te in misericordia largior, a quo accepi ut essem, ab illo accepi ut bonus essem, DEUS MEUS MISERICORDIA MEA.

---

e$_1$ (*adest* 36 porro – 38 mea) *M* α: *F F*$_4$ *P*$_2$ *O*$_9$ β: *D F*$_3$ *P*$_{26}$ γ: *K C Ca S P*$_{15}$ δ: *A G* ε: *N Bn*$_1$ ζ: *T Rm*$_{12}$ *S* (*pc.*) *am lo ma mi cc*

---

36 melior ... nemo^2 *om.* *P*$_2$ | nemo^2] te **add. M* γ *N T*

IN PSALMUM LIX

Habitus in Carthagine.

Datierung: *wenig nach Enarratio in psalmum 58 (in psalm. 59,12,2–9 ~ in psalm. 58,1,15; siehe auch zu in psalm. 58).*

Vgl. AL 2,816; Zarb 96f. 174f.; Rondet, Essais (1970) 181f.

Rekonstruierter Psalmtext Augustins:

V. 6^{c}–14 = Ps. 107,7–14 (vgl. in psalm. 107); die Abweichungen sind im Apparat angegeben (nach Enarratio in psalmum 107 und Ψ_{α}).

V. 1 immutabuntur: *Augustinus wechselt in der Erklärung spontan zu* immutantur *(aus exegetischen Gründen:* qui immutantur *bezeichnet zeitunabhängig die Bekehrten).*
V. 2 Interpunktion: Ob Augustinus Mesopotamiam Syriam *als zwei Substantiva oder als ein Substantiv mit Attribut auffaßt, ist nicht zu entscheiden.*
V. 9 et Manasses: *Erstzitat* (!) *spontan verkürzt.*
V. 10 in Idumaeam / usque in Idumaeam: *Kontamination mit v. 11.*
V. 14 inimicos nostros: *Kontamination mit Ps. 107,14.*

1 *In finem, pro his qui immutabuntur (immutantur) in tituli inscriptionem ipsi David in doctrinam,* **(2)** *cum succendit Mesopotamiam (,) Syriam et Syriam Sobal et convertit Ioab et percussit Edom in valle Salinarum duodecim milia.*
3 *Deus reppulisti nos et destruxisti nos,*
iratus es et misertus es nostri.
4 *Commovisti terram et conturbasti eam.*
Sana contritiones eius, quoniam mota est.

Titulus : *Mc*$_{3}$; *vgl. Wilmart, La tradition 314.*

Textus psalmi: **1** pro *1,28*; *2,12*; **om. Ψ_{α} (cf. app. ad 1,28; in psalm. 107,2 c. app.)* | immutabuntur *1,28 Ψ_{α} Vulg.*; *LXX* ἀλλοιωθησομένοις; immutantur *2,2. 7*; *3,12. 22* **2** Mesopotamiam Syriam et *om. Ψ_{α}* | Ioab] Moab Ψ_{α} | in valle Salinarum duodecim milia] *cf. in psalm. 107,2*; duodecim milia in valle Salinarum *3,49* **3** Deus reppulisti nos et destruxisti nos] *cf. serm. Dolbeau 21,3sq. 14* (deposuisti *var. l.*); *F. Dolbeau, Nouveaux sermons de saint Augustin pour la conversion des païens et des donatistes (II), REA 37 (1991), 269*

5 *Ostendisti plebi tuae dura,*
potasti nos vino stimulationis.
6 *Dedisti metuentibus te significationem,*
ut fugiant a facie arcus,
ut eruantur dilecti tui.
7 *Salvum me fac dextera tua et exaudi me.*
8 *Deus locutus est in sancto suo;*
Laetabor et dividam Sichimam,
et convallem Tabernaculorum dimetiar.
9 *Meus est Galaad et* *Manasses* / *meus est Manasses*
et Ephraem fortitudo capitis mei.
Iuda rex meus, (**10**) *Moab olla spei meae.*
In Idumaeam / *Usque in Idumaeam* *extendam calceamentum meum,*
mihi allophyli subditi sunt.
11 *Quis deducet me in civitatem circumstantiae?*
Quis deducet me usque in Idumaeam?
12 *Nonne tu deus qui reppulisti nos?*
Et non egredieris deus in virtutibus nostris.
13 *Da nobis auxilium de tribulatione,*
et vana salus hominis.
14 *In deo faciemus virtutem,*
et ipse ad nihilum deducet inimicos nostros.

---

5 istimulationis Ψ_α **6** significatione Ψ_α | arcus] diapsalma *add.* Ψ_α **7** me[1] Ψ_α; *om. Vulg., Ps. 107,7* (*v. app. ad 7,2*) **8** laetabor] exaltabor *Ps. 107,8* (*cf. in psalm. 107,2*) | et[1] *om.* Ψ_α | dimetibor Ψ_α; sed dimetibor *Ps. 107,8* **9** Manasses[1]] Manasse Ψ_α | meus est[2] Ψ_α *Vulg.* (est *obelo notatum*), *9,26*; *om. 9,18* | fortitudo] susceptio *Ps. 107,9* | Iuda Ψ_α; *Iudas; *v. app. ad 10,1–6. 12. 34. 42. 45* (*cf. Ps. 107,10*) **10** olla] lebes *Ps. 107,10* | in Idumaeam *11,1*, Ψ_α *Vulg., Ps. 107,10*; *LXX* ἐπὶ τὴν Ἰδουμαίαν; usque in Idumaeam *11,2. 4. 6. 13sq.* (*cf. v. 11*) | allophyli] alienigenae *Vulg., Ps. 107,10* | subiecti Ψ_ω, *Ps. 107,10* (*v. app. ad 11,20*) **11** civitate Ψ_α | circumstantiae Ψ_ρ Ψ_μ; munitam Ψ_α, *Ps. 107,11* | usque *Ps. 107,11*; *LXX* ἕως τῆς Ἰδουμαίας; *om.* Ψ_α (*ac.*); *v. app. ad 12,15* **14** deducet *Ps. 107,12*; deduces Ψ_α | inimicos nostros Ψ_ω *15,2sq. 7sq. 11*; *cf. Ps. 107,14*; tribulantes nos Ψ_α *Vulg.* (*v. app. ad 15,2*); *in psalm. 107,2* quod ibi (*sc. in Ps. 59*) ait ‚Tribulantes nos', hic autem (*sc. in Ps. 107*) ‚Inimicos nostros' *eqs.*

cc 753 mi 713 (1.) Titulus huius psalmi aliquantum prolixus est, sed non terreat, quia psalmus brevis est: tamquam ergo aliquantulum prolixiorem psalmum audierimus sic intendamus. Quoniam in nomine Christi nutritis et nutriendis loquimur in ecclesia dei nec alienis a sapore istarum litterarum, a quibus mundus alienus est, non quasi rudia vobis ista semper esse debent. Si enim ea quae saepissime audistis cum iucunditate in ore cogitationis ruminastis nec oblivione tamquam in ventre sepelistis, eadem ipsa recordatio vestra et memoria multum nos poterit adiuvare, ne multum loquamur ad enodanda quasi rudibus ea quae iam vos nosse novi-
cc 754 mus. Certe illud meminimus saepe vos audisse quod dicimus: Vix est ut in psalmis invenias vocem nisi Christi et ecclesiae aut Christi tantum aut ecclesiae tantum, quod utique ex parte et nos sumus; ac per hoc quando voces nostras agnoscimus, sine adfectu agnoscere non possumus, et tanto magis delectamur quando

---

e$_1$ (*excerpta; adest* 11 meminimus – 13 tantum[2]) *M* *α*: *F F*$_4$ *P*$_2$ *O*$_9$ *β*: *D F*$_3$ *P*$_{26}$ *γ*: *K C Ca* *S P*$_{15}$ *δ*: *A G* *ε*: *N Bn*$_1$ *ζ*: *T Rm*$_1$ *S* (*pc.*) *am lo ma mi cc*

1,1 psalmi huius *tr. β ma* | non *iter. S*; nos *add. lo ma*; te *add. P*$_2$ **2** aliquantulum *om. ε ζ*; aliquantum *α* **3** audiremus *M α O*$_9$ *β P*$_{15}$ | intendamus ... 6 non *distinxi*; intendamus, quoniam ... est. Non *cc* **5** litterarum istarum *tr. δ* | a[2] *om. P*$_2$ **6** non] nec *α* | rudia] *i. e.* ignota, nova (*v. OLD s. v. 7*); *cf. e. g. in psalm. 100,3* scio quia rudia vobis non sunt | nobis *F*$_4$ *F*$_3$ *C Ca* semper ista esse debent *tr. S P*$_{15}$ *δ;* semper ista debent esse *tr. O*$_9$ *β* **7** saepissime] *intentissime *M α* (*cf. e. g. in psalm. 76,1*) | ruminatis *C Ca δ ε ζ*; ruminantes *P*$_2$ **8** ne *P*$_2$ *P*$_{26}$ | obliviscentes *α* | eadem] idem *M*; et idem *α;* inde *P*$_2$ *S* (*pc.*) **9** nos] non *cc* **10** enotanda *K*; enodandum *O*$_9$ *β Ca* (enodando *ac.*); enotandum *M*; denudanda *P*$_2$; denotando *C* (*ac.*) | ea *om. O*$_9$ *β* **11** vos saepe *tr. α* | quid *C* (*ac.*); quae *M α P*$_2$ *O*$_9$ *K S P*$_{15}$ **12** invenies *δ;* inveniamus *O*$_9$ | voces *M P*$_2$ *γ δ ε ζ ma* | Christi[1] ... aut *om. O*$_9$ | et *om. P*$_2$ *K* **13** tantum ecclesiae *tr. e*$_1$ *P*$_2$ *O*$_9$ *β S P*$_{15}$ *δ ε ζ* **15** delectantur *O*$_9$ | quando] quanto *α P*$_2$ *β C Ca S P*$_{15}$; quanto nos *δ ε*; quanto magis nos *ζ*

indidem nos esse sentimus. David rex unus homo fuit, sed non unum hominem figuravit, quando scilicet figuravit ecclesiam ex multis constantem, distentam usque ad fines terrae; quando autem unum hominem figuravit, illum figuravit qui est *mediator dei et hominum, homo Christus Iesus*. In hoc ergo psalmo vel potius in huius psalmi titulo dicuntur quaedam victoriosa David, quod fortiter fecerit debellando quosdam inimicos et eos tributarios faciendo, quando post mortem Saulis persecutoris sui illius regnum accepit manifestum in Israel. Nam et ante cum persecutionem pateretur rex erat, sed deo tantum notus erat; postea ergo iam manifestato regno et evidenter atque eminenter accepto debellavit eos qui in hoc titulo commemorantur; et natus est psalmi
v. 1sq. titulus ita: **IN FINEM, PRO HIS QUI IMMUTABUNTUR IN TITULI INSCRIPTIONEM IPSI DAVID IN DOCTRINAM, CUM SUCCENDIT MESOPOTAMIAM SYRIAM ET SYRIAM SOBAL ET CONVERTIT IOAB ET PERCUSSIT EDOM IN VALLE SALINARUM DUODECIM** mi 714

19sq. 1 Tim. 2,5

e_1 (*adest* 16 David – 23 faciendo; 25 rex *sqq.*) *M* α: *F* F_4 P_2 O_9 β: *D* F_3 P_{26} γ: *K C Ca* *S* P_{15} δ: *A G* ε: *N* Bn_1 ζ: *T* Rm_1 *S* (*pc.*) *am lo ma mi cc*

16 indidem *S* P_{15} ε *ma;* in idem *M* P_2 β γ δ ζ *am lo;* idem α*;* itidem O_9 | nos] non δ | sentiamus O_9 P_{15} | David] enim *add.* e_1 **19** illum figuravit *om. S* P_{15} | mediatur e_1 (*ac.*) *C* (*ac.*) **20** ergo] igitur α **21** titulus *C* (*ac.*) **22** quod *ir. A*; quo e_1 | quosdam *om. C Ca*; *tr. post* inimicos α **23** Sauli P_2 *K Ca* δ ε | illius sui regnum *tr. M* O_9 *S* P_{15}; sui regnum illius *tr. am lo ma* **24** ante cum] antequam P_2 F_3 γ δ ε ζ *ma* **25** rex] ergo *add.* e_1 | sed] se ε | notum P_2 *Ca* ε ζ | ergo] post mortem Saulis *add.* e_1 **26** manifesto e_1 P_2 *C S ma* | eminentem *S* P_{15} δ (*pc. A*) **27** natus] notatus *ma;* tantus P_2 **28** pro α O_9 β ζ *ma* (*cf.* 2,12); **om.* e_1 *M* γ *S* P_{15} δ ε (*cf. in psalm. 107,2,* Ψ_α) | imitabuntur *C* (*ac.*) *Ca*; commutabuntur α δ ε ζ (*iuxta quosdam Vulgatae codices*) **29** ipsi David *om.* e_1 **30** Syriam[1]] *cf.* Ψ_α, *in psalm. 107,2; om.* e_1; Syriae P_{15} *lo ma* (*iuxta Alcuini Vulgatam*; *LXX* Μεσοποταμίαν Συρίας) | Syriam[2] *del. M* (*iuxta Alcuini Vulgatam*) **31** convalle P_2 δ ε; valles *S*

MILIA. Legimus haec in libris Regnorum, istos omnes quos nominavit debellatos esse a David, id est Mesopotamiam Syriam et Syriam Sobal, Ioab, Edom: facta sunt ista et quemadmodum facta sunt ita ibi conscripta sunt, ita leguntur, legat qui vult. Verumtamen sicut solet propheticus spiritus in psalmorum titulis recedere aliquantum ab expressione rerum gestarum et aliquid dicere quod in historia non inveniatur et hinc potius admonere non propter cognoscendas res gestas esse huiusmodi titulos scriptos, sed propter futura praefiguranda – sicut dictum est quod coram Abimelech *mutavit vultum suum et dimisit eum et abiit*, cum indicet scriptura Regnorum hoc eum non fecisse coram Abimelech, sed coram Achis rege –, ita et in hoc titulo invenimus aliquid quo commoneamur ad aliquid. Namque in illa narratione bellorum fortiumque factorum regis David, ubi hi omnes quos commemoravimus debellati sunt, eum aliquid succendisse non legimus; hic autem maxime hoc positum est quod ibi non scriptum est, quia

32–34 *cf.* 2 Reg. 8 **40sq.** Ps. 33,1 **41–43** *cf.* 1 Reg. 10,13

e_1 (*adest usque ad* 33 David; 35 verumtamen – 45 factorum; 46 eum – 47 scriptum) *M* α: $F F_4$ $P_2 O_9$ β: $D F_3 P_{26}$ γ: $K C Ca$ $S P_{15}$ δ: $A G$ ε: $N Bn_1$ ζ: $T Rm_1 S$ (*pc.*) *am lo ma mi cc*

32 libro δ | Regnorum] *cf. in psalm. 51,1,9*; Regum α | *nominavi e_1 *M* α P_2 $S P_{15}$ δ ε ζ **33** Syriam] *cf. l.* 30; Syriae *K lo ma* **34** Sobal] et *add.* α **36** titulus *K C* (*ac.*) **37** aliquantulum α *lo ma* **38** invenitur *lo ma* | hic *C* (*ac.*) | non[2] *om. C Ca* **39** propter] rerum *add. Ca S* δ ε ζ | esse *om. M K C* (*ac.*) | huiuscemodi *G* | titulus *K C* (*ac.*) | scriptus *K*; inscriptos P_2 *C* (*pc.*) *Ca* δ (*ir. A*) ε ζ *ma*; conscriptos α **40** figuranda α | dictum *om.* e_1 | dictum est] dicitur α | est *om.* P_{15} **42** Regum α (*cf. l.* 52) | eum *om.* O_9 | non eum *tr.* α **43** regem $F P_2 O_9$ δ *N* | ita ... titulo *om. M* | et *om.* e_1 | in *om.* P_{26} *S* P_{15} | quod P_2 γ (*ac. C*) ε **44** commoneatur *N*; commoveamur P_2 *Ca S* (*pc.*); cum moveamur *M* | narrationum *M* **45** hi *om. M F K S* P_{15} | omnes] homines P_2 γ *S* P_{15} ε ζ **46** hic] hi P_2 **47** positum hoc *tr.* e_1 | est[1] *om. e_1 *M* P_2 O_9 γ | scriptum non est *tr.* ε ζ; non est scriptum *tr. am lo ma*

SUCCENDIT MESOPOTAMIAM SYRIAM ET SYRIAM SOBAL. Iam ergo incipiamus secundum rerum futurarum significationes ista discutere et opacitatem umbrarum in lucem verbi revocare. cc 755

(2.) IN FINEM quid sit nostis: *Finis enim legis Christus est.* Eos qui immutantur nostis: qui enim nisi qui a vetere vita in novam transeunt? Absit enim ut hic culpanda immutatio intellegatur: non quomodo mutatus est Adam a iustitia ad iniquitatem, a deliciis ad laborem, sed quomodo mutantur illi quibus dictum est: *Fuistis enim aliquando tenebrae, nunc autem lux in domino.* Immutantur autem isti IN TITULI INSCRIPTIONEM. Nostis tituli inscriptionem. Titulus infixus est super crucem domini scriptus: *Hic est rex Iudaeorum.* Mutantur in huius tituli inscriptionem qui in regnum Christi transeunt a regno diaboli. Bene mutantur in huius tituli inscriptionem: mutantur autem, sicut sequitur, IN DOCTRINAM. Cum enim dixisset: PRO HIS QUI IMMUTANTUR IN TITULI INSCRIPTIONEM, addidit: IPSI DAVID IN DOCTRINAM, id

2,1 Rom. 10,4 **6** Eph. 5,8 **9** Matth. 27,37

e_1 (*adest* 48 iam – 2,3 transeunt; 5 quibus *sqq.*) *M* α: $F F_4$ $P_2 O_9$ β: $D F_3$ P_{26} γ: $K C Ca$ $S P_{15}$ δ: $A G$ ε: $N Bn_1$ ζ: $T Rm_1 S$ (*pc.*) *am lo ma mi cc*

48 Syriam[1] *om.* $\beta S P_{15}$; Syriae *lo ma* (*cf. l.* 30) **49** istas *F* (*pc.*) $P_2 O_9 Ca$ **50** opacitate P_2 | verbis evocare *K* **2,1** enim *om.* α | legis *om.* $M P_2 O_9 S P_{15}$ | est **om.* $e_1 M P_2 \gamma$ **2** immutabuntur $\alpha S P_{15}$ (*cf.* 1,28; *Ps. 59,1*) | qui[2]] quid P_2 | a *om.* O_9 | vetera *M C* (*ac.*) $S \delta$ (*ac. A*); veteri $\alpha K \zeta ma$ | vita] exuti *add.* $O_9 P_{26}$ (*ir.*) **3** *mutatio $M O_9 \beta$ **4** immutatus $O_9 \beta \gamma S P_{15} ma$ iniquitatem] et *add. lo ma* **5** laborem *ir. A*; laborum ε **6** enim *om.* ζ; autem ε **7** mutantur e_1 | autem *om. C Ca* $\delta \varepsilon \zeta$ | isti *om.* $S P_{15}$ | inscriptione *K G* | nostis tituli inscriptionem *om.* $M P_2 O_9$ **9** inscriptione e_1; scriptionem *S* **12** doctrina $e_1 M O_9 Ca P_{15}$ | pro *dubium*; *fortasse delendum*; *cf.* 1,28, Ψ_α | immutantur $e_1 O_9 P_{26}$ (*cf. l.* 2); commutantur α; immutabuntur *cett.* (*ir. A*) *ma* (*cf.* 1,28; *Ps. 59,1*) **13** inscriptione e_1 | doctrina $M P_2 K Ca P_{15}$

est mutantur non sibi, sed IPSI DAVID, et mutantur IN DOCTRI-
15 NAM. Non enim ita rex Christus quasi saeculo regnaturus, cum aperte dixerit: *Regnum meum non est de hoc mundo*. Ergo in eius doctrinam transeamus, si volumus in conscriptionem tituli commutari non nobis, sed IPSI DAVID, *ut qui vivunt iam non sibi vivant, sed ei qui pro ipsis mortuus est et resurrexit*. Quando ergo
20 nos mutaret Christus nisi fecisset quod dixit: *Ignem veni mittere*
mi 715 *in mundum*? Si ergo Christus venit mittere in mundum ignem – et utique salubriter atque utiliter, non quomodo missurus est mundum in ignem, sed quomodo ignem in mundum –, quoniam ergo venit ignem mittere in mundum, quaeramus iam quid sit
25 Mesopotamia quae succensa est, quid Syria Sobal. Interpretatio-

---

16 Ioh. 18,36 **18sq.** 1 Cor. 5,15 **20sq.** Luc. 12,49

---

e_1 (*adest usque ad* 14 doctrinam; 18 ut – 19 est; 20 ignem – 21 mundum[1] (*tr. post* 31 humiliata); 22 non – 23 mundum salubriter misit (*v. app. crit.*); 24 quaeramus – 25 Sobal) *M* α: $F F_4$ $P_2 O_9$ β: $D F_3 P_{26}$ γ: *K C Ca* $S P_{15}$ δ: *A G* ε: $N Bn_1$ ζ: $T Rm_1 S$ (*pc.*) *am lo ma mi cc*

---

14 mutantur[1]] immutantur P_2 | mutantur[2]] mutant O_9 | doctrina *M K Ca* P_{15} **15** rex *om. M* **17** doctrina *M* P_2 O_9 *S* (*pc.*) *A* ε; gratiam et doctrinam *lo* | inscriptionem *Ca*; scriptionem *C* (*pc.*) *S* (*pc.*) **18** nobis] sibi *M* | qui ut *tr. C Ca* | vivant *C* (*pc.*) | sibi non *tr.* $F_3 P_{26}$ **19** vivunt *M C* (*pc.*) | ipsis] omnibus δ ε ζ **20** ignem] ait *add.* e_1 **21** terram α O_9 ζ (*iuxta Vulg.*) | sic β | venit mittere Christus *tr. F* | ignem mittere in mundum *tr.* ζ; mittere ignem in mundum *tr.* O_9 β | ignem ... 23 quoniam *distinxi* (*cf. WSt 115, 2002, 300–302*); ignem, utique ... utiliter; non ... ignem. Sed ... mundum? Quoniam *cc* **22** et *om. S* P_{15} δ ε ζ *ma* (*cf. WSt 115, 2002,302sq.*) | salubriter ... quomodo *om.* P_{15} | salubriter ... mundum *ir. S* | missurus] salvaturus P_{15} | missus est mundus α **23** in[1] *om.* P_2 Bn_1; per P_{15} | quomodo *dubium*; *fortasse scribendum* *modo (*cf. WSt 115, 2002, 302sq.*) | ignem[2]] ignis α | ignem[2] ... ergo *om.* P_{15} | mundum[2]] salubriter misit *add.* e_1 **24** venit ergo *tr.* δ **25** Mesopotamiam *M* P_2 *K T* | quid] sit *add.* P_2 P_{15} δ ε ζ *ma*

nes ergo nominum interrogemus secundum Hebraeum eloquium, quo primum haec scriptura locuta est. Mesopotamiam dicunt interpretari ‚elevatam vocationem': iam totus mundus vocatione elevatus est. Syria interpretatur ‚sublimis': sed illa quae erat sublimis, incensa est et humiliata, ut quemadmodum humiliata est quae fuerat exaltata, sic exaltetur quae facta est humiliata. Sobal interpretatur ‚vana vetustas': gratias Christo qui eam succendit! Quando vetera virgulta succenduntur, virecta succedunt, et alacrius et uberius et viridius nova nascuntur, cum ea ignis in vetustorum succensione praecesserit. Non ergo timeatur ignis Christi: fenum consumit. *Omnis* enim *caro fenum, et omnis claritas hominis sicut flos feni.* Succendit ergo ista illo igne ET CONVERTIT IOAB: Ioab interpretatur ‚inimicus'. Conversus est inimicus; quod vis intellege: si conversus in fugam diabolus est, si ad fidem Christianus est. Quomodo in fugam? De corde Christiani: *Prin-*

27sq. *cf.* Hier. nom. hebr. p. 70,4 **29** *cf.* Hier. nom. hebr. p. 11,12 **32** *cf.* Hier. nom. hebr. p. 11,3 **36sq.** Is. 40,6 **38** *cf.* Hier. nom. hebr. p. 36,4 **40sq.** Ioh. 12,31

e_1 (*adest* 27 Mesopotamiam – 38 inimicus[2]) *M* α: $F F_4$ $P_2 O_9$ β: $D F_3 P_{26}$ γ: $K C Ca$ $S P_{15}$ δ: $A G$ ε: $N Bn_1$ ζ: $T Rm_1 S$ (*pc.*) *am lo ma mi cc*

26 omnium δ | quaeramus α | Hebraeum eloquium] *cf. e. g. in psalm. 68,1,2*; Hebraeorum eloquium $M P_2 O_9 \beta S$ (pc.) **27** quod $P_2 O_9$ **28** elevata vocatione P_{15} **29** elevatione vocatus e_1 **30** et] atque β | ut] et A (*ac.*) $\varepsilon \zeta$ *ma* | ut ... humiliata *om.* e_1 **31** exaltetur] exaltatur $S P_{15}$ | facta est] fuerat *lo ma* **32** Sobal] igitur *add.* e_1 | qui ea P_{15}; quia ea S **33** succenduntur] succiduntur e_1 | virida O_9 | succendunt $F_4 K C$ (*ac.*) **34** cum] tam e_1 **35** processerit δ **36** fenum[1]] si *praem.* $P_2 \beta S$ (*sl.*) | consumpsit *Ca*; combusserit $P_2 S$ (*sl.*); comburit $\beta \varepsilon \zeta$ | et ... feni *om.* e_1 **37** sicut] *cf. in psalm. 53,11,11*; ut $O_9 \beta$ (*iuxta Vulg.*) | illo igne *om.* e_1 **38** conversus est inimicus *om.* O_9 **39** quod] quid P_2 | intellegi $P_2 C$ (*ac.*) | est *om.* $S P_{15}$ | si[2]] conversus *add.* S (*pc.*) *lo ma* **40** quomodo] diabolus *add.* O_9

ceps huius mundi inquit *nunc missus est foras.* Conversus autem ad deum Christianus quare inimicus conversus? Quia fidelis factus, qui fuerat inimicus. PERCUSSIT EDOM: interpretatur Edom ‚terrenus'. Debuit percuti terrenus iste: utquid enim viveret terrenus, qui caelestis debet vivere? Interfecta est ergo vita terrena, vivat caelestis. *Sicut enim portavimus imaginem terreni, portemus et imaginem eius qui de caelo est.* Vide illum interfici: *Mortificate membra vestra quae sunt super terram.* Cum autem percussisset Edom, percussit DUODECIM MILIA IN VALLE SALINARUM. Duodecim milia perfectus est numerus, cui perfecto numero etiam duodenarius apostolorum numerus deputatur; non enim frustra, nisi quia per totum mundum mittendum erat verbum – verbum autem dei quod est Christus – in nubibus, hoc est in praedicatoribus veritatis. Mundus autem quattuor partibus constat. Quattuor eius partes notissimae sunt omnibus et saepe in scripturis memoratae, qui etiam quattuor venti dicti sunt: oriens occidens aquilo et meridies. Ad omnes istas quattuor partes missum est verbum,

43sq. *cf.* Hier. nom. hebr. p. 5,24 **46sq.** 1 Cor. 15,49 **47sq.** Col. 3,5 **55–57** *cf. e. g.* Gen. 13,14 **56** *cf.* Ez. 37,9

e_1 (*adest* 42 quare inimicus; 43 percussit – terrenus; 45 interfecta – 46 caelestis; 48 cum – 54 autem; 56 quattuor *sqq.*) *M* α: *F* F_4 P_2 O_9 β: *D* F_3 P_{26} γ: *K C Ca* $S P_{15}$ δ: *A G* ε: *N* Bn_1 ζ: *T* Rm_1 *S* (*pc.*) *am lo ma mi cc*

41 mundi huius *tr.* P_2 ε ζ | conversus] est *add. A* (*ac.*) **42** dominum P_2 ε *T ma* | factus] est *add.* O_9 (*sl.*); *praem. S* **43** *Edom interpretatur *tr.* O_9 β *S* P_{15} δ; qui interpretatur e_1 **44** iste] is *K C*; et *add. S* P_{15} δ (*sl. A*) **45** est *om.* e_1 **47** de] in P_2 **48** percussit e_1 *C* (*ac.*) **49** percussit *om.* e_1 | milia *om.* e_1 P_2 *S* **50** milia *om.* P_2 | numerus est *tr.* P_2 | profecto *D* P_{26} | numero *om.* P_{26} **52** mittendum *om.* δ **53** dei *om. K* **54** quattuor[2]] autem *add.* α *G* **55** omnibus *om. S* P_{15} ζ; **tr. ante* sunt *M* α P_2 γ ε | et *om.* O_9 β; ut P_{15} | scriptura *M* α *K S* P_{15}; scripturae *C* (*ac.*) **56** *quae α P_{15} ζ *lo mi* | dictae *lo mi* dicuntur e_1 **57** et *om.* e_1

ut in trinitate omnes vocarentur. Duodenarium numerum ter quaterni faciunt. Merito ergo duodecim milia terrena percussa sunt: totus mundus percussus est; de toto enim mundo electa est ecclesia mortificata a terrena vita.

Quare IN VALLE SALINARUM? Vallis humilitas est, salinae saporem significant. Multi enim humiliantur, sed vane et fatue: in vana vetustate humiliantur. Patitur tribulationem pro pecunia, patitur tribulationem pro honore temporali, patitur tribulationem pro commodis huius vitae. Passurus est tribulationem et humiliandus: quare non propter deum? quare non propter Christum? quare non pro sapore salis? An nescis tibi esse dictum *Vos estis sal terrae*, et *Sal si infatuatum fuerit, ad nihilum valebit aliud nisi ut foras proiciatur*? Bonum est ergo sapienter humiliari. Ecce nunc nonne humiliantur haeretici? Nonne leges contra illos datae sunt etiam ab hominibus, contra quos divinae regnant quae illos ante etiam condemnaverant? Ecce humiliantur, ecce fugantur, ecce persecutionem patiuntur! sed sine sapore, pro fatuitate, pro mi 716

68–70 Matth. 5,13

e_1 (*adest usque ad* 63 significant; *v. praef. p. 15*) *M* α: *F* F_4 P_2 O_9 β: *D* F_3 P_{26} γ: *K C Ca* $S P_{15}$ δ: *A G* ε: *N* Bn_1 ζ: *T* Rm_1 *S* (*pc.*) *am lo ma mi cc*

58 omnes *om. M* | ter quaterni γ *ma* (*cf. in evang. Ioh. 27,10*; *in psalm. 49,10*); quaterni e_1 (*ac.*) α *S* P_{15}; quater terni e_1 (*pc.*) O_9 β ζ; quattuor terni *M*; terni quaterni δ ε **59** milia *om. S* P_{15} **61** a *om.* e_1 *M* α P_2 O_9 *C S* P_{15} **62** humilitatis F_3; humiliatas P_2 *G* **64** patitur] quis *add. Ca* (pc.) *lo ma* **65** tribulationem[2] *om. S* P_{15} **66** vitae huius *tr.* α *ma* | tribulationem] tribulationes *M*; pro commodis huius vitae tribulationem *add. S* P_{15} **67** humiliandus] humiliationem P_{15} | non[2] *om.* P_2 **68** *propter saporem *M* δ ε *T ma* **69** *si sal *tr.* P_2 *S* P_{15} δ ε ζ *ma* (*iuxta Vulg.*) | infatuum *Ca A* (*ac.*) nihil *M* O_9 γ δ ε ζ **70** foras *om.* α | humiliari sapienter *tr.* β **71** contra illos leges *tr. M* **72** ab ... ante *om.* P_2 | divina *M* **73** ante etiam] etiam amantes *M* | condamnaverunt O_9 *K*; damnaverunt *C Ca*; condamnaveruant (!) P_2 | humiliantur] ecce figurantur *add. K C* (*ac.*)

vanitate. Iam enim sal infatuatum est; ideo proiectum est foras, ut *conculcetur ab hominibus.*

Audivimus titulum psalmi, audiamus etiam verba psalmi: (3.) DEUS REPPULISTI NOS ET DESTRUXISTI NOS. Numquid ille *v. 3*
cc 757 David loquitur qui percussit, qui succendit, qui debellavit, et non illi quibus haec fecit, ut percuterentur, ut repellerentur qui mali erant, et rursus vivificarentur et redirent ut boni essent? Istam quidem stragem fecit David manu ille fortis, Christus noster, cuius figuram gerebat ille homo. Fecit ista, dedit hanc stragem gladio suo et igne suo; nam utrumque adtulit in hunc mundum: et *Ignem veni mittere in mundum* habes in evangelio, et *Gladium veni mittere in terram* habes in evangelio. Adtulit ignem unde succenderetur Mesopotamia Syria et Syria Sobal, adtulit gladium unde percuteretur Edom. Iam ergo illa strages facta est propter eos QUI IMMUTANTUR IN TITULI INSCRIPTIONEM IPSI DAVID.

---

76 *cf.* Matth. 5,13 **3,5** manu ... fortis] *cf.* Hier. nom. hebr. 35,11 **8** Luc. 12,49 **8sq.** Matth. 10,34

---

e_1 (*adest* 77 audivimus – 3,11 est; 3,4 istam – 11 est *tr. post* 19 aeternum) *M* α: *F* F_4 P_2 O_9 β: *D* F_3 P_{26} γ: *K C Ca S* P_{15} δ: *A G* ε: *N* Bn_1 ζ: *T* Rm_1 *S* (*pc.*) *am lo ma mi cc*

---

75 sal *om.* δ | infatuatum *ir. S*; infatuum *Ca*; infatuati P_{15} | est[1]] sit *C* (*ac.*) δ *N*; fit *Ca* Bn_1 ζ; sunt *M* P_2 *K* P_{15}; sit et *S* (*ir.*); sunt et P_2 | proiectus *M* P_2 γ *S* P_{15} **3,3** ille *C* (*ac.*) | illi quibus] ille qui α | hoc P_2 *S* | percuteretur P_2 | ut[2]] et P_2 δ ε ζ *ma* | sepelirentur O_9 **4** et[2]] ut e_1 | et redirent *om.* O_9 **5** quidem *om.* e_1 | manu *om.* δ ε ζ | ille manu *tr.* α *ma* | fortes O_9 | Christus] deus *add.* α **6** figura P_2 | iste P_{15} **8** venit e_1 P_2 β *C* (*pc.*) *Ca* δ ε ζ | in[1]] hunc *add. M* α (*cf. Ioh. 9,39*) | habes] habens e_1 (*pc.*) | gladio P_2 **9** venit β *C* (*pc.*) *Ca* δ ε ζ evangelium *C* (*ac.*) | adtuli *C* (*ac.*) **10** succederetur *Ca N* | Mesopotamiae P_{15}; Mesopotamiam P_2 | Mesopotamia ... Sobal *om.* e_1 | Syria[1] *om.* β; Syriae *lo ma* (*cf.* 1,30); Syriam P_2 | Syria[2]] Syriam P_2 | attuli e_1 (*ac.*) **11** Edom *om.* e_1 | illa] ista *lo ma* **12** immutatur P_2 | | inscriptione *M* P_2

Audiamus eorum vocem! Salubriter percussi sunt, erecti loquantur. Dicant ergo mutati in melius, mutati in tituli inscriptionem, immutati in doctrinam ipsi David; dicant: DEUS REPPULISTI NOS ET DESTRUXISTI NOS, **IRATUS ES ET MISERTUS ES NOSTRI.** Destruxisti nos, ut aedificares nos: destruxisti male aedificatos, destruxisti vanam vetustatem, ut sit aedificatio in novum hominem, aedificatio mansura in aeternum. Merito IRATUS ES ET MISERTUS ES NOSTRI: non misereris, nisi irasceris. Destruxisti nos ira tua; sed ira tua in vetustatem nostram fuit, ut destrueretur vetustas, sed misertus es nostri propter novitatem, propter eos QUI IMMUTANTUR IN TITULI INSCRIPTIONEM, quia *etsi exterior homo noster corrumpitur, sed interior renovatur de die in diem.*

v. 4 **(4.) COMMOVISTI TERRAM ET CONTURBASTI EAM.** Quomodo conturbata est terra? Conscientia peccatorum. ‚Quo imus? quo fugimus quando ille gladius vibratus est: *Agite paenitentiam, adpropinquavit enim regnum caelorum*?‘ COMMOVISTI TERRAM

---

23 sq. 2 Cor. 4,16 **4,3 sq.** Matth. 3,2

---

e_1 (*adest* 13 salubriter – 20 nobis (*v. app. crit.*); 4,1 commovisti *sqq.*) *M* α: *F* F_4 P_2 O_9 β: *D* F_3 P_{26} γ: *K C Ca* S P_{15} δ: *A G* ε: *N* Bn_1 ζ: *T* Rm_1 *S* (*pc.*) *am lo ma mi cc*

---

13 eorum] ergo α; ergo eorum *lo ma* | vocem eorum *tr.* δ (ergo *praem. ac. A*); vocem ipsorum O_9 β | salubriter] ergo *add. A* (*ac.*) | recti δ ε ζ; et recti O_9; heretici P_2 | loquantur *om.* e_1 **14** titulis *S* | inscriptione P_2 *K* **15** mutati β | dicat P_2 **16** es[1]] fuisti P_2 *S* (*vl.*) | nostri] *cf. l.* 22; Ψ_α; nobis *M* α β δ ζ (*iuxta Vulg.*); *lnp. K* **17** destruxisti[1]] destruisti P_2; nos *add. S* (*pc.*) *lo ma* **18** si *C* (*ac.*) | novo *S* **19** merito] ideo dicit e_1 **20** nobis e_1 (*cf. l.* 16) misereris F_3 (*pc.*) *D* (*pc.*) ζ *ma*; miserearis O_9 *K* | irascereris β ζ *ma* | in ira *lo ma* **21** vetustate nostra α γ *G* (*pc.*) **22** eos *om. S* P_{15} | immutantur] *cf.* 1,28; commutantur α O_9 β *S* P_{15} **23** inscriptione P_2 | etsi] et si *am lo ma*; et *sl. Ca S A*; si *om.* P_{15} **4,3** ille *om.* α; illa *C* (*ac.*) **4** appropinquabit O_9 F_3 P_{26} *C* (*pc.*) *Ca T* | caelorum] ergo *add.* e_1

ET CONTURBASTI EAM. **SANA CONTRITIONES EIUS, QUONIAM MOTA EST.** Non digna sanari, si mota non est. Sed loqueris praedicas minaris de deo, venturum iudicium non taces, praeceptum dei mones, ab his rebus non quiescis; et qui audit si non timet, si non movetur, non est dignus sanari. Audit alius; movetur, stimulatur, pectus tundit, lacrimas fundit: SANA CONTRITIONES EIUS, quoniam motus est.

(5.) Post haec percusso terreno, succensa vetustate, mutato homine in melius, facta luce eis qui tenebrae fuerunt sequitur quod alibi scriptum est: *Fili accedens ad servitutem dei sta in iustitia et timore et praepara animam tuam ad temptationem.* Prior labor ut displiceas tibi, ut peccata expugnes, ut muteris in melius; secundus labor pro eo quod mutatus es ferre tribulationes et temptationes huius saeculi et inter illas perseverare usque in finem. De his ergo ut loqueretur, has significans quid subiungit? *v. 5* **OSTENDISTI PLEBI TUAE DURA:** iam PLEBI TUAE, iam factae tributariae post victoriam David, OSTENDISTI PLEBI TUAE DURA:

mi 717 cc 758

5,3sq. Sir. 2,1 **7sq.** *cf.* Matth. 10,22

e_1 (*adest usque ad* 5,1 vetustate; 2 sequitur – 5 tibi; 6 secundus – 7 saeculi; 8 de *sqq.*) *M* α: *F* F_4 P_2 O_9 β: *D* F_3 P_{26} γ: *K C Ca* *S* P_{15} δ: *A G* ε: *N* Bn_1 ζ: *T* Rm_1 *S* (*pc.*) *am lo ma mi cc*

5 conturbasti] *cf. l.* 1, Ψ_α; conturbas e_1; turbasti *S* P_{15} (*iuxta Vulg.*) | contritionis *K S* | quoniam] quia α **6** dignas α P_{15}; digna est ζ *lo ma*; est digna e_1 β **8** quiesces *S* | et] haec β | si non timet *om. M* α O_9 *K C* (*ac.*) *S* P_{15} | si non[2] *om. M S*; et non e_1 *F* O_9; non *K*; nec P_{15} **9** alius *iter. C Ca* **10** eius *om.* P_2 **11** motus e_1 *M* P_{15}; mota α P_2 O_9 β γ *S* δ ε ζ *ma* (*cf. Ps. 59,4*) **5,1** successa *M* P_{15} ε **2** eis] eius *G* | quae *C Ca* **4** timorem e_1 **5** labora O_9 | ut[2] *sl.* O_9; et P_{15} | peccata] tua *add.* P_2 *S* ε ζ | expurges P_2 δ ε ζ *am lo* **6** secundum O_9 | labor] est *add. D* **7** illos *S* | in] *cf.* 8,10; 10,33; ad P_2 δ ε ζ **8** ut] cum P_2 γ δ ε ζ *ma* | loquetur P_2 | has] his e_1 | significat α | quid *om.* P_{15}; quod α P_2 *S* (*pc.*) δ ε **9** plebi tuae[1] *cf.* Ψ_α; populo tuo *M* α (*cf. l.* 10. 12sq.) populo tuo *M* | tuae[2] dura *add.* δ | iam[2] *om. D am lo ma* **10** durae *G*

in quibus? In persecutionibus quas pertulit ecclesia Christi, quando tantus martyrum sanguis effusus est, OSTENDISTI PLEBI TUAE DURA, **POTASTI NOS VINO STIMULATIONIS.** Quid est STIMULATIONIS? Non peremptionis; non enim erat peremptio perdens, sed medicina urens. POTASTI NOS VINO STIMULATIONIS:
v. 6 **(6.)** quare hoc? **DEDISTI METUENTIBUS TE SIGNIFICATIONEM, UT FUGIANT A FACIE ARCUS.** ‚Per tribulationes' inquit ‚temporales significasti tuis fugere ab ira ignis sempiterni.' Dicit enim apostolus Petrus: *Tempus est ut iudicium incipiat a domo dei*, exhortans martyres ad tolerantiam, cum saeviret mundus, cum strages a persecutoribus fierent, cum longe lateque sanguis fidelium funderetur, cum in catenis, in carceribus, in tormentis multa dura Christiani paterentur; ne in his ergo duris deficerent, adloquitur Petrus: *Tempus est ut iudicium incipiat a domo dei; et si initium a nobis, qualis finis erit eis qui non credunt dei evangelio? Et si iustus vix salvus erit, peccator et impius ubi parebunt?* Quod ergo futurum est in iudicio – arcus est extentus, adhuc in commina-

6,4 1 Petr. 4,17 **9–11** 1 Petr. 4,17sq.

e$_1$ (*adest usque ad* 6,3 sempiterni; 11 quod *sqq.*) *M* α: *F F*$_4$ *P*$_2$ *O*$_9$ β: *D F*$_3$ *P*$_{26}$ γ: *K C Ca S P*$_{15}$ δ: *A G* ε: *N Bn*$_1$ ζ: *T Rm*$_1$ *S* (*pc.*) *am lo ma mi cc*

11 in^2 *om.* γ | ecclesia] sua *add.* δ **12** quando tantus] quantus *G* | populo tuo α (*iuxta Vulg.*) **13** putasti *C* | vinum *M P*$_2$ *S A* | stimulationis] *cf.* Ψ_α; stimulationes *S*; compunctionis *P*$_2$ *F*$_3$ (*iuxta Vulg.*) | quid est stimulationis *om. O*$_9$ **14** non^1] de tribulatione *add. O*$_9$ | emptio *S P*$_{15}$ **15** vinum *S* **6,1** te *om. e*$_1$ *Ca* **2** temporalis *P*$_2$ **3** enim *om. K* **4** apostolos *K* | incipiat iudicium *tr.* α (*iuxta Vulg.*) | exhortans] et *praem.* γ δ ε ζ *ma* **6** persecutores *C* (*ac.*) **7** catenis] cum *add.* α **8** in *om. M* | adloquitur] *de obiecti omissione cf. serm. 51,2,3; serm. Caillau 2,11,10 p. 262,3* (*sed cf. p. 261,34*); eos *praem. lo ma* **9** incipiat iudicium *tr.* α (*iuxta Vulg.*) | domini *M P*$_2$ *O*$_9$ γ *S P*$_{15}$ **10** a *om. P*$_2$ | vobis *O*$_9$ β | dei] et *add. S* **11** quid *P*$_{15}$ *am lo ma* quod ... iudicio] *anacoluthon*; *subaudiendum* modo praenuntiatur *vel sim.* (*fortasse aliquid excidit*) **12** commutatione *M C* (*ac.*); consummatione *O*$_9$ δ

tione est, nondum in praesentatione. Et videte quid fit in arcu: Nonne sagitta in priora mittenda est? Nervus tamen retro tendi-
15 tur in contrarium qua illa mittenda est; et quanto plus ierit eius extensio retrorsum, tanto maiore impetu illa currit in priora. Quid est quod dixi? Quanto magis differtur iudicium, tanto maiore impetu venturum est. Ergo et de temporalibus tribulationibus gratias domino agamus, quia dedit plebi suae SIGNIFICA-
20 TIONEM, UT FUGIANT A FACIE ARCUS, ut exercitati fideles eius in tribulationibus temporalibus digni sint evadere damnationem ignis aeterni, quae inventura est omnes qui ista non credunt. DEDISTI METUENTIBUS TE SIGNIFICATIONEM, UT FUGIANT A FACIE ARCUS, **(7.) UT ERUANTUR DILECTI TUI.**

SALVUM ME FAC DEXTERA TUA ET EXAUDI ME. DEXTERA *v. 7*
TUA domine SALVUM ME FAC: ita salvum me fac, ut ad dexteram stem. SALVUM ME FAC DEXTERA TUA: non salutem temporalem
5 peto – de hac *fiat voluntas tua*: ad tempus quid nobis prosit, peni-

---

7,5 Matth. 6,10

---

e_1 (*adest usque ad* 22 aeterni; 23 dedisti *sqq.*) *M* α: *F* F_4 P_2 O_9 β: *D* F_3 P_{26} γ: *K C Ca* $S P_{15}$ δ: *A G* ε: *N* Bn_1 ζ: *T* Rm_1 *S* (*pc.*) *am lo ma mi cc*

---

13 sit P_2 O_9 *D Ca S* P_{15} *ma* | arcum P_2 **14** nonne *om. S* P_{15} | priore *M* α P_2 *K* δ | extenditur e_1 O_9 δ; extendit *S* P_{15}; retenditur P_2 β ε ζ **15** contrario γ quam e_1 *M* α P_2 O_9 β *K S* P_{15} | plures *C* (*ac.*) *Ca* | ierit O_9 β P_{15} ζ *ma*; erit e_1 *M* α P_2 γ *S* (*pc.*) δ ε **16** maiorem *K C* (*ac.*) **17** quid] quis *A* (*ac.*) | dixit *K* differt δ | in iudicium *M* **18** maiorem *K* | venturus P_2 | et *om.* e_1 | tribulationis e_1 **19** domino gratias *tr.* e_1 | deo *K am lo ma* | agimus P_2 | plebis *F* O_9 *Ca* **20** exercitati *ir. S*; exerciti *M* F_4 O_9 *K C*; exerceant P_{15} **21** sunt O_9 **22** quam inventuri sunt α | ventura *S* (*pc.*) δ | omnes *om.* O_9; omnis *K*; omnibus δ; in omnes *S* (*pc.*) **23** dedisti] ergo *add.* e_1 **7,1** eruantur] *cf.* Ψ_α; liberentur P_2 ε ζ (*iuxta Vulg.*) | electi *F* δ **2** me[1]] *cf.* Ψ_α; *om.* F_3 P_{15} Bn_1 ζ (*iuxta Vulg.*; *cf. Ps. 107,7*) | faciat P_2 **3** fac ita] faciat *M* P_2; facit e_1 | ita ... fac *om. S* P_{15} **4** salvum ... tua *om.* e_1 | fac] faciat P_2 | tua *om.* δ ε | quaero δ **5** quod P_2

tus ignoramus; *quid enim oremus sicut oportet nescimus* – sed SALVUM ME FAC DEXTERA TUA, ut etsi in tempore isto tribulationes aliquas patiar, transacta nocte omnium tribulationum ad dexteram inveniar inter oves, non ad sinistram inter haedos. SALVUM cc 759
ME FAC DEXTERA TUA ET EXAUDI ME, quia iam illud peto quod 10
dare vis. Non verbis *delictorum meorum clamo per diem ut non exaudias, et nocte ut non exaudias, et non ad insipientiam mihi*, sed mi 718
utique ad commonitionem, addendo saporem de valle salinarum, ut in tribulatione noverim quid petam. Peto autem vitam aeternam: ergo EXAUDI ME, quia dexteram tuam peto. 15

Intellegat ergo Caritas vestra omnem fidelem habentem in corde verbum dei cum timore, timentem iudicium futurum, viventem probabiliter, ne de illo blasphemetur nomen sanctum domini eius, multa deprecari secundum saeculum et non exaudiri, ad vitam autem aeternam semper exaudiri. Quis enim non 20

---

6 Rom. 8,26 **8sq.** *cf.* Matth. 25,33 **11sq.** *cf.* Ps. 21,2sq. **18sq.** *cf.* 1 Tim. 6,1

---

e_1 (*adest usque ad* 7 ut; 8 invenias ad dexteram (*v. app. crit.*) – 9 haedos) *M* α: *F* F_4 P_2 O_9 β: *D* F_3 P_{26} γ: *K C Ca* S P_{15} δ: *A G* ε: *N* Bn_1 ζ: *T* Rm_1 *S* (*pc.*) *am lo ma mi cc*

---

6 quid ... nescimus *om.* e_1 | sed *om.* δ **7** ut] aut S P_{15} **8** *patior *M* α P_2 γ (patimur *ac. C*) ε ζ | ad dexteram inveniar] invenias ad dexteram e_1 **9** inveniar *iter.* S P_{15}; inveniam *K* | inter[2]] iter e_1 **11** clamabo *F* P_2 O_9 *S* (-obo) Bn_1 | ut] et O_9 | ut non exaudias *om.* δ ε ζ *am lo* **12** exaudias[1]] exaudies P_2 *C* (*ac.*) | noctem O_9 F_3 *S G* Bn_1 | ut non exaudias *om.* O_9 | exaudias[2]] exaudies P_2 *S* δ | mihi *om.* δ ε *T* **13** communitionem *S N*; communionem *C* (*ac.*) *Ca* | attentendo O_9; adtendo β *K* **14** tribulationem P_2 **15** quia] qui ad *Ca* S P_{15} δ | dextera tua P_2 | peto *om.* α **16** fidelem] fidem ei *C* (*ac.*; quidem *pc.*) **17** dei ... timentem *distinxi*; dei; cum timore timentem *cc* | tremore *S* P_{15} | timentem] et trementem O_9 β **18** numen *S* **20** autem *om.* γ | exaudire *C* (*ac.*) | enim *om.* P_{15} | sanitatem non *tr.* S P_{15} *am lo ma*

sanitatem petat, cum aegrotat? Et tamen forte adhuc aegrotare illi utile est. Potest fieri ut hinc non exaudiaris, non tamen exaudiaris ad voluntatem, ut exaudiaris ad utilitatem. At vero cum illud petis, ut det tibi vitam aeternam deus, ut det tibi regnum caelorum deus, ut det tibi ad dexteram filii sui stare cum venerit iudicare terram, securus esto: accipies, si modo non accipis; non enim iam venit tempus ut accipias. Exaudiris, et nescis; quod petis agitur, etsi nescis in quo agitur. In radice res est, nondum in fructu. SALVUM ME FAC DEXTERA TUA ET EXAUDI ME; **(8.) DEUS LOCUTUS EST IN SANCTO SUO:** quid times ne non fiat quod deus locutus est? Si haberes aliquem gravem amicum et sapientem, quomodo diceres? ‚Ille locutus est: fiat necesse est quod locutus est. Vir gravis est, non levitate utitur, non facile de sententia demovetur, quod promisit fixum est.' Sed tamen homo est, qui aliquando quod promisit facere vult et non potest. De deo non est quod tu timeas: quia verax est constat, quia omnipotens est constat; fallere te non potest, habet unde faciat. Quid ergo times ne decipiaris? Opus est ut tu te non decipias et perseveres usque in finem, cum daturus est quod promisit. *v. 8*

8,10 *cf.* Matth. 10,22

e₁ deest M α: *F F₄ P₂ O₉ β*: *D F₃ P₂₆ γ*: *K C Ca S P₁₅ δ*: *A G ε*: *N Bn₁ ζ*: *T Rm₁ S (pc.) am lo ma mi cc*

21 illi adhuc aegrotare *tr. M* | aegrotari *C (ac.)* | illi] ei *ma* **22** hinc] hic *P₂* | exaudiaris²] exaudiris *P₂ D S P₁₅* **23** exaudias *C Ca* **25** tibi det *tr. P₂* **26** non²] nondum *ζ* **27** quod] quid *P₂ N* | petit *S P₁₅* **28** etsi] et *O₉ β* nescis *lnp. O₉*; nescit *M P₂ S P₁₅ ε* **8,2** faciat *S P₁₅ δ*; facias *P₂* | deus *om. δ* **4** est¹] hac *add. P₂ A ε*; haec *add. C (pc.; ex* hac) *Ca G ζ ma* | faciat *α O₉ γ S P₁₅* **5** levitatem *C (ac.) Ca A N* | dimovetur *lo ma*; movetur *P₁₅*; admovetur *K* **6** qui] quia *F P₂ δ ε* **7** promittit *M P₂ O₉ γ δ ε ζ* | deo] domino *γ*; est *add. S* **9** te **om. F P₂ S δ ε ζ* | posse *α* **10** te non *tr. N*

DEUS LOCUTUS EST IN SANCTO SUO. In quo sancto suo? *Deus erat in Christo mundum reconcilians sibi.* In sancto illo de quo alibi audistis: *Deus in sancto via tua.* DEUS LOCUTUS EST IN SANCTO SUO; **LAETABOR ET DIVIDAM SICHIMAM.** Quia deus hoc locutus est, fiet. Vox ecclesiae est: DEUS LOCUTUS EST IN SANCTO SUO – non verba dicit quae deus locutus est, sed quoniam DEUS LOCUTUS EST IN SANCTO SUO nec fieri aliquid potest nisi quemadmodum locutus est deus, consequenter ista eveniunt. Quae? LAETABOR ET DIVIDAM SICHIMAM, **ET CONVALLEM TABERNACULORUM DIMETIAR.** Sichima ‚umeri' interpretantur. Secundum historiam vero Iacob rediens a Laban socero suo cum omnibus suis abscondit idola in Sichima quae habebat de Syria, cc 760 ubi diu peregrinatus tandem aliquando inde veniebat; tabernacula autem fecit ibi propter oves suas et armenta, et appellavit locum illum ‚Tabernacula'. Et ‚haec dividam' inquit ecclesia. Quid est hoc: dividam Sichimam? Si ad historiam, ubi abscondita sunt idola, gentes significat: ‚divido gentes'. Quid est ‚divido'? *Non*

13 2. Cor. 5,19 **14** Ps. 76,14 **21** *cf.* Hier. nom. hebr. p. 10,22 **22sq.** *cf.* Gen. 35,4 **24–26** *cf.* Gen. 33,17 **28sq.** 2 Thess. 3,2

e_1 (*adest* 12 deus – 16 est; 20 laetabor – 23 Syria; 24 tabernacula *sqq.*) *M* α: *F* F_4 P_2 O_9 β: *D* F_3 P_{26} γ: *K C Ca* S P_{15} δ: *A G* ε: *N* Bn_1 ζ: *T* Rm_1 *S* (*pc.*) *am lo ma mi cc*

12 quo] in *add.* S P_{15} δ ε **13** de] in O_9 **14** vita ε | deus[2] ... suo *om.* e_1 **16** hoc *om.* O_9 F_3 | est[1] *om.* O_9 | fiat P_{15} δ; fit *C* (*ac.*) | ecclesia O_9 *Ca* **17** quae] quod *K A* (*ac.*) | deus *sl. A* | sed ... est *om. K* **18** nec] ne *M S* P_{15} aliud quid *S* (aliqui *ac.*) | potest] putemus P_{15} **19** ist(a)e veniunt P_2 O_9 *K* δ ε; ista evenient P_{15}; ista conveniunt *F* ζ **20** quae *om.* P_2 δ ε ζ *ma*; qui *S*; quia P_{15} **21** interpretantur] *cf. in psalm. 53,2,33*; interpretatur e_1 O_9 *Ca S* (*pc.*) Bn_1 **22** cum omnibus suis *om.* e_1 **23** habebant O_9; afferebat ζ | de] in α **24** peregrinatur δ | veniebant P_{15} | tabernaculum S P_{15} **25** et armenta *om.* e_1 **26** ecclesiam P_2; id est ecclesiam ζ **28** idola] referatur *add.* ζ *lo ma* | divide P_{15}; dividendo O_9 | quid ... divido *om.* e_1

enim omnium est fides. Quid est ‚divido'? Alii credent, alii non credent. Sed non timeant qui credunt inter illos qui non credunt! Divisi sunt enim nunc fide, postea dividentur in iudicio: oves ad dexteram, haedi ad sinistram. Ecce invenimus quemadmodum ecclesia dividat Sichimam. Quomodo dividit umeros secundum nominis interpretationem? Dividuntur umeri, ut alios gravent peccata sua, alii tollant sarcinam Christi. Umeros enim pios quaerebat cum diceret: *Iugum enim meum lene est, et sarcina mea levis est.* Alia sarcina premit te, Christi autem sarcina sublevat te. Alia sarcina pondus habet, Christi sarcina pennas habet. Nam et avi si pennas detrahas quasi onus tollis, et quo magis onus abstulisti, eo magis in terra remanebit. Quam exonerare voluisti, iacet, non volat, quia tulisti onus: redeat onus, et volat. Talis est Christi sarcina: portent illam homines, non sint pigri. Non adtendantur illi qui eam ferre nolunt, ferant illam qui volunt, et invenient quam

mi 719

31sq. *cf.* Matth. 25,33 **36sq.** Matth. 11,30

---

e_1 (*adest usque ad* 30 credent, 31 divisi – 32 sinistram; 33 quomodo – 35 Christi; 37 alia[1] – sublevat te) *M* α: $F F_4$ $P_2 O_9$ β: $D F_3 P_{26}$ γ: *K C Ca* $S P_{15}$ δ: *A G* ε: $N Bn_1$ ζ: $T Rm_1 S$ (*pc.*) *am lo ma mi cc*

---

29 credunt $K P_{15}$ **30** credunt P_{15} | sed] tamen *add. C* (*pc.*) *Ca S* P_{15} δ ε ζ *ma* | credunt[1]] credent *M* **32** haedos γ δ ε **33** ecclesiam *N* | dividam α quod modo *G* | dividet P_2 δ ε ζ; dividat P_{15} | umeros] umerus *M C* (*ac.*) **34** umeri] umero e_1 | ut] et *K* | alio *C* (*ac.*) **35** sua] et *add.* e_1 | tollunt O_9 sarcinam] sarcina sua *K* | umerus *M K N* **36** enim] *cf. Vulg.*; *ir. A*; **om. M* O_9 β *Ca S* P_{15} (*cf. in evang. Ioh. 12,6*) | leve *M* O_9 *Ca* δ (*ac. A*) Bn_1 **37** alia[1]] aliena *S* (*ir.*); enim *add.* e_1 | premet γ (*ac. C*); deprimit *S* (*ir.*); premit et aggravat O_9 *Ca S ma* (*cf. Sap. 9,15*) | autem] enim *M* | sublevet P_{15}; levat *M* aliena *S* (*pc.*) **38** avis *M* **39** quasi *om.* α | quo] cum *M* **40** exhonerare *C* (*ac.*) ε ζ; exhonorare F_4 P_2 δ | iacet] et *add.* α **42** portant *C* (*ac.*) *Ca N* illam *om. N*; illa P_2 O_9; illi *Ca* | omnes *C* (omines *ac.*) *Ca N* (omnes homines *pc.*); omnes homines δ Bn_1 ζ **43** noluerunt α P_2 O_9 $S P_{15}$ | ferant] erant O_9 illa P_2 | inveniant *M K* δ ε; invenirent ζ

sit levis, quam suavis, quam iucunda, quam rapiens in caelum et a terra eripiens. DIVIDAM SICHIMAM, ET CONVALLEM TABERNACULORUM DIMETIAR: forte propter oves Iacob convallis tabernaculorum intellegitur gens Iudaeorum. Et ipsa dividitur; nam transierunt inde qui crediderunt, foris reliqui remanserunt.

v. 9 (9.) MEUS EST GALAAD. Nomina sunt ista lecta in litteris dei. Galaad habet interpretationis suae vocem et magni sacramenti; interpretatur enim ‚acervus testimonii': quantus acervus testimonii in martyribus! MEUS EST GALAAD, meus est acervus testimonii, mei sunt martyres veri. Moriantur alii pro vetusta vanitate sine sale: numquid pertinent ad acervum testimonii? *Quia et si tradidero corpus meum ut ardeam, caritatem autem non habeam, nihil mihi prodest.* Cum autem quodam loco moneret dominus de pace retinenda, praemisit salem: *Habete* inquit *in vobis salem, et pacem habete inter vos.* Ergo MEUS EST GALAAD, sed Galaad – id est acervus testimonii – in magna tribulatione evidenter factus est. Tunc ignominiosa ecclesia erat in hominibus, tunc

---

9,3 *cf.* Hier. nom. hebr. p. 7,4 **7 sq.** 1 Cor. 13,3 **9 sq.** Marc. 9,49

---

e_1 (*adest* 46 et – 9,1 Galaad; 2 Galaad – 5 martyres) *M* α: *F* F_4 P_2 O_9 β: *D* F_3 P_{26} γ: *K C Ca* *S* P_{15} δ: *A G* ε: *N* Bn_1 ζ: *T* Rm_1 *S* (*pc.*) *am lo ma mi cc*

---

44 lenis α **45** convalles O_9 β **46** convalles e_1 O_9 *K C* (*ac.*) *S*; cum vallis P_2 **48** manserunt *G* **9,1** electa *M* | lecta in *om. S* P_{15} **2** interpretationes *C* (*ac.*) | et *om. S* P_{15} **3** interpretantur *K* | enim] autem α | testimoniis *A* (*ac.*) | quantus *om.* P_{15} | quantus acervus testimonii *mg. S* | acervi *A* **4** in *om.* e_1 O_9; est P_{15} | est[1] *om.* e_1 | Galaad] et *add.* δ | est[2] *om. K*; enim *add.* O_9 F_3 P_{26} **5** veri] viri *K C* (*ac.*) | alii] mali *S* (*pc.*) *lo* | vetusta] vetustate P_2 *S* **6** vanitate] vani *S* (*ir.*); sua *add. am lo ma* **7** et *om. S* P_{15} | ita ut ζ *lo ma* (*iuxta Alcuini Vulg.*) **8** autem] enim ζ | loco *om.* O_9 | commoneret *M* O_9; maneret P_{15} **9** praemisit] dicens *add. K* | salem *om. S* P_{15} δ | inquit habete *tr.* α **10** salem *om.* α Bn_1 ζ **12** in *om. M* | omnibus P_2 *S* P_{15}; omnibus hominibus δ ε (omnibus *sl. N*) ζ

opprobrium illi viduae obiectabatur quia Christi erat, quia sig-
cc 761 num crucis in fronte portabat. Nondum erat honor; crimen erat
15 tunc. Quando ergo non honor, sed crimen erat, tunc factus est acervus testimonii; et per acervum testimonii dilatata est caritas Christi, et per dilatationem caritatis Christi occupatae sunt gentes. Sequitur: ET MANASSES, quod interpretatur ‚oblitus'. Huic enim dictum erat: *Confusionem in perpetuum oblivisceris, ignomi-*
20 *niae viduitatis tuae non eris memor.* Erat ergo confusio ecclesiae aliquando, quam modo oblita est: confusionis enim et ignominiae viduitatis suae iam non est memor. Quando enim erat quaedam confusio inter homines, acervus testimonii factus erat. Modo iam nemo vel meminit illius confusionis, quando ignominia erat esse
25 Christianum; iam nemo meminit, iam omnes obliti sunt, iam MEUS EST MANASSES ET EPHRAEM FORTITUDO CAPITIS MEI. Ephraem ‚fructificatio' interpretatur. ‚Mea est' inquit ‚fructifica-
mi 720 tio, et haec fructificatio fortitudo est capitis mei. Caput enim

---

13 *cf.* Is. 54,4 **18** *cf.* Hier. nom. hebr. p. 19,6 **19sq.** Is. 54,4 **27** *cf.* Hier. nom. hebr. 5,26

---

e_1 (*adest* 18 sequitur – 21 est; 22 quando *sqq.*) *M* α: $F F_4$ $P_2 O_9$ β: $D F_3 P_{26}$ γ: *K C Ca* $S P_{15}$ δ: *A G* ε: $N Bn_1$ ζ: $T Rm_1 S$ (*pc.*) *am lo ma mi cc*

---

13 Christiana α **14** honor] sed *add. Ca* **15** tunc[1] *sl. C* Bn_1 | quando ... tunc *om.* $S P_{15}$ | non *om.* $O_9 \delta$ **16** dilata O_9 *Ca* **17** et ... Christi *om. C Ca* dilectionem *Ca* $\delta \varepsilon$ | caritas $F_4 Bn_1$ **18** et meus *C* (*pc.*) *Ca* (*pc.*); et meus est *lo ma* (*cf. l.* 26, *Vulg.*; *ubi* est *obelo notatum*) **19** erat] est P_2 | oblivisceris] et *add. C* (*sl.*) *Ca* (*sl.*) *lo ma* (*cf. Vulg. LXX*) | ignominiam $\delta \varepsilon$; ignominia P_2; ignorantiae P_{26} **20** ergo erat *tr.* $P_2 \varepsilon \zeta$ | ecclesiae *om. C Ca* **22** viduatis tuae non es O_9 | est *om. C Ca* | erat enim *tr. am* | quaedam erat *tr. C Ca ma* **23** erat factus *tr.* $O_9 \beta$ **26** meus] eius *Ca* (*pc.*) | meus est] omnes P_{15} **27** fructificatio[1]] fructificat me O_9 | est *om. lo ma*; enim *add.* P_{15} **28** et *om.* $S P_{15}$ | et haec fructificatio *om.* $e_1 O_9$ | est *om.* γBn_1

meum Christus est.' Et unde fructificatio fortitudo eius? Quia granum nisi caderet in terram, non multiplicaretur, solum remaneret. Cecidit ergo in terram Christus in passione, et secuta est fructificatio in resurrectione: ET EPHRAEM FORTITUDO CAPITIS MEI. Pendebat et contemnebatur: granum erat, intus habebat vires trahendi post se omnia. Quomodo in grano numeri seminum latent, *cum abiectum nescio quid apparet oculis, sed vis convertens in se materiam et proferens fructum abscondita est, sic in Christi cruce abscondita erat virtus, apparebat infirmitas. O magnum granum! Certe infirmus est pendens, certe ante illum caput plebs illa agitavit, certe dixerunt: *Si filius dei est, descendat de cruce!* Audi fortitudinem eius: *Quod infirmum est dei, fortius est hominibus.* Merito tanta fructificatio consecuta est: ‚Haec mea est' dicit ecclesia.

30sq. *cf.* Ioh. 12,24 **39sq.** Matth. 27,40, *cf.* 42 **40sq.** 1 Cor. 1,25

e_1 (*adest usque ad* 32 resurrectione; 41 haec *sqq.*) *M* α: *F* F_4 P_2 O_9 β: *D* F_3 P_{26} γ: *K C Ca* $S P_{15}$ δ: *A G* ε: *N* Bn_1 ζ: *T* Rm_1 *S* (*pc.*) *am lo ma mi cc*

29 est Christus *tr.* $S P_{15} \delta$ | eius fortitudo *tr.* P_{15}; fortitudinis eius ζ; fortitudinis β; fortitudo capitis e_1 | eius *om.* β | quia] qua *S* **30** nisi granum *tr. lo ma* | terra *M F* | solus P_2 *A* (*ac.*) | maneret $O_9 \beta$ **31** terra e_1 *F A* | passionem $O_9 \gamma$ Bn_1 **32** resurrectionem O_9 **33** condemnabatur *S* (*pc.*) | erat ... habebat *distinxi*; erat intus, habebat *cc* | habens *C* (-et *ac.*) *Ca* **34** trahentes *M* | post se] posse *Ca S* | omnia post se *tr.* α | quomodo] cum *add. C* (*sl.*); ergo *add.* P_{15} | granum δ | numeri seminum] *cf. e. g. in psalm. 26,2,12*; *serm. Dolbeau 26,31* **35** latent cum abiectum *coniecit Primmer*; latent abiectum *ma*; latentium abiectum *K C S* P_{15}; latentumectum *M* O_9; latent humectum β; latentium in terra α; latentium in terra iactum (iectum) *C* (*vl.*) *Ca* δ ε ζ *am lo*; latent in terra iectum P_2 | apparebit α **36** absconditum *N* **37** Christo *M* **38** magnum] bonum *S* P_{15} | illum] eum ζ **39** plebs illa caput *tr.* ε ζ | agitabit P_2; agitabat *C* (*pc.*) *Ca* δ ε ζ **41** merita *K S A* | haec] ergo fructificatio *add.* e_1 **42** dixit P_2

(10.) **IUDA REX MEUS, MOAB OLLA SPEI MEAE.** IUDA REX *v. 10*
MEUS: quis Iuda? Qui de tribu Iuda. Quis Iuda nisi cui dixit ipse Iacob: *Iuda, te laudabunt fratres tui*? IUDA REX MEUS. Quid ergo timeam, quando Iuda rex meus dicit: *Nolite timere eos qui corpus occidunt*? IUDA REX MEUS, **MOAB OLLA SPEI MEAE.** Quare OLLA? Quia tribulatio. Quare SPEI MEAE? Quia praecessit Iuda rex meus. Qua enim praecessit, tu sequi quid times? Qua praecessit? Per tribulationes, per angustias, per opprobria. Saepta erat via, sed antequam transiret; posteaquam transiit sequere, iam patet via
cc 762 illius transitu. *Singularis ego sum* inquit, *sed quousque transeam*: singulare granum, sed quousque transeat; cum transierit, sequitur fructificatio. IUDA REX MEUS; ergo quia IUDA REX MEUS, MOAB OLLA SPEI MEAE. Moab intellegitur in gentibus. Nata est enim ista gens de peccato, nata est ista gens de filiabus Lot quae cum patre inebriato concubuerunt, male utentes patre: melius erat ut

10,3 Gen. 49,8 **4sq.** Matth. 10,28 **10** Ps. 140,10 **14sq.** *cf.* Gen. 19,31–38

e_1 (*adest usque ad* 3 tui; 5 Iuda – 8 opprobria; 13 Moab – 15 concubuerunt) *M* α: *F* F_4 P_2 O_9 β: *D* F_3 P_{26} γ: *K C Ca* S P_{15} δ: *A G* ε: *N* Bn_1 ζ: *T* Rm_1 *S* (*pc.*) *am lo ma mi cc*

10,1 Iuda[2]] *Iudas *M* **2** Iuda[1]] *Iudas e_1 M α P_2 O_9 γ* | qui *om.* e_1; quid F_3 quis[2]] qui *M* | Iuda[3]] *Iudas e_1 M α P_2 O_9 F_3 (pc.) γ* | ipse dixit *tr.* P_2 | ipse *om. F* | Iacob ipse *tr.* O_9 **3** laudant e_1 *M* O_9 *K C* (*ac.*) *S* P_{15} | tui] mei *C* (*ac.*) Iuda[2]] *Iudas *M* O_9 *K C* **4** Iuda *om.* O_9; *Iudas *M* P_2 γ *S* | noli P_2 O_9 P_{15} corpus occidunt] *cf. e. g. in psalm. 51,9,7; 54,6,10*; occidunt corpus *tr. M* α δ *ma* (*iuxta Vulg.*) **5** *Iudas *M* O_9 | quare olla *om. S* P_{15} | olla[2]] spei meae *add.* e_1 O_9 **6** meae] mei *K* | *Iudas e_1 (pc.) P_2 O_9 C (pc.) Ca* | Iuda rex meus *om. M* **7** qua[1]] quia *M F* P_2 F_3 γ δ ε ζ *am lo*; quo e_1 P_{15} | tu] te debes *lo* sequere *S* (*pc.*) | qua[2]] quia e_1 *Ca* δ; quo P_{15} **8** angustiam O_9 β | opprobria] sed *add.* δ ε ζ | vita P_2 | sed *om.* ζ **9** anteaquam ε | postquam O_9 **10** transitus *M* P_2 P_{15} δ ε ζ | singularis *ir. S*; singulis P_{15} **11** quoadusque *lo ma* | transeam *Ca* | sequetur *lo ma* **12** Iuda[2]] *Iudas *M* (*pc.*) γ **14** de[1] ... gens *om.* e_1 O_9 β *S* P_{15} | ista gens[2]] gens ista *tr.* α | quem *A* (*ac.*); qui *N* **15** concubuerant *S* | patrem *M* P_{15}

steriles remanerent quam sic matres fierent! Erat autem illa figura quaedam eorum qui male utuntur lege. Nolite enim adtendere quia ‚lex' in Latina lingua feminini generis est: in Graeca masculini est; sed sive sit feminini generis in loquendo sive masculini, non praescribit veritati locutio. Lex enim magis masculinam vim habet, quia regit, non regitur. Porro autem apostolus Paulus quid ait? *Bona est lex, si quis ea legitime utatur.* Illae autem filiae Lot non legitime usae sunt patre. Quomodo autem nascuntur opera bona, cum quisque lege bene utitur, sic nascuntur opera mala, cum quisque lege male utitur. Proinde illae male utentes patre – hoc est male utentes lege – generaverunt Moabitas, per quos significantur opera mala. Inde tribulatio ecclesiae, inde olla bulliens. De hac olla quodam loco prophetiae dicitur: *Olla succensa in aquilone*: unde nisi a partibus diaboli qui dixit: *Ponam sedem meam ad aquilonem*? Tribulationes ergo maximae non oriuntur

22 1 Tim. 1,8 **28sq.** Ier. 1,13 **29sq.** Is. 14,13

e_1 (*adest* 16 erant (*v. app. crit.*) – 17 lege; 23 quomodo – 25 utetur (*v. app. crit.*); 26 per – 27 bulliens) *M* α: *F* F_4 P_2 O_9 β: *D* F_3 P_{26} γ: *K C Ca S* P_{15} δ: *A G* ε: *N* Bn_1 ζ: *T* Rm_1 *S* (*pc.*) *am lo ma mi cc*

16 *erant autem illae e_1 **17** eorum] illorum ε ζ | legem e_1 *Ca S* P_{15} Bn_1 noli α | enim *om. F* F_3 **18** lingua *om. S* **20** praescivit α | veritatis *Ca*; veritate *K C* (*ac.*) | magis *om.* α **21** quia] qui *S* P_{15} | quid] qui *K C* (*pc.*) **22** ea] eam δ *M*; eum P_2 | illa *K* | autem] enim ζ **23** usi P_2 P_{15} | patrem P_{15} *A* (*ac.*) | nascuntur *om.* α | bona opera *tr.* e_1 **24** quis P_{15} | legem P_{15} utetur e_1 | si ε | mala] male *K* **25** lege quisque *tr. am lo ma* | legem P_{15} utetur e_1 | male illae *tr.* P_2 *am lo ma* | utentes *om.* P_2 | patre] patrem P_{15} **26** legem P_{15} | quos] quas O_9; quod *S*; moabitas ergo e_1 **27** bulliens] *cf. l.* 35; 11,3; ebulliens *C* (*pc.*) *Ca* δ ε ζ *ma* **28** prophetia P_{15} *A* (propheta *ac.*); in prophetia *G*; prophetice ζ | dicit P_{15} | in] *cf. Cassiod. exp. psalm. 59,10;* ab P_2 β δ ε ζ *ma* (*cf. Vulg.* a facie aquilonis) **29** aquilonem P_{15} | a *om.* P_2; *sl. A* patribus *C* (*ac.*) **30** meam *om. S* P_{15} δ | ad *om.* P_{15}

adversus ecclesiam nisi ab eis qui lege male utuntur. Quid ergo? defectura est hinc ecclesia, et propter ollam – id est abundantiam scandalorum – non erit perseveratura *usque in finem*? Nonne Iuda ille rex illius praedixit hoc ei? nonne ait illi: *Quoniam abundabit iniquitas, refrigescet caritas multorum*? Olla bulliente caritas refrigescit: quare non potius, o caritas, et tu contra ollam fervescis? An ignoras tibi esse dictum, cum de illa abundantia scandalorum rex tuus loqueretur: *Qui perseveraverit usque in finem, hic salvus erit*? Persevera ergo usque in finem contra ollam scandalorum! Ardet olla iniquitatis, sed maior est flamma caritatis. Noli vinci, persevera usque in finem! Quid times Moabitas, opera mala eorum qui lege male utuntur? Quid enim? Iuda rex tuus qui praecessit nonne tales pertulit? Nescis Iudaeos male utendo lege Christum occidisse? Ergo spera, et qua praecessit rex tuus sequere. Dic: IUDA REX MEUS! Et ex eo quia IUDA REX MEUS, MOAB quid factus est? OLLA SPEI MEAE, non consumptionis meae.

34sq. Matth. 24,12 **38sq.** Matth. 10,22; *cf.* Matth. 24,13

e$_1$ *deest* *M* *α*: *F F*$_4$ *P*$_2$ *O*$_9$ *β*: *D F*$_3$ *P*$_{26}$ *γ*: *K C Ca* *S P*$_{15}$ *δ*: *A G* *ε*: *N Bn*$_1$ *ζ*: *T Rm*$_1$ *S* (*pc.*) *am lo ma mi cc*

31 adversum *γ am lo ma* | lege *om. M O*$_9$ *S P*$_{15}$; *tr. post* male *α*; legem *P*$_2$ *K ε* **32** defutura *K* | hinc *om. S P*$_{15}$; hic *P*$_2$ | id est *om. α* | abundantia *O*$_9$ *A* (*ac.*) **33** erat *C* (*ac.*) | perseverans *α* **34** Iuda] *Iudas *M α P*$_2$ *O*$_9$ *β γ S δ ε ζ* | ille *om. C* (*ac.*) *δ ε ζ ma* | ei] eis *β* | illi] illis *β* | quoniam] quia *S δ*; qui *P*$_{15}$ abundavit *M α O*$_9$ (*pc.*) *γ S P*$_{15}$ *δ ζ* (*iuxta quosdam Vulg. codices*) **35** refrigescit *K C* (*ac.*) *S P*$_{15}$ **36** refrigescet *M α β S P*$_{15}$ | o *om. S P*$_{15}$ | olla *P*$_2$; illam *S P*$_{15}$ *δ* | fervesces *M* **38** perseveratur *M* **39** perseverare *M C* **40** iniquitates *K* **41** perseverari *M* | timeas *O*$_9$ **42** illorum *ε ζ* | legem *P*$_2$ *K P*$_{15}$ *A N* utuntur male *tr. P*$_{15}$ | *Iudas *M P*$_2$ *γ S δ ε ζ* **43** lege *lnp. O*$_9$; legem *M P*$_2$ *D S P*$_{15}$ *A ε* **44** spera] propera *S* (*pc.*) *lo* | quo *P*$_2$ *β C* (*ir.*) *Ca P*$_{15}$ *ε ζ* **45** Iuda[1]] *Iudas *M K C* | rex[1] *om. M* | Iuda[2]] *Iudas *M O*$_9$ *γ S ε* **46** quid] inquit *β Ca* (*pc.*) *δ ε ζ* | facta *α* | consummationis *O*$_9$

Vide in tribulationibus ollam spei, audi apostolum: *Sed et gloriamur* inquit *in tribulationibus* – olla est iam, sed vide istum si explicat ollam spei! – *scientes quia tribulatio patientiam operatur, patientia autem probationem, probatio spem* – si tribulatio patientiam, patientia probationem, probatio spem, olla est autem tribulatio quae operatur spem, merito MOAB OLLA SPEI MEAE –; *spes autem non confundit.* Et quid? ferves contra ollam? Ita plane: *Quia caritas dei diffusa est in cordibus nostris per spiritum sanctum qui datus est nobis.* cc 763

(11.) IN IDUMAEAM EXTENDAM CALCEAMENTUM MEUM. Ecclesia loquitur: ‚Perveniam USQUE IN IDUMAEAM.' Saeviant tribulationes, bulliat scandalis mundus: extendam calceamentum meum USQUE IN IDUMAEAM, usque ad eos ipsos qui terrenam vitam degunt – quoniam Idumaea interpretatur ‚terrena' –, usque ad ipsos, USQUE IN IDUMAEAM EXTENDAM CALCEAMENTUM MEUM. Cuius rei calceamentum nisi evangelii? *Quam speciosi pedes eorum qui adnuntiant pacem, qui adnuntiant bona!* et: *Calceati pedes in praeparatione evangelii pacis.* Prorsus quoniam *tribula-*

47–55 Rom. 5,3–5 **11,5** *cf.* Hier. nom. hebr. 63,22 **7sq.** Rom. 10,15 **8sq.** Eph. 6,15

e$_1$ (*adest* 52 olla – 11,2 Idumaeam; 5 Idumaea – 9 pacis) *M* α: *F F*$_4$ *P*$_2$ *O*$_9$ β: *D F*$_3$ *P*$_{26}$ γ: *K C Ca S P*$_{15}$ δ: *A G* ε: *N Bn*$_1$ ζ: *T Rm*$_1$ *S* (*pc.*) *am lo ma mi cc*

48 inquit *om. P*$_2$ | sed *om. M* | videt *P*$_2$ *K* **49** ollam] illam *S* | qui *C* (*ac.*) patientiam] patientia *K* **50** patientia] patientiam *O*$_9$ *F*$_3$ | si ... spem *om.* α **51** patientia] patientiam *F*$_3$; autem *add. P*$_{15}$ (*cf. l.* 50) **52** mei *P*$_2$ **53** confundet *S* | olla *e*$_1$ **11,1** Idumaea *e*$_1$ *M* (*pc.*) *P*$_2$ *S* δ ε **2** adloquitur *P*$_2$ | perveniamus quae *K*; perveniamus usque *O*$_9$ *S N* | usque] *cf. l.* 6. 13; *Ps. 59,11* | in] ad α | saeviat δ **3** scandala δ **4** ipsas *O*$_9$ | terrena vita *O*$_9$ **5** diligunt α ζ usque ad ipsos *om. e*$_1$ **6** Idumaea *P*$_2$ *O*$_9$ **7** calceamenti δ **8** pede *e*$_1$ | qui adnuntiant bona *om. e*$_1$ **9** praeparatione] *graec.* ἐν ἑτοιμασίᾳ; praeparationem γ *S P*$_{15}$ *A ma*

tio patientiam operatur, patientia probationem, probatio spem, olla non me consumet: *Caritas enim dei diffusa est in cordibus nostris per spiritum sanctum qui datus est nobis.* Non deficiamus evangelium praedicare, non deficiamus dominum adnuntiare! USQUE IN IDUMAEAM EXTENDAM CALCEAMENTUM MEUM. Nonne serviunt et ipsi terreni? Etsi cupiditatibus terrenis obligantur, Christum tamen adorant. Hodie videmus, fratres, quam multi terreni pro lucro fraudes, pro fraudibus periuria, propter timores sortilegos mathematicos – omnes isti Idumaei, terreni, et tamen omnes isti adorant Christum: sub calceamento ipsius sunt; iam USQUE IN IDUMAEAM extendit calceamentum suum. **MIHI ALLOPHYLI** mi 722 **SUBDITI SUNT.** ALLOPHYLI quid sunt? Alienigenae, non pertinentes ad genus meum. SUBDITI SUNT: quam multi adorant Christum et non sunt regnaturi cum Christo!

MIHI ALLOPHYLI SUBDITI SUNT; **(12.) QUIS DEDUCET ME IN** *v. 11*
CIVITATEM CIRCUMSTANTIAE? Quae est civitas circumstantiae? Si meministis, iam eam commemoravi in illo psalmo ubi dictum

---

12,3 sq. *cf.* in psalm. 58,1,15,46 – 50

---

e_1 (*adest* 20 mihi – 12,2 circumstantiae) *M* α: *F* F_4 P_2 O_9 β: *D* F_3 P_{26} γ: *K C Ca* $S P_{15}$ δ: *A G* ε: *N* Bn_1 ζ: *T* Rm_1 *S* (*pc.*) *am lo ma mi cc*

---

10 patientiam] patientia *K* | patientia] patientiam O_9; autem *add.* δ ζ *ma* (*cf.* 10,50) **11** me non *tr. S* δ *T* | consumit P_{15} | enim *om.* P_2 F_3 ζ **13** praedicando ... adnuntiando *M* **15** tamen Christum *tr.* α **16** terreni] committunt *add. lo ma* **17** fraudes] agunt *add.* α | pro timores *A*; pro timore *G* sortilegos *M* α β ε ζ **18** mathematicos] *anacoluthon*: *in sententiam a re alienam* (*de qua cf. in psalm. 57, 4,9–19*) *delapsus se ipse interpellat*; consulunt *add. S* (*pc.*) P_{15} *lo ma*; perquirunt *add.* ζ | Idumaei] et *add. M* | terreni] sunt *add.* α | isti omnes *tr.* P_2 ε ζ **20** Idumaea *M* P_2 O_9 Bn_1 | extendam O_9 **21** subiecti O_9 (*cf.* Ψ_α) | quid sunt] *cf. in psalm. 58,1,21,26sq.*; qui sunt *Ca* ζ *lo ma* | non *om.* O_9 **22** quam] quia β *C* (qua *ac.*) *Ca* δ ε ζ *ma* **12,1** deducit *K*; adducet e_1 *M* α P_2 *C* (*ac.*) P_{15}; adducit *S* **2** est] autem *add. A* (*ac.*) **3** meministi O_9 *A* (*ac.*) | commemoravi eam *tr.* α | illo] alio *lo ma*; ipso *G*

est: *Et circumibunt civitatem.* Circumstantiae enim civitas gentium circumfusio est; quae circumfusio gentium in medio habebat unam gentem Iudaeorum colentem unum deum – cetera circumfusio gentium idolis supplicabat, daemonibus serviebat –, et mystice vocata est civitas circumstantiae, quia undique gentes se circumfuderant et ei circumsteterant quae colebat unum deum. QUIS DEDUCET ME IN CIVITATEM CIRCUMSTANTIAE? ‚Quis nisi deus?' hoc vult dicere. Quomodo deducet? Per illas nubes de quibus dictum est: *Vox tonitrui tui in rota.* Rota ipsa est civitas circumstantiae, quae dicta est rota, id est orbis terrarum. QUIS DEDUCET ME IN CIVITATEM CIRCUMSTANTIAE? **QUIS DEDUCET ME USQUE IN IDUMAEAM?** id est ut regnem etiam terrenis, ut me venerentur etiam qui de me nolunt proficere? **(13.)** QUIS DEDU- *v. 12* CET ME? **NONNE TU DEUS QUI REPPULISTI NOS? ET NON EGREDIERIS DEUS IN VIRTUTIBUS NOSTRIS.** Nonne tu nos deduces cc 764

4 Ps. 58,7. 15 **12** Ps. 76,19; *exspectaris* Ps. 76,18 vocem dederunt nubes

e_1 (*adest* 4 circumstantiae – 8 circumstantiae; 14 quis – me; 15 ut[1] – terrenis; 13,2 nonne – nos; 3 nonne *sqq.*) *M* α: *F* F_4 P_2 (*v. praef. p. 23*) O_9 β: *D* F_3 P_{26} γ: *K C Ca* $S P_{15}$ δ: *A G* ε: *N* Bn_1 ζ: *T* Rm_1 *S* (*pc.*) *am lo ma mi cc*

4 et *om.* $O_9\beta$ | enim *om.* e_1 **5** qui *A* | quae circumfusio *om.* e_1 | habebant *M* P_2 *K C* $\delta\varepsilon$; habet e_1 (habui *pc.*) **6** unum *om.* P_2 **7** daemoniis *N* daemonibus serviebat *om.* e_1 **8** se gentes *tr. lo ma* **9** circumfuderunt P_{15} ei *om.* α P_2 O_9 | circumsteterunt O_9 | colebant *F* P_2 Bn_1 **10** qui deducit *S* quis[2] ... per *distinxi*; quis, nisi deus? Hoc vult dicere, quomodo deducet per *cc* **11** deus] dominus O_9 | illos *S* P_{15} **12** tonitrus O_9 | tui *om. Ca* | rota[2] *om. M* α P_2 $O_9\beta$ *S* P_{15}; est *add.* Bn_1 | est[2]] enim *add.* α $O_9\beta$ *S* P_{15} | civitas *om.* P_{15} **13** qui *S* | deducit *S* **14** quis] ergo *add.* e_1 | deducit e_1 *S* **15** usque] *cf.* 13,27sq.; *LXX* ἕως; *om.* $O_9\beta$ *S* P_{15} (*cf.* Ψ_α *ac.*; *Ps. 59,10*) | ut regnem etiam terrenis] in regnum etiam terrenum $O_9\beta$ | etiam] in *add. Ca* (*sl.*) *S* (*sl.*) | ut[2]] in O_9 **16** venerentur etiam *tr.* $O_9\beta$ | me] *non sunt qui de me *add.* γ *ma* non volunt $O_9\beta$ **13,2** me] usque in Idumaeam *add. C* (-a) *Ca* (-a) $\delta\varepsilon\zeta$ *ma* (*cf. Ps. 59,11*) | et] qui $O_9\beta$ (*cf. l.* 6; 14,1) **3** deus *om.* *S* P_{15} | nos] deus δ (*pc. A*) | reducet *M*

qui reppulisti nos? Sed quare reppulisti nos? Quia DESTRUXISTI NOS. Quare destruxisti nos? Quia IRATUS ES ET MISERTUS ES NOSTRI. Tu ergo deduces QUI REPPULISTI, qui NON EGREDIERIS DEUS IN VIRTUTIBUS NOSTRIS, tu deduces. Quid est NON EGREDIERIS IN VIRTUTIBUS NOSTRIS? Saeviturus est mundus, conculcaturus est nos mundus, futurus est acervus testimonii effuso martyrum sanguine, et dicturi sunt pagani saevientes: *Ubi est deus eorum?* Tunc NON EGREDIERIS DEUS IN VIRTUTIBUS NOSTRIS: non contra eos apparebis, non ostendes potentiam tuam qualem ostendisti in David, in Moyse, in Iesu Nave, quando eorum fortitudini gentes cesserunt et strage facta magnaque reddita vastitate in terram quam promisisti plebem tuam induxisti. Hoc tunc non facies: NON EGREDIERIS DEUS IN VIRTUTIBUS NOSTRIS, sed intus operaberis. Quid est NON EGREDIERIS? Non apparebis. Certe enim quando catenati martyres ducebantur, quando includebantur in carcere, quando ludibrio habendi producebantur, quando

4–6 Ps. 59,3 **10sq.** Ps. 78,10

e_1 (*adest usque ad* 6 nostri; 7 et non *sqq.* (*v. app. crit.*) – 12 tuam; 15 hoc – 16 facies; 16 sed – 17 operaberis) *M* α: *F* F_4 P_2 O_9 β: *D* F_3 P_{26} γ: *K C Ca* S P_{15} δ: *A G* ε: *N* Bn_1 ζ: *T* Rm_1 *S* (*pc.*) *am lo ma mi cc*

4 reppulisti nos[1]] nos reppulisti tr. *am lo ma* | sed quare reppulisti nos *om.* e_1 **5** quare destruxisti nos *om.* *M* S P_{15} | quia] qui P_{15} **6** nostri] *cf.* 3,16; nobis α | deducis P_2 | reppulisti] nos *add.* P_2 β *Ca* S δ ε ζ | qui[2]] quia S P_{15} **7** tu] nos *add.* *S* (*sl.*) | non] et *praem.* e_1 | egredieris] deus *add.* e_1 O_9 β ζ **9** nos *om.* F_3 (*ac.*) δ ε *T* | futurus] facturus O_9 β *N* | acervos O_9 β *C* (*ac.*) effusio *N* P_{26} | effusum ... sanguinem *M* **10** paganis *K S* **12** eo *A* (*ac.*) ostendis *C* (*ac.*) *S N*; ostendas *M* O_9 **13** in[2]] et δ | in[3] *om.* O_9 β | fortitudini *ir. A*; fortitudine β *K* S P_{15} **14** cesserunt] caesi erunt *K* | strages O_9 *S* | factae O_9 | vetustate α **15** terra *F K A* **16** facias *C* (*ac.*) δ | intus] in tuis P_{15} **19** carcerem O_9

bestiis subrigebantur, quando percutiebantur ferro, quando igne cremabantur, nonne contemnebantur tamquam deserti, tamquam sine adiutore? Quomodo deus intus operabatur! quomodo intus consolabatur! Quomodo eis dulcem faciebat spem vitae aeternae, quomodo non deserebat corda eorum ubi homo habitat in silentio, bene si bonus, male si malus! Numquid ergo quia non egrediebatur in virtutibus eorum, ideo deserebat? Nonne magis non egrediendo in virtutibus eorum deduxit ecclesiam usque in Idumaeam, deduxit ecclesiam usque in civitatem circumstantiae? Si bellare enim vellet ecclesia et gladio uti, videretur pro vita praesenti pugnare; quia vero contemnebat vitam praesentem, ideo factus est acervus testimonii de vita futura. mi 723

v. 13 **(14.)** Tu ergo, deus, qui non egredieris in virtutibus nostris, DA NOBIS AUXILIUM DE TRIBULATIONE, ET VANA SALUS HOMINIS: eant nunc qui salem non habent, et optent salutem cc 765

14,3 cf. Marc. 9,49

---

e_1 (*adest* 14,1 tu *sqq.*) *M* α: *F* F_4 P_2 O_9 β: *D* F_3 P_{26} γ: *K C Ca* *S* P_{15} δ: *A G* ε: *N* Bn_1 ζ: *T* Rm_1 *S* (*pc.*) *am lo ma mi cc*

---

20 subrigebantur] *cf. in psalm. 51,8,11*; subregebantur P_2 *C* (*ac.*) *Ca N* (sibi regebantur *ac.*); subrogebantur δ; subigebantur *lo*; subiciebantur *am* percutiebatur *Ca* | igne] *cf.* 2,37; 3,7; igni *M* α P_2 O_9 β P_{15} δ **21** nonne contemnebantur *om.* P_2 | condemnabantur β | tamquam deserti *om.* P_{15} **22** quomodo[1] ... 25 malus] *signa exclamationis posui* (*cf. in psalm. 53,3,18*); *signa interrogationis posuit cc* | operabatur intus *tr. am lo ma* **23** eis *om.* O_9; *tr. post* faciebat β | lucem O_9 **24** habitat homo *tr.* α | habitat *om.* P_{26}; habitabat *M C Ca* δ *N* ζ *ma* **25** si[1]] sibi *K* | numquid] nunc quid *M* | ego *C* (*ac.*) **26** magnis *S* **27** ecclesiam ... deduxit *om. S* P_{15} | in[2] *om.* F_3; in hanc *D C* (in ac *ac.*) *Ca* δ ε ζ; ad *am*; ad hanc *M K lo ma* | in[2] ... usque *om.* O_9 **28** Idumaeam] hanc *add.* P_{26} | Idumaeam deduxit *om.* β | usque *om. S* P_{15} in] ad *M* **29** enim bellare *tr. lo ma* | in gladio P_2 δ *N* **14,1** egredieris] deus *add.* O_9 **3** salem α *ma* (*cf.* 9,6); salutem e_1 *M* P_2 O_9 β γ *S* P_{15} δ ε ζ | optent] dent *S* P_{15}

temporalem suis, quae est vana vetustas! DA NOBIS AUXILIUM, inde da unde putabaris deserere, inde subveni: DA NOBIS AUXILIUM DE TRIBULATIONE, ET VANA SALUS HOMINIS. **(15.) IN DEO FACIEMUS VIRTUTEM, ET IPSE AD NIHILUM DEDUCET INIMICOS NOSTROS.** Non faciemus virtutem in gladio, non in equis, non in loricis, non in scutis, non in potentatu exercitus: non foris. Sed ubi? Intus, ubi latemus. Ibi intus IN DEO FACIEMUS VIRTUTEM; et quasi abiecti et quasi conculcati, quasi nullius momenti homines erimus, sed IPSE AD NIHILUM DEDUCET INIMICOS NOSTROS. Denique factum est hoc: Conculcati sunt martyres; patiendo, perferendo, usque in finem perseverando in deo fecerunt virtutem. Fecit et ipse quod sequitur: ad nihilum deduxit inimicos eorum. Ubi sunt modo inimici martyrum, nisi forte quia modo eos ebriosi calicibus persequuntur, quos tunc furiosi lapidibus persequebantur? *v. 14*

---

e_1 (*adest usque ad* 15,4 loricis; 5 sed in *sqq.* (*v. app. crit.*) – 8 nostros) *M* α: *F* F_4 P_2 O_9 β: *D* F_3 P_{26} γ: *K C Ca* $S P_{15}$ δ: *A G* ε: *N* Bn_1 ζ: *T* Rm_1 *S* (*pc.*) *am lo ma mi cc*

---

4 da nobis auxilium *iter.* e_1 **5** da[1] *om.* e_1 O_9 | putaberis *A*; putaveris *G* inde subveni *om.* e_1 **15,2** virtutum *C* (*ac.*) | inimicos nostros *per errorem e Ps. 107,1 sumptum* (*cf.* Ψ_K; *in psalm. 107,2*); tribulantes nos α O_9 ζ (*cf.* Ψ_α *Vulg.*; *LXX* θλίβοντας ἡμᾶς) **4** in[2] *om. S* | potentatu exercitus] *cf. Ps. 146,10* (*in psalm. 146,19*) in potentatu equi; potentatu exercitu exercitus α **5** ubi latemus] habitaremus P_2 | ibi] ubi *M* P_2 β *S* P_{15} δ ε ζ *ma* | in] sed *praem.* e_1 **6** conculcati quasi abiecti e_1 | et[2] *om.* α | quasi nullius momenti homines *om.* e_1 **8** factus O_9 | hoc factum est *tr.* β | hoc *om.* P_2; de inimicis nostris *add.* γ *S* (*pc.*) *ma* **9** patientibus O_9 **10** fecit] fecerunt α | deduxisti P_2; deducet ζ **11** modo] inimici eorum ubi *add.* α **12** calcibus *F* P_2 O_9 β *Ca* δ ε ζ | lapidibus furiosi *tr.* α *S* P_{15} δ

IN PSALMUM LX

Datierung und Lokalisierung: *keine sicheren Hinweise; vgl. AL 2,816; Zarb, Enarrationes 183. 227sq.; Rondet, Essais (1970) 182–184*

Lesung: *Versuchung Christi (Matth. 4,1–11), vgl. in psalm. 60,3,13–15* modo legebatur in evangelio quia dominus Iesus Christus in eremo temptabatur a diabolo.

Rekonstruierter Psalmtext Augustins:

1 *In finem, in hymnis, ipsi David.*
2 *Audi deus deprecationem meam,*
intende orationi meae.
3 *A finibus terrae ad te clamavi, dum angeretur cor meum.*
In petra exaltasti me.
Deduxisti me, (**4**) *quia factus es spes mea,*
turris fortitudinis a facie inimici.
5 *Inquilinus ero in tabernaculo tuo usque in saecula,*
cooperiar in velamento alarum tuarum.
6 *Quoniam tu deus exaudisti orationem meam.*
Dedisti hereditatem timentibus nomen tuum:
7 *Dies super dies regis adicies annos eius*
usque in diem generationis et generationis.
8 *Permanebit in aeternum in conspectu dei.*
Misericordiam et veritatem eius quis requiret ei?
9 *Sic psallam nomini tuo deus in saeculum saeculi,*
ut reddam vota mea de die in diem.

Textus psalmi: **2** orationi meae] adorationem meam Ψ_{α} (*v. app. ad 2,13*; *7,6* orationem meam) **3** angeretur cor meum] *in psalm. 54,17,4* taederet anima mea (*cf.* Ψ_{κ} taedium pateretur anima mea), *cf. bapt. 1,4,5* **4** quoniam Ψ_{α} (*v. app. ad 4,1*) **5** saeculum Ψ_{α} **6** tuum] domine *add.* Ψ_{α} (*pc.*; *del.*) **7** adicies regis *tr.* Ψ_{α} | diem] die Ψ_{α} **8** permanebis Ψ_{α} | ei *om.* Ψ_{α} **9** deus *om.* Ψ_{α} diem] die Ψ_{α}

cc 765 mi 723 (1.) Considerandum cum vestra Caritate psalmum istum suscepimus. Brevis est: aderit dominus ut sufficienter ex eo et breviter loquamur. Quantum adiuverit ipse qui nos iubet loqui, sic ero volentibus officiosus, ut non sim tardis molestus nec paucis multus nec occupatis onerosus.

Titulus eius non nos tenet. Est enim: **IN FINEM, IN HYMNIS, IPSI DAVID**. IN HYMNIS: utique in laudibus; IN FINEM: utique in Christum – *finis enim legis Christus ad iustitiam omni credenti* –; et IPSI DAVID non alium quam ipsum accipere debemus qui venit ex semine David, ut esset homo inter homines et aequales angelis faceret homines. Vocem autem in isto psalmo, si in membris eius et in corpore sumus, sicut illo exhortante praesumere audemus, nostram debemus agnoscere, non alicuius extranei. ‚Nostram' autem non sic dixi quasi eorum tantum qui in praesentia sumus modo, sed nostram qui sumus per totum mundum, qui sumus ab oriente usque in occidentem. Et ut noveritis sic esse vocem nostram, loquitur hic quasi unus homo; non est autem unus homo, *v. 1*

1,8 Rom. 10,4 **10** *cf.* Rom. 1,3 | homo inter homines] *cf.* Aug. in Gal. 24; *Otto, Sprichwörter 823* (*s. v.* homo *6*), *Nachträge p. 171* | aequales angelis] *cf.* Luc. 20,36 **15 sq.** ab oriente usque in occidentem] *cf.* Matth. 24,27

e$_1$ (*excerpta; adest* 6 in – 8 Christum; 9 et – 10 David; 11 vocem – psalmo; 13 nostram – extranei, 17 loquitur *sqq.*) *M* α: *F F*$_4$ *P*$_2$ *O*$_9$ β: *D F*$_3$ *P*$_{26}$ γ: *K C Ca S P*$_{15}$ δ: *A G* ε: *N Bn*$_1$ ζ: *T Rm*$_{12}$ *S* (*pc.*) *am lo ma mi cc*

1,2 suscipimus *M S P*$_{15}$; suscipiamus *A* (*ac.*) | et *om. M* **3** adiuvaverit *C* (*pc.*) *Ca* δ ε; adiuvaret *K C* (*ac.*); dominus *add. M* **4** tardus *O*$_9$ *C S N* (*ac.*) **5** paucis] *i. e. qui pauci adsunt*; parcis *Ca* (*pc.*); pudicis *M*; acutis α | multus] *cf. ThlL VIII 1609,31sqq.*: ‚*i. q. nimium operosus*' | nec] ne *Ca* | occupatus *O*$_9$ *K C* (*ac.*) **6** titulis *M* | est *om. K* | in^2 *om. M P*$_2$ **7** ipsi *om. M P*$_2$ (*iuxta Vulg.*) | utique^2 *om. M* **8** Christus] est *add. am lo ma* **9** et] haec β δ ε ζ ipsi] ipse *K C* (*ac.*) | accepere debent *e*$_1$ **10** semine] ipsius *add. M* | aequalis *C Ca* δ ε | angeli *P*$_2$ **13** nostra *M*; nostram hic α *S P*$_{15}$ δ | nostra *M Ca* **15** ab] in *C Ca* **17** loquitur] ergo *add. e*$_1$ | est] es *e*$_1$

sed tamquam unus unitas loquitur. In Christo autem nos omnes cc 766
unus homo, quia huius unius hominis caput est in caelo, membra mi 724
adhuc laborant in terra, et quia laborant videte quid dicant: 20
v. 2 (2.) EXAUDI DEUS DEPRECATIONEM MEAM, INTENDE ORATIO-
v. 3 NI MEAE. Quis dicit? Quasi unus. Vide si unus: A FINIBUS TERRAE AD TE CLAMAVI, DUM ANGERETUR COR MEUM. Iam ergo non unus: sed ideo unus quia Christus unus, cuius omnes membra sumus. Nam quis unus homo clamat A FINIBUS TERRAE? Non 5
clamat a finibus terrae nisi hereditas illa de qua dictum est ipsi filio: *Postula a me, et dabo tibi gentes hereditatem tuam et possessionem tuam terminos terrae.* Haec ergo Christi possessio, haec Christi hereditas, hoc Christi corpus, haec una Christi ecclesia, haec unitas quae nos sumus clamat A FINIBUS TERRAE. 10

Quid autem clamat? Quod supra dixi: EXAUDI DEUS DEPRECATIONEM MEAM, INTENDE ORATIONI MEAE; A FINIBUS TERRAE AD TE CLAMAVI, id est hoc ad te clamavi A FINIBUS TERRAE, id est undique. (3.) Sed quare clamavi hoc? DUM ANGERETUR COR MEUM. Ostendit se esse per omnes gentes toto orbe terrarum in magna gloria, sed in magna temptatione. Namque vita nostra in hac peregrinatione non potest esse sine temptatione, quia provec-

---

2,4sq. *cf.* 1 Cor. 12,27; Eph. 5,30 **7sq.** Ps. 2,8 **3,3sq.** *cf.* Iob 7,1

---

e_1 (*adest usque ad* 18 loquitur; 20 et vide (*v. app. crit.*) - 2,5 sumus) *M* α: $F F_4 P_2 O_9$ β: $D F_3 P_{26}$ γ: *K C Ca* $S P_{15}$ δ: *A G* ε: $N Bn_1$ ζ: $T Rm_{12} S$ (*pc.*) *am lo ma mi cc*

---

18 tamquam] quam $P_2 O_9$ | unus *om.* e_1 | unitas] unitus *C* | nos] non P_2 **19** caelo] et *add.* $\beta \delta \varepsilon \zeta$ *ma* **20** quia] qui *S* δ | videte] et *praem.* e_1; vide $e_1 F_3$ | dicat *lo ma* **2,2** unus[1] *ir.* O_9; unius *M* | videte α; voce *M* (vide si unus *add. mg.*) **3** clamavi] domine *add.* e_1 | dum] cum $S P_{15}$ | angeretur] *cf.* Ψ_α; anxiaretur $M P_{26}$ (*iuxta Vulg.*) **4** omnis e_1 | membra omnes *tr.* α **8** terminos] fines α **9** hoc] haec *A* (*ac.*) **12** orationem meam *M* (*cf.* Ψ_α adorationem meam) **3,2** ostendit] mihi *add.* δ | terrarum] non *add. am lo* **4** profectus $P_2 O_9 \beta \delta \varepsilon \zeta$

tus noster per temptationem nostram fit nec sibi quisque innotescit nisi temptatus, nec potest coronari nisi vicerit nec potest vincere nisi certaverit nec potest certare nisi inimicum et temptationes habuerit. Angitur ergo iste a finibus terrae clamans, sed tamen non relinquitur, quoniam nos ipsos, quod est corpus suum, voluit praefigurare et in illo corpore suo in quo iam et mortuus est et resurrexit et in caelum adscendit, ut quo caput praecessit, illuc se membra secutura confidant. Ergo nos transfiguravit in se quando voluit temptari a Satana. Modo legebatur in evangelio quia dominus Iesus Christus in eremo temptabatur a diabolo. Prorsus Christus temptabatur a diabolo: in Christo enim tu temptabaris, quia Christus de te sibi habebat carnem, de se tibi salutem, de te sibi mortem, de se tibi vitam, de te sibi contumelias, de se tibi honores, ergo de te sibi temptationem, de se tibi victoriam. Si in illo nos temptati sumus, in illo nos diabolum superamus. Adtendis quia Christus temptatus est: non adtendis quia vicit? Te agnosce in illo temptatum, et te in illo agnosce vincentem. Poterat a se diabolum prohibere; sed si non temptaretur, tibi temptando vincendi magisterium non praeberet. Itaque non mirum si inter temptationes positus iste clamat A FINIBUS TERRAE.

6sq. *cf.* 2 Tim. 2,5 **12sq.** *cf.* 2 Cor. 3,18 **13–15** *cf.* Matth. 4,1–11

---

e$_1$ *deest* *M* *α*: *F F*$_4$ *P*$_2$ *O*$_9$ *β*: *D F*$_3$ *P*$_{26}$ *γ*: *K C Ca* *S P*$_{15}$ *δ*: *A G* *ε*: *N Bn*$_1$ *ζ*: *T Rm*$_{12}$ *S* (*pc.*) *am lo ma mi cc*

---

5 noster *om. M* | nostram temptationem *tr. S P*$_{15}$ *δ* | quisquam *α ζ* **6** temptatur *α* | coronare *S* **8** angetur *M* **9** relinquetur *M K C* (*ac.*) **11** est *om. M* | ut] et *M* **14** in^1 *om. K* | temptatur *M* **15** prorsus ... diabolo *om. F*$_4$ *P*$_2$ **16** tu *om. F γ* | sibi *om. M α P*$_2$ *O*$_9$ *γ S P*$_{15}$; *eras. G* | sibi ... mortem *om. P*$_2$ *O*$_9$ **18** temptationes *M* **20** et non *S ma* | adtenditis *M* **21** agnosce te *tr. am lo ma* | temptato *M α P*$_2$ *γ S δ ε* | et te] ecce *P*$_2$ *O*$_9$ | agnosce in illo *tr. α β Ca S P*$_{15}$ *δ* (*sed nota clausulam*) **22** vincente *α S δ ε* **23** tibi] ibi *K*; ubi *O*$_9$ temptato *α* | magisterium vincendi *tr. ε ζ* **24** si] sed *δ* | inter] in *P*$_2$ *O*$_9$

Sed quare non vincitur? IN PETRA EXALTASTI ME. Iam ergo cc 767
hic agnoscimus quis clamat a finibus terrae. Recolamus evangelium: *Super hanc petram aedificabo ecclesiam meam.* Ergo illa clamat a finibus terrae quam voluit aedificare super petram. Ut autem aedificaretur ecclesia super petram, quis factus est petra? 30
Paulum audi dicentem: *Petra autem erat Christus.* In illo ergo aedificati sumus. Propterea petra illa in qua aedificati sumus prior percussa est ventis flumine pluvia, quando Christus a diabolo mi 725
temptabatur. Ecce in qua firmitate te voluit stabilire: merito non vacat vox nostra, sed exauditur. In magna enim spe positi sumus: 35
v. 4 IN PETRA EXALTASTI ME; (4.) DEDUXISTI ME, QUIA FACTUS ES SPES MEA. Ille si nostra spes factus non esset, non nos deduceret. Deducit tamquam dux, et in se ducit tamquam via, et ad se perducit tamquam patria. Deducit ergo nos: unde? Quia factus est spes nostra. Unde factus est spes nostra? Ecce sic quomodo 5
audistis: quia temptatus est, quia passus est, quia resurrexit, factus est spes nostra. Quid enim nobis dicimus quando haec legimus? ‚Non enim perdit nos deus propter quos filium suum misit

28 Matth. 16,18 **31** 1 Cor. 10,4 **32sq.** *cf.* Matth. 7,24sq.

e_1 (*adest* 26 in – 29 petram; 31 petra – Christus; 4,1 deduxisti – 5 nostra[1]) *M* α: *F* F_4 P_2 O_9 (*deest inde a* 30 quis; *cf. 7,6*) β: *D* F_3 P_{26} γ: *K C Ca S* P_{15} δ: *A G* ε: *N* Bn_1 ζ: *T* Rm_{12} *S* (*pc.*) *am lo ma mi cc*

26 iam ergo *om.* e_1 **27** agnoscemus e_1 | *clamet *M* γ *S* P_{15} *ma* | recolamus] ergo *add.* α **28** supra *G* | ecclesiam meam aedificabo *tr. G* | ille P_2 O_9 β ε **29** quem O_9 β | aedificari *lo ma* | supra P_2 O_9 β δ (*pc. A*) ε (*vl. N*) **30** supra P_2 O_9 F_3 P_{26} δ ε | qui *M* P_{15} *N* **31** audi Paulum *tr.* α **32** illa petra *tr.* β prior] primo β *S* P_{15} δ ε ζ; prima α **33** fulmine *G* **34** qua *om.* α; *eras. Ca* infirmitate P_2 P_{15} | te *om.* P_2 | stabiliri *C* (*pc.*) *Ca* **4,1** quia] *cf. l.* 4; 5,1, *Vulg.*; quoniam e_1 α (*cf.* Ψ_α) **2** si spes nostra *tr. S* P_{15} ζ; nostra spes si *tr.* α | esset] est *C* (*ac.*); este *Ca*; fuisset α **5** unde ... nostra *om.* α | spes nostra[2] *om.* P_2 P_{26} *C* (*ac.*) | quomodo sic *tr. C Ca* **7** nos *M* **8** perdet *K lo ma*; perdidit F_3 δ

temptari crucifigi mori resurgere. Non enim vere despicit nos deus propter quos *filio proprio non pepercit, sed pro nobis omnibus tradidit eum.*' Sic ergo factus est spes nostra. In illo vides et laborem tuum et mercedem tuam, laborem in passione, mercedem in resurrectione: sic ergo factus est spes nostra. Habemus enim duas vitas, sed unam in qua sumus, alteram quam speramus. In qua sumus nota nobis est, quam speramus ignota nobis est. Tolera in qua es, et habebis quam nondum habes. Quomodo toleras? Ut non vincaris a temptatore. Laboribus suis, temptationibus passionibus morte sua demonstravit tibi vitam in qua es, resurrectione sua demonstravit vitam in qua eris. Nos enim non noveramus nisi nasci hominem et mori; resurgere hominem et vivere in aeternum non noveramus. Suscepit quod noveras et demonstravit quod non noveras. Ideo ergo factus est spes nostra in tribulationibus, in temptationibus. Vide apostolum dicentem: *Non solum autem, sed et gloriamur* inquit *in tribulationibus, scientes quia tribulatio patientiam operatur, patientia probationem, probatio spem, spes autem non confundit, quia caritas dei diffusa est*

10sq. Rom. 8,32 **24–27** Rom. 5,3–5

e_1 (*adest* 11 in – 13 nostra) *M* α: *F* F_4 P_2 O_9 *deest* β: *D* F_3 P_{26} γ: *K C Ca* $S P_{15}$ δ: *A G* ε: *N* Bn_1 ζ: *T* Rm_{12} *S* (*pc.*) *am lo ma mi cc*

9 *nos despicit *tr.* α **10** filio] suo *add. M* α **11** eum *om.* γ; illum *M* α *S* P_{15} δ Bn_1 (*iuxta Vulg.*) | sic] si P_2 *S* (*pc.*) *N* | est ergo factus *tr.* F_4 *S* P_{15} | est factus *tr. F* | et *om. M* **12** passionem P_2 ε ζ **13** resurrectionem P_2 ε ζ | sic] si P_2 *Ca A* (*ac.*) ε **14** una F_4 P_2 *S* P_{15} δ *N* | altera *G* | in quam *G*; in qua *M* **15** nobis[1]] vobis P_{15} δ **17** tempore *K* **18** demonstrabit *K Ca*; demonstrabat *C* (*ac.*) | tibi *om.* α | vitam] Christus *add. lo ma*; *praem.* ζ **19** demonstravit] tibi *add. M* P_2 | vitam *om. S* | nos] non δ (*pc. A*) **21** noveras] noveramus α **22** noveramus α **23** videte P_2 β δ ε ζ **24** inquit *om.* β Bn_1 ζ **25** patientia] autem *add. M* (*iuxta Vulg.*) **26** probatio] vero *add. M* (*iuxta Vulg.*) | quia *iuxta Vulg.*; *cf. in psalm. 56,15, 12*; *59,10,24*; *quoniam e_1 M P_2 O_9 γ ma* (*cf. e. g. in psalm. 4,3,7*; *138,20,42*)

in cordibus nostris per spiritum sanctum qui datus est nobis. Ergo factus est ipse spes nostra qui dedit nobis spiritum sanctum, et ambulamus modo ad spem; non enim ambularemus nisi speraremus. Quid ait ipse apostolus? *Quod enim videt quis, quid sperat?* 30
Si autem quod non videmus speramus, per patientiam exspectamus. cc 768
Et item: *Spe enim salvi facti estis.*

(5.) DEDUXISTI ME, QUIA FACTUS ES SPES MEA, **TURRIS FORTITUDINIS A FACIE INIMICI.** ‚Angitur cor meum' inquit ista unitas a finibus terrae, ‚laboro inter temptationes et scandala. Invident pagani quia victi sunt, insidiantur haeretici pallio velati nominis Christiani intus in ipsa ecclesia: vim patitur frumentum 5
a palea! Inter haec omnia cum angitur cor meum, clamabo a finibus terrae. Sed non me deserit ipse qui me exaltavit super petram ut deducat me usque ad se, quia etsi laboro diabolo per tot loca et tempora et occasiones insidiante adversus me, hic est mihi TURRIS FORTITUDINIS, quo cum confugero non solum 10
vitabo tela inimici, sed etiam in illum quae voluero securus ipse iaculabor.' Ipse enim Christus est turris: ipse nobis factus est turris A FACIE INIMICI, qui est et petra super quam aedificata est mi 726

30sq. Rom. 8,24sq. **32** Rom. 8,24

---

e_1 (*adest* 5,1 turris – 2 inimici; 4 invident – 6 meum; 8 quia cum laboro (*v. app. crit.*); 9 hic – 12 iaculabor) *M* α: *F* F_4 P_2 O_9 *deest* β: *D* F_3 P_{26} γ: *K C Ca* $S P_{15}$ δ: *A G* ε: *N* Bn_1 ζ: *T* Rm_{12} *S* (*pc.*) *am lo ma mi cc*

---

28 ipse *om.* P_2 β $S P_{15}$ **32** estis] sumus *lo ma* (*iuxta Vulg.*) **5,2** angetur *M* **3** laboro] et *praem.* β *Ca S* P_{15} δ ε ζ *ma* **4** quia victi sunt *om.* e_1 | pallio ... Christiani *om.* e_1 **5** Christiani ... vim *distinxi*; Christiani; intus in ... vim *cc* **6** angetur e_1 *M* **7** me non *tr.* α | ipse *om. M* | exaltabit P_2 **8** ut] et γ δ educat P_{26} *C Ca* | etsi] cum e_1 **9** insidiantes *C Ca* | adversum α β ε ζ **10** fortitudinis] a facie inimici *add.* e_1 (*cf. l.* 2; *Ps. 60,4*) | quo] quod P_2 *Ca* δ ε; quid *K C* (*ac.*) | cum *om. M* | fugero α *K S* P_{15} *A* (*ac.*) **11** vitabor *M* quae] quem α β *C* (*ac.*) *Ca* δ ε **13** qui] quis *K Ca* (*ac.*) | et *om. M* Bn_1 quam] quem *M* P_2 *K C* (*ac.*)

ecclesia. Cave ne feriaris a diabolo, fuge ad turrem: numquam te ad illam turrem diabolica iacula secutura sunt; ibi stabis munitus et fixus. Quomodo autem fugies ad turrem? ne forte quisque in temptatione positus corporaliter quaerat turrem istam, et cum eam non invenerit, fatigetur aut deficiat in temptatione! Ante te est turris: recordare Christum, et intra in turrem. Quomodo recordaris Christum, ut intres in turrem? Quidquid pateris, cogita quia prior passus est, et cogita quo fine passus est: ut moreretur et resurgeret. Talem et tu finem spera qualis in illo praecessit, et intrasti in turrem non consentiendo inimico. Si enim consenseris inimico, tunc ad te pervenit oppugnantis iaculum. Tu potius in illum iaculare tela, quibus feriatur, quibus vincatur! Quae sunt ista tela? Verba dei, fides tua, spes ipsa tua, opera bona. Non dico: ‚Sic esto in ista turre, ut vaces ibi et sufficiat tibi quia non ad te hostis tela perveniunt.' Age ibi aliquid, non cessent manus! Opera tua bona gladii sunt interficientes inimicum.

(6.) INQUILINUS ERO IN TABERNACULO TUO USQUE IN SAECULA. Videtis quia ille de quo diximus est qui clamat: quis nostrum inquilinus USQUE IN SAECULA? Paucis diebus hic vivimus, et transimus. Inquilini enim hic sumus, habitatores in caelo erimus. Ibi es inquilinus, unde auditurus es vocem domini dei tui ‚Migra'; nam de domo illa aeterna in caelis nemo te iubebit migrare. Hic ergo inquilinus; unde etiam dicitur in alio psalmo: *v. 5*

---

e_1 (*adest* 6,1 inquilinus – 2 saecula; quis – *7* migrare) *M* α: $F F_4$ P_2 O_9 *deest* β: $D F_3 P_{26}$ γ: $K C Ca$ $S P_{15}$ δ: $A G$ ε: $N Bn_1$ ζ: $T Rm_1 S$ (*pc.*) *am lo ma mi cc*

---

14 caves γ *ma*; cavens P_2 **15** *diaboli *M* α P_2 $K C$ (*ac.*) **18** aut] ac *G* | deficiet *M* ε **21** et ... est *om.* P_2 | ut] et *N* **22** qualis] et *add.* α **23** inimicum $F_4 K C$ (*ac.*) | enim] non *add.* $F_3 K$ **24** iaculum] inimici *add.* β *Ca* **26** ipse δ **27** ut] non *add.* *M* (*sl.*) P_2 | sufficias *M* P_2 **28** pervenient *M* **29** bona tua *tr.* γ *ma* | sint α P_{15} **6,2** quis] qui *S* **3** inquilinus] est *praem. am lo ma*; *add.* α | vivemus *M* **4** simus e_1 **5** est ... est *M* Bn_1 | domini dei] dominicam *S* P_{15} | tui α P_2 *A* (*ac.*) *ma*; *om.* e_1 *M* β γ *S* P_{15} *G* ε ζ; *del. A* **7** dicetur *M*

Inquilinus ego sum apud te et peregrinus sicut omnes patres mei. Hic ergo inquilini sumus; ibi nobis dominus mansiones dabit aeternas: *Multae* inquit *mansiones sunt apud patrem meum.* Mansiones illas non tamquam inquilinis dabit, sed tamquam civibus in aeternum mansuris. Hic tamen, fratres, quia non modico tempore futura erat ecclesia in hac terra, sed hic erit ecclesia usque in finem saeculi, ideo dixit: ‚INQUILINUS ERO IN TABERNACULO TUO USQUE IN SAECULA. Saeviat quantumlibet inimicus, oppugnet me, insidias mihi praeparet, scandalis crebrescat, faciat angi cor meum: INQUILINUS ERO IN TABERNACULO TUO USQUE IN SAECULA.‘ Non vincetur ecclesia, non eradicabitur nec cedet quibuslibet temptationibus, donec veniat huius saeculi finis et nos ab ista temporali aeterna illa habitatio suscipiat, ad quam nos deducit qui factus est spes nostra. INQUILINUS ERO IN TABERNACULO TUO USQUE IN SAECULA. ‚Si diu eris inquilinus‘ quasi hoc illi diceremus, ‚laboraturus ergo es in terra inter tantas temptationes? Nam si paucorum dierum hic esset ecclesia, cito finirentur temptatoris insidiae.‘ Bene; paucorum dierum velles esse temptationes: quomodo colligeret natos omnes nisi diu hic esset, nisi usque in finem protenderetur? Noli invidere ceteris post futuris, cc 769

8 Ps. 38,13 10 Ioh. 14,2

e_1 (*adest* 12 hic – 15 saecula) *M* α: *F* F_4 P_2 O_9 *deest* β: *D* F_3 P_{26} γ: *K C Ca* SP_{15} δ: *A G* ε: *N* Bn_1 ζ: *T* Rm_{12} *S* (*pc.*) *am lo ma mi cc*

9 dominus nobis *tr.* Bn_1 *ma* 10 multa *C* (*ac.*) *N* 12 in modico *K* 13 erat *Ca* 14 ideo] hic *add. am lo ma* 16 praebeat *M* | crebrescere *M*; et *add.* F_4 *C Ca lo ma* | angit *M* 18 vincitur *M* P_2 β γ *S* P_{15} δ ε ζ | cedit P_2 β γ *S* P_{15} δ ε ζ 20 temporalia *S* ε 21 deducit] *cf.* 4,4; deducet α *S* P_{15} *ma* | quia *M* P_2 *K C S* δ ε 23 diceremus illi *tr. M* | es *om.* α; est *M* | in terra *om. M* P_2 *K C*; *exp. S* 24 per paucorum dierum spatium α 25 dierum] spatio *add.* α 26 *sed quomodo P_2 β δ ε ζ *ma*

noli, quia iam transisti, pontem misericordiae velle praecidere: sit hic USQUE IN SAECULA.

mi 727 Et quid de temptationibus, quae necesse est ut abundent quanto magis veniunt scandala? Etenim ipse ait: *Quoniam abundabit iniquitas, refrigescet caritas multorum.* Sed illa ecclesia quae clamat a finibus terrae in his est de quibus sequitur dicens: *Qui autem perseveraverit usque in finem, hic salvus erit.* ‚Sed unde perseverabis? Quae vires tuae inter tanta scandala, inter tantas temptationes, inter tantas pugnas? Quibus viribus vincis hostem quem non vides? numquid tuis?' Ergo quia USQUE IN SAECULA erit inquilinus iste hic, quae illi spes est ut duret? **COOPERIAR IN VELAMENTO ALARUM TUARUM.** Ecce quare securi sumus inter tantas temptationes, donec veniat finis saeculi et suscipiant nos saecula aeterna: quia cooperimur in velamento alarum ipsius. Aestus est saeculi, sed magna umbra est sub alis dei: COOPERIAR IN VELAMENTO ALARUM TUARUM, (7.) **QUONIAM TU DEUS EXAUDISTI ORATIONEM MEAM.** Quam? A qua coepit: EXAUDI DEUS DEPRECATIONEM MEAM, INTENDE ORATIONI MEAE; A FINIBUS TERRAE AD TE CLAMAVI. Hoc ad te clamavi a finibus terrae; ideo COOPERIAR IN VELAMENTO ALARUM TUARUM, quia *v. 6*

31sq. Matth. 24,12 **33sq.** Matth. 24,13

---

e_1 (*adest* 38 et quae (*v. app. crit.*) – 42 dei; 7,1 quoniam – 2 coepit) *M* α: *F* F_4 P_2 O_9 *deest* β: *D* F_3 P_{26} γ: *K C Ca* $S P_{15}$ δ: *A G* ε: *N* Bn_1 ζ: *T* Rm_{12} *S* (*pc.*) *am lo ma mi cc*

---

28 pontem misericordiae] *cf. in psalm. 50,1*; *93,7*; misericordiae *om. M* α P_2 γ | sit] sed α **30** quid] qui *M* | ut *om. S* P_{15} | abundant *M* **31** venient *M Ca* | etenim] et *M* | abundavit *M* α β *K C* (*ac.*) P_{15} δ *N* ζ (*iuxta quosdam Vulgatae codices*) **32** iniquitas] et *add.* P_2 | refrigescit *M* P_2 *K C* (*ac.*) *S* P_{15} ille *C* (*ac.*) **37** quem] quae *A* ε **38** quae] et *praem.* e_1 | est] es e_1 | duret] videret *C* (*ac.*) **40** suscipiat nos in *M* **41** cooperiar *S* P_{15} (*cf. Ps. 60,5*) **42** est umbra *tr. F* ζ **7,1** deus] meus *add.* β *lo* (*iuxta Vulg.*) **2** a qua coepit *om.* P_2 δ ε ζ | coepit] concepi α **3** deprecationem] orationem P_2 β δ ε ζ

exaudisti deprecationem meam. Admonemur ergo, fratres, non cessare orando, quamdiu tempus est temptationum. **DEDISTI HEREDITATEM TIMENTIBUS NOMEN TUUM**: perseveremus ergo in timore nominis dei! Aeternus pater non nos fallit. Laborant filii ut suscipiant parentum suorum hereditatem, quibus mortuis cc 770
successuri sunt: nos non laboramus accipere hereditatem ab illo patre cui non morienti succedamus, sed cum illo in ipsa hereditate in aeternum vivamus? DEDISTI HEREDITATEM TIMENTIBUS
v. 7 NOMEN TUUM, **(8.) DIES SUPER DIES REGIS ADICIES ANNOS EIUS**. Hic est ergo rex cuius membra sumus: rex Christus est, caput nostrum, rex noster. Dedisti illi DIES SUPER DIES: non solum istos dies in isto tempore cum fine, sed dies super istos dies sine fine. *Habitabo* inquit *in domo domini in longitudinem* 5
dierum. Quare *in longitudinem dierum* nisi quia modo brevitas est dierum? Omnis enim res quae finem habet brevis est, sed regis

---

8,5 sq. Ps. 22,6

---

e_1 (*adest* 6 admonemur - 9 dei ut suscipiamus hereditatem (*v. app. crit.*); 8,1 dies[1] - 6 dierum[1], 7 omnis *sqq.*) *M* α: $F F_4$ $P_2 O_9$ (*adest inde a* 6 non; *cf. 3,30*) β: $D F_3 P_{26}$ γ: $K C Ca$ $S P_{15}$ δ: $A G$ ε: $N Bn_1$ ζ: $T Rm_{12} S$ (*pc.*) *am lo ma mi cc*

---

6 orationem $\beta \varepsilon \zeta$ | admonemus $S P_{15}$; monemur *M* **7** temptationem O_9 **8** metuentibus e_1 | perseveremur *M D*; perseveramus P_{15} **9** dei] ut suscipiamus hereditatem *add.* e_1 | nos] vos P_{15} | *fallet *M* | laborant ... 13 vivamus *distinxerunt ma*; laborant ... sunt? Nos ... vivamus! *cc* **10** mortui *M F* P_{15}; mortuus F_4 O_9 **11** non nos *tr.* F_3 | non *om. M* **12** moriente *K* **8,1** annos eius *om. D* P_{26} **2** est[1] *om.* e_1 δ | rex[1]] ex e_1 *K*; noster *add.* ζ | est[2] *om.* e_1 **3** rex noster *om.* e_1 **4** istos dies[1]] dies istos *tr. S* P_{15} δ; in istos dies *M* | in ... fine *om.* e_1 | dies[2] *om.* e_1 **5** habitando P_2 O_9 | inquit habitabo *tr.* e_1 longitudinem] *cf. in psalm. 22,6, LXX* εἰς μακρότητα ἡμερῶν; longitudine *M* P_2 *C* (*pc.*) *Ca* P_{15} *G* $\varepsilon \zeta$ (*cf.* Ψ_β) **6** longitudinem] *cf. l.* 6; longitudine P_2 γ (*pc. C*) *S* P_{15} $\varepsilon \zeta$ **7** enim *om. M*

huius DIES SUPER DIES, ut non solum diebus istis transeuntibus regnet Christus in ecclesia sua, sed regnent cum illo sancti in diebus illis qui non habent finem. Ibi unus dies est, et multi dies sunt. Quia multi sunt dixi iam: *In longitudinem dierum*; quia unus dies, sic intellegitur: *Filius meus es tu, ego hodie genui te.* Unum diem dixit *hodie*, sed iste dies non ponitur in medio inter hesternum et crastinum: nec initium eius finis est hesterni nec finis eius initium crastini. Nam et anni dicti sunt: *Tu autem idem ipse es, et anni tui non deficient.* Quomodo anni, sic dies, sic unus dies: quidquid vis dicis de aeternitate! Ideo quidquid vis dicis, quia quidquid dixeris minus dicis; sed ideo aliquid necesse est dicas, ut sit unde cogites quod non potest dici.

DIES SUPER DIES REGIS ADICIES ANNOS EIUS **USQUE IN** mi 728 **DIEM GENERATIONIS ET GENERATIONIS**: generationis huius et generationis futurae, generationis huius quae comparatur lunae, propter quod luna nascitur crescit perficitur senescit et occidit – sic sunt generationes istae mortales –, et generatio qua regeneramur resurgendo et permanebimus in aeternum cum deo, quando iam non sicut luna, sed quod ait dominus: *Tunc iusti fulgebunt*

9sq. *cf.* Luc. 1,33 **12** Ps. 2,7 **15sq.** Ps. 101,28 **22** *cf.* Ps. 71,5 (Aug. in psalm. 71,8) **26sq.** Matth. 13,43

---

e_1 (*adest usque ad* 10 finem; 20 usque – 22 futurae) *M* α: $F F_4$ $P_2 O_9$ β: *D* $F_3 P_{26}$ γ: *K C Ca* $S P_{15}$ δ: *A G* ε: $N Bn_1$ ζ: $T Rm_{12} S$ (*pc.*) *am lo ma mi cc*

---

8 super dies *om.* α O_9 | diebus solum *tr. am lo ma* **10** ubi *K* **11** multi] dies *add. lo ma* | longitudinem] *cf. l.* 6; longitudine P_2 *C* (*pc.*) *Ca* P_{15} δ (*pc. A*) ε ζ **12** sic unus dies *tr.* α | sic] sicut *M* **13** medium α **15** eius *om.* α; eius est $S P_{15}$ | anni] dei *add. ma* **17** dicis[2] *om.* $S P_{15}$ **18** aliqua α | necesse est aliquid *tr. am lo ma* **19** cogitet $S P_{15}$; cogitas *M* **21** generationes[1] ... generationes[2] *M* | generationis[3] *om.* e_1 *M* **23** propter ... luna *om. M* | nascitur] et *add. A* (*ac.*) **24** generatio] generationis β *ma*; generatione *S* | generamur P_2 O_9 **26** quid *M* γ δ ε ζ; sicut O_9 β | fulgebunt iusti *tr.* α

sicut sol in regno patris sui. Luna enim figurate in scripturis pro mutabilitate huius mortalitatis ponitur. Ideo ad Iericho descendebat ille ab Ierusalem qui incurrit in latrones, quia Iericho civitas verbum est Hebraeum, interpretatur Latine ‚luna'. Descendebat ergo tamquam ab immortalitate ad mortalitatem, et merito in itinere vulneratus a latronibus et semivivus relictus est ille Adam, ex quo est totum genus humanum. Ergo DIES SUPER DIES REGIS ADICIES ANNOS EIUS, USQUE IN DIEM GENERATIONIS ET GENERATIONIS. ‚Generationis mortalis accipio. Cuius generationis
v. 8 alterius mentionem fecisti?' Cuius audi: **(9.) PERMANEBIT IN AETERNUM IN CONSPECTU DEI.** ‚Secundum quid aut propter cc 771 quid?' **MISERICORDIAM ET VERITATEM EIUS QUIS REQUIRET EI?** Dicit et alio loco: *Universae viae domini misericordia et veritas, requirentibus testamentum eius et testimonia eius.* Magnus sermo de veritate et misericordia! sed brevitatem promisimus. Breviter accipite quid sit veritas et misericordia, quia non parvum est quod dictum est *Universae viae domini misericordia et veritas.* Misericordia dicitur quia non merita nostra adtendit deus, sed bonitatem suam, ut peccata nobis omnia dimitteret et vitam aeternam promitteret; veritas autem quia non fallit reddere quod

28 sq. *cf.* Luc. 10,33 **30** *cf.* Hier. nom. hebr. p. 78,6 **9,4 sq.** Ps. 24,10

e_1 (*adest* 9,3 misericordiam – 4 veritas) *M* α: *F* F_4 P_2 O_9 β: *D* F_3 P_{26} γ: *K C Ca* $S P_{15}$ δ: *A G* ε: *N* Bn_1 ζ: *T* Rm_{12} *S* (*pc.*) *am lo ma mi cc*

27 figurata *M K S*; figurato *Ca*; figuratu *C* (*ac.*) **28** Ierichum *S δ N* **30** Hebraeum] et *add. S* (*pc.*) *am lo ma* | Latine *om. M* **31** tamquam *om. F* **32** est relictus *tr.* α | est *om.* δ **33** omne humanum genus α **34** annus *K* generationis[1]] generationes *M S* | generationis[2]] generationes *M C S* **35** generationis[1] *om. M*; generationes *C* (*ac.*) | mortales *M* **9,1** permanebit] *cf.* Ψ_α permanebis; *LXX* διαμενεῖ; permanet *N* (*iuxta Vulg.*) **3** ei] eius *A* (*ac.*); ei et *M* (eorum *ac.*) **4** misericordiae *K* P_{15} **7** parum *M* α γ *S* P_{15} *N* **9** quia non] qui *C* (*ac.*) **11** quod] qui *M* γ *S* δ (*pc. A*) ε; quae P_{15} *am lo ma*

promisit. Agnoscamus hic eam et nos faciamus, ut quomodo nobis deus exhibuit misericordiam suam et veritatem suam – misericordiam dimittendo peccata nostra, veritatem exhibendo promissa sua –, sic et nos faciamus hic misericordiam et veritatem: misericordiam circa infirmos, circa egentes, circa inimicos etiam nostros, veritatem non peccando nec adiciendo peccatum super peccatum. Quoniam qui multum sibi pollicetur de misericordia dei, subrepit in animum ipsius ut faciat iniustum deum et putet quia si permanserit peccator et noluerit recedere ab iniquitatibus suis, veniet ille et ibi eum positurus est ubi ponit servos suos qui ei obtemperant. Et iustum hoc erit, ut ibi te ponat perseverantem in peccatis, ubi positurus est illos qui recesserunt a peccatis? Sic vis iniustus esse, ut et deum facias iniustum? Quid? vis ergo convertere deum ad voluntatem tuam? Tu convertere ad voluntatem dei! Quis est ergo qui hoc facit nisi ex illis paucis de quibus dicitur: *Qui perseveraverit usque in finem, hic salvus erit*? Merito et hic: MISERICORDIAM ET VERITATEM EIUS QUIS REQUIRET EI? Quid est EI? Sufficeret QUIS REQUIRET. Quare addidit EI, nisi quia multi quaerunt misericordiam eius et veritatem discere in libris eius, et cum didicerint, sibi vivunt, non illi, *sua quaerunt,*

17sq. *cf.* Sir. 5,5 **27** Matth. 24,13 **31sq.** Phil. 2,21

e$_1$ *deest* *M* *α*: *F F*$_4$ *P*$_2$ *O*$_9$ *β*: *D F*$_3$ *P*$_{26}$ *γ*: *K C Ca* *S P*$_{15}$ *δ*: *A G* *ε*: *N Bn*$_1$ *ζ*: *T Rm*$_{12}$ *S* (*pc.*) *am lo ma mi cc*

12 eam] ea P_{15}; eas *β*; etiam *G* | et *om.* *β* | si faciamus *S*; et faciamus *β* P_{15} **15** sua *om.* *M* | et veritatem misericordiam *om.* *M* **16** gentes O_9 *C* (*ac.*) *Ca* **17** peccatum] peccato *K C S* **19** subripit *M α* O_9 P_{15} | in *om.* *M* | animam *M*; animo *S* P_{15} *δ ε ζ* | et] *ut *M* P_2 O_9 *D* **20** putat P_{15} *δ ε ζ* **21** ponet *M S* P_{15} **22** hoc *om.* O_9 *β* | ponant *K*; puniat *C* **23** ubi ... illos *om.* *δ* | illis *S* recesserint *M* (*ir.*) **24** faciamus O_9 | quod *M α* P_2 *K C* (*ac.*) P_{15} | quid? vis *distinxi*; quid vis *cc* **26** ergo est *tr.* *G* **27** dicetur *M* **28** et^2 *sl.* *C Ca* | qui *C* (*ac.*) *Ca* **31** libris] labiis P_2 O_9 | vivunt] et *add.* *α*

non quae Iesu Christi, praedicant misericordiam et veritatem, et non faciunt misericordiam et veritatem? Sed praedicando illam mi 729
norunt illam; non enim praedicarent illam, nisi nossent illam. Sed qui deum amat et Christum, in praedicando misericordiam et 35
veritatem ipsius ipse illam requiret ei, non sibi, id est non ut ipse habeat ex hac praedicatione commoda temporalia, sed ut prosit membris ipsius, id est fidelibus eius, cum veritate ministrando quod novit, ut qui vivit iam non sibi vivat, sed ei qui pro omnibus mortuus est. MISERICORDIAM ET VERITATEM EIUS QUIS 40
v. 9 REQUIRET EI? **(10.) SIC PSALLAM NOMINI TUO DEUS IN SAECULUM SAECULI, UT REDDAM VOTA MEA DE DIE IN DIEM.** Si psallis cc 772
nomini dei, ne psallas ad tempus! Vis in saeculum saeculi psallere? vis in aeternum psallere? Redde ei vota tua DE DIE IN DIEM. Quid est ‚redde vota tua de die in diem'? De die isto in illum 5
diem. Persevera reddere vota in isto die, donec venias ad illum diem. Hoc est: *Qui perseveraverit usque in finem, hic salvus erit.*

32sq. *cf.* Matth. 23,3 **39sq.** *cf.* 2 Cor. 5,15 **10,7** Matth. 24,13

---

e_1 (*adest* 10,1 sic - 3 psallere; redde - 4 diem[1]; 5 de[2] - 7 erit) *M* α: $F F_4$ P_2 O_9 β: $D F_3 P_{26}$ γ: $K C Ca$ $S P_{15}$ δ: $A G$ ε: $N Bn_1$ ζ: $T Rm_{12} S$ (*pc.*) *am lo ma mi cc*

---

32 et veritatem *om. C Ca* **33** *illa ... *illa ... *illa ... *illa $M P_2 O_9 \beta K C$ (*ac.*) **35** amant $M F P_2 O_9$ | in] ut $P_2 O_9$ **36** *requirit $P_2 O_9 \beta \delta \varepsilon \zeta$ | ut *om. M* **37** prosit] promisit *M K*; pro $P_2 O_9$ **38** illius δ; suis α | ministrando] in *add.* $P_2 O_9$ **39** iam *om. M* | non iam *tr. γ ma* | pro *om. M* **40** qui *S* **41** ei *om. M* **10,1** psallam] *cf.* Ψ_α; psalmum dicam $M \delta \zeta$ (*iuxta Vulg.*) | deus] *cf.* Ψ_ρ; **om.* $e_1 M \alpha \delta \zeta$ (*cf.* Ψ_α *Vulg. LXX*) **2** si] sic $\alpha D Ca$ (*pc.*) | psallas β **3** nomine *K*; nominis $F_4 Ca \delta$ | domini e_1 **4** ei *om. M* $P_2 O_9$ **5** reddere $P_2 O_9 N$; redde ei $F_4 T am lo ma$ **6** redde *M C* (*pc.*) $S P_{15} \delta \varepsilon \zeta$ | vota] tua *add.* e_1 | istum diem $\delta \varepsilon \zeta$ | die *om.* e_1 | pervenias *C* (*pc.*) $S P_{15} \delta \varepsilon \zeta$ **7** hic *om.* e_1

ISBN 3-7001-3229-8